

85.01
81.53

**Вісник
Прикарпатського
університету**

серія

ЕКОНОМІКА

**Випуск 8
2011**

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

1

ВІСНИК

Прикарпатського університету

Серія
Економіка

ВИПУСК 8

Івано-Франківськ

Плай

2011

НБ ПНУС

768161

65.01

768161

Прикарпатського університету

62.00

76 8161 ф.м.

Друкується за ухвалою Вченої ради Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника від 28 грудня 2010 року, протокол № 12.

Редакційна рада:

д-р філол. наук, проф. **В. В. Грещук** (голова ради), д-р філос. наук, проф. **С. М. Возняк**, д-р філол. наук, проф. **В. І. Кононенко**, д-р істор. наук, проф. **М. В. Кугутяк**, д-р пед. наук, проф. **Н. В. Лисенко**, д-р філол. наук, проф. **В. І. Матвішин**, д-р фіз.-мат. наук, проф. **Б. К. Остафійчук**, д-р хім. наук, проф. **Д. М. Фрейк**.

Редакційна колегія:

Романюк Михайло Дмитрович (головний редактор) – доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, декан економічного факультету, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;

Васильченко Сергій Миколайович (відповідальний секретар) – кандидат економічних наук, доцент, в.о. завідувач кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;

Баланюк Іван Федорович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;

Бандур Семен Іванович – доктор економічних наук, професор, Заслужений економіст України, перший заступник голови Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України;

Благунов Іван Семенович – доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;

Брич Василь Ярославович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету;

Грішнова Олена Антонівна – доктор економічних наук, професор кафедри теоретичної і прикладної економіки Київського національного університету імені Т. Шевченка;

Петруня Юрій Євгенович – доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, проректор з науково-педагогічної роботи і інноваційної діяльності Академії митної служби України (м. Дніпропетровськ);

Пилипів Надія Іванівна – доктор економічних наук, професор кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Семенов Василь Федорович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри регіональної економіки та екології Одеського державного економічного університету;

Стещенко Валентина Сергіївна – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України;

Ткачук Ірина Григорівна – доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Рецензенти:

Маркіна І. А. – доктор економічних наук, професор (Полтавський університет економіки і торгівлі);

Осецький В. Л. – доктор економічних наук, професор (Київський національний університет ім. Т. Шевченка).

Згідно постанови президії ВАК України від 14.04.2010 р. № 1-05/3

«Вісник Прикарпатського університету. Серія: Економіка» включений до переліку наукових фахових видань України.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
76 8161

Розділ 1. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 304.4(477)

Романюк М. Д.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: СУЧАСНА СТРАТЕГІЯ, РЕГІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ

Розглянуто сутність та особливості реалізації соціальної політики України в роки державної незалежності. Детально проаналізовано сучасний стан та проблеми соціального розвитку областей Карпатського регіону, а також демографічну ситуацію в Івано-Франківській області. Конкретизовано аспекти сучасних проблем здійснення заходів державної соціальної політики для досягнення сталого демографічного розвитку, забезпечення гідних умов життя населення, нормалізації його відтворення завдяки підвищенню якості життя, збереження та відтворення його життєвого і трудового потенціалу.

Ключові слова: соціальна політика, регіональна стратегія, соціальний розвиток регіону, демографічна політика, стратегічні цілі соціальної політики, індекс регіонального соціального розвитку.

І. Вступ. Економічна політика України в сучасних умовах чималою мірою спрямовується на пріоритетність соціального розвитку економіки країни та її регіонів. Соціальна спрямованість економіки – це визначальна ознака цивілізованого суспільства.

Статті 1 і 3 Конституції України [1, с. 141] визначають Україну як соціальну державу. Але протягом тривалого періоду реформ фактична пріоритетність надавалась головним чином трансформації економічних інститутів, у той час як цілям побудови адекватних інституційним змінам системи соціального розвитку, важелів підвищення рівня і якості життя громадян не приділялось необхідної уваги. Соціальна сфера розглядалась як вторинна, похідна від економічної та як така, що обтяжує економіку. Внаслідок такого підходу, з самого початку реформ 90-х років економічні та соціальні процеси увійшли в гостре взаємне протистояння.

Саме соціальна спрямованість економіки передбачає сильні дії держави і конкретні заходи уряду в політиці охорони здоров'я, осві-

ти і навчання; чіткі програми у сфері зайнятості і безробіття; визначає розподіл видатків держави; забезпечує створення системи соціальних гарантій, упорядкування пільг, чіткі регламентації компенсацій та максимального обмеження привілеїв; охоплює усі проблеми та впливає на загальну ситуацію в країні як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях, забезпечує належний життєвий рівень населення.

II. Постановка завдання. Соціальна політика – як різновидність політики держави покликана регулювати соціальні відносини, соціальний розвиток та соціальні перспективи. При цьому сутність соціальної політики в Україні має бути конкретизована з урахуванням умов функціонування трансформаційної економіки, а також посткризового періоду та періоду сталого розвитку. Тобто соціальна політика має гарантувати соціальну безпеку країни і формувати пріоритетні напрями, виходячи з необхідності попередження і ліквідації загроз національній безпеці у соціальній сфері. Регіональна стратегія України нині спрямована на подолання відмінностей між регіонами за рівнем життя, умовами економічного, соціального та демографічного розвитку.

Відсутність активної державної регіональної політики протягом усього часу державної незалежності України і особливо починаючи з середини 90-х років призвела до посилення дезінтеграційних тенденцій, послаблення міжрегіональних економічних зв'язків та порушення ефективної взаємодії по вертикалі «центр-регіон», диференціації регіонів за рівнем конкурентоспроможності та якості життя людей. Серед інших причин – це зміна структури і спеціалізації економіки регіонів, зміна власника, соціально несправедливі умови приватизації державної і комунальної власності, зменшення державних інвестувань в охорону здоров'я, освіту та науку. Як наслідок це призвело до соціальної нерівності регіонів України. Регіоналізм – це складний соціально-еко-

номічний та політичний феномен, що притаманний країні в якій загострюються регіональні економічні, соціальні та демографічні проблеми, актуалізуються суперечності між територіями і центром або окремими територіями, чи між тими і іншими разом.

III. Результати. Соціальну політику України неможливо віднести ні до ліберальної ні до патерналістської моделі. Ліберальний напрям не може втілюватись бо економічна система не створила умов для вирішення людиною своїх повсякденних проблем, а перекласти відповідальність з держави на особу і сім'ю за власний добробут без цього неможливо. Більш спрощеним варіантом соціальної політики лібералізму є модель державної політики соціального забезпечення. Суть її полягає у наданні мінімального рівня соціальних гарантій з боку держави. Мінімальні кошти для існування мають співвідноситись з мінімальними потребами, а їхній рівень – зростати пропорційно підвищенню загального життєвого стандарту. Механізм забезпечення цієї політики базується на поєднанні заходів соціального страхування і державної підтримки [5,3].

Відсутність чіткої орієнтації у стратегічній спрямованості соціальної політики перешкоджає визначенню соціальної політики. Це питання є нагальним для багатьох країн, а не тільки для України. Навіть на міжнародному рівні, коли стало питання щодо визначеності соціальної політики, комісія Європейських громад стосовно соціальної політики в Європейському союзі обминула цю проблему, заявивши, що різні країни тлумачать це поняття по-різному, а вона зводить соціальну політику до заходів, що здійснюються у соціальній сфері.

У країнах Східної та Південної Європи процес переходу до ринкових відносин призвів до зниження рівня життя переважної частини населення, а окремі групи зіткнулись з таким ступенем зuboжіння, який не спостерігався в недалекому минулому. Результати, досягнуті в галузі освіти й охорони здоров'я, обезцінюються, оскільки бідні поступово «витісняються» з системи внаслідок своєї неплатоспроможності. На зміну захисту, який існував в попередній соціально – політичній системі завдяки гарантованій зайнятості, пенсійному забезпеченню, безкоштовному медичному обслуговуванню та іншим послугам, настали масове безробіття, скорочення розміру пенсійних виплат та послуг, доступних тільки тим, хто здатний за них запла-

тити. Бідні стали відчувати себе незахищеними та уразливими, особливо в ситуації, коли перспективи економічного зростання реалізуються не так швидко. Незважаючи на те, що перехідний період надав багатьом нові економічні та політичні можливості, водночас він призвів до розширення «безодні» між бідними та багатими.

Важливим показником міжнародних соціальних стандартів рівня життя населення та демократії країни, які розробляє ООН, є індекс людського розвитку. Цей показник охоплює:

- тривалість життя – від 25 до 85 років;
- реальний ВВП на душу населення – від 200 до 40 000 доларів США;
- освіченість населення – 100 %;
- середня тривалість навчання-15 років.

На жаль за рейтингом індексу людського розвитку Україна у 2009 році посідала лише 78-е місце із 173 країн членів ООН, в той час як Росія – 60-е, Естонія – 42-е, Польща – 37-е. Одночасно обчислюється індекс економічної свободи, який охоплює 37 показників. Згідно з його рейтингом Україна займає 119-е місце, Росія – 116-е, Естонія – 35-е. У розвинутих країнах, де індекс економічної свободи високий, малий і середній бізнес забезпечує 30-40% виробництва ВВП: у Польщі, Угорщині, Чехії – 50% ВВП; у Росії – 20% ВВП; в Україні – менше 10% ВВП.

Відсутність поживлення розвитку малого і середнього бізнесу в Україні пояснюється надмірним контролем зі сторони держави, непрозорим і нестабільним законодавством, незабезпеченням належного моніторингу за діяльністю органів влади зі сторони суспільства. У результаті масштаби вітчизняної тіньової економіки за окремими підрахунками оцінюються у 30-60% [3, с 27]. Основними її чинниками вважаються: податкова політика; формування і розподіл бюджетних коштів; надмірна регламентація та обмеження підприємницької діяльності; низький рівень заробітної плати, що спричинив збільшення корупції; подальше зростання бідності в країні. Проблема бідності є глобальною. Співвідношення доходів багатих і найбідніших верств населення в різних країнах становить: у Китаї – 7:1, у країнах ЄС – (5-7): 1, в Японії – 4: 1, в Україні – 30 : 1 [4,5]. Офіційне визначення бідності ґрунтується на розмірі доходів сім'ї, до складу яких входять: поточні доходи (заробітна плата), трансфертні платежі, заощадження, власність на майно та ін.

З моменту визнання потреби ринкових перетворень у країні здійснюється пошук необхідного для соціально-економічного розвитку країни напряму соціальної політики України. У 1993 р. було ухвалено Концепцію соціального забезпечення України, а у 1997 р. були схвалені Основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки. У цей період ринкових перетворень в Україні здійснено лібералізацію економіки та зовнішньоекономічної діяльності, розпочато приватизацію, ліквідовано адміністративно-розподільчу систему планування і управління, запроваджено широкую демократизацію трудових відносин. Триває формування організаційних та правових засад ринкової економіки. Сформовано, в основному, недержавний сектор економіки, фінансові та банківські структури, валютний і фондовий ринки. Закладено правову базу для розвитку ринкових відносин. У господарському комплексі країни відбувається зміна форм власності. Здійснюються заходи щодо встановлення мінімальних соціальних гарантій, надається адресна допомога малозабезпеченим громадянам.

Водночас розрив економічних зв'язків, відсутність енергоносіїв, наявність значної кількості підприємств оборонного комплексу, що потребують конверсії, призвели до спаду виробництва, вимушеної неповної зайнятості та безробіття, руйнування соціальної інфраструктури. Внаслідок цього знизилась реальні доходи значної частини населення, зросла заборгованість із виплат заробітної плати, пенсій, стипендій, інших соціальних виплат, поглибилась платіжна криза.

Компенсаційні заходи щодо індексації заробітної плати, пенсій, стипендій та інші соціальні виплати істотно відставали від зростання споживчих цін. Численні пільги, соціальні виплати і допомога нерідко впроваджувались без урахування матеріального становища різних категорій громадян та їх реальних можливостей забезпечити власний добробут. Як наслідок в суспільстві зростає соціальне утриманство, що зменшує можливості для надання допомоги тим, хто її справді потребує. Зменшення надходжень до бюджету загострило проблему фінансування бюджетних установ освіти, охорони здоров'я, науки, культури. Погіршився соціальний захист найбільш уразливих верств населення: дітей, пенсіонерів, інвалідів, одиноких, безробітних і багатодітних сімей. Знизився рівень соціально-трудових прав і гарантій

громадян.

Ситуація, що склалась в соціальній сфері, не дозволяє відкладати її реформування на пізніші терміни. З огляду на це виникла необхідність переосмислити орієнтири формування соціально-економічної політики. Вона має спрямовуватись на органічне поєднання політики фінансової стабілізації та економічного зростання з активною соціальною політикою. У січні 2000 р. були схвалені Основні напрями соціальної політики на період 2000-2004 рр. Їх розроблено з метою створення умов для формування і реалізації соціальної політики на основі визначеної стратегії економічного розвитку та фінансування стабілізації, забезпечення права кожного громадянина на достатній життєвий рівень. Нині основними стратегічними цілями соціальної політики на державному рівні є:

➤ сприяння розвитку України як суверенної, демократичної, соціальної, правової держави, забезпечення конституційних прав і гарантій населення;

➤ визначення та здійснення заходів національної безпеки держави у соціальній сфері, підвищення якості правових норм, забезпечення збалансованості законодавчих норм та реальних можливостей їх виконання;

➤ забезпечення стабілізації гідного рівня життя населення, органічне поєднання політики фінансової стабілізації та економічного зростання з соціальною політикою;

➤ орієнтація соціальної політики на економічно активне населення, збереження і відтворення трудового потенціалу, утвердження необхідної мотивації продуктивної праці, запобігання масовому безробіттю, проведення політики заохочення ефективного платоспроможного попиту населення;

➤ розробка державної стратегії формування середнього класу, механізму дотримання пропорцій співвідношення між рівнями доходів різних верств населення;

➤ здійснення реформ у найважливіших напрямках соціальної політики: трудових відносинах та оплати праці, рівня життя, зайнятості та соціального захисту населення, освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту, відпочинку і туризму;

➤ вплив на демографічну ситуацію в напрямі підвищення народжуваності та зниження смертності населення, особливо дитячої, підвищення тривалості життя;

➤ розробка і реалізація нової стратегії міграційної політики в сфері зовнішньої та внутріш-

ньої трудової міграції;

➤ поетапне забезпечення соціальної спрямованості економіки в національних та регіональних економічних програмах, координація діяльності органів виконавчої влади щодо здійснення державних та регіональних соціальних програм.

В сучасних умовах особливою актуальністю вирізняється проблема здійснення заходів активної демографічної політики держави на подолання демографічної кризи і досягнення сталого демографічного розвитку, нормалізації відтворення населення. При цьому зміст реального виходу з демографічної кризи полягає не стільки в подоланні депопуляції, скільки у підвищенні якості населення, збереженні та відтворенні його життєвого і трудового потенціалу, тобто поліпшенні якісних характеристик населення та гармонізації відтворення людності України.

Карпатський регіон, до складу якого входять Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області, займає площу в 56,6 тис км², тут проживає більше 6,5 млн., осіб або 12% населення України. Значну частину території краю займають Українські Карпати – унікальна гірська екосистема. Внаслідок певних об'єктивних і суб'єктивних причин намітились, а в останні роки і поглибилися тенденції до соціально-економічного занепаду краю: розбалансовані господарські зв'язки, прогресує безробіття, загострюються диспропорції в життєвому рівні населення в гірських та рівнинних територіях, наближається до критичної демографічна ситуація, деградує унікальна природа Карпат, занедбані історико-культурні цінності. Ці та багато інших негативних явищ і тенденцій, не враховуючи вже чисто виробничі проблеми є, безумовно, наслідком не продуманої, а інколи – і авантюрної економічної політики радянської влади в попередні роки. Проте, немало помилок допущено і в пострадянський період, особливо – в здійсненні ринкових реформ на рівні макроекономічного регулювання, а тому сьогодинішній соціально-економічний стан Карпатського регіону значною мірою є наслідком нечіткої державної регіональної соціально-економічної політики в Україні.

Рівень економічного розвитку Карпатського регіону оцінюється в цілому як середній. Маючи найнижчий в Україні рівень землезабезпеченості в розрахунку на душу населення (всього 6,4 % площі сільськогосподарських

угідь і 5,3 % орних земель) Карпатський регіон виробляє близько 10% валової продукції тваринництва і рослинництва. У розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь тут виробляється в 1,6 рази більше продукції сільського господарства, ніж в середньому по Україні. Але показник її виробництва з розрахунку на душу населення відстає від середнього по Україні на 20%.

Слід окремо відзначити особливе місце Карпатського регіону в геополітичному контексті соціально-економічного і зовнішньополітичного розвитку України. Його географічне сусідство з тими країнами і, зокрема, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, які вже є членами ЄС, завжди буде виступати сприятливим чинником для входження України до різноманітних Європейських як економічних, так і політичних структур.

У сучасному світі більшість країн міжнародної спільноти і в першу чергу всі демократичні країни живуть за принципами формування ефективної соціально-економічної стратегії, спрямованої на забезпечення матеріального та духовного добробуту населення. В економічній діяльності урядів високорозвинених країн наріжним каменем виступає пріоритетність соціального розвитку. Україна, як демократична держава стратегічною метою якої є інтеграція до Європейського економічного співтовариства в своїй як зовнішній, так і внутрішній політиці теж сповідує принцип пріоритетності соціального розвитку економіки. І це її стратегічний курс.

Відомо, що сутність соціальної політики полягає у цілеспрямованих діях держави та її органів по забезпеченню прав і створення можливостей кожному члену суспільства на гідний рівень життя та гармонійний розвиток. Причому чільне місце в системі заходів соціальної політики відводиться забезпеченню пріоритетів соціального розвитку. Досягнення цієї мети можливе за умов створення сприятливого економічного, політичного, екологічного та соціального середовища. Тобто для кожного регіону стан соціального розвитку набуває відповідного кількісного виміру і передбачає застосування цілого ряду показників, у тому числі інтегральних за певними напрямками і аспектами.

Нині в Україні для визначення індексу регіонального соціального розвитку застосовуються узагальнені згруповані показники за такими основними напрямками соціального розвитку

як: стан і охорона здоров'я населення, фінансування людського розвитку, екологічна ситуація, рівень освіти населення, демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут, умови проживання населення, соціальне середовище. Якщо проаналізувати показники за напрямками соціального розвитку в окремих регіонах України, то з областей Карпатського регіону за індексом регіонального соціального розвитку за підсумками 2008 року Львівська область відноситься до другої групи або категорії областей і перебуває на 8 місці за рейтингом. Івано-Франківська та Закарпатська області віднесені до третьої категорії і перебувають відповідно на 13 і 4 місці за рейтингом індексу регіонального соціального розвитку. А четверта область Українських Карпат – Чернівецька входить до четвертої категорії областей і за рейтингом індексу регіонального соціального розвитку знаходиться на 24 місці.

У сучасних умовах дійсно багатство країни визначається станом соціально-культурної сфери, яка забезпечує розвиток людини. А тому в структурі національного багатства все більшого значення набувають інвестиції в людину, що передбачають витрати на освіту і професійне навчання, охорону здоров'я і підтримку трудової та соціальної активності людей, а також інші соціальні витрати, що покликані в кінцевому результаті формувати так зване «здоров'я нації». А це означає здоров'я фізіологічне, здоров'я економічне, здоров'я моральне.

Разом з тим залишаються поки що не розв'язаними проблеми фінансування соціального розвитку на регіональному рівні і в першу чергу в депресивних регіонах України. Конкретні заходи державної політики щодо фінансування розвитку людського потенціалу з урахуванням регіональних відмінностей потребують подальших розробок та обґрунтування необхідних змін у Бюджетному кодексі країни, та введеного в дію Податкового кодексу України. Недосконала державна політика фінансування розвитку людського потенціалу в окремих регіонах України призвела до його зниження, загострення диспропорцій у соціальному розвитку між окремими регіонами України.

Детальніший аналіз рівня соціального розвитку Карпатського регіону за окремими напрямками і аспектами індексу людського розвитку засвідчує, що за рівнем демографічного розвитку Львівщина займає 3 місце, Івано-Франківщина – 5, 6 місце – Чернівецька область і 19 –

Закарпатська. В Івано-Франківській області, наприклад, середня тривалість життя становить 70,5 проти 68 років по Україні, в тому числі у чоловіків 65,3 року, у жінок – 74,8 року. Поряд з цим починаючи з 1997 р. природний приріст набув від'ємних значень, а в період з 1995 по 2010 р. Івано-Франківська область втратила в чисельності населення понад 80 тис. осіб. Високою є дитяча смертність, коефіцієнт якої протягом останніх п'яти років коливається від 10,0 до 14,5 немовлят на 1000 народжених (по Україні – 10 немовлят).

Найсильніший вплив на визначення місця регіону за індексом соціального розвитку мають рівень освіти, умови проживання та матеріальний добробут населення, а найменш помітною, що викликає занепокоєння є дія фінансування соціального розвитку. Освіта населення, як відомо, здійснює найбільш помітний вплив на рівень людського розвитку регіону

Особливо слід зазначити, що фінансова складова соціального розвитку більшою мірою, ніж інші, віддзеркалює спрямованість регіональної соціальної політики. Найгірша ситуація з фінансуванням соціального розвитку спостерігається у Закарпатській, Чернівецькій та Івано-Франківській областях. Ці області входять до аутсайдерів за розмірами видатків місцевих бюджетів на освіту та охорону здоров'я, а також за питомою вагою видатків на охорону здоров'я в сукупних соціальних видатках. Аналізуючи регіональні умови проживання слід зазначити, що їх оцінка спирається на характеристики ступеня забезпеченості житлом, його комфортності, впорядженості та розвитку інфраструктури.

У соціальному розвитку регіону особливе місце займає соціальне середовище. За індексом соціального середовища на відміну від інших характеристик соціального розвитку найкращою із року в рік зберігається ситуація в Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Львівській областях. В областях Карпатського регіону найнижчі в Україні коефіцієнти злочинності, усталені шлюби.

Корінні соціально-економічні трансформації, що відбуваються на Прикарпатті, поряд з позитивними, мають й негативні риси. Зокрема, у 1990-х – на початку 2000-х рр. значно погіршилися характеристики природного руху населення, основні компоненти якого – народжуваність і смертність. Ці демографічні процеси є природною основою кількісних, струк-

турних та якісних параметрів територіальної людності, а від їхньої спрямованості та інтенсивності у кінцевому підсумку залежать особливості відтворення населення. Нові соціально-економічні умови змінюють усі сторони життєдіяльності людей, їхні інтереси, психологію, життєву позицію. Не лишається незмінною й демографічна поведінка людей. Вже досить тривалий час на Івано-Франківщині – одній з областей, що входить до складу Карпатського регіону спостерігається дуже несприятлива тенденція щодо погіршення демографічної ситуації.

Стосовно Івано-Франківщини та інших регіонів України, то пануючі тут демографічні тенденції «не вкладаються» у схему плавного «демографічного переходу» від високої народжуваності і смертності до низької народжуваності і смертності. Обвальне спадання дітонародження в Україні, яке вже давно не може забезпечити навіть простого відтворення, поєднується із трагічною тенденцією безпрецедентного зростання смертності в останні роки, поширенням і поглибленням депопуляції, а в деяких регіонах – і з катастрофічним вимиранням людності. Все це, й насправді, дає обґрунтовані підстави вважати демографічну ситуацію у нашій країні як гостро кризову. [12, с. 269-270].

Сучасний рівень народжуваності на Прикарпатті вже не в змозі забезпечити навіть простого відтворення населення, тобто заміни чисельності покоління батьків тією ж чисельністю покоління дітей. Показник вичерпаної плідності (сумарний показник народжуваності) дорівнював у 2000 р. у міських поселеннях і сільській місцевості 1,391, у міських поселеннях – 1,167, у сільській місцевості – 1,581, а у 2010 році став в 1,2 раза ще нижчим. Для простого відтворення населення необхідно підтримувати цей показник на рівні 2,2-2,3 дитини [8, с. 317].

Ця сумна динаміка пояснюється цілим комплексом причин, що характеризують усі сторони способу життєдіяльності населення Прикарпаття, який, на жаль, не відповідає сьогоdnішнім вимогам забезпечення здорового і тривалого життя. Ще незадовільними є показники якості життя, лишається низькою життєзбережувальна поведінка людей, їхня медична і санітарно-гігієнічна культура, тривалий час не розв'язуються гострі проблеми у галузі охорони здоров'я, зокрема, є недостатньою про-

філактична діяльність медичних закладів, соціально-психологічний дискомфорт підсилює негативну роль стресових факторів, не є належними умови праці, техніки безпеки тощо.

Невиправдано високою є смертність чоловіків у працездатному віці. Так, у 2008 р. кількість смертних випадків чоловіків цього віку становила майже третину (32,6 %) загального числа померлих осіб чоловічої статі. Питома вага померлих жінок працездатного віку дорівнювала 8,0 % від загальної кількості жіночих смертей. Чоловіча смертність перевищувала жіночу більш ніж у 4 рази. Дуже велика ця різниця у найбільш активних в економічному відношенні вікових групах в інтервалі від 20 до 44 років. [10, с. 79]. Дається взнаки зайнятості чоловічого населення у найбільш небезпечних для життя видах діяльності, низький рівень охорони праці, широко розповсюджені шкідливі стереотипи поведінки (вживання алкоголю, паління, нерациональне харчування, несвоєчасне звернення за медичною допомогою), виснажлива, тяжка, переважно соціально та юридично незахищена праця галичан на різного роду заробітках, негативний вплив на рівень смертності чоловіків таких зовнішніх чинників, як нещасні випадки, отруєння, травми. У регіоні, як і в цілому по Україні, проблема «прискореного» вимирання чоловіків у працездатному віці набула надзвичайної гостроти.

На Прикарпатті є дуже гострою проблема здоров'я населення. Особливо висока смертність населення від хвороб системи кровообігу, новоутворень та померлих від нещасних випадків отруєнь і травм. Очевидно, що саме внаслідок сукупної дії негативних процесів, про які йшлося вище, на Івано-Франківщині відбувається скорочення очікуваної тривалості життя при народженні. Середня тривалість життя чоловіків зменшилась на Івано-Франківщині протягом 1989–2000 рр. з 67,9 до 65,0 років (-2,9); жінок – з 75,3 до 74,8 років (-0,5) [8, с. 329].

Прикарпаття характеризується суттєвими внутрірегіональними особливостями щодо динаміки та рівнів смертності. Найвищі темпи зростання загальних коефіцієнтів смертності спостерігались у Калуші, Коломиї, Івано-Франківську, на Долинщині, Верховинщині, в Яремчі, у Богородчанському, Коломийському, Рожнятівському і Тлумачькому районах. Діапазон достатньо широкий – від 161,9% до 125,0%. Привертає увагу те, що найінтенсивніше зрос-

тають ці показники у найбільших містах, а також у деяких приміських районах, і районах, що знаходяться у гірських та передгірних зонах.

У міських поселеннях депопуляція завдає більших втрат чоловічій частині населення, а в селах – жіночій. Найвища інтенсивність природного зменшення є притаманною для сільських жінок, що пояснюється у певній мірі високою часткою осіб старших вікових груп у їхньому складі. У 2002 р. обсяг депопуляційного зменшення чисельності сільських жінок дорівнював 47,0% від загального обсягу природного зменшення населення у цілому по регіону, тобто-майже половині.

В області вже давно не забезпечується навіть простого заміщення материнських поколінь. Нетто – коефіцієнт відтворення населення (число народжених дівчаток, що доживають до віку матері при їх народженні за рівнів повікової народжуваності і смертності відповідних календарних періодів) має тенденцію до зниження. Якщо у 1989 р. у цілому по регіону цей показник становив 0,914, в міських поселеннях – 0,828, у селах – 0,998, то у 2000р. – відповідно 0,656; 0,559; 0,741 [8, с. 353]. Порівняно з 1989р. у цілому по регіону він зменшився на 28,2%, в міських поселеннях – на 32,5%, у селах на – 25,8%. Особливо відчутно понизився нетто-коефіцієнт відтворення населення у міських поселеннях. Його величина трохи більше половини рівня, потрібного для заміщення поколінь.

І хоча Івано-Франківщина належить до регіонів України з найменшими коефіцієнтами природного зменшення населення (по Україні ці показники у 2002 році становили – 7,6‰, в міських поселеннях – 6,3‰, у сільській місцевості – 10,1‰), проте порівняно з середньоєвропейським показником природного зменшення населення, який спустився у 2000 р. до рівня – 0,1‰ [9, с. 5], ці показники по області є досить несприятливими. Що ж до нашої держави у цілому, то відносний показник природного убутку населення є чи не найбільшим у Європі. Помірний ж рівень депопуляції наприкінці 1990-х рр. спостерігався в Італії – 0,7‰, яка, до речі, має найстаріше населення в Європі, Німеччині – 0,7‰, Швеції – 0,5‰ [11, с. 508-509].

Депопуляційна тенденція, особливо за несприятливих міграційних процесів, обумовлює зменшення чисельності населення. До речі, з середини 1990-х рр. процес скорочення чисель-

ності жителів вперше спостерігається на Прикарпатті, принаймі за час, що минув після перепису населення 1959 р. При цьому депопуляція прискорює процеси постаріння населення з усіма їх демографічними та соціально-економічними наслідками. Таким чином, на Прикарпатті, у першу чергу, внаслідок суттєвих суспільно-економічних деформацій значно погіршилися основні характеристики природного руху населення, поглиблюється депопуляція, особливо у сільській місцевості, є серйозні проблеми зі здоров'ям людей, скорочується середня тривалість життя.

IV. Висновки. Нині основними пріоритетами державної соціальної політики України є створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, розвитку трудового потенціалу, народонаселення, формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, проведення пенсійної реформи, надання адресної підтримки незахищеним верствам населення, всебічного розвитку освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення.

У сучасних умовах особливо вирізняється проблема здійснення заходів активної державної соціальної політики для подолання демографічної кризи і досягнення сталого демографічного розвитку, нормалізації відтворення населення. При цьому зміст реального виходу з демографічної кризи полягає не стільки в подоланні депопуляції, скільки у підвищенні якості населення, збереженні та відтворенні його життєвого і трудового потенціалу, тобто поліпшенні якісних характеристик населення та гармонізації відтворення людності України.

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – С. 141.

2. Гесць В. М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В. М. Гесць. – К., 2003 – 438 с.

3. Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі А. Чухно. // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 20-28.

4. Палієв В. Світовий досвід застосування соціальних стандартів. / В. Палієв // Економіка України. – 2004. – № 1. – С. 4-8.

5. Папієв М. Соціальна політика та її вплив на доходи і рівень життя населення. / М. Папієв // Україна: аспекти праці.-2004. – № 7. – С. 3-9.

6. Романюк М. Д. Взаємовплив економічного розвитку регіонів: відмінності, шляхи подолання / М. Д. Романюк // Вісник Прикарпатського ун-ту. Економіка. – Івано-Франківськ: Плай. – 2006. – Вип. 3. – С. 9-13.

7. Стратегія демографічного розвитку України на 2006-2015 роки: Проект/ Від. За вип. І. М. Новак – К.: КНЕУ, 2005. – 20 с.

8. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / НАН України. Інститут економіки. за ред. В. С. Стещенко. – Київ, 2001. – 560 с.

9. Лукинов І. Східний і західний вектори політики загальносвітової трансформації // Економіка України. – 2001. – № 7 – С. 4-7.

10. Населення Івано-Франківської області / За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / Статистичний довідник. – Івано-Франківськ, 2003. – 93 с.

11. Населення України, 2000 рік. – Київ: Держкомстат України, 2001. – 515 с.

12. Україна: утвердження незалежної держави (1991–

2001). / Відп. ред. В. М. Литвин. – Київ: Видав. дім. «Альтернативи», 2001. – 704 с.

In the article essence and features of realization of social policy of Ukraine is considered in the years of state independence, and also modern state and problems of social development of areas of region of Carpathians. In detail a modern demographic situation is analysed in the Ivano-Francovsk area. The aspects of modern problems of realization of measures of active public social policy are specified for achievement of steady demographic development, providing of deserving terms of life of population, normalization of his recreation to due to upgrading population, saving and recreation of him vital and labour potential.

Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І., Баланюк Г. В.

АНАЛІЗ ПОРЕФОРМЕНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ

Проаналізовано діяльність сільськогосподарських підприємств регіону, площу їх земель та середньооблікову чисельність працівників. Здійснено аналіз виробництва валової продукції сільськогосподарства, динаміки виробництва продукції рослинництва і тваринництва, а також фінансових показників діяльності підприємств у регіоні.

Ключові слова: аналіз, валова продукція, пореформений розвиток, рослинництво, тваринництво, фінансові результати підприємств.

І. Вступ. У результаті сучасної аграрної та земельної реформи колективні сільськогосподарські підприємства реорганізовано в нові агроформування. Внаслідок цього, на Прикарпатті сформувалися організаційно-правові структури сільськогосподарських підприємств із переважанням різнотипних господарських товариств, недержавних приватних (орендних підприємств, сільськогосподарських виробничих кооперативів), та інших підприємств, а також частково збережено державні агроформування. У пореформений розвиток сільськогосподарські підприємства увійшли після великих соціальних, економічних, організаційних, структурних та інших змін, що відбулися в аграрному секторі.

Значний внесок у дослідження господарської діяльності агроформувань зробили вчені-

аграрники П. С. Березівський, В. Х. Брус, М. В. Вишиванюк, К. В. Васківська, Л. М. Газуда, М. В. Газуда, В. Г. Галанець, М. А. Лендел, П. М. Макаренко, М. Й. Малік, В. Я. Месель-Веселяк, В. П. Мікловда, О. М. Могильний, О. М. Онищенко, В. В. Юрчишин та ін. Науковими дослідженнями охоплено більшість питань, що стосуються функціонування сільськогосподарських підприємств, однак аналіз пореформеного розвитку агроформувань на регіональному рівні потребує більш детального дослідження.

ІІ. Постановка завдання. Стаття має на меті аналіз пореформеного розвитку підприємств різних типів, зокрема забезпеченості підприємств земельними та трудовими ресурсами, а також тенденцій виробництва продукції рослинництва, тваринництва, фінансових показників діяльності.

ІІІ. Результати. Спільною рисою для новостворених агроформувань став перехід на ринково-підприємницькі засади розвитку. Їх функціонування здійснюється на основі поєднання приватної власності на землю і майно, орендних відносин і колективної форми господарювання.

Діяльність аграрних підприємств на пореформеному етапі розвитку забезпечується в основному земельними, матеріальними та трудовими ресурсами. Агроформування одержують землю і майно в оренду від їх власників (колишніх членів сільськогосподарських підприємств та працівників соціальної сфери

села). Відомості про кількість таких підприємств, площі угідь в їхньому користуванні, чисельність працівників наведено в табл. 1 [1], [2], [3]. У результаті аналізу кількості зареєстрованих в 2001-2009 рр. аграрних підприємств, які звітують за статистичною формою № 50-сг "Основні показники господарсько-фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств", виявлено певні тенденції їх розвитку. Це дає підстави для певних узагальнень.

1. Протягом 2008-2009 рр. (у порівнянні з 2001 р.) спостерігається тенденція до зменшення кількості всіх категорій підприємств, а також окремих організаційно-правових структур, крім державних та інших підприємств. Серед них найбільшими темпами скорочується кількість виробничих сільськогосподарських кооперативів (майже у 8 разів), а також наполовину – господарських товариств і приватних підприємств.

Зменшення кількості агроформувань відбувається у зв'язку з реорганізацією підприємств і переходом їх в іншу категорію; закінченням терміну оренди землі й повернення її власникам для організації індивідуальних господарств без створення юридичної особи; припиненням діяльності частини підприємств, внаслідок складних фінансових та матеріальних обставин та неконкурентоспроможності продукції; браком спеціальної освіти у керівників агроформувань, які відповідно, не можуть забезпечити ефективне функціонування підприємств.

2. Із загальної кількості підприємств, які функціонували у 2008 р. та 2009 р., найбільшу їх частку складали господарські товариства (приблизно 40 %) та приватні підприємства (більше 35 %). Сільськогосподарські виробничі кооперативи становили близько 9 %, а державні підприємства – тільки 5 %.

Таблиця 1

Характеристика сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області

Форма підприємства	Роки	Кількість господарств, од.	Площа сільськогосподарських угідь		Середньооблікова чисельність працівників, чол.		
			тис. га	в т. ч. на 1 господарство, га	всього	на одне підприємство	на 100 га сільськогосподарських угідь
Господарські товариства	2001	77	38,0	493,5	5722	74	15,1
	2008	47	43,4	923,4	2262	48	5,2
	2009	43	48,6	1130,2	2047	48	4,2
Приватні підприємства	2001	80	46,0	575,0	6591	82	14,3
	2008	38	31,7	834,2	1221	32	3,8
	2009	38	34,0	894,7	990	26	2,9
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	2001	81	46,0	567,9	7512	93	16,3
	2008	11	9,5	863,6	585	53	6,2
	2009	10	7,9	790,0	432	43	5,5
Інші підприємства	2001	11	6,0	545,4	845	77	14,1
	2008	13	11,8	907,7	960	74	8,1
	2009	11	14,4	1309,1	709	64	4,9
Державні підприємства	2001	3	5,0	1666,7	309	103	6,2
	2008	4	2,5	625,0	100	25	4,0
	2009	5	3,6	720,0	105	21	2,9
Разом підприємства	2001	252	141,0	559,5	20979	83	14,9
	2008	113	98,9	875,2	5128	45	5,2
	2009	107	108,4	1013,1	4283	40	3,9

Розраховано за даними джерел: [1], [2], [3].

3. Середній розмір агроформування в області становить 1013,1 га. Найбільші за розмірами (понад 1 тис. га) – господарські товариства та інші підприємства, найменші (720 га) – державні підприємства. В усіх категоріях підприємств відбувається скорочення загальних площ сільськогосподарських угідь. У 2009 р. (у порівнянні з 2001 р.) площі орендованих земель зменшилися на 23,1 %. Скорочення землі відбулося в сільськогосподарських виробничих кооперативах у 5,8 раза, приватних підприємствах – у 1,3 раза, державних підприємствах – у 1,4 раза. Однак за цей період збільшено площі орендованих земель у господарських товариствах у 1,3 раза та в інших підприємствах – у 2,4 раза.

Незважаючи на загальне скорочення площ сільськогосподарських угідь в усіх категоріях підприємств, їхня кількість із розрахунку на одне підприємство значно зросла, як разом у всіх підприємствах (в 1,8 раза), так і за окремими категоріями: в господарських товариствах – у 2,3 раза, приватних підприємствах – у 1,6 раза, сільськогосподарських виробничих

подарських кооперативах – у 17,4 раза, а також приватних підприємствах – у 6,7 раза.

Станом на 2009 р. найбільша чисельність працівників із розрахунку на одне підприємство, була в категорії інших підприємств (64 чол.) та господарських товариствах і сільськогосподарських кооперативах (відповідно 48 і 43 чол.) Найдрібнішими в області є державні (21 чол.) і приватні підприємства (26 чол.).

Дослідження результативності функціонування аграрних підприємств здійснювалося за показниками: виробництва валової продукції сільського господарства, врожайності основних культур, продуктивності тваринництва, а також прибутковості (збитковості) діяльності.

Дані про виробництво валової продукції сільського господарства в області, в тому числі за категоріями господарств, наведено в табл. 2 [4], [5]. З них випливає декілька висновків.

1. Впродовж 2001-2009 рр. основними виробниками валової продукції сільського господарства були господарства населення. Їх частка за цей період складала 93-80 %, а сільськогосподарських підприємств відповідно – 20 %

Таблиця 2

Виробництво валової продукції сільського господарства в Івано-Франківській області

Роки	Всі категорії господарств, млн. грн.			В тому числі:					
				сільськогосподарські підприємства, млн. грн.			господарства населення, млн. грн.		
	валова продукція	з неї рослинництва	з неї тваринництва	валова продукція	з неї рослинництва	з неї тваринництва	валова продукція	з неї рослинництва	з неї тваринництва
1990	3112,5	1350,6	1761,9	1427,1	739,4	687,7	1685,4	611,2	1074,2
%	100	100	100	45,9	54,7	39,0	54,1	45,3	51,0
2001	2327,3	1031,4	1295,9	178,0	106,2	71,8	2149,3	925,2	1224,1
%	100	100	100	7,6	10,3	5,5	92,4	89,7	94,5
2008	2357,5	869,6	1487,9	478,3	151,8	326,5	1879,2	717,8	1161,4
%	100	100	100	20,3	17,4	21,9	79,7	82,6	78,1
2009	2556,8	1068,8	1488,0	508,3	152,8	355,5	2048,5	916,0	1132,5
%	100	100	100	19,9	14,3	23,9	80,1	85,7	76,1

Розраховано за даними джерел: [4], [5].

кооперативах – у 1,4 раза, інших підприємствах – у 2,4 раза. Однак у державних підприємствах площі земель скоротилися більше ніж удвічі.

4. В області відбувається зменшення середньооблікової чисельності працівників у сільськогосподарських підприємствах. У всіх підприємствах їх кількість впродовж 2009 р. скоротилась у порівнянні з 2001 р. у 4,9 раза. Подібну динаміку засвідчує розрахунок кількості працівників на одне підприємство та на 100 га сільськогосподарських угідь. Найрадикальніше скорочення персоналу відбулося в сільськогос-

та 14 %. У 1990 р. питома вага цих категорій господарств була майже однакою.

Навіть при збільшенні виробництва продукції сільського господарства в агроформуваннях у 2001-2009 рр. і з огляду на перспективу її на подальшого приросту, область пов'язує майбутнє її аграрного сектора переважно з господарствами населення.

2. Всі категорії господарств, починаючи з 2001 р., щорічно збільшують обсяги виробництва валової продукції. Однак рівня 1990 р. ще не досягли.

3. Найбільший спад виробництва в усіх категоріях господарств, в т.ч. в агроформуваннях впродовж досліджуваного періоду допущено в рослинництві (відповідно на 20,9 % та в 4,8 раза), при нижчих темпах спаду продукції тваринництва. Господарства населення забезпечили приріст усіх видів валової продукції.

Важливим показником діяльності агроформувань є врожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тварин (табл. 3) [1], [2], [3]. Стосовно динаміки цих показників можна зробити певні висновки.

родючості ґрунтів; оптимізацію структури посівних площ, та освоєння науково обґрунтованих сівозмін; формування та ефективне використання сортів ресурсів сільськогосподарських культур; фінансову підтримку господарств, що реалізують екологічно чисту продукцію в спеціалізованих сировинних зонах; удосконалення галузевої структури виробництва з урахуванням особливостей природно-кліматичних зон; заходи боротьби із шкідниками та хворобами сільськогосподарських культур [6, с. 35-36].

Таблиця 3

Динаміка врожайності основних сільськогосподарських культур та продуктивності тваринництва в агроформуваннях Івано-Франківської області

Продукція	Одиниця виміру	Роки			
		1990	2001	2008	2009
Зернові та зернобобові	ц/га	34,6	16,7	34,8	32,8
Цукрові буряки	ц/га	329,1	197,6	309,0	268,1
Картопля	ц/га	149,3	80,0	136,1	120,1
Овочі відкритого ґрунту	ц/га	130,8	94,1	190,9	142,6
Надій молока на корову	кг	1990	2001	2008	2009
Середньодобовий приріст ВРГ	г	2979	2189	3455	4001
Середньодобовий приріст свиней	г	450	346	475	460

Розраховано за даними джерел: [1], [2], [3].

1. Протягом 2008-2009 рр. урожайність всіх основних культур значно перевищувала показники 2001 р. (зернових – майже удвічі, цукрових буряків, картоплі та овочів відкритого ґрунту – в 1,5 раза). Однак рівень 1990 р. за всіма культурами, крім овочів відкритого ґрунту, ще не досягнуто.

2. Основні показники продуктивності за всіма видами продукції тваринництва у 2008-2009 рр. перевищували результати 2001 р., а також базового 1990 р.

Найважливішою причиною низької врожайності сільськогосподарських культур у підприємствах є скорочення застосування мінеральних та органічних добрив, значне зниження родючості ґрунтів (особливо меліорованих земель), недотримання вимог сівозміни, погіршення структури посівних площ, недооцінка боротьби із шкідниками, хворобами та бур'янами, втрата генетичного потенціалу в рослинництві [6, с. 35].

Комплексною програмою розвитку рослинництва до 2015 р. передбачено: виконання комплексу робіт, пов'язаних із виведенням з обробітку малопродуктивних і еродованих земель та вихід на науково обґрунтований рівень розораності угідь; відновлення та підвищення

Комплексною програмою розвитку тваринництва до 2015 р. передбачено: поліпшення годівлі худоби; інтенсивне використання високопродуктивних спеціалізованих порід вітчизняної селекції в усіх категоріях господарств; впровадження енергозберігаючих технологій виробництва продукції; залучення вітчизняних та зарубіжних інвестицій на відновлення існуючих та створення нових виробничих приміщень [6, с. 39-40].

Досвід низки підприємств вказує на великі можливості збільшення виробництва свинини та продукції птахівництва, шляхом розвитку спеціалізованих агропромислових комплексів.

Фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств наведено в табл. 4 [1], [2], [3]. На основі цих даних можна зробити низку висновків.

1. Протягом 2008-2009 рр. більшість агроформувань (57 %) закінчили рік із прибутками. На одне підприємство в середньому одержано 1,5 млн. грн. прибутку. Серед них більше третини – господарські товариства і кожне з яких одержало більше 2 млн. грн. прибутку. Близько половини підприємств за цей період працювали збитково. На одне господарство в серед-

Таблиця 4

Результати від усієї діяльності сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області

Показники	Роки	Господарські товариства	Приватні підприємства	Сільськогосподарські виробничі кооперативи	Інші підприємства	Державні підприємства	Разом агроформувань
Кількість прибуткових підприємств	2001	13	50	22	4	0	89
	2008	20	24	7	10	2	63
	2009	22	25	5	8	2	62
Одержано прибутку, тис. грн.	2001	955,7	2141,6	2715,3	635,0	0	6447,6
	2008	21700,2	13852,7	1488,2	43686,6	230,6	80958,3
	2009	62440,0	16618,3	2536,4	31738,5	414,4	113747,6
Кількість збиткових підприємств	2001	64	30	59	7	3	163
	2008	27	14	4	3	2	50
	2009	21	13	5	3	3	45
Одержано збитку, тис. грн.	2001	8308,7	1923,9	5824,0	2443,8	919,5	19419,9
	2008	18859,0	2879,0	1195,9	2299,4	126,2	25359,5
	2009	7633,2	3881,4	1587,8	14426,8	22,9	27552,1
Чистий прибуток (збиток -), тис. грн.	2001	-7353,0	217,7	-3108,7	-1808,8	-919,5	-12972,3
	2008	2841,2	10973,7	292,3	41387,2	104,4	55598,8
	2009	54806,8	12736,9	948,6	17311,7	391,5	86195,5
Чистий прибуток (збиток -) на 1 підприємство, тис. грн.	2001	-95,5	2,7	-38,4	-164,4	-306,5	-51,5
	2008	60,4	288,8	26,6	3183,6	26,1	492,0
	2009	1274,6	335,2	94,9	1573,8	78,8	805,6
1 га сільськогосподарських угідь, грн.	2001	-193,5	4,7	-67,6	-301,5	-183,9	-92,0
	2008	65,5	346,2	30,8	3507,4	41,8	562,7
	2009	1127,7	374,6	120,1	1202,2	108,8	795,2
1 працівника, тис. грн.	2001	-1,3	0,03	-0,4	-2,1	-3,0	-0,6
	2008	1,3	9,0	0,5	43,1	1,0	10,8
	2009	26,8	12,9	2,2	24,4	3,7	20,1
Рентабельність, %	2001	-17,0	0,6	-6,9	-11,5	-26,8	-9,1
	2008	1,1	14,9	1,1	27,5	5,5	10,9
	2009	18,6	14,2	4,1	8,1	13,7	13,8

Розраховано за даними джерел: [1], [2], [3].

ньому припадало 557 тис. грн. збитків. Кожне із категорії «інше підприємство» у 2009 р. стало збитковим на 4,8 млн. грн.

2. Впродовж аналізованого періоду із загальної кількості підприємств скорочується кількість як прибуткових так і збиткових агроформувань. Одночасно зростає сума прибутку в прибуткових підприємствах, а також сума збитку – у збиткових. Однак прибутки переважають збитки і в кінцевому підсумку чистий прибуток щорічно зростає. У 2001 р. в середньому на одне підприємство одержано збитків на суму 51,5 тис. грн., у 2008 р. кожне підприємство отримало прибутки на суму 492 тис. грн., а у 2009 р. прибутки склали 805,6 тис. грн. Аналогічно зростає прибутковість підприємств із розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь і на 1 працівника.

Серед усіх агроформувань найбільш прибутковими, із розрахунку на 1 підприємство на 1

га сільськогосподарських угідь і на 1 працівника, є господарські товариства та інші підприємства.

Результати діяльності агроформувань свідчать про збільшення кількості прибуткових підприємств, зростання одержаного ними доходу й відповідно – зменшення кількості збиткових підприємств і зниження збитків. Така закономірність властива чистому прибутку із розрахунку на одне підприємство, гектар сільськогосподарських угідь та одного працівника.

IV. Висновки. Сучасні аграрні перетворення негативно вплинули на розвиток сільськогосподарських підприємств регіону. Впродовж пореформеного розвитку не вдалося досягти показників 1990 р. у виробництві продукції рослинництва. Частина сільськогосподарських підприємств залишається збитковою.

У зв'язку із ситуацією, яка склалася в пореформені роки в сільському господарстві, пози-

тивні зміни відбуваються повільно, а в багатьох випадках проявляються негативні тенденції. Основною причиною є складна соціально-економічна ситуація в аграрному секторі.

За основними показниками виробництва сільськогосподарської продукції та фінансовими результатами діяльності найкращі результати у досліджувані роки мали господарські товариства та приватні підприємства. Це зумовлено в основному тим, що у їх керівників яскраво проявляються риси реальних власників і господарів, а це, у свою чергу, підвищує їхню відповідальність за організацію виробництва, його технологічний рівень і кінцеві результати.

Відповідно до комплексної програми перспективи агропромислового комплексу та розвитку сільських територій Івано-Франківської області до 2015 р. прогнозується забезпечити: формування технологічних кластерів пріоритетного розвитку агропромислового комплексу; широке запровадження нових технологій; підвищення конкурентоспроможності та розширення ринків збуту аграрної продукції; зменшення енерго- і ресурсоемності виробництва; підвищення продуктивності праці й соціального забезпечення працюючих.

1. Основні показники господарсько-фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств по сумі кате-

горій господарств за 2001 рік. – Івано-Франківськ: Івано-Франківське обласне управління статистики, 2002. – 46 с.

2. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств (за організаційно-правовими формами господарювання) Івано-Франківської області за 2008 рік. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики, 2009. – 110 с.

3. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області (за організаційно-правовими формами господарювання) за 2009 рік. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики, 2010. – 111 с.

4. Валова продукція сільського господарства України (у порівнянних цінах 2005 р.): Стат. зб. 1990-2005 рр. – К.: Держ. ком. стат. України, 2007. – 37 с.

5. Сільське господарство України 2009 р.: Стат. зб. – К.: Держ. ком. стат. України, 2010. – 375 с.

6. Комплексна програма перспективи агропромислового комплексу та розвитку сільських територій Івано-Франківської області у 2005-2010 роках і на період до 2015 року / Авт. кол.: Р. В. Ткач, В. Х. Брус, Б. К. Остафійчук, П. Т. Саблук, І. Ф. Баланюк та ін. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – 80 с.

The activity of agricultural enterprises of the region, the areas of their land and the average accounting amount of the workers are analysed.

The analysis of the manufacturing of agricultural gross product, the dynamics of manufacturing of the production of plants and cattle breeding, and also the financial data of enterprises activity in the region has been fulfilled.

Довбенко М. В.

МАЙСТЕР ВИМІРЮВАННЯ БІЗНЕС-ЦИКЛІВ З ... ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА

Стаття присвячена життю і науковій творчості талановитого дослідника ділових циклів А. Ф. Бернса (1904-1987), його композитним випереджувальним індикаторам, що вже майже 80 років залишаються основними у передбаченні циклів ділової активності. Актуальним видається запропоноване ним визначення економічного циклу як специфічного типу коливань в економічній діяльності держави. Сучасного звучання набуває питання про роль циклічних трансформацій, які об'єктивно притаманні процесу відтворення.

Ключові слова: економічний цикл, довготривалий економічний тренд, композитний (складений) випереджувальний показник, система фіксованих валютних курсів, циклічні індикатори.

Про Артура Бернса в Україні відомо не багато. Разом з тим видатний британський фахівець з історії економічної думки Марк Блауг включив його до списку ста великих сучасних економістів. Хто він Берне (Burns) Артур Франк і чим заслужив такої честі?

Жителі Івано-Франківська можуть пишатися – саме в цьому місті у 1904 р. він народився. Коли йому було десять років, його сім'я емігрувала в США. Всі свої вчені ступені та викладацькі звання отримав у Колумбійському університеті (Нью-Йорк): ступінь бакалавра – в 1925 р., магістра – в 1926 р. і доктора – в 1934 р. Його докторська дисертація, яку він захистив у Принстонському університеті, називалася «Виробничі тренди в США після 1870 року».

Творчість дослідника

У 1930 році А. Берне поступив на роботу науковим співробітником у Національне бюро економічних досліджень¹ (НБЕД). Молодого дослідника, як і значну частину економічного співтовариства, хвилювало, кілька взаємопов'язаних питань: які з усіх можливих причин коливань у рівнях виробництва і зайнятості найкращим чином пояснюють фактичні коливання економічної активності? Як варто пояснювати той факт, що в багатьох країнах, в тому числі і в США, виробництво, зайнятість та інші макроекономічні показники, видно, підвладні циклічним трансформаціям, коли всі основні змінні проходять через періоди підйому і спаду, що наступають один за одним? Наскільки реально визначити сам цикл, і як можна використати результати, отримані в ході досліджень циклічності?

Якщо б різні цикли ділової активності не мали загальних рис, то всякий цикл слід було б трактувати як унікальне явище, і тоді будь-яка спроба узагальнення (необхідна для всіх теорій) була би приречена на невдачу. Хоча Національне бюро економічних досліджень (НБЕД) – приватна некомерційна організація США, заснована У. Мітчеллом в 1920 році як центр незалежних і об'єктивних економічних досліджень. НБЕД є визнаним авторитетом з моніторингу циклів ділової активності, його фахівці до цих пір визначають офіційні дати початку і закінчення економічних спадів, а їхні публікації вважаються дуже поважними у відповідних галузях економіки.

економічні цикли не подібні один на одного, на щастя, для них є характерними певні спільні властивості, що робить можливим їхнє теоретичне вивчення. Перша серйозна спроба виділення спільного в економічних циклах, які спостерігалися в США, зроблена Артуром Бернсом і Уеслі Мітчеллом. А також за їхніми численними дослідженнями було зроблено ряд цікавих висновків та практичних рекомендацій. Зокрема, обом ученим належить пріоритет у розробці методики короткострокового прогнозування кон'юнктурних змін із використанням випереджувальних показників.

У чому її суть? Зазначена методика побудови композитного (складеного) випереджувального показника (КВП) передбачає проходження кількох етапів. На першому етапі відбувається відбір макропоказника, який відображає динаміку національної економіки в цілому. На

другому – здійснюється попередній відбір показників із випереджувальними властивостями. На третьому – відбувається трансформація динамічних рядів остаточно відібраних випереджувальних показників з метою усунення трендової і сезонної складової. На четвертому – за допомогою спеціальних методів робиться відбір 5-10 найкращих випереджувальних показників і обчислюються їхні циклічні характеристики. На п'ятому – відібрані трансформовані динамічні ряди агрегуються у КВП. На шостому етапі здійснюється аналіз динамічного ряду КВП з метою виявлення зміни кон'юнктури, що наближається.

Комплексне дослідження А. Бернса і У. Мітчелла, що було частиною масштабного наукового проєкту, який реалізовувався протягом кількох десятиліть НБЕД, узагальнене у монографії «Вимірювання бізнес-циклів». Книга ця присвячена головним чином статистичній методології, але вона містить також численні дані про послідовність різних часових рядів у циклі. У праці використано 1000 щомісячних рядів спостережень в чотирьох країнах (США, Великобританія, Німеччина, Франція), щоб встановити ступінь, в якій різні індикатори підйомів та спадів співпадають один з одним. Співавтори нарахували з 1876 по 1938 рр. 18 циклів. Варто зазначити, що до 1940-х років переважав дуже спрощений підхід до аналізу економічних циклів, він був в основному описовим. Обговорювалися проблеми адекватного вимірювання, вибору індексів і графічного представлення ключових перемінних. Фактично аналіз циклів асоціювався з НБЕД в цілому, і зокрема із зазначеною працею А. Бернса і У. Мітчелла, які опиралися на аналіз даних та описову статистику, і не передбачав стохастичних моделей.

Водночас саме вони дали загальноприйняте визначення економічного циклу, що стало класичним: «Економічні цикли – це тип коливань в сукупній економічній активності націй, що організують свою діяльність переважно у формі приватного підприємництва; цикл складається з періоду підйому, що

спостерігається одночасно у багатьох видах економічної діяльності, який змінюється також спільним для всієї економіки періодом спаду, скороченням виробництва з подальшим поживавленням, що переходить у фазу підйому наступного циклу; зазначена зміна фаз циклу є такою, що повторюється, але не обов'язково періодичною; тривалість економічних циклів

коливається від одного року до 10-12 років, причому не можна виділити з них коротші цикли подібного типу і однакової амплітуди».

Макроекономічні змінні можуть бути класифіковані в залежності від того, чи змінюються вони проциклічно, протициклічно або ациклічно. Проциклічні змінні мають тенденцію до зростання в період економічного підйому і до зменшення під час спаду. Протициклічні змінні мають тенденцію до зростання у фазі економічного спаду і до падіння у фазі підйому. Динаміка ациклічних змінних не пов'язана безпосередньо з циклом ділової активності. Класифікація основних макроекономічних змінних у відповідності з їхніми циклічними властивостями подана в табл.

Деякі макроекономічні змінні та їхні властивості стосовно бізнес-циклів

Проциклічні		Протициклічні	Ациклічні
Висока узгодженість динаміки з циклом	Низька узгодженість динаміки з циклом		
Сукупне виробництво	Виробництво товарів повсякденного попиту	Запаси готової продукції	Експорт (США)
Виробництво за секторами економіки (в цілому)	Виробництво сільськогосподарської продукції та видобуток природних ресурсів	Запаси факторів виробництва	
Прибутки, отримані від занять бізнесом	Ціни на сільськогосподарську продукцію та природні ресурси	Рівень безробіття	
Грошові агрегати		Рівень банкрутства	
Швидкість обігу грошей			
Короткострокові ставки відсотка	Довгострокова ставка відсотка		
Рівень цін			

Джерела: Based on Burns Arthur F., Mitchell Wesley C, Measuring Business Cycles (New York: National Bureau of Economic Research, 1946) and Robert Lucas, «Understanding Business Cycles, Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, Vol. 5, 1977.

А. Берне і У. Мітчелл, опираючись на результати аналізу величезних обсягів статистичних даних, найбільш достовірних на той момент, досить детально дослідили економічні цикли США в період з середини XIX до середини XX століть. Кожний виділений ними економічний цикл починався з найнижчої точки ділової активності (підшови), після чого наступав пері-

од підйому. Поступово економіка досягла піку чи найвищої точки економічного циклу, за яким наступав період спаду. Через деякий час економіка знову поверталася до найнижчої точки, від якої починалося чергове поживавлення економічної діяльності. Вершини і низини розглядаються як критичні розмежувальні пункти циклу, що складається з чотирьох тісно пов'язаних між собою фаз: поживавлення, експансії, рецесії і стиснення. Всі цикли взаємозв'язані: закінчення одного співпадає з початком іншого. Після відміченої вище фундаментальної праці А. Бернса і У. Мітчелла НБЕД зайняло лідируючі позиції у США в галузі спостереження та реєстрації різних аспектів економічного циклу – фази розширення виробництва, фази

Таблиця 1.

скорочення виробництва, найнижчої і найвищої точок циклу. Більше того, стало можливим аналізувати економічну динаміку не тільки у звичному «календарному» смислі, але й як неперервний ряд фаз бізнес-циклів.

Вихід у світ масивного тому «Вимірювання бізнес-циклів» став подією в середовищі економістів. «Дуже старанним дослідженням»,

підготовленим «видатними авторами»⁵ назвав книжку Готфрід Хаберлер – один з найвизначніших економістів XX століття, який став відомим перш за все своїми працями з теорії економічних циклів і теорії міжнародної торгівлі. Були як інші позитивні відгуки на цю працю, так і критичні висловлювання. Зокрема, майбутній Нобелівський лауреат Т. Купманс у рецензії⁶ на монографію А. Бернса та У. Мітчелла критикував їх чисто емпіричний підхід і підтримував підхід на основі структурних рівнянь в рамках того, що тепер називається розподілом Ховельмо⁷. Однак крім активного виступу в підтримку строгішого використання методів отримання статистичних висновків Т. Купманс критикував практику «вимірювання без теорії»⁸ і підкреслював важливість застосування економічної теорії в економетричному аналізі.

Одна з центральних гіпотез, що лежать в основі підходу А. Бернса і У. Мітчелла до дослідження бізнес-циклів, полягає в тому, що динаміку рядів виробництва і зайнятості зумовлює економічне зростання, відоме як зростаючий тренд, а цикл ділової активності представляє собою коливання навколо тренду. Насправді, А. Берне і У. Мітчелл потратили немало зусиль на те, щоб визначити різницю між трендом і циклом. Тренд є результат дії

факторів, що зумовлюють довготривале зростання в економіці, – рівня заощаджень, приросту трудових ресурсів, технічних зрушень, тощо. Практично всі дослідники згодні з тим, що фактори, які визначають вид бізнес-циклу, майже не впливають на формування довготривалого економічного тренду. Іншими словами, бізнес-цикл представляє собою часові відхилення від даної тенденції.

Завдяки ініціативності у впровадженні в науку нових методів аналізу, вмінню швидко схопити суть проблеми та великій працездатності А. Берне створив собі надійну репутацію спеціаліста з циклів ділової активності. Його масштабна монографія «Вимірювання бізнес-циклів» (написана у співавторстві) стала вінцем десятилітніх досліджень базисних циклів в НБЕД – виділення з множинності статистичних індикаторів підйомів та спадів загальних поворотних точок ділового циклу. Навіть враховуючи критику, приведену вище, вибрані А. Бернсом і У. Мітчеллом індикатори так і залишаються основними у передбаченні циклів ділової активності. Після смерті У. Мітчелла в

1948 р. А. Берне зумів утвердити за собою його авторитет і залишився єдиним у США провідним експертом з циклів ділової активності.

Одночасно з роботою в НБЕД у 1930 році А. Берне розпочав викладацьку діяльність в університеті Ратджерса. Тут він зумів сповна розкрити свій талант учителя. Ось як згадує про його заняття Нобелівський лауреат М. Фрідман, який тоді там навчався: «Берне вів у нас семінари, де ми познайомилися з його рукописом, присвяченому тенденціям розвитку виробництва в США. Така робота з чорновим матеріалом разом з автором – приклад безцінного досвіду і знань, котрі я коли-небудь отримував. Завдяки цим семінарам я зрозумів, як проводити дослідження. Він сприймав критику від людей, які були молодші від нього і нижчі станом, і це мало досить позитивний виховний ефект»⁸.

Попрацювавши в університеті Ратджерса тринадцять років, А. Берне у 1943 р. отримав посаду професора економіки в Колумбійському університеті, де трудився впродовж двадцяти одного року. Багато знаних економістів і досі з гордістю називають його своїм учителем. Серед них також А. Грінспен (у нього А. Берне був науковим керівником), який згодом впродовж 1987-2006 років очолював Федеральну резервну систему (ФРС) США.

Деміург економічної політики США

У кінці 1940-х років А. Берне став відомим в США як один з найжорсткіших критиків Дж. М. Кейнса. Причиною тому були не якісь внутрішні дефекти теорії Кейнса, а швидше поспішність з якою Кейнс і кейнсіанці переходили до політичних рекомендацій на основі недостатньо перевіреної (за припущеннями А. Бернса) теорії. Він доводив, що «застосовуючи свою теорію, Кейнс лише допускає наявність незмінної граничної схильності до споживання, тоді як його учні передбачають її незмінною у всіх випадках і роблять це без вагань. Наслідки цього – фундаментально помилкові прогнози – не забарили проявитися»⁹. Скептичне ставлення Бернса до грандіозних претензій кейнсіанської системи виражали опубліковані НБЕД «Економічні дослідження і сучасна кейнсіанська думка» (1946), «Нестабільність споживчих витрат» (1952), а також ряд статей, надрукованих у збірнику «Межі економічного знання» (1954).

У 1957 р. А. Бернса обрали президентом НБЕД, а через два роки – президентом Амери-

канської економічної асоціації. Він продовжував писати про цикли ділової активності, його чергова серйозна публікація з даної тематики «Ділові цикли у світі, що змінюється» з'явилася в 1969 р.

З 1970 по 1978 рр. А. Берне був Головою ради директорів ФРС США. У цей період економіка пережила серйозну рецесію, під час якої різко впали промислове виробництво, доходи і зайнятість, а рівень безробіття зріс до 9%. Тим часом інфляція споживчих цін, що коливалася в попередньому десятилітті на рівні 3-4%, зросла вище 10%. Ускладнив ситуацію нафтовий шок, що розпочався у жовтні 1973 року. Тоді у відповідь на війну Судного дня арабські виробники нафти наклали ембарго на її експорт. Якщо до введення обмеження ціна нафти складала 3,2 дол./бар., то в 1975-му вона досягла 14 дол. Нафтовий шок не тільки створив довгі черги на бензозаправках (і не лише в США), він також збільшив інфляцію та інфляційні очікування.

Вплив на інфляцію чинить багато факторів. Однак щоб її не викликало, мало що можна зробити для її недопущення. Одним з тих, хто так вважав, був А. Берне, який у 1974 р. заявив: «Інфляція не може бути зупинена в цьому році»¹⁰. Фактично впродовж усіх сімдесятих йому прийшлося очолювати боротьбу з інфляцією, що полонила Америку на фоні хронічного безробіття. Очільник ФРС, відповідальний за грошово-кредитну політику Сполучених Штатів, завжди виявляється в ролі, як кажуть, «карася на сковорідці». Проте тонке знання вашингтонських порядків, доповнене трьома роками головування у Раді економічних консультантів при президентові Д. Ейзенхауері в 1950-х роках і роком служби на посаді особистого радника президента Р. Ніксона у кінці 1960-х, дозволило А. Бернсу перетворити це робоче місце в посаду деміурга економічної політики США.

Перебуваючи у фокусі цієї політики, до нього зверталися за підтримкою, але його й нещадно критикували. За тяжкі її наслідки у той період він піддавався різкому осуду як фахівця-економіста, так і багатьма громадянами країни (хоч А. Берне розумів, що низьке зростання продуктивності впродовж 1970-х – лише 1 відсоток в рік – було найбільшим недоліком американської економіки). Щоб подолати кризу та негативний ефект підвищення прибуткового податку, ФРС прийшлося знизити відсот-

кові ставки і здійснити вливання коштів в економіку. Це дозволило домогтися зростання ВВП, але водночас підхльснуло інфляцію. Тим часом в оточенні президента Р. Ніксона все частіше пропонувалося запровадити заходи, що були зовсім несприйнятними для прихильників вільної ринкової економіки, а саме щодо регулювання зарплат і цін. Як згадує А. Грінспен: «Навіть мій старий друг і наставник Артур Берне, якого Ніксон в 1970 році призначив головою ФРС, почав говорити про щось подібне – про політику регулювання доходів. Я був вражений «віровідступництвом» Артура і вирішив, що воно спричинене гострою політичною необхідністю вкупі з певними симптомами в економіці, котрі помітні Бернсу з його нового «спостережного пункту». Співробітники ФРС і насправді були стурбовані (озираючись назад, я гадаю, що Берне намагався упередити запровадження офіційного регулювання зарплат і цін)»¹¹. Лунали звинувачення у заполітизованості його діяльності, в тому, що не зовсім вірно оцінивши потенціальний ВВП країни, підіграв інфляційному похміллю і таким чином посприяв Р. Ніксону на президентських виборах 1972 року.

Водночас урядовці, бізнесмени бачили в ньому свою опору, пов'язували з ним сподівання на стабілізацію економіки. Зокрема, у своїх спогадах впливовий фінансист Д. Рокфеллер згадує січень 1976 р., коли кілька брехливих газетних статей про банк «Чейз» та інші великі банки пронеслися шоковою хвилею у фінансовому середовищі. На його звернення до А. Бернса про нагальну потребу в публічній заяві Голови ФРС з приводу реакції на дуже застарілу інформацію – відповідь була миттєва. Вже наступного дня заява А. Бернса була надрукована в газеті «Нью-Йорк Тайме». Оцінка ним ситуації стала знаковою не лише для банківської системи держави.

Його зусилля на стабілізацію економіки мали також і значний міжнародний вплив. Адже заходи зі зміцнення долара і оздоровлення платіжного балансу США змінювали конкурентні позиції різних держав. Існуюча на той час жорстка система фіксованих валютних курсів стала все менше відповідати потребам міжнародної економіки, що розвивається. Різко відмінними виявлялися у різні часові проміжки рівні інфляції, у країнах з резервною валютою виникали великі дефіцити платіжного балан-

су, поступово падала фінансова дисципліна. На думку А. Бернса потрібно було змінювати ціну на здешевлене золото і зробити це без призупинки конвертування долара в золото. Ще під час передвиборної кампанії 1968 року кандидат у президенти Р. Ніксон направив його із секретною місією в Європу, щоб довести до відома її фінансових керівників пропозицію США про підвищення цін на золото. Як згодом висловився Р. Манделл у своїй Нобелівській лекції: «місія Бернса увінчалася успіхом і запропоновані рекомендації передбачалося здійснити відразу після виборів. Нічого цього, як ми знаємо, не сталося»¹². Тільки у 1978 р. рішенням конференції на Ямаїці були сформульовані основні принципи нової системи, за якою країнам надавалася можливість використовувати на свій вибір плаваючий чи фіксований курс, що встановлювався на основі домовленостей з економічними партнерами. З відмовою від фіксованого курсу грошова пропозиція стала еластичнішою, амортизуючи не тільки інфляційне розкручення зарплати, але й зростання монополістичних цін у міжнародній торгівлі товарами.

Упродовж восьми років головування у ФРС А. Берне був найвпливовішим економістом США. До того ж не переставав писати і виступати з лекціями. Книжка «Роздуми автора економічної політики» (1978) є зібранням його промов та виступів цього банкірського періоду.

У 1978 р. на своєму річному зібранні Торгова палата Сполучених Штатів ушановувала А. Бернса, в минулому Голову ФРС, «за його внесок у справу нації та систему підприємництва у час його урядової служби». Провідна організація американського бізнесу хвалила А. Бернса за його зусилля зі збереження системи вільного підприємництва. Вкрай рідко буває так щоб людині, яка за службовими обов'язками викликала збільшення грошової маси і, тим самим, інфляцію, що є однією з причин руйнації системи вільного підприємства, віддавалися почесні саме поважними представниками системи вільного підприємства! Редакція фахового журналу Торгової палати повідомляла читачів, що д-р Берне «...склав широкий, добре продуманий план, як відкинути загрозу інфляції...». У своїх висловлюваннях на сторінках цього журналу колишній Голова ФРС також акцентував, що причини інфляції інші, аніж збільшення грошової маси.

Уже в досить поважному віці, впродовж 1981-1985 років, А. Берне був американським

послом у Західній Німеччині. Згадуючи про той період, можна було б виділяти якісь деталі його характеру, окремі факти його діяльності у цій якості. Але доречними і місткими будуть слова згаданого вище М. Фрідмана: «він завжди був дуже здібною людиною, націленою на те, щоб як можна краще зробити свою роботу».

Постскрипtum або висновки. Реалії теперішньої економічної ситуації заставляють з усією серйозністю ставитися до науково-практичної спадщини А. Бернса. По-перше, результати його новаторських досліджень продовжують реалізовуватися і у наш час. Як відмічається в науковій літературі «застосування КВП для прогнозування кон'юнктурних змін і ділових циклів є достатньо поширеним у промислово розвинених країнах»¹. Під впливом подій Великої депресії цю тематику вперше почали розробляти в США в 1930-х роках саме А. Берне і У. Мітчелл у співпраці із співробітниками НБЕД¹⁵. Згодом у 1961 р. була започаткована публікація щомісячної доповіді «Business Cycle Developments» («Розвиток ділового циклу»), в якій відслідковувалися 80 циклічних динамічних рядів для США та індекси промислового виробництва шести основних зовнішньоторговельних партнерів. У 1968 р. ця доповідь отримала назву «Business Conditions Digest» («Огляд умов ведення»). Зараз поширення циклічних індикаторів здійснюється завдяки паперовим носіям, а також через Інтернет.

По-друге. Цікавими для сучасників залишаються практичні напрацювання нашого земляка. Можна стверджувати про певну аналогію між фінансово-економічною ситуацією в 2008-2009 роках і середини сімдесятих років у країнах з переважною орієнтацією на ринкову економіку. Тоді, як і тепер, ціни на нафту злетіли до небес, різко зросла вартість продуктів харчування та інших предметів споживання, а економічне зростання відверто вповільнилося. Через підвищення цін на продукти і товари ускладнилася інфляційна ситуація. Водночас є також помітними досить вражаючі відмінності двох періодів, що аналізуються. Економіка і суспільство цих країн стали набагато гнучкішими та здатними адаптуватися до труднощів і нових завдань. Не було кілометрових черг за бензином, відсутнє розкручування спіралі «ціни – зарплата» в стилі 1970-х, в рамках якої компенсації та розцінки гналися один за одним. За рахунок засвоєння з минулого кількох важких уроків також змінилася у кращий бік розробка економічної політики.

Найважливіше, що науковці і практики значно збагатилися досвідом. Зокрема, завдяки досвіду, набутому ФРС у сімдесяті роки, зроблено два важливі висновки: 1) висока інфляція може серйозно дестабілізувати економіку; 2) Центробанк повинен відповідати за цінову стабільність в середньостроковій перспективі. Виходячи з цього, в країнах з переважною орієнтацією на ринкову економіку вдається зм'якшити бізнес-цикли і утримувати інфляцію під контролем. Відповідно, стабільна монетарна політика розширює можливості сімей та фірм у плануванні, а також збільшує їхню готовність робити інвестиції у підвищення кваліфікації, у фізичний капітал і дослідження, що так необхідні для підтримання неперервного зростання продуктивності праці.

І насамкінець. У період розрядки в 1970-х роках А. Берне приїжджав у Москву. Але побувати у рідному Івано-Франківську не міг, – він був закритим для іноземців містом. Про-

йшло, здавалося б, не багато часу і не лише Івано-Франківськ став відкритим для всіх бажаючих, але й Україна відкрита для світу. А глобалізація економіки, відкриваючи перед нами колосальні, невідомі раніше можливості, робить нас взаємозв'язаними. Ось чому так важливо не лише усвідомлювати цю взаємозалежність, але й не боятися відкривати для себе надбання людства і досягнення наших земляків зокрема.

The article is dedicated to life and scientific activities of the talented researcher of business cycles A. Burns (1904-1987), and his composite outstripping indicators, which have been an essential tool in the prevision of business cycles for almost 80 years. The author emphasizes the urgent character of A. Burns' definition of economic cycle as a specific type of fluctuations in the government's economic activities. Also, very urgent is the issue of the role of cyclical transformations, inherent in the process of reproduction.

УДК 332.1:330.3

Ткач О. В.

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз сутності та ознак сталого розвитку, розглянуто питання участі регіонів в процесі становлення та розвитку системи сталого розвитку.

Ключові слова: сталий розвиток, економічна політика, економіка використання ресурсів, економіка системного використання, відтворювальна економіка, комплексний регіональний розвиток, суб'єкти сталого розвитку, некомерційні структури, міжрегіональна диференціація, транскордонні та прикордонні регіональні утворення, конкурентоспроможність регіонів.

I. Вступ. Сьогодення економічного розвитку України ставить питання переходу від економічного спаду до стабілізації економічних процесів, оцінки та аналізу передумови формування чинників, що створюють умови сталого розвитку. Основною передмовою запровадження умов сталого розвитку є визначення суб'єктів, об'єктів, та основних рушійних мотивів, що приймають участь в формуванні,

запровадженні та розвитку процесу сталого розвитку. Процес інтеграції України в глобальну економічну систему неможливий без становлення і розвитку системи сталого розвитку економіки, приведення економічних показників в гармонізований циклічний процес становлення і розвитку з іншими розвинутими елементами глобального економічного простору.

II. Постановка завдання: Провести аналіз виникнення та розвитку самого поняття сталого розвитку економіки. Дослідити основні суб'єкти сталого розвитку та визначити основні передумови переходу до системи сталого розвитку.

III. Результати: Одним із стратегічних напрямків розвитку регіональної політики на сучасному етапі повинна стати реалізація нової, активної ролі регіону як суб'єкта сталого розвитку.

На всесвітній конференції в Ріо-Де-Жанейро в 1992 році сталий розвиток (sustainable development) визнано як «створення соціально-орієнтованої економіки, яка базується на обачному використанні ресурсної бази і охороні

навколишнього середовища, що не ставить під загрозу існування майбутніх поколінь і відповідного задоволення їх потреб. Таким чином в економічну політику вноситься поняття понад тривалого між поколіннєвого виміру [1].

В сучасній науці поняття «сталого розвитку» більше розглядалося через призму екології, але воно безпосередньо стосується та має відношення до загально економіко-соціальних критеріїв. Сьогодні визначення «сталого розвитку» пояснюється як стабільність біохімічних циклів і скорочення диспаратів по всіх рівнях: від глобального до місцевого на основі нової моделі розвитку, що повинна збалансувати економічні, соціальні і екологічні критерії.

Економічний аспект сталого розвитку пов'язаний з переходом від сьогодишньої «економіки використання ресурсів» до економіки їх системного використання. Сьогодні ми маємо справу власне з першим типом економіки, що на практиці означає – перевага короткотермінових активів. Ця тенденція особливо посилюється в умовах становлення і розвитку віртуалізації економіки. Але ресурси – це те, що людина знаходить в середовищі, що її оточує. Тому звідси виникає необхідність поставити питання про цю сферу: біо-, техно- і соціальну сфери, як основного контексту розвитку.

З методологічного боку, це означає визнання ведучої ролі в економічному довготермінових і структурно-технологічних факторів. Тобто сталий розвиток за своїм змістом є нове тлумачення давню знайомого методу відтворювального процесу.

В умовах, коли в сучасній літературі давно затвердилися поняття соціальної та економічної збалансованості господарського розвитку, поняття відтворювального процесу не несло для економістів принципово нового змістовного навантаження. Слід відмітити, що з цим пов'язана і нерідко негативна реакція відхилення цього терміну. Однак, тим важливішим за цією термінологічною оболонкою визначити зміст питання, підтримати рух світової науки і практики управління у відповідно правильно обраному напрямі. Хоча і деякі економісти висловлюються, що вираз «sustainable development» важко підлягає перекладу, але термін «сталий розвиток» увійшов в обіг економічних термінів і безперечно рухається певним кроком в необхідному напрямку [2, с. 77-79].

За змістом ми розуміємо створення економічної системи сталого розвитку, як процес роз-

витку та удосконалення «відтворювальної економіки». Їй відповідає стратегія економічного розвитку, яка базується на нормалізації ресурсних циклів, що передбачає встановлення спільного контролю за процесами відтворення праці, капіталу та природних ресурсів. Необхідність такого контролю щодо застосування до сфери природних ресурсів закріплена відповідними Указами Президента України та Постановами Кабінету Міністрів України [3].

На Заході поняття сталого розвитку «наповнюють новим змістом». Західні економісти, стверджуючи, що шлях до сталого розвитку прокладає тільки ринок і власне – ринок. Але «новий порядок», який складеться в системі світової економіки, за оцінками багатьох спостерігачів в реальності нічого спільного з переходом до сталого розвитку не має.

Сталий розвиток може трактуватися як розширення поняття комплексного регіонального розвитку – перехід від міжгалузевої прив'язки окремих виробництв до системного управління всією сукупністю економічних соціально-демографічних і екологічних процесів на певній території, узгодженому вирішенню питань розміщення виробництва і формування населення.

Необхідність переходу до сталого розвитку обумовлюється глибоким розбалансуванням механізмів відтворення. Розглядають наступні напрями відтворювальних процесів:

- відтворення населення;
- відтворення капітальних ресурсів.

Наступним фактором, який диктує необхідність переходу до сталого розвитку є посилення міжрегіональної диференціації.

До позицій міжрегіональної диференціації можна віднести ріст варіації індивідуальних доходів на душу населення, або необумовлена висока концентрація фінансових ресурсів на певних територіях.

Третій фактор, що обумовлює процес сталого розвитку є інституціональний. Це обумовлюється тим, що уява про «автоматизм» ринку справедлива, в дійсності тільки для використання ресурсів. І навпаки, процеси відтворення, в умовах ринкової економіки значно ускладнюються [3].

Вони мають місце по більшій мірі за межами ринку: відтворення трудових ресурсів – в сім'ї і системах освіти, охорони здоров'я і відпочинку; відтворення біологічних ресурсів у відповідних підсистемах біосфер; відтворен-

ня знань та ділових вмінь відбувається в таких некомерційних сферах діяльності як наука і культура. Тобто, як бачимо, вирішення проблеми відтворення потребує створення своєї власної інституціональної структури, основою якої повинні стати регіони як спеціалізовані відтворювальні системи.

Сучасна регіональна економічна наука стверджує, що сьогодні питання про інституціональне забезпечення сталого розвитку не тільки не вирішене, але навіть такого питання і не поставлене.

Науковці стверджують, що головними організаторами такого переходу «суб'єктами сталого розвитку» повинні стати власне регіони [4]. Це визначається об'єктивним місцем основ відтворення – простру взаємодії ресурсних підсистем та наявністю певного ряду суб'єктивних ознак, таких як досвід облаштування території і можливість опору на відповідні наукові і проектні інститути.

Таким чином, якщо сталий розвиток – це перехід від «економіки використання ресурсів» до економіки їх системного відтворення, то роль ведучої ланки в цьому процесі повинні відігравати не виробничі структури – підприємства, а відтворювальні – регіони.

Для цього вони повинні не просто реагувати на пропозиції підприємств, але і самі виступати в якості лідерів економічного розвитку, виділяючи цілісні комплекси оточуючого середовища і окремі ділянки території, спеціально обумовлені для комерційної діяльності.

Суб'єктами відтворювального процесу є регіональні та місцеві адміністрації, які являються з економічної точки зору:

- 1) некомерційними структурами, які орієнтуються на політичні цілі;
- 2) монополісти, оскільки в одному регіоні не може бути двох адміністрацій [5].

З вищезазначеного бачимо, що ведучою ланкою в економічній системі сталого розвитку є некомерційні структури.

Регіональне управління в умовах сталого розвитку вступає як процес узгодження та інтенсифікації відтворювальних циклів, а регіональна політика – як процес територіальної організації відтворювальних ресурсів. В порівнянні сьогодишньої мети її діяльності – «вирівнювання рівнів економічних процесів» – створює в дійсності лише тільки «надбудову» на цим фундаментом.

Будь-які дії регіонів, щодо облаштування території і розвитку «людського капіталу» не

принесуть результату, якщо не будуть використані деякі «зовнішні» фактори по відношенню до регіонів умови сталого розвитку. Аналіз цих умов ведеться шляхом розробки різних сценаріїв господарського розвитку регіональних утворень – «інерційного», «сировинного», «відтворювального» та «інвестиційного».

Різні напрями розвитку господарського комплексу регіону повинні враховувати міжрегіональні міжгалузеві зв'язки всередині країни. Якщо, в умовах становлення незалежної України міжрегіональні міжгалузеві зв'язки розглядалися як передумова становлення та прогресу регіонального розвитку, то в сучасних економічних умовах сталого розвитку необхідна зміна вектору розвитку міжрегіональних міжгалузових зв'язків на умовах врахування та розвитку міжрегіональних конкурентних переваг, що дозволить врахувати соціально-економічні та природно-культурні особливості регіонів.

В умовах динамічної інтеграції регіонів України в транскордонні та прикордонні регіональні утворення і врахування міжрегіональних конкурентних переваг дасть привід оцінити та спрогнозувати участь українських регіонів з точки зору ефективного використання їх економічного і соціального потенціалу [6].

Особливості світових глобалізаційних процесів, а також тенденції щодо включення країни в різного виду спільні економічні проекти та організації створюють необхідні передумови аналізу конкурентних переваг окремо взятих регіонів та оцінити їх сукупний ефект.

Передумовою ефективності стимулювання сталого розвитку регіонів і досягнення регіональними соціо-еколого-економічними (СЕЕ) системами сталого розвитку є формування свідомої діяльності органів влади різних рівнів, направленої на стимулювання сталого розвитку конкретних регіонів, тобто вибір певного типу політики стимулювання сталого розвитку регіону. Раціональний підхід до вибору політики стимулювання повинен бути спрямований на досягнення стратегічної мети – сталого розвитку конкретного регіону, і враховувати основні ознаки сталості регіональної СЕЕ системи – рівноважність, гармонійність, збалансованість, стабільність, конкурентоспроможність та безпеку [6].

В Україні та за кордоном існують значні напрацювання та практичний досвід щодо розробки та реалізації політики сталого розвитку

регіонів, проте практично не існує поняття політики стимулювання сталого розвитку регіонів як виваженої діяльності, направленої на активізацію внутрішнього потенціалу регіону та досягнення сталого розвитку регіону. Основний акцент у таких дослідженнях ставився на фінансовій політиці сталого розвитку, досягненні конкурентоспроможності регіону та забезпеченні економічної та екологічної безпеки регіону доступними інструментами та методами впливу. Дані дослідження запропонували основоположні засади регіональної політики сталого розвитку регіону, що полягають у свідомій цілеспрямованій, відповідно до стратегії сталого розвитку регіону, взаємоузгодженій діяльності органів державного та регіонального управління, спрямованій на розвиток соціальної, економічної та екологічної сфер регіону.

На наш погляд, політика стимулювання сталого розвитку регіону – це цілеспрямована діяльність органів влади різних рівнів, направлена на активізацію сталого розвитку регіону залежно від рівня сталого розвитку регіону за допомогою адекватного інструментарію стимулювання. Політика стимулювання сталого розвитку регіонів передбачає застосування механізму стимулювання сталого розвитку регіонів.

Механізм стимулювання сталого розвитку регіонів являє собою організаційно-економічну систему інструментів, функцій, методів, що реалізується на регіональному рівні, задля забезпечення стимулювання сталого розвитку регіональних СЕЕ систем. Механізм стимулювання сталого розвитку регіону має чітку логічну взаємопов'язану структуру, що передбачає наявність таких елементів [7]:

- діагностика рівня сталого розвитку регіону – визначення за допомогою запропонованої нами методики рівня сталого розвитку регіону за певний проміжок часу (як правило щорічно) з метою аналізу причин існуючого стану регіону;

- діагностика рівня стимулювання сталого розвитку регіону – визначення за допомогою нами методики рівня стимулювання сталого розвитку регіону за певний проміжок часу (як правило щорічно) з метою впливу на структуру стимулюючих заходів, що застосовується до конкретного регіону;

- визначення цілей стимулювання сталого розвитку регіонів – утвердження набору цілей стимулювання сталого розвитку регіонів, направлених на досягнення сталого розвитку як генеральної мети через досягнення високого

рівня соціального, економічного та екологічного розвитку;

- вибір політики стимулювання сталого розвитку регіону – вибір оптимального типу політики стимулювання сталого розвитку регіону відповідно до стану сталого розвитку, власного даному регіону;

- вибір інструментів для реалізації політики стимулювання сталого розвитку регіону – формування набору інструментів стимулюючого характеру, що максимально ефективно сприятимуть досягненню сталого розвитку конкретного регіону;

- контроль за стимулюванням сталого розвитку регіону – відстеження проведення стимулюючих заходів, направлених на досягнення сталого розвитку регіонів України, державними та громадськими організаціями в межах країни та міжнародними установами; виявлення недоліків щодо застосування стимулюючих заходів на практиці;

- пропозиції щодо поліпшення проведення стимулювання сталого розвитку регіонів – рекомендації щодо поліпшення якості стимулювання сталого розвитку регіонів з боку всіх суб'єктів регіональних СЕЕ систем, направлених на зміну законодавства, конкретних дій виконавчих органів з метою досягнення сталого розвитку регіону.

Вагомою складовою механізму стимулювання сталого розвитку регіону є визначення цілей стимулювання сталого розвитку регіонів. В Україні практично відсутня комплексна система менеджменту регіональних систем у напрямку стимулювання сталого розвитку, а використання методів та інструментів стимулювання є не досить дієвим, і реагує лише на серйозні проблеми, передбачаючи лише ліквідацію негативних наслідків дій. Для зростання розвитку соціальної, економічної та екологічної сфери регіону, виходячи із цілей сталого розвитку регіону, повинні використовуватись інструменти стимулюючого впливу та мотиваційні інструменти активізуючого впливу на регіональну СЕЕ систему.

Цілі стимулювання сталого розвитку регіонів повинні складатись з: 1) цілей державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів; 2) цілей мотивації сталого розвитку щодо наращення внутрішніх резервів для його досягнення. Перший тип цілей повинен враховувати комплекс цілей щодо стимулювання сталого розвитку, що необхідно досягти центральними органами влади для підвищення

рівня сталого розвитку регіонів. Другий тип політики передбачатиме досягнення цілей щодо мотивації сталого розвитку, що реалізовуватимуться регіональними та місцевими органами влади для досягнення високих значень рівня сталого розвитку регіону [8].

Основними інструментами стимулювання сталого розвитку регіону можна вважати: інструменти стимулювання сталого розвитку регіону – інструменти стимулюючого характеру, направлені на діяльність суб'єктів господарювання та регіональних органів влади у всіх регіонах для досягнення сталого розвитку, що використовуються державними органами влади; інструменти мотивації сталого розвитку регіону – заходи внутрішньої активізації діяльності господарюючих суб'єктів у соціальній, економічній та екологічній сферах регіону, направлени на досягнення сталого розвитку через застосування мотиваційного підходу до наращення внутрішніх потенційних резервів конкретного регіону, що використовуються регіональними органами влади.

Методи стимулювання сталого розвитку регіонів представлятимуть найпоширеніші види впливу на розвиток регіональних систем: методи державного стимулюючого впливу та методи внутрішнього мотиваційного впливу. Перший вид стимулювання передбачатиме застосування чітко регламентованих інструментів державного впливу на формування сталого розвитку регіонів для досягнення соціо-еколого-економічного ефекту, максимально високого для всіх регіонів, причому основним суб'єктом проведення такого стимулювання будуть центральні державні органи влади. Інший вид стимулювання спрямований на досягнення соціо-еколого-економічного ефекту в межах конкретного регіону, і передбачає активну діяльність регіональних та місцевих органів державної влади по відношенню до господарюючих структур регіону [7].

IV. Висновки: Підсумовуючи вищевказане можна зробити наступні висновки:

1. Регіон є не тільки суб'єктом сталого розвитку але і ведучою ланкою економіки системного відтворення регіональних ресурсів.

2. Економічна система сталого розвитку базується на стратегії нормалізації ресурсних циклів і встановленні спільного контролю за відтворювальними процесами.

3. Передумови переходу до сталого розвитку обумовлені:

- посиленням міжрегіональної диференціації;

- необумовлено високою концентрацією фінансових ресурсів на певних територіях та ріст варіації індивідуальних доходів на душу населення;

- інституціональним характером процесу відтворення, що вимагає створення власної інституціональної системи, основою якої повинні стати регіони.

4. Некомерційні структури необхідно розглядати як базову ланку сталого розвитку.

5. Конкурентоспроможність регіонів: як міжрегіональна, прикордонна, транскордонна, а також конкурентоспроможність регіонів в глобальному середовищі є основним рушійним мотивом участі регіонів в процесі сталого розвитку.

1. Білорус О. Імперативи сталого розвитку в епоху глобалізації / О. Білорус, Ю. Мацейко // Економічний часопис – ХХІ. – 2002. – № 3.

2. Галушкіна Т. П. Экономические инструменты экологического менеджмента (теория и практика): Монография / Т. П. Галушкіна. – Одеса: ИПРЭИ НАН України, 2000. – 280 с.

3. Білорус О. Глобальні виміри європейської інтеграції / О. Білорус // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Перспективи розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України в контексті процесів глобалізації (Щорічник наукових праць). Випуск XXVIII / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відповідальний редактор академік НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2001.

4. Boeckemann D. Theorie de Raumplanung. R. Oldenbourg Verlag, Muenchen – Wien, 1984.

5. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика: Монографія / З. В. Герасимчук – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 528 с.

6. Жарова Л. В. Эколого-экономические основы устойчивого развития производительных сил региона (на примере Автономной Республики Крым) / Жарова Л. В., Хлобыстов Е. В., Чернова Т. Л., Отв. ред. М. Г. Никитина. – Симферополь: Издательство "Таврия", 2009. – 192 с.

7. Герасимчук З. В. Основи механізму стимулювання сталого розвитку регіону / З. В. Герасимчук, В. Г. Поліщук // Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях // Матеріали Другої наук.-практ. конф. м. Бахчисарай, 23-24 вересня 2010 р. / НДІ сталого розвитку та природокористування, РВПС України НАН України, Кримський інститут КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Симферополь: Фенікс, 2010. – 493 с.

8. Ткач О. В. Необхідні передумови сталого розвитку регіону / О. В. Ткач // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Міжрегіональне співробітництво: стан та перспективи: збірник наукових праць. / НАН України Інститут регіональних досліджень / відп. ред. Бойко Є. І. – Львів, 2007. – Випуск 4 (66) – С. 11 – 16.

The analyses have been providing of sustainable development and investigating the points of the regions participation in sustainable development.

УДК 338.439.63(477.86)

Кривий М. В., Крива Ю. Р.

СПОЖИВАННЯ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ЖИТЕЛЯМИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СТАН, ПОКАЗНИКИ, ПРОБЛЕМИ

У статті, широко використовуючи статистичні дані, матеріали Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, проведено аналіз рівня споживання продуктів харчування жителями Івано-Франківської області, стану виробництва сільськогосподарської продукції та її промислової переробки. Висвітлено основні джерела формування фондів споживання, наведено інформацію про середні ціни, доходи, витрати населення на продукти харчування, охарактеризовано вплив якості харчування на здоров'я населення.

У статті наведено порівняння з середніми показниками по Україні, іншими регіонами держави.

Ключові слова: споживання продуктів харчування, виробництво, промислова переробка продукції сільського господарства, фонди споживання, ціни, доходи та витрати домогосподарств, здоров'я населення.

I. Вступ. Конституція України визнає, що людина, її життя і здоров'я є найвищою соціальною цінністю (ст. 3), кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48) [1].

Найвагоміше місце в життєдіяльності людини посідає рівень її продовольчого забезпе-

чення, що є гарантом стабільності та серцевиною розвитку держави. Але харчування людини повинно бути якісним, тобто збалансованим по кількості білків, жирів, вуглеводів, вітамінів та мікроелементів, а це обумовить відповідний стан здоров'я, забезпечить профілактику захворювань, матиме позитивний вплив на працездатність та тривалість життя.

II. Постановка завдання. Мета даної роботи полягає в тому, що дослідити рівень споживання продуктів харчування жителями області, як існуюче виробництво сільськогосподарської продукції та її промислова переробка забезпечують цей рівень, самозабезпеченість населення власними продуктами харчування, витрати коштів на придбання продуктів харчування, а також якість цього харчування.

Також автори намагались визначити напрямки поліпшення продовольчого забезпечення жителів Прикарпаття.

III. Результати дослідження. Продовольчий комплекс базується на формуванні загальних фондів споживання, складовими яких є обсяги виробництва та ввезення продовольства з-за кордону (інших регіонів).

Виробництво та споживання основних продуктів сільського господарства у розрахунку на 1 особу в 2009 році становило, кг [2, 3, 4, 5]:

	Вироблено в:		Спожито в:		Передбачено Державною програмою до 2015 року
	області	Україні	області	Україні	
Зернові культури	291	999	120,4 ¹⁾	111,7 ¹⁾	110 ¹⁾
Цукрові буряки (фабричні)	13	219	38,2 ²⁾	37,9 ²⁾	38 ²⁾
Соняшник	2	138	14,7 ³⁾	15,4 ³⁾	20 ³⁾
Картопля	593	427	184,9	133,0	125
Овочі	86	181	92,9	137,1	160
Плоди, ягоди та виноград	27	45	35,3	45,6	90
М'ясо (у забійній вазі)	44,0	41,6	40,5	49,7	80
Молоко	351,6	252,1	270,2	212,4	380
Яйця, шт.	459	345	241	272	300
Риба	0,5	5,6	8,7	15,1	20

- 1) споживання хліба та хлібних продуктів;
- 2) споживання цукру;
- 3) споживання олії.

Теперішнє виробництво сільськогосподарської продукції в області в певній мірі задовольняє потреби населення на такі продукти як м'ясо, молоко, яйця, картоплю, яких на одну особу вироблено більше, ніж спожито.

В області протягом останніх десяти років спостерігається зростання споживання більшості видів основних продуктів харчування. Що підтверджується наступними даними:

Споживання основних продуктів харчування жителями Івано-Франківської області (на одну особу за рік, кг) [4, 5]:

	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Хлібні продукти	138,4	139,6	139,0	133,7	126,4	120,4
Картопля	171,9	186,9	180,8	183,2	183,3	184,9
Овочі та баштанні продовольчі	72,3	83,7	90,4	91,9	91,3	92,9
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	22,5	31,0	31,4	33,5	33,5	35,3
Цукор	34,7	35,1	37,3	36,1	36,0	38,2
Олія	8,3	12,7	13,9	13,8	13,5	14,7
М'ясо та м'ясопродукти, вкл. субпродукти і жир - сирець	29,8	32,8	35,4	37,6	40,5	40,5
Молоко та молочні продукти	295,0	302,7	302,4	288,8	268,1	270,2
Яйця, шт.	167	231	232	233	233	241
Риба та рибні продукти	5,1	10,0	10,3	10,4	11,3	8,7

Хліб та хлібопродукти є основою харчування, а зернове господарство – основою всього сільськогосподарського виробництва. Дана галузь, будучи однією із провідних у рослинництві (понад 40 % всіх посівних площ зайнято зерновими культурами) формує як продовольчий фонд, так і є постачальником фуражного зерна для тваринництва, забезпечує створення державних запасів і продукції на експорт.

Рівень споживання хлібних продуктів в розрахунку на одну особу в області коливається від 140,6 кг у 2001 р. до 120,4 кг у 2009р., що на 8,7 кг більше, ніж в середньому по Україні. За рівнем споживання хлібних продуктів в розрахунку на одну особу область займає 7 місце в державі. Найбільше цих продуктів споживають жителі Черкаської області (127,2 кг).

До однієї із основних підгалузей рослинництва області належить **картоплярство**, на яке в 2009 р. припадало майже 52% валової про-

дукції землеробства. В продовольчому балансі населення картопля посідає друге місце після зерна і є його «другим хлібом».

Населенням регіону в 2009 р. було спожито 255,3 тис. т., або по 184,9 кг у розрахунку на одного жителя картоплі проти 133,0 кг в середньому по Україні. За рівнем споживання картоплі область посідає друге місце (після Сумської області – 198,0 кг).

Івано-Франківщина повністю забезпечує себе картоплею.

За останні десять років (крім 2008 р.) в області спостерігається позитивна тенденція зростання споживання **овочевої продукції**, як незамінного продукту харчування з високим вмістом вітамінів, кислот, солей та інших жит-

тєво необхідних речовин. У 2009 р. загальний фонд споживання овочів був найбільший і склав 128,3 тис. т. або по 92,9 кг в розрахунку на одного жителя. Що на 44, 2 кг менше, ніж в цілому по Україні і є найменшим показником серед усіх регіонів держави. Найбільше овочів та баштанних культур споживають жителі Херсонської області (по 183,2 кг).

Здоровий збалансований раціон харчування доповнюють **фрукти, ягоди та виноград**. Область традиційно знаходиться в числі регіонів з низьким рівнем споживання цих продуктів (20 місце). У 2009 р. фонд споживання їх сатновив 128,3 тис. т. або на 35,3 кг на одну особу. Для досягнення середньодержавного рівня кожному жителю області за рік необхідно додати до харчового раціону більше 10 кг цих поживних продуктів.

Загальні обсяги споживання **цукру** протягом останніх десяти років коливається від 43,3 тис. т

у 2003 р. до 52,8 тис. т. у 2009 р.; у розрахунку на одну особу відповідно від 30,9 кг до 38,2 кг. Середньодержавний рівень споживання цукру однією особою в 2009р. перевищено на 0,3 кг і по цьому показнику область посіла 11 місце.

Сировиною для виробництва цукру є цукрові буряки. В області спостерігається катастрофічне скорочення посівних площ під цією культурою. Якщо в 90 – их роках минулого століття в області сіяли по 16 – 20 тис. га цукрових буряків, то в середньому в 2000–2008 рр. – 8,1 тис. га, а в 2009 – 0,7 тис. га, що спричинило те, що цукор треба було завозити з інших областей, а також імпортувати. Правда, в 2010 р. ситуація дещо поліпшилась – запрацював Горodenківський цукровий завод.

Обсяги споживання *олії* в 2009 р. склали 2003 тис. т, або 14,7 кг в розрахунку на одну особу, що на 0,7 кг менше, ніж в середньому по Україні.

Серед життєво необхідних продуктів харчування провідне місце займають *м'ясо та м'ясопродукти*, оскільки являються основним джерелом білка.

Незважаючи на позитивну тенденцію до зростання споживання м'ясної продукції жителями області, яка почалась з 2002 р. (у 2009р. фонд споживання склав 55,9 тис. т проти 41,2 тис. т у 2001 р.), в регіоні їх споживання найменше в державі. Однією особою у 2009 р., як і роком раніше, було спожито 40,5 кг м'яса та м'ясопродуктів, що на 10,1 кг менше, ніж спожито в середньому по Україні. Згідно з державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 р. споживання м'ясної продукції на одну особу в державі повинно становити 80 кг на рік.

Основою для нарощування обсягів виробництва м'яса є наявність відповідної чисельності поголів'я худоби та птиці, як за винятком свиней та птиці має тенденцію до зменшення.

Поголів'я худоби, птиці та кролів у всіх категоріях господарств області характеризуються так (на 1 січня; тис. голів) [4]:

	1991	2001	2006	2009	2010
Велика рогата худоба	581,8	320,6	258,8	210,1	199,9
В т. ч. корови	219,9	202,2	164,3	129,9	125,6
Свині	298,8	202,4	178,8	157,6	210,5
Вівці та кози	69,1	48,1	30,0	23,9	24,6
Коні	20,1	24,0	20,4	17,6	16,9
Птиця	1798,8	3361,1	4781,3	5150,6	5248,0
Кролі	52,6	73,7	67,0	63,5	64,5

Як бачимо, на початок 2010 р. у всіх категоріях області менше, ніж торік утримувалось великої рогатої худоби на 4,9 %, корів – 3,3 %, коней – . Водночас поголів'я свиней збільшилось на третину, овець та кіз – 3,0 %, птиці – на 1,9 %, кролів – на 1,6 %. Рівень 1990 р. перевищено лише на поголів'ю птиці (на 9,4 %), кролів (на 22,6 %). Великої рогатої худоби утримується від наявного поголів'я 1990 р. 34,4 %, кролів – 57,1 %, свиней – 70,6%, овець та кіз – 35,6 %, коней – 84,1 %.

Зменшення поголів'я худоби має негативний вплив на виробництво та споживання тваринницької продукції.

У повноцінному харчуванні населення незамінним за поживною цінністю є *молоко та продукти його переробки*. У 2009 році населенням області було спожито 373,1 тис. т молока та молочних продуктів або по 270,2 кг в розрахунку на одну особу, що на 0,8 % більше, ніж у 2008 році. По споживанню цих продуктів область традиційно на першому місці в Україні, у 2009 році середньо державний рівень перевищено на 57,8 кг.

Область володіє власним потенціалом для формування фонду споживання молока та молокопродуктів. Але цей потенціал необхідно споживати на належному рівні, не знижуючи його. Проте, в 2009 році в області одержано 485,5 тис. т молока, що на 1,9 % менше, ніж в 2008 році, бо поголів'я корів зменшилось на 3,3 %.

Важливим фактором нарощування обсягів виробництва молока є підвищення продуктивності корів. У 2009 році в середньому від однієї корови в усіх категоріях господарств отримано по 3690 кг молока, що на 6,2 % більше, ніж у 2008 році, а в сільськогосподарських підприємствах – по 3721 кг (на 13,0 % більше).

У 2009 році загальний фонд споживання *яєць* склав 332, 3 млн. шт., що є найвищим за останні десять років. В розрахунку на одного жителя області споживання яєць зросло порівняно з 2008 роком на 8 шт. і склало 241 шт., водночас це на 31 шт. менше, ніж споживаєть-

ся в середньому по Україні. За рівнем споживання яєць в розрахунку на одну особу в 2009 році область займає передостаннє місце, менше споживають цього продукту лише жителі Волинської області (219 шт.). Івано – Франківщина повністю забезпечує себе цією продукцією. Позитивна тенденція нарощування обсягів виробництва яєць, яка появилася з 2004 року, спостерігалась і в 2009 році – їх вироблено 634, 2 млн. шт., що перевищує рівень 2008 року на 1,8 %, 2000 рік – у 2,7 раза.

До цінних продуктів харчування належать *риба і рибопродукти*. По вмісту білка, жиру, вуглеводів вони майже не поступаються м'ясу великої рогатої худоби. Риба необхідна всім, але особливо підростаючому поколінню. Проте, жителями області споживається риби найменше в державі. Якщо в 2009 році в середньому по Україні однією особою спожито 15,1 кг риби та рибних продуктів, то в області – лише 8,7 кг. Загальний фонд споживання рибопродуктів у 2009 році склав 12,0 тис. т.

Потреби населення у рибі та рибних продуктах забезпечується в основному завезенням її ззовні. В області вирощується ставкова риба, вилов якої в 2009 році становив 632 т., що на 13,4 % більше, ніж в 2008 році.

Невід'ємною складовою населення продовольчого ринку є *промислове виробництво продуктів харчування*.

Починаючи з 2003 року у виробництві харчових продуктів і напоїв спостерігалась тенденція нарощування обсягів виробництва. Проте, у 2009 році допущено склад випуску продукції проти попереднього року на 5,2 %.

У структурі реалізованої продукції харчової промисловості переважає виробництво хліба і хлібобулочних виробів (18,8 %), м'яса та м'ясних продуктів (20,9%), молочних продуктів і морозива (9,1 %).

Частка Івано – Франківщини в загальному обсязі реалізації харчових продуктів та напоїв дещо більше 1 % [3, 4, 6].

У 2009 році підприємствами з виробництва *борошномельно – крупної* промисловості перевищено рівень 2008 року на 11,3 %. Випуск борошна становив 40,8 тис. т., круп – 2,3 тис. т., проти 36,9 тис. т. та 2,1 тис. т. – у 2008 році.

У 2009 році було вироблено 33, 4 тис. т. *хлібобулочних виробів*, що на 2,6 % менше, ніж в попередньому році.

Після зростання обсягів виробництва *м'яса та м'ясних продуктів* у 2005 – 2008 роках,

у 2009 році їх зниження порівняно з 2008 роком склало 29%. Це обумовлено, в основному, значним зменшенням виробництва, особливо, яловичини і телятини та свинини – відповідно на 53,8% та 34,1%, яких було вироблено 4,0 тис. т і 5,1 тис. т. Протягом останніх років спостерігається тенденція зростання виробництва м'яса і субпродуктів харчових свійської птиці, яких у 2009 році м'ясопереробними підприємствами області було вироблено близько 7 тис. т, що на 16,4 % більше, ніж в 2008 році.

У загальному обсязі виробництва виробів ковбасних, випуск яких знизився у 2009 році на 28,2 % і становив 2431 т, домінують ковбаси варені, сосиски, сардельки (40,4 %), та ковбаси напівкопчені (25,5 %).

Незначне скорочення промислового виробництва у 2009 році (на 2,3 %) спостерігалось у *виробництві молочних продуктів*, зокрема молока обробленого рідкого склало 30,9 %, сиру свіжого неферментованого та сиру кислomолочного – 27 %, кисломолочних продуктів – 16,6 %. Водночас зріс випуск масла вершкового та сирів жирних і склав відповідно 41,8 % та 1,3 %.

Вагомим ресурсом за рахунок якого забезпечується формування фонду споживання, є виробництво аграрної продукції різними товаровиробниками області, зокрема такою категорією як особисті селянські господарства населення. Ними виробляється 52 % зерна, майже вся картопля (99,6 %), 93 % овочів, 96 % плодоягідної продукції, 76 % м'яса, 98 % молока та 35 % яєць.

Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства або частка продукції власного виробництва населення у фонді споживання становить [5]:

- хлібопродукти – 37;
- картопля – 95;
- овочі та баштанні – 53;
- плоди, ягоди та виноград – 42;
- м'ясо та м'ясопродукти – 55;
- молоко та молокопродукти – 87;
- яйця – 62.

Решта припадає на куповану продукцію.

Цінова ситуація на споживчому ринку області впродовж 2009 року була нестабільною. Індекс споживчих цін на продукти харчування в 2009 році склав 108,2 %, проти 123,3 % у 2008 році.

Найбільше, на 38,4 % підвищились ціни на цукор, джем, шоколад та кондитерські вироби,

на 24,5 % – на масло вершкове, на 10,7 % – на олію, на 8,8 % – на рибу та рибопродукти, на 13,7 % – на кондитерські вироби, на 6,5 % – на хліб та хлібопродукти, на 3,4 % – на м'ясо та м'ясопродукти.

Зростання собівартості виробництва через подорожчання енергоносіїв та кормів зумовило значне зростання цін на молокопродукти. На 29,6 % подорожчало молоко консервоване, на 17,7 % – кисломолочна продукція, на 17,1 % – молоко, на 16,3 % – сметана та вершки, на 8,7 % – сири.

Покращення рівня споживання знаходиться в прямій залежності від доходів населення, яких в 2009 році використано для споживання, заощадження та нагромадження отримано 16,6 млрд. грн., що на 6,6 % більше, ніж в 2008 році, проте реальні наявні доходи, які визначаються з урахуванням цінового фактору зменшились на 7,3 %. У розрахунку на одну особу наявний дохід в 2009 році становить 12015 грн. проти 14606 грн. в середньому по Україні.

За даними обстеження умов життя домогосподарств у структурі середньомісячних сукупних витрат домогосподарств області саме витрати на харчування (включаючи харчування поза домом) є найбільш вагомою статтею і складають 51,6 % усіх сукупних витрат [7].

У 2009 році в середньому за місяць одне домогосподарство області витрачало на харчування 1538 грн., що на 5,7 % більше, ніж у 2008 році. Найбільшу питому вагу у структурі витрат склали витрати на м'ясо та м'ясопродукти (16,1 %), овочі, включаючи картоплю (15,1 %), хліб і хлібопродукти (13,1 %), та молоко і сир (12,9 %).

Вартість харчування в середньому на одну особу на добу становила 17 грн. проти 16,10 грн. у 2008 році.

На повноцінне харчування впливає якість та збалансованість споживаних продуктів.

У переважній більшості населення області харчування незбалансоване за кількістю білків, жирів та вуглеводів, що є наслідком надмірного споживання рослинних білків, які містяться в хлібних продуктах, жирів – в олії, вуглеводів – у картоплі, цукрі та недостатнє споживання продуктів тваринного походження. Така модель харчування є основною причиною ослаблення імунної системи у населення та підвищення захворюваності. В середньому за добу у розрахунку на одну особу в області у 2009 році було спожито 91 г білків, 140 г жирів та 453 г вуглеводів.

Недостатній рівень споживання основних груп продуктів в порівнянні з фізіологічною потребою призводить до збільшення дефіциту білків, вітамінів, мікроелементів. Порушення харчування (гіперхолестеринемія, надлишкова маса тіла, зловживання алкоголем, недостатнє споживання фруктів і овочів) в значній мірі спричиняє розвиток хвороб системи кровообігу, на які в 2009 році припало 64,3 % усіх смертей в області.

Неповноцінне харчування є вагомим фактором ризику розвитку хвороб органів травлення. Збільшується значимість цих хвороб як причини смертності населення, торік в області їх зафіксовано 659 випадків або 3,8 % від загальної кількості померлих.

Одноманітний набір продуктів харчування, недостатня кількість в раціоні свіжих овочів та фруктів призводить до дефіциту вітамінів і заліза та спричиняє розвиток у населення залізодефіцитних станів (анемій). У 2009 році лише серед дитячого населення (0 – 14 років) вперше зареєстровано 9639 випадків вищезгаданих захворювань, а в цілому в області зафіксовано 14052 випадки. Рівень захворюваності цієї патології в регіоні становить 1019,6 випадка на 100 тис. населення. На початок п. р. на диспансерному обліку в області перебувало 24,9 тис. чоловік з діагнозом залізодефіцитна анемія, з них 59,6 % - діти до 14 років.

IV. Висновки. Наведений аналіз свідчить, що впродовж останніх десяти років в області спостерігається зростання споживання населенням більшості видів основних продуктів харчування та калорійності середньодобового раціону. У 2009 році порівняно з 2008 роком зменшилось споживання однією особою лише хлібних продуктів та риби і рибних продуктів. Рівень споживання картоплі, молочних та хлібних продуктів є традиційно вищим, ніж в середньому по Україні, а в 2009 році середньозважений рівень перевищено і по споживанню цукру.

У фонді споживання вагомою є частка продукції власного виробництва, яка коливається від 37 % по продуктах переробки зерна до 95 % по картоплі. На куповану продукцію припадає 63 – 45м % спожитих хлібних продуктів, плодів, ягід та винограду, овочів, м'яса та м'ясопродуктів, 38 % яєць та майже всі обсяги олії, цукру, риби.

Вагомий вплив на рівень споживання має цінова ситуація на споживчому ринку. Індекс

споживчих цін по області на продукти харчування в 2009 році склав 108,2 %, проти 123,3 % 2 2008 році.

Витрати на харчування займають вагому частку у структурі всіх сукупних витрат домогосподарств (51,6 %). Водночас, реальні наявні доходи, з урахуванням цінового фактору, у 2009 році зменшились на 7,3 %.

Незбалансоване харчування, одноманітний набір продуктів (хліб, картопля, цукор, молоко) призводить до збільшення дефіциту білків, вітамінів, мікроелементів, що в значній мірі спричиняє розвиток хвороб, зокрема системи кровообігу, анемії, а це підвищує смертність населення.

Ситуація на продовольчому ринку області в 2010 році особливо не поліпшилась, адже за попередніми даними виробництво сільськогосподарської продукції проти 2009 року має незначний ріст – 0,4 %, зменшилось виробництво зерна, картоплі, молока, м'яса та м'ясопродуктів, промислова переробка поголів'я ВРХ та корів. Підвищились ціни на переважну більшість продовольчих товарів.

Покращенню рівня споживання продуктів харчування населенням області могло би сприяти подальше нарощування обсягів виробництва продукції товаровиробниками області, стабілізація цінової ситуації, збільшення доходів населення.

УДК 330.111.66

СФЕРА СОЦІАЛЬНОГО СЕКТОРА ПРИКАРПАТТЯ: ПОКАЗНИКИ, ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ

У статті виокремлено та проаналізовано показники сфери соціального сектора Івано-Франківської області, за якими вона посіла одне із призових місць у соціально-економічному розвитку регіонів України.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, соціальний сектор.

I. Вступ. В умовах формування ринкового середовища особливого значення набуває соціально-економічний розвиток територій, де визначається місце регіону за сферами діяльності.

Згідно соціально-економічних показників за 2010 рік, в рейтингу областей України Прикарпаття зайняло 5 сходинку. Даний рейтинг є комплексний, тобто враховував розвиток всіх га-

1. Конституція України, прийнята Верховною Радою України 26 червня 1996 року. «Голос України» від 27 липня 1996р. № 138 (1388).

2. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. Постанова КМУ від 19.09.2007 р. № 1158. // Економіка АПК, 2007, № 11.

3. Статистичний щорічник України за 2009 р. Державний комітет статистики України, за ред. Осауленка О. Г. м. Київ, ДП Інформаційно – аналітичне агентство, 2010, с. 530.

4. Статистичний щорічник України за 2009 р. Державний комітет статистики України, Головне управління статистики в Івано – Франківській області, за ред. Колібрівського М. М., 2010.

5. Натурально – вартісні баланси основних сільськогосподарських продуктів за 2000 – 2009 рр. Головне управління статистики в Івано – Франківській області.

6. Звіт по ф. 1П – НПП (річна). Звіт про виробництво промислової продукції за 2000 – 2009 рр. Головне управління статистики в Івано – Франківській області.

7. Матеріали обстеження домогосподарств Івано-Франківської області за 2000 – 2009 рр. Головне управління статистики в Івано-Франківській області.

In the article, widely utilizing statistical information, materials of the Government having a special purpose program of development of the Ukrainian village on a period to 2015 year are conducted analysis of level of consumption of food of the Ivano-Francovsk area, state of production of agricultural goods habitants stuffs and it industrial processing, the basic sources of forming of funds of consumption are marked, information is resulted about middle prices, profits, charges of population on the products of feed, influence of quality of feed is described on a здорова population, comparing is done to the middle indexes on Ukraine, by other regions of the state.

Ємець О. І., Івасишин І. І.

лузей, а зокрема, за соціально-економічним розвитком область взяла 6 місце, 2 місце Івано-Франківщина посіла за соціальний сектор.

II. Постановка завдання. Рівень соціально-економічного розвитку держави визначається основними показниками економічного, соціального, демографічного, екологічного стану окремих регіонів. Аналіз цих показників забезпечує комплексність та всебічне оцінювання соціально-економічного розвитку країни.

Рейтингова оцінка соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя здійснюється за показниками окремих сфер соціально-економічного розвитку відповідних регіонів та передбачає оцінку за усіма сферами соціально-економічного розвитку регіонів.

Відповідно до постанови кабінету міністрів України від 20 червня 2007 р. N 833 "Про запровадження комплексної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя" [1] із змінами і доповненнями, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 30 липня 2008 року N 683 [2], від 18 серпня 2010 року № 755 [3] **соціально-економічний розвиток територій** оцінюється за такими сферами:

1. сфера реального сектора (5 показників);
2. сфера інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності (11 показників);
3. сфера державних фінансів та фінансових результатів діяльності підприємств (8 показників);
4. сфера соціального сектора (10 показників);
5. сфера споживчого ринку (4 показники);
6. сфера розвитку малого бізнесу (10 показників).

За показниками інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності Івано-Франківщина отримала 6 місце; за результатами роботи державних фінансових установ – 21 місце; споживчий ринок 11-те місце; соціальний сектор – 2.

Тому, метою статті є виокремлення та аналіз основних показників сфери соціального сектора Івано-Франківської області.

III. Результати. За результатами розрахунку визначається місце кожного регіону в рейтингу щодо кожної окремої сфери соціально-економічного розвитку області.

На **першому етапі** рейтингова оцінка здійснюється на основі підрахунку відносних відхилень показників кожного регіону від найкращих значень таких показників інших регіонів за формулою 1:

$$R_j = \sum_{i=1}^n \frac{X \max_i - X_i}{X \max_i - X \min_i} + \sum_{i=1}^n \frac{X_i - X \min_i}{X \max_i - X \min_i} \quad (1)$$

де R_j – сума рейтингових оцінок конкретного регіону за кожним з показників, що характеризують окрему сферу соціально-економічного розвитку;

$X \max_i$ – максимальне значення i -го показника;

X_i – значення i -го показника j -го регіону;

$X \min_i$ – мінімальне значення i -го показника.

Перша частина формули використовується для оцінки показників, підвищення яких має позитивне значення (наприклад, приріст вироб-

ництва), друга частина – для оцінки показників, підвищення яких має негативний ефект (наприклад, приріст заборгованості).

Для забезпечення порівнянності результатів і об'єктивності оцінки підсумків організаційної роботи райдержадміністрацій, міськвиконкомів райони та міста розподіляються на групи: **перша група** – міста обласного значення: Івано-Франківськ, Калуш, Коломия, Болехів, Яремче;

друга – райони: Богородчанський, Верховинський, Галицький, Городенківський, Долинський, Калуський, Коломийський, Косівський, Надвірнянський, Рогатинський, Рожнятівський, Снятинський, Тисменицький і Тлумачький.

Зупинемось детальніше на аналізі **10 показників сфери соціального сектора**, до яких належать:

1) приріст (скорочення) населення до початку звітного року, відсотків;

2) рівень зареєстрованого безробіття за поточний період, відсотків;

3) фактично створено нових робочих місць до річного завдання, відсотків;

4) середньомісячна номінальна заробітна плата за поточний період, гривень;

5) темп зростання (зменшення) реальної заробітної плати до відповідного періоду попереднього року, відсотків;

6) частка працівників, яким нараховано заробітну плату нижче прожиткового мінімуму для працездатної особи, відсотків;

7) темп зростання (зменшення) заборгованості із виплати заробітної плати станом на поточний період до початку звітного року, відсотків;

8) темп зростання (зменшення) заборгованості із виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах станом на поточний період;

9) темп зростання (зменшення) заборгованості економічно активних платників до пенсійного фонду станом на поточний період до початку звітного року, відсотків;

10) рівень злочинності в розрахунку на 10,0 тис. населення за

11) поточний період, одиниць.

Аналіз даних показників по районах та містах Івано-Франківської області представлений у таблиці 1.

Далі визначено місце кожного району та міста Івано-Франківської області по показниках сфери соціального сектора (таблиця 2).

Таблиця 1

Аналіз показників сфери соціального сектора по районах та містах Івано-Франківської області

Райони, міста	Приріст (скорочення) населення до початку звітного року за січень-серпень 2010 р., відсотків	Рівень зареєстрованого безробіття за 9 місяців 2010 р., відсотків	Фактично створено нових робочих місць до річного завдання за 9 місяців 2010 р., відсотків	Середньомісячна номінальна заробітна плата за червень 2010 року, гривень	Темп зростання (зменшення) реальної заробітної плати до відповідного періоду попереднього року за 2009 рік, відсотків	Частка працівників, яким нараховано заробітну плату нижче прожиткового мінімуму для працездатної особи грудень, відсотків	Темп зростання (зменшення) заборгованості із виплати заробітної плати станом на 1 жовтня 2010 року до початку звітного року, відсотків	Темп зростання (зменшення) заборгованості із виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах станом	Темп зростання (зменшення) заборгованості економічно активних платників до Пенсійного фонду станом на 01.10. 2010 року до початку звітного року, відсотків	Рівень злочинності в розрахунку на 10,0 тис. населення за 9 місяців 2010 року, одиниць
Богородчанський	0,18	2,06	100,5	1965,0	95,7	1,4	0,0	0,0	82,9	22,0
Верховинський	0,59	3,40	92,8	1555,0	94,2	11,8			476,5	41,5
Галицький	-0,18	1,94	75,7	2203,0	96,3	7,9	30,6	0,0	113,8	29,5
Городенківський	-0,12	2,14	90,9	1587,0	96,0	13,8	110,3	115,3	207,0	29,3
Долинський	0,33	2,51	72,3	2560,0	91,8	3,8	100,0	0,0	41,4	36,6
Калуський	-0,03	1,59	79,1	1618,0	86,6	6,2	184,1	186,5	120,2	15,8
Коломийський	-0,27	1,06	93,4	1497,0	96,8	10,9	24,1	19,0	116,6	21,7
Косівський	0,10	2,17	85,3	1667,0	95,5	11,0	110,5	110,5	250,8	23,4
Надвірнянський	0,26	1,74	82,9	2106,0	92,2	4,3	161,0	248,4	97,9	32,8
Рогатинський	-0,69	2,68	64,9	1401,0	91,6	13,4	33,0	30,4	49,4	38,4
Рожнятівський	0,09	1,63	94,7	1803,0	94,3	9,3	80,4	0,0	0,0	27,1
Снятинський	0,12	1,13	89,1	1388,0	94,3	11,6	0,0	0,0	725,2	33,9
Тисменицький	0,17	1,32	71,6	1559,0	85,2	10,1	279,0	248,3	107,4	31,1
Тлумачький	-0,35	1,94	84,7	1374,0	95,2	15,1	0,0	0,0	62,1	28,2
м. Івано-Франківськ	-0,26	1,12	89,2	1848,0	89,1	9,7	95,7	70,6	108,2	44,7
м. Калуш	0,37	2,32	79,2	1668,0	92,5	11,0	92,7	80,6	705,0	50,1
м. Коломия	0,20	2,10	91,0	1512,0	89,5	11,0	84,2	98,2	181,6	55,2
м. Болехів	0,18	1,99	78,7	1679,0	91,3	8,3	0,0	0,0	226,6	23,3
м. Яремче	0,56	2,87	60,0	1808,0	95,4	8,1	145,4	145,4	124,3	43,3
Всього по області	0,01	1,74	83,0	1815,0	91,2	9,1	100,5	88,5	124,6	33,8

Таблиця 2

Місце районів та міст Івано-Франківської області за сферою соціального сектора (комплексна оцінка) за 9 місяців 2010 року

Райони, міста	Загальне місце по сфері соціального сектора
Богородчанський	1
Верховинський	19
Галицький	4
Городенківський	12
Долинський	5
Калуський	15
Коломийський	3
Косівський	10
Надвірнянський	9
Рогатинський	17
Рожнятівський	2
Снятинський	8
Тисменицький	18
Тлумачький	7
м. Івано-Франківськ	11
м. Калуш	16
м. Коломия	14
м. Болехів	6
м. Яремче	13

У кожній окремій сфері найкращим вважається регіон, у якого середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок має найнижче значення.

Нами встановлено, що **найкращі результати за сферою соціального сектора** досягнуто у районах: Богородчанському (1 місце), Рожнятівському (2 місце), Коломийському (3 місце), Галицькому (4 місце) та Долинському (5 місце).

Для цих районів і міст була характерна позитивна динаміка по основних показниках соціального сектора, а саме:

– приріст населення у Долинському районі становив 0,33% (по області 0,01%);

– вищий за середній по області (83%) рівень працевлаштування населення у Богородчанському – 100,5%, Рожнятівському – 94,7% та Коломийському – 93,4% районах;

– високий рівень середньомісячної номінальної заробітної плати у Долинському (2560 грн.), Галицькому (2203 грн.) та Богородчанському районах (1965 грн.) при середньомісячній номінальній заробітній платі по Івано-Франківській області 1815 грн. за аналогічний період.

На **другому етапі** визначається середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок конкретного регіону за всіма показниками, що характеризують окрему сферу його соціально-економічного розвитку, за формулою 2:

$$R_{cp_i} = \frac{R_i}{n} \quad (2)$$

де R_{cp_i} – середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за всіма показниками окремої сфери соціально-економічного розвитку;

R_j – сума рейтингових оцінок конкретного регіону за кожним з показників, що характеризують окрему сферу соціально-економічного розвитку;

n – кількість показників, за якими проводився розрахунок в окремій сфері соціально-економічного розвитку.

На **третьому етапі** визначається середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок конкретного регіону за усіма сферами його соціально-економічного розвитку за формулою 3:

$$I_j = \frac{R_{cp_j}}{m} \quad (3)$$

де I_j – середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за усіма сферами соціально-економічного розвитку;

R_{cp} – середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за всіма показниками окремої сфери соціально-економічного розвитку;

m – кількість сфер соціально-економічного розвитку регіонів, за якими проводився розрахунок.

За результатами розрахунку визначається місце кожного району, міста обласного значення в рейтингу за усіма сферами соціально-економічного розвитку та окремими сферами такого розвитку. У кожній окремій сфері найкращим вважається район (місто), в якого середнє арифметичне значення суми рейтингової оцінки має найнижче значення [2].

Основне завдання аналізу економічного і соціального розвитку в умовах ринку полягає в тому, щоб пов'язати результати виробничої діяльності з фінансовими досягненнями. Цей аналіз слід здійснювати в таких аспектах, як оцінка динамічного, пропорційного і комплексного розвитку господарства територій, оцінка вкладу кожної території в розвиток господарського комплексу, оцінка міри підвищення життя населення, інтегральна оцінка комплексного економічного і соціального розвитку та впливу комплексного розвитку на формування фінансових ресурсів територій.

Цей метод оцінки ефективності комплексного економічного і соціального розвитку території зорієнтовано на необхідність найефективнішого використання ресурсного потенціалу, а також економії виробничих капітальних вкладень, спрямованих на задоволення потреб економіки і населення.

IV. Висновки. Одним з важливих аспектів аналізу заходів комплексного економічного і соціального розвитку, що прогнозуються, є виокремлення та аналіз показників сфери соціального сектора. Адже вони не лише результат, а й водночас чинник прискорення чи уповільнення економічного розвитку як окремих регіонів, так і національної економіки.

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 р. № 833 «Про запровадження комплексної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=833-2007-%EF>

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 липня 2008 року № 683 «Про внесення змін до Порядку проведення комплексної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2010 р. № 755 «Про внесення змін у додаток 1 до

Порядку проведення комплексної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

УДК 624:332.145

ОЦІНКА РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ БУДІВНИЦТВА

Проведено оцінку функціонування ринку будівництва на регіональному рівні, виявлено основні тенденції його поведінки за останні роки та окреслено існуючий взаємозв'язок між факторами, що їх зумовили. На основі статистичних даних проведено експрес-аналіз фінансового стану будівельних підприємств.

Ключові слова: ринок будівництва, обсяг будівельних робіт, суб'єкт підприємницької діяльності, фінансовий результат, фінансовий стан.

I. Вступ. Розвиток будівельної індустрії являється характерною ознакою економічного росту і добробуту держави та, одночасно, її занепад є одним із індикаторів наявності кризових явищ та процесів в економіці. Присутність теперішньої економічної кризи у державі призвела до негативних тенденцій у функціонуванні всіх галузей вітчизняної економіки, в тому числі і будівельної. Зменшення обсягу виконання будівельно-монтажних робіт (БМР) і сукупного попиту споживачів на об'єкти будівництва є результатом зниження платоспроможності останніх та відсутності доступного іпотечно-кредитного забезпечення.

Для розв'язання проблем та пошуку причин, вважаємо, необхідно провести детальне дослідження основних тенденцій на ринку будівництва у ретроспективі, оцінити кількісні параметри його поведінки та окреслити шляхи покращення ситуації, що склалася.

Проведений огляд публікацій та наукових праць свідчить, що ринок будівництва залишається поза увагою вчених, оскільки простежується відсутність наукового інструментарію для аналізу вказаної галузі та системного підходу вивчення. Виходячи з цього, вважаємо, дослідження тенденцій розвитку будівельного ринку є актуальним та таким, що має практичну значимість.

II. Постановка завдання. Проведення оцінки ринку будівництва та вивчення факторів,

In the article indexes are selected and analysed spheres of social sector of the Ivano-Francovsk area, after which it occupied one of front-rank places in socio-economic development of territories of Ukraine.

Шкромиди В. В.

що його зумовлюють, на рівні держави вимагає структуризацію цілісного на елементи, їх ідентифікацію та вивчення причинно-наслідкових зв'язків між ними на основі загальноприйнятих методів індукції і дедукції, синтезу та аналізу. Виходячи з таких міркувань, регіональний аспект дослідження вказаної проблематики, а саме проведення оцінки обсягу виконання будівельно-монтажних робіт в Івано-Франківській області, вивчення тенденцій їх змін та факторів, що зумовлюють, дозволять виявити особливості функціонування будівельного ринку в межах окремої територіальної одиниці, а також слугуватиме подальшому глибокому дослідженню вказаних питань на загальнодержавному рівні.

III. Результати. Проведені дослідження свідчать про те, що в Івано-Франківській області виконання будівельно-монтажних робіт здійснювалось у таких напрямках:

- житлове будівництво;
- комерційне будівництво;
- модернізація та реконструкція діючих об'єктів (ремонт).

Встановлено, що в області за останні роки відбулось сповільнення темпів діяльності будівельного ринку (табл. 1). Величина індексів розрахована шляхом відношення абсолютних даних звітної року до попереднього [1]. Негативна тенденція зменшення обсягів виконання БМР, як бачимо, сформувалась з 2008 року, тобто є наслідком появи економічної кризи в державі.

Зрозумілим є те, що основним джерелом фінансування виконаних БМР в області є кошти населення. Розрахований індекс реальних наявних доходів населення (табл. 1) свідчить про позитивну тенденцію впродовж 2002-2010 рр. Логічним поясненням розбіжностей цих векторів є значний рівень річного темпу інфляції в державі, тобто зростання величини доходів населення відбувалось на фоні загального зростання цін, що призвело до зниження їх платоспроможності.

Таблиця 1

Динаміка індексів обсягу виконаних БМР та реальних доходів населення в Івано-Франківській області за 2002-2010 рр.

Показники	2002 рік	2003 рік	2004 рік	2005 рік	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік
Індекс обсягу виконаних будівельних робіт, %	84,2	114,6	114,4	108,2	106,9	102,4	92,1	40,4	79,4
Індекс реальних наявних доходів населення, %	118,4	110,0	120,7	125,7	113,1	118,3	109,8	92,7	102,6

Розрахований кореляційно-регресійний аналіз (табл. 2) свідчить про те, що спадаючі індекси обсягів будівництва в значній мірі (залежно від регресійної моделі) залежать від динаміки індексів доходів населення.

ням сьогодення та, відповідно, дещо окремим напрямом дослідження.

Проведена оцінка складових пропозиції будівельного ринку свідчить, що незважаючи на зменшення обсягів виконання БМР в останній

Таблиця 2

Параметри економетричних моделей залежностей між індексами реальних доходів населення (x) та обсягами будівельних робіт (y)

Тип моделі	Моделі	Коефіцієнт детермінації
Лінійна	$y = 1,8586x - 115,22$	$R^2 = 0,6297$
Логарифмічна	$y = 206,29 \ln(x) - 879,65$	$R^2 = 0,6603$
Експоненційна	$y = 7 \cdot e^{0,0262x}$	$R^2 = 0,649$
Поліноміальна	$y = -0,0898x^2 + 21,468x - 1176,6$	$R^2 = 0,7943$
Степенева	$y = 104,04x^{2,941}$	$R^2 = 0,6857$

Існуючий взаємозв'язок між обсягами виконаних будівельних робіт та доходами населення є цілком логічним, і цим самим зростання чи спадання ринку будівництва в області в значній мірі підтверджується рівнем попиту споживачів, тобто активністю громадян у даній сфері.

Єдиною панацеєю вирішення існуючих проблем на будь-якому ринку та забезпечення його розвитку є формування стабільного споживчого попиту на кінцеву продукцію (роботи, послуги) та, одночасно, адекватне створення пропозиції, яка базуватиметься на прозорій та добросовісній конкуренції. Вивчення і вирішення питань формування попиту споживачів на будівельному ринку та підвищення рівня їх платоспроможності, вважаємо, основним завдан-

ня період, Головне управління статистики в Івано-Франківській області фіксує стабільне зростання кількості суб'єктів підприємницької діяльності, які за даними КВЕД відносяться до будівельної галузі (табл. 3) [1].

Існуюча тенденція збільшення кількості учасників будівельного ринку області свідчить про формування чіткої пропозиції надання будівельно-монтажних робіт та послуг, яка повинна забезпечити появу конкурентного середовища, покращення якості та зниження вартості об'єктів будівництва.

Однак, збільшення кількості СПД на ринку, що досліджується, є незрозумілим щодо динаміки фінансових показників їх роботи за аналізовані періоди (табл. 4).

Таблиця 3

Кількість суб'єктів підприємницької діяльності у галузі будівництва Івано-Франківської області

Показники	станом на			
	1.01.2007	1.01.2008	1.01.2009	1.01.2010
Кількість СПД, всього:	1433	1539	1629	1675
- з статусом юридичної особи;	1347	1468	1559	1602
- без статусу юридичної особи.	86	71	70	73

Таблиця 4

Зведені фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування будівельних підприємств Івано-Франківської області

Показники	2007	2008	2009	2010
1. Фінансовий результат, тис. грн.	+4250	+	-	-
2. Підприємства, які одержали прибуток:				
- питома вага підприємств, %;	77,4	76,3	51,0	41,7
- фінансовий результат, тис. грн.	+4946	+4864	+9812	+2953
3. Підприємства, які одержали збиток:				
- питома вага підприємств, %;	22,6	23,7	49,0	58,3
- фінансовий результат, тис. грн.	-	-	-	-
	6962,8	34397,2	41683,5	84920,3

Як бачимо, економічна криза, яка почалася в середині 2008 року, супроводжується негативними наслідками до теперішніх днів. Зниження обсягів виконаних будівельних робіт і зростання збиткових підприємств галузі будівництва за останні роки формують закономірність, згідно якої пожаття будівельного ринку можливе на основі «ефекту масштабу». Тобто, вважаємо, постійність замовлень і безперерійна зайнятість потужностей будівельних фірм призведе до підвищення рівня рентабельності даного виду діяльності.

Зібрані статистичні дані свідчать про наявність потенційних можливостей будівельних підприємств нашого краю до розвитку, які виражені необхідною кількістю матеріальних та трудових ресурсів, використанням новітніх технологій ведення будівництва та ін. (табл. 5) [1].

Економічний потенціал підприємства визначається наявністю існуючих матеріальних і трудових ресурсів та можливостей, які в сукупності можуть бути застосовані для здійснення виробничої програми та досягнення поставлених стратегічних цілей. Однак, несвоєчасність здійснення розрахунків і надходження коштів

на різних етапах операційного циклу призводять до виникнення заборгованості. У зв'язку з цим важливим завданням аналізу роботи підприємств незалежно від видів діяльності є оцінка їх платоспроможності та фінансової стійкості.

Результати проведення експрес-аналізу фінансового стану будівельних підприємств Івано-Франківської області подані у таблиці 6.

Отримані значення показників фінансового стану будівельних підприємств відображають низький рівень їх платоспроможності та фінансової стійкості. Всі розраховані показники експрес-аналізу є нижче рівня граничного значення. Так, коефіцієнт загальної ліквідності, який у динаміці 2007-2010 рр. не перевищує теоретично допустимого значення 2, показує неспроможність вказаних підприємств згенерувати необхідну кількість коштів для погашення існуючих зобов'язань. Низькі значення коефіцієнта фінансової стійкості (менше 0,7) свідчать про фінансову нестабільність підприємств будівельної галузі, яка перешкоджає швидкому здійсненню привабливих інвестиційних (капітальних) проектів, налагодженню довгостроко-

Таблиця 5

Структура зведеного балансу будівельних підприємств Івано-Франківської області

Показники	станом на			
	1.01.2007	1.01.2008	1.01.2009	1.01.2010
АКТИВ, тис. грн.				
P.I. Необоротні активи	415047,0	666589,4	533695,2	636491,3
P.II. Оборотні активи	524506,5	1516650,1	1139291,4	1089435,9
P.III. Витрати майбутніх періодів	21888,9	30223,9	68843,9	56689,2
P.IV. Необоротні активи та групи вибуття	—	—	24,0	—
ПАСИВ, тис. грн.				
P.I. Власний капітал	241015,0	419335,9	286511,2	356005,2
P.II. Забезпечення наступних витрат і платежів	93473,7	231341,3	149974,4	148352,4
P.III. Довгострокові зобов'язання	102473,6	160852,1	251917,3	268836,0
P.IV. Поточні зобов'язання	521062,4	1392483,8	1032623,6	982647,8
P.V. Доходи майбутніх періодів	3417,7	9450,3	20828,0	26775,0
Валюта балансу	961442,4	2213463,4	1741854,5	1782616,4

Таблиця 6

Динаміка показників фінансового стану будівельних підприємств Івано-Франківської області

Показники	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	Гран. знач.
1. Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)	1,01	1,09	1,10	1,11	>2,0
2. Коефіцієнт автономії (фінансової незалежності)	0,25	0,19	0,16	1,20	>0,5
3. Коефіцієнт фінансової стійкості	0,36	2,62	0,31	0,35	>0,7
4. Коефіцієнт фінансового ризику	1,87	2,40	2,99	2,53	<1
5. Коефіцієнт маневрування власного капіталу	-0,33	-0,04	-0,34	-0,37	>1
6. Коефіцієнт забезпеченості оборотних активів власним оборотним капіталом	-0,15	-0,01	-0,09	-0,12	>0,5
7. Коефіцієнт постійності активів	1,72	1,59	1,86	1,79	=1

вих виробничих відносин та підриває ділову репутацію останніх.

IV. Висновки. За результатами проведення оцінки стану будівельної галузі в Івано-Франківській області були сформульовані наступні підсумки:

— поява економічної кризи в державі та світі внесла свої корективи у функціонування регіонального ринку будівельних послуг;

— зменшення обсягу виконаних будівельно-монтажних робіт, починаючи з середини 2008 року, знаходиться в певній залежності від величини одержаних реальних доходів місцевого населення;

— періодичне виконання замовлень і неповна зайнятість потужностей будівельних фірм

призводить до зростання збитковості учасників ринку будівництва;

— одним із наслідків існуючих негативних тенденцій є погіршення фінансового стану будівельних підприємств та їх платоспроможності, що перешкоджає втіленню власних інвестиційних (капітальних) проектів;

— однак збільшення кількості суб'єктів підприємницької діяльності на будівельному ринку області свідчить про перспективу розвитку даної галузі, зростання конкуренції, покращення якості робіт і послуг та зниження їх ринкової вартості, що відповідно має бути підтримано зі сторони влади шляхом здійснення ефективних реформ та реалізації сприятливих державних програм.

1. Головне управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]: статистична інформація. – Режим доступу: <http://www.if.ukrtel.net/stat.htm>

2. Івано-Франківська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]: статистична інформація. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua>

УДК 332.14:338.45

Барчук В. П.

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИКАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті здійснено аналіз інноваційної діяльності у структурі промислового потенціалу та рівня модернізації промислових підприємств в економіці Прикарпаття за 2008 та 2009 роки, виявлено тенденції та динаміку її розвитку.

Ключові слова: інноваційна діяльність, конкурентоспроможність продукції, промисловий потенціал регіону, методи інновацій, типи інноваційних стратегій.

I. Вступ. Сучасна регіональна економіка оперує поняттям *інноваційно-інвестиційна політика промислового потенціалу*, яка є невід'ємною складовою побудови конкурентоспроможності економічної галузі. Динамічний ріст наукових технологій має безпосередній вплив на промисловий потенціал регіону, який зростає в прямій пропорції до рівня розвитку його технологічної бази. Однак стан цієї бази часто не відповідає сучасним вимогам не лише за показниками рівня придатності основних виробничих фондів, а й поступається в технологічному, організаційно-структурному, матеріально-технічному та професійно-кадровому забезпеченню міжнародним стандартам.

Серед напрямків сучасного економічного розвитку необхідність опанування інноваційного шляху є одним з пріоритетів, що дозволить змінити сировинний вектор розвитку економічних процесів і здійснити утвердження України як високотехнологічної країни. Держава повинна стати безпосереднім провідником інноваційного розвитку, замовником та організатором досліджень у найсучасніших напрямках науково-технічного прогресу.

Вважається, що інновації у сучасній світовій економіці складають конкурентоспроможність

The estimation of functioning of building market is conducted at regional level, the basic tendencies of his behavior are educed in the last few years and outlined existent intercommunication between factors, that they were stipulated. On the basis of statistical data the analysis of the financial state of building enterprises is conducted.

як фірм, так і галузей, оскільки вони “дозволяють без ризику входити у цінову війну з конкурентами... вигравати змагання за ринки збуту та закупівель шляхом освоєння нових, більш привабливих для споживачів продуктів, або більш економічних нових технологій з випуску попередніх продуктів та послуг” [4,3].

II. Постановка завдання. Дослідження проблем, пов'язаних з особливостями розвитку промислового потенціалу регіону на основі модернізації технологічної бази, а також формування та функціонування регіональних інноваційних систем набирає особливої *актуальності*.

У контексті проблематики розвитку промислового потенціалу регіону одним з ключових питань є роль інновацій. Інновації набувають рис визначального фактора економічного зростання в сучасному ринковому суспільстві. На думку Б.Санто, інновація – це такий суспільно-технічно-економічний процес, який через практичне використання ідей, винаходів приводить до створення кращої продукції, сучасніших технологій тощо. Таким чином, інновація охоплює увесь спектр видів діяльності від досліджень та розробок до маркетингу [2,83]. Аналогічної точки зору дотримується Й. Ален, який в поняття інновацій вкладає процес впровадження та масового споживання нових продуктів, процесів [6].

Ефективна стратегія щодо модернізації технологічної бази промислового потенціалу передбачає застосування всього спектру сучасних тенденцій у сфері високих технологій та врахування інтересів всіх регіональних суб'єктів.

Проблематиці управління інноваційним розвитком присвячено значну кількість наукових праць. Зокрема, питанню підвищення конку-

рентної здатності на основі організації та управління інноваційною діяльністю присвятили свої дослідження Ю. М. Бажала, С. В. Бондаренко, В. О. Василенко, О. С. Ласюк, А. С. Гальчинський, В. М. Гейць, М. П. Денисюк, І. В. Ключкова, І. П. Макаренко та інші.

Формування інноваційно-технологічних конкурентних переваг як основи розвитку промислового потенціалу регіону передбачає розробку та опрацювання інноваційних стратегій, що забезпечили б максимально ефективний наявний інноваційний та виробничо-технологічний потенціал території. Дослідник С. Ю. Глазьев у своїх працях відзначає, що на основі принципів еволюції можна виділити три типи стратегій (або ж фаз життєвого циклу) інноваційного розвитку [див.:1]:

- інноваційну (використання результатів НТП);
- імітаційну (дифузія інновацій у вигляді потреб і технологічних можливостей на нові ринки);
- адаптивну (дифузія потреб при трансформації і оптимізації можливостей виробництва).

Сучасний досвід європейської економіки у сфері розвитку промислового потенціалу регіону може бути реалізований при використанні інноваційної стратегії і як окремого засобу, так і в галузевих чи територіально обумовлених комбінаціях.

Модернізація промисловості в галузях інноваційного лідерства (машинобудування, хімічна та нафтохімічна промисловість, виробництво неметалевої мінеральної продукції, харчової продукції тощо) відбувається за рахунок внутрішніх розробок, в той час як у решті галузей застосовується політика імпортозаміщення на основі придбання закордонних патентів або ж патентування власних, створених за іноземним взірцем, розробок. Також ініціюється попит реального сектора економіки на результати наукових досліджень і розробок. Важлива роль у побудові інноваційної системи відводиться формуванню належного інституційного середовища. Необхідною умовою впровадження модернізації регіональної промисловості є оновлення технологічної бази регіону.

Поняття "технологічна база регіону" включає сукупність технологій, науково-виробничих комплексів та інтелектуальний потенціал обслуговуючого персоналу регіону, що володіє, розвиває і реалізовує вказані технології в процесі виробничої діяльності підприємства, га-

лузі і промислового сектора економіки регіону. У наведеному понятті технологія, на наш погляд, – це спосіб виробництва або – в широкому сенсі слова – весь об'єм знань, які можна використовувати для виробництва товарів і послуг на базі економічних ресурсів.

Крім того, технологічній базі регіону властиві риси, що вказують на зміст її діяльності, оскільки вона характеризує сутність промислового потенціалу регіону, що забезпечує виробництво потрібної кількості та якості продукції для населення, а також для виробництва; формується як результат відтворення в інших галузях господарської системи. Технологічна база також є визначником технологічної структури економіки регіону, обумовлює характер праці; його інтелектуальний, творчий і кваліфікаційний параметри.

Модернізація технологічної бази промислового потенціалу регіону є ключовим інструментом для забезпечення комплексного використання відтворювальних видів ресурсів виробництва конкурентної продукції, задоволення потреб населення, досягнення сталого соціально-економічного розвитку.

Визначальним елементом функціональної технологічної бази виробництва є технологічне устаткування, проблема її модернізації розглянута на прикладі поліпшення якісних техніко-економічних характеристик цього елементу бази.

У залежності від запланованого рівня вдосконалень та масштабу заходів, що проводяться в цьому напрямку, виділяють різні види модернізації, однак найчастіше застосовують поділ на часткову, середню та радикальну. Сучасний стан технологічної бази, наприклад, в машинобудуванні, поза сумнівом, вимагає здійснення її радикальної модернізації. Проведення такого рівня модернізації охоплює всю матеріальну базу існуючого технологічного процесу і сприяє впровадженню новітніх технологій виробництва продукції. Це забезпечує підвищення якості продукції та її конкурентоспроможності на економічному ринку. Радикальна інноваційна модернізація насамперед тісно пов'язана з процесами технічного переозброєння та кардинальної реконструкції підприємств.

Розглядаючи технологічну базу регіону як складну систему, вирішуємо проблему вибору й оцінки адекватного методологічного підходу для розробки стратегії розвитку промислового потенціалу регіону на основі модернізації цієї

базі. Для цього необхідно розглянути методичну основу, що існує на рівні промислового розвитку потенціалу регіону. Правильна оцінка ефективності розвитку промислового потенціалу регіону на підставі модернізації його технологічної бази є важливим компонентом інноваційної стратегії.

Відповідний методологічний підхід є невід'ємною частиною успішного стратегічного процесу оновлення економіки регіону. Модернізація технологічної бази регіону повинна здійснюватися комплексно та системно перебудувати всі її складники. Така вимога, на наш погляд, є обов'язковою, оскільки, обраний за основу методологічний підхід буде застосований відносно складної системи, виступаючи важливим елементом ще складнішої соціально-економічної системи регіону, що включає велику кількість взаємопов'язаних, але різних суб'єктів. В процесі модернізації технологічної бази регіону необхідний облік інтересів цих суб'єктів з метою досягнення головної мети – розвитку промислового потенціалу регіону.

III. Результати. Аналіз впровадження інновацій в Івано-Франківській області здійснено за показниками інноваційної активності в провідних галузях. Серед регіонів України за часткою інноваційно активних підприємств, протягом останніх трьох років Івано-Франківщина посідає високе місце.

Найбільш сприйнятливими до нововведень були підприємства з виробництва неметалевої мінеральної продукції, машинобудування, виробництва харчових продуктів та напоїв, хімічної та нафтохімічної промисловості, де частка тих, що займалися інноваціями, складала 22-43%.

Низький рівень інноваційної активності зафіксовано на підприємствах з виробництва та

розподілення електроенергії, газу та води, де частка підприємств, що здійснювали інновації, складала 9,6%. Меншою від середньої обласного показника була ця частка серед підприємств целюлозно-паперового виробництва, видавничої діяльності (16,0%), оброблення деревини та виробів з деревини, крім меблів (16,9%), легкої промисловості (18,8%). Збільшення цього показника відбулося у хімічній та нафтохімічній галузі (майже на 7 %).

Для здійснення інновацій підприємствами промисловості у 2009 р. було витрачено 484,5 млн. грн. в порівнянні з 501 млн. грн. у 2008 р. Частка Івано-Франківщини в обсязі інноваційних витрат по Україні складала у 2009 р. 6,1 %, що дало змогу посісти четверте місце серед регіонів.

Частка підприємств, що здійснювали інновації (у відсотках %)

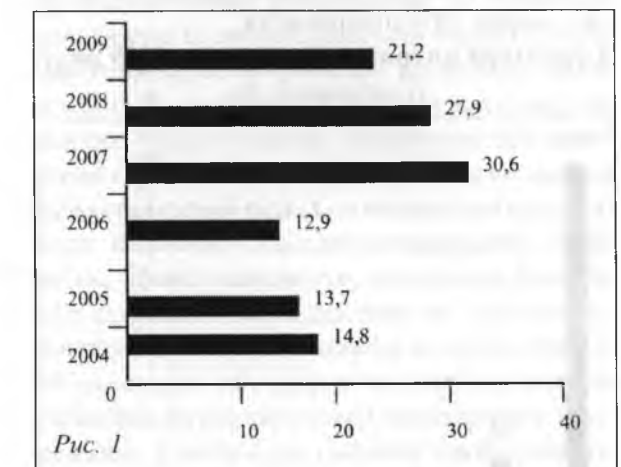

Рис. 1

У 2009 р. понад 80% інноваційно активних підприємств здійснювали впровадження інновацій у виробництво. Зокрема, 37% підприємств впровадили 34 нові або вдосконалені методи обробки та виробництва продукції (технологічні процеси), більше половини з яких забезпечували економне використання матеріаль-

Таблиця 1

Основні показники інноваційної активності

	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %	Загальна сума витрат на інновації, тис. грн.	Впроваджено нових технологічних процесів	Освоєно інноваційних видів продукції, найменувань	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
Україна	12,8	7949907,9	1893	2685	4,8
Закарпатська	13,6	39317,3	9	11	9,1
Івано-Франківська	21,2	484542,9	34	299	7,3
Львівська	13,0	211070,7	56	152	3,5
Рівненська	11,8	21185,3	8	22	1,0
Тернопільська	18,0	48679,6	9	73	13,2
Чернівецька	16,7	48146,7	11	100	6,6

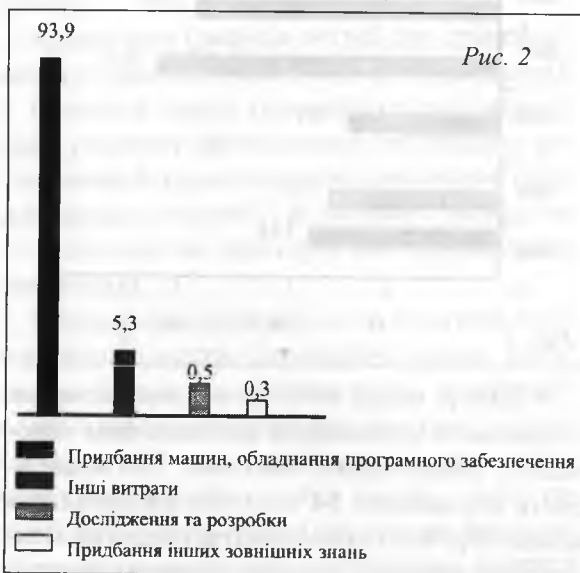
* Розраховано на основі даних головного управління статистики в Івано-Франківській області[3]

них та енергетичних ресурсів, понад 10% підприємств – нові методи логістики, доставки, або розповсюдження продукції, 12% – вдосконалювали діяльність з підтримки системи матеріального обслуговування або операцій щодо закупівель та обліку.

Одним з напрямків інноваційної діяльності підприємств було придбання інших зовнішніх знань: нових технологій, у т.ч. виключних майнових прав власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки; комерційних таємниць; проектів; товарних знаків, придбаних у зв'язку з проведенням підприємством інновацій; інжинірингових консалтингових послуг.

Нові методи продажу, включаючи значні зміни в дизайні або упаковці продукту, його складуванні та просуванні на ринок впроваджували 14,5% підприємств, нові методи в організації робочих місць або зовнішніх зв'язків – майже 24% підприємств.

Структура витрат на інновації у 2009 році
(у відсотках %)

Майже кожний четвертий технологічний процес був впроваджений на підприємствах з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, кожний п'ятий – на підприємствах машинобудування.

За останні п'ять років на промислових підприємствах щорічно освоювалося в середньому 118 найменувань інноваційної продукції як нової для ринку, так і для підприємства.

Серед впровадженої у 2009 р. інноваційної продукції шість найменувань нових видів машин, устаткування, приладів, апаратів, серед

яких машини та устаткування для сільського та лісового господарства, контрольно-вимірвальні прилади та верстати.

Ознакою впровадження інноваційного продукту у виробництво є реалізація його на ринку. У 2009 р. кожне шосте промислове підприємство області поставляло на ринок інноваційну продукцію.

Обсяг реалізованої інноваційної продукції склав 781,3 млн. грн., або 7,3% від загального обсягу реалізованої промислової продукції. За останні п'ять років ця частка була найбільшою.

IV. Висновки. Здійснений аналіз інноваційної діяльності провідних галузей промисловості регіону вказує на позитивну динаміку впровадження інновацій. Модернізація промислового потенціалу відбувається за рахунок поступового оновлення технологічної бази економіки регіону, а саме через застосування новітніх методів у виробництві продукції; економічне використання матеріальних та енергетичних ресурсів, покращення логістичної сфери і сфери обслуговування. Важливим аспектом є різноманітне співпраця з закордонними представниками та партнерами регіону.

1. Глазьев С. Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / С. Ю. Глазьев. – М.: Владар, 1993. – 264 с.

2. Санто Б. Инновация как средство экономического развития. М.: Прогресс, 1990. 296 с.

3. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2009 рік / Головне управління статистики в Івано-Франківській області. / За ред. М. М. Колібрівського, Івано-Франківськ, 2009. – 511 с.

3. Твис Б. Управление научно-техническими нововведениями. Сокр. пер. с англ. – М.: Экономика, 1989. – 217 с.

4. Управление исследованиями, разработками и инновационными проектами. Под ред. С. В. Валдайцева. – СПб.: СПб ГУ, 1995. – 186 с.

5. Школа І. М. Регіон у системі пріоритетів економічного розвитку в умовах глобалізації. Монографія. За редакцію д.е.н., професора Д. Г. Лук'яненко. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 307-317.

6. Allen L. A. Scientific innovation and industrial prosperity – London, 1966. – P. 31.

7. Hartmann L. D. Houstein H.D. Leitung industrieller Forschung und Entwicklung Berlin, 1979.

In the article the analysis of innovative activity is carried out in the structure of industrial potential of enterprises in the economy of region of Prikarpatia after 2008 and 2009; found out tendencies dynamics of its development and.

УДК 631.1:332.122

Газуда С. М.

ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто поліфункціональність розвитку сільських територій за видами економічної діяльності, провідними з яких в умовах Карпатського регіону є сільське і лісове господарство та рибальство, а також переробка промисловості, зокрема виробництво харчових продуктів, напоїв. Проаналізовано конкурентні переваги Закарпаття у вирощуванні сільськогосподарської продукції, роль сіножатей, полонин, а також лісового середовища у виробництві екологічно чистої рослинницької й тваринницької продукції.

Ключові слова: сільські території, поліфункціональність, види економічної діяльності, вирощування сільськогосподарської продукції.

I. Вступ. Сільські території є органічною частиною природного середовища. Їхнє функціонування неможливе без використання тих чи інших природних ресурсів, у тому числі земель сільсько- та лісгосподарського призначення, а також водних ресурсів. Природокористування можна розглядати як процес господарської діяльності людини, що служить задоволенню потреб населення, зокрема сільського.

Сільські території є поліфункціональними утвореннями, а тому в нових соціально-економічних умовах вони відіграють усе більшу роль у продовольчому забезпеченні. Його основою в будь-якій країні є провідні види економічної діяльності, що в умовах Закарпатської області належать до агро-, ліспромислового комплексів та інших, пов'язаних із ними.

Тенденціям розвитку сільських територій в напрямку виробництва продовольчої продукції присвячені наукові праці економістів-аграрників та лісівників. Серед них І. Ф. Баланюк, А. В. Баян, В. Х. Брус, В. І. Власов, В. М. Геєць, В. П. Мікловда, П. Т. Саблук, В. М. Трегобчук, В. В. Юрчишин та ін. Однак проблеми поліфункціональності розвитку сільських територій через призму видів економічної діяльності на рівні регіону, розкрито недостатньо.

II. Постановка завдання. Дослідження має на меті розгляд особливостей розвитку сільських територій регіону в контексті поліфункціональності вирощування аграрної продукції за видами економічної діяльності. Сільська місцевість є провідною у вирощуванні аграрної продукції, тут також зосереджені лісові ресурси Українських Карпат. Передусім це стосується Закарпатської області.

III. Результати. Сільські території є поліфункціональними утвореннями, що зумовлено складністю їх внутрішньої структури та різноманітним за своєю природою ресурсним потенціалом. Як зазначено в окремих наукових виданнях, обґрунтуванню поліфункціональності розвитку сільських територій перешкоджає вузькогалузевий підхід до визначення його сутності виключно сільськогосподарською діяльністю. Деякі економісти, ігноруючи різницю між сільським господарством як галуззю, агропродовольчим комплексом як міжгалузевим об'єднанням та сільськими територіями, як складним функціональним просторовим утворенням, удалися до підміни таких понять, а також необґрунтованого перерозподілу їх функцій [1, с. 194].

Зауважимо, що поліфункціональністю характеризуються всі види економічної діяльності. Секція А – сільське господарство, мисливство, лісове господарство [6, с. 14] – охоплює рослинництво, тваринництво, лісівництво, лісозаготівлю, заготівлю лісових дикорослих продуктів та продукції розведення, мисливства, чи відлову тварин у природному середовищі. Це, зокрема, стосується й класу 01.11 – вирощування зернових та технічних культур для продовольчого споживання, (на корм, насіння); вирощування картоплі для продовольчого споживання, технічних цілей, на насіння; вирощування однорічних і багаторічних трав на зелений корм, випас, сіно, сінаж, і силос; вирощування кормових коренеплодів; вирощування лікарських однорічних і багаторічних трав'янистих напівчагарникових, ліано- та деревоподібних культур тощо.

Клас 01.13 – вирощування фруктів, ягід, горіхів, культур для виробництва напоїв і прянощів, який також охоплює низку видів економічної діяльності, в тому числі вирощування винограду, чаю; збирання дикорослих фруктів та ягід. Такою багатогранністю характеризується й клас 02.01 – лісівництво, лісове господарство, зокрема, такі види економічної діяльності, як вирощування будівельного лісу; вирощування різдвяних ялинок; лісозаготівля, рубання лісу; виробництво ділової деревини, рослинних матеріалів для плетіння та ін. Багатофункціональність видів економічної діяльності притаманна й іншим секціям за класифікатором видів економічної діяльності (КВЕД). Передусім це стосується секції D – переробна промисловість, у якій особливо важлива роль належить класам: 15.11 – виробництво м'яса; 15.12 – виробництво м'яса свійської птиці та кролів; 15.13 – виробництво м'ясних продуктів; 15.20 – виробництво рибних продуктів; 15.31 – переробка та консервування картоплі; 15.32 – виробництво фруктових та овочевих соків; 15.51 – переробка молока та виробництво сиру; 15.61 – виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості; 15.71 – виробництво готових кормів для тварин та ін.

Автор статті підтримує позицію науковців щодо поліфункціональності сільських територій України, зокрема Закарпатської області, не тільки в галузевому аспекті, але й за видами економічної діяльності. Водночас окремі дослідники [2, с. 121-157] обстоюють теорію монофункціональності сільських територій і акцентують увагу на сільському господарстві, а не на розвитку села в цілому. О. І. Павлов [1, с. 194] вважає, що поняття „сільське господарство” розкриває сферу виробництва, пов'язану з біологічними процесами, що є наслідком використання сільськогосподарських земель. На його думку, сільське господарство – це галузь, що виробляє сільськогосподарську продукцію. Орієнтуючись на класифікацію видів економічної діяльності, автор статті обстоює позицію, що основою діяльності аграрних підприємств сільської місцевості є передусім вирощування сільськогосподарської продукції, яка на основі міжгалузевих зв'язків переробляється на підприємствах секції D – переробна промисловість, підсекції DA – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, а також секції DB – текстильне виробництво й DC – виробництво шкіри, виробів зі

шкіри та інших матеріалів, які в основному зосереджені в міській місцевості.

Науковці Всеросійського інституту аграрних проблем та інформатики, окреслили такі функції сільських територій [3, с. 86-93]: виробництва, соціально-демографічна, культурна, природоохоронна, рекреаційна, просторово-комунікаційна, соціального контролю над територією. Функціональність сільських територіальних утворень ними не обмежується, враховуючи потенційні ресурси, зокрема інших секцій видів економічної діяльності. Навіть в умовах малоземелля, передусім дефіциту орних земель, аграрний сектор Закарпатської області відіграє важливу роль у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції (табл. 1).

Показники табл. 1 свідчать, що в умовах трансформації аграрного сектору регіону основними товаровиробниками сільськогосподарської продукції стали господарства населення, тоді як сільськогосподарських підприємствах виробництво багатьох видів продукції має тенденцію до скорочення:

- у 2006-2009 рр., порівняно з періодом 1991-1995 рр. господарства населення збільшили виробництво зернових у 3,6 рази, картоплі – у 2,2, овочів – у 2,9, м'яса – в 1,2, молока – в 1,5, а яєць – в 1,5 рази. Водночас частка сільськогосподарських підприємств значно менша, оскільки за аналізований період багатократно скоротилось виробництво зернових;

- у 2006-2009 рр. господарства населення виробили від 95 до 98 % аналізованих видів продукції (за винятком зернових, частка яких становила 78,1 % в господарствах усіх категорій).

Отже виробничий потенціал аналізованих видів сільськогосподарської продукції має тенденцію до розширеного відтворення, але за окремими видами, зокрема, у виробництві м'яса, плодів і ягід ще не досягнуто рівня 1991-1995 рр.

Можливості розширеного виробництва сільськогосподарської продукції в регіоні обмежені, внаслідок малоземелля, а тому зайняти гідне місце в конкурентній боротьбі на продовольчому ринку України регіон може за рахунок вирощування екологічно чистої продукції, попит на яку, особливо в країнах Західної Європи, необмежений. Важливою передумовою розширення асортименту продовольчої продукції, передусім м'ясної, є наявність значних площ екологічно чистих полонин і сіножа-

Таблиця 1

Динаміка середньорічного виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в Закарпатській області протягом 1991-2009 рр. за категоріями господарств

(тис. тонн)

Види продукції	Код КВЕД (групи, під-класи)	Періоди, роки								2006-2009, %:		
		1991-1995 (базові)	1996-2000	2001-2005	2006	2007	2008	2009	2006-2009	1991-1995 (базові)	1996-2000	2001-2005
Господарства всіх категорій												
Рослинництво	01.1											
Зерно*	01.11.0	229,4	196,3	285,5	286,7	301,2	316,4	301,7	301,5	131,4	153,6	105,6
Картопля	01.11.0	293,9	387,2	527,0	565,0	588,6	575,7	611,0	585,0	199,0	151,1	111,0
Овочі**	01.12.0	110,8	109,2	204,5	226,5	235,0	239,5	244,2	236,3	213,3	216,4	115,6
Плоди та ягоди	01.13.0	143,7	113,8	101,8	63,0	63,6	83,8	94,0	76,1	53,0	66,9	74,7
Тваринництво	01.2											
М'ясо***	15.11.0	54,3	46,3	45,1	45,0	48,7	50,6	50,3	48,7	89,7	105,2	108,0
Молоко	15.51.0	352,5	358,7	397,7	395,3	396,5	393,9	385,2	392,7	111,4	109,5	98,7
Яйця, млн. шт.	01.24.0	238,6	250,2	285,7	289,6	289,0	293,6	300,2	293,1	122,8	117,1	102,6
Сільськогосподарські підприємства												
Рослинництво	01.1											
Зерно*	01.11.0	164,8	89,8	79,6	58,3	69,1	75,5	61,3	66,1	40,1	73,6	83,0
Картопля	01.11.0	38,3	4,7	13,2	8,3	9,9	11,0	9,7	9,7	25,3	206,4	73,4
Овочі	01.12.0	29,8	5,2	6,1	4,0	3,5	5,4	5,7	4,7	15,8	90,4	77,0
Плоди та ягоди	01.13.0	33,8	11,2	11,0	5,5	0,6	5,1	4,0	3,8	11,2	33,9	34,5
Тваринництво	01.2											
М'ясо	15.11.0	16,2	3,8	1,6	1,7	2,1	3,2	3,6	2,7	16,7	71,1	168,7
Молоко	15.51.0	91,4	23,8	9,9	7,2	6,6	5,7	6,5	6,5	7,1	27,3	65,6
Яйця, млн. шт.	01.24.0	40,6	30,7	0,8	3,3	3,5	4,7	3,4	3,7	9,1	12,0	462,5
Господарства населення												
Рослинництво	01.1											
Зерно*	01.11.0	64,6	106,5	205,9	228,4	232,1	240,9	240,4	235,5	364,6	221,1	114,4
Картопля	01.11.0	255,6	382,5	513,8	556,7	578,7	564,7	601,3	575,3	225,1	150,4	112,0
Овочі	01.12.0	81,0	104,0	198,4	222,5	231,5	234,1	238,5	231,6	285,9	222,7	116,7
Плоди та ягоди	01.13.0	109,9	102,6	90,8	57,5	63,0	78,7	90,0	72,3	65,8	70,5	79,6
Тваринництво	01.2											
М'ясо	15.11.0	38,1	42,5	43,5	43,3	46,6	47,4	46,7	46,0	120,7	108,2	105,7
Молоко	15.51.0	261,1	334,9	387,8	388,1	389,9	388,2	378,7	386,2	147,9	115,3	97,6
Яйця, млн. шт.	01.24.0	198,0	219,5	284,9	286,3	285,5	288,9	296,8	289,4	146,2	131,8	101,6
Господарства населення, % від господарств усіх категорій												
Рослинництво	01.1											
Зерно*	01.11.0	28,2	54,2	72,1	79,7	77,1	76,1	79,7	78,1	x	x	X
Картопля	01.11.0	87,0	98,8	97,5	98,5	98,3	98,1	98,4	98,3	x	x	X
Овочі	01.12.0	73,1	95,2	87,0	98,2	98,5	97,7	97,7	98,0	x	x	X
Плоди та ягоди	01.13.0	76,5	90,1	89,2	65,3	74,1	74,8	95,7	95,0	x	x	X
Тваринництво	01.2											
М'ясо	15.11.0	70,2	91,8	96,4	96,2	95,7	93,7	92,8	94,5	x	x	X
Молоко	15.51.0	74,1	93,4	97,5	98,2	98,3	98,5	98,3	98,3	x	x	X
Яйця, млн. шт.	01.24.0	83,0	87,7	99,7	98,8	98,8	98,4	98,8	98,7	x	x	x

Розраховано за джерелами: [4, с. 74; 5, с. 114, 115, 133, 125, 126].

* Зернові та зернобобові культури (включно з кукурудзою). ** Овочі (без насінників). *** М'ясо (в забійній вазі).

тей регіону, а також раціональна заготівля продукції побічного користування лісовими ресурсами (лісові гриби, дикорослі ягоди, фрукти, березовий і кленовий соки та мед), оскільки частка лісів та лісовкритих площ становить

більше 56 % від загальної площі території області.

IV. Висновки. Сільські території є поліфункціональними утвореннями із складною внутрішньою структурою, різноманітним ресурс-

ним потенціалом та значною кількістю видів економічної діяльності. Вони є органічною частиною природного середовища – їх функціонування неможливе без використання тих чи інших природних ресурсів, які в основному зосереджені в сільській місцевості.

Продовольчою базою забезпечення населення регіону є виробництво основних видів сільськогосподарської продукції, де домінуючу роль відіграють господарства населення сільської місцевості. Значні резерви нарощування виробництва продовольчої продукції в умовах Закарпатської області вбачаються у побічному лісокористуванні.

1. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління / О. І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2006. – 360 с.

2. Бородіна О. М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність / О. М. Бородіна // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 1. – С. 121-157.

3. Петриков А. В. Устойчивость сельского развития / А. В. Петриков // Экономист. – 2006. – № 7. – С. 86-93.

4. Міклова В. П. Агропромислове виробництво регіону в умовах ринкових трансформацій / В. П. Міклова, М. В. Газуда. – Ужгород: Ліра, 2008. – 224 с.

5. Статистичний щорічник Закарпаття за 2009. – Ужгород/Головне управління статистики у Закарпатській області, 2010. – 543 с.

6. Класифікація видів економічної діяльності (NACE, Rev. 1.1 – 2002) ДК009:2005, затверджено наказом Держкомстату від 26 грудня 2005 р. № 375, прийнято наказом Держспоживстандарту України від 26 грудня 2005 р. № 375//Класифікація видів економічної діяльності. – К., 2006. – 191 с.

In this article polyfunctionality rural development by sector, leading to them in the Carpathian region of Ukraine is the agriculture, forestry and fishing and processing industries, including food processing, beverages. Analyzed the competitive advantages of Transcarpathia in growing agricultural products and the role of hayfields, meadows and forest environment in the production of environmentally friendly crop and livestock production.

Левін П.Б

УДК 330.837

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Визначено сучасні течії інституціональної теорії, структуровано її методологічні положення, обґрунтовано зв'язок механізму функціонування галузей соціальної інфраструктури з принципами класичного інституціоналізму, показано основні напрями його розвитку.

Ключові слова: класичний інституціоналізм, неоінституціоналізм, соціальна інфраструктура, механізм функціонування галузей соціальної інфраструктури, гуманізація, соціальна справедливість.

I. Вступ. Протягом всього трансформаційного періоду розвиток соціальної інфраструктури декларується як одне з першочергових завдань державної стратегії реформ. Проте його вирішення не задовольняє суспільство. Відтворення людського капіталу утруднюється через нестачу коштів і погіршення співвідношення між джерелами фінансування галузей соціальної інфраструктури. У зв'язку з цим постановка у голову кута теоретичного імперативу, навколо якого формуються адекватний йому еко-

номічний механізм соціальної інфраструктури, є нагальною необхідністю.

Актуальність такої постановки питання посилюється недостатньою методологічною роботою проблеми функціонування соціальної інфраструктури в сучасних умовах. Фактично відсутнє розуміння зв'язку соціальної економіки з сучасними теоретичними течіями, які активно використовуються при розробці макроекономічних і прикладних проблем. Спостерігається стихійне пристосування економічної діяльності галузей соціальної інфраструктури до умов, що диктуються сучасною стадією економічного розвитку суспільства.

Вибір інституціонального напрямку у якості методологічної основи дослідження соціальної інфраструктури пояснюється тим, що інституціоналізм у певному сенсі є альтернативою неокласичного напрямку економічної теорії, за яким проголошується принцип саморегулювання економіки. Проблемам інституціоналізму присвячені праці європейських вчених – Т. Веблена, Дж. Коммонса Г. К. Мюрдала, Д. Нортон, Дж. Скота, Т. Шульца та інших; в Росії –

Я. Кузьміна, Г. Клейнера, А. Московського, Ю. Ольсевича, А. Радаєва та інших; в Україні – Т. Гайдая, Т. Дерев'янкіна А. А. Гріценка, В. Мельника, О. Яременка та інших.

Аналіз літературних джерел свідчить, що на сьогоднішній день сутнісні характеристики інституціоналізму неоднаково трактуються дослідниками. Очевидно, що при цьому по-різному бачиться інституційна мотивація економічної діяльності. У зв'язку з цим виникає необхідність у детальніше розглянути інституційнональну теорію і пов'язати її з соціальною інфраструктурою.

II. Постановка завдання. Приймаючи до уваги відмінність інституціоналізму, доцільно проаналізувати його теоретичні течії, визначивши їх протиріччя і доцільність використання принципів і методів, які відповідають темі роботи. У зв'язку з цим завдання полягає у аналізі фундаментальних положень інституційної теорії, виявленні концептуальної різниці у позиціях дослідників, формулюванні на підставі цього уявлень поро використання інституційної парадигми відносно соціальної інфраструктури як об'єкту дослідження.

III. Результати. У період становлення ринкової економіки в постсоціалістичних країнах вектор теоретичних досліджень почав еволюціонувати в бік інституціоналізму. Економісти, які додержуються цієї теоретичної системи, поляризувалися, залежно від поглядів на проблему економічного розвитку.

Одну групу утворюють прихильники старого, або традиційного, інституціоналізму. Одним із відомих ідеологів цього теоретичного напрямку є шведський економіст, лауреат Нобелівської премії (1974) Гунар Карл Мюрдаль, за прізвиськом якого послідовників „старого» інституціоналізму називають „мюрдалістами». Їх вихідні позиції полягають у концепції наздоганяльного розвитку. Економічна трансформація, на їх думку, стримується пануванням традиційних цінностей. Для розвитку економіки пропонується, у першу чергу, підвищення добробуту малозабезпечених верств суспільства. Фактично, ціннісними основами перехідного традиційного інституціоналізму є еволюційний економіко-культурний розвиток.

Серед зарубіжних економістів «старо-інституціоналістську» концепцію уособлюють, крім Г. Мюрдала, Дж. Скотт, Т. Шульц. У Росії її підтримують Ю. Ольсевич, Я. Кузьмів, Л. Мілов, а також Т. Шаніна. Деякі положення

традиційного інституціоналізму поділяють О. Бесонова і С. Кирдіна.

Системне теоретичне осмислення закономірностей ринкових перетворень у колишніх країнах Ради Економічної Взаємодопомоги і республіках СРСР із висвітленням інституційних питань здійснено відомим угорським економістом Л. Чабою

На відміну від прихильників неолиберальних поглядів, загальноідеологічний підхід Л. Чаби полягає у вивченні економічних систем у поєднанні з історично визначеним інституційним аналізом. Така оцінка місця інституційного підходу в сучасній економіці знаходиться в цілому у руслі теорії традиційного інституціоналізму. [1, с. 116].

У другу групу входять економісти, які дотримуються парадигми неоінституціоналізму та пов'язані з іменем Е. де Сото. На противагу «старо- інституціоналістам» вони вважають роль традиційних інституцій в економіці перебільшеною. Концепція «десотіанства» з'явилась у 1995 р. В економічній ідеології Е. де Сото пріоритетними вважаються правові інститути, які більш еластичні порівняно з успадкованими цінностями соціально-культурної сфери. Тому, якщо рішуче активізувати законодавчо-нормативний процес, можна швидко досягти економічного ефекту. У Росії цю точку зору поділяють В. Радаєв, Р. Капелюшников, Д. Олейник, А. Нестеренко, В. Томбовцев [2].

В Україні з середини 90-х рр. минулого століття відбувається становлення наукових напрямів розвитку інституційної теорії. Однак кількість дослідників, які працюють у галузі проблематики інституційного аналізу, поки ще незначна. Серед них можна назвати монографії О. А. Яременко «Перехідні процеси в економіці України: інституційний аспект», а також згаданого вище О. В. Тимошенко «Система освіти у дзеркалі економічної науки» [3].

При розробленні проблем перехідного суспільства українські економісти головний акцент у дослідженнях ставили на змісті, механізмах і темпах змін інституційного середовища у контексті «нової інституційної економіки». Аналізуючи ці проблеми, О.Л. Яременко розглядає інститути ізольовано й у сукупності. Для нашого аналізу важливо підкреслити позицію О. Л. Яременко щодо двох вищезгаданих концепцій. Із наведеного висловлювання видно, що автор не відокремлює інституціональний аналіз від традиційного підходу Е. Мюрдала.

Методологія дослідження інституціональної системи й наукові висновки В. І. Тимошенкова відрізняються від точки зору попереднього автора. В. І. Тимошенко констатує, що як більш перспективний, з точки зору розуміння глибини сутності економічної діяльності, зокрема освітньої, „повинен бути визначений дослідницький підхід нової інституційної економічної теорії (Р. Коуза, Д. Нортон, О. Уільямсона та інших) [3, с. 159].

Розбіжність поглядів учених до трактування інституційного аналізу передбачає більш детальне висвітлення змісту теоретичних підходів, які покладені в його основу. Крім того, враховуючи контекст дослідження, необхідно зосередити увагу не тільки на аргументації цілей, завдань і використання інституціональної системи, але й на її застосуванні до поняття економічного механізму. Для з'ясування останнього питання необхідно звернутися до докладного висвітлення змісту інституційної теорії.

Інституціоналізм як напрям сучасної економічної думки виник на рубежі XIX-XX ст. і протиставив себе неокласичній ортодоксальній теорії з точки зору як предмету аналізу, так і його методології.

Інституційна концепція мала подвійну мету: по-перше, створення політичної економії, або соціально-економічної теорії, на противагу розповсюдженню економічної теорії під загальною назвою «економікс»; по-друге, розроблення еволюційної теорії, яка мала замінити теорію рівноваги.

У розвиток інституціоналізму зробили свій внесок такі теоретики, як Т. Веблен, Д. Коммонс, У. Мітчел, М. Кларк, Дж. Гобсон, Г. Мінз, Дж.К. Гелбрейт, Г. Мюрдаль та інші.

Ціннісні основи інституціоналізму, які на початку XXI ст. стали домінуючими у цьому теоретичному напрямі, й, на відміну від неокласичного абстракціонізму, були націлені на соціалізацію економічного розвитку, можна звести до трьох узагальнених частин.

Перша з них торкається проблеми влади і пов'язана з концентрацією виробництва й капіталу, а також контролем і управлінням. Важливо підкреслити, що ця проблема розглядається як по відношенню до великих корпорацій, так і стосовно держави. Фактично стверджується такий підхід до модернізації економічного розвитку, що дає синергетичний ефект.

Інституціоналізм заміняє тезу ортодоксальних теоретиків ринкових відносин про конку-

рентний характер сучасної економіки і присвячує основну увагу проблемам монополізації та приватно-монополістичному регулюванню цін, обсягів виробництва і пропозиції. А. Берлі разом із Г. Мінзом доводили, що влада у великих корпораціях переходить від власників до управлінців та відбувається відокремлення власності від контролю. Звідси було зроблено багато висновків, які істотно переглянули неокласичну теорію фірми і ціноутворення. Відкриття «революції управлінців» за своїм значенням прирівнюється до «кейнсіанської революції».

Роботи А. Берлі, Г. Мінза, а також Е. Чемберлена з монополістичної конкуренції стали об'єктивною основою для розвитку ідей ефектної конкуренції, посилення антимонопольного законодавства і розширення державної допомоги малому бізнесу. Друга частина приділяє увагу проблемі соціального контролю за економікою і підпорядкування її суспільним інтересам. Для цього пропонується обмежити надходження ресурсів у галузі, які надмірно розвинені (наприклад, у військово-промисловий комплекс), у державному бюджеті надати пріоритет соціальним витратам, посилити авторитет і регулюючу роль державної влади, якій надати статус центру, що відображає інтереси суспільства в цілому.

Третя частина спрямована на реформування капіталістичної системи і зростання якості життя. У працях представників інституційного аналізу важливе місце посідає проблема трансформації капіталістичного суспільства під зростаючим впливом техніко-технологічних тенденцій у пост-капіталістичне через індустріальні й постіндустріальні стадії суспільного розвитку. Допускається точка зору про перетворення посткапіталістичного суспільства в соціалізовану систему з розвитком корпоративних елементів і державних органів, яким надаються функції суспільного управління.

Таким чином, теоретичний фундамент інституціоналізму визначає характерні риси економічного механізму соціальної інфраструктури. Вони зводяться, насамперед, до соціальної спрямованості різних рівнів його функціонування (державного, корпоративного, особистого), контрольних функцій за динамікою соціально-економічних процесів. Такі риси економічного механізму можуть впливати також з інших теоретичних доктрин, проте інституціоналізм приділяє серйозну увагу методам регулювання, модифікуючи їх відповідно до своїх

принципів, надаючи їм можливість адаптуватися до змін масової поведінки населення в дуже широкому діапазоні. У цьому знаходить прояв принцип універсальності формування економічного механізму. Однак говорити про стереотип впливу на економічну поведінку господарюючих суб'єктів та індивідумів було б помилкою з огляду на різні течії щодо міри і життєздатності економічних методів, які мають відповідати вимогам та імперативам сучасної фази глобального розвитку.

Для розуміння того, у якому співвідношенні знаходиться інституціоналізм із економікою якісно нового характеру, недостатньо враховувати його поділ на старо-інституціоналізм

Інституціоналізм не був теоретично однорідним напрямом політичної економії. За останні двадцять років у ньому виникли нові течії, які отримали назву «нового інституціоналізму», що спирається на особливу систему інститутів, специфічний категоріальний апарат і формальні методи аналізу.

Новий інституціоналізм деякі економісти розглядають як монолітну теорію, цілісну парадигму. Наочним прикладом таких уявлень в Україні може слугувати в цілому ґрунтовна стаття Т. І. Дерев'янкіна і В. П. Мельника «Інституціоналізація економічної теорії (друга половина XX-XXI ст.)». «Сучасна економічна наука, як відмічають зазначені автори, переживає зміни наукових парадигм, пошуку нових методологічних підходів. Формування нових поглядів на розв'язання старих проблем. Одним із провідних напрямів на цьому шляху став новий (сучасний) інституціоналізм» [4, с. 17]. Пояснюючи розповсюдження таких поглядів російський економіст А. Московський, наприклад, відмічає той факт, що розповсюдження ідеології «нової інституційної теорії», яка називає себе «інституціональною теорією» або «сучасною інституціональною теорією», було забезпечено публікацією праць і потужним вкиданням у наукову свідомість ідей неоінституціоналістів О. Уільямсона, М. Олсона, Р. Коуза, Д. Норта, Т. Еггертсона і майже повною відсутністю на той час праць інституціоналістів-класиків [5, с. 74, 75].

Певною мірою наведене висловлювання має під собою підстави, проте новий інституційний напрям диференціюється на два різновиди: новий інституціоналізм і неоінституціоналізм.

Нова інституціональна економічна теорія певною мірою модифікує основний принцип

неокласичної теорії «економічної рівноваги», за яким агенти ринку намагаються максимізувати свій дохід і мінімізувати витрати у принципі «непевних контрактів», за яким контрактні відносини враховують усі можливі обставини.

Разом з тим ідея економічної рівноваги привертає увагу прихильників нової інституціональної економічної теорії і статус «економічної людини», що додержується власних інтересів, не піддається сумніву, хоча й вуальюється тезою про досягнення «задовільного результату» замість «оптимізуючої поведінки».

Методологічні принципи неоінституціональної економічної теорії фактично не відрізняються від принципів традиційної неокласичної економічної теорії. Рациональність оптимізуючої поведінки економічних суб'єктів має місце як у першому теоретичному напрямі концепції, так і в другому.

Таким чином, дослідження в межах теорії «нового інституціоналізму» обертається навколо питань ідентичності умов рівноваги й теорії поведінки, спрямоване на максимізацію функцій прибутковості. В інтерпретації категорії економічного механізму це означає, що в його основі лежать дві головні тези: поняття економічного механізму і визначення умов економічної рівноваги.

У контексті нового інституціоналізму економічний механізм соціальної інфраструктури не знаходить свого визначення, його межі прямо або опосередковано окреслюються положеннями, які тяжіють до методології традиційної неокласичної теорії.

Відповідно до теорії етичної економіки, запропонованої А. Сенном, однією з головних державних функцій у межах соціальної політики є створення умов до етично-орієнтованої мотивації функціонування економічних систем, у т. ч. галузей соціальної інфраструктури.

Гуманізація, соціальна справедливість, моральність в економічних відносинах розглядаються як особливий вид соціально-економічного інституту.

IV. Висновки. Вивчення літературних джерел дозволило зробити висновок що в структурі інституціоналізму як теорії виокремлюється класичний напрям і новий напрям інституціоналізму, який одержав назву «нового інституціоналізму», і де існує поділ на нову інституційну економічну теорію та на неоінституціональну економічну теорію. На противагу іституціоналістам-класикам, неоінституціоналісти дотримуються неокласичних напрямів,

що призведе до абсолютизації ринкових методів при регулюванні діяльності галузей соціальної інфраструктури.

Методологічний інструментарій інституціоналізму відповідно до об'єкту нашого дослідження має характеризуватись еволюційним (генетичним) підходом до аналізу, широкою трактовкою предмету економічної науки, увагою до реальної, а не «економічної людини», відмовою від розуміння ринку як нейтрального й універсального механізму розподілу ресурсів, вимогою соціального контролю за соціальною інфраструктурою, вивчення проблем державного регулювання економікою.

Традиційний підхід до функціонування соціально важливих галузей втрачає своє значення, а нові цінності та установки їх економічного механізму ще не створені. Стратегія соціального імперативу відносно гуманітарних секторів економіки не може бути односторонньо орієнтованою на соціальні стандарти як суто кількісного виміру індивідуальних потреб.

У галузях відтворення людського капіталу нормативні державні обов'язки мають бути поєднані з якісними.

УДК 658.264

Фізурка М. В., Копчак Ю. С.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ В СИСТЕМІ ЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО ПОСТАЧАННЯ ТЕПЛОЕНЕРГІЇ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті висвітлюються напрями ресурсозбереження та інструменти їх реалізації в сфері централізованого теплопостачання енергії на прикладі Івано-Франківської області. Детально аналізуються проблеми й особливості функціонування теплоенергетики житлово-комунального господарства в області й перспективні альтернативи реалізації ресурсозберігаючих проектів в розрізі окремих територіальних одиниць. Обґрунтовується доцільність впровадження альтернативних відновлювальних джерел енергії та технологій когенерації на підприємствах підгалузі.

Ключові слова: теплоенергетика ЖКГ, схеми теплопостачання енергії, ресурсозберігання, альтернативні відновлювальні джерела енергії, когенерація енергії.

1. Евстигнеев В., Евстигнеева Р. Теоретические основы экономической трансформации: (о книге Л. Чабы «Капиталистическая революция в Восточной Европе. К экономической теории системных изменений») / В. Евстигнеев, Р. Евстигнеева // Вопросы экономики. – 1996. – № 3. – С. 115–121.

2. Радаев В. Деформализация правил и уход от налогов в российской хозяйственной деятельности / В. Радаев // Вопросы экономики. – 2001. – № 6. – С. 60–79. Радаев В. Российский бизнес: на пути к легализации? / В. Радаев // Вопросы экономики. – 2002. – № 1. – С. 68–87.

3. Тимошенко И. В. Система образования в зеркале экономической науки / И. В. Тимошенко. – Харьков: изд-во НУА, 2005. – 295 с. – (Народная украинская академия). Яременко О. Л. Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект / О. Л. Яременко. – Харьков: Основа, 1997. – 186 с.

4. Дерев'янкін Т. І., Мельник В. П. Економічна теорія та історія економічної думки. – 2007. – С. 17–33.

5. Московский А. Пределы институционализма / А. Московский // Экономист. – 2005. – № 6. – С. 74–81.

Certainly modern flows of institution theory, it is structured methodological positions, grounded connection of mechanism of functioning of industries of social infrastructure with principles of classic institution, basic directions of his development are retined.

А. Долінського, Д. Задорожного, В. Калініченка, Г. Куц, Л. Шалабая. Однак дослідження особливостей функціональних процесів у ЖКГ мають фрагментарний характер, а основні положення щодо інноваційних галузевих перетворень та механізмів їх реалізації недостатньо висвітлені в наукових джерелах. Діючі нині методи й технології управління операційними процесами на підприємствах підгалузі не узгоджені з пріоритетами інноваційного розвитку вітчизняної економіки й неспроможні забезпечити розвиток ринку енергопостачання й теплозабезпечення, що, як наслідок, призводить до наростання негативних тенденцій у національному господарстві.

II. Постановка завдання. Нині житлово-комунальне господарство (ЖКГ), зокрема й теплоенергетика, враховуючи його фінансовий стан, є найбільш технічно відсталою галуззю в Україні, що підтверджується результатами аудиторських перевірок контрольно-ревізійних служб [6].

Результати аудиторських перевірок та фінансової звітності свідчать, що через брак обігових коштів і відсутність інвестицій у галузь, підприємствами експлуатуються основні засоби, знос яких становить близько 29 %.

Системними причинами кризового стану підприємств теплоенергетики ЖКГ Івано-Франківської області є:

- залежність галузі від цінової політики в паливно-енергетичному комплексі (енергетична складова в собівартості послуг з теплопостачання становить близько 55 %);
- зростання фактичної собівартості послуг за рахунок непродуктивних витрат і втрат в мережах (втрати тепла до 24,3 %);
- неефективність використання підприємствами матеріальних, фінансових і трудових ресурсів;
- надмірна політизація процесу тарифного регулювання в житлово-комунальній сфері.

В Івано-Франківській області послуги з централізованого теплопостачання надають 16 підприємств, у тому числі 14 підприємств комунальної форми власності. У комунальній теплоенергетиці області експлуатується 98 котелень, сумарною потужністю 803,9 Гкал/год. та 266,6 км теплових мереж у двотрубному обчисленні.

Внаслідок систематичного збільшення цін на енергоносії, неодноразового підвищення протягом останніх років рівня мінімальної за-

робітної плати, низького рівня відшкодування виробничих витрат на житлово-комунальні послуги затвердженими тарифами, недосконалості механізму корегування тарифів, збитки підприємств ЖКГ області від основної діяльності за 2010 р. склали близько 65,0 млн. грн.

Незважаючи на те, що в переважній більшості міст області протягом минулих років тарифи на житлово-комунальні послуги переглядалися щодо економічно обґрунтованих витрат підприємств, фактичний рівень рентабельності за результатами фінансово-господарської діяльності майже всіх підприємств є від'ємним. Фактичний рівень відшкодування тарифів за результатами фінансово-господарської діяльності не покриває витрати на виробництво послуг практично всіх підприємств, що надають послуги з теплопостачання.

За даними моніторингу, який проводиться Івано-Франківською облдержадміністрацією, станом на 01.01.2011 р. тарифи на послуги централізованого теплопостачання для населення були збитковими в більшості населених пунктів області. Послуги для населення з теплопостачання були близькими до окупності в містах Івано-Франківську та Тлумачі. Найнижчою окупність тарифів для населення з теплопостачання є в містах Надвірній – 65 %, Калуші – 55 % та Тисмениці – 56 %. Така ситуація в значній мірі зумовлена значним постійним підвищенням вартості енергоносіїв (наприклад, вартість електроенергії щомісячно зростає в середньому до 5 %), а процедура встановлення відповідних тарифів на житлово-комунальні послуги за регуляторною процедурою складає близько 60 днів.

Питомі витрати умовного палива на виробництво теплової енергії в середньому в області становлять 165,2 кг у.п./Гкал, що відповідно менше, ніж в середньому в Україні – 172,3 кг у.п./Гкал, але майже вдвічі більше, ніж у розвинутих країнах світу.

Протягом останніх років погіршується технічний стан об'єктів теплопостачання. Із загальної кількості котлів 31 % котлів та котельного обладнання експлуатується більше 20 років.

У 2010 р. загальний обсяг відпущеної теплової енергії становив 660,5 тис.Гкал. Нині є тенденція на зменшення обсягів виробництва та реалізації теплової енергії. Водночас згідно прогнозів споживання теплової енергії у галузевому розрізі, розроблених Національною ака-

демію наук України, їх обсяги в межах централізованих та помірно централізованих мереж будуть постійно зростати [3].

Скорочення обсягів надання послуг централізованого теплопостачання спричинене переходом населення на індивідуальне виробництво тепла, що виявляється у різкому збільшенні обсягів використання природного газу населенням при незначному зменшенні споживання природного газу підприємствами комунальної теплоенергетики у зв'язку з від'єднаннями споживачів. Наприклад, у Івано-Франківській області у 2007 р. спостерігався різкий перехід на системи індивідуального опалення спричинений значним подорожчанням теплослуг та незадоволеністю споживачів їх якістю. Це призвело до зниження обсягів теплопостачання підприємствами підгалузі у 2008 р. в регіоні, а, отже, й споживання ними природного газу (на 15,5 млн.м³). Водночас споживання природного газу населенням при цьому зросло на 46,8 млн.м³, що втричі перевищує економію підприємств підгалузі (табл. 1). Отже, централізоване теплопостачання має економічний зміст навіть для теплоенергетичних підприємств ЖКГ, які обслуговують невеликі за чисельністю міста (населення найчисельнішого в області міста Івано-Франківська становить 218 тис. осіб).

Динаміка споживання природного газу в Івано-Франківській області

Показники	Роки				
	2006	2007	2008	2009	2010
Споживання природного газу населенням, млн. м ³	658,1	569,2	615,8	611,7	657,3
Споживання природного газу теплоенергетичними підприємствами, млн. м ³	143,3	121,7	106,2	95,5	103,7

Джерело: розроблено Фігуркою М. В. за інформацією управління ЖКГ Івано-Франківської ОДА.

Аналіз втрат теплової енергії в комунальній теплоенергетиці свідчить про те, що найбільші обсяги теплової енергії втрачаються при її транспортуванні – 24,3 %, на котельнях – 3,7 %.

Понаднормативні втрати теплової енергії відносяться на фактичну собівартість виробництва теплової енергії, як результат – збільшуються збитки підприємств (за 2010 рік збитки підприємств комунальної теплоенергетики від основного виду діяльності становлять 30,0 млн. грн.).

Завдяки вжитим заходам з енергозбереження, споживання електроенергії підприємствами комунальної теплоенергетики в 2010 р. скоротилось у порівнянні з попереднім роком на 5,1 %, або на 0,6 млн.кВт.год.

Аналіз існуючих систем централізованого теплопостачання міст області свідчить, що основними чинниками неефективності й енергозатратності виробництва послуг підприємствами комунальної теплоенергетики є використання придбаного тепла, технічна застарілість теплогенеруючих та теплотранспортуючих об'єктів теплового господарства з низьким коефіцієнтом корисної дії та невиправдана відстань магістральних мереж від джерела теплової енергії до кінцевих споживачів.

Очікуване зростання вартості природного газу на внутрішньому ринку України, насамперед, вплине на собівартість теплової енергії та, відповідно, на вартість послуг, що їх надають підприємства комунальної теплоенергетики.

Отже, вихідним етапом вирішення проблем підприємств підгалузі є зниження ресурсоспоживання об'єктів ЖКГ, зокрема енерго- й матеріаломісткості операційних процесів.

III. Результати. Вагомим чинником удосконалення операційних систем є розуміння того, що в сучасному пост-індустріальному світі не ресурси є вихідною базою планування ресурсозбереження, а технології, які передбачають використання певного обсягу ресурсів, тобто при раціональному управлінні ресурсозбереженням необхідно використовувати технології, які оптимізують ресурсовикористання.

Таблиця 1

На кожному теплоенергетичному підприємстві не лише Івано-Франківської області, а й країни, виникла нагальна потреба в проведенні комплексу технологічних змін з метою ресурсозбереження. Результати аналізу заходів, проведених у 2007–2010 р. р. з реконструкції та переоснащення об'єктів теплоенергетики у Івано-Франківській області, підтверджують необхідність залучення суттєвих коштів для впровадження ресурсозберігаючих технологічних змін на кожному об'єкті (від 80 тис. грн. до 10 млн. грн. на кожен захід). Термін окупності таких організаційних змін коливається в межах 3–7 років.

Важливість технологічних змін для розвитку суспільства виявляється у подовженні циклів

економічного розвитку, що зумовлює доцільність впровадження інновацій технологічного характеру в межах окремих операційних систем [1; 2; 3; 4; 5; 10]. Це дозволяє досягти фази піднесення циклу та продовжити її не тільки на макро-, а й на мікрорівні.

Результати проведених нами досліджень дозволили сформулювати цілі управління ресурсозбереженням у сфері теплоенергетики житлово-комунального господарства (ЖКГ):

- збільшення привабливості централізованого теплопостачання для споживачів;
- підвищення точності прогнозування попиту;
- зниження рівня експлуатаційних витрат;
- скорочення терміну реагування на аварії та неполадки системи теплопостачання;
- покращення контролю якості постачання теплоенергії;
- налагодження тісних взаємовідносин з різними категоріями споживачів та профільними інституціями (державними і комерційними).

Невирішеними також є питання підвищення якості централізованого постачання енергії, зокрема щодо вибору різних видів палива, підвищення ефективності комбінованого генерування енергії, скорочення викидів шкідливих сполук у навколишнє середовище, зменшення втрат тепла та електроенергії.

Для підвищення якості послуг централізованого теплопостачання необхідно: використовувати виробничі обладнання, яке не допускає перевитрат паливно-енергетичних ресурсів; зменшувати втрати тепла при транспортуванні теплової енергії до нормативних з орієнтацією на їх постійне скорочення; забезпечувати високий контроль обліку використання теплової енергії споживачами; зобов'язувати місцеві органи виконавчої влади затверджувати тарифи на теплослуги, які компенсують усі витрати на виробництво й надання послуг; забезпечувати високий рівень розрахунків за теплопостачання.

Одним із шляхів підвищення якості централізованого теплопостачання є його помірна централізація. Наприклад, у Івано-Франківській області поряд із централізованою системою теплопостачання існує й помірно централізована – це використання систем автономного теплопостачання, ефективність яких підтверджена багаторічним досвідом експлуатації у багатьох європейських країнах. Автономне опалення призначене для обігріву і гарячого во-

допостачання одноквартирних житлових будинків і окремих приміщень. Такий вид опалення має істотні переваги: низькі попередні витрати, зменшення витрат палива за рахунок місцевого регулювання відпуску тепла і відсутність втрат у теплових мережах, відсутність дорогих зовнішніх мереж, можливість швидкого введення в експлуатацію системи опалення і гарячого водопостачання.

Впровадження систем автономного теплопостачання при будівництві нових об'єктів, особливо в діючому житловому фонді або на промислових підприємствах при їх реконструкції, дозволяє у декілька разів скоротити капітальні питомі і поточні витрати на одиницю теплової енергії порівняно з централізованим теплопостачанням, підвищити якість теплопостачання і забезпечити економію енергоресурсів та матеріалів.

Одна з альтернативних можливостей оптимізації схем теплопостачання – встановлення міні-котелень для окремих будинків або для групи будинків. Відсутність теплотрас великої протяжності, мінімальні втрати тепла й відсутність витоків, а отже, невеликі експлуатаційні витрати, – все це робить автономні котельні оптимальним засобом вирішення питань теплопостачання. Крім того, автономна система опалення забезпечує високу якість послуг та високий рівень комфорту в приміщеннях.

У окремих населених пунктах через низьку щільність споживачів теплослуг темпи наростання втрат у тепломережах та збільшення вартості обслуговування комунальних об'єктів перевищують вигоди від використання ефекту масштабу теплоенергетичними підприємствами, що робить недоцільним централізоване теплопостачання на цих територіях. У цьому разі зростає актуальність оптимізації схем теплопостачання у розрізі окремих населених пунктів через впровадження помірно централізованих і децентралізованих схем, якщо це економічно доцільно. Тут основним завданням є визначення критеріїв економічної доцільності застосування різних видів теплопостачання для окремих територій з урахуванням щільності населення, обсягів промислового виробництва на них, геодезичних особливостей місцевостей, динаміки попиту та сукупності витрат, необхідних для доведення існуючих комунальних об'єктів до належного технічного стану. Отже, низька щільність населення та складна геодезія прокладання чи обслуговування тепломереж

є базовим критерієм доцільності переходу на автономні системи опалення.

Дослідження можливостей зниження експлуатаційних витрат дозволило виявити такі альтернативи:

- впровадження когенераційних установок для виробництва не тільки теплової, а й власної електроенергії;
- впровадження перетворювачів частоти для зменшення витрат електроенергії;
- покращення стану котельного обладнання;
- встановлення балансувальної арматури на стояках з обов'язковим наступним регулюванням;
- заміна неефективних котлоагрегатів на сучасні;
- заміна труб на попередньоізолювані для зменшення втрат тепла при транспортуванні;
- встановлення тепло- й електролічильників із коефіцієнтом класу точності 0,01.

Для скорочення терміну реагування на аварії та неполадки системи тепlopостачання необхідно розробити графіки чергувань бригад реагування та налагодити графіки позачергових викликів додаткових бригад у надзвичайних ситуаціях.

Забезпечення якісного тепlopостачання передбачає необхідність удосконалення системи контролінгу за його здійсненням. Підвищення якості контролю постачання теплоенергії можна досягнути через встановлення систем диспетчерування розподільчих станцій та підстанцій, контроль за температурою протягом опалювального періоду і, насамперед, на його початку і в кінці (коли буває найбільша зміна зовнішньої температури повітря), проведення планових ремонтів котлів, установок та замірної арматури, контроль температури прямої та зворотної води в мережі на котельнях, впровадження сучасних систем регулювання подачі теплової енергії.

Роздрібненість споживачів енергоресурсів, різноманітність джерел їх постачання та низький коефіцієнт точності засобів обліку споживання енергоресурсів у житлово-комунальній сфері ускладнюють ефективний вплив на їх витрачання та оцінювання результатів впровадження енергозберігаючих заходів. Тому, на нашу думку, потрібно на державному рівні вирішити питання поквартирного обліку енергоресурсів.

З метою покращення якості надання послуг, економії теплоенергії, усунення недоліків вста-

новлених норм температури в приміщеннях необхідно проводити контроль за температурою протягом опалювального періоду і, насамперед, на його початку і в кінці, коли буває найбільша зміна зовнішньої температури повітря. Після проведеного аналізу фотографії робочого дня працівників відділу контролю ДМП «Івано-Франківськтеплокомуненерго», ми мали підстави зробити висновок, що персонал завантажений в середньому на 70%. Оскільки до їх функцій належить контроль за проведенням оплати наданих послуг, реєстрація приладів обліку, контроль за їх технічним станом, а також зняття показників приладів, виявлення порушень і складання відповідних актів, нами пропонується внести до переліку їх обов'язків і контроль за рівнем температури згідно встановленого графіку, а при значних перепадах зовнішньої температури частіше встановлених термінів. Це дозволить оптимізувати роботу зі скаргами щодо ненадання послуг чи їх невідповідності встановленим нормативам. Згідно отриманої інформації необхідно проводити перерахунок та повертати кошти споживачам за неякісно надані чи надані не в повному обсязі послуги.

Отже, проведення організаційних змін через ресурсозбереження передбачає кардинальну модернізацію систем тепlopостачання та впровадження сучасних інформаційних систем диспетчеризації тепlopостачання. Для оцінювання ступеню реалізації цих цілей нами пропонується така система критеріїв:

- економічна ефективність виробництва;
- ступінь задоволення споживача якістю та вчасністю надання послуг;
- динаміка рівня втрат теплоносіїв;
- рівень впровадження енергозберігаючих технологій;
- рівень впровадження технологічних інновацій;
- дієвість системи управління теплоенергетичних підприємств.

Одним з найперспективніших напрямів імплементації елементів ресурсозбереження в діяльність підприємств теплоенергетики ЖКГ є вироблення засобів стимулювання розвитку і використання альтернативних джерел енергії (вітрової, сонячної, синтетичного газу) та впровадження когенераційних технологій (виробництво теплоенергії з одночасною генерацією електроенергії).

Економічний потенціал забезпечення розвитку підгалузі через впровадження технологій

імінічних джерел енергії в Україні складає 80–100 млн. т. у. п. на рік [7]. Зокрема, нині структура використання альтернативних відновлювальних джерел енергії така: вітроенергетика – 31,4 %, мала гідроенергетика – 2,9 %, сонячна енергетика – 6,3 %, біоенергетика – 27,1 %, штучні горючі гази і метан вугільних родовищ – близько 16,9 %, геотермальна енергетика, теплонасосні установки, спирти, ріпакова олія, водопаливні емульсії, техногенні родовища, гумові відходи тощо – близько 15,4 % [8]. Їх впровадження не вирішить питання збитковості підприємств підгалузі, але в масштабах держави можливо отримати значну економію паливно-енергетичних ресурсів.

Нами був проведений аналіз використання альтернативних відновлювальних джерел енергії в окремих населених пунктах Івано-Франківської області (табл. 2–3), який дозволив описати варіанти їх використання та оцінити соціально-економічну ефективність таких проєктів.

Результати розрахунків, подані у табл. 2, дозволяють зробити висновок про доцільність використання біомаси рослинного походження та торфу як сировини для виробництва теплоенергії у містах Тлумач, Надвірна та Івано-Франківськ.

Для прикладу нами розраховано окремі показники економічної ефективності використання альтернативних джерел енергії у місті Тлумач (табл. 3).

Результати розрахунків дозволили зробити висновок про економічну ефективність застосування альтернативних джерел енергії у місті Тлумач. Зокрема, впровадження технології тепловиробництва з торфобрикетів є економічно доцільнішим за використання природного газу та спалювання тюкованої соломи, і економія на 1 Гкал. тут складає 692 грн.

Отже, можна зробити висновок, що окремі населені пункти Івано-Франківської області мають значний потенціал переходу на альтер-

Таблиця 2

Аналіз доцільності впровадження альтернативних джерел енергії в окремих населених пунктах Івано-Франківської області

Показник	Населений пункт		
	м. Тлумач	м. Надвірна	м. Івано-Франківськ
Потенціал біомаси рослинного походження, тис. т.	37,2	62,1	82,3
Потенціал корисних копалин (торфу), тис. т.	700	1800	1600
Потреба в коштах, тис. грн.	572,9	11234,5	15000,0
Термін окупності проєкту, місяців	24	36	32
Очікувана економія природного газу, млн. м ³ /рік	1,2	1,9	2,1

Джерело: розроблено Фігуркою М. В. за інформацією управління ЖКГ Івано-Франківської ОДА.

Таблиця 3

Порівняльний аналіз переведення однієї з котелень м. Тлумача* на альтернативні джерела енергії

Показник	Вид палива		
	Газ природний	Солома тюкована	Торфо-брикети
Теплота згорання, кДж/кг	34.20	14.20	15.00
Максимальне теплове навантаження, кВт	1200.00	1200.00	860.00
Витрати за 180 днів опалення, м ³ (тонн)	434000.00	1080.00	600.00
Вартість палива (в цінах 2008 р.), грн. за од.	1.97	113.00	500.00
Вартість палива річна, тис. грн.	832.00	122.00	300.00
Вартість доставки, тис. грн.	-	144.00	120.00
Разом витрат, тис. грн.	832.00	266.00	420.00
Виробництво тепла, Гкал./рік	3078.00	3078.00	2055.00
Економія на 1 Гкал. грн.	-	574.20	692.00

* м. Тлумач Івано-Франківської області, вул. Поповича, 68, потужність котельні 860 кВт.

Джерело: розроблено Фігуркою М. В. за інформацією управління ЖКГ Івано-Франківської ОДА.

нативні джерела енергії, що дозволяє значно скоротити споживання природного газу теплоенергетичними об'єктами, досягти здешевлення виробництва й надання теплопослуг, а також й покращити екологічні показники територій. З 2007 р. у місті Івано-Франківську дві котельні уже переведені на альтернативні джерела енергії (тирсобрикети), у містах Надвірна (одна котельня), Тлумач (дві котельні) впроваджуються такі ресурсозберігаючі інновації.

У зв'язку із обмеженими можливостями бюджетного фінансування, органами влади та підприємствами теплоенергетики проводиться робота щодо залучення інших джерел фінансування модернізації об'єктів теплоенергетики, зокрема кредитів ЕБРР, різноманітних міжнародних і вітчизняних грантів, комерційних кредитів, спонсорських коштів.

В місті Івано-Франківську підписана угода з ЕБРР відповідно до якої планується фінансування 4 проектів загальною вартістю 17,1 млн.євро. (кредит ЄБРР – 11,7 млн.євро., грант СІДА – 4,6 млн. євро, місцевий внесок – 0,8 млн. євро).

В місті Тлумачі розроблено проект з переведення трьох котелень на роботу на біомасі – пресована солома, торф, тирса. Загальна вартість проектів – 110 тис.євро, а термін окупності від 1 до 1,5 року.

З метою створення економічних умов для підвищення ефективності використання палива в процесах виробництва тепла, розвитку та поширення технологій комбінованого виробництва теплової та електричної енергії, зменшенню залежності паливно-енергетичного комплексу від імпортованого палива був прийнятий ЗУ «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу». Прийняття такого закону позитивно вплинуло на розвиток підприємств теплопостачання і створило умови для здешевлення вартості їх послуг, оскільки когенераційні установки працюють за рахунок скидного енергетичного потенціалу і не спалюють додаткове паливо. Завдяки впровадженню таких установок підприємства зможуть не тільки забезпечити себе необхідною електроенергією, а й надлишок реалізувати через ДП «Енергоринок України», отримуючи при цьому додаткові кошти для перспективного розвитку.

Для Івано-Франківської області нами обґрунтовано економічну доцільність введення

когенераційних установок, з яких вже чотири функціонує (три – в місті Івано-Франківську, одна – в місті Надвірна), а п'ята вводиться в експлуатацію.

Позитивним фактом є те, що реалізація таких організаційних змін у місті Івано-Франківську дозволила забезпечити потреби мікрорайону обласної лікарні і суттєво підвищити якість надання послуг для цього соціального об'єкту. Річне споживання електроенергії котельнею та обласною лікарнею становить близько 1,5 млн. кВт. год. Вироблення вказаної кількості енергії когенераційною установкою з потужністю 1030 кВт забезпечується при безупинній роботі двигуна протягом лише 1500 год. у рік при повному завантаженні. Одночасно з електроенергією виробляється 2070 Гкал. теплової енергії, що використовується об'єктами обласної лікарні. З метою підвищення ефективності використання встановленої потужності термін роботи установки на протязі року подовжено до 7500–8000 годин. Отже, річне виробництво електроенергії на когенераційній установці котельні складає близько 7,5–8 млн. кВт. год., а виробництво теплової енергії досягає 9800–11600 Гкал. Такий обсяг виробництва теплової енергії дозволяє повністю забезпечити власні потреби котельні і обласної лікарні, а також потреби частини інших споживачів, які розташовані в зоні дії котельні. Надлишок електроенергії постачається в міську електромережу в залік спожитої з електромережі електроенергії іншими котельнями ДМП «Івано-Франківськ-теплокомуненерго».

Успішна реалізація проекту з когенерації енергії має позитивний вплив на соціальне становище мікрорайону. У першу чергу, підвищилася якість надання послуг теплопостачання споживачам, оскільки незадовільний технічний та технологічний стан системи теплопостачання призводив до систематичних аварій та відключень гарячої води, а іноді й опалення в будинках. Крім того, впровадження такої інновації дозволяє підтримувати постійний тиск води в системі, що, у свою чергу, суттєво знижує витрати на проведення ремонтних робіт. Одночасно зменшився обсяг споживання електроенергії з енергетичної мережі України, що призвело до зменшення втрат при транспортуванні на 8,2 млн. кВт. год. щорічно, а також до зменшення обсягів викидів парникових газів.

Поширення позитивної практики впровадження когенераційних установок в Івано-

Франківській області обмежене фінансовою неспроможністю теплосергетичних підприємств і місцевих бюджетів, хоча така технологічна інновація дозволяє скорочувати операційні витрати до 40 % [6]. Суттєвим є й соціальний ефект від таких організаційних змін, який проявляється у скороченні протягом 10 років на 85 % викидів NO₂ і на 44 % викидів CO₂ на території обслуговування когенераційної установки, а також у покращенні якості послуг.

Вартість впровадження однієї когенераційної установки становить 650–800 тис. дол. США (залежно від технічних характеристик різних типів установок). Для прикладу розглянемо техніко-економічні характеристики використання когенераційної установки G3516 TA на базі одного газопоршневого двигуна внутрішнього згорання потужністю 1030 кВт з теплоутилізатором у місті Івано-Франківську (табл. 4).

Техніко-економічні результати впровадження та використання когенераційної установки G3516 TA

Показник	Значення показника
Вартість впровадження 1 когенераційної установки, дол. США	668 800
Виробництво електроенергії, тис.кВт год.	8 000
Використання електроенергії на власні потреби, тис. кВт год.	1 514
Середньорічний додатковий прибуток від впровадження установки при повному річному завантаженні, дол. США	411 000
Додатковий прибуток від виробництва електроенергії, дол. США	266 385
Сумарна економія витрат на енергоресурсах, дол. США	252 138
Середньорічні додаткові витрати газу, дол. США	14247
Сумарні додаткові витрати на обслуговування установки, дол. США	93 276

Джерело: інформація ДМП «Івано-Франківськтеплокомуненерго» та власні розрахунки Фігурки М. В.

Проведені нами розрахунки показали, що при залученні відповідної суми коштів через концесію термін окупності проекту буде становити 1,5–2 роки, а впровадження когенераційних установок через залучення кредитних ресурсів збільшує термін окупності окремих проектів до 4–7 років. У 2009 р. функціонуючою установкою вироблено 5,53 млн. кВт. год. електроенергії, яка використана на власні потреби підприємства, що дозволило заощадити 1,1 млн. грн. Крім того, значно підвищилася якість забезпечення теплом і гарячою водою обласної клінічної лікарні та 18 житлових будинків. Вирішення цієї проблеми актуалізується через те, що річне споживання теплоенергії в Івано-Франківській області становить близь-

ко 900 тис. Гкал, що свідчить про наявність постійного попиту на дану послугу.

Впровадження когенераційних установок на території області дозволить не тільки зменшити собівартість їх послуг, а й отримати додатковий прибуток від реалізації надлишків електроенергії. Це дозволить вирішити питання збитковості централізованого постачання без підвищення тарифів на відповідні послуги.

Отже, впровадження альтернативних відновлювальних джерел енергії та використання технологій когенерації є ефективними не лише для підприємств, а й для споживачів теплопослуг.

Управління реалізацією організаційних змін повинно здійснюватися за окремими програмами та проектами [9], тому доцільним є визначення модифікованих показників чистої теперішньої вартості та внутрішньої норми прибутковості окремих програм і проектів за рахунок охоплення:

Таблиця 4

- інвестиційних витрат на впровадження ресурсозберігаючих технологій, які зменшують негативний соціальний ефект технологічних змін;

- додаткових витрат, пов'язаних з узгодженням поточних зобов'язань та процесів реалізації програм (проектів) змін;

- додаткових доходів, отриманих від зменшення штрафних санкцій за забруднення навколишнього середовища та зменшення відрахувань до Фонду охорони навколишнього природного середовища.

Відповідні формули набудуть вигляду [9]:
чиста теперішня вартість проекту організаційних змін:

$$NPV = \sum (P_i + P_j - \Delta C_{ij}) / (1+r) - (I + \Delta I_i), \quad (1)$$

де P_1 – прибуток за аналізований період, тис. грн.;

P_2 – додатковий прибуток, отриманий від зменшення штрафних санкцій за забруднення навколишнього середовища, зменшення відрахувань до Фонду охорони навколишнього природного середовища чи отримання пільг у кредитуванні, тис. грн.;

ΔC_{ic} – додаткові витрати, пов'язані з узгодженням поточних зобов'язань та процесів реалізації програм (проектів) змін, тис. грн.;

r – ставка дисконту за проектом;

I – первісні інвестиційні витрати на реалізацію програми (проекту), тис. грн.;

ΔI_c – додаткові інвестиційні витрати на впровадження технологій, що знижують негативний соціальний ефект змін, тис. грн.

Обмежуючі умови:

$$\sum (P_i - \Delta C_{ic}) / (1 + IRR_c) - (I + \Delta I_c) = 0, \quad (2)$$

де IRR_c – внутрішня норма доходності з урахуванням додаткових витрат, пов'язаних з узгодженням поточних зобов'язань та програм змін.

$$\sum (P_i - \Delta C_{ic}) / (1 + r) \geq 0. \quad (3)$$

Проведене нами оцінювання проектів із ресурсозбереження, які реалізуються теплоенергетичними підприємствами ЖКГ Івано-Франківської області (табл. 5), підтверджує теоретично обґрунтовану нами необхідність реалізації проектів із впровадження ресурсозберігаючих технологій. З табл. 2 і табл. 5 видно, що є доцільною реалізація проектів переходу котелень на спалювання біомаси й торфобрикетів та когенераційні технології виробництва тепла.

селених пунктів (можливість використання місцевої сировини, щільність населення, геодезія ґрунту) та з обґрунтуванням соціально-економічної ефективності переходу на альтернативні відновлювальні джерела енергії (доступні за ціною й обсягами на визначених територіях), а також когенерації енергії.

1. Бажал Ю. Л. Економічна теорія технологічних змін : навч. посіб. / Ю. Л. Бажал. – К. : Заповіт, 1996. – 240 с.

2. Бараннік В. О. Стратегія та практика управління паливно-енергетичним комплексом. Досвід України. [Електронний ресурс]. / В. О. Бараннік, М. Н. Земляний. – Режим доступу : <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/58.htm>.

3. Грищенко С. В. Концептуальні засади державного регулювання комунальної теплоенергетики України / С. В. Грищенко // Комунальна теплоенергетика України: стан, проблеми, шляхи модернізації : [у 2 т.]. – К. : Поліграф-сервіс, 2007. – Т. 1. – 2007. – С. 175–196.

4. Дзезик С. С. Государственное регулирование естественных монополий на локальных рынках коммунальных услуг : дис. ... кандидата экон. наук : 08.02.03 / Дзезик Сергей Сергеевич. – Одесса, 2004. – 202 с.

5. Олійник Н. И. Реструктуризация предприятий жилищно-коммунальной сферы в условиях структурной перестройки экономики Украины / Н. И. Олійник // Сборник научных работ. – М. : РАГС, 2003. – С. 136–144.

6. Регіональна цільова програма реформування та розвитку житлово-комунального господарства Івано-Франківської області на 2011–2014 роки. № 75 – 4/2011 від 24.03.11 р. [Електронний ресурс]. / Івано-Франківська обласна рада. – Режим доступу : <http://www.ogada.if.ua>.

7. Рішення колегії Держжитлокомунгоспу України «Про стратегію та основні завдання підвищення ефективності роботи житлово-комунального господарства України» № 1 від 23.07.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.djkg.gov.ua/content/pro-strat.shtml>.

Таблиця 5

Оцінка ефективності проектів ресурсозбереження в окремих населених пунктах Івано-Франківської області

Показник	Населений пункт		
	м. Тлумач	м. Надвірна	м. Івано-Франківськ
Чиста теперішня вартість, тис. грн.	572,4	841,3	111420*
Інвестиційні витрати, тис. грн.	300	430	668800*
Додаткові витрати, тис. грн.	130	124	107523*
Додатковий прибуток, тис. грн.	1500	2150	677385*
Внутрішня норма доходності проекту, %	17	16	14

* одиниця виміру – долар США.

Джерело: інформація КП «Дирекція теплопостачання», місто Тлумач, КП «Надвірна теплокомуненерго», ДМП «Івано-Франківськтеплокомуненерго та власні розрахунки Фігурки М. В.

IV. Висновки. Імплементация ресурсозберігаючих елементів в управління теплоенергетичними підприємствами ЖКГ має здійснюватися з урахуванням природного фактору окремих на-

8. Сігал О. Заходи щодо створення та впровадження енергоефективного теплоенергетичного обладнання і високотехнологічних систем теплопостачання / О. Сігал, І. Вольчин // Комунальна теплоенергетика України: стан.

проблеми, шляхи модернізації : [у 2 т.]. – К. : Поліграф-сервіс, 2007. – Т. 1. – 2007. – С. 196–210.

9. Фігурка М. В. Державне регулювання організаційних змін в теплоенергетиці житлово-комунального господарства України : дис. ... кандидата экон. наук : 08.00.03 / Фігурка Марія Василівна. – Тернопіль, 2010. – 225 с.

10. Чечетова Н. Ф. Гибкое развитие предприятий жилищно-коммунального хозяйства как одно из направлений выхода отрасли из кризиса / Н. Ф. Чечетова. – 2003. – № 1. – С. 174–177.

УДК 339.135

Синиця С. М., Ковбас І. М.

ОЦІНКА ТА АНАЛІЗ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ КРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті здійснено комплексну оцінку конкурентних переваг регіонів України на основі застосування методів багатфакторного статистичного аналізу; сформовано кластери, які об'єднують регіони із схожими показниками конкурентних переваг; обґрунтовано стратегічні напрями підвищення регіональної конкурентоспроможності в умовах поглиблення міжнародної інтеграції.

Ключові слова: конкурентоспроможність країни, конкурентоспроможність регіонів, європейська інтеграція, індекс глобальної конкурентоспроможності, кластери.

I. Вступ. Важливою передумовою забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країни є її інституціональна складова (виробнича, ринкова інфраструктура, ефективна діяльність системи державних органів, зокрема правових, суспільних інституцій); ефективне регулювання економіки, швидкість та простота перебігу економічних процесів. Так, Японія, Сінгапур, Німеччина, Швейцарія – приклади країн, що досягли успіху в глобальній економіці не так завдяки наявним активам (ресурсам) та ідеям, як якості виконавчих процесів в них. В свою чергу що конкурентоспроможніша країна, то успішніша вона в залученні прямих іноземних інвестицій.

Слід відзначити таких відомих вітчизняних авторів як В. Будкін, Ю. Пахомов, А. Філіпенко, С. Кіресв та ряд інших, які досліджували проблематику національної конкурентоспроможності.

Нагальною проблемою, що потребує поетапного розв'язання, є збільшення диспро-

In the article directions of resourcemanagement and instruments of their realization light up in the sphere of centralized menlopostachannya of energy on the example of the Ivano-Francovsk area. In detail problems and features of functioning of menloenergetichnogo economy are analysed in areas and perspective alternatives of realization of projects in the cut of separate territorial units.

порцій соціально-економічного розвитку регіонів, низька конкурентоспроможність та інвестиційно-інноваційна активність. Невирішеність цієї проблеми істотно ускладнює реалізацію єдиної політики у сфері соціально-економічних перетворень, збільшує загрозу виникнення регіональних криз, дезінтеграції національної економіки; перешкоджає формуванню загальнодержавного ринку товарів і послуг; сприяє зниженню конкурентоспроможності національної економіки та її інтеграції у світове господарство в умовах глобалізації [1].

Саме в даному контексті особливої актуальності набуває проблематика регіональної конкурентоспроможності, яка полягає у здатності регіону створювати, розвивати та захищати власні конкурентні переваги.

II. Постановка завдання. Метою статті є узагальнення існуючого вітчизняного та зарубіжного досвіду у визначенні теоретичних засад підвищення конкурентоздатності країни за рахунок формування конкурентоспроможності її регіонів.

III. Результати дослідження. Актуальність проблем реальної конкурентоспроможності України на світовому та національному ринках різко зросла в 90-ті рр., коли лібералізація цін та зовнішньої торгівлі, приватизація державної власності поставила завдання створення необхідних умов щодо входження країни у світовий економічний простір та переходу до функціонування економіки в умовах жорсткої ринкової конкуренції. Відтоді кардинальне розв'язання проблеми національної конкурентоспроможності стало невіддільно пов'язане з долею вітчизняної економіки, її ймовірними досягненнями на шляху до ринкового типу гос-

подарування і досягненням більш глибокої та ефективної інтеграції в систему світового господарства [2].

Україні можна виділити два основних варіанти її інтеграційної стратегії: вектор європейської інтеграції – членство в ЄС та вектор, націлений на співробітництво з країнами Співдружності незалежних держав і Чорноморського економічного співробітництва.

Світова економічна криза надзвичайно сильно вплинула на розвиток країн світу та на Україну зокрема.

У рейтингу Всесвітнього економічного форуму за 2009-2010 рр. Україна посіла 82-у позицію серед 133-ох країн – і впала на 10 позицій. Після періоду відносної стабільності рейтингу у 2006-2008 рр. (69, 73 і 72-е місце відповідно), країна опинилась у дев'ятій десятці країн, де вона перебувала до цього.

При цьому, як і у рейтингу за минулий рік, Україна знаходиться у групі латиноамериканських та африканських країн, що розвиваються [3].

Європейська інтеграція надає нові можливості для України та її регіонів. Разом з тим, інтеграція України у глобальний та європейський економічний простір може завдати істотних негативних соціально-економічних наслідків для тих регіонів, які не виробили власної стратегії конкурентоспроможності та не забезпечили формування відповідної суспільної ідеології конкурентоспроможності.

Виходячи із вищезазначеного на сьогоднішній день втілення інтеграційних намірів України та забезпечення національної конкурентоспроможності зокрема, обов'язково вимагає перегляду ролі регіонального фактору в даному контексті, адже в умовах глобалізації та міжнародної конкуренції економічний розвиток держави це не просто загальний показник, а пряма залежність від спроможності кожного регіону країни успішно конкурувати на світовому ринку.

Конкурентний регіон, за визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) – "це такий, що може привабити й підтримати успішні компанії та забезпечити вищі стандарти життя жителів регіону. Кваліфікована праця й інвестиції прагнуть "втекти" з неконкурентних регіонів до більш конкурентних". Таким чином, держава має в першу чергу бути націлена на усунення диспропорцій між регіонами, стимулювати розвиток, оцінювати можливості та забезпечувати державну підтримку[4].

У 2010 році Всесвітній економічний форум (ВЕФ) і Фонд «Ефективне Управління» провели третє дослідження конкурентоспроможності областей України. Цього разу кількість регіонів у вибірці було збільшено з п'ятнадцяти до двадцяти адміністративно-територіальних одиниць. Ці регіони сумарно виробляють приблизно 90% українського ВВП. Характеристика регіонів України здійснювалась за допомогою індексу глобальної конкурентоспроможності (ІГК). З 2004 року ІГК став головним індексом ВЕФ для вимірювання національної конкурентоспроможності. Він увібрав у себе основні новітні економічні ідеї щодо конкурентоспроможності й, з урахуванням складності процесу економічного ростання, бере до уваги зважене середнє значення великої кількості різних складників, кожний з яких відображає один з аспектів конкурентоспроможності. Складники, згруповані у 12 складових конкурентоспроможності (рис. 1) [3].

Користуючись даним індексом сформуємо рейтинг регіонів України (рис. 2).

Провідне місце в рейтингу посідає місто Київ, що має 4,21 бали. За Києвом з незначним відставанням іде Дніпропетровська область, яка набрала 4,12 балів. Далі йдуть дві пари областей: Закарпатська і Львівська області і АР Крим з Донецькою областю. Замикає умовну групу лідерів Харківська область, яка набрала 4,04 бали.

До другої групи можна віднести області, значення індексу конкурентоспроможності яких дорівнює або є трохи меншим за середній бал двадцяти областей (3,97). Так, Полтавська, Черкаська і Хмельницька області йдуть одна за одною, Запорізька, Одеська, Луганська і Херсонська області також ідуть щільною групою, набравши бали від 3,90 до 3,95.

У третій групі представлені шість областей, які отримали найнижчі бали. Волинська, Рівненська та Івано-Франківська області. Сумська, Житомирська і Вінницька області замикають регіональний рейтинг.

Більшість регіонів зберегли свої місця в рейтингу конкурентоспроможності за 2009-2010 рр. порівняно з минулим роком. Винятком стали три області, які суттєво змінили свої позиції в рейтингу: Запоріжжя з другого місця перемістилося на 11-е, АР Крим з 14-о на п'яте, а Закарпатська область з 15-о на третє. Такі зміни, насамперед, пояснюються результатами опитування керівників підприємств, на основі

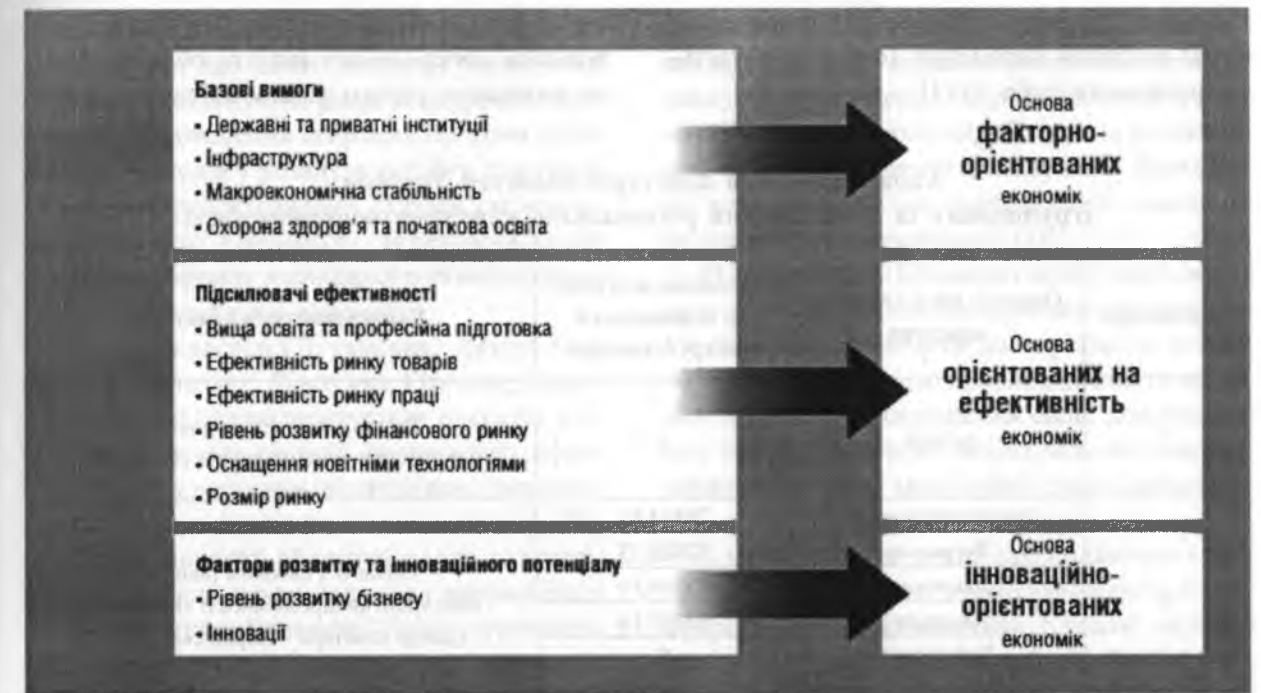

Рис. 1. Двадцять складових конкурентоспроможності

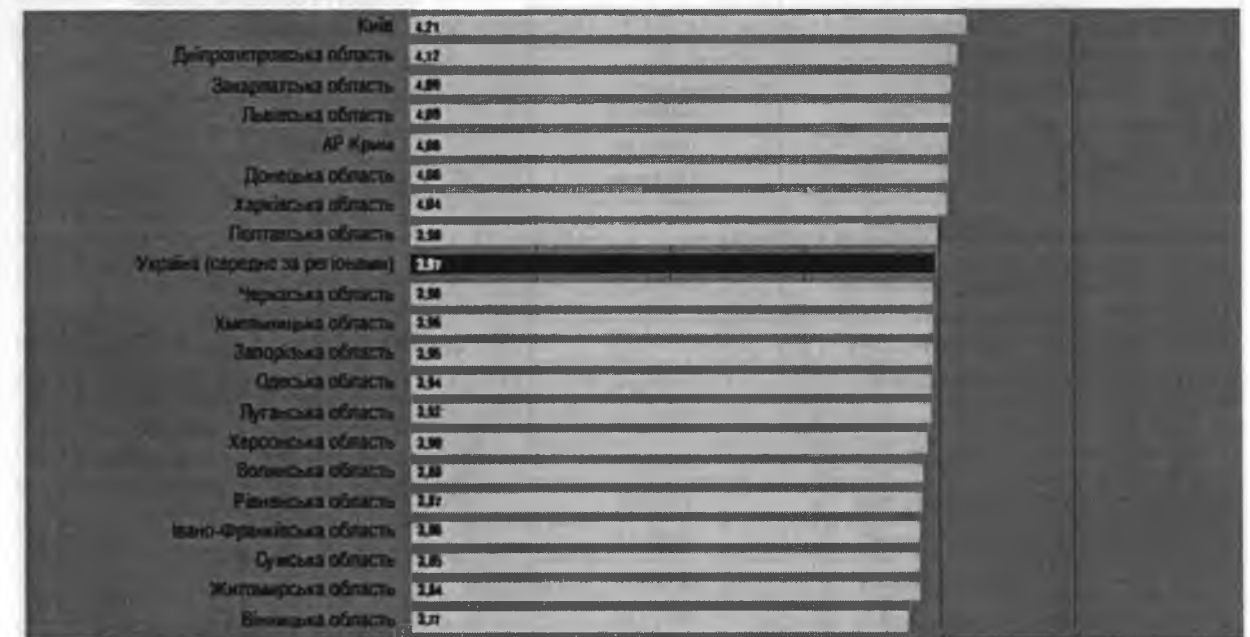

Рис. 2. Індекс регіональної конкурентоспроможності 2009-2010 рр.

яких формуються статистичні дані, що є основою складових ІГК, які могли значно покращити або погіршити оцінку ситуації в регіоні [3].

На регіональному рівні розробку і впровадження органами державного управління та місцевого самоврядування механізмів підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів необхідно визнати ключовими засадами регіональної політики.

У процесі розробки стратегій регіонального розвитку виникає потреба групування обла-

стей України з метою виявлення подібних областей за рівнем конкурентоспроможності, що дозволить розробляти для кожної групи типові заходи державної політики підвищення конкурентоспроможності регіонів. Здійснене групування найповніше можна із застосуванням методів багатомірного порівняльного аналізу. Такий аналіз дає можливість поглибити знання про сформовані класифікаційні групи, виявити закономірності в статистичних сукупностях, одиниці яких описуються відносно ве-

ликим набором ознак. Шляхом виділення найбільш подібних параметрів (ознак) досягається групування (табл. 1) [4].

ально-економічного розвитку. Як свідчать результати попереднього аналізу, області України володіють різним рівнем конкурентоспро-

Таблиця 1

**Характеристика кластерів областей України,
згрупованих за показниками регіональної конкурентоспроможності**

№ кластера	Області, що є членами кластера	Евклідова відстань до відповідного центру кластера	Характеристика кластера
I	м.Київ	0	Регіон з найвищим рівнем конкурентоспроможності економіки
II	Дніпропетровська	75514,67	Області з високим рівнем конкурентоспроможності економіки (центр кластера – Харківська обл.)
	Луганська	32026,53	
	Львівська	16286,19	
	Одеська	32739,16	
	Харківська	0	
	Донецька	41045,04	
III	АРК	20993,02	Області з середнім рівнем конкурентоспроможності (центр кластера – Київська обл.)
	Вінницька	7858,75	
	Запорізька	12618,23	
	Київська	0	
	Полтавська	22049,73	
IV	Волинська	16663,66	Області з низьким рівнем конкурентоспроможності (центр кластера – Закарпатська обл.)
	Житомирська	14637,78	
	Закарпатська	0	
	Івано-Франківська	18495,37	
	Кіровоградська	11453,17	
	Миколаївська	3568,04	
	Рівненська	5349,35	
	Сумська	5186,93	
	Тернопільська	8789,96	
	Херсонська	8145,54	
	Хмельницька	18726,47	
	Черкаська	15919,88	
	Чернівецька	30018,91	
	Чернігівська	9404,387	

Провідна роль у досягненні конкурентної стійкості регіону належить кластерам.

Саме кластери створюють критичну масу для успіхів регіону. Отже, одним із завдань органів влади є виявлення потенціалу кластеризації регіону.

Окремим напрямом підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів України визначимо реалізацію регіональних стратегій соці-

можності і тому вимагають різних стратегій стимулювання процесів розвитку.

У відповідності з вищенаведеною сегментацією, перший кластер (м. Київ) можна охарактеризувати як лідера за рівнем конкурентоспроможності, для якого характерними є високий рівень соціально-економічного розвитку, наявність значних конкурентних переваг і високий рівень ефективності використання наявного потенціалу.

Відповідно, головними напрямками державної політики для цього кластеру визначимо підтримку досягнутого рівня конкурентоспроможності, здійснення широких програм реінвестицій доходів у розвиток регіону, стимулювання найперспективніших галузей економіки (інноваційної діяльності, телекомунікацій тощо), розширення зовнішньої торгівлі продуктами інтелектуальної власності.

Другий кластер (Луганська, Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Одеська, Харківська області) характеризується високим рівнем конкурентних позицій, розвинутою інфраструктурою і значними потенційними перспективами соціально-економічного розвитку. Переважна більшість областей цього кластеру використовують наявні переваги високої інвестиційної привабливості. Тому стратегічними завданнями регіональної політики щодо цих регіонів визначимо збереження і посилення факторів конкурентоспроможності, стимулювання зарубіжних інвестицій у високотехнологічне виробництво, націленість на лідерство у розвитку конкурентних позицій.

Для третього кластеру (АРК, Запорізька, Київська, Полтавська, Вінницька області) характерними є високі потенційні можливості до швидкого зростання конкурентоспроможності, значні потреби у фінансових ресурсах, насамперед для розвитку інфраструктури.

Стратегічними завданнями політики підвищення конкурентоспроможності для цих областей є збільшення обсягів іноземних інвестицій за рахунок інтенсивного агресивного маркетингу інвестицій, підвищення інвестиційної привабливості регіонів за рахунок полегшення доступу інвесторів до об'єктів інвестування, розвиток інфраструктури та підвищення рівня ефективності використання наявних соціально-економічних та природних ресурсів як необхідної важливої передумови покращання конкурентних переваг.

Четвертий кластер (Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області), враховуючи характеристику основних факторів його конкурентної привабливості, можна охарактеризувати як регіони з низьким рівнем конкурентоспроможності, низьким рівнем перспективності розвитку бізнесу, низьким рівнем прибутків і конкурентоспроможності під-

приємств. Для цих регіонів доцільним є впровадження заходів державної політики, спрямованих на недопущення згортання ділової активності і відходу з ринку зарубіжних та вітчизняних інвесторів шляхом впливу на ті фактори, які мають вирішальне значення для підвищення конкурентоспроможності [4].

IV. Висновки. Провівши певні дослідження в галузі конкурентоспроможності регіонів України слід визначити, що країна на шляху економічної інтеграції повинна докласти великих зусиль для покращення своїх конкурентних позицій. Коротко можна назвати основні показники, які на мою думку слід підвищувати:

- удосконалити чинне законодавство з метою зближення його з законодавством ЄС у сфері конкурентної політики, а також закріпити єдиний загальнодержавний підхід до забезпечення соціально-економічного розвитку усіх регіонів України;

- розробити стратегії конкурентоспроможності кожного без винятку регіону в межах стратегії соціально-економічного розвитку регіону;

- створювати конкурентну продукцію, а не створювати умови для просування неконкурентної;

- залучати іноземний капітал, проте досить обережно, адже краще якщо національний (а не зарубіжний) капітал є основою як національної, так і регіональної конкурентоспроможності, про що свідчить світовий досвід розвинених держав;

- забезпечувати регіони чинниками виробництва;

- формувати комплекс споріднених галузей, що забезпечують діяльність провідних експортоорієнтованих галузей економіки;

- розвивати інфраструктуру бізнесу;

- збільшувати виробничий та науково-технічний потенціал регіону, підвищувати кваліфікацію кадрів;

- збільшувати внутрішню мотивацію застосування інноваційної політики;

- покращувати стан економіки в депресивних регіонах, підтримувати успішні;

- розвивати і розмішувати підприємства із випуску товарів народного споживання, для яких країна може стати єдиним ринком, чого не можна досягти в межах окремого регіону;

- маневрувати паливно-енергетичними ресурсами, запасами, тарифами;

– розвивати транспортну мережу міжнародного призначення;

– розвивати міжрегіональні маркетингові центри як основні ланки оптової торгівлі для крупних економічних регіонів.

Слід запам'ятати, що для регіональної конкурентоспроможності не стільки важливим є запас надзвичайних факторів виробництва, а вмiле та успішне використання наявних.

Проведені дослідження дають можливість оцінити конкурентоспроможність регіонів України та перспективи їх розвитку, і як наслідок впровадження активної державної політики України та інвестиційно-інноваційних процесів зокрема.

1. Афендікова В. І. Проблеми регіонального розвитку в контексті європейської інтеграції України та глоба-

лізації / В. І. Афендікова // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.investplan.com.ua>

2. Малащук Д.В. Пріоритетні заходи щодо забезпечення конкурентоспроможності економіки України / Д. В. Малащук // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 1(43). – С. 22-31.

3. Ізосімова Н. Звіт про конкурентоспроможність України 2010. – с. 23, 27-28.

4. Писаренко С. М. Конкурентоспроможність регіонів України в умовах поглиблення міжнародної інтеграції / С. М. Писаренко, С. Р. Семів, Н. Ю. Федоришин // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 72. Вип. 59. Економічні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. – С. 58-63.

The complex estimation of competitive advantages of Ukrainian regions is carried out on the basis of multifactor statistical analysis methods application; clusters which unite regions with the alike indexes of competitive advantages are formed; strategic directions of regional competitiveness increase in the conditions of deepening of international integration are grounded.

УДК 364.48:330.341.1

Гречаник Б. В.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

Проведено аналіз та оцінку основних показників, які кількісно відображають різні аспекти наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання. Виявлено залежності між деякими чинниками формування інноваційного макроклімату та обґрунтовано закономірності їх впливу на інноваційну активність в соціально-економічних системах

Ключові слова: соціально-економічні системи, інновації, діловий клімат, інноваційний клімат, інноваційна активність, інноваційна діяльність.

I. Вступ. Основною домінантою економіки XXI століття (або “інформаційної економіки”) справедливо вважається виражена і наростаюча інноваційна активність в усіх її сферах і ланках. Сьогодні очевидним є той факт, що в умовах глобалізації економік країн, жорсткої конкуренції на світових ринках, зростання попиту на “традиційні” та “новітні” енергоресурси, скорочення “життєвого циклу” виробництва продукції саме інноваційна діяльність соціально-економічних систем – точніше результати такої діяльності – формують високий рівень їх конкурентоспроможності, і тим самим забез-

печують для них можливість подальшого функціонування та розвитку. Слід зауважити, що дане твердження є справедливим для соціально-економічних систем будь-якого рівня: так, для макросистем високий рівень їх конкурентоспроможності забезпечує “лідерство” національним економікам цих країн, для систем мезорівня – “успішність” та “самодостатність” регіональних і муніципальних утворень (високий рівень “якості життя” населення в регіонах), на мікрорівні – вищий рівень дохідності діяльності суб'єктів господарювання [1; 2].

Водночас, незважаючи на очевидність даного твердження, “справжні” інновації в економіці України поки що є “fata morgana”, а прогресуюча “анемія інноваційної діяльності” вітчизняних підприємств вказує на наявність глибинних і системних проблем у цій сфері. Особливо насторожує той факт, що за останні десять років, протягом яких в економічнорозвинених країнах спостерігалось щорічне зростання інноваційної активності, як за кількісними, так і за якісними показниками (що дозволило цим країнам в основному завершити процес формування власних Національних Систем Інновацій (NSI)), в Україні у сфері генерування, продукування, впровадження і поширення інновацій ситуація практично не змінилась

[2; 3; 4]. А це означає, що проблема “неінноваційності” української економіки переростає в питання “рівня національної безпеки” держави.

II. Постановка завдання. Існування даної проблеми – низька активність інноваційної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання – є наслідком впливу цілої сукупності факторів (при чому, їх “ігнорування” протягом тривалого часу і призвело до того, що дана проблема набула ознак глибинності та системності) багато з яких одночасно і детермінують (або підсилюють) дану проблему, і детермінуються нею.

Зважаючи на широкий діапазон класифікаційних характеристик цих факторів (фактори кількісні та якісні, ендогенні та екзогенні, визначальні та невизначальні, першого і другого порядку) та визначені межі даного дослідження (наукова стаття), вважатимемо за доцільним його проведення на основі аналізу лише тих факторів, які кількісно відображають різні аспекти наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання і представлені достатньою кількісною базою (на основі статистичних даних).

III. Результати. Наукові кадри. Згідно основних положень теорії інформаційної економіки “людський фактор” об'єктивно вважається одним з визначальних факторів розвитку соціально-економічних систем, а в науковій, творчій, інноваційній діяльності він виступає їх основою. Наукові кадри як “генератор ідей” (за класифікацією [5, с. 4]) виступають специфічною складовою, яка разом з іншими складовими – “підприємство” і “потенційний інвестор інноваційного проєкту” – утворюють цілісну та дієву систему, що спроможна (і повинна) генерувати і продукувати інновації.

В табл. 1 представлено основні дані [6; 7], які відображають тенденції у формуванні складової “генератор ідей” через динаміку процесів інноваційної діяльності в семи областях України.

На основі даних табл. 1 можна зробити ряд висновків:

1. В усіх областях кількість організацій, що виконують наукові дослідження (наукові та науково-технічні роботи) й розробки після незначного зростання, яке спостерігалось до

Наукові кадри та кількість наукових організацій (на кінець року)

Показник	Область	Роки									
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість організацій, які виконують наукові дослідження (наукові та науково-технічні роботи) й розробки ¹	Волинська	17	18	18	19	16	16	19	16	13	14
	Закарпатська	18	16	16	19	21	21	20	21	20	18
	Івано-Франківська	18	17	17	21	21	21	21	23	27	22
	Львівська	90	95	91	95	90	87	82	84	79	80
	Тернопільська	15	17	18	19	17	16	16	14	14	14
	Хмельницька	6	7	7	6	7	6	6	7	6	6
	Чернівецька	17	18	17	20	23	24	21	22	22	24
Чисельність науковців (чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи), осіб	Волинська	646	662	590	530	476	482	515	310	255	291
	Закарпатська	647	535	542	562	538	661	606	626	576	576
	Івано-Франківська	785	778	701	758	771	764	790	819	881	707
	Львівська	5684	5431	5120	5017	5032	4847	4734	4474	4241	4093
	Тернопільська	511	564	527	558	506	436	333	270	257	262
	Хмельницька	191	210	191	141	143	122	122	126	110	94
	Чернівецька	786	702	647	665	667	684	772	767	873	898
з них мають вчений ступінь:											
доктора наук, осіб	Волинська	4	3	1	1	1	1	1	1	1	0
	Закарпатська	20	н/д	н/д	24	25	25	27	31	30	25
	Івано-Франківська	16	н/д	17	18	8	3	4	4	3	3
	Львівська	174	180	173	188	188	196	200	220	215	218
	Тернопільська	1	0	1	1	2	3	5	4	1	1
	Хмельницька	0	3	3	0	1	2	2	0	0	0
	Чернівецька	14	20	16	20	21	22	25	25	31	29
кандидата наук, осіб	Волинська	21	19	16	14	14	13	16	18	16	18
	Закарпатська	158	н/д	н/д	154	144	135	151	154	145	148
	Івано-Франківська	104	н/д	100	109	90	61	66	51	53	43
	Львівська	1003	1027	995	1024	1035	1014	1047	1027	1029	1043
	Тернопільська	34	31	29	30	32	29	33	28	25	24
	Хмельницька	11	10	9	8	13	13	13	14	10	11
	Чернівецька	102	128	114	111	121	122	137	147	182	189

Примітки: ¹ починаючи з 2006р не звітують організації, які виконували лише науково-технічні послуги з 1998р. – станом на 1 жовтня

Джерела: Офіційні WEB-ресурси Головного управління статистики в областях, а також статистичні збірники Державного комітету статистики України

2003 – 2005 рр., у 2009 р. “відновила” на рівні 2000 р. (виняток складають лише Івано-Франківська та Чернівецька області, в яких спостерігається незначне зростання кількості таких організацій);

2. У шести із семи областей (виключення складає лише Чернівецька область) спостерігається скорочення чисельності фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи. При цьому, у 2009 р. у трьох областях кількість фахівців зменшилась до 50% від їх чисельності 2000 р. (Волинська обл. – 45,0%, Хмельницька обл. – 49,2%, Тернопільська обл. – 51,3%). На фоні таких загальних негативних тенденцій позитивну динаміку демонструє лише Чернівецька область, в якій протягом періоду 2005 – 2009 рр. відбувалось постійне зростання чисельності фахівців, що виконують наукові та науково-технічні роботи (в порівнянні з 2000 р. їх кількість у 2009 р. зросла на 14,2%, при загальному збільшенні кількості організації, які виконують наукові дослідження на 41,2%);

Доволі схожа ситуація спостерігається і у сфері залучення докторів і кандидатів наук до практичного виконання наукових та науково-технічних робіт: лише у Львівській, Чернівецькій та частково Закарпатській областях відбувалися незначні позитивні зміни щодо активізації участі науковців з вченими ступенями у виконанні наукових і науково-технічних робіт.

Таким чином, на основі статистичних даних можна стверджувати про те, що в національній економіці спостерігається виражена стійка тенденція до скорочення і кількості організацій, які здійснюють наукові дослідження (наукові та науково-технічні роботи) й розробки, і чисельності фахівців (в тому числі з вченими ступенями), що виконують такі роботи.

Обсяг наукових та науково-технічних робіт (за видами робіт). Оцінювання за даним напрямом вважається однією з найбільш інформативних складових загального дослідження, оскільки не лише констатує “ситуацію на даний час”, але й дозволяє прогнозувати очікувані структурні та якісні зміни в “арсеналі” майбутніх нововведень. Тобто, такі прогнози піддаються диференціації за часовою ознакою: зміни, які відбулись в обсягах науково-технічних послуг і науково-технічних розробок проявляються в національній економіці, найбільш вірогідно, у короткотерміновому періоді (це найбільш численні та найменш якісні нововведення), дина-

міка обсягів прикладних досліджень відобразиться по завершенні більш тривалого часового проміжку, зміни в обсягах фундаментальних досліджень матимуть вплив у довгостроковій перспективі (це найменш численні нововведення, які за якісними характеристиками, як правило, виступають “передумовами для нововведень світового значення”). При цьому слід зауважити, що динаміка обсягів фундаментальних досліджень у довгостроковому періоді впливає не лише на результати фундаментальних досліджень, але й, що дуже важливо, на результати і прикладних досліджень, і науково-технічних розробок, і науково-технічних послуг.

В табл. 2 представлено основні дані, які відображають динаміку обсягів наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств) семи областей України.

Аналіз даних, наведених в табл. 2 дозволяють констатувати:

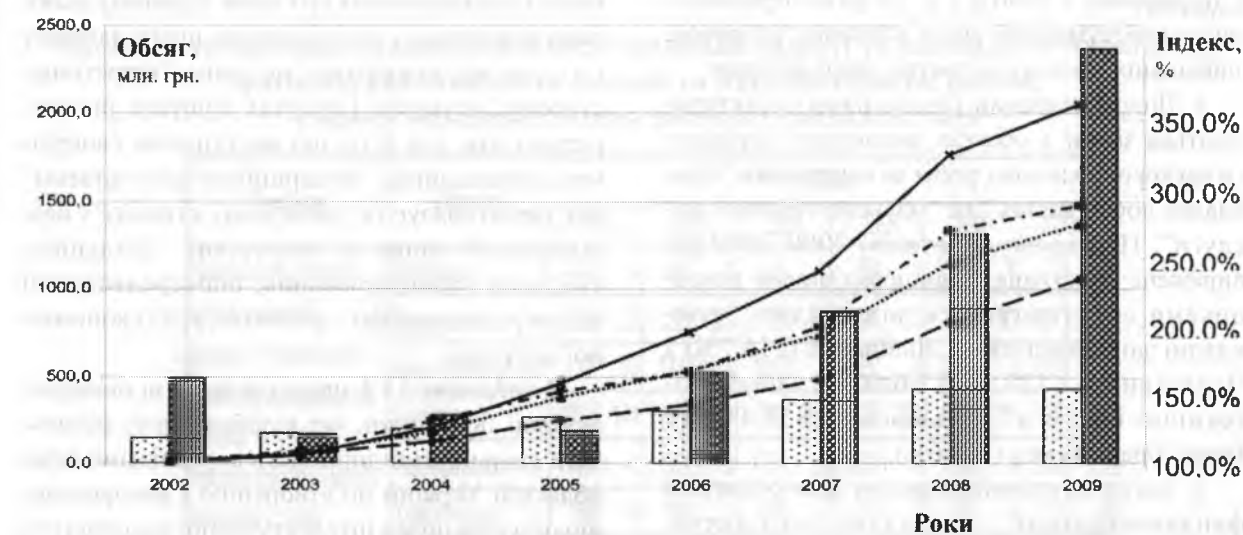
1. Загальна динаміка обсягів виконаних наукових та науково-технічних робіт протягом 2000 – 2009 рр. для всіх семи областей є позитивною. При цьому, найвищі та найнижчі темпи зростання спостерігаються, відповідно, в Чернівецькій та Хмельницькій областях (темпи зростання у 2009 р. по відношенню до 2002 р. у зазначених областях складають, відповідно, 444,4% та 197,6%). Очевидно, що виявлені зміни слід характеризувати як позитивні тенденції. Однак дана ситуація оцінюється принципово по іншому – негативно – якщо взяти до уваги динаміку обсягів фінансування інноваційної діяльності та динаміку індексу цін, що наглядно ілюструє рис. 1. Як видно, позитивні зміни щодо обсягів виконаних наукових та науково-технічних робіт протягом зазначеного періоду повністю нівелюються зростанням індексу цін (споживчих цін, цін виробників промислової продукції, цін інвестицій в основний капітал, цін на будівельно-монтажні роботи);

Найвищі темпи зростання обсягів фундаментальних досліджень (1072,1%) спостерігаються в Хмельницькій області, однак такі “захмарні успіхи” є результатом лише вкрай низького базового значення даного показника (у 2000 р. обсяг фундаментальних досліджень у Львівській області перевищував обсяг фундаментальних досліджень у Хмельницькій області у 119 разів).

Таблиця 2

Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт (тис.грн., у фактичних цінах)											
Показник	Область	Роки									
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт	Волинська	4542,6	6360,5	7412,9	7938,5	7711,3	11845,3	14062,3	12396,5	17180,0	20366,8
	Закарпатська	4668,1	5602,9	6957,9	8210,0	7657,7	15043,6	15539,3	15207,1	20625,7	21566,6
	Івано-Франківська	11486,1	13017,5	13975,0	18587,4	23843,0	31137,6	36023,1	44728,2	50900,8	53003,5
	Львівська	69987,0	80997,7	98545,0	119195,9	135354,9	179182,4	199163,9	252888,1	288669,1	274695,9
	Тернопільська	5689,7	5209,1	6827,2	7674,0	8984,1	11907,9	12597,2	13410,0	14900,9	14699,4
	Хмельницька	1934,8	2529,5	3139,8	3614,1	3742,6	4136,6	5889,9	7776,1	8265,2	6204,4
	Чернівецька	5987,4	6508,2	8183,8	12492,0	11525,7	15000,0	19653,8	24799,6	30001,3	36369,3
з них:	Волинська	264,6	243,7	291,0	336,2	507,8	864,2	1139,2	1466,1	1460,8	1652,7
	Закарпатська	2071,9	3014,3	3254,8	3550,4	4288,1	5244,5	7119,2	9072,6	9787,9	9009,7
	Івано-Франківська	673,1	402,1	525,0	682,4	852,4	1394,8	2137,2	2859,1	3065,5	3525,5
	Львівська	12406,8	17941,8	21325,9	24057,7	31353,9	46698,3	57531,9	75434,1	94966,4	93096,6
	Тернопільська	457,1	1080,9	1218,2	698,3	821,5	1316,1	1451,6	1795,2	1651,7	1938,6
	Хмельницька	104,4	119,5	143,7	167,1	285,4	510,9	679,0	1020,6	1039,6	1119,3
фундаментальні дослідження	Волинська	1463,2	2018,4	2112,4	3675,4	3001,8	4321,2	5805,0	7778,8	9749,5	9339,3
	Закарпатська	1380,1	667,7	1088,8	1468,4	1236,8	2341,6	4228,4	4619,6	3750,2	3250,1
	Івано-Франківська	1854,2	1863,0	2555,9	3059,7	1343,0	5373,6	6233,3	3221,2	5809,1	8210,9
	Львівська	1412,5	1244,4	1068,9	1797,0	1898,2	3011,2	2794,5	2866,7	4339,5	5863,0
	Тернопільська	23956,1	21061,8	25772,7	27679,7	29844,1	37985,4	36395,9	41497,1	56176,0	51913,7
	Хмельницька	1187,4	1589,4	1276,3	1457,6	1576,6	1907,6	2554,8	3473,7	4894,2	6073,5
прикладні дослідження	Волинська	476,2	660,2	1012,4	1441,0	2106,2	3050,8	4464,6	4634,9	5707,2	3654,4
	Закарпатська	1514,2	2790,5	4210,7	5932,4	4639,1	5088,8	10492,0	14114,9	16675,8	20982,5
	Івано-Франківська	2497,5	3532,4	3955,8	3903,6	2786,0	5126,0	8228,8	5607,9	9186,0	12966,4
	Львівська	452,5	217,3	401,1	691,6	641,3	1612,5	1640,5	2514,3	4148,6	3467,0
	Тернопільська	3615,4	3742,6	4715,8	5127,7	7892,3	9886,4	15413,8	22543,1	21335,1	16632,5
	Хмельницька	30903,6	31524,2	40486,0	53377,6	57374,7	72510,2	85321,8	114147,0	107068,2	106495,0
розробки	Волинська	3278,7	1926,9	2173,5	2529,9	2129,5	1862,1	6300,2	7856,5	7949,7	6383,1
	Закарпатська	608,5	865,6	1081,8	1097,6	1278,1	492,8	670,3	2064,4	1463,6	1385,5
	Івано-Франківська	2395,0	1103,3	916,4	716,3	797,3	1673,4	3205,5	2384,7	2477,6	5317,9
	Львівська	400,4	1916,7	2077,3	2230,3	3180,7	3513,5	465,9	702,9	2783,0	2497,6
	Тернопільська	289,5	508,3	746,1	908,3	1385,3	2813,0	546,3	399,0	880,1	879,0
	Хмельницька	5785,1	7628,4	7665,3	10980,3	13200,1	16845,2	15677,6	16459,3	22160,7	23982,5
науково-технічні послуги	Волинська	2720,5	10469,9	10960,4	14080,9	16782,2	21988,5	19914,3	21809,9	31458,5	23190,6
	Закарпатська	766,5	611,9	2159,2	2988,2	4456,5	6822,1	2290,6	284,6	405,3	304,2
	Івано-Франківська	745,7	884,2	901,9	908,4	72,9	82,1	76,0	56,2	54,8	45,2
	Львівська	615,0	596,0	944,3	2167,9	3087,5	3916,6	151,3	521,2	1098,4	729,6
	Тернопільська										
	Хмельницька										
	Чернівецька										

Джерело: Офіційні WEB-ресурси Головного управління статистики в областях, а також статистичні збірники Державного комітету статистики України

Основні позначення:

- — загальний обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт (разом в 7 областях), млн. грн.;
- — загальна сума витрат на інноваційну діяльність (разом в 7 областях), млн. грн.;
- індекс споживчих цін, %;
- індекс цін виробників промислової продукції, %;
- ▲— індекс цін інвестицій в основний капітал, %;
- ×— індекс цін на будівельно-монтажні роботи, %.

Рис. 1. Загальний обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт (разом в 7 областях), загальна сума витрат на інноваційну діяльність (разом в 7 областях) та динаміка індексів цін в Україні

Джерело: Опрацювання власне на основі даних офіційних WEB-ресурсів Головного управління статистики в областях, а також статистичних збірників Державного комітету статистики України

Саме тому, незважаючи на найвищі темпи зростання даного показника, Хмельницька область і сьогодні залишається регіоном з найнижчими обсягами фундаментальних досліджень (1119,3 тис. грн.), при цьому співвідношення з Львівською областю, яка є другою за темпами зростання (750,4% у порівнянні з 2000 р.) і при цьому характеризується найбільшими обсягами виконаних фундаментальних досліджень (у 2009 р. цей показник склав 93096,6 тис. грн.) у 2009 р. становить – 82 рази. Слід зазначити, що “лідерство” Львівської області за даним напрямом є беззаперечним і по відношенню до інших областей даної вибірки: так, загальний сумарний обсяг фундаментальних досліджень в шести областях в 3,5 рази менший, ніж в одній Львівській області;

3. Аналогічною до попередньої – і за “базою”, і за динамікою, і за співвідношенням між областями — є ситуація щодо обсягів виконаних робіт за напрямом “розробки”: Львівська область, демонструючи середні темпи зростання даного показника (у 2009 р. вони склали 344,6% у порівнянні з 2000 р.), у 2,2 рази перевищує загальний сумарний обсяг наукових розробок, здійснених в інших областях даної вибірки;

4. Доволі схожими тенденціями характеризуються зміни в обсягах виконаних наукових та науково-технічних робіт за напрямом “прикладні дослідження” та “науково-технічні послуги”. При цьому, протягом 2000–2009 рр. виражене зростання за вищевказаними показниками спостерігається, відповідно: “прикладні дослідження” – Львівська (216,7%) і Чернівецька (138,6%) області, “науково-технічні послуги” – Львівська (852,4%) та Івано-Франківська (414,6%);

5. Існуюче співвідношення між обсягами фундаментальних, прикладних досліджень, розробок та науково-технічних послуг, яке протягом періоду 2000–2009 рр. є характерним для усіх семи областей, аж ніяк не можна вважати прийнятним, оскільки воно далеко не відповідає “квадратичній рівності” [8]:

$$\frac{ФД}{2^0} \approx \frac{ПД}{2^2} \approx \frac{ДКР}{2^4} \approx \frac{ОПВНП}{2^8}$$

де **ФД** – обсяг робіт (фінансування) фундаментальних досліджень;

ПД – обсяг робіт (фінансування) прикладних досліджень;

ДКР – обсяг робіт (фінансування) дослідно-конструкторських робіт (в даному випадку їх можна вважати тотожними “розробкам”);

ОПВНП – обсяг робіт (фінансування) освоєння промислового виробництва нової продукції.

Незмінність тенденцій (протягом десяти років) в існуючому співвідношенні між зазначеними напрямками виконаних наукових і науково-технічних робіт вказують на глибинність даної проблеми, на структурну невідповідність усієї системи організації наукових та науково-технічних робіт, а отже на складність її вирішення, тобто складність відновлення її оптимальної структури.

Поглиблений аналіз даної проблеми потребує продовження проведення досліджень у тих сегментах (сферах) інноваційної діяльності, які безпосередньо детермінують виконання наукових і науково-технічних робіт.

Діяльність підприємств і організацій по створенню і використанню об'єктів права інтелектуальної власності. Даний сегмент дослідження можна вважати своєрідним “результатом активності попередніх періодів” наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності господарюючих суб'єктів. Причому, особливо важливим у дослідженнях цього напрямку є те, що він відображає не лише “теоретичну сторону” наукових і творчих пошуків, рішень, результатів, але й те, що виступаючи своєрідним прикладним, “комерційним результатом” він характеризує їх “практичну сторону”: безпосередній вплив на мікрорівні – діяльність суб'єктів господарювання, опосередкований вплив на макрорівні – розвиток усієї економічної системи.

В таблицях 3 і 4 представлено, відповідно, основні показники, які відображають результати діяльності підприємств і організацій семи областей України по створенню і використанню об'єктів права інтелектуальної власності та чисельність докторів і кандидатів наук в економіці цих областей протягом періоду 2000–2009 років.

Аналіз та оцінка представлених в таблицях 3 і 4 показників доцільно, як зазначалось вище, проводити в контексті дослідження напрямку “обсяг наукових та науково-технічних робіт (за видами робіт)”. Такий “зв'язок” ілюструє рис. 2.

На основі даних представлених у таблицях 2 і 3, а також рис. 2 можна зробити ряд висновків:

1. За напрямом “Подано заявок на видачу охоронних документів” лише дві області демон-

Таблиця 3

Основні показники діяльності підприємств і організацій по створенню і використанню об'єктів права інтелектуальної власності

Показник	Область	Роки				
		2005	2006	2007	2008	2009
Подано заявок на видачу охоронних документів, одиниць	Волинська	50	40	56	61	59
	Закарпатська	38	58	н/д	58	81
	Івано-Франківська	152	212	228	237	201
	Львівська	311	263	361	398	355
	Тернопільська	106	114	126	191	132
	Хмельницька	128	94	80	119	120
Отримано охоронних документів, одиниць	Чернівецька	127	116	126	108	94
	Волинська	42	44	43	42	57
	Закарпатська	46	49	н/д	59	58
	Івано-Франківська	128	177	228	246	216
	Львівська	309	283	371	323	363
	Тернопільська	164	96	138	170	149
Кількість використаних об'єктів промислової власності, одиниць	Хмельницька	84	73	67	107	82
	Чернівецька	114	107	107	121	106
	Волинська	248	233	82	63	36
	Закарпатська	138	73	н/д	н/д	49
	Івано-Франківська	560	499	654	743	697
	Львівська	962	696	679	655	582
	Тернопільська	311	412	350	303	213
	Хмельницька	17	31	37	48	37
	Чернівецька	262	362	293	341	372

Джерело: Офіційні WEB-ресурси Головних управлінь статистики в областях, а також статистичні збірники Державного комітету статистики України

Таблиця 4

Чисельність докторів і кандидатів наук в економіці області та чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, і мають науковий ступінь доктора і кандидата наук

Показник	Область	Роки											
		2000		2005		2006		2007		2008		2009	
Чисельність докторів наук в економіці області / Чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, і мають науковий ступінь доктора наук, осіб	Волинська	44	4	46	1	52	1	58	1	65	1	72	0
	Закарпатська	110	20	128	25	137	27	134	31	146	30	147	25
	Івано-Франківська	134	16	174	3	181	4	195	4	202	3	213	3
	Львівська	652	174	761	196	796	200	829	220	859	215	920	218
	Тернопільська	146	1	173	3	171	5	180	4	198	1	203	1
	Хмельницька	55	0	69	2	76	2	81	0	92	0	97	0
Чернівецька	121	14	159	22	162	25	175	25	198	31	196	29	
Чисельність кандидатів наук в економіці області / Чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, і мають науковий ступінь кандидата наук, осіб	Волинська	514	21	588	13	641	16	716	18	753	16	804	18
	Закарпатська	541	158	643	135	655	151	693	154	719	145	788	148
	Івано-Франківська	802	104	1120	61	1201	66	1273	51	1356	53	1417	43
	Львівська	4235	1003	4788	1014	5019	1047	5218	1027	5523	1029	5736	1043
	Тернопільська	984	34	1325	29	1372	33	1384	28	1440	25	1552	24
	Хмельницька	729	11	962	13	1019	13	1072	14	1138	10	1210	11
Чернівецька	894	102	999	122	1043	137	1089	147	1133	182	1173	189	

Джерело: Офіційні WEB-ресурси Головних управлінь статистики в областях, статистичні збірники Державного комітету статистики України

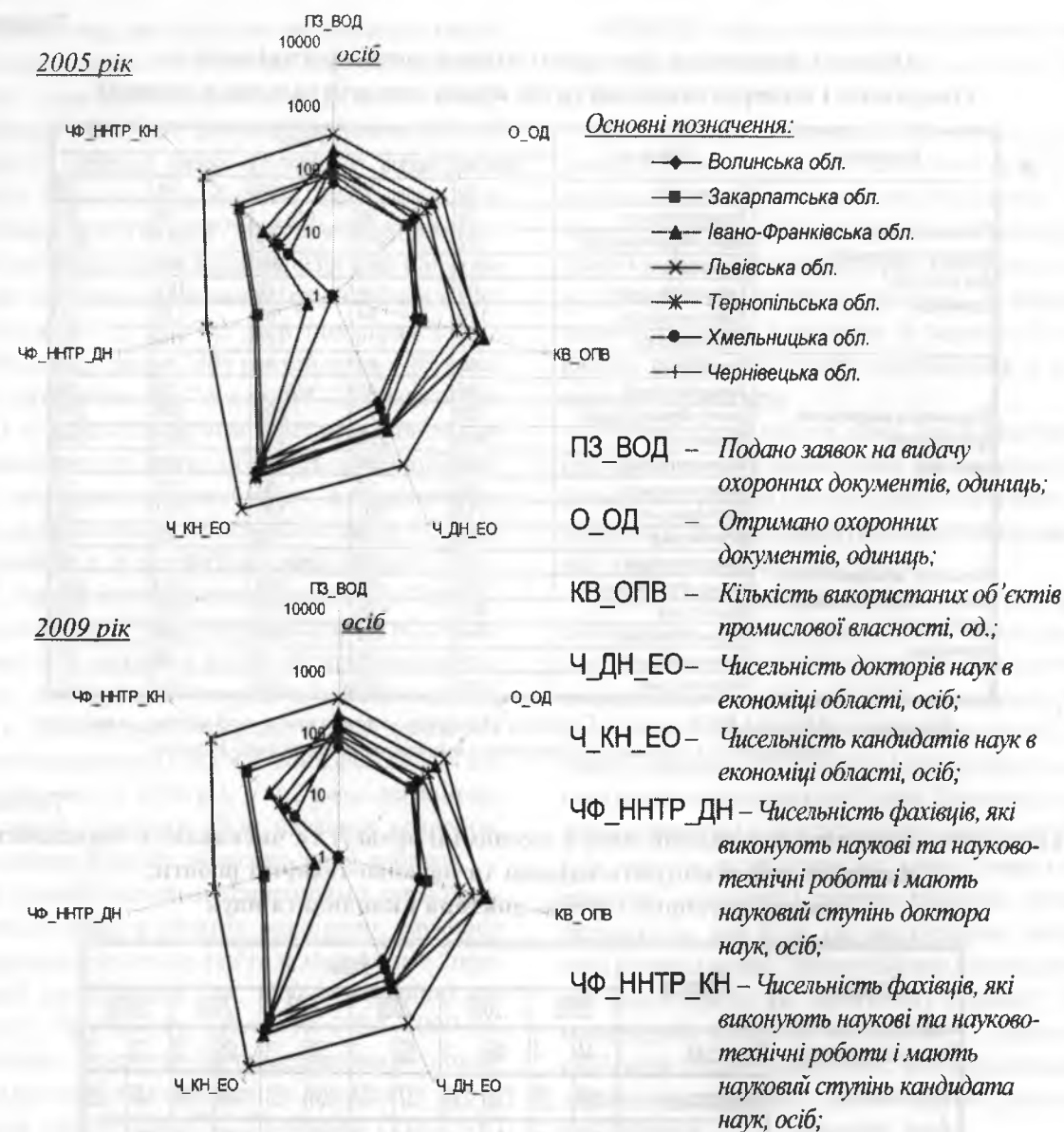

Рис. 2. Основні показники діяльності підприємств і організацій по створенню і використанню об'єктів права інтелектуальної власності, чисельність фахівців, що виконують наукові та науково-технічні роботи і мають науковий ступінь доктора і кандидата наук, а також чисельність докторів і кандидатів наук в економіці областей

Джерело: Опрацювання власне на основі даних офіційних WEB-ресурсів Головних управлінь статистики в областях, а також статистичних збірників Державного комітету статистики України.

струють негативні тенденції (кількість у 2009 р. від кількості 2005 р.): Хмельницька (93,8%) та Чернівецька (74,0%); за напрямом “Отримано охоронних документів” – три: Тернопільська (90,9%), Хмельницька (97,6%) і Чернівецька (93,0%); за напрямом “Кількість використаних об'єктів промислової власності” – чотири: Волинська (14,5%), Закарпатська (35,6%), Львівська (60,5%) і Тернопільська (68,5%).

Отримані результати підтверджують існування вкрай негативної тенденції у вітчизняній соціально-економічній системі: на тлі низької

активності продукування нововведень (хоча динаміка загалом є позитивною), рівень активності їх використання, впровадження безпосередньо у виробництво – ще нижчий.

Слід зауважити, що незбігання в часі змін вищезазначених показників є результатом часового лагу між поданням, отриманням охоронних свідоцтв на різного роду винаходи (винаходи, корисні моделі, промислові зразки) та практичним використанням раніше зареєстрованих об'єктів права інтелектуальної власності;

2. Вкрай негативним є співвідношення – з точки зору “спроможності продукування інновацій власними силами” – між числовим порядком показників таблиці 3: “Кількість використаних об'єктів промислової власності” на один порядок є вищою(!), ніж показники “Подано заявок на видачу охоронних документів” та “Отримано охоронних документів” (таке співвідношення повинно бути оберненим, і при цьому складати один-два порядки. Звичайно, показник “Кількість використаних об'єктів промислової власності” повинен мати велике значення і високі та стійкі темпи позитивної динаміки, однак це можливо лише за умови вищого (на один-два порядки) рівня “насиченості поля” продукування нововведень, кількісними характеристиками якого виступають показники “Подано заявок на видачу охоронних документів” і “Отримано охоронних документів”;

3. Зростання чисельності докторів і кандидатів наук в економіці семи областей України загалом є свідченням позитивних зрушень (при цьому темпи зростання у всіх областях є приблизно однаковими, що вказує, очевидно, на природність та об'єктивність даного процесу). Разом з тим, співвідношення між загальною кількістю, відповідно, докторів і кандидатів наук та чисельністю фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи і мають науковий ступінь, відповідно, доктора і кандидата наук (у кожній з 7 областей) є неспіврозмірним, а динаміка цих показників підтверджує раніше сформульовані висновки про виражені та стійкі негативні тенденції у сфері активності інноваційної діяльності. Так, у 2009 р. у Волинській та Хмельницькій областях при загальній чисельності докторів наук, відповідно, 72 та 97 осіб, що працювали в економіці області, в організаціях, що виконують наукові дослідження не було жодного доктора наук. У Тернопільській області таке співвідношення складає 203 рази, а за рівнем “кандидат наук” таке співвідношення сягає у Тернопільській і Хмельницькій областях, відповідно, 65 і 110 разів. Дещо краща ситуація спостерігається лише у Львівській та Чернівецькій областях: кількість науковців з високими ступенями (а також їх частка) в загальній чисельності фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи у цих областях повільно зростає, однак співвідношення між наведеними вище категоріями залишається незадовільним. Так, у Львівській

області це співвідношення за категоріями “доктор наук” і “кандидат наук” складає, відповідно, 4,2 і 5,5 рази, а в Чернівецькій області – 6,8 та 6,2 рази.

Загалом, отримані результати дослідження діяльності підприємств і організацій по створенню та використанню об'єктів права інтелектуальної власності є вкрай невтішними, оскільки виявлені тенденції свідчать не тільки про відсутність передумов для можливості активізації інноваційної діяльності в національній економіці (формування сприятливого інноваційного макро- і мікроклімату), але й констатують продовження деструкції у сфері генерування, продукування, впровадження та поширення інновацій в економіці України.

Основні показники ділової (економічної) та інноваційної активності. Даний напрям дослідження, ґрунтуючись на раніше сформульованих висновках та деяких показниках соціально-економічного розвитку регіонів покликаний визначити глибинність проблеми низької активності інноваційної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання. Логіка цього напрямку дослідження полягає в тому, щоб оцінити тенденції (закономірності) між рівнем інноваційної активності в національній економіці та специфічними процесами в суспільстві, які, власне, і детермінують цей рівень. Такий підхід потребує додаткового пояснення.

Рівень інноваційної активності в національній економіці можна оцінити, об'єктивно і достатньо повно, за загальною кількістю успішно реалізованих (впроваджених) інновацій в усіх сферах соціально-економічної системи та за їх якістю (крайніми значеннями діапазону якості інновацій вважаються: — “інновації, які є “новими” для суб'єкта господарювання” та “нововведення світового значення”). Очевидно, що загальну кількість інновацій в країні за певний період часу можна розглядати як суму всіх інновацій, що генеруються, продукуються і впроваджуються усіма її суб'єктами господарювання за цей часовий період. В свою чергу, результативність інноваційної діяльності підприємств і організацій (тобто кількість і якість реалізованих ними інновацій) визначається їх інноваційним потенціалом, величина якого, відповідно в свою чергу, залежить від рівня інноваційного клімату цих господарюючих суб'єктів [4, с. 408].

Таким чином, можна вважати, що рівень інноваційної активності в національній еко-

номії детермінується рівнем інноваційного клімату вітчизняних суб'єктів господарювання. Водночас, для будь-якого підприємства (організації), в процесі формування ними власного інноваційного мікроклімату, своєрідним "базисом" виступає зовнішній інноваційний макроклімат (або рівень інноваційності економічної системи). При цьому, існуючий в країні рівень інноваційного макроклімату визначає – для всіх її суб'єктів господарювання – "стартові" умови процесу формування ними власного інноваційного мікроклімату, і, одночасно, виступає тим середовищем, в якому ці процеси розвиваються. В свою чергу, рівень інноваційності економічної системи детермінується рівнем ділової (або економічної) активності, який, також у свою чергу, безпосередньо визначається загальною активністю суспільства.

Отже, можна стверджувати, що рівень інноваційної активності в національній економіці первинно детермінується загальним рівнем активності суспільства (через "попит на інновації") і, водночас, детермінує рівень інноваційної активності господарюючих суб'єктів, які "змушені" продукувати нововведення (тобто створювати "пропозицію інновацій") для задоволення потреб існуючого загального рівня активності суспільства.

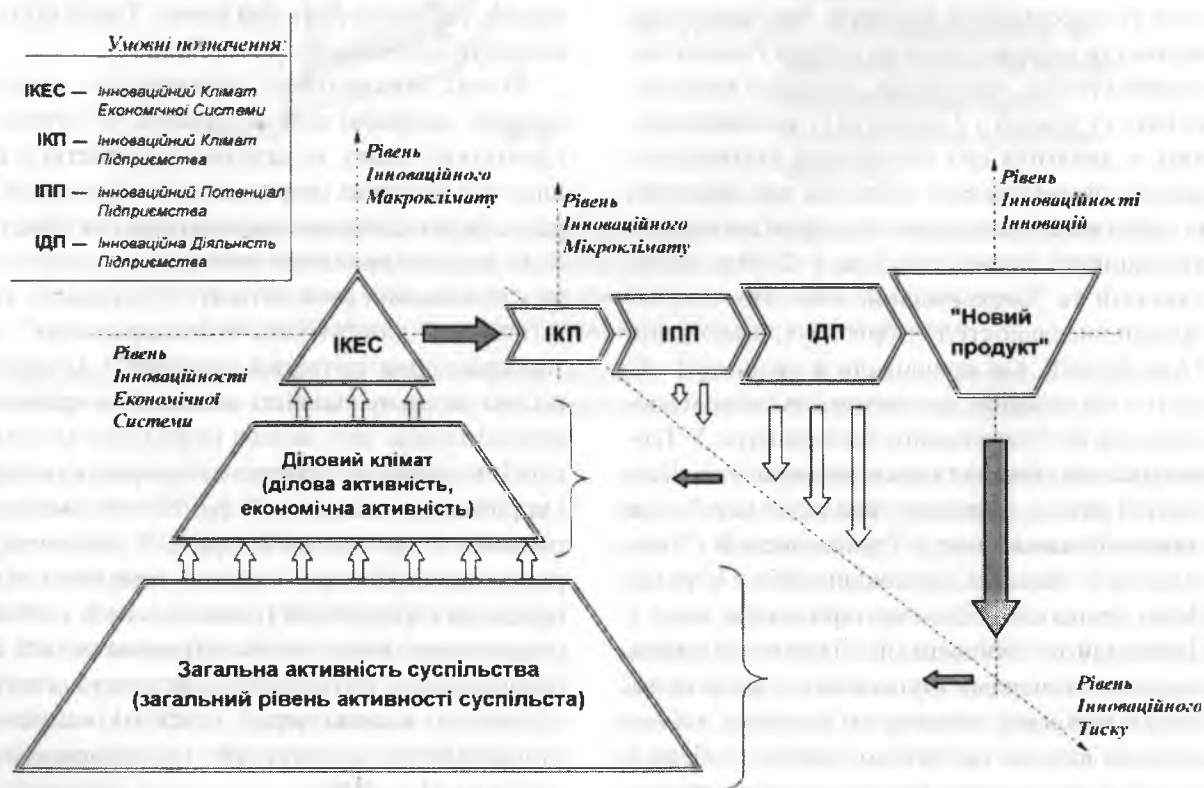

Рис. 3. Модель формування інноваційної активності в соціально-економічних системах

Джерело: [9, с. 35]

Таку цілісну сукупність існуючих причинно-наслідкових зв'язків між зазначеними категоріями наглядно ілюструє модель формування інноваційної активності в соціально-економічних системах, яка представлена на рис. 3.

На основі окреслених закономірностей формування інноваційної активності в економіці країни (рис. 3) та даних, представлених в табл. 5 можна зробити такі висновки:

1. Протягом періоду 2005 – 2009 рр. динаміка таких показників як "Кількість суб'єктів ЄДРПОУ", "Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення" та "Кількість підприємств, що впроваджували інновації" у всіх семи областях є додатною (за винятком одного показника в Чернівецькій області) і приблизно однаковою (як "в межах області", так і між областями за кожним показником), що, безумовно, можна вважати позитивною тенденцією. При цьому найвищі темпи (дані 2009 р. відносно 2005 р.) спостерігаються, за показником "Кількість підприємств, що впроваджували інновації", у Львівській (240,9%), Івано-Франківській (235,0%), та Хмельницькій (209,1%), а найнижчі – за показником "Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення" – в Чернівецькій (90,5%) та Волинській (104,4%) областях.

Таблиця 5

Основні показники ділової активності та інноваційної діяльності суб'єктів господарювання

Показник	Область	Роки				
		2005	2006	2007	2008 ²	2009 ³
Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за видами економічної діяльності (на початок року), одиниць	Волинська	15584	16181	17266	17960	18565
	Закарпатська	17058	17810	18964	19851	20513
	Івано-Франківська	21714	22470	23330	23778	24050
	Львівська	53454	55421	58163	60391	62190
	Тернопільська	18631	18997	20115	20542	20993
	Хмельницька	22495	23311	24790	25757	26404
Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення ¹ , одиниць	Волинська	45	49	50	45	47
	Закарпатська	63	64	63	51	57
	Івано-Франківська	54	57	58	54	57
	Львівська	63	72	76	75	79
	Тернопільська	39	41	43	39	44
	Хмельницька	44	49	51	45	48
Кількість підприємств, що впроваджували інновації, одиниць	Волинська	14	13	36	24	21
	Закарпатська	33	31	28	31	36
	Івано-Франківська	40	38	92	92	94
	Львівська	44	62	127	101	106
	Тернопільська	29	21	36	43	46
	Хмельницька	11	22	26	16	23
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Волинська	9,5%	7,8%	19,8%	11,3%	9,2%
	Закарпатська	10,5%	10,1%	8,8%	12,2%	13,6%
	Івано-Франківська	13,7%	12,9%	30,6%	27,9%	21,2%
	Львівська	6,2%	8,4%	15,8%	12,1%	13,0%
	Тернопільська	11,2%	8,3%	13,2%	16,1%	18,0%
	Хмельницька	6,5%	6,5%	7,3%	4,2%	6,1%
	Чернівецька	29	26	32	30	36
	Волинська	9,5%	7,8%	19,8%	11,3%	9,2%
	Закарпатська	10,5%	10,1%	8,8%	12,2%	13,6%
	Івано-Франківська	13,7%	12,9%	30,6%	27,9%	21,2%
	Львівська	6,2%	8,4%	15,8%	12,1%	13,0%
	Тернопільська	11,2%	8,3%	13,2%	16,1%	18,0%
	Хмельницька	6,5%	6,5%	7,3%	4,2%	6,1%
	Чернівецька	13,7%	13,6%	17,4%	16,9%	16,7%

Примітки: ¹ Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та фермерських господарств; за 2006-2009 рр. дані сформовано з урахуванням змін відповідно до Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності" від 18.09.2008 р. № 523-VI;

² дані наведено з урахуванням зміни підприємствами основного виду діяльності в 2008 р.;

³ дані на дані наведено без урахування зміни підприємствами основного виду діяльності в 2009 р.

Джерело: Офіційні WEB-ресурси Головних управлінь статистики в областях, а також статистичні збірники Державного комітету статистики України

2. Дещо іншою, в порівнянні з попередньою, проглядається тенденція, якщо проаналізувати "базові" значення та динаміку показника "Питома вага підприємств, що впроваджували інновації". Так, Львівська область, де зафіксовано найвищі темпи зростання (у 2009 р. вони склали 209,7% по відношенню до "базового" значення 2005 р.), займає лише 5 місце серед 7 областей за цим показником. При цьому, у 2009 р. частка підприємств, що впроваджували інновації є найвищою в Івано-Франківській (21,2%) і Тернопільській (18,0%) областях, а найнижчою – у Львівській (13,0%), Волинській (9,2%) та Хмельницькій (6,1%) областях.

Отримані результати вказують на те, Львівська область, яка протягом останніх п'яти років є беззаперечним "лідером" серед семи областей за абсолютною кількістю підприємств, що впроваджували інновації, має дещо "гіршу" структуру економіки за характеристикою "інноваційна активність";

3. Аналіз структури економіки областей даної вибірки за такими характеристиками як "ділова активність" (показник "Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб") та "інноваційна активність" (показник "Питома вага підприємств, що впроваджували інновації") свідчить про вкрай негативну ситуацію з точ-

ки зору можливості (в короткостроковому періоді) активізації інноваційної діяльності в національній економіці. Така “мізерна” кількість малих підприємств (в порівнянні з “європейськими стандартами”) свідчить не лише про низький діловий клімат в регіоні (в країні), але й виступаючи “базою” для показника “питома вага підприємств, що впроваджували інновації” суттєво зменшує їх реальні значення. Крім того, як відомо, у світовій економіці “малий бізнес” продукує близько 80% усіх нововведень, і справедливо вважається основним “активізатором” інноваційної діяльності. Тому, низька чисельність малих підприємств у вітчизняній економіці детермінує низький рівень її інноваційної активності.

На рис. 4 представлено динаміку показників “Кількість суб’єктів ЄДРПОУ”, “Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення” та “Кількість підприємств, що впроваджували інновації” за період 2006–2009 рр.

IV. Висновки. Більшість наведених вище висновків дозволяє сформулювати заключну тезу даного дослідження: низький рівень інноваційної активності вітчизняних суб’єктів гос-

подарювання є, в першу чергу, наслідком несприятливого ділового клімату в Україні. При цьому, довготривалість такої ситуації в національній соціально-економічній системі суттєво загальмувало розвиток не лише малого бізнесу (який найбільш чутливо реагує на рівень ділового клімату), але й вітчизняного товаровиробника загалом. В результаті, українська економіка залишається “ненасиченою” активними суб’єктами господарювання, а відсутність “критичної маси” кількості вітчизняних товаровиробників не сформувало реальну “ринкову конкуренцію” в країні. Це призвело до того, що сьогодні для більшості галузей національного господарства є характерним таке явище як “непотрібність продукування і використання інновацій” через фактичну відсутність попиту на них.

Отже, основні реформи в українській економіці (чи навіть в суспільстві), які покликані активізувати інноваційну діяльність вітчизняних суб’єктів господарювання, повинні стосуватись, на даному етапі розвитку, навіть не сфери інновацій, а в першу чергу покращення ділового клімату в країні. І як тільки в національній

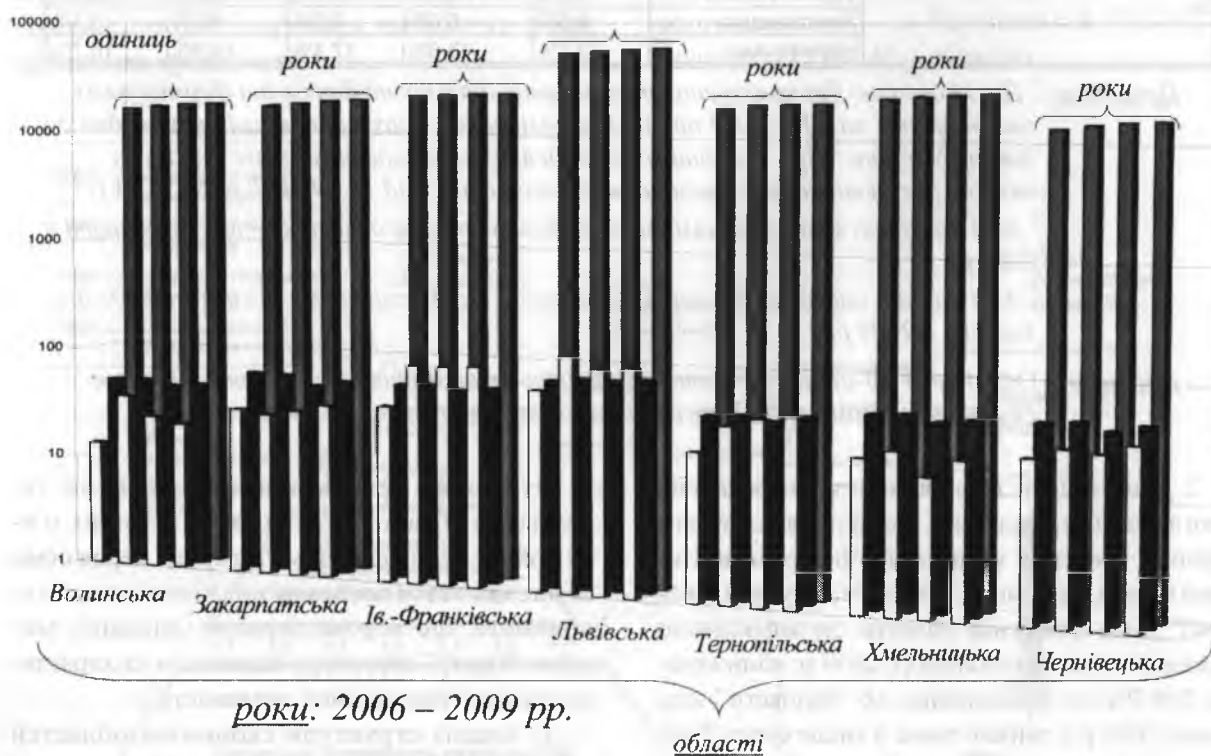

Рис. 4. Кількість суб’єктів ЄДРПОУ, кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення та кількість підприємств, що впроваджували інновації (за період 2006–2009 рр.)

Джерело: Опрацювання власне на основі даних офіційних WEB-ресурсів Головних управлінь статистики в областях, а також статистичних збірників Державного комітету статистики України

економіці, в результаті реформування системи вітчизняного підприємництва, з’являться виражені ознаки підвищення ділової активності, українські товаровиробники одразу відчують реальну потребу у нововведеннях, що неодмінно призведе до виникнення попиту на інновації. Реакція ринковоорієнтованих соціально-економічних систем на такі зміни є очевидною: для задоволення потреб ринку інновацій (попит на інновації сформує ринок інновацій) вітчизняні суб’єкти господарювання будуть “змушені” їх продукувати, тобто активно займатись інноваційною діяльністю. В результаті, коли такі процеси стануть масовими і набудуть ознак системності, стійка інноваційна активність стане невід’ємною ознакою української економіки, в тому числі для її мезо- та мікрорівнів.

1. Конкурентоспроможність: країна, регіон, підприємство / Рада конкурентоспроможності України; за ред. Ю. В. Полунесова. – К.: ЛА ТФК, 2006. – 176 с.

2. Івченко В. Становлення та розвиток національної інноваційної системи України як передумова побудови конкурентоспроможної економіки держави / В. Івченко // Інтелектуальна власність. – 2007. – № 6. – С. 8–13.

3. Ковальська Л. Л. Сутність та елементи інфраструктури інноваційного розвитку регіону / Л. Л. Ковальська // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2009. – №2 (22). – С. 3–10.

4. Гречаник Б. В. Сутність та внутрішні чинники формування інноваційного клімату підприємства / Б. В. Гре-

чаник // Збірник наукових праць. Вісник Національного університету “Львівська політехніка” №579 “Проблеми економіки та управління”. – Львів, Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2007. – 646 с.

5. Бойко Є. І., Гречаник Б. В. Методичні рекомендації для дослідження регулюючих факторів формування інноваційного клімату підприємств. – Львів, Інститут регіональних досліджень НАН України; Івано-Франківськ, Західноукраїнський економіко-правничий університет, 2005. – 42 с.

6. Статистичний збірник “Регіони України” 2010. – Ч. II. – К.: Державний комітет статистики України. 2010. – 805 с.

7. Статистичні дані Головних управлінь статистики в областях, Державного комітету статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Гольдштейн Г. Я. Глобальный стратегический инновационный менеджмент. <http://www.economics.com.ua/lib/download.php>

9. Гречаник Б. В. Інноваційноспрямований розвиток підприємств: організаційно-економічні аспекти. Монографія / Б. В. Гречаник. – Львів, Інститут регіональних досліджень НАН України. – Івано-Франківськ, ПП “Супрун”, 2007. – 187 с.

There have been made analysis and estimation of basic data which reflect different aspects of scientific, scientific and technical, innovating activity of native economic entities. There have been found out the dependencies between some factors of innovating macroclimate forming and the regularity of their influence on activity innovation in socioeconomic systems

УДК 336.648

Михайлів Г. В.

ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті узагальнено теоретичні підходи до визначення поняття «корпоративне управління». Обґрунтовано принципи формування та проблеми розвитку сучасного корпоративного сектора економіки. Розглянути проблеми створення ефективної системи внутрішнього менеджменту корпорації.

Ключові слова: корпоративне управління, менеджмент, стандарти корпоративного управління, інсайдерська та аутсайдерська системи корпоративного управління.

І. Вступ. Ринкові трансформації в Україні з початку 90-х рр. XX ст. стали одним з найзнач-

ніших ключових моментів в історії нації. Змінилися всі аспекти суспільного життя, пріоритети цінності, моделі поведінки все те, що визначає світосприйняття як окремого індивідуума, так і суспільства в цілому. Економічна сфера при цьому зазнала найістотніших трансформацій, наслідки і природа яких, мабуть, будуть більш зрозумілими набагато пізніше. Проте набутий вже сьогодні досвід переконує про невід’ємний зв’язок економічного, соціального, психологічного змісту життя на переломі епох.

Історично процес формування і поглиблення ринкових відносин в Україні відбувався на фоні суперечливих тенденцій, пов’язаних з на-

слідками приватизації та подальшої корпоративізації, зміни структури корпоративної власності акціонерних товариств та впливу цього фактору на ефективність функціонування підприємств. На даний час соціально-економічний стан вітчизняних підприємств корпоративного типу, основні риси яких формувалися на основі детермінантної специфіки державних підприємств, характеризується проблемами щодо досягнення необхідного рівня ефективності за умов посилення значення фактора різноманітних кризових тенденцій, погіршення економічного стану значної частини підприємств, відсутністю адекватних моделей стратегічного розвитку на основі соціально-економічного зростання та ін. Звідси закономірності трансформації корпоративних систем, їх внутрішня особливість та суперечливість обумовлюють пошук економічних конструкцій (парадигм, концепцій, моделей), які б максимально створювали об'єктивні передумови для соціально-економічного зростання. Саме це, на нашу думку, обумовлює необхідність обґрунтування ефективності системи корпоративного управління як основи механізму досягнення ефективності розвитку підприємств загалом. Звідси науковий і практичний інтерес представляє вивчення досвіду корпоративного господарювання, уточнення його реального потенціалу у ринково-конкурентному середовищі, розроблення і впровадження корпоративних технологій мотиваційного забезпечення реформування підприємств на основі реалізації соціально-економічних та організаційних форм впливу на різні рівні мотиваційних відносин.

II. Постановка завдання. Мета статті полягає в узагальненні положень теорії ефективності корпоративного управління, обґрунтування принципів формування та проблем розвитку сучасного корпоративного сектора економіки. Вирішення проблеми ефективності корпоративного управління є необхідним для досягнення необхідних темпів економічного зростання і прибутковості, реалізації потенціалу конкурентного середовища, підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва.

На сьогодні в Україні відбувається активне становлення теорії і практики корпоративного управління, а також порівняння вітчизняного досвіду із світовими аналогами. Проблематика даного питання активно досліджується такими вітчизняними економістами як Т. Березянко, О. Мороз, Н. Карачина, Т.Халімон, О. Поваж-

ний, Г. Козаченко, В. Євтушевський, А. Воронкова, Л. Ситник та ін. Проте і досі неповними залишаються результати досліджень, які б комплексно розглядали аспекти підвищення ефективності функціонування підприємств на основі системного вдосконалення корпоративного управління.

III. Результати. Ефективна модель корпоративного управління визнана головною інституціональною складовою економічного росту. Поряд із усвідомленням того, що досконалої моделі корпоративного управління в ринковому просторі все ще не знайдено в органах державного управління проявляються дві протилежні тенденції: з одного боку, гальмування позитивних змін на рівні компаній, а з іншого боку, – хронічне відставання при вирішенні нагальних проблем корпоративного управління та формування (регулювання) корпоративного середовища. Ця тенденція має шанси стати лінією розриву у національному корпоративному секторі. Адже, частина компаній, що отримали преференції від держави на старті і тепер виходять на світовий корпоративний ринок як повноцінні гравці трансформуються в напрямку забезпечення адекватності з міжнародними нормами стандартами корпоративного управління, а решта, так би мовити, корпоративна подушка, стають заручниками нерозв'язаної системи державного управління корпоративним сектором та національним діловим середовищем.

Доведено, що типовими причинами, які не дозволяють реалізувати потенціал об'єднання зарубіжних компаній, є розбіжність у підходах до управління; несхожість корпоративних культур; відсутність планів для до і після інтеграційного періоду; недостатня увага до поточного бізнесу або критично важливих завдань інтеграції; низький рівень управління ризиками; нереалістична оцінка затрат, строків і перешкод; неефективне управління програмою інтеграції після укладення угоди. Згодом результати полеміки проявились у виокремленні понять «жорстка» та «м'яка» структура (Hard and Soft Structure), із відповідними властивостями внутрішнього менеджменту [1].

У вітчизняній економіці корпоративна форма господарства була використана як основний засіб ринкової трансформації постсоціалістичної економіки, що проявилось у процесі приватизації підприємств як інструменту перманентного перерозподілу прав власності та активів

держави. Водночас можна стверджувати, що позитивний ефект корпоративізації потребує свого доведення з огляду на поглиблення у 90-х та 2000-х рр. кризових соціально-економічних тенденцій в країні, занепад багатьох приватизованих підприємств, неефективну інвестиційну політику та поширення соціальних настроїв несприйняттям результатів приватизації. Сутність проблеми полягає у тому, що приватизація і корпоративізація в цілому не стала передумовою для масштабного, усталеного економічного зростання підприємств і галузей народного господарства.

Аналіз літературних джерел засвідчив, що при визначенні поняття «корпоративне управління» існують різноманітні підходи. Розглянемо найбільш характерні з них. Так, вважається, що корпоративне управління це система виборних та призначених органів акціонерних товариств (АТ), яка управляє ним, відображає баланс інтересів його власників і спрямована на отримання максимально можливого прибутку від усіх видів діяльності товариства в межах діючого законодавства [2, с. 97; 3, с. 114; 4, с. 39; 5, с.47] при цьому вважається, що ключовою є проблема корпоративного контролю. У відповідності з визначенням Світового банку, корпоративне управління об'єднує норми законодавства, нормативні акти та практику господарювання в приватному секторі, що дозволяє корпораціям залучати фінансові та кадрові ресурси, ефективно здійснювати господарську діяльність і, таким чином, продовжувати своє функціонування, підвищуючи довгострокову економічну вартість за рахунок збільшення вартості акцій та захищаючи при цьому інтереси акціонерів і суспільства в цілому [6, с. 13; 7, с. 114] це визначення розкриває таке управління з позиції об'єднання норм законодавства і практики господарювання в приватному секторі.

Значною кількістю авторів система корпоративного управління розглядається як організаційна модель, за допомогою якої представляються і захищаються інтереси інвесторів [8, с. 17; 9, с. 451; 10, с. 17], тобто корпоративне управління є організаційною угодою [11, с. 24], яка може охоплювати різні аспекти діяльності корпорації організацію роботи вищих керівних органів, систему мотивації персоналу та ін. і обумовлена розмежуванням права власності від процесу управління. Основною, як вважається, такого управління є створення механізмів кон-

тролю аутсайдерів (кредиторів та міноритарних акціонерів) за інсайдерами (вищим керівництвом та акціонерами з контрольним пакетом акцій). Б. Мільнер та ін. ототожнюють корпоративне управління з управлінням АТ [9, с. 41]. При цьому сфера управлінських рішень із суто корпоративних (насамперед, фінансово-майнових) відносин поширюється на маркетинг, підготовку й організацію виробництва, організацію праці та інші аспекти. Але для більшості учасників корпоративних відносин зазначені сфери підприємницької діяльності не є пріоритетними, оскільки безпосередньо не впливають на їхні фінансово-майнові інтереси, а саме для акціонерів, вищого керівництва, персоналу, комерційних партнерів, держави та громадськості більшого значення набувають стратегічні рішення, виходячи з яких формується політика управління корпорацією.

Для національного корпоративного середовища злиття функцій менеджменту та власності стає основним чинником існування «кишенькових» рад директорів, здійснення управління компанією та колективом за принципом «як нам здається, ... існує така думка» у режимі створення конфлікту на мікро- та макрорівнях.

Перетворення тенденції внутрішньої конфліктності в сталу управлінську практику стало можливим на фоні відсутності досвіду управління в умовах ринку, нерозуміння завдань розвитку організації, відсутності основ для формування команди менеджерів, здатних виконати завдання в умовах конкуренції та швидкозмінних умов економічної діяльності та регуляторних впливів. За даними практикуючих наукових консультантів з менеджменту корпорацій 90% співробітників та управлінців підприємств вважають єдиною метою існування структури – «отримання прибутку», постійна зміна кадрів у середній та вищій ланці менеджменту не сприяє формуванню «команди», негласне керівництво власника не дозволяє забезпечити зв'язок між результатами діяльності підприємства та стимулюванням менеджменту, між формуванням бюджету компанії та обраною стратегією розвитку, лише 20% менеджерів великих корпорацій отримують винагороду, пов'язану з реалізацією стратегічного розвитку підприємства. Це свідчить не тільки про неспроможність вітчизняних управлінців виконати відповідне завдання із необхідною якістю, а і про те, що найбільш відповідальні аспекти менеджменту часто перекладаються на консалтингові групи [11].

У практиці корпоративного менеджменту поточного часу сформувались декілька тенденцій:

– впровадження практики управління за допомогою “незалежних директорів” (для компаній, що вийшли на IPO та розкривають інформацію про бенефіціарів, мають Положення про дивідендну політику і, головне, виплачують їх незалежно від реальної ефективності корпоративного управління);

– прийняття управлінських рішень за основи “партнерського принципу” (серед кола основних власників, що контролюють бізнес, без урахування відношення міноритаріїв; характерно для компаній, що продовжують активну консолідацію власності та майна; поштовхом до зміни відношення в середині управлінської групи стає поява аутсайдера – часто іноземного інвестора, з яким змушені рахуватись або блокувати, що в обох випадках стимулює перехід до більш досконалих форм корпоративного управління, що максимально наближається до публічних принципів);

– збереження авторитарного управління в менеджменті компанії, яке пов’язане з надмірною консолідацією власності, пірамідальною структурою та організацією управління, зорієнтованого на конкретну особистість. Такі групи існують у межах фізичного існування лідера і мають корпоративні назви лише за формальною ознакою.

Доведено, що типовими причинами, які не дозволяють реалізувати потенціал об’єднання зарубіжних компаній, є розбіжність у підходах до управління; несхожість корпоративних культур; відсутність планів для до- і післяінтеграційного періодів; недостатня увага до поточного бізнесу або критично важливих завдань інтеграції; низький рівень управління ризиками; нереалістична оцінка затрат, строків і перешкод; неефективне управління програмою інтеграції після укладення угоди [12].

Таким чином, розвиток стандартів корпоративного управління та корпоративного менеджменту безпосередньо пов’язаний зі стратегічним завданням розвитку. За даними компанії Standard&Poor’s лише 27% компаній в трансформаційних країнах визнають необхідність переходу до публічної системи корпоративного управління і не бояться проблем, пов’язаних із розпиленням пакету акцій, і лише 15% компаній визнають необхідність та практичну результативність впровадження Кодексів корпо-

ративного управління, Кодексу корпоративної культури компанії, а на рівні держави – Кодексу інвестування та Кодексу злиття та поглинення. Вихід на лістинг, структура власності, відносини з інвесторами, виплати бонусів менеджменту стали для них уже реальністю. Середній рівень прозорості підвищився з 40% в 2006 році до 50% в 2008 році, проте рівень розкриття інформації залишається не достатньо повним – 40-70% у лідерів і лише 10% – у пересічних компаній. Середній рівень розкриття інформації знаходиться на рівні компаній Латинської Америки.

Практично відбувається взаємна нейтралізація законодавчих норм та авторитарного стилю управління власників, декларування наближення національного корпоративного середовища до менеджерських стандартів розвинутої Європи та збереження конфліктно-маніпулятивних тактик у реальній діловій практиці. Це означає актуалізацію основної дилеми корпоративного управління: необхідності підвищення державно регулятивних функцій щодо діяльності крупних акціонерів, засобів ринкового та внутрішнього маневрування менеджменту. З метою збалансування вказаних векторів в ЄС розроблені “Принципи корпоративного управління” (1999), а до 2002 року близько 90 Кодексів корпоративного управління.

Дослідження проблем менеджменту в деяких корпоративних бізнес-напрямах, дозволило виявити недостатність взаємодії в організаціях, використання лінійних управлінських структур навіть у матричних та проектних системах організації управління компаніями.

Характерною для обох секторів корпоративного середовища є витратний підхід до ланки найбільш кваліфікованих та професійно підготовлених кадрів. В розвинених ринкових державах на підготовку та перепідготовку кадрів свідомо витрачається від 2 до 20% доходів корпорацій. В Україні ці витрати складають лише 0,1-0,4%. Аналіз, проведений у рамках аудиторських компаній, свідчить, що в планах майже всіх компаній – економія на якості кадрового складу [1].

Міжнародна характеристика рівня ринкової досвідченості менеджерів компаній становить для України 4,73; порівняно з аналогічними показниками в Естонії – 5,28; Німеччині – 6,37. За оцінками експертів бізнес-середовище для іноземних менеджерів в Україні є менш сприятливим (4,31) ніж у Китаї – 5,26; Росії –

5,3 або Іспанії – 5,35. Основою збереження цієї ситуації є високий рівень консолідації власності та одноосібний спосіб прийняття рішень, в цих умовах професіонали змушені втілювати заздалегідь прогнані або поза правні рішення. У разі незгоди власник воліє замінити «професіонала» на менш підготовленого, але більш керованого менеджера. Домінуючі акціонери повністю контролюють діяльність ради директорів, непоодинокі і випадки відвертого тиску з боку наглядової ради на керівництво [1].

IV. Висновки. Увага перш за все повинна бути сфокусована на глибинних закономірностях і механізмах забезпечення ефективності корпоративного управління на вітчизняних підприємствах, а основним інструментарієм дослідження може слугувати системне моделювання соціально-економічних процесів, притаманних мотиваційним відносинам в умовах трансформації корпоративних підприємств. Водночас методологічні і методичні положення мікроекономічного аналізу ефективності корпоративного управління повинні будуватися на описі функціональних організаційно-економічних елементів та їх взаємодії між собою, а також розгляді та оцінюванні управління як ресурсу з урахуванням його потенціалу розвитку, розробленні відповідної методологічної конструкції групування та алгоритму оцінювання ефективності розвитку підприємств, що впливає з аналізу як ресурсної, так і соціоекономічної ефективності корпоративного управління як виключно потужного фактора реального впливу.

1. Березянюк Т.В. Проблеми корпоративного менеджменту національної трансформаційної економіки / Т.В. Березянюк // Вісник Хмельницького національного уні-

верситету: Економічні науки. – № 2, Т.2 (149). – Хмельницький, 2010. – С.161-164

2. Мороз О. В. Корпоративне управління на підприємствах України: постприватизаційний етап еволюції: Монографія / Мороз О. В., Карачина Н. П., Холімон Т. М. – Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2008. – 181 с.

3. Немчук П.В. Теоретичні аспекти корпоративного управління в сучасних умовах / П.В. Немчук // Журнал Агроінком, 2007; №1-2. – С.47-51

4. Козаченко А. В. Основы корпоративного управления: Учеб. пособие / Козаченко А. В., Воронкова А. Э., Корнев Э. Н. – Луганск: ВГУ, 2001. – 480 с.

5. Ситник Л. С. Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством / Л.С. Ситник. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2000. – 504 с.

6. Гриньова В. М. Організаційно-економічні основи формування системи корпоративного управління в Україні: Монографія / В.М. Гриньова, О.Є. Попов. – Х.: Видавництво ХДЕУ, 2003. – 324 с.

7. Мамутов В. Корпорация: правовой статус, отличительные особенности / В. Мамутов, С. Грудницкая / Экономика Украины, 1994. № 2. – С. 46-50

8. Румянцев С. А. Українська модель корпоративного управління: Становлення та розвиток / С. А. Румянцев. – К.: Знання, 2003. – 150 с.

9. Винслав Ю. Становление отечественного корпоративного управления: теория, практика, подходы к решению ключевых проблем / Ю. Винслав // Российский экономический журнал, 2001. – № 2. – С.15-28

10. Євтушевський В. А. Корпоративне управління: Підручник / В. А. Євтушевський. – К.: Знання, 2006. – 406 с.

11. Поважный А. С. Трансформационные процессы корпоративного управления / А.С. Поважный // ІЗП НАН України. – Донецьк: «Лебедь», 2001. – 290с.

12. Чечетов М. Корпоративное управление в условиях экономической трансформации / М. Чечетов, А. Мендрол // Экономика Украины, 2001. – №4. – С.10-18

The article summarizes theoretical approaches to the definition of «corporate governance». Principles and problems of development of modern corporate sector, to consider the problem of creating an effective system of internal management of the corporation

УДК 338.336:338.43.01(477.86)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Баланюк С. І.

Обґрунтовано відмінності домашніх господарств та господарств населення. Визначено ознаки належності осіб до домогосподарств, господарств населення та особистих селянських господарств. Наведено ознаки виокремлення суб'єктів господарювання в категорію виробників сільськогосподарської продукції. Розкрито еволюцію особистих селянських господарств.

Ключові слова: господарства населення, особисті селянські господарства, виробники сільськогосподарської продукції, аграрні підприємства, еволюція суб'єктів господарювання.

І. Вступ. Господарства населення мають в Україні глибокі історичні корені. Особливо актуальною тема їх функціонування стала в пе-

ріод сучасної земельної та аграрної реформ, становлення в аграрному секторі різноукладності та ринкових відносин. Тому виникає необхідність вивчення еволюційних процесів у господарствах населення, визначення методологічних засад та принципів їх діяльності в умовах пореформеного розвитку сільського господарства, для якого характерна приватна власність на землю і майно, а також багатоукладність форм господарювання.

Сутності та ролі господарств населення в організаційно-економічному механізмі розвитку аграрного сектора присвятили свої наукові праці Л. Я. Балаш, П. С. Березівський, Т. В. Беркута, В. Б. Бурлакова, В. П. Мікловда, Л. І. Михайлова, О. М. Онищенко, С. М. Онисько, О. В. Олійник, М. М. Пітюлич, О. Л. Попова, В. П. Рябоконь, І. В. Свиноус, Ф. Ф. Соханич, І. Б. Франчук, Т. О. Шматковська, М. Г. Шульський, В. В. Юрчишин, Т. І. Яворська, І. Б. Яців та ін. Однак еволюційний процес у господарствах населення на регіональному рівні потребує більш детального розгляду.

II. Постановка завдання. Стаття має на меті визначення ознак, за якими господарства населення можна зарахувати до категорії виробників сільськогосподарської продукції, а також дослідження еволюції особистих селянських господарств.

III. Результати. Інформацію про розвиток сільського господарства статистичні органи наводять за всіма категоріями господарств, а також конкретизують стосовно сільськогосподарських підприємств та господарств населення.

Відповідно до статистичного збірника “Розвиток села Івано-Франківщини”, до господарств населення належать “домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції” [1, с. 229-230].

До господарств населення, за висновком О.М. Онищенка, належать “домогосподарства, які тією чи іншою мірою займаються виробництвом сільськогосподарської продукції переважно для власного споживання” [2, с. 48], [3, с. 59].

Відповідно до вищевизначених визначень, категорія “господарства населення” є складовою категорії “домашні господарства”. З метою характеристики їх співвідношення можна навести наступні визначення домогосподарств.

В “Економічній енциклопедії” домашні господарства трактуються, як “господарства, які ведуть одна або кілька осіб, що мають спільне житло, з метою відтворення робочої сили та розвитку особистості на основі кінцевого споживання продуктів сфери матеріального і нематеріального виробництва” [4, с. 359].

Органи статистики дають таке визначення домогосподарствам: “Сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об’єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків або бути і в тих, і в інших стосунках” [1, с. 40].

Основні відмінності домашніх господарств від господарств населення полягають в тому, що:

– по-перше, метою функціонування домогосподарств є відтворення робочої сили та розвиток особистості на основі споживання продуктів сфери матеріального і нематеріального виробництва, а господарств населення – самозабезпечення продуктами харчування;

– по-друге, домогосподарства є суб’єктом національної економіки, відображають рівень макроекономіки, а господарства населення – суб’єктом аграрного сектора економіки, які виробляють сільськогосподарську продукцію.

До домогосподарств, згідно із системою національних рахунків ООН, можна зарахувати також населення, яке перебуває в різних колективах: вихованців будинків дитини та інтернатів, військовослужбовців строкової служби, інвалідів у будинках інвалідів, ув’язнених та ін. [4, с. 359].

Господарства населення об’єднують:

– особисті селянські господарства;

– виробників сільськогосподарської продукції на присадибних ділянках (для будівництва та обслуговування житлового будинку та господарських будівель), на ділянках колективного та індивідуального садівництва, на ділянках колективного та індивідуального городництва, на дачних ділянках [3, с. 59];

– фізичні особи – підприємці, які працюють у галузі сільського господарства [1, с. 229-230].

Підставою для об’єднання вищевизначених форм господарювання в категорію “господарств населення” є те, що вони, по-перше, займаються виробництвом сільськогосподарської

продукції без створення юридичної особи; по-друге, працюють індивідуально, сім’ями чи разом із родичами і спільно проживають (виняток становлять тільки фізичні особи-підприємці).

Господарства населення, зайняті самозабезпеченням та виробництвом товарної сільськогосподарської продукції, як і домашні господарства, що “займаються виробництвом продуктів та послуг (ринкових і неринкових)” [4, с. 359], входять до складу домогосподарств та є їх органічною частиною.

Співвідношення ознак належності осіб до домогосподарств і господарств населення відображають показники табл. 1.

Серед господарств населення основними виробниками сільськогосподарської продукції є особисті селянські господарства. Їх питома вага у використовуваних площах сільськогос-

подарських угідь серед господарств населення становила на початок 2010 р. більше 70 %.

До особистих селянських господарств, відповідно до визначень органів статистики, належать домогосподарства, місце проживання яких зареєстровано на території сільських населених пунктів, членам яких, згідно із чинним законодавством надані земельні ділянки цільового призначення – “для ведення особистого селянського господарства” (включно із ділянками, які були надані раніше з цільовим призначенням) та “для ведення особистого підсобного господарства” [1, с. 46].

Відповідно до законодавства та обґрунтувань учених, є різні трактування поняття “особисте селянське господарство”. У Законі України “Про особисте селянське господарство”, прийнятому 15 травня 2003 р., це поняття тлумачиться як “господарська діяльність, яка про-

Таблиця 1

Співвідношення ознак належності осіб до господарств населення, особистих селянських господарств та домогосподарств

Ознаки	Домого сподарс тва	Господарства населення					фізичні особи – підприємці галузі сільського господарств а
		особист і селянсь кі господа рства	виробники сільськогосподарської продукції на				
			присадиб них ділянках	ділянка х садівни цтва	ділянка х городн ицтва	дачних ділянка х	
Спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині	+	+	+	+	+	+	
Забезпечують себе всім необхідним для життя	+	+	+	+	+	+	
Ведуть спільно господарство	+	+	+	+	+	+	
Об'єднують та витрачають кошти	+	+	+	+	+	+	
Є власниками окремих факторів виробництва	+	+	+	+	+	+	+
Займаються виробництвом продуктів та послуг	+	+	+	+	+	+	+
Здійснюють сільськогосподарську діяльність з метою: самозабезпечення продуктами харчування		+	+	+	+	+	
виробництва товарної сільськогосподарської продукції		+	+	+	+	+	+
Місце проживання зареєстровано на території сільських населених пунктів		+					
Надано земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства		+					
Проводять свою діяльність у галузі сільського господарства		+	+	+	+	+	+

водиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму» [5, с. 9].

С. М. Онисько й Т. О. Шматковська стверджують, що особисті селянські господарства – це особлива багатогалузева форма забезпечення господарської діяльності, що надає можливість вдалого синтезу працівника та власника в одній особі, в більшості випадків має сільськогосподарський профіль і функціональне призначення, спрямована на виробництво, переробку, споживання та ринкову реалізацію частини виробленої продукції з використанням земельних ресурсів із виробничою метою або у формі просторової бази розміщення господарства [6, с. 11].

Враховуючи вищенаведені визначення господарств населення та особистих селянських господарств, можна виокремити основні озна-

ки суб'єктів господарювання, за якими їх зараховують до категорії виробників сільськогосподарської продукції (табл. 2).

Головними ознаками, за якими “господарств населення” можна зарахувати до категорії виробників сільськогосподарської продукції є те, що вони, по-перше, здійснюють господарську діяльність індивідуально, сім'ями, родинами, а в сільськогосподарських підприємствах існує можливість найму працівників; по-друге, мета їх функціонування – задоволення особистих потреб (виняток становлять тільки фізичні особи-підприємці), а в сільськогосподарських підприємствах – підприємницька діяльність; по-третє, форма суб'єкта господарювання в господарств населення – фізична особа, у підприємств – юридична особа.

Господарства населення за їх сутністю, методологічними засадами функціонування, принципами розвитку доцільно вивчати на прикладі особистих селянських господарств. Вони серед усіх суб'єктів господарств населення є, по-перше, найбільшими за площами земель та виробництвом сільськогосподарської продукції; по-друге, мають давні традиції у своєму розвитку.

Таблиця 2

**Ознаки виокремлення суб'єктів господарювання
в категорію виробників сільськогосподарської продукції**

Категорії виробників сільськогосподарської продукції	Ознаки належності до категорії		
	здійснення господарської діяльності	мета функціонування	форма господарювання
Сільськогосподарські підприємства:	можливість найму працівників	підприємницька діяльність	юридична особа
Державні			
приватні			
Кооперативні			
господарські товариства			
фермерські господарства			
Господарства населення:	індивідуально, сім'ями, родинами	задоволення особистих потреб (самозабезпечення)	фізична особа
особисті селянські господарства			
виробники сільськогосподарської продукції на:			
присадибних ділянках			
ділянках колективного та індивідуального садівництва			
ділянках колективного та індивідуального городництва			
дачних ділянках			
фізичні особи – підприємці, які працюють у галузі сільського господарства		підприємницька діяльність	

Селянські господарства України з початку XX ст. пройшли еволюційний шлях від одноосібних селянських господарств, особистих підсобних господарств до особистих селянських господарств.

Одноосібні селянські господарства функціонували до періоду створення колгоспів та радгоспів. Під час колгоспно-радгоспної системи створювалися та діяли особисті підсобні господарства. Особисті селянські господарства почали створюватися в Україні після розширення площ наділів у громадян в результаті сучасної земельної реформи та паювання майна.

Еволюція особистих селянських господарств у Західній Україні, в т.ч. на Прикарпатті проілюстрована в табл. 3.

О. М. Онищенко виокремив та обгрунтував три етапи розвитку господарств населення [2, с. 48-49]. Перший етап завершився в 1990 р., другий етап тривав з 1991 до 1999 рр. і третій етап розпочався у 2000 р. і триває до цього часу.

Створення особистих підсобних господарств на Прикарпатті розпочалося у довоєнний 1939-1941 рр. та повоєнний період (1944-1950 рр.), а також під час наступної колективізації одноосібних селянських господарств та організації радгоспів на базі поміщицьких землеволодінь [3, с. 59].

Більша частина приватних земель вилучалася під колективні та державні сільськогосподарські підприємства, а та, що залишалася в селян, переважно під житловими будинками, господарськими будівлями та присадибними ділянками, використовувалася селянами для ведення їх господарств. Виникнення особистих підсобних господарств на Прикарпатті пов'язано зі створенням колгоспів та радгоспів.

У зв'язку з неможливістю забезпечити населення продуктами харчування у довоєнний, повоєнний і наступні періоди, радянською владою було прийняте рішення не колективізувати всю землю селян, а залишити їм частину, переважно присадибні ділянки, а також деяку кількість великої рогатої худоби, свиней, птиці, інвентар для самостійного виробництва сільськогосподарської продукції. Робітники та інтелігенція з цією ж метою в подальшому також забезпечувалися земельними ділянками. Земля та майно, які призначалися для ведення особистих підсобних господарств, постійно обмежувалися державою. Вироблена продукція використовувалася господарствами населення переважно для задоволення власних потреб, її надлишків практично не було.

Формування особистих підсобних господарств в Україні відбувалося щонайменше з трьох причин. По-перше, це продовження вікових традицій селян [8, с. 68]; по-друге, забезпечення продуктами харчування власної сім'ї; по-третє, як зазначав О. М. Онищенко, намагання держави забезпечувати високий рівень товарності колгоспів і радгоспів [3, с. 59].

Особисте підсобне господарство в “Економічному словнику” 1973 р. випуску трактувалося як “різновидність особистої власності за соціалізму, що являє собою в СРСР господарство колгоспників, робітників і службовців радгоспів та інших державних підприємств, установ і організацій у невеликих містах і в сільській місцевості” [9, с. 381].

Основа особистих підсобних господарств – праця членів сім'ї, яка базувалася на землі й власних засобах і предметах праці. Тут спостерігається посідання особистої власності на будівлі, тварин, птицю, вироблену продукцію, а також землю, яка за суттю була державною, проте передана селянам для використання [10, с. 167].

Ведення особистого підсобного господарства вважалося для селян та інших громадян підсобною діяльністю, яка була тільки допоміжним джерелом надходження сільськогосподарської продукції, а основною їх діяльністю була праця у колгоспах, радгоспах, установах та організаціях.

Із розвитком колгоспів та радгоспів особисті підсобні господарства зміцнювалися й розвивалися, що давало можливість реалізовувати надлишки продукції на ринках та заготівельних організаціях.

Особисте підсобне господарство мало двояку природу: з одного боку – це мале виробництво, яке працею однієї сім'ї та примітивними засобами виробництва здійснювало самозабезпечення сільськогосподарською продукцією; а з іншого – це елемент аграрного, а в кінцевому результаті – суспільного виробництва, його складова частина. Отримуючи допомогу колгоспів і радгоспів, селяни повніше задовольняли свої потреби в м'ясі, молоці, яйцях, овочах, фруктах та інших продуктах харчування, а надлишки могли реалізовувати. Звідси випливає, що особисті підсобні господарства – це особлива форма особистої власності на засоби та предмети праці.

Особисті підсобні господарства в умовах соціалізму були організаційно-правовою фор-

Таблиця 3

Еволюція особистих селянських господарств Прикарпаття

Форма господарювання	Умови	Період	Результати
Одноосібні селянські господарства	Розвиток сільського господарства пруським шляхом	<i>Перебування Західної України під пануванням Польщі.</i> (1920-1930 рр. до осені 1939 р.)	Землі Західної України (яка перебувала під пануванням Польщі) в основному (70 %) знаходились у власності поміщиків, монастирів, церкви. Понад 1 млн. бідняцько-середняцьких господарств були малоземельними та безземельними. Більшість селян хронічно недоїдали, жили у злиднях, важко працювали у поміщиків та куркулів [7, с. 4]. Ті селяни, які мали землю, вели одноосібне селянське господарство, в основному забезпечуючи сім'ю сільськогосподарською продукцією.
Особисті підсобні господарства	Колективізація одноосібних селянських господарств	<i>Встановлення на Західній Україні радянської влади.</i> (Кінець 1939 р. до червня 1941 р.)	Наприкінці 1939 р., після розпаду Польщі й встановлення на Західній Україні радянської влади, було націоналізовано велику промисловість, банки, транспорт, конфісковано монастирські та поміщицькі землі. Внаслідок цього, 474 тис. безземельних і малоземельних селянських господарств одержали 1 млн. 136 тис. га землі, понад 84 тис. коней, 1,6 тис. волів, а також посівний матеріал і реманент [7, с. 6]. З початку 1940 р. до червня 1941 р. відбулась масова колективізація сільського господарства. Здійснювався перехід одноосібних селянських господарств до колективного ведення сільського господарства. До 1 червня 1941 р. майже у половині сіл західних областей України було організовано 2650 колективних господарств та радгоспів, які об'єднували 177 тис. господарств, або 13 % селянських дворів [7, с. 7]. Поряд з колгоспами та радгоспами функціонували особисті підсобні господарства.
	Створення лігншафтів	<i>Воєнний період.</i> (Червень 1941 р. – липень 1944 р.)	У воєнний період землі Прикарпаття перебували під окупацією Німеччини. За цей час на базі колгоспів, радгоспів і МТС було створено державні господарства, так звані "лігншафти". Частині поміщиків було повернуто колишні маєтки [7, с. 8]. За час окупації скорочено площі земель у селян та колгоспів – на 35 %, поголів'я коней – на 44 %, великої рогатої худоби – на 48 %, свиней – на 83 % [7, с. 8]. Колективні господарства, радгоспи та особисті підсобні господарства функціонували на воєнному становищі.
	Колективізація одноосібних селянських господарств	<i>Відновлення на Західній Україні радянської влади.</i> (Серпень 1944 р. – 1950 р.)	У повоєнний період 354 тис. селянських господарств Західної України повернуто 513 тис. га земель, які вони мали у 1939-1940 рр. У 1944-1947 рр. створення колгоспів відбувалося повільно. Наприкінці 1945 р. в західних областях України налічувалося 145 колгоспів, які об'єднували 5,5 тис. селянських господарств. Масова колективізація відбулась з весни 1948 р. і в основному завершилась у 1950 р. До середини 1950 р. в областях Західної України 1,5 млн. (98 %) селянських господарств об'єдналися у 7191 сільськогосподарську артіль, куди було передано 5,5 млн. га сільськогосподарських угідь [7, с. 10-11].
	Розвиток колгоспів та радгоспів. Функціонування особистих підсобних господарств	<i>Радянська влада.</i> 1951 р. – 1990 р.	За соціалізму існував зв'язок особистих підсобних господарств із колгоспно-радгоспним (суспільним) виробництвом, тобто взаємопроникнення. Виробництво продукції в особистих підсобних господарствах забезпечувалося використанням кормів, насіння, посадкового матеріалу, техніки, живої тяглової сили тощо із колгоспів та радгоспів. Особисті підсобні господарства у своєму розвитку були органічно пов'язані з колгоспами й радгоспами і були складовою сільськогосподарського виробництва. Члени особистих підсобних господарств зі свого боку допомагали сільськогосподарським підприємствам у виробництві продукції чи наданні послуг.

Особисті підсобні господарства	Реорганізація колгоспів та радгоспів. Створення нових агроформувань. Функціонування особистих селянських господарств	<i>Здобуття Україною незалежності.</i> (1991 – 1999 рр.)	Започатковано 18 грудня 1990 р. Постановою Верховної Ради України "Про земельну реформу". На цьому етапі здійснювалася аграрна та земельна реформи. Селянам передано у власність землю під присадибні ділянки для ведення особистого селянського господарства. У результаті реорганізації колгоспів та радгоспів розпайовано землю й передано її селянам у вигляді земельних часток (паїв), що дало можливість розширити особисті селянські господарства та забезпечити у них приріст сільськогосподарської продукції [2, с. 48-49].
Особисті селянські господарства	Пореформений етап розвитку сільського господарства. Функціонування сільськогосподарських підприємств та господарств населення	<i>Незалежна Україна.</i> Друга половина 2000 р.	Розпочато після завершення реорганізації більшості колективних та державних сільськогосподарських підприємств в організаційно-правові структури, відповідно Указу Президента України "Про прискорення реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств" від 3 грудня 1999 р. Нові підприємства, в основі яких лежить приватна власність на землю і майно, призупинили спад виробництва сільськогосподарської продукції і почали нарощувати її обсяги. У господарствах населення спостерігається тенденція до скорочення обсягів виробництва продукції [2, с. 49].

ною господарювання сім'ї з метою забезпечення себе продуктами харчування, а також, за умови реалізації надлишків виробленої продукції, одержання додаткових доходів [10, с. 167].

У результаті сучасної аграрної та земельної реформ (1991-1999 рр.) власникам особистих підсобних господарств збільшено земельні наділи за рахунок безкоштовної передачі їм у власність земель під присадибні ділянки. Деякі також одержали земельні паї, які можна було використовувати на власний розсуд. Фактично земля, передана особистим підсобним господарствам, стала їх приватною власністю.

IV. Висновки. Господарства населення є складовою домашніх господарств, які, з одного боку, мають спільні ознаки, а з іншого – певні відмінності. Ознаками належності суб'єктів господарювання до категорії виробників сільськогосподарської продукції є здійснення господарської діяльності, специфічна мета функціонування та форма господарювання (див. табл. 2).

Еволюція особистих селянських господарств Прикарпаття охоплює такі етапи:

- функціонування одноосібних селянських господарств за час перебування Західної України під пануванням Польщі;
- функціонування одноосібних підсобних господарств у період встановлення на території Західної України радянської влади; окупації земель Прикарпаття Німеччиною; відновлення на Західній Україні радянської влади; здобуття Україною незалежності;
- функціонування особистих селянських господарств в Україні.

Особисті селянські господарства в сучасних умовах перетворилися на основних виробників сільськогосподарської продукції і разом з аграрними підприємствами забезпечують продовольчу безпеку держави. Однак у перспективі, зважаючи на їх дрібноконтурність, буде неможливим застосування ними прогресивних технологій. У зв'язку з недостатнім забезпеченням технічними засобами, вони скорочуватимуть виробництво, але ще будуть посідати значне місце у випуску сільськогосподарської продукції.

1. Розвиток села Івано-Франківщини: Стат. зб. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2010. – 332 с.
2. Онищенко О. М. Господарства населення України до і після реорганізації сільгосппідприємства / О. М. Онищенко // Вісник Інституту економічного прогнозування. – 2005. – С. 48-59.
3. Онищенко О. М. Порівняльна оцінка продуктивності господарств населення / О. М. Онищенко // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 59-67.
4. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 1. – К.: Академія, 2000 – 864 с.
5. "Про особисте селянське господарство" Закон України. [Електронний ресурс] Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>.
6. Онисько С. М. Особисті селянські господарства: фінансово-економічні та соціальні умови діяльності: наук. монографія / С. М. Онисько, Т. О. Шматковська. – Львів: БАТ "Волинська обласна друкарня", 2009. – 172 с.
7. Історія колективізації сільського господарства західних областей української РСР: 36. документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1976. – 510 с.
8. Юрчишин В. В. Господарства населення: проблеми майбутнього / В. В. Юрчишин // Економіка України. – 2003. – № 9. – С. 67-72.
9. Економічний словник / за ред. П. І. Багрія, С. І. Дорогунцова. – К.: Головна редакція УРЕ, 1973. – 621 с.
10. Баланюк С. І. Еволюція розвитку господарств населення / С. І. Баланюк // Особливості розвитку регіонів.

нов Украины в новых экономических условиях: материалы второй всеукраинской научной web-конференции молодых ученых. – Симферополь: ДИАИПИ, 2011. – С. 166-168.

The difference between householding and people "s economies have been grounded. The attributes of

persons belongings to the householdings, people"s economies and personal rural economies are determined. The characteristics of transferring the subjects of managing economies into the category of agricultural producers are given. The evolution of personal rural economies is enlightened.

Розділ 2. ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ТА ГАЛУЗЕЙ ГОСПОДАРЬСЬКОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

УДК 519.86+331.45

Зварич І. Т., Загорняк В. Б., Івануса А. В.

АНАЛІЗ ВИТРАТ НА ВИКОНАННЯ ЗАХОДІВ З ПРОМИСЛОВОЇ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ НА НАФТОГАЗОВИДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Проведено регресійно-кореляційний та дисперсійний аналіз витрат на виконання заходів з промислової безпеки праці на нафтогазовидобувних підприємствах.

Ключові слова: промислова безпека, витрати, нафтогазовидобувне підприємство, кореляційна матриця.

I. Вступ. На нинішньому етапі суспільного розвитку економічне благополуччя будь-якої країни визначають не тільки рівень її національного доходу і зростання виробництва, але й загальний стан охорони здоров'я, який залежить від стану промислової безпеки праці. Нехтування промисловою безпекою призводить до погіршення динаміки виробництва, відтоку значної частини продуктивних сил в інші галузі, зокрема в невиробничу сферу, до дисбалансу і в кінцевому результаті – до нестабільності економіки країни в цілому.

Практично всім підприємствам нафтогазового комплексу властиві значні ризики виникнення промислових аварій. Тому завжди актуальне забезпечення нормативного рівня промислової безпеки виробництв цієї галузі, від якої залежить енергетична безпека нашої держави та безпечна життєдіяльність її населення. Дослідженню цієї проблеми присвячені праці Г. Гогіташвілі, Г. Лесенко, Ю. Герасименко та інших науковців [1-3].

II. Постановка завдання. Для ефективного функціонування нафтогазовидобувних підприємств необхідно вчасно і якнайточніше визначати основні складові стану промислової безпеки праці, які мають істотний вплив на обсяг коштів, витрачених на її забезпечення.

III. Результати. У річному та квартално-му розрізах на підприємствах галузі складається Комплексна програма досягнення встановлених нормативів промислової безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, підвищення існуючого рівня охорони праці, запобігання випадкам виробничого травматизму, професій-

них захворювань і аварій. З метою контролю за ефективним використанням цільових коштів, виділених для виконання передбачених цією програмою заходів, щорічно формується звіт про стан охорони праці.

Стан промислової безпеки на нафтогазовидобувних підприємствах, комплексні заходи, спрямовані на досягнення встановлених нормативів і підвищення існуючого рівня охорони праці, запобігання аваріям, ускладненням, виробничому травматизму, професійним захворюванням проаналізовано на прикладі нафтогазовидобувних управлінь (НГВУ) «Бориславнафтогаз», «Долинанафтогаз» і «Надвірнанафтогаз» з урахуванням даних їх діяльності за період 2001-2010 років.

Для визначення впливу основних складових стану промислової безпеки на суму коштів, витрачених підприємствами на заходи з її забезпечення, проведено регресійний та дисперсійний аналізи [4]. Для цього побудовано економетричну лінійну багатофакторну модель

$$y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_mx_m,$$

де y – показники витрат на виконання заходів з охорони праці за рахунок всіх джерел фінансування (тис. грн.);

$x_j, j=(1,m)$ – показники промислової безпеки праці в НГВУ;

$a_j, j=(0,m)$ – параметри моделей.

Із показників промислової безпеки відібрані такі: x_1 – кількість нещасних випадків, пов'язаних з виробництвом; x_2 – кількість перевірок, проведених на рівні підприємства (на рівні структурних підрозділів); x_3 – кількість дисциплінарних стягнень за порушення вимог з охорони праці (осіб); x_4 – кількість перевірок, котрі проводились органами санітарно-епідеміологічного нагляду; x_5 – кількість перевірок, проведених органами Держгірпромнагляду; x_6 – число штрафів, накладених органами Держгірпромнагляду (осіб); x_7 – сума штрафів, накладених органами Держгірпромнагляду (грн.); x_8 – кількість людино-днів непрацездатності з втратою працездатності на 1 робочий день

і більше у потерпілих від нещасних випадків, пов'язаних з виробництвом.

Для НГВУ «Бориславнафтогаз» ця матриця має вигляд:

$$r^* = \begin{vmatrix} 1,00 & 0,51 & -0,21 & 0,08 & 0,52 & 0,20 & -0,32 & -0,21 \\ 0,51 & 1,00 & 0,41 & 0,58 & 0,20 & 0,10 & -0,08 & -0,29 \\ -0,21 & 0,41 & 1,00 & 0,48 & -0,67 & 0,18 & 0,60 & 0,07 \\ 0,08 & 0,58 & 0,48 & 1,00 & 0,22 & -0,27 & -0,27 & -0,40 \\ 0,52 & 0,20 & -0,67 & 0,22 & 1,00 & -0,31 & -0,92 & -0,33 \\ 0,20 & 0,10 & 0,18 & -0,27 & -0,31 & 1,00 & 0,63 & 0,77 \\ -0,32 & -0,08 & 0,60 & -0,27 & -0,92 & 0,63 & 1,00 & 0,50 \\ -0,21 & -0,29 & 0,07 & -0,40 & -0,33 & 0,77 & 0,50 & 1,00 \end{vmatrix}$$

Результати регресійного та дисперсійного аналізів побудованих моделей наведено в таблицях 1 та 2.

З таблиці 2 одержуємо, що побудовані регресійні моделі для підприємств «Долинанфтогаз» і «Надвірнанафтогаз» є адекватними.

Для визначення вагомості впливу кожного з наведених показників проведено кореляційно-дисперсійний аналіз за допомогою кореляційної матриці:

$$r^* = \begin{pmatrix} r_{yy} & r_{yx_1} & r_{yx_2} & \dots & r_{yx_m} \\ r_{x_1y} & r_{x_1x_1} & r_{x_1x_2} & \dots & r_{x_1x_m} \\ r_{x_2y} & r_{x_2x_1} & r_{x_2x_2} & \dots & r_{x_2x_m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{x_my} & r_{x_mx_1} & r_{x_mx_2} & \dots & r_{x_mx_m} \end{pmatrix}$$

Аналіз елементів першого рядка кореляційної матриці дозволяє зробити висновки, що найтісніший зв'язок із показником загальних витрат на промислову безпеку НГВУ «Бориславнафтогаз» має фактор x_4 – кількість перевірок, котрі проводились органами санітарно-епідеміологічного нагляду. За зменшенням сили зв'язку інші фактори впорядковуються таким чином:

x_1 – кількість нещасних випадків, пов'язаних з виробництвом;

x_6 – число штрафів, накладених органами Держгірпромнагляду (осіб);

x_2 – кількість перевірок, проведених на рівні підприємства (на рівні структурних підрозділів) та x_7 – сума штрафів, накладених органами Держгірпромнагляду (грн.);

Таблиця 1

Регресійний аналіз побудованих лінійних багатофакторних функцій

Підприємство	Значення параметрів								
	a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6	a_7	a_8
«Бориславнафтогаз»	1233,95	103,22	12,51	-28,24	-61,92	18,14	-52,77	-0,13	-
«Долинанфтогаз»	-	152,99	11,04	3,88	-81,26	7,63	133,78	-1,77	-1,86
«Надвірнанафтогаз»	-	684,05	69,73	-245,64	1393,27	-317,29	1124,81	-11,56	11,18

Таблиця 2

Дисперсійний аналіз побудованих лінійних багатофакторних функцій

Підприємство	Коефіцієнт кореляції r	Коефіцієнт детермінації r^2	Критерій Фішера F	Табличне значення критерію Фішера
«Бориславнафтогаз»	0,88	0,77	0,47	0,81
«Долинанфтогаз»	0,99	0,99	128,77	0,75
«Надвірнанафтогаз»	0,95	0,89	1,05	0,84

x_3 – кількість перевірок, проведених органами Держгірпромнагляду.

Фактор x_4 має найменший вплив.

Кореляційна матриця для НГВУ «Долинанфтогаз» є такою:

$$r^* = \begin{vmatrix} 1,00 & 0,14 & -0,44 & -0,29 & 0,20 & -0,46 & -0,26 & -0,23 & 1,00 & 0,22 & -0,02 & -0,16 & -0,39 \\ 0,14 & 1,00 & 0,27 & -0,38 & -0,46 & -0,48 & 0,14 & 0,34 & 0,22 & 1,00 & 0,81 & 0,76 & -0,66 \\ -0,44 & 0,27 & 1,00 & -0,11 & -0,29 & -0,38 & -0,11 & 1,00 & -0,04 & -0,48 & 0,14 & 0,34 & -0,37 \\ -0,29 & -0,38 & -0,11 & 1,00 & -0,26 & -0,26 & -0,26 & -0,23 & -0,02 & 0,81 & 1,00 & 0,97 & -0,72 \\ 0,20 & -0,46 & -0,26 & -0,23 & 1,00 & 0,22 & -0,02 & -0,16 & -0,16 & 0,76 & 0,97 & 1,00 & -0,64 \\ -0,46 & -0,48 & 0,14 & 0,34 & 0,22 & 1,00 & 0,81 & 0,76 & -0,39 & -0,66 & -0,72 & -0,64 & 1,00 \\ -0,26 & 0,14 & -0,01 & 0,18 & -0,23 & 0,34 & 0,63 & 0,64 & -0,32 & 0,20 & -0,04 & -0,37 & -0,54 & 0,10 \\ -0,23 & 0,34 & 0,63 & 0,64 & -0,32 & -0,23 & 0,22 & -0,02 & -0,16 & -0,39 & -0,66 & -0,72 & -0,64 & 1,00 \\ 1,00 & 0,22 & -0,02 & -0,16 & -0,39 & 0,22 & 1,00 & 0,81 & 0,76 & -0,66 & -0,72 & -0,64 & 1,00 \\ 0,22 & 1,00 & 0,81 & 0,76 & -0,66 & -0,02 & 0,81 & 1,00 & 0,97 & -0,72 & -0,64 & 1,00 \\ -0,02 & 0,81 & 1,00 & 0,97 & -0,72 & -0,16 & 0,76 & 0,97 & 1,00 & -0,64 & -0,39 & -0,66 & -0,72 & -0,64 & 1,00 \end{vmatrix}$$

За зменшенням тісноти зв'язку із показником загальних витрат на промислову безпеку НГВУ «Долинанфтогаз» вибрані показники промислової безпеки розподілились таким чином: $x_7, x_2, x_6, x_3, x_4, x_1, x_8$. Найменш впливовим є фактор – кількість перевірок, проведених органами Держгірпромнагляду.

За даними НГВУ «Надвірнанафтогаз» побудовано наступну кореляційну матрицю:

$$r^* = \begin{vmatrix} 1,00 & 0,01 & 0,50 & 0,49 & 0,77 & -0,25 & 0,11 & 0,20 & 0,19 \\ 0,01 & 1,00 & -0,46 & -0,36 & -0,20 & 0,19 & 0,20 & 0,22 & 0,44 \\ 0,50 & -0,46 & 1,00 & 0,60 & 0,57 & -0,38 & -0,09 & 0,07 & 0,04 \\ 0,49 & -0,36 & 0,60 & 1,00 & 0,65 & -0,71 & -0,05 & 0,06 & -0,26 \\ 0,77 & -0,20 & 0,57 & 0,65 & 1,00 & -0,47 & -0,06 & 0,04 & -0,02 \\ -0,25 & 0,19 & -0,38 & -0,71 & -0,47 & 1,00 & 0,62 & 0,48 & 0,44 \\ 0,11 & 0,20 & -0,09 & -0,05 & -0,06 & 0,62 & 1,00 & 0,97 & 0,12 \\ 0,20 & 0,22 & 0,07 & 0,06 & 0,04 & 0,48 & 0,97 & 1,00 & 0,07 \\ 0,19 & 0,44 & 0,04 & -0,26 & -0,02 & 0,44 & 0,12 & 0,07 & 1,00 \end{vmatrix}$$

З неї одержуємо такий розподіл факторів за тісністю зв'язку із показником загальних витрат на промислову безпеку НГВУ «Надвірнанафтогаз»: кількість перевірок, які проводились органами санітарно-епідеміологічного нагляду; кількість перевірок, проведених на рівні підприємства (на рівні структурних підрозділів); кількість дисциплінарних стягнень за порушення вимог з охорони праці (осіб); кількість перевірок, проведених органами Держгірпромнагляду; сума штрафів, накладених органами Держгірпромнагляду (грн.); кількість людино-днів непрацездатності з втратою працездатності на 1 робочий день і більше у потерпілих від нещасних випадків, пов'язаних з виробництвом; число штрафів, накладених органами Держгірпромнагляду (осіб). Незначним є вплив кількості нещасних випадків, пов'язаних з виробництвом.

Таким чином, аналіз показників промислової безпеки праці в НГВУ «Бориславнафтогаз», «Долинанфтогаз» та «Надвірнанафтогаз» як натурального, так і вартісного характеру показав, що:

– кількість нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на підприємстві є незначною, що свідчить про помітний вплив зовнішнього аудиту промислової безпеки на безпеку праці на виробництві;

– найбільший вплив на показник тих витрат, що пов'язані з промисловою безпекою праці, має кількість перевірок, проведених органами Держгірпромнагляду, та сума накладених штрафів, число перевірок, здійснених органами санітарно-епідеміологічного нагляду та на рівні самого підприємства, що свідчить про дієвість передусім зовнішнього його аудиту і все ще недостатню ефективність внутрішніх перевірок.

IV. Висновки. Для покращення ефективності діяльності відділам НГВУ, які відповідають за промислову безпеку праці, варто чітко врахувати у своїй подальшій роботі приписи посадових осіб органів державного нагляду за промисловою безпекою праці; регулярно проводити моніторинг основних причин виробничого травматизму, професійних захворювань, аварій, заподіяної шкоди; систематично розглядати питання щодо підтвердження наявності небезпечної виробничої ситуації; формувати за участю керівників підрозділів підприємства перелік професій, посад і видів робіт, на які

повинні бути розроблені інструкції з безпеки праці, що діють в межах підприємства; брати участь у проведенні внутрішнього аудиту промислової безпеки на відповідність локальної документації та стану справ з цих питань нормативно-правовим актам з промислової безпеки і рішенням комісії підприємства з перевірки знань з охорони праці; своєчасно проводити необхідні випробування і технічні огляди виробничого устаткування; організовувати кожне з робочих місць у повній відповідності з нормативно-правовими актами з охорони праці; планувати та використовувати цільові кошти, виділені на виконання комплексних заходів для досягнення діючих нормативів та підвищення існуючого рівня промислової безпеки праці до встановлених національних і міжнародних вимог.

УДК 330.341.1:63

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті проаналізовано основні показники інвестиційної та інноваційної діяльності підприємств України та Карпатського регіону. Встановлено визначальні тенденції змін в інвестиційно-інноваційній активності господарюючих суб'єктів.

Ключові слова: інноваційно-інвестиційний розвиток, аграрні підприємства, сільське господарство, інвестиції, інновації.

I. Вступ. Збалансований розвиток аграрних підприємств передбачає налагодження системного становлення усіх аспектів їх діяльності, а саме: виробничо-господарського, фінансового, організаційно-управлінського, економічного, соціального та інноваційно-інвестиційного. У сучасних умовах поширення конкуренції на аграрних ринках питання впровадження інновацій є особливо актуальним. У свою чергу, можливість інноваційного розвитку підприємств визначається значною мірою їх інвестиційною активністю, оскільки розробка і впровадження нових видів виробництва вимагає залучення фінансових ресурсів. З огляду на такі твердження, очевидно, що раціональним буде підхід комплексного розгляду проблем інноваційно-інвестиційного становлення агроформувань.

1. Гогіташвілі Г. Г. Управління охороною праці та ризиком за міжнародними стандартами : навч. посіб. / Гогіташвілі Г. Г., Карчевські Є. Т., Лапін В. М. – К. : Знання, 2007. – 367 с.

2. Герасименко Ю. Державний нагляд на виробництвах нафтогазового комплексу / Герасименко Ю. // Охорона праці. – 2005. – № 2. – С. 20-22.

3. Лесенко Г. Опрацювання програми поліпшення стану умов і безпеки праці / Лесенко Г. // Охорона праці. – 2005. – № 9. – С. 3-4.

4. Благун І. С. Математичні методи в економіці: навч. посіб. / Благун І. С., Кічор В. П., Феєшур Р. В., Воробець С. Й. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 264 с.

It is done regressive-correlative and dispersive analyses of charges for implementation of measures of industrial safety of labour at oil and gas extracting enterprises.

Якубів В. М.

Дослідження питань інноваційного розвитку суб'єктів господарювання у сільському господарстві висвітлені у працях таких вчених як: З. Герасимчук, М. Зубець, Ю. Каракай, О. Кундеус, М. Лендел, М. Лобанов, Л. Марчук, П. Пуцентейло, Л. Федулова та багато інших.

Проблеми підвищення інвестиційної активності аграрних підприємств на сучасному етапі розвитку ринкових відносин розглядають вчені економісти: В. Андрійчук, В. Геєць, С. Кваша, М. Кожем'якіна, І. Прокопа, П. Саблук, Ю. Хвесик.

Водночас окремі аспекти інноваційно-інвестиційного розвитку сільськогосподарських підприємств залишаються не повністю вивченими.

II. Постановка завдання. Метою даної статті є виявлення основних тенденцій інноваційно-інвестиційного становлення агроформувань у ринковій економіці та обґрунтування висновків щодо покращання ситуації.

З метою досягнення поставлених завдань використовувались такі методи: аналіз, порівняння, розрахунково-конструктивний, графічний, узагальнення та наукової абстракції.

III. Результати. Для визначення тенденцій змін в інвестиційній активності сільськогосподарських підприємств Карпатського регіону та України загалом проаналізовано дані табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка змін в інвестиційній активності Карпатського регіону і України

Показник	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Обсяг інвестицій в основний капітал сільського господарства, млн. грн.:						
– Карпатський регіон	42,8	297,2	323,1	496,3	880,3	467,8
– Україна	1228,7	5027,2	7264,7	11120,7	15566,9	9410,2
Питома вага інвестицій в сільське господарство у загальній величині інвестицій, %:						
– Карпатський регіон	2,0	3,6	2,7	3,0	3,3	3,2
– Україна	5,2	5,4	5,8	5,9	6,0	6,2
Обсяг прямих іноземних інвестицій, млн. дол. США:						
– Карпатський регіон	291,1	747,9	853,3	1027,4	1477,1	1788,3
– Україна	3875,0	9047,0	16890,0	21186,0	29542,7	35616,4

* Розраховано за даними джерел: [1, 2, 3, 4].

Дані табл. 1 дають змогу узагальнити ряд висновків.

1. Загальний обсяг інвестицій в основний капітал сільського господарства України впродовж останніх десяти років зріс у 7,7 раза, у Карпатському регіоні – у 11 разів. На фоні загального зростання інвестиційної активності особливо виділяються 2005 – 2008 рр., коли щороку спостерігалось стабільне збільшення на 9 % у 2006 р. проти 2005 р., 50 % у 2007 р. проти 2006 р. та 77 % у 2008 р. проти 2007 р. у Карпатському регіоні. Подібна тенденція склалась по Україні загалом.

У 2009 р. обсяг інвестицій в основний капітал знизився майже вдвічі в Західних областях та в 1,7 раза в середньому по Україні. Це явище спричинене, передусім, поглибленням кризової ситуації в економіці країни.

2. Обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну та Карпатський регіон, зокрема впродовж аналізованого періоду щороку зростає. У цілому в 2009 р. проти 2000 р. цей показник зріс у західних областях в 6,1 раза, в Україні – в 9,2 раза. Усі прямі іноземні інвестиції надійшли в 2009 р. з 125 країн світу. До основних інвесторів належать: Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Росія та Австрія. Частка іноземних інвестицій в сільське господарство у загальній їх величині по Україні складає 2,3 % або 813,3 млн. дол. США у 2009 р.

3. Пообласний аналіз обсягу інвестування показує, що основним отримувачем капітальних інвестицій в основний капітал в Карпатсь-

кому регіоні є Львівська область, де зосереджено близько 46 % усіх надходжень, а найменше акумульовано інвестиційних коштів у Закарпатській області – лише близько 13 %. У загальній величині прямих іноземних інвестицій ситуація спостерігається подібна, а саме: найбільше їх зосереджено у Львівській області – близько 51 %, а найменше у Чернівецькій – лише 3,4 %. Такий перерозподіл інвестиційних ресурсів зумовлений, передусім, вищою привабливістю Львівської та Івано-Франківської областей за основними виробничо-фінансовими показниками.

4. Оцінюючи позитивні зміни в обсягах залучення інвестицій в сільське господарство, очевидним є низький рівень частки інвестицій в аграрну сферу у загальній величині вкладень в економіку країни. Впродовж останніх п'яти років цей показник не зазнав значного збільшення ні в регіоні Карпат, ні в Україні, що відображає негативні аспекти у поширенні інвестиційної діяльності.

Детальніший розподіл інвестиційних ресурсів серед різних галузей економіки України відображено на рис. 1.

Дані рис. 1. показують, що основним отримувачем інвестицій в Україні є промислова галузь – близько 38 % у 2009 р. На II місці – транспорт і зв'язок – 16,2 %, на III місці – торгівля – 9,3 %. Така ситуація значною мірою зумовлена дохідністю цих галузей економіки. Так, прибуток від звичайної діяльності підприємств промисловості в середньому за 2007 – 2009 рр.

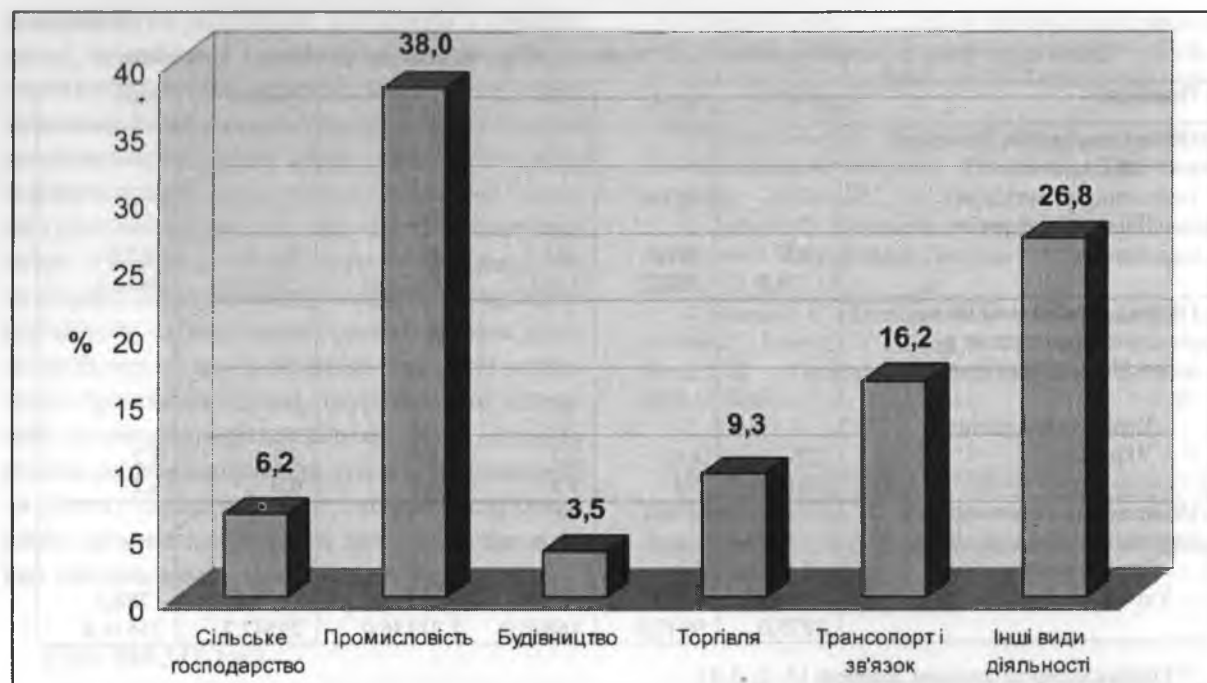

Рис. 1. Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності в Україні у 2009 р.

становить 19791,4 млн. грн., у підприємств транспорту і зв'язку – 8723 млн. грн.

У секторі аграрного виробництва фінансові результати за останні три роки (2007–2009 рр.) становила на рівні 7290,1 млн. грн. Проте, незважаючи на це, низький рівень залучення інвестицій – тільки 6,2 % від усіх галузей економіки (рис. 1) пояснюється ще й тим, що в сільському господарстві наявні додаткові ризики пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції, зокрема погодні умови, швидкість псування продуктів тощо.

Низька інвестиційна активність сільськогосподарських підприємств, а також використання застарілих техніки і технологій, недоступність кредитних засобів та ряд інших про-

blem перешкоджають активному впровадженню інновацій. Так, із загального обсягу виробництва інноваційної продукції в економіці Карпатського регіону (табл. 2) тільки близько 1 % припадає на агро формування.

На основі даних табл. 2 та деяких інших розрахунків згруповано ряд висновків.

По-перше, аналізуючи динаміку показника виробництва інноваційної продукції в різних регіонах, очевидна наявність позитивної тенденції до зростання обсягу інновацій в економіці. Таке збільшення досягає в середньому 2 – 2,5 раза за кожні досліджувані п'ять років, що свідчить про швидкий інноваційний розвиток.

По-друге, на фоні загальної позитивної динаміки відслідковується деяке відставання дос-

ліджуваних західних областей від загальнодержавного рівня економіки. Так, за аналізований період при частці виробництва валової продукції сільського господарства у Карпатському регіоні близько 11 % від загальнонаціонального рівня, частка виробництва інноваційної продукції становить близько 2,5 – 5,8 %. Водночас спостерігається деяке збільшення частки виробництва інноваційної продукції в західних областях впродовж 2000 – 2009 рр.

По-третє, по обласний аналіз показав, що основним інноватором у Карпатському регіоні є Львівська область, яка виробляє майже половину інноваційної продукції усіх чотирьох областей. Найнижчим цей показник у 2000 р. був у Івано-Франківській області – лише 9,3 %, проте за наступних п'ять років ця область вийшла на друге місце – з часткою 27,7 % від загально регіонального рівня. У цілому по усіх областях спостерігається поступове збільшення обсягів виробництва інноваційної продукції.

IV. Висновки. Таким чином позитивні тенденції у виробництві інноваційної продукції в економіці Карпатського регіону та України загалом матимуть важливий вплив на інноваційно-інвестиційний розвиток сільського господарства. Оскільки більшою чи меншою мірою загальноекономічний розвиток держави і регіону створюватиме сприятливі передумови для формування привабливого інвестиційного середовища як для вітчизняного, так і для іноземного інвестора. Водночас важливим є розробка стратегічних бізнес-планів функціонування агроформувань. Основними напрямками

внутрішньо організаційних змін у діяльності сільськогосподарських підприємств мають бути:

1) удосконалення організаційно-управлінської системи господарювання з метою підвищення якості і ролі маркетингових, аналітико-планових та аспектів менеджменту;

2) оптимізація виробничо-господарської діяльності підприємств шляхом впровадження новітніх технологій, освоєння інноваційних виробництв та вихід з ними на нові вітчизняні та зовнішні ринки.

1. Сільське господарство України 2005: Статистичний зб. – К.: Державний комітет статистики України, 2006. – 370 с.

2. Сільське господарство України 2009: Статистичний зб. – К.: Державний комітет статистики України, 2010. – 374 с.

3. Регіони України 2010 в 2-х томах: Статистичний зб. – К.: Державний комітет статистики України, 2010. – Т. 2. – 806 с.

4. Регіони України 2007 в 2-х томах: Статистичний зб. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – Т. 2. – 822 с.

5. Регіони України 2010 в 2-х томах: Статистичний зб. – К.: Державний комітет статистики України, 2010. – Т. 1. – 366 с.

6. Регіони України 2007 в 2-х томах: Статистичний зб. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – Т. 1. – 346 с.

The article analyzes the main indicators of investment and innovative activity of enterprises of Ukraine and the Carpathian region. It defines trends in investment and innovation activity of economic entities.

УДК 338.45+004.9

Кондур О. С., Стецевич Г. В., Марчук Л. В.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ПРОЦЕСІ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ

Розглядається роль інформаційних технологій та особливості їх застосування при реструктуризації підприємств.

Ключові слова: реструктуризація підприємств, інформаційно-технологічне забезпечення, інформаційна система, автоматизація.

I. Вступ. Зростаюча динамічність зовнішнього середовища вимагає від підприємств постійної адаптації до змін, адекватних реакцій на дії інших суб'єктів ринку. Однією з основ-

них моделей пристосування підприємства до мінливих умов функціонування є його реструктуризація. У літературі по-різному означають реструктуризацію, хоча всі дослідники підкреслюють, що реструктуризація – це зміна. Ця зміна повинна покращити функціонування підприємства і створити можливості отримання максимальних результатів з наявного економічного потенціалу [1]. Реструктуризація – це засіб формування у підприємства потенційної спроможності та реальної здатності до реагування на зміни зовнішнього середовища відпо-

Динаміка виробництва інноваційної продукції в економіці
Карпатського регіону та України

Таблиця 2

Адміністративно-територіальна одиниця	Роки		
	2000	2005	2009
Карпатський регіон, в т.ч. області, тис. грн.:	286848,9	721466,5	497591,2
– Закарпатська, тис. грн.	51525,7	100270,1	786,0
– Івано-Франківська, тис. грн.	26747,6	199995,0	169718,7
– Львівська, тис. грн.	151695,5	343360,4	254112,1
– Чернівецька, тис. грн.	56880,1	77841,0	72974,4
Україна, тис. грн.	12148292,2	24995377,0	8511464,1
Частка виробництва інноваційної продукції на підприємствах Карпатського регіону у загальній величині по Україні, %	2,4	2,9	5,8

* Розраховано за даними джерел: [5, 6].

відно до стратегії розвитку шляхом проведення комплексу організаційно-економічних, техніко-технологічних, правових і фінансових заходів, спрямованих на підвищення вартості його бізнесу [2]. Відповідно до сфер, яких стосуються перетворення діяльності підприємства, розрізняють реструктуризацію управлінську, кадрову, маркетингову, виробничу, інноваційну, фінансову [3].

II. Постановка завдання. Більшість проектів реструктуризації підприємств здійснюються в умовах високого ступеня невизначеності та ризику. Тому доступність точної та своєчасної інформації визначає успіх проекту реструктуризації в цілому. Для цього необхідно ефективно керувати комунікаціями проекту, тобто управляти взаємодіями, інформаційними зв'язками. Управління комунікаціями забезпечує підтримку системи взаємодій між учасниками проекту реструктуризації, передачу управлінської та звітної інформації, яка на-прямлена на забезпечення досягнення цілей проекту. Сучасне управління комунікаціями неможливе без сучасних інформаційних технологій. Розглянемо механізм створення нової інформаційної системи на підприємстві, яке реструктуризується.

III. Результати. Щоб адаптуватися, підприємства змушені проводити «докорінну реорганізацію виробництва», більшість ключових елементів якої безпосередньо пов'язані з новими економічними умовами, зокрема відбу-

вається зміна стратегічного ресурсу при переході від індустріального до інформаційного суспільства. В індустріальному суспільстві стратегічним ресурсом є капітал. У новому, інформаційному суспільстві, цим ключовим ресурсом стає інформація, знання, творчість.

Сучасний підхід до управління підприємством ґрунтується на конвергенції управлінських та інформаційних технологій. Класики теорії сучасного менеджменту сходяться на думці про те, що автоматизоване управління будується на інших принципах, ніж менеджмент в передкомп'ютерну епоху, і вимагає докорінної перебудови всієї системи управління [4, 5]. Процес упровадження інформаційної системи в організації тісно пов'язаний з перебудовою самої системи управління – оптимізацією організаційної структури, процесів і функцій, що описують взаємодії ланок цієї структури, а також зі зміною мотивації персоналу.

В таблиці 1 наведено загальну схему інформаційного забезпечення реструктуризації [6].

Розробка та впровадження нової інформаційної системи на підприємстві, яке реструктуризується, повинна здійснюватись за таким алгоритмом.

Проведення дослідження діяльності підприємства. Щоб спланувати і здійснити зміни, необхідно точно і вчасно встановити причини відповідних проблем. Тому необхідний постійний моніторинг поточної діяльності підприємства, за рахунок якого керівництво отримує

Таблиця 1

Основні напрямки інформаційного забезпечення проекту реструктуризації

напрямок	Зміст	джерело інформації
Інформаційно-технологічне забезпечення проекту реструктуризації	1) Планування системи комунікацій проекту, збір та розподіл інформації в ході проекту, оцінка та відображення прогресу, документування	1) Цілі та план проекту реструктуризації, робоча інформація
	2) Відбір, придбання та встановлення програмного забезпечення проекту реструктуризації	2) цілі та план проекту, ресурсні обмеження, інформація про ринок програмного забезпечення
Створення корпоративної інформаційної системи	1) розробка і проектування інформаційної системи	1) результати діагностики, стратегічні напрямки розвитку підприємства, інформаційно-технологічна стратегія підприємства
	2) відбір та впровадження сучасних інформаційних технологій	2) інформаційно-технологічна стратегія підприємства, сучасний стан даного напрямку теорії та практики
	3) впровадження інформаційної системи підприємства	3) проект корпоративної інформаційної системи, ресурсні обмеження

можливість адекватного аналізу проблем, їх проявів і причин.

Для отримання відповідних даних про господарську діяльність підприємства, про його економічний стан, доцільно використати дані бухгалтерської звітності. Майже на всіх сучасних підприємствах використовують програми автоматизації бухгалтерського обліку. З них найпоширенішими і найбільш адаптованими до української системи ведення обліку є «1С: Підприємство» (7 і 8 версії), «Акцент-бухгалтерія», «Парус – Підприємство», «Бест Звіт Плюс». Особливо необхідне застосування цих програм для молодих підприємств, які працюють на ринку менше двох років, тому що вони найбільше схильні до ризику банкрутства. А маючи навіть невелику кількість показників (наприклад, коефіцієнти ліквідності, рентабельності, оборотності та інші), можна зробити аналіз фінансового стану підприємства.

У певних випадках для реалізації цілей фінансового аналізу буває недостатньо використовувати лише бухгалтерську звітність. Проте найчастіше річна і квартальна звітність є єдиним джерелом зовнішнього фінансового аналізу.

Моделювання діяльності підприємства. Існуючий стан підприємства моделюється на основі моделі «AS-IS». Модель «AS-IS» – це модель «як є», тобто модель вже існуючого процесу. Побудова функціональної моделі «AS-IS» дозволяє чітко зафіксувати, які процеси здійснюються на підприємстві, які інформаційні об'єкти використовуються при виконанні функцій різного рівня деталізації. На основі цієї моделі досягається консенсус між різними етапами процесу по тому, «хто що зробив» і що кожен етап додає в процес. Функціональна модель «AS-IS» є відправною точкою для аналізу потреб підприємства, виявлення проблем і «вузьких» місць та розробки проекту вдосконалення ділових процесів. Ця модель дозволяє з'ясувати, «що і як ми робимо зараз» перед тим, як визначити те, «що і як робитимемо завтра». Аналіз функціональної моделі «AS-IS» допомагає зрозуміти, де знаходиться проблемна ситуація, в чому полягатимуть переваги нових процесів і яким змінам піддається існуюча структура організації процесу. Дослідження необхідності реструктуризації (виявлення та ліквідація недоліків) в існуючих процесах досягається за рахунок застосування декомпозиції (аналізу), що виробляється навіть

там, де функціональність на перший погляд є очевидною.

Але при створенні моделі «AS-IS» недосвідченим аналітиком може виникнути поширена помилка – це побудова ідеалізованої моделі, особливо в тому випадку, коли модель формується під впливом знань чи точки зору керівника.

Оптимізація діяльності підприємства. Образ майбутнього підприємства створюється за допомогою оптимізаційної моделі «To-Be». Перехід від моделі «AS-IS» до «To-Be» проводиться за допомогою побудови незалежної моделі «BPwin» як результат виправлення помилок і недоліків бізнес-процесів моделі «AS-IS». «BPwin» не генерує модель «To-Be» автоматично. Остання версія цього продукту називається Arena Product Suite. Програмне забезпечення імітаційного моделювання Arena призначене для корпоративного використання. Воно проводить глибокий аналіз для окремої функціональної області (наприклад, виробництво, матеріально-технічне забезпечення, обслуговування замовників) і аналіз процесів, які перекривають кілька функціональних областей. У пакеті Arena (Basic Edition, Professional Edition, Enterprise, шаблони додатків) використовується методологія моделювання на основі блок-схем, ієрархічне моделювання та моделювання з високим рівнем застосування графіки.

Розробка системного проекту. Системний проект включає функціональну та інформаційну модель майбутньої системи у відповідності до вимог замовника, а також технічні завдання на створення інформаційної системи. Він будується на основі моделі «To-Be»: розробляється архітектура інформаційної системи, її функції, зовнішні умови її функціонування, розподіл функцій між апаратною та програмною частинами, інтерфейси, розподіл функцій між людиною та системою; формуються вимоги до програмних та інформаційних компонентів системи, необхідні апаратні ресурси, вимоги до бази даних, фізичні характеристики компонентів системи, їх інтерфейси; формуються списки людей та робіт, які мають відношення до системи.

Розробка пропозицій з автоматизації. На основі системного проекту здійснюється складання переліку автоматизованих робочих місць підприємства та способів взаємодії між ними. Далі аналізуються можливості застосування існуючих систем управління підприємством

для розв'язання необхідних задач, формуються рекомендації з вибору такої системи. Приймається спільно із замовником рішення про вибір конкретної системи управління підприємством або про розробку власної системи. Після цього розробляються вимоги до технічних засобів, вимоги до програмних засобів, пропозиції по етапах та термінах автоматизації.

Розробка технічного проекту. На основі системного проекту та прийняття рішень з автоматизації здійснюється проектування системи.

Генерація програмних кодів із специфікацій технічного проекту.

Тестування та відладка програмних кодів.

Встановлення програмного забезпечення.

Навчання користувачів.

Наповнення інформаційної системи фактичними даними.

Інтеграція інформаційної системи.

Роботи з проектування та впровадження єдиної корпоративної інформаційної системи необхідно проводити з урахуванням всього комплексу заходів з реструктуризації, оскільки зміна організаційної структури, бізнес-процесів, організаційної культури або систем цілей та стратегій підприємства приводить до необхідності зміни існуючої системи інформаційних процесів.

Основні програмні засоби, які використовуються в проектах реструктуризації, можна класифікувати таким чином:

1) *засоби управління проектами*, наприклад Microsoft Project, Open Plan Desktop. Microsoft Project створений для того, щоб допомогти менеджеру проекту в розробці планів, розподілі ресурсів по завданнях, у відстежуванні прогресу та в аналізі обсягів робіт. Microsoft Project створює розклади критичного шляху з урахуванням ресурсів, які використовуються. Ланцюжок візуалізується в діаграмі Ганта. Open Plan – це система календарного планування і контролю виконання проектів і програм. Основними її функціональними можливостями є: аналіз проекту за методом критичного шляху; оптимізація завантаження всіх видів ресурсів (поновлюваних, що витрачаються) з урахуванням кваліфікацій, приналежності до функціональних підрозділів; мультипроектний аналіз; отримання та налаштування звітів; аналіз ходу виконання проекту, в тому числі на підставі освоєного обсягу за допомогою аналізів ризиків за методом Монте-Карло і за інтеграцією з ERP-системами;

2) *інструментальні засоби для аналізу та проектування складних систем*: засоби створення діаграм та інструментарії низького рівня ((ABC Flow charter (Micrografx); Process Charter (Scitor)) для графічного зображення систематизованих цілей і перспектив розвитку підприємства, його реорганізації, не торкаючись аналітичного аналізу, і з окремими елементами імітаційного моделювання; засоби проектування і аналізу процесів, які дозволяють проектувати бізнес-процеси та інформаційні процеси (Action Workflow System (Action Technologies Inc); засоби комплексного моделювання, включаючи імітаційне, (ARIS Toolset (IDS Prof. Scheer), які використовуються для виконання складних проектів або на рівні кількох організацій (філій); об'єктивно-орієнтовані інструментарії та засоби швидкої розробки застосувань (Framework (Ptech); Designer 2000 (Oracle)); інтегровані багатофункціональні засоби, які автоматизують основні етапи проведення реінжиніринга бізнес-процесів (SPARKS (Coopers & Lybrand); BDF (Texas Instruments Inc));

3) програмні засоби економічного та маркетингового аналізу: програми для розробки маркетингової стратегії підприємства (Marketing Expert, Audit Expert, Project Expert);

4) засоби автоматизації документообігу, управління документами та бізнес-процесами: Staffware (Staffware pie), DOCS Open (PC DOCS) та інші.

IV. Висновки. В інтересах акціонерів та інших зацікавлених сторін реструктуризація бізнесу повинна проводитися в міру виникнення проблем, не чекаючи їх загострення до стадії кризи. Основними факторами такого процесу можна назвати наступні [7]: швидкість аналізу, рішень і практичних дій; здатність менеджерів аналізувати стан компанії та причини негативних явищ; схильність керівництва до комплексних перетворень; співвідношення фактора часу з наявними людськими, фінансовими й іншими матеріальними ресурсами; стратегічні цілі та задачі власників компанії; інтереси всіх зацікавлених сторін. Керівництво повинно усвідомлювати необхідність впровадження інформаційної системи для ухвалення управлінських рішень.

1. Янік В. Ефективність формування і розвитку підприємництва в умовах трансформації економіки постсоціалістичних країн: Монографія/ Янік В. – Львів: Видавничий дім «Панорама», 2001. – 304 с.

2. Скочилиас С. Реструктуризація підприємств в умовах трансформації економіки/ Скочилиас С.// Економічний аналіз. – 2009. – Випуск 4. – С. 300-303.

3. Кондур О. С. Реструктуризація як один із напрямків трансформацій у системі управління підприємств/ Кондур О. С., Марчук Л. В. // Регіональний вимір сензитивності механізмів управління: правовий, фінансово-економічний, психологічний аспекти: Матеріали VII Всеукраїнської науково – практичної конференції, 10-11 грудня 2009 р., Чернівецька філія МАУП/ Упорядн. О. В. Поляк, Н. Є. Килипенко. – Чернівці: Букрек, 2010. – С. 194-197.

4. Гужва В. М. Інформаційні системи в міжнародному бізнесі: Навч. посіб./ В. М. Гужва, А. Г. Постєвой. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 458 с.

5. Гріфін Р. Основи менеджменту: підручник / Гріфін Р., Яцура В. Наук. ред. В. Яцури, Д. Олесевич. – Львів: Бак, 200. – 624 с.

6. Шаралдаєва И. А. Теоретические основы реструктуризации: Учебное пособие/ Шаралдаев И. А. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2005. – 160с.

7. Темкин А. Реструктуризация бизнеса или финансовое оздоровление?/ Темкин А. // Управление компанией. – 2003. – № 4. – С.16-19.

Examined role of information technologies and feature of their application during restructuring of enterprises.

Сус Т. Й.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА В КАРПАТСЬКОМУ МАКРОРЕГІОНІ

Розглянуто стратегію розвитку сільськогосподарського виробництва в Карпатському макрорегіоні. Запропоновано концепцію екологізації АПК макрорегіону. Проаналізовано основні напрямки екологізації сільського господарства та фактори, які сприятимуть її здійсненню.

Ключові слова: макрорегіон, екологізація, біорізноманіття, екологічне землеробство, екологічне тваринництво.

I. Вступ. Сучасний етап розвитку сільськогосподарського виробництва в Карпатському макрорегіоні характеризується безперервним збільшенням площ під монокультурами, що негативно впливає на родючість ґрунту, посилює ерозійні процеси.

У зв'язку з тим, що сільське господарство завжди пов'язане з перетворенням природи і чинить негативний вплив на довкілля при застосуванні інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур. Постійне нарощування виробництва продукції піднесло ці перетворення на новий рівень і тому нині сільське господарство спричиняє величезні екологічні негаразди, призводячи до виснаження екосистем та втрати біологічного різноманіття.

Глибока економічна криза в сільському господарстві регіону потребує переорієнтації сільськогосподарського виробництва на забезпечення продовольчої безпеки, підвищення ефективності та конкурентоспроможності продукції з одночасним впровадженням технологій екологізації на всіх

етапах виробничого процесу. Вступ України в СОТ зумовлює розробку стратегії сільськогосподарського виробництва, яка базується на концепції сталого агроекологічного розвитку. Впровадження даної концепції в Карпатському макрорегіоні дозволить зупинити деградацію сільськогосподарських угідь, вивести сільськогосподарське виробництво на якісно новий інноваційний рівень розвитку та зберегти чисте довкілля для прийдешніх поколінь. Сталий агроекологічний розвиток дозволяє узгодити й гармонізувати економічні, екологічні та соціальні цілі в галузі сільського господарства та природокористування. Важливим аспектом впровадження стратегії сталого агроекологічного розвитку територій є можливість збереження здоров'я населення за рахунок сприятливого життєвого середовища, підсилення туристично-рекреаційного потенціалу Карпатського регіону через споживання екологічно чистих продуктів, збереження біорізноманіття, забезпечення стандартів екологічно чистого середовища та підвищення конкурентоздатності туристично-рекреаційного комплексу на міжнародному ринку туристичних послуг.

Проблеми екологізації сільського господарства України та формування сталого агроекологічного розвитку розглянуто в працях М. Маліка, М. Хвесика, В. Скальського, Є. Милованова, О. Ходаківської, Г. Зайчук та ін.

М. Й. Малік та М. А. Хвесик обґрунтовують необхідність ...”сучасного теоретико-методологічного забезпечення нових організацій-

но-управлінських форм сталого розвитку агрокомплексу України, які адекватно б реагували на соціальні, економічні й екологічні зміни сьогодення” [1, с.11].

Г. О. Зайчук розглядає виробництво екологічно чистих продуктів харчування як стратегічний напрямок розвитку сільгоспвиробництва. “Основна мета органічного сільського господарства, – на думку Г. Зайчук, полягає в тому, щоб оптимізувати показники здоров’я населення і продуктивність взаємопов’язаних природних систем – ґрунтового життя, рослин, тварин і людей” [2, с.101].

Проте питання впровадження екологічного сільгоспвиробництва на регіональному рівні досліджені недостатньо. Особливо актуальним залишається методологічний підхід розробки і впровадження концепції екологічного сільгоспвиробництва, виходячи з регіональних особливостей та системної кризи в сільському господарстві, низької ефективності тваринницької галузі.

II. Постановка завдання. Метою статті є розробка концептуальних засад екологізації агропромислового виробництва, виходячи зі специфіки Карпатського макрорегіону.

III. Результати. Карпатський макрорегіон об’єднує Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську та Чернівецьку області і займає майже 10% земельної площі України, де проживає 13% населення і виробляється 12% продукції сільського господарства. Сучасний стан сільського господарства характеризується стагнацією, особливо потерпає від кризи тваринницька галузь, зокрема молочне і м’ясне скотарство. В рослинництві характерним є вирощування монокультур, зокрема зернових та ріпаку без дотримання науковообґрунтованих сівозмін з застосуванням інтенсивних технологій іноземними інвесторами та великими сільгосппідприємствами. Враховуючи адміністративно-територіальне розміщення та межування з п’ятьма зарубіжними країнами, розглянемо можливі стратегії розвитку сільгоспвиробництва макрорегіону:

1. Забезпечення продовольчої безпеки та самодостатності макрорегіону шляхом ведення інтенсивного сільгоспвиробництва, яке базується на широкому застосуванні мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин та вирощування генетично модифікованих організмів;

2. Стратегія побудована на враховуванні

ринкової кон’юнктури та вирощуванні найбільш прибуткових культур, зокрема ріпаку.

3. Стратегія сталого агроекологічного розвитку, забезпечення продовольчої самодостатності макрорегіону, збереження біорізноманіття та виробництво екологічно чистих продуктів харчування.

Перша стратегія не враховує світові тенденції прискореного розвитку екологічного сільгоспвиробництва і поряд з вирішенням проблем продовольчої самодостатності регіону не забезпечує збереження біорізноманіття та не гарантує чистоти поверхневих і підземних вод, які можуть забруднюватись залишками хімічних засобів захисту рослин та мінеральних добрив і цим самим погіршувати стан навколишнього середовища, туристично-рекреаційний потенціал макрорегіону.

Іноземні інвестори, які вкладають кошти в аграрний сектор прагнуть одержати максимальний прибуток та вирощують сільськогосподарські культури, застосовуючи інтенсивні технології та нехтуючи сівозміними. В більшості випадків колективні сільгосппідприємства та агрофірми не займаються тваринництвом і внесення органіки під майбутній урожай з кожним роком в розрахунку на 1 га посівної площі зменшується (табл. 1). Вирощування монокультур, зменшення внесеної органіки призводить до ґрунтовтоми, необхідності зростання доз внесених мінеральних добрив та засобів захисту рослин.

Можна констатувати, що за період з 1990 до 2010 року, незважаючи на зменшення загальних обсягів виробництва сільськогосподарської продукції внаслідок економічної кризи, процеси деградації ґрунтів не тільки не знизились, але навіть посилюються. Це пов’язано із загальним зменшенням внесення органічних та мінеральних добрив, порушенням співвідношення між ними, що призводить до збільшення кількості кислих і солонцюватих ґрунтів, порушенням сівозмін і зменшення у сівозмінах посівних площ бобових культур, низьким рівнем агротехніки.

В регіоні зменшується асортимент продукції сільського господарства, що змушує завозити значну кількість сільгосппродукції з інших регіонів та країн, хоча вона раніше вирощувалась на місцевих полях і це дозволяло забезпечувати населення місцевими продуктами харчування високої якості та роботою в аграрному секторі економіки.

Таблиця 1

Внесення добрив під сільськогосподарські культури в агроформуваннях Івано-Франківської області

Показник	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	1990/2009 раз
Мінеральні добрива								
Усього внесено у поживних речовинах, тис.ц	794,0	51,0	30,7	40,0	49,4	80,7	81,6	
Удобрена площа під урожай, тис.га	322,7	70,2	40,0	43,6	45,8	69,1	69,8	
Частка удобреної площі, відсотків	97,5	41,7	51,8	61,1	66,3	72,9	69,2	
Внесено у поживних речовинах на 1 га посівної площі, кг	240,0	30,0	40,0	56,0	72,0	85,0	82,0	
Органічні добрива								
Усього внесено, тис.т	5064,1	480,1	128,5	130,8	90,9	117,6	106,2	
Удобрена площа, тис.га	78,2	8,9	2,6	3,1	2,5	6,9	5,0	
Частка удобреної площі, відсотків	23,6	5,3	3,4	4,3	3,6	7,2	5,0	
Внесено на 1 га посівної площі, т	15,3	2,8	1,7	1,8	1,3	1,2	1,1	

* Розраховано на основі даних Головного управління статистики в Івано-Франківській області [3].

Сталий агроекологічний розвиток повинен базуватися на системному підході до провадження сільгоспвиробництва. Поряд з екологічним землеробством необхідно впроваджувати екологічне тваринництво та переробку одержаної продукції згідно вимог до екологічно чистих продуктів харчування (Рис. 1.).

Екологічне тваринництво повинно сприяти встановленню рівноваги сільськогосподарських виробничих систем, при якій задовольняються потреби рослин в поживних речовинах і покращується органічний склад ґрунту. Таким чином екологічне тваринництво стимулює природну циркуляцію речовин між ґрунтом і рослиною, рослиною і твариною, а також твариною і ґрунтом. Виходячи з цієї концепції саме комплексне ведення сільгоспвиробництва на основі екологічного землеробства і тваринництва найбільш повно відповідає вимогам сталого агроекологічного розвитку. В результаті ви-

користання відновлюваних природних ресурсів (органічних добрив, зернобобові і кормові культури) стає можливим комбінування рослинництва і тваринництва, які взаємодоповнюють один одного і в результаті синергічного ефекту сприяють довгостроковому збереженню і покращенню родючості ґрунтів та одержанню високоякісних екологічно чистих продуктів харчування.

Запровадження екологічного землеробства в регіоні базуватиметься на застосуванні органічних добрив, біостимуляторів, біологічних засобів захисту рослин, а це:

– екологічне оздоровлення довкілля і поліпшення здоров’я населення;

– використання в боротьбі з шкідливими організмами їх природних ворогів: ентомофагів, паразитів, антагоністів і т. д.;

– відсутність резистентності у шкідливих організмів до застосовуваних препаратів;

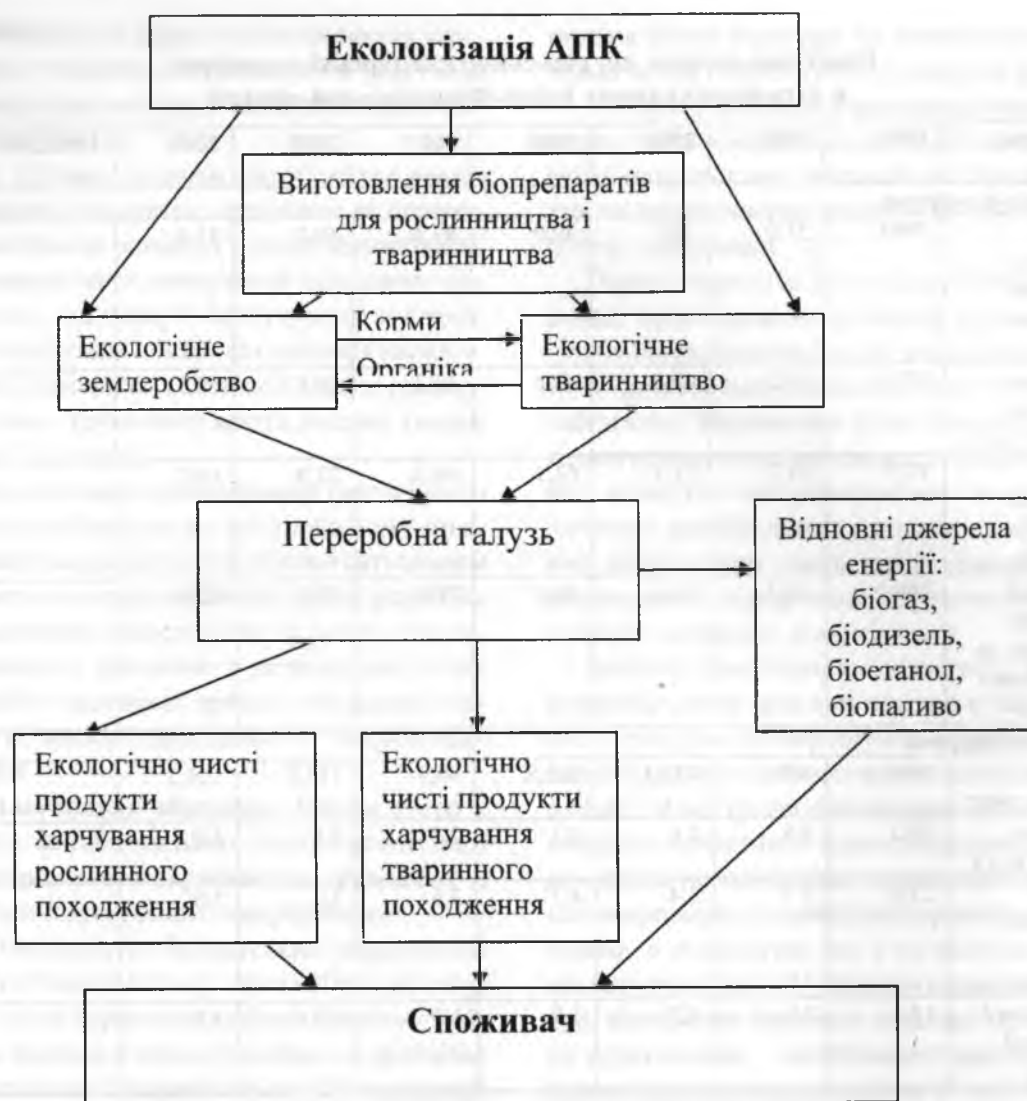

Рис.1. Концептуальні засади екологізації АПК Карпатського макрорегіону

- запобігання явищ забруднення ґрунту, води, повітря і продукції після застосування хімічних препаратів;
- зниження (на 25-100 %) доз мінеральних добрив;
- істотне покращення якості сільгосппродукції;
- можливість відмови від використання дорогих імпортованих пестицидів і агрохімікатів, значної економії коштів ;
- можливість переорієнтації господарств на більш рентабельне виробництво нових видів продукції, в т.ч. екологічно чистої;
- повноцінне використання всіх видів органічних відходів в агробіоценозах;
- підвищення родючості земель, оздоровлення ґрунтової мікробіоти;
- освоєння сівозмін з 2-3 полями багаторічних бобових трав;
- мінімальний обробіток ґрунту;

- посів сидеральних культур на зелене добриво (викосуміш, пелюшка, люпин, горох, олійна редька, біла гірчиця, гречка та ін.);
- використання органічних і бактеріальних добрив нового покоління (біогумус, фермвей, солома, торф, агробактерин, ризоагрін, діазофит, мікосбактерин і ін.);
- обробка насіння і дворазове обприскування рослин під час вегетації біологічними регуляторами (вермістим, емістим і ін.);
- сертифікація землі і продукції сертифікаційними органами.

Важливим елементом екологізації сільгоспвиробництва є розвиток сучасної переробної галузі, яка відповідатиме вимогам стосовно виробництва екологічно чистих продуктів харчування без застосування хімічних речовин в вигляді консервантів, поліпшувачів, замінників хімічного походження.

Розвиток переробної галузі на принципах екологічності дозволить підвищити зайнятість сільського населення, зменшити антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище шляхом використання екологічної тари та упаковки. Крім цього переробка органічної продукції дозволить подовжити термін її придатності та збереження корисних властивостей.

Важливим напрямком екологізації АПК є розвиток біотехнологій з виробництва біологічних засобів захисту рослин, покращення родючості ґрунту та ветеринарних препаратів на основі лікарських рослин для лікування та профілактики захворювань у тварин.

З метою зменшення залежності сільгоспвиробників від коливання цін на паливо та ефективного використання сировини важливим напрямком розвитку АПК регіону є виробництво відновлюваних джерел енергії і в першу чергу біодизелю з ріпакової олії та біоетанолу з сільгоспкультур, для які мають сприятливі ґрунтово- кліматичні умови в макрорегіоні. З метою зменшення негативного впливу відходів тваринницьких ферм та зменшення затрат на енергоресурси, необхідно використовувати установки з виробництва біогазу.

Опора на екологізацію АПК надзвичайно важлива для локального комплексного господарювання в заповідних зонах та територіях які прилягають до національних природних парків.

Для збереження біорізноманіття та одержання більшої користі в місцях, які прилягають до заповідників, господарювання в заповідних зонах повинно бути тісно пов'язане з господарською діяльністю на сусідніх з нею територіях. Найбільш прийнятним варіантом сільськогосподарського використання прилеглих територій є екологічне землеробство та тваринництво.

Факторами, які сприятимуть процесам екологізації АПК є:

1. мала землезабезпеченість населення макрорегіону;
2. висока питома частка незайнятого сільського населення;
3. стратегія направлена на розвиток та використання значного туристично-рекреаційного потенціалу;

4. вигідне географічне розміщення;

5. участь макрорегіону в реалізації програм транскордонного співробітництва по реалізації програм збереження навколишнього природного середовища.

6. наявність потужної науково-дослідної бази, яка представлена вищими навчальними закладами та науково-дослідними інститутами макрорегіону.

IV. Висновки. Регіональна програма сталого агроекологічного розвитку має базуватися на органічному поєднанні природної (екологічної) та господарської (економічної) систем. Це потребує розробки нових еколого-економічних підходів до ведення сільськогосподарського виробництва. При розрахунку доцільності тих чи інших технологій, результатів діяльності та їх ефективності з точки зору довготривалих суспільних інтересів необхідно враховувати їх вплив на навколишнє природне середовище в довгостроковій перспективі. Важливим стимулом екологізації сільгоспвиробництва повинна бути зацікавленість населення в споживанні здорової їжі, що дозволить зменшити витрати на медицину та збільшити тривалість життя в Україні.

1. Малік М. Й., Хвесик М. А. Сталый розвиток сільських територій на засадах регіонального природо-користування та екологобезпечного агропромислового виробництва // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С.3-12.

2. Зайчук Г. О. Виробництво екологічно чистих продуктів харчування як стратегічний напрям розвитку України // Економіка і регіон. – 2009. – №1 (20). – С.100-105.

3. Сільське господарство Івано-Франківщини. Офіційний сайт Головного управління статистики в Івано-Франківській області <http://stat.if.ukrtel.net>.

4. Екологічна економіка та менеджмент сталого лісового господарства: розвиток трансдисциплінарного підходу до Карпатських гір // за ред. І. П.Соловія, В. С. Кітона. Монографія.-Львів: РВВ НЛТУ України, Видавництво ТзОВ «Ліга-Прес», 2009. – 432 с.

5. Щурик М. В. Трансформація земель сільського господарства Карпатського макрорегіону: Монографія.- Чернівці: Книги-XXI, 2005. – 352 с.

Strategies of agricultural production development in the Carpathian macroregion are considered. Conception of ecologization of agricultural complex of macroregion is offered. Basic directions of agriculture ecologization and factors that support their realization are analysed.

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ У КОНТЕКСТІ ВИМОГ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ЕКОНОМІКИ

Розкривається значення освітніх послуг в соціально-економічному розвитку країни, обґрунтовуються стратегічні напрями їх розвитку, зокрема, з урахуванням вимог нової парадигми економіки, економіки знань.

Ключові слова: освітні послуги, стратегія, парадигма, інновації, конкурентоспроможність.

I. Вступ. Ринок освітніх послуг, масове поширення вищої освіти у світі стало розглядатись як гарантія конкурентоздатності держави, зокрема, в умовах формування економіки знань. Навчання, здобуття вищої освіти оцінюється як інвестиції у власне майбутнє, пов'язане з набуттям необхідних для ділових успіхів людини знань, навиків і досвіду. Склалась стійка думка щодо того, що наявність вищої освіти суттєво збільшує шанси випускника успішно розпочати кар'єру в будь-якій сфері діяльності. Ринок освітніх послуг пропонує програми навчання різних рівнів. Все більше країн переходить на принцип «академічного капіталізму», розширює ринок освітніх послуг. Освітні заклади активно включаються в конкурентну боротьбу за залучення до себе на навчання студентів в якості фактора стимулювання економічного зростання.

Швидко прогресує в цьому плані Китай, який протягом останніх півтора десяти років кількість студентів вищих навчальних закладів збільшив у 10 разів. В економіку освіти великі кошти вкладає Сінгапур, який перетворився у великий міжнародний освітній центр, активно використовуючи сучасні, у тому числі й дистанційні, форми навчання.

II. Постановка завдання. Останнім часом швидко зростає кількість студентів і в українських вищих навчальних закладах. Постійно й збільшується обсяг освітніх послуг. Однак все це ще позитивно не позначилось на економічному зростанні, на підвищенні добробуту населення.

Різні аспекти розвитку освітніх послуг, зокрема послуг вищої школи, розкриття їх місця і

ролі у розв'язанні економічних проблем досліджуються багатьма науковцями. Серед останніх П. Аброскін, М. Балихін, В. Варналії, С. Гур'єв, Ю. Дайновський, О. Кузнецов, Е. Морозова, О. Романовський та ін. Проте ще мало досліджень присвячено підвищенню ролі освітніх послуг у формуванні економіки, що базується на знаннях, на інноваційній основі.

А тому метою нашого дослідження є обґрунтування стратегічного розвитку освітніх послуг у контексті вимог економіки знань, а також необхідності підвищення добробуту населення.

III. Результати дослідження. В умовах економіки знань основним агентом розвитку виступають знання. Останнім часом посилюється інтерес до наукового осмислення ролі освіти, освітніх послуг, зокрема, у розбудові економіки знань (knowledge economy). До речі, це поняття вперше було введено американським дослідником Ф. Махмупом ще у 1962 р. Економіка знань передбачає пріоритетний розвиток галузей з високою питомою вагою нематеріального, людського капіталу (інформаційні технології, освіта, наука, послуги).

Економіка знань – це процеси, що забезпечують лідерство суб'єкта управління, конкурентоздатність вироблених товарів і послуг. У країнах, економіка яких базується на знаннях, як свідчать статистика, послуги служать основою формування ВВП (табл. 1).

Серед послуг важливе місце займають освітні, яким властиві:

– **невідчутність:** послуги неможливо продемонструвати, побачити, спробувати на смак, почути, понюхати, транспортувати, зберігати або ж вивчати до моменту їх отримання;

– **невіддільність:** їх не можна відокремити від їхнього джерела, незалежно від того, надається послуга людиною чи машиною, тобто процес виробництва послуг і процес їх споживання є нерозривними;

– **мінливість** (неоднорідність) якості послуг. Якість послуг значною мірою залежить від того, хто їх надає, а також від того, де й коли вони надаються;

Динаміка частки послуг у ВВП, %

Країна	2000	2003	2005	2008	2000-2008, +,-
США	75,4	77,2	76,8	77,0	+ 1,6
Японія	67,2	69,3	69,9	69,5	+ 2,3
Франція	77,4	76,3	76,0	76,5	-0,9
Німеччина	68,5	70,1	69,7	69,2	+ 0,7
Великобританія	71,8	75,0	75,9	75,1	-0,7

Джерело: [1].

– **недовговічність** (нездатність до зберігання) послуг: їх неможливо зберігати з метою подальшого продажу чи використання;

– **власність:** відсутня власність на послугу. Споживачі, купуючи послуги, не отримують особливого доступу до їх використання на необмежений відрізок часу, тобто вони не можуть володіти послугою та продавати її за своїм бажанням.

Разом із тим послуги, що надають, скажімо, вищі навчальні заклади, характеризуються:

– **тривалістю надання послуг:** отримання освіти в цілому, у тому числі вищої, – це тривалий час. У вищій школі, приміром, він триває 4-6 років;

– **ліцензуванням послуг.** Вищі навчальні заклади, як відомо, обов'язково підлягають ліцензуванню, яке дає право навчальному закладу здійснювати освітню діяльність, тобто надання освітніх послуг без ліцензії заборонено законодавством;

– **конкурсним характером послуг.** Більшість вищих навчальних закладів (ВНЗ) надають освітні послуги на конкурентній основі споживачу, який бажає скористатися послугами вищого навчального закладу;

– **високою вартістю послуг.** Це означає, що для отримання освітніх послуг необхідно докласти багато розумових зусиль як і для досягнення кінцевої мети здобуття вищої освіти;

– **необхідністю подальшого супроводження послуг.** Зазвичай, вищі навчальні заклади додатково організовують проведення спеціальних семінарів, конференцій, курсів, на яких ознайомлюють слухачів з новими методами, підходами, розробками.

Потреба в знаннях зростає. Про темпи розвитку цієї тенденції говорить і те, що 90% науковців, інженерів, які працюють, є нашими сучасниками. Серед цього обсягу знань 90% створені за останні три десятиріччя. За часткою

високотехнологічних секторів у ВВП список найбільш розвинутих країн світу представлений наступним чином: Республіка Корея, Швеція, Швейцарія, Німеччина, Японія, США. За обсягом виробленої високотехнологічної продукції країни ЄС помітно випереджають США. У Китаї економіка знань офіційно визнана державною стратегією.

Основою ж економіки знань є освіта, зокрема вища.

З розвитком вищої освіти в Україні появилась генерація спеціалістів, яка поєднує глибоку фундаментальну та прикладну підготовку, володіє високим творчим потенціалом. За цей час різко зріс обсяг наукових і науково-технічних робіт (рис. 1).

Однак ці швидкозростаючі показники фундаментальних досліджень і науково-технічних послуг, на жаль, не впливають на рівень життя населення. У радянські часи, приміром, більш-менш достойний рівень життя забезпечувався лише для працівників оборонної промисловості. Фахівці ж інших сфер діяльності і працювали в умовах наростаючої техніко-економічного відставання, і життєвий рівень їх був низьким.

Однак, як свідчить світова практика, людина з вищою освітою, як правило, соціально адаптована. Сьогодні, гадаємо, що всім стає зрозумілим, що вища освіта потрібна не лише для роботи, але й для особистих потреб сучасної людини, для її повсякденного життя. Адже, скажімо, економічна освіта дозволяє вільно орієнтуватись в умовах ринку, юридична – необхідна для захисту своїх прав та інтересів. Життєво необхідними нині є комп'ютерна грамотність та знання іноземних мов.

Не дивно, що останнім часом спостерігається особлива тяга не лише до вищої освіти, а і до другої вищої, зокрема, у фахівців технічного, технологічного, медичного і військового

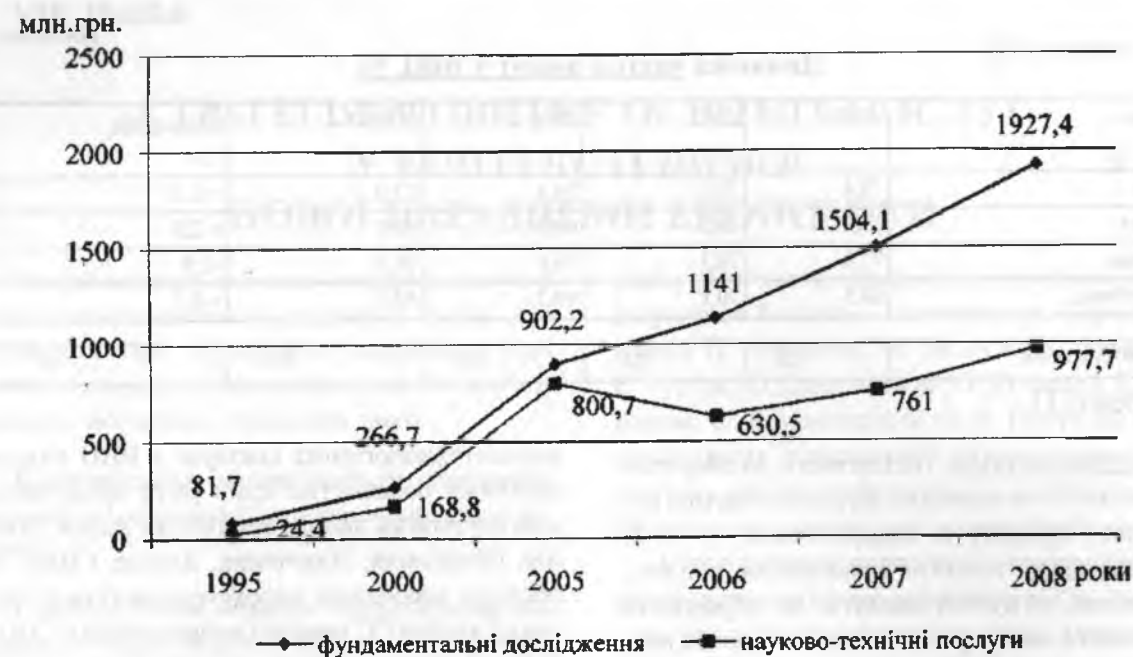

Рис. 1. Динаміка обсягу фундаментальних досліджень і науково-технічних послуг

профіль. Сучасна вища освіта інноваційної направленості має поєднувати техніко-технологічну й гуманітарну освіту. До речі, в цьому зацікавлені й роботодавці. Адже випускник вищого навчального закладу має широкий професійний кругозір, привчений до самоосвіти, соціально адаптований, професійно й соціально мобільний, здатний аналітично накопичувати життєвий досвід. Для їх підготовки в Україні діє широка мережа вищих навчальних закладів (табл. 2). В їх числі 22,2% складають університети: профільні, державні і приватні. Серед останніх виділяються дослідницькі, інноваційні, підприємницькі, корпоративні тощо. Диференціація ВНЗ забезпечується перш за все під впливом ринку освітніх послуг. Адже первинним фактором успіху на будь-якому ринку освітніх послуг є правильний вибір своєї ніші, місії і вибір правильної стратегії.

Сьогодні, як відомо, вищі навчальні заклади готують фахівців різного освітньо-кваліфі-

каційного рівня. Так, у 2008 р. вищими навчальними закладами різних рівнів акредитації підготовлено 74,5 тис. магістрів, 282,3 тис. спеціалістів, 87,8 тис. бакалаврів і 178,7 тис. молодих спеціалістів.

Як видно із табл. 2, особливо високими темпами зростає випуск із вищих навчальних закладів III-IV р. а. Разом із тим ще залишається низькою частка населення із вищою освітою (табл. 3).

Як видно із табл. 3, серед населення у віці 22 роки і старші лише 20,7% мають повну вищу освіту, тоді як у країнах так званого золотого міліарну ця цифра коливається від 40 до 60%. Тому і в подальшому мають зростати масштаби підготовки фахівців з вищою освітою. Підготовка має здійснюватись на інноваційній основі. І це тоді, коли знання виступають рушійною силою будь-якої економіки. Академік А. Варшавський відмічає, що історія розвитку людства свідчить про інноваційну діяльність.

Таблиця 2

Динаміка розвитку мережі вищих навчальних закладів

Показник	I - II рівнів акредитації			III - IV рівнів акредитації		
	1990/91	2005/06	2008/09	1990/91	2005/06	2008/09
Кількість закладів, одиниць	742	606	528	149	345	353
У них студентів, тис.	757,0	505,3	399,3	881,3	2203,8	2364,5
Прийнято, тис.	241,0	169,2	114,4	174,5	503,0	425,2
Випущено, тис.	228,7	142,7	118,1	136,9	372,4	505,2

Джерело: [14].

Таблиця 3

Частка населення у віці 22 роки і старші, яке має повну вищу освіту, %

Всі домогосподарства		у том числі, які проживають					
		у міських поселеннях			у сільській місцевості		
		у великих містах	у малих містах	Усього			
2007	2008	2008		2007	2008	2007	2008
19,8	20,7	30,8	19,6	25,2	26,6	8,2	8,2

Джерело: [13, с. 52].

Раніш економічна діяльність людини була націлена на те, щоб більш ефективно обробляти і використовувати те, що створено природою. Сьогодні людина намагається компенсувати нестачу природних ресурсів.

Економіка знань, виконуючи інтегральну, синтезуючу функцію в процесі формування нової парадигми економіки, потребує підвищення освітнього і професійного рівня працівників, збільшення частки працюючих з вищою освітою.

Остання своєю метою має, перш за все, забезпечення інноваційної діяльності у вищих навчальних закладах, яка має бути направлена на ефективне використання інтелектуальних ресурсів, формування стійкого інтелектуального потенціалу, здатного ініціювати та реалізувати інноваційні програми різної складності та направленості. Інноваційна діяльність у вищих навчальних закладах нерідко пов'язана з комерціалізацією наукових ідей, оригінальністю інноваційних проектів, а також із підвищенням рівня підприємницької культури та підготовки кваліфікованих кадрів у сфері малого і середнього бізнесу.

В основу інноваційного розвитку ВНЗ мають бути покладені наступні складові:

– розвиток інноваційного потенціалу вищого навчального закладу, який має здійснюватись таким чином, щоб результатом його діяльності була підготовка інтелектуального потенціалу, здатного забезпечити позитивні зміни в області професійної діяльності;

прогнозування діяльності та стратегічне управління структурою розширеного відтворення інноваційного потенціалу територій;

– формування інфраструктури інноваційної діяльності, забезпечуючи інтеграцію всіх освітніх академічних цінностей і підприємництва;

– формування інноваційної корпоративної культури і внутрішнього конкурентного середовища;

– розвиток інфраструктурної взаємодії вищих навчальних закладів із зовнішнім середовищем, тобто забезпечена освітня інтеграція з економікою, бізнесом, владними структурами;

– диверсифікація джерел фінансування ВНЗ;

– створення адаптивної системи управління вищим навчальним закладом як самонавчальної структури.

Реалізація (дотримання) зазначених складових дозволить покращити якість підготовки кадрів, а також послуг, які надають заклади освіти.

Якість підготовки кадрів впливає на престижність вищого навчального закладу. Найпрестижніші ВНЗ приміром США, відбираючи по всьому світу найталановитішу, багатообіцяючу молодь*, збагачують американську економіку. За оцінками експертів, лише за рахунок іноземних студентів американська економіка щорічно збагачується на 13 млрд. доларів. Американські університети займають лідируючі позиції в глобальному рейтингу конкурентоздатності ВНЗ. Згідно критеріїв Шанхайського університету, що враховує кількість лауреатів Нобелівської премії, «вирощених» у стінах кожного вищого навчального закладу, 17 із кожних 20 кращих вищих навчальних закладів знаходяться у США [4, с. 26]. Сьогодні якість підготовки кадрів є досить гострою проблемою і для України. За міжнародними стандартами, якість підготовки кадрів це:

по-перше, конкурентоздатність випускників навчальних закладів, їх здатність швидко адаптуватись до змінюваних умов суспільства і виробництва, активно змагатись з персоналом інших організацій, вміло робити кар'єру і достойно заробляти;

* Нерідко стипендія, що надається іноземному студенту, повністю покриває оплату навчання, проживання, проїзд на навчання і навпаки, медичну страховку, придбання комп'ютера і книг.

по-друге, кожен фахівець має володіти іноземною мовою, правилами та звичаями міжнародного ділового обороту, бути готовим до того, щоб можна було використати свій інтелектуальний потенціал;

по-третє, знання робітників і спеціалістів, які отримали дійсно якісну освітню підготовку, мають мати практичне застосування. Адже роботодавці чекають від випускників навчальних закладів швидкого старту і не збираються давати їм час на розкачку;

по-четверте, якісна освіта передбачає намагання та вміння до регулярного поповнення та оновлення. Спеціаліст з хорошою підготовкою має бути чутливим до нового, володіти здатністю його освоєння і готовністю до практичного застосування [7, с. 30].

Проте категорії «якість» освіти не має достатньо чітких горизонтів та орієнтирів.

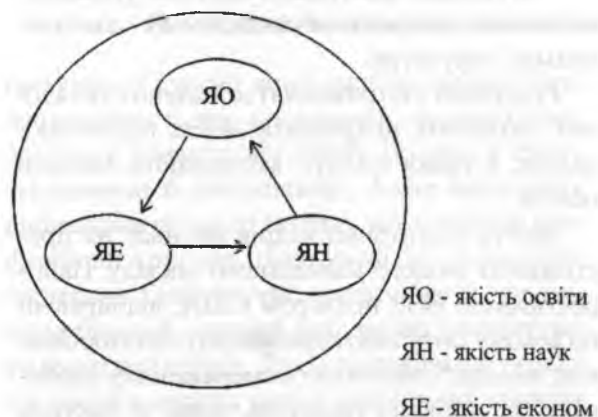

Рис. 2. «Економічний трикутник якості» (освіти, науки, економіки)

Тобто, скажімо, якість підготовки фахівців залежить від рівня узагальнення академічного, галузевого вузівського наукового економічного досвіду і господарської діяльності людства, а також від рівню розвитку самої науки (наукового потенціалу суспільства). Тобто знання, в основному, виробляють економіка і наука. Освіта ж модернізує, вдосконалює та генерує нові знання, вміння та навички. Водночас розвиток економіки обумовлений необхідністю зростання вимог до якості освіти. Висока якість освіти створює умови для успішного розвитку економіки та підвищення наукового потенціалу суспільства.

Дехто з дослідників ставить знак рівності між якістю освіти, з одного боку і рівнем та обсягом знань, з іншого [7, с. 68].

Реформування суспільно-державної системи забезпечення якості професійної освіти – це

не короткотермінова установка, а довгострокова державна стратегія, направлена на підтримку економічного розвитку країни. Такий підхід характерний не лише для України, а й фактично всіх європейських країн. З метою системної регуляції розвитку освіти у Європі протягом 1999-2000 роках сформована Європейська мережа гарантії якості (European Network of Quality Assurance In Higher Education – ENQA). Вона покликана зміцнити європейське співробітництво для розвитку співставних критеріїв методологій. Членство в ENQA встановлюється на добровільній основі, Досягнення прозорості освітніх систем розглядається як умова розвитку міжнародної мобільності. ENQA покликана виконувати наступні завдання:

- підтримка національних органів, що відповідають за оцінку якості вищої освіти;
- формування та просування міжнародних (європейських) вимірів;
- по четверте, якісна освіта передбачає намагання та вміння регулярно поповнювати та оновлювати знання. Спеціаліст з хорошою підготовкою має бути чутливим до всього нового, володіти здатністю його освоювати і бути готовим до практичного застосування [7, с. 30].
- поширення зразків кращих практик;
- організація дискусії щодо проблем оцінки якості;
- надання дієвої допомоги тим, хто намагається створити систему забезпечення якості;
- апробація різних типів зв'язки гарантії якості, акредитації, академічного і професійного покликання;
- розвиток методології та інструментної гарантії якості для нових видів освіти (приміром, транснаціональної освіти).

Якість освіти – це сукупність властивостей і характеристик освітньої послуги, завдяки якій задовольняються запити споживача знань на отримання певних знань (чи професійного спеціаліста за певний час з отриманням відповідного документа).

На якість підготовки кадрів, безсумнівно. У 2008 р. значно зріс конкурс на вступних іспитах до вищих навчальних закладів (табл. 4).

Особливо різко зріс конкурс на вступних іспитах до вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, зокрема денної форми навчання. Це дозволяє забезпечити якісний набір у вищі навчальні заклади.

Підвищенню якості підготовки спеціалістів сприяє й впровадження у діяльність ВНЗ но-

Таблиця 4

Конкурс на вступних іспитах до ВНЗ

(кількість поданих заяв на 100 зарахованих)

Показник	I – II рівнів акредитації				III-IV рівнів акредитації			
	1995	2000	2005	2008	1995	2000	2005	2008
Усього	156	138	129	138	167	158	153	203
За формами навчання:								
денною	160	143	135	142	168	174	169	233
вечірньою	161	133	129	122	151	134	134	146
заочною	143	121	115	114	164	129	128	136

Джерело: [14].

вих механізмів: стандартизація, ліцензування, атестація та акредитація. Дія цих механізмів базується на незалежній комплексній оцінці діяльності освітнього закладу. Змінюються підходи до оцінки якості підготовки спеціалістів. Водночас ведеться пошук і забезпечується впровадження засобів і методів, які дозволяють підняти об'єктивність цієї оцінки. Підвищення її об'єктивності пов'язують перш за все з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і тестування, тобто із здійсненням модернізації вищої освіти. А це потребує відповідного фінансового забезпечення.

Держава, залишаючись власником системи освіти, тривалий час її недофінансування, як, до речі, і науку* (рис. 2).

Фінансування освіти – це капітальні вкладення в майбутнє.

Такий підхід до фінансування освіти негативно впливає на стан її інфраструктурного потенціалу. Відсутність же розвиненої інфраструктури і достойної оплати праці науковців, викладачів вищих навчальних закладів зумовлювали відтік прогресивної молоді, а також наукоємних вітчизняних розробок. Багато талановитої наукової молоді виїхало в інші країни, що негативно позначається на інтелектуальному потенціалі нації та економіки в цілому. Адже лише різнобічний розвиток освітньої інфраструктури, що включає інноваційні організації, може забезпечити живу взаємодію освіти, науки та економіки.

До речі, багато цивілізованих держав, які почали боротьбу із системною глобальною кризою, усвідомили, що сприяє цьому тобто прискоренню виходу із глибокої кризи із меншими втратами активне використання освіти та

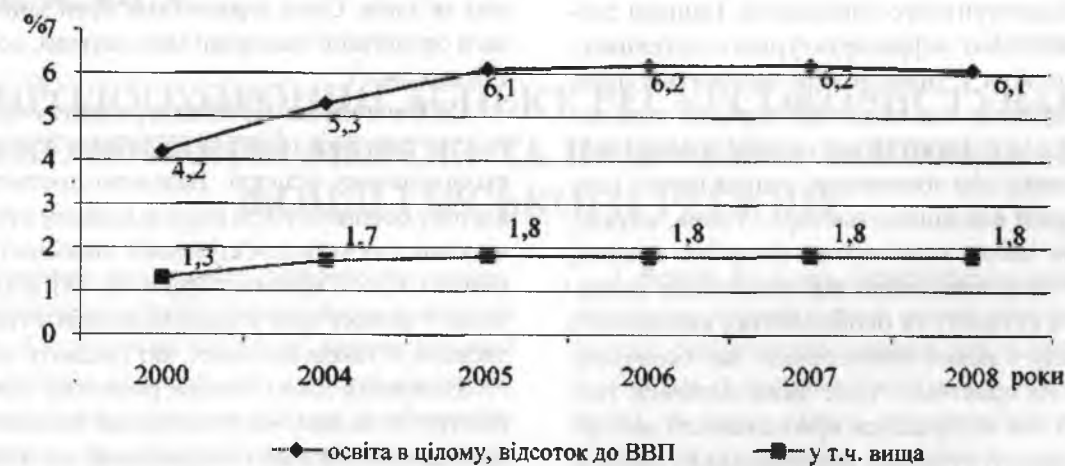

Рис. 2. Динаміка фінансування освіти, у тому числі вищої, % до ВВП

«Зазначимо, що законом про освіту на її розвиток передбачається щорічно виділяти 10% ВВП, а виділяється значно менше. За радянських часів упродовж тривалого часу на розвиток науки щорічно в державному бюджеті передбачалось 2% ВВП. Нині ж в Україні на наукові дослідження виділяється 0,3-0,4%. Для порівняння зазначимо, що в Росії цей показник складає 1%, у Китаї – 2, у США – 3%.

«Зустріч у 2009 р. Міністрів освіти 46 країн – учасників Болонського процесу в Бельгії закінчилась прийняттям резолюції, в якій підкреслюється, що вища освіта має бути турботою держави.

науки, їх розвиток. Такий знаковий вибір зробили країни ЄС, США, Японія та інші, де 25% трудових ресурсів зайнято у сфері науки та високих технологій. У США, приміром, 8% зайнятого населення створює понад 20% ВВП. Серед працюючих у цій країні 66% мають вищу і незакінчену вищу освіту.

В Україні ж за умов такого фінансування освіти та науки останні практично вилучені зі списку найважливіших стратегічних напрямів розвитку. В Україні держава економить на освіті та науці, тоді як у країнах ЄС має місце постійне збільшення. У нас і приватний капітал ухиляється від вкладень у знання.

Використовуючи досвід інших країн у підвищенні якості підготовки кадрів, слід особливу увагу зосередити на навчальному процесі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. В той же час досвід роботи вищих навчальних закладів щодо підвищення якості підготовки кадрів свідчить, що саме впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій вищими навчальними закладами розглядається як інноваційний процес.

Сфера освіти володіє значним інфраструктурним і науково-інформаційним ресурсом, від якості якого у значній мірі залежить рівень використання освітніх технологій. Скажімо, наявність у додатковій мірі довідкової літератури, оглядових матеріалів, каталогів, картотек тощо залежить успішності переходу від лекційно-семінарських моделей трансляції та засвоєння знань, умінь та навиків до моделі формування компетентного спеціаліста. Іншими словами, від стану інфраструктурного потенціалу галузі освіти у значній мірі залежить успішність переходу від концепції передачі готових знань до концепції формування компетенції випускника при збереженні направляючої і керівної ролі викладача-тьютора. Учень, слухач, студент лише тоді якісно засвоїть знання, вміння та навиків, коли він самостійно розбереться в сутності та особливостях вивчаючого матеріалу і зможе компетентно застосовувати знання на практиці. Адже зміна останніх технологій має відбуватись при наявності достатньої кількості сучасних інформаційних джерел, навчально-методичних посібників роботи з ними, широкого доступу до Інтернету, наявності реальних баз виробничих і кваліфікаційних практик, а також при структурних змін працюючих планів, які мають бути сформульовані на базі рамкових державних освітніх стандартів.

Комп'ютерні інформаційні і комунікаційні технології є найбільш концентрованим провідником світових процесів глобалізації, інтернаціоналізації, просування до єдиного Європейського освітнього простору, реалізації принципів Болонського процесу. Цьому в свою чергу сприяє й створення корпоративних навчальних закладів. Останні являють собою сформульовану систему внутріфінансового навчання, що має єдину концепцію та методологію, що розроблена в рамках стратегії розвитку компанії (навчального закладу). Це дозволяє розвивати управлінський потенціал керівників, створити кадровий резерв компанії, підвищити її конкурентноздатність на ринку послуг чи ринку праці, виступає одним із ефективних кроків інноваційного розвитку компанії. Одним із найвідоміших у світі корпоративних вищих навчальних закладів є університет McDonald's. За даними дослідників, таких університетів у світі уже налічується 1600 і мережа їх постійно зростає.

Стратегія розвитку освітніх послуг передбачає, що і в перспективі і держава має відігравати лідируючу роль у фінансовому забезпеченні освіти. Водночас має бути забезпечений перехід від підтримки організацій до стимулювання фінансування конкретних видів діяльності. Держава має бачити в якості пріоритету не лише сприяння певним інститутам і програмам, але й послідовну підтримку вузівської і корпоративної наук. Зусилля держави мають бути направлені на стимулювання кооперативних зв'язків. Сама держава має бути зацікавлена в організації взаємодії між наукою, освітою і бізнесом.

IV. Висновки. Проблеми розвитку освітніх послуг слід розглядати в широкому соціально-економічному аспекті. Важливо протистояти відтоку спеціалістів за кордон шляхом створення умов для їх інтелектуальної діяльності. Для цього слід об'єднати студентів, які шукають шлях у велику науку навколо авторитетних науковців, а також молодих, які подають надії.

Здійснена нами оцінка розвитку освітніх послуг, їх впливу на розв'язання економічних проблем дає підставу стверджувати, що майбутнє нашої країни має ґрунтуватися на міцному науково-освітньому фундаменті, тобто стратегія соціально-економічного розвитку має спиратись на високо розвинуту науку, освіту, культуру.

Враховуючи, що сьогодні практично всі промислові підприємства приватизовані, необхідно створити економічні умови для підприємців,

які хотіли б вкладати кошти в науково-технічну та інноваційну діяльність, забезпечували б переваги для високотехнологічного бізнесу. І тут важлива роль має належати державі, яка:

- формує попит на знання, сприяє розвитку знань, створює інноваційне середовище;
- бере активну участь у фінансуванні освіти;
- сприяє обміну знаннями, інформацією, технологіями шляхом організації конференцій, змагань, конкурентів, участь у міжнародних програмах;
- підтримує інноваційні тенденції в малому і середньому бізнесі.

Іншими словами, освітні послуги, стратегічні умови розвитку всіх рівнів освіти, основа досліджень, інновацій і творчого зростання мають знаходитись у сфері відповідальності держави, яка має забезпечити економічну підтримку освіти. Освітні послуги, зокрема надавані вищими навчальними закладами, мають бути однаково доступні для всіх громадян на основі здібностей кожного.

1. UNCTAD Handbook of STATISTICS. – 2008.
2. Аброськин П. Как бизнес с образованием поспорили // П. Аброськин -УниверСПТ 2007. – № 14. – С. 1-2.
3. Аброськин П. С чего начинается качество? / П. Аброськин. - Универ CITY. – 2007. – № 11. – С. 1-2.
4. Балыхин М.Г. Перспективы рынка международных образовательных услуг в цифрах, фактах и аргументах / М. Г. Балыхин // Высшее образование сегодня. – 2009. – № 4. – С. 26.

УДК 502.4(447.8)

ПРИРОДООХОРОНИЙ АСПЕКТ РЕСУРСОКОРИСТУВАННЯ В ЕКОЛОГІЧНІЙ МЕРЕЖІ ТА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОМУ ФОНДІ ГІРСЬКОГО РЕГІОНУ

Газуда М. В.

У статті розглянуто сутність та значення екологічної мережі й природно-заповідного фонду Закарпатської області, територія якої є складовою Карпатської гірської системи. Проаналізовано територіальні особливості екомережі та природно-заповідного фонду, обґрунтовано пріоритети збереження, відтворення та охорони довкілля, а також раціонального природокористування.

Ключові слова: екологічна мережа, природно-заповідний фонд (ПЗФ), Карпатська гірська система, раціональне природокористування.

5. Гурьев С. Наше самое высшее образование/ С. Гурьев: [Электронный ресурс] // Эксперт. – 2007. – № 33(574). – Режим доступа: URL <http://www.expert.ru>.

6. Дойль П. Менеджмент: стратегия и тактика / П. Дойль. – М.: АСТ, 2002. – 481с.

7. Звонников В. И. Качество образования, или кое-что новое о в рыночной проблеме / В. И. Звонников // Высшее образование сегодня. – 2009. – № 8. – С. 30-68.

8. Иванищева Т. Формирование предпринимательского потенциала через систему бизнес-образование / Т. Иванищева // Человек и труд. – 2007. – № 1. – С. 50-52.

8. Крутиков В. Формирование предпринимательства; под общ. ред. В. Крутикова. – М.: Ноосфера, 2008. – С. 286.

9. Кузнецов А. В. Новая экономика и новая экономическая парадигма/ А. В. Кузнецов // Экономическая наука современной России. – 2002. – № 2. – С. 8.

10. Менеджмент, маркетинг и экономика образования: учеб. пособие; под ред. А. П. Егоршина, Н. Д. Никандрова. – [2-е изд., перераб.]. – Новгород, 2004. – 526 с.

11. Савельев Б. А. Оценки уровня обученности студентов в целях аттестации образовательного учреждения профессионального образования / Б. А. Савельев, А. С. Масленников. – М.: Лотос, 2003. – 241 с.

12. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2008 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): [стат.зб.]. – К.: Дежкомстат, 2008. – С. 52.

13. Статистичний щорічник України за 2008 рік: [стат.зб.]. – К.: Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 566 с.

The value of educational services opens up in socio-economic development of country, grounded strategic directions of their development taking into account the requirements of new paradigm of economy, in particular, economies of knowledges.

У зв'язку із цим О. Маринович визначив природокористування як сферу виробничої та наукової діяльності, спрямовану на комплексне вивчення, освоєння, використання, відновлення й охорону природного середовища та природних ресурсів із метою розвитку продуктивних сил, забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людини [5, с. 32]. Таке визначення, як вважають окремі науковці [3, с. 209], з одного боку, є академічним, а з іншого окреслює завдання природоохоронної діяльності. В реальному житті людина, суспільство загалом, у процесі ресурсокористування орієнтуються перш за все на досягнення максимального економічного результату. Поки що масової екологізації свідомості не відбулося, тому на практиці природокористування а відповідно й ресурсокористування та природоохоронна діяльність, ідуть паралельними курсами.

Науково-теоретичним, прагматичним аспектам раціонального природокористування, особливостям відтворення й збереження екологічної мережі та природно-заповідного фонду присвячені наукові дослідження та публікації вітчизняних науковців. Серед них – С. А. Генсірук, Л. С. Гринів, В. С. Кравців, В. П. Мікловда, А. В. Толстоухов, О. І. Фурдичко, М. А. Хвесик, М. І. Хилько, Д. І. Шеленко, І. Г. Яремчук та ін. Однак подальшого дослідження потребують проблеми збереження та охорони територій екологічної мережі й природно-заповідного фонду, передусім державного значення, в контексті природокористування.

II. Постановка завдання. Дослідження має на меті розгляд окремих аспектів природоохоронної діяльності у сфері ресурсокористування на територіях екологічної мережі та природно-заповідного фонду Закарпатської області, яка входить до складу гірської системи Карпат.

Певний інтерес для створення екомережі становлять сільськогосподарські, в т. ч. орні землі, які є частиною середовища існування диких рослин і тварин; а також еродовані та інші деградовані землі, які із часом можуть відновити свої природні якості за рахунок заліснення, залуження тощо. При цьому для Закарпаття важливе значення має формування екологічної мережі Карпатської гірської системи в контексті прикордонного співробітництва, оскільки територія регіону межує із країнами-членами Євросоюзу, а тому існує необхідність формування екологічної мережі із цими країнами.

В Українських Карпатах структурні елементи екомережі охоплюють значні території природно-заповідного фонду, водоохоронні зони, землі лісового фонду, а також землі оздоровчого та рекреаційного призначення, пасовища, сіножаті та інші земельні ділянки. Закарпатська область має переваги у наявності площ земель природно-заповідного фонду (45,7 % загальної площі природно-заповідного фонду Українських Карпат).

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання процесів і явищ у їх взаємозв'язку й розвитку при виявленні взаємозалежностей у сфері раціонального природокористування, охорони й збереження екосистем та природно-заповідного фонду; економіко-статистичний та метод порівняльних оцінок у розрахунках частки земель екологічної мережі й природно-заповідного фонду в загальній площі земель регіону.

III. Результати. Природокористування як діяльність розглядають в плані визначення мети, вибору її засобів і отримання результатів. Природоохоронний аспект природокористування полягає в дотриманні еколого-економічних засад відтворення відновлювальних ресурсів при їх невиснажливому використанні в екологічній мережі та раціональному ресурсокористуванні в зонах природно-заповідного фонду, за винятком заповідної зони, де будь-яке господарювання принципово виключене, а також із метою задоволення матеріальних потреб.

Раціональне природокористування передбачає комплекс науково-технічних, соціально-економічних, освітніх, культурно-виховних і політико-правових заходів, у зв'язку з необхідністю задоволення людських потреб, дбайливого ставлення до природних багатств [2, с. 84]. Існує також думка, що природокористування (ресурсокористування) це: 1) використання природних ресурсів, яке складається з усіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу й засобів його збереження; 2) сукупність продуктивних сил та виробничих відносин, відповідних організаційно-економічних форм і установ, які пов'язані з первинним привласненням, використанням та відтворенням людиною об'єктів навколишнього природного середовища для задоволення її потреб; 3) використання природних ресурсів у процесі суспільного виробництва та споживання для задоволення матеріальних і культурних потреб суспільства; 4) комплексна наукова дисципліна, яка досліджує загальні принципи раціонального

(для певного історичного моменту) використання природних ресурсів людським суспільством. При цьому об'єктом природокористування є комплекс взаємовідносин між природними ресурсами та умовами життя суспільства, а також його соціально-економічним розвитком [1, с. 152, 153]. Вищезазначене трактування, зокрема пункт 3 не відображає принципів раціонального ресурсокористування.

Ми погоджуємось з науковим твердженням, що раціональне природокористування – це система діяльності, спрямована на забезпечення економічної експлуатації природних ресурсів у процесах суспільного виробництва й споживання та найефективнішого режиму їх відтворення з урахуванням перспективних інтересів розвитку господарства та збереження здоров'я людей. Водночас у природокористуванні доцільно враховувати принцип єдності людського організму й середовища, який констатує подвійну природу взаємозв'язку між ними його постійність, нерозривність (жоден організм не може існувати поза середовищем) і взаємність (середовище впливає на організм, а організм – на середовище) [1, с. 141, 153].

Важливу роль відіграє також принцип лімітуючих факторів, який об'єднує два фундаментальні закони екології – закон мінімуму (Ю. Лібіха) та закон толерантності (В. Шелфорда). Принцип лімітуючих факторів стосується наслідків взаємодії живих організмів з екологічними факторами. Згідно із цим принципом лімітуючими для живих організмів є мінімальні й максимальні значення певного екологічного фактора, або їх комплексу – зона толерантності, тобто діапазон значень, за яких можливе виживання організмів того чи іншого виду [1, с. 142].

Дотримання цих та інші принципів раціонального природокористування сприятиме еколого-економічним засадам формування, відтворення та збереження екологічної мережі та природно-заповідного фонду.

За статистичними даними, площа ПЗФ області (табл. 1) становить 133,5 тис. га (10,5 % загальної площі території та 13,6 % загальної площі екологічної мережі регіону). Водночас, за даними Державного управління охорони навколишнього природного середовища (ДУОНПС) у Закарпатській області площа при-

Таблиця 1

Екологічна мережа та державний природно-заповідний фонд (ПЗФ) Закарпатської області*

Назва угідь	Загальна площа території регіону		У тому числі екологічна мережа		З неї землі природно-заповідного фонду		Уточнені (досліджені) дані щодо земель ПЗФ**	
	тис. га	частка від загальної площі, %	тис. га	частка від загальної площі, %	тис. га	частка від загальної площі, %	тис. га	частка від загальної площі, %
Усього земель (територія)	1275,2	100,0	983,9	100,0	133,5	100,0	147,5	100,0
в тому числі сіножаті	94,8	7,4	94,8	9,6	0,8	0,6	0,8	0,6
пасовища	130,6	10,2	130,6	13,3	3,6	2,7	3,6	2,5
Ліси та інші лісо-вкриті площі, усього	724,4	56,8	724,4	73,6	128,5	96,3	128,5	87,2
радіоактивно забруднені землі, що не використовуються в господарстві	-	-	-	-	-	-	-	-
відкриті заболочені землі	0,8	0,1	0,8	0,1	-	-	-	-
відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	15,0	1,2	15,0	1,2	-	-	-	-
землі під водою	18,3	1,4	18,3	1,4	-	-	-	-
Інші землі (рілля, забудовані землі, заказники ПЗФ та ін.)	-	-	-	-	0,6	0,4	14,3	9,7

* Розраховано за джерелом: [4, с. 520].

** За даними Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області.

родно-заповідного фонду становить 147,5 тис. га, тобто розбіжність від даних статистики становить 14,0 тис. га. Така розбіжність щодо площі ПЗФ зумовлена тим, що статистика наводить дані тільки за трьома об'єктами ПЗФ, а саме: Карпатським біосферним заповідником та Ужанським і Синевірським національними природними парками, площа яких становить 133,5 тис. га. Головне управління статистики в Закарпатській області не враховує дані про 33 об'єкти заказників загальнодержавного значення, площа яких становить 14,3 тис. га. Серед заказників значну площу займають 4 об'єкти загальнозоологічних заказників, площа яких – 6,8 тис. га; ботанічні – 3,1 тис. га; лісові – 1,9 тис. га; ландшафтні – 1,5 тис. га та ін.

Закарпатська область характеризується й широкою екологічною мережею, площа якої – 983,9 тис. га, що становить 77,1 % загальної площі території регіону. При цьому за розмірами екологічної мережі та природно-заповідного фонду вона вирізняється на фоні більшості регіонів України. В екологічну мережу входять усі площі сіножатей, пасовищ, лісів та інших лісовкритих території регіону. Однак, маючи розгалужену екологічну мережу, область водночас обмежена в орних землях, якими найменш забезпечена серед усіх регіонів України.

Для екологічної мережі, особливо для природно-заповідного фонду (за винятком заповідної зони, де взагалі заборонена господарська діяльність) обов'язкове дотримання засад та принципів раціонального природокористування, оскільки тут пріоритетне значення має охорона природи.

IV. Висновки. Значна територія Закарпатської області входить до складу гірської системи

Карпат. Велику питому вагу в загальній площі області має екологічна мережа (частка якої становить 77,1 %), у тому числі природно-заповідний фонд (11,6 % території області та 15,0 % площі екологічної мережі).

Значна площа екологічної мережі та ПЗФ зумовлює необхідність дотримання засад та принципів раціонального природокористування, в системі якого пріоритетна роль належить природоохоронній діяльності. Враховуючи вигідне геоекономічне розташування регіону в межах прикордонного співробітництва із чотирма суміжними країнами-членами Євросоюзу, доцільно через екологічні коридори об'єднати екомережу України із сусідніми державами, території яких входять до Карпатської гірської системи.

1. Екологічна енциклопедія : У 3 т. Т. 3: О-Я. – К. : ТОВ „Центр екологічної освіти та інформації”, 2008. – 472 с.

2. Економічна енциклопедія. Т. 3. – К. : Академія, 2002. – 952 с.

3. Павлов О. І. Сільські території України : історична трансформація парадигми управління / О.І. Павлов. – Одеса : Астропринт, 2006. – 360 с.

4. Статистичний щорічник Закарпаття за 2009. – Ужгород: Головне управління статистики у Закарпатській області, 2010. – 543 с.

5. Україна : основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст. (географічний аспект) / За ред. Л. Г. Руденка. – К. : Академперіодика, 2005. – 320 с.

The article reviews the nature and value of ecological network and protected areas of the Transcarpathian region, all of whose territory is part of the Carpathian mountain range. Detailed analysis of ecological networks and territorial characteristics protected areas, grounded priorities conservation, restoration and environmental protection and rational nature.

Цигилик І. І., Морицян В. Ф.

ПЛАНУВАННЯ В СИСТЕМІ КОНТРОЛІНГУ І ВПЛИВ ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРУ НА РЕЗУЛЬТАТИ РОЗРОБКИ ВИРОБНИЧОЇ ПРОГРАМИ

У статті розглядаються проблеми сутності планування виробничої програми в системі контролінгу і впливу людського фактору на результати розробки виробничої програми.

Ключові слова: виробнича програма, конт-

ролінг, система контролінгу, планування на підприємстві, виробнича програма

I. Вступ. Виробнича програма – це сукупний документ, що характеризує завдання колективу по виробництву продукції, наданні послуг

на відповідний період і забезпечення виконання обсягу виробництва з досягненням відповідних показників по використанню матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, одержання прибутку і здійснення розширеного відтворення по передбачених виробничих і соціальних показниках.

II. Постановка завдання. Об'єктом дослідження виступає ТзОВ «УНІПЛИТ», яке займається випуском деревоволокнистих плит (ДВП), єдиним в Україні методом – мокрим способом. Підприємство забезпечує глибоку переробку деревини – створено процес безвідходного виробництва. Предметом написання роботи є виробнича діяльність підприємства в питанні планування виробничої програми на основі здійснення економічного аналізу господарської діяльності і використання методів контролінгу в системі підприємництва. Підприємство об'єднує три види потужності: виробництво ДВП, оздоблення ДВП і фанерне виробництво. В комплексі вони дозволяють, разом з лісовою і деревообробною галузями, забезпечити повне використання лісосировинних ресурсів.

Процес виробництва – безперервний (2 зміни по 12 годин). Підприємство забезпечує виготовлення екологічно чистої продукції. Цим і відрізняється технологічний процес досліджуваного підприємства від технологічного процесу інших підприємств, які виготовляють даного виду продукцію. В результаті цього продукція ТзОВ «УНІПЛИТ» користується великим попитом і має можливості для подальшого розвитку в перспективі.

III. Результати. Основними показниками, що характеризують сутність планування вироб-

ничої програми є результати поведеного економічного аналізу за попередній період і планові показники майбутнього періоду: обсяг виробництва в натуральних і вартісних величинах, чисельність працюючих, продуктивність праці, затрати на 1 гривню товарної продукції.

Виробнича програма підприємства обмежується діючою виробничою потужністю і наявною на підприємстві для використання сировиною.

Краще використання ресурсів може забезпечити в найближчий період збільшення обсягу виробництва на 10 – 15 %.

Обсяг виробничої програми по виробництву ДВП на підприємстві визначається на основі розрахунку величини виробничої потужності. При розрахунку величини виробничої потужності і виробничої програми використовують наступні показники:

- кількість днів місяця – 30 днів;
- середня кількість годин в місяць – 720 годин (30*24);
- планово-профілактичні роботи (ППР) – 2 зупинки в місяць по 12 годин (24 години);
- тривалість переходу на інший вид в місяць – 72 години;
- чистий час роботи обладнання в місяць – 624 години;
- коефіцієнт використання обладнання – 0,87;
- продуктивність лінії (по пресу) – 7,5 за-пресовок/год;
- площа 1-ї за-пресовки – 275 м².

Середньомісячна потужність становить:

$$7,5 \cdot 720 \cdot 0,87 \cdot 275 = 1291,95 \text{ тис. м}^2$$

На цій основі плановий обсяг виробництва становитиме:

Плановий обсяг виробництва

місяць	випуск ДВП, тис. м ²	
	2,5 мм	3,2 мм
Січень	624,34	220,35
Лютий	763,71	254,57
Березень	905,37	258,68
Квітень	858,00	257,40
Травень	562,06	210,77
Червень	783,75	247,50
Липень	905,37	258,68
Серпень	830,32	249,10
Вересень	858,00	257,40
Жовтень	0,00	0,00
Листопад	858,00	257,40
Грудень	905,37	258,68
за рік	8854,30	2730,53

Таблиця 1

На рівень використання виробничої потужності і виконання виробничої програми великий вплив має людський фактор – матеріальне і моральне стимулювання. У 2008 році чисельність працюючих на підприємстві в порівнянні з 2006 роком зменшилась на 197 осіб (на 24,4 %), продуктивність праці зросла на 68,8 %. Цього колектив досягнув в результаті удосконалення організації оплати праці. Заробітна плата на 1-го працівника зросла на 76,2 %, з 842,7 грн. 2006 року, до 1484,9 грн. 2008 року.

На результати діяльності також впливають методи нормування і бюджетування затрат на виробництво продукції. На основі розроблених норм на підприємстві складають бюджети, тобто складається собівартість одиниці вимірювання продукції.

Метод нормування і бюджетування дає змогу попередньо визначити затрати на виробництво продукції, прибуток і рентабельність виготовленої продукції, як за планом, так і по фактичних величинах (показниках).

На основі розроблених окремих бюджетів і норм витрат складається зведений кошторис затрат на виробництво продукції. Він окремо складається на деревоволокнисту плиту – рентабельність 25 % (таблиця 4), і на деревоволокнисту плиту оздоблену – рентабельність 5,4 % (таблиця 5). На прикладах таблиць 4 і 5 наводяться приклади розрахунку по даних підприємства за 2008 рік. Ці показники наведених таблиць враховуються при розробці плану-прогнозу на майбутній період.

Плановий обсяг виробництва становитиме 11584,83 тис. м². Коефіцієнт використання ви-

Таблиця 2

Собівартість виробництва ДВП на тис. м² (товщиною 2,5 мм)

	од. вим.	норма	ціна за одиницю, грн.	Сума, грн.
Техсировина (техдрова)	м ³	6,18	150	927,00
Основні матеріали				
Парафін нафтовий	кг	11,30	7,05	79,66
Лігносульфонат технічний	кг	0,74	5,04	3,73
Сода каустична	кг	0,60	8,20	4,92
Тринатрійфосфат	кг	0,40	7,00	2,80
Емульсол	кг	0,54	28,00	15,12
Сірчаноокислий алюміній	кг	0,40	6,68	2,67
Пакувальні матеріали				
Піддон дерев'яний	шт	1,07	100,00	107,00
Стрічка пакувальна поліпропіленова	м/п	30,60	0,21	6,43
Кутник поліпропіленовий	шт	15,00	0,71	10,65
Скоби дротяні	шт	5,36	0,27	1,45
Загальна сума прямих витрат	грн.	—	—	1161,43

Таблиця 3

Собівартість виробництва ДВП на тис. м² (товщиною 3,2 мм)

	од. вим.	норма	ціна за одиницю, грн.	Сума, грн.
Техсировина (техдрова)	м ³	8,31	150	1246,50
Основні матеріали				
Парафін нафтовий	кг	14,50	7,05	102,22
Лігносульфонат технічний	кг	1,00	5,04	5,04
Сода каустична	кг	0,70	8,20	5,74
Тринатрійфосфат	кг	0,40	7,00	2,80
Емульсол	кг	0,54	28,00	15,12
Сірчаноокислий алюміній	кг	0,80	6,68	5,34
Пакувальні матеріали				
Піддон дерев'яний	шт	1,43	100,00	143,00
Стрічка пакувальна поліпропіленова	м/п	40,60	0,21	8,53
Кутник поліпропіленовий	шт	20,00	0,71	14,20
Скоби дротяні	шт	7,14	0,27	1,93
Загальна сума прямих витрат	грн.	—	—	1550,42

Таблиця 4

Фактична калькуляція собівартості ДВП ТзОВ «Уніплит» за 2008 рік

елементи витрат	всього, тис. грн.	на одиницю продукції, грн.
валовий випуск ДВП, тис. м ²	12000,00	
товарний випуск ДВП, тис. м ²	9200,00	
Сировина	8812,02	0,73
основні матеріали	999,95	0,08
Електроенергія	5227,39	0,44
Газ	6860,74	0,57
Техоснастка	812,41	0,07
Запчастини	910,91	0,08
допоміжні матеріали	1269,7	0,11
паливо-мастильні матеріали	1042,81	0,09
малоцінний інвентар	188,52	0,02
заробітна плата	4946,47	0,41
відрахування на соціальне страхування	1843,6	0,15
амортизаційні відрахування	3169,02	0,26
відходи (віднімаються)	240,51	0,02
інші виробничі витрати	825,12	0,07
виробнича собівартість	36668,15	3,06
адміністративні витрати, витрати ПСО	725,39	0,06
адміністративні витрати (від розподілу)	1785,15	0,15
витрати на збут	974,64	0,08
повна собівартість	40153,33	3,35
середньо реалізаційна ціна, грн.		4,15
норма прибутковості, %		25

Таблиця 5

Фактична калькуляція собівартості ДВП фарбованої (ДВПО) ТзОВ «Уніплит» за 2008 рік

елементи витрат	всього, тис. грн.	на одиницю продукції, грн.
випуск ДВПО, тис. м ²	2726,99	
Сировина	8225,86	3,02
основні матеріали	4308,35	1,58
Електроенергія	222,13	0,08
Техоснастка	136,25	0,05
Запчастини	24,61	0,01
допоміжні матеріали	40,29	0,01
заробітна плата	490,65	0,18
відрахування на соціальне страхування	195,92	0,07
амортизаційні відрахування	564,15	0,21
відходи (віднімаються)	140,24	0,05
інші виробничі витрати	446,82	0,16
виробнича собівартість	14514,79	5,32
невиробничі витрати	1383,17	0,51
повна собівартість	15897,96	5,83
середньо реалізаційна ціна, грн.		6,15
норма прибутковості, %		5,4

робничої потужності складе 0,77. Це можна пояснити великими втратами часу роботи устаткування: ППР і перехід на виробництво іншого виду. Зменшивши ці втрати – збільши-мо коефіцієнт використання обладнання, чим збільшимо обсяги виробництва і коефіцієнт використання виробничої потужності. Для цього підприємству рекомендується зосередити виробництво на ДВП товщиною 2,5 мм, як основного виду продукції, навесні і вересні місяці.

Як бачимо після того як виробництво зосе-

IV. Висновки. В результаті проведеного дослідження видно, що на виробництво про-дукції має вплив людський фактор, методи нор-мування і бюджетування. Принципи стандарт-кост і директ-костінг системи контролінг да-ють можливість збільшити обсяг виробництва на 9 % і знизити затрати на виробництво на 666,26 тис. грн. (таблиця 7), у тому числі за рахунок зниження амортизаційних відрахувань в сумі 285,21 тис. грн., адміністративних вит-рат – 226 тис. грн. та інших витрат в сумі 155,1 тис. грн.

Таблиця 6

Плановий обсяг виробництва з використанням виявлених резервів

Місяць	випуск ДВП, тис. м ²	
	2,5 мм	3,2 мм
Січень	624,34	220,35
Лютий	763,71	254,57
Березень	1437,10	0,00
Квітень	1387,65	0,00
Травень	997,98	0,00
Червень	783,75	247,50
Липень	905,37	258,68
Серпень	830,32	249,10
Вересень	1387,65	0,00
Жовтень	0,00	0,00
Листопад	858,00	257,40
Грудень	905,37	258,68
за рік	10881,25	1746,28
всього плити	12627,53	

редиться на одному виді ДВП у березні, квітні, травні і вересні місяці, втрати робочого часу зменшилися на 36 %, а обсяг виробництва зріс на 1042,70 тис. м², що складає 9 %.

Розрахуємо економічний ефект виявлених резервів:

1) спочатку визначимо планові витрати на 2009 рік, збільшивши їх на 9% (як змінні, так і постійні витрати);

2) у наступну графу переносимо розраховані змінні витрати, постійні витрати залишаємо на рівні 2008 року;

3) розраховуємо відхилення між прогнозо-ваним показником, з використанням виявлених резервів, і плановим показником.

1. Цигилик І., Бирик Я., Ємбрик М., Парацян В. Еко-номіка підприємства (в питаннях і відповідях): навчаль-но-методичний посібник для самостійного вивчення дис-

Витрати	2008 рік	Плановий показник 2009 року	Плановий показник з використанням резервів	Відхилення
1	2	3	4	5
елемент витрат	значення	п.2+резерв	змінні витрати переносимо з п.3, постійні – з п.2	п.3-п.4

Таблиця 7

Розрахунок економічного ефекту від виявлених резервів збільшення виробництва

Елементи витрат	2008 рік, тис. грн.	Плановий показник 2009 року, тис. грн.	Плановий показник з використанням резервів, тис. грн.	Відхилення, тис. грн.
1	2	3	4	5
випуск ДВП, тис. м ²	12000,00	12627,53	—	—
сировина	8812,02	9605,10	9605,10	0,00
основні матеріали	999,95	1089,95	1089,95	0,00
електроенергія	5227,39	5697,86	5697,86	0,00
Газ	6860,74	7478,21	7478,21	0,00
техоснастка	812,41	885,53	812,41	73,12
запчастини	910,91	992,89	910,91	81,98
допоміжні матеріали	1269,70	1383,97	1383,97	0,00
паливо-мастильні матеріали	1042,81	1136,66	1136,66	0,00
малоцінний інвентар	188,52	205,49	205,49	0,00
заробітна плата	4946,47	5391,65	5391,65	0,00
відрахування на соціальне страхування	1843,60	2009,52	2009,52	0,00
амортизаційні відрахування	3169,02	3454,23	3169,02	285,21
відходи (віднімаються)	240,51	262,16	262,16	0,00
інші виробничі витрати	825,12	899,38	899,38	0,00
виробнича собівартість	36668,15	39968,28	39527,97	440,31
адміністративні витрати, витрати ПСО	725,39	790,68	725,39	65,29
адміністративні витрати (від розподілу)	1785,15	1945,81	1785,15	160,66
витрати на збут	974,64	1062,36	1062,36	0,00
повна собівартість	40153,33	43767,13	43100,87	666,26

ципліни. – Івано-Франківськ: ІМЕ "Галицька Академія", 2006. – 208 с.

2. Цигилик І. І. Контролінг: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – Івано-Франківськ: ІМЕ "Галицька Академія", 2006. – 144 с.

3. Цигилик І. І., Морицян В. Ф., Морицян О. М. Регулювання, прогнозування і планування в системі внутрішнього економічного механізму. Економіка, фінанси, право. 2009. – № 4.

4. Шенітко Г. Ф. Контролінг: посібник (для студентів економічних спеціальностей усіх форм навчання). – К.: Вид-во Європейського університету, 2005. – 136 с.

In this article the problems of essence of planning of the production program in the system of контролінгу and influencing of human factor are examined on the results of development of the production program.

УДК 330.322:661.1(477.86)

Гринів Л. В., Лужний В. В.

ОЦІНКА ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХІМІЧНОЇ ТА НАФТОХІМІЧНОЇ ГАЛУЗЕЙ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті проаналізовано стан іноземного інвестування в хімічну та нафтохімічну галузь промислового виробництва Івано-Франківської області, виявлено основні тенденції закордонного інвестування в цю галузь.

Ключові слова: прями іноземні інвестиції, інвестиційна привабливість, хімічна та нафтохімічна галузь.

I. Вступ. Івано-Франківська область є потужним хімічним та нафтохімічним промисло-

вим центром України. Підприємствами області виготовляється близько 15% синтетичних барвників, 25% пластмас у первинних формах від загальнодержавного виробництва. Загалом на хімічних та нафтохімічних організація області обсяг реалізованої продукції становить 2-3% загальноукраїнського. І цей показник знижується, що зумовлено значним впливом економічної кризи 2008-2009 рр. та невисоким рівнем залучення іноземних інвестицій до промисловості області.

Серед негативних чинників можна назвати: низький рівень віддачі капіталу, складне законодавство, низький рівень інвестиційної привабливості.

За обсягом іноземних інвестицій Івано-Франківська область знаходиться в другій десятці серед областей України, і тільки в середині 90-х років вона була вище 10 місця. Це свідчить про не високу кількість інвестицій в порівнянні із іншими областями України та нижчий рівень інвестиційної привабливості нашої області.

II. Постановка завдання. Активізація інвестиційного процесу є вирішальною умовою продовження соціально-економічних перетворень. Реальна економічна ситуація в Україні значно ускладнює інвестиційну діяльність. Обсяг вкладень не забезпечує передумов економічного зростання і навіть повноцінного відтворення наявного стану. Необхідним є формування підходів до шляхів покращення інвестиційного клімату та залучення іноземних інвестицій, а також розробити адекватний ринковим відносинам інвестиційний механізм, що дозволить розвивати одну із перспективних галузей промисловості.

III. Результати. Основними чинниками, які зумовлюють приплив іноземних інвестицій до хімічної та нафтохімічної промисловості Івано-Франківської області є наступні:

- вигідне геополітичне розташування області;
- високий науковий та технічний потенціал;
- відповідний рівень демографічних ресурсів;
- наявність родовищ корисних копалин;
- наявність енергогенеруючих потужностей;
- наявність потужних підприємств, що мають технологічний досвід випуску конкурентоспроможної продукції;
- наявність кваліфікованих кадрів в традиційних галузях.

За останні роки величина іноземного капіталу, який вкладається у підприємства Івано-Франківської області значно зростає. Тільки за останні 10 років загальний обсяг іноземних інвестицій в економіку області зріс у 13,5 рази із 40,1 млн. дол. США в за 2000 рік до 543 млн. на кінець 2010 року. Серед усіх прямих іноземних інвестицій в область в хімічну та нафтохімічну промисловість направляються лівова їх частка. Рис. 1 ілюструє співвідношення інвестицій у дану галузь промисловості та загального обсягу інвестицій.

Простежується висока частка іноземних інвестицій спрямованих в хімічну та нафтохімічну галузь промисловості області, так цей показник у 2009 році становив 51%, тобто це

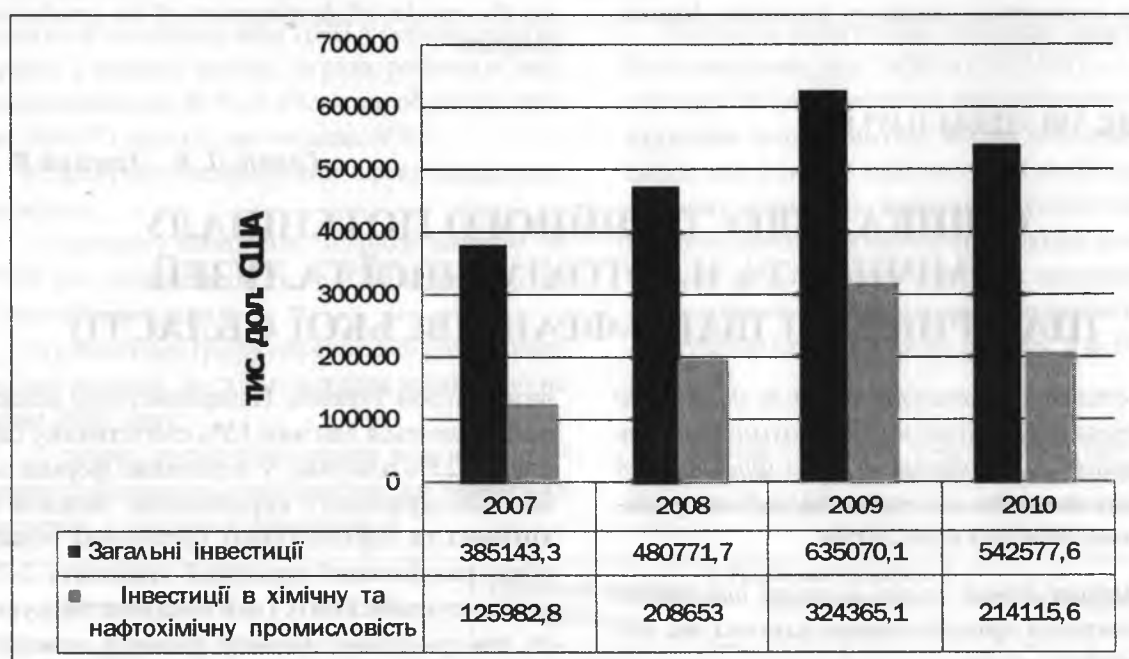

Рис. 1. Динаміка обсягів іноземних інвестицій в промисловість загалом та хімічну та нафтохімічну галузь промисловості

більше половини усіх інвестицій в економіку області. Ці показники свідчать про високу інвестиційну привабливість даної галузі промисловості. Хоча така ситуація є невідповідною до кількості реалізованої продукції цієї галуззю. Підприємствами хімічної промисловості у 2010 р. реалізовано продукції на 1208 млн. грн., що становить тільки 9,2% усієї реалізованої продукції за рік, тоді як кількість інвестицій становила майже 40%. Основною причиною такої невідповідності є серйозний занепад досліджуваної галузі в 90-х рр. минулого століття, хоча за останні 5-7 років простежується тенденція до зростання ролі галузі, відбудови колишніх гігантів хімії, за рахунок тих же інвестицій як іноземних так і державних.

Основними реципієнтами іноземних інвестицій в хімічній та нафтохімічній галузі промисловості області є ряд потужних хімічних підприємств таких як ТОВ «Карпатнафтохім», ТОВ «Орісіл», «Калуський дослідно-експериментальний завод» інституту хімії поверхні АНУ, ВАТ «Живиця Плюс», ЗАТ «Падана Кемікал Компаундс», ЗАТ «Поліком», ЗАТ «Лукор», ЗАТ «Завод ТОС «Барва», ТОВ «Снежка». Загалом ці підприємства отримали близько 80% усіх іноземних інвестицій спрямованих в дану галузь.

Серед названих фірм найбільш інвестованим підприємством виступає ТОВ «Карпатнафтохім» - це досить молода фірма з потужним промисловим комплексом та підтримкою гігантів світового рівня Лукору та «Lukoil». За останні 6 років дана організація отримала близько 240 млн. євро на свої інвестиційні проекти, які дозволили збільшити масштаби виробництва та здешевити продукцію фірми. Значний обсяг серед цих інвестицій фірма отримала від ком-

паній «LUKOIL Chemical B. V.», яка є співзасновником «Карпатнафтохім» і володіє 76% його статутного фонду. Ця компанія є одним із провідних світових хімічних гігантів, зареєстрована Торговельно-промисловою палатою м. Амстердам. Саме ця деталь є основною причиною високого інвестування підприємств області нідерландськими фірмами, зокрема «LUKOIL Chemical B. V.».

У досліджуваній галузі промисловості простежуються три основні напрямки інвестування, а саме:

- Організація виробництва хімікатів-добавок для полімерів та гуми.
- Впровадження нової технології переробки зношених автомобільних шин.
- Виробництво калійних добрив та магнею.

Загалом в економіку області у 2009 році надійшли інвестиції від 46 країн світу, основна країна інвестор Нідерланди, більше 50 %, а разом із Польщею, Сербією, Німеччиною, Данією, Італією, Швецією 90% усіх іноземних інвестицій. Що ж до хімічної та нафтохімічної галузі промисловості та основним донором капіталу виступають в продовж останніх 6 років саме Нідерланди, значно меншими інвесторами є підприємці Польщі, Сербії та Німеччини, значно зросли інвестиції з Кіпру в останні 2 роки, які є в основному портфельними. Дані про кількість іноземних інвестицій за країнами світу можна побачити на таблиці 1.

Тенденція надходження іноземних інвестицій в хімічну та нафтохімічну промисловість області є загалом досить позитивною, адже інвесторами виступають підприємства в основному із кількох постійних країн, що свідчить про стабільність відносин між ними та можливістю до подальшого розвитку цих зв'язків.

Таблиця 1

Прямі іноземні інвестиції в хімічну та нафтохімічну галузь промисловості за країнами світ

Країна-інвестор	Іноземні інвестиції у тис. дол. США			
	на 1.01.2008	на 1.01.2009	на 1.01.2010	на 1.01.2011
Нідерланди	117640,4	197727,8	308146,7	203409,8
Польща	411,8	1030,4	1008,2	947,6
Сербія	12,2	8,2	...	...
Німеччина	-	20,7	32,4	20,6
Кіпр	-	-	5622,4	5228,8
Інші країни	7918,4	9865,9	9555,4	4508,8
Всього	125982,8	208653,0	324365,1	214115,6

В зв'язку із значним збільшенням підприємств хімічної промисловості в Калуському районі, він є основним регіоном куди надходять іноземні інвестиції. Так у 2009 році тільки в Калуський район було інвестовано 55% усіх прямих закордонних інвестицій, з них 11,1% у місто Калуш. В 2010 році цей показник становив для Калуського району і міста Калуш 54,8% тоді як для Івано-Франківська тільки 20,9 %. Такі дані свідчать про високу інвестиційну привабливість підприємств цього району.

IV. Висновки. В Івано-Франківській області чітко простежується тенденція до зростання іноземних інвестицій вкладених в її економіку. Значна доля усіх інвестицій припадає на хімічну та нафтохімічну галузь промисловості. Щорічно в підприємства хімії вкладається понад 1/3 усіх інвестицій. Найбільший рівень інвестування спостерігався у 2009 році. Загалом в економіку області інвестовано за часи незалежності України понад 2,5 млрд. дол. США, близько 1 млрд. із них припадає саме на хімічну промисловість.

Підприємства, які отримали закордонні інвестиції, значно наростили свої виробничі потужності, збільшили виробництво готової та вторинної продукції, збільшили кількість робочих місць.

В Прикарпатті загалом простежується досить висока інвестиційна активність. Цьому сприяє діяльність органів державної влади на рівні області, яка розробляє інвестиційні проекти та полегшує міжнародну співпрацю з підприємствами області. Обласною державною адміністрацією була сформована база даних об'єктів для інвестування в Івано-Франківській області. У кінці 2010 року відбувся «Україно-голландський день», значну увагу на якому було приділено питанню інвестицій в Івано-Франківщину та в провідні хімічні підприємства області.

Проте велика кількість роботи пов'язана із залученням іноземних інвестицій ще попереду. В найближчий час для підвищення рівня інвестицій, адміністрації області необхідно оновити інвестиційний паспорт області, який був виданий в кінці минулого десятиріччя та налагодити співпрацю вкладників капіталу із Центром підтримки інвестора, що б підвищити рентабельність вкладеного капіталу. На рівні держави, необхідно оновити законодавство, для полегшення умов інвестування, тобто це створення спеціальних вільних економічних зон для інвестованих об'єктів, щоб знизити податковий

тягар, закласти в бюджет кошти, на дотації для підприємств, які тільки почали функціонувати або переживають занепад.

Хочеться також звернути увагу на нафтопереробну промисловість області, яка побудована ще за часів Радянського Союзу. Більшість основних фондів цих підприємств є застарілими, тому велика кількість відходів переробки потрапляють в навколишнє середовище, тим самим знижуючи туристичний потенціал області. Тому більш доцільно буде інвестувати в розвиток сучасних безпечніших технологій, які покращать якість нафтопродуктів, зроблять українську продукцію конкурентоспроможною на світовому ринку та збережуть мальовничість українських Карпат.

Досить позитивні є показники обсягів інвестицій в хімічну та нафтохімічну промисловість Прикарпаття, тому простежуючи загалом стабілізацію економік країн світу та, з надією, на стабільність політичну та економічну в Україні хочеться, щоб обсяги іноземних інвестицій на теренах області зростали швидким темпами, адже інвестиції – шлях до добробуту українського народу.

Проте не зважаючи на такі тенденції розвитку хімічної та нафтохімічної галузі, все таки слід пам'ятати про негативний вплив даної галузі на екологію регіону, який є стратегічно туристичним, та необхідно співставляти отриману вигоду від розвитку галузі і втрати екології від неї.

1. Статистичний бюлетень «Економічне і соціальне становище Івано-Франківської області за 2007 рік» – Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2008. – 147 с.

2. Статистичний бюлетень «Економічне і соціальне становище Івано-Франківської області за 2008 рік» – Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2009. – 83 с.

3. Статистичний бюлетень «Економічне і соціальне становище Івано-Франківської області за 2009 рік» – Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2010. – 102 с.

4. Статистичний бюлетень «Економічне і соціальне становище Івано-Франківської області за 2010 рік» – Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011. – 96 с.

5. Статистичний бюлетень «Економічне і соціальне становище Івано-Франківської області за січень 2011 року» – Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011. – 144 с.

6. Статистичний збірник «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності Івано-Франківської області» – Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2009. – 100 с.

7. Бліннікова О. В. Про тенденції залучення іноземних інвестицій в економіку Івано-Франківської області// Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – 2006. – № 3. – С. 36-39.

In the article the state of the foreign investing in chemical and petrochemical industry of industry of the Ivano-Frankivsk region is analyzed and also the basic tendencies of the foreign investing in this industry found out.

УДК [338+65]:622.241

Устенко А. О.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ІДЕНТИФІКАТОР В УПРАВЛІННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМИ СИСТЕМАМИ

Запропоновано інформаційний ідентифікатор в управлінні соціально-економічними системами як конструктивну довготривалу основу універсального описання систем інформаційного менеджменту.

Ключові слова: управління, інформація, системний підхід, інформаційний ідентифікатор в управлінні соціально-економічними системами.

I. Вступ. В теорії управління подано багато визначень термінів «управління», «процес управління». У них автори наголошують на різних характерних ознаках цих багатовимірних понять, стверджуючи, що управління є антиподом дезорганізації і хаосу, неодмінною умовою існування будь-яких організацій.

II. Постановка завдання. Процес управління має справу з об'єктом, суб'єктом і цілеспрямованим впливом у цілеспрямованому напрямку розвитку. Використовуючи відомі положення теорії управління та уявлення про фактори процесу праці, «управління» ми розуміємо як системний вплив суб'єкта (керуючої системи) на об'єкт (керовану систему) для узгодження і гармонії між завданнями, нормативно-технологічними факторами (елементами), кругообігом виробничих фондів (стадій виробництва й обертання), запасами та ресурсами шляхом реалізації функцій усього виробничого процесу, що виникає з динамічного руху соціально-економічного організму як цілісності та єдності процесу виробництва і процесу утворення вартості, орієнтованої на потреби ринку.

Відповідно до наших уявлень про функції управління ми не можемо вказати на існування і практичне використання загальноприйнятої їх класифікації в контексті інформаційно-керуючої системи для підтримки, вибору та прийняття адекватних рішень в умовах конкурентних ринків. Це зауваження також стосується і функціональних завдань управління.

III. Результати. Які ж існують об'єктивні основи для наукового системного підходу до створення класифікаторів функцій і завдань управління? Насамперед, це теоретична концептуальна модель процесу праці та класифікатор факторів, що забезпечують успіх [2, С.171,177]. Модель є не лише керованою системою, а й об'єктом для керованої системи, що реалізує загальні функції управління. Тобто будь-які загальні функції управління та їх інформаційна сукупність, розглянута з точки зору вибраного об'єкта дослідження, може наповнюватися тим конкретним, специфічним галузевим змістом, який визначають фактори і процес управління як цілісність, що показано на ординаті та абсцисі запропонованої моделі.

Іншою об'єктивною основою системного підходу є те, що відповідним чином визначені також склад і сукупність загальних і специфічних функцій [2, С.177].

Тепер стає дедалі очевиднішим те, що граничність складу факторів організації як СЕС, як цілісності та керованої системи і функціональна визначеність управлінського процесу як функціональної підсистеми визначають інформаційну сферу, поза якою не можуть існувати ніякі специфічні та конкретні функції управління.

Функціональні завдання управління – це неодмінні складові елементи кожної конкретної і специфічної функції кожного виробничого процесу створення конкурентоспроможних продуктів праці. Як єдність функцій керуючої і керованої системи і в той же час як простір розглядатимемо сферу походження специфічних і конкретних функцій, функціональних завдань управління [2, С.187].

Ми припускаємо, що будь-яку класифікацію можна уточнювати, корегувати, але в даному контексті ми прагнемо свідомо обмежити контури диференціації понять «специфічна функція», «функціональний комплекс завдань», «завдання».

Специфічну функцію управління будемо розуміти як сукупність усіх функцій управління відповідно до однієї стадії господарської діяльності. Функціональний комплекс завдань – це сукупність завдань, що реалізують одну зі специфічних функцій управління. Завдання управління – це реалізація специфічної функції управління відповідно до одного з факторів (компонентів) здійснення виробничого процесу.

Тепер, розглянувши «нижню» межу інформаційної деталізації факторів виробничого процесу і використавши загальну функціональну систему, запропонуємо такі наближені практичні класифікатори функцій і функціональних комплексів завдань управління СЕС (див. табл. 1, 2).

Ми вважаємо, що подальша деталізація і декомпозиція завдань управління у класифікації призведе до втрати фізичного змісту й управління параметрами факторів, що означає порушення принципу системності управління, при якому фактор розглядають як цілісність. Безперечно, це зовсім не означає, що ми виключаємо необхідність керування параметрами, навпаки, саме наш підхід до інформатизації припускає управління будь-яким параметром будь якого фактора як цілісності, але без порушення принципу ієрархічності та системності, що визначають усією сукупністю параметрів будь-якого досліджуваного фактору.

Таким чином, ми отримали перше (вихідне) системне економічно-організаційне обґрунтування для побудови комплексної уніфікованої інформаційно-керуючої системи управління організаціями.

Тепер концептуально розглянемо мету і способи реалізації власне процесу управління як специфічного процесу праці.

Та обставина, що ми обговорюємо питання про мету, засоби і способи реалізації процесу управління в сучасних ринкових системах, вимагає від нас розглядати його як специфічний процес праці. Це означає, що нам потрібно визначити: мету процесу управління і хід реалізації цієї мети; специфічні предмети праці, засоби праці, об'єкт праці; технологію процесу управління; загальні функції, що реалізують інформаційний процес управління.

Ми знову прийшли до структурно-функціональної моделі процесу праці [2, С.187] з тією особливістю, що тепер її ми інтерпретуємо як специфічний процес праці – процес управлін-

ської діяльності з власними метою, факторами, технологією і загальними функціями управління на «фоні» специфічного і динамічного конкурентного середовища.

Мета процесу управління – реалізація загальних і специфічних функцій управління об'єктом для виконання своєї цільової програми (місії). Процес реалізації мети управління складається зі стадій, які можуть бути ідентифіковані аналогічно до стадій господарської діяльності: забезпечення відповідними засобами (ресурсами) і персоналом; обробка інформаційних даних, здавання користувачу результатів обробки даних (інформаційний продукт). Усі процеси виконуються відповідно до встановленої технології, систем правил обробки даних і враховують потреби ринкового попиту (користувачів).

До предметів праці належать первинні дані на різноманітних носіях (ми будемо розглядати їх як специфічні предмети праці) і предмети праці в загальноприйнятому тлумаченні.

До засобів управлінської праці належать: – концептуальні довготривалі моделі, алгоритми і програмно-математичне забезпечення. Рівень вдосконаленості цих засобів пов'язаний із підготовленістю, освітнянським цензом керівників (менеджерів). Зрозуміло, що сукупність цих знань у певній частині може бути формально-логічно описаною і реалізованою як штучний інтелект (свідомість) у режимі роботи програми-робота (комп'ютера);

– техніка управління ЕОМ, персональними комп'ютерами, копіювальною технікою, факсами та іншими формами зв'язку, які орієнтовані лише на функції, рівні та ланки, в яких реалізується управлінський процес;

– засоби праці в загальноприйнятому розумінні.

Праця в управлінні – це праця спеціалістів певного рівня освіти у сфері управління для всіх рівнів і ланок організаційної побудови організації; праця персоналу, який безпосередньо втілює у життя управлінський процес; частково праця персоналу експлуатації автоматизованих систем управління і персональних комп'ютерів, якщо управління використовує відповідні методи і засоби.

Процес управління можна описати як систему правил перетворення релевантної інформації в адекватні рішення. У цьому контексті ми не бачимо структурних відмінностей від канонічного опису власне відповідних техно-

Таблиця 1
Приклад формування укрупненого класифікатора специфічних функцій, функціональних комплексів задач управління

Стадії господарської діяльності	Функції управління Специфічні функції управління	Загальні функції управління					Вибір і прийняття управлінського рішення	Функціональні комплекси задач			
		аналіз і орієнтація	Вибір і прийняття управлінського рішення	в т.ч. планування	організація	облік	контроль (і регулювання)				
		Аналіз стану матеріального технічного забезпечення засобами виробництва і орієнтація (визначення варіантів рішення)	Вибір варіанту і прийняття управлінського рішення					Планування матеріального технічного забезпечення засобами виробництва	Організація матеріального технічного забезпечення засобами виробництва	Облік матеріального технічного забезпечення засобами виробництва	Контроль (і регулювання) матеріального технічного забезпечення засобами виробництва
Г – Т	Специфічна функція управління матеріально-технічним постачанням										
	Специфічна функція управління кадрами	Аналіз стану керівних і робочих кадрів, орієнтація (визначення варіантів рішення)						Планування забезпечення керівними і робочими кадрами	Організація забезпечення керівними і робочими кадрами	Облік забезпечення керівними і робочими кадрами	Контроль (і регулювання) забезпечення керівними і робочими кадрами

Стадії господарської діяльності	Функції управління Специфічні функції управління	Загальні функції управління					
		аналіз і орієнтація	вибір і прийняття управлінського рішення	в т.ч. планування	організація	облік (і регулювання)	
		Функціональні комплекси задач					
... В ...	Специфічна функція управління технологією створення продукту праці (ТСПП)	Аналіз ТСПП і орієнтація (інформація і визначення варіантів рішення)	Вибір варіанту і прийняття управлінського рішення	Планування ТСПП	Організація ТСПП	Облік ТСПП	Контроль (і регулювання) ТСПП
	Специфічна функція управління збутом	Аналіз каналів збуту і орієнтація (визначення варіантів рішень)		Планування збуту	Організація здачі свердловини в експлуатацію	Облік збуту	Контроль (і регулювання) збуту
Г ¹ – Г ¹							

Класифікатор функціональних задач управління (фрагмент: функціональний комплекс задач аналізу-орієнтації зі створення конкурентоспроможних продуктів праці)

Стадії господарської діяльності	Функціональний комплекс задач	Фактори процесу (первинні, основні)			
		Праця	Предмети праці		Технологічні процеси
			Дані природою	Загального використання	
Г – Т	Аналіз стану матеріального забезпечення засобами виробництва і орієнтація (визначення варіантів рішень)	Аналіз праці і заробітної плати для матеріального технічного забезпечення засобами виробництва і орієнтація (визначення варіантів рішень)	...	Аналіз предметів праці загального використання для матеріального технічного забезпечення засобами виробництва і орієнтація (визначення варіантів рішення)	Аналіз засобів праці для матеріального технічного забезпечення засобами виробництва і орієнтація (визначення варіантів рішення)
				Аналіз предметів праці загального використання для матеріального технічного забезпечення засобами виробництва і орієнтація (визначення варіантів рішення)	Аналіз засобів праці для робіт по забезпеченню керівними і робочими кадрами (визначення варіантів рішення)
	Аналіз стану керівних і робочих кадрів, орієнтація (визначення варіантів рішення)	Аналіз праці і заробітної плати для робіт по забезпеченню керівними і робочими кадрами (визначення варіантів рішення)	...	Аналіз предметів праці загального використання для матеріального технічного забезпечення засобами виробництва і орієнтація (визначення варіантів рішення)	Аналіз засобів праці для технологічного процесу по забезпеченню керівними і робочими кадрами (визначення варіантів рішення)

Стадії господарської діяльності	Функціональний комплекс задач	Фактори процесу (нервинні, основні)					Технологічні процеси
		Праця	Предмети праці		Засоби праці		
			Дані природою використані	Загального використання			
						Функціональні задачі управління	
... В ...	Аналіз ТСПП	Аналіз праці і заробітної плати в ТСПП і орієнтація (визначення варіантів рішення)	Аналіз (обґрунтування) ТСПП і орієнтація (визначення варіантів рішення)	Аналіз предметів праці для здійснення ТСПП	Аналіз засобів праці для здійснення ТСПП і орієнтація (визначення варіантів рішення)	Аналіз (розробка) ТСПП і орієнтація (визначення варіантів рішення)	
T ¹ – Γ ¹	Аналіз стану збуту і орієнтація (вибір варіантів рішення)						

логічних процесів або еталонного моделювання наукових розробок чи інших процесів.

У свою чергу процес управління потребує планування, обліку, аналізу, контролю, регулювання, організації тощо (все це на фоні нагромадженого досвіду – пам'яті) як і будь-який інший процес праці; технологія процесу управління побудована таким чином, що може підпорядкуватися логічному руху загальних функцій в управлінському циклі. На рис. 1 відповідно до вищевикладеного процес управління інтерпретують як специфічний процес праці, основою якого є інформаційне забезпечення.

Тепер спробуємо поєднати наші уявлення про структурно-функціональну модель процесу праці, системність, елементи свідомості та адаптивності, про управління як специфічний процес праці в одну загальну схему, яка могла б стати конструктивною довготривалою основою універсального описування систем інформаційного менеджменту. Ми вважаємо, що вона має відповідати вимогам описування свідомої людської діяльності взагалі, функціонування соціально-економічних систем, запроектованих людиною, незалежно від їх конкретного змісту. Детальніше параметри і критерії такої схеми можна зобразити наступним чином.

Ордината:

а) засоби досягнення мети – об'єкт і засоби перетворення: ім'я, вимірювач, основні параметри і вимірювачі цих параметрів; якість; конкурентоспроможність; відношення до часу; відношення до простору; міра споживання відповідно до мети перетворення тощо;

б) цілеспрямована діяльність – праця: ім'я, вимірювач; ступінь майстерності (підготовка і швидкість виконання) і відповідні вимірювачі; відношення до часу; відношення до простору; міра споживання відповідно до мети перетворення тощо;

в) спосіб і характер дій як елементарне перетворення або канонічна організована сукупність таких перетворень можуть зіставлятися з метою: ім'я; топологія, кінематичний графік; входи (засоби досягнення мети – об'єкт і засоби перетворення та праця); виходи (часткова і/або глобальна мета); відношення до часу; відношення до простору тощо.

Абсциса: розгорнуті показники ординати природним способом створюють передумову засобу детальнішого подання та елементів абсциси.

Описану таким чином діаграму ми будемо називати інформаційним ідентифікатором в уп-

равлінні соціально-економічними системами (рис. 1).

IV. Висновки. Таким чином, теоретична

модель і сукупність етапів-функцій повного управлінського циклу – це основа для розробки класифікаторів специфічних функцій і завдань

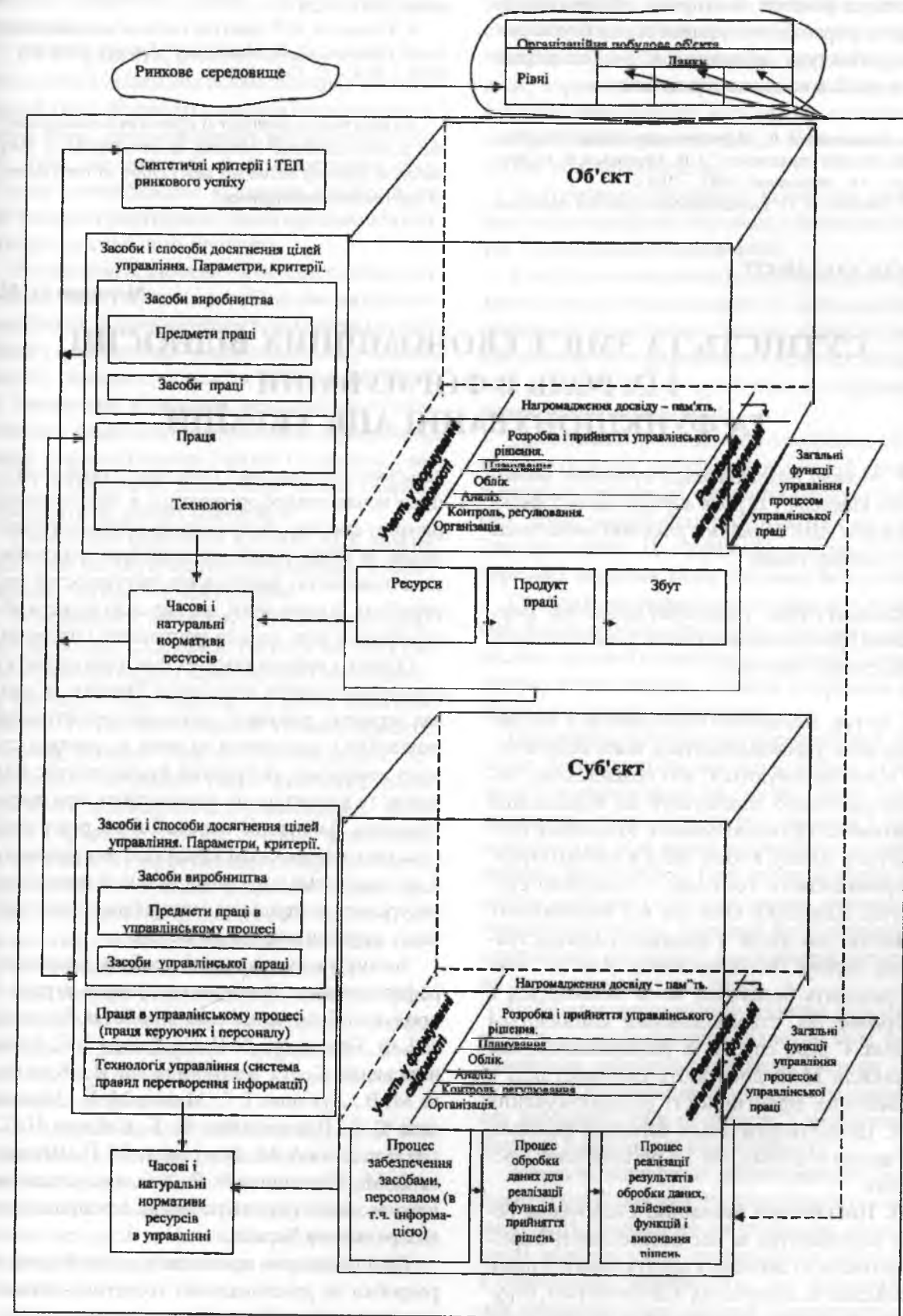

Рис. 1. Інформаційний ідентифікатор в управлінні соціально-економічними системами

управління, що реалізують усі функції процесу управління як нерозривного циклу етапів, які доповнюють один одного і системно охоплюють усі фактори та сторони інформатизації процесу управління в умовах ринку й утворюють архітектуру інформаційної моделі управління соціально-економічних систем.

1. Афанасьев Э. В. Эффективность информационно-обеспечения управления / Э. В. Афанасьев, В. Н. Ярошенко. – М.: Экономика, 1987. – 300 с.

2. Устенко А. О. Економіко-організаційні проблеми

інформатизації управління / А. О. Устенко. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 247 с.

3. Устенко А. О. Інформатизація управління виробничими процесами / А. О. Устенко. – Івано-Франківськ : Факел, 2011. – 220 с.

4. Устенко А. О. Структура системы менеджмента / А. О. Устенко, О. Я. Малинка // Бизнес Информ. – 2010. – № 9. – С. 134 – 140.

An informative identifier is offered in a management the socio-economic systems as structural of long duration basis of universal description of the systems of informative management.

Морицян О. М.

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН І ЇХ РОЛЬ В ФОРМУВАННІ ТА ФУНКЦІОНУВАННІ АПК УКРАЇНИ

У статті розглядається сутність економічних відносин і їх роль в формуванні і функціонуванні АПК України в ринкових відносинах на сучасному етапі.

Ключові слова: економічні відносини, формування і функціонування ринків, розвиток агропромислового комплексу.

I. Вступ. Економічні відносини не є постійними, вони удосконалюються, вони змінюються і цілеспрямовуються, або правильніше, повинні своєчасно спрямувати на підвищення ефективності функціонування. Комплекси суспільства в цілому, в тому числі в системі аграрно-промислового комплексу. Теперішні економічні відносини відмінні від економічних відносин, що діяли в командно-адміністративній системі господарювання. Але ця зміна не проходить безслідно, вони змінюються в суперечностях, старі відносини замінюються новими. Є різні спроби їх удосконалення, але не завжди вони досягають основної цілі – підвищення ефективності функціонування АПК. Це підтверджується багатьма фактами, як України в цілому, так і в регіональних масштабах.

II. Постановка завдання. Скорочення обсягів виробництва за час незалежності України призвели до зниження продуктивності праці на сільськогосподарських підприємствах, структурна перебудова економіки зруйнувала механізм центральної реалізації і розподілу

сільськогосподарської продукції, який поступово почав трансформуватись в багатогранну ринкову систему. Актуальність проблеми посилення зв'язків також визначається неповною завантаженістю виробничих потужностей переробних підприємств, що змусило шукати переробників нові канали постачання сировини.

Одним з найважливіших факторів розвитку агропромислового комплексу України, в умовах розвитку ринкової, соціально-орієнтованої економіки є посилення зв'язків в середині самого комплексу, ритмічний взаємозв'язок всіх ланок та структур що взаємодіють при виготовленні, заготівлі, переробці та реалізації сільськогосподарської продукції, які призвели б до максимального використання природно-ресурсного потенціалу, матеріально-технічної бази, виробничих потужностей.

Значну увагу у вивченні проблем ринкового реформування і формуванню ринків аграрної продукції було приділено в роботах Баланюка І. Ф., Березівського П. С., Дудара Т. Г., Дусановського С. Л., Калінчика М. Й., Кузубова М. В., Лукінова І. І., Маліка М. Й., Михайлова С. І., Поплавського В. Г., Саблука П. Т., Стельмашука А. М., Хорунжого М. Й., Шпичака О. М., Юрчишина В. В., але, на сьогодні не існує єдиної стратегії розвитку агропромислових ринків на Україні.

Дані обставини призводять до необхідності розробки та удосконалення теоретико-методологічних, методичних і практичних питань, щодо розвитку організаційно-економічних

відносин між підприємствами виробниками, заготівельниками та переробниками сільськогосподарської продукції за сучасних умов. Розглянемо теоретичні основи даної економічної категорії.

III. Результати. Економічні відносини існують з давніх-давен, від появи залишків в давніх людей та необхідності поміняти їх на інші предмети. Вони дали можливість розвиватися поділу праці, що призвело до розмежування обов'язків в виробництві від появи професій до об'єднання праці кількох тисяч працівників для створення спільного продукту.

Економічні відносини – сукупність відносин між людьми у процесі виробництва матеріальних благ та їх привласнення у всіх сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, розподілі, обміні та споживанні) [3].

Економічні відносини, виходячи вже з визначення «відносин», означають, принаймні, парні взаємодії когось (чогоось) з кимось (чимось). «Економічні відносини» можна охарактеризувати як речові відносини.

Економічні відносини в межах АПК можна поділити на внутрішньогосподарські, господарські, галузеві та міжгалузеві.

Розкриваючи зміст внутрішньогосподарських відносин, слід орієнтуватись на суб'єкти цих відносин, склад і характер яких визначається власністю. При переході до ринку категорія власності зазнала значної трансформації. Зокрема, у Законі України «Про власність» передбачено існування таких основних форм власності: індивідуальна з різновидами – особиста і приватна трудова, сімейна, колективна та державна [1]. Крім вказаних форм власності допускається існування власності інших держав, їх юридичних і фізичних осіб, осіб без громадянства, спільна та змішана власність громадян, юридичних осіб та держави [2].

Конституція України визнає лише дві форми власності – публічну та приватну. Перша виступає у двох формах – державній і комунальній. Вся інша власність, у тому числі колективна, є приватною.

В західній економічній літературі [5,6] під приватною власністю розуміють все те, що не належить державі. Тобто там відсутнє поняття колективної власності, а вся сукупність економічних інтересів та відповідних форм власності зводиться до двох антиподів – приватної і суспільної.

На сучасному етапі в нашій країні головними виробниками товарної сільськогосподарсь-

кої продукції є господарства з спільною частковою, спільною сумісною і державною формами власності. Суб'єктами внутрішньогосподарських відносин виступають члени господарства, колективи структурних підрозділів – бригади, ланки, малі підприємства, орендні підрозділи, первинні кооперативи та ін. Характер відносин визначається, насамперед, власністю, поділом і кооперацією праці, особливостями організації виробництва.

Внутрішньогосподарські відносини можна розглядати двобічно: як соціально-економічні так і організаційно-економічні.

Соціально-економічні відносини характеризуються відносинами власності і механізмом їх реалізації, включаючи систему відносин між суб'єктами господарювання з приводу володіння, розпорядження, користування та привласнення результатами праці.

Організаційно-економічні відносини встановлюються між господарюючими суб'єктами з приводу організації елементів продуктивних сил: землі, виробничих ресурсів, робочої сили і процесу праці. Ці сторони внутрішньогосподарських відносин тісно пов'язані між собою.

Система внутрішньогосподарських відносин зумовлюється дією різних факторів: інтересами трудового колективу в цілому і кожного його члена зокрема, а також інтересами колективів окремих підрозділів.

Важливість внутрішньогосподарських відносин зумовлюється тим, що в такому складному господарському механізмі, яким є підприємство, кожна структурна одиниця і взаємовідносини між ними впливають на ефективність його роботи. Тому немає потреби доводити важливість обґрунтування параметрів кожного підрозділу, напрямів його діяльності, внутрішньої організації виробництва, механізму взаємовідносин між ними.

Найбільш поширеним шляхом розвитку внутрішньогосподарських відносин буде формування на добровільних засадах системи первинних малих колективів, можливо на принципах кооперації паїв та оренди, з наданням їм широкої економічної самостійності.

Зовнішні відносини характеризують саме міжгалузеві відносини. Результативність діяльності АПК зумовлюється ступенем досконалості міжгалузевих економічних відносин у суспільному виробництві, що складаються між юридично самостійними підприємствами, господарствами та організаціями.

Сутність міжгалузевих економічних відносин в АПК в умовах ринку зводиться до впровадження міжгалузевого госпрозрахунку. Це означає, що підприємства АПК, як інтегровані і пов'язані з кінцевими результатами реалізації продукції (чи надання послуг), взаємно поступаються частиною прибутку своїм партнерам-учасникам спільної інтегрованої діяльності, які працюють на стадіях виробничого забезпечення й обслуговування.

Міжгалузевий госпрозрахунок базується на чітко визначених принципах, сформованих новою аграрною політикою держави відповідно до вимог ринку: добровільність входження підприємств на ґрунті спільності економічних інтересів; рівноправність учасників спільної діяльності, свобода вільного вибору організаційної форми об'єднання; самоуправління учасників і об'єднання в цілому; організація відносин між учасниками на договірній або контрактній основі [4].

Сутність міжгалузевих економічних взаємовідносин підприємств відбиває водночас і їх внутрішній зміст, структуру. Особливість економічних відносин визначається вимогами ринкової економіки та їх залежністю від теоретичного обґрунтування організаційних основ інтегрованих підприємств (виробників).

Дослідження територіальних і галузевих особливостей міжгалузевих економічних відносин виявили їх повну залежність від сільськогосподарства як провідної галузі АПК, а також від роботи обслуговуючих і переробних галузей, функціонування яких безпосередньо залежить від діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Загальним є те, що першочергове розв'язання продовольчої проблеми і досягнення стабілізації сільськогосподарського виробництва є обов'язковим для всіх партнерів. Від цього залежить збереження і зміцнення споживчого ринку, розвиток ринкових відносин.

Оскільки в соціумі в економічні відносини вступають індивідууми, то коректніше трактувати економічні відносини як відносини суб'єктів з приводу речей. Економіка крім виробництва матеріального, включає також виробництво та обмін нематеріальних речей (наприклад, інформації) і така економічна діяльність здійснюється за допомогою грошей. Тобто відносини суб'єктів економіки по виробництву та обміну товару (що виступає в матеріальній та нематеріальній формі) опосередковуються

грошовими розрахунками. Оскільки господарська діяльність суспільства спрямована на переробку природних ресурсів і перетворення природного середовища, яке суспільство пристосовує до своїх потреб, тому таку діяльність суспільства можна охарактеризувати в цілому як суб'єктно - об'єктні відносини.

Розглянемо і проаналізуємо через призму економічних відносин економіко господарську діяльність, зокрема такі характерні риси, притаманні ринковим умовам господарювання, як товарообмін, договірні відносини, правове та державне регулювання, фінансові відносини, виробничо-господарська діяльність і відносини господарської інфраструктури.

1) Товарообмін – обмін товарами еквівалентної вартості. Це добровільний та рівноцінний обмін. І хоча ціна товару визначається в процесі обміну, але формується на основі витрат, пов'язаних з процесом самого виробництва, а також ін. витрат (транспортних, рекламних і т. д.).

Товарний обмін між покупцем і продавцем товару може відбутися за певних умов в спеціально організованому середовищі. Тобто, тут уже повинна бути соціальна організація, а саме: організовані місця торгівлі, юридичний статус суб'єктів економіки, які вступають в товарообмінні відносини, правове регулювання цих відносин та ін. аспекти організації інфраструктури ринку.

2). Договір між покупцем і продавцем, договірні відносини є «основними в умовах ринку, тому що надають цим відносинам правового характеру. Договір передбачає взаємозгоду сторін і добровільне дотримання та виконання умов договору, бо інакше можна вимагати дотримання умов (в т. ч. і в судовому порядку). Таким чином, ринкові відносини мають правове регулювання.

Окремо виділимо ще право власності. Це теж форма економічних відносин, що у правовому полі закріплює право власника розпоряджатися своєю власністю і регулює його господарську діяльність.

3). Більшість економічних відносин, що виникають між суб'єктами, опосередковуються грошовими розрахунками. Таким чином фінансові відносини (і гроші зокрема) відіграють важливу роль, виступаючи критерієм доцільності та ефективності економічної діяльності, обслуговуючи господарську сферу та управляючи економічними процесами.

4) Виробничо-господарська діяльність та її інфраструктура включають велику кількість економічних відносин, як у внутрішній організації так і в господарських зв'язках.

У внутрішній організації господарських процесів охарактеризуємо такі складові економічних відносин:

– конкретна сфера організації діяльності фірми (виробництво продукції, надання послуг чи ін.), а звідси – відповідна технологія виробництва висуває вимоги щодо координації трудових операцій та професійних навичок працівників. Це – основа виробничих відносин, що достатньо чітко обумовлюються і регламентуються документально,

– праця – це теж товар, який реалізується за законом, товарообміну, тому трудові відносини між працедавцем і найнятим робітником регулюються трудовим контрактом (де обумовлюється характер трудових відносин, включаючи посадові обов'язки, оплату праці, права та соціальні гарантії).

– економічні цілі діяльності задаються, реалізуються, досягаються, коректуються через управління як форму господарських відносин, що повинне відповідати сучасним вимогам ринкових умов господарювання та новітнім технологіям.

5) Господарська інфраструктура та економічні відносини, що діють в цій сфері, – благодатна основа для ведення бізнесу. Ступінь розвитку інфраструктури визначає наскільки ефективно здійснюватиметься господарська діяльність, наскільки рентабельним може бути певний бізнес.

Розвиток інфраструктури включає наявність інформаційного середовища для отримання потрібної інформації та задоволення запитів суспільства, встановлення контактів між господарюючими суб'єктами та економічних зв'язків між ними. Як і інформація про ринок праці, сировинний ринок, фінансових та технологічних ресурсів, а також знання ринкової кон'юнктури для задоволення і врівноваження попиту і пропозиції виступають умовами успішного розвитку економіки. Можна додати та-

кож національні особливості та характерні процеси сучасного етапу ринкових відносин.

6) Взаємостосунки з державою, як форма економічних відносин, пов'язаних з господарською діяльністю, проявляються через механізм сплати податків.

Крім того, державне регулювання економіки здійснюється через законодавчу базу, цільові державні програми створення умов для успішного розвитку економіки, податкове регулювання, фінансовий інструментарій.

Крім того, на економічну діяльність накладається морально-етична категорія соціальної справедливості, яка з точки зору економічних відносин є механізмом перерозподілу матеріальних благ на користь соціально незахищених. Такий перерозподіл суспільного продукту знаходиться цілком в руках держави. Економічні відносини в аграрному колективі базуються на приватній власності на землю, але вони повинні бути іншими – базуватися на приватній власності громади села, району, області.

IV. Висновки. Таким чином, ми спробували подати трактування та характеристику форм економічних відносин економіко-господарської діяльності такої галузі економіки як АПК. Подали спробу сформувати їх на основі приватної власності, власності громади, району, області. Зрозуміло дане дослідження має поглиблюватися як у вертикальному, так і у горизонтальному аспектах.

1. Закон України «Про власність» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 20.

2. Закон України «Про господарські товариства» // Відомості Верховної ради України. 1993. – № 3. – С. 199.

3. Економічна енциклопедія у трьох томах. / Академія народного господарства. – Тернопіль, 2000. – Т. 1. – С. 471.

4. Гайдучий П. І., Подолева О. Є. Формування ринкових відносин в агропромисловому комплексі. – Навчальний посібник.-К.: Вища школа, 1994. – 175 с.

5. Самуельсон П. Економіка, т. 1. – М.: НПО «Алгон», 1992. – 333 с.

6. Самуельсон П. Економіка, т. 2. – М.: НПО «Алгон», 1992. – 416 с.

In the article essence of economic relations and their role is examined in forming and functioning of APK of Ukraine in market relations on the modern stage.

ДОСЛІДЖЕННЯ БРЕНДІВ РОЗДРІБНОГО РИНКУ НАФТОПРОДУКТІВ УКРАЇНИ

Проведено дослідження ринку АЗС України та особливостей сприйняття споживачами брендів АЗС. Методом побудови перцепційної карти виявлено рівень подібності між брендами АЗС. Зроблено висновки щодо системи маркетингових заходів для посилення диференціації серед конкурентних брендів АЗС для створення капіталу бренду.

Ключові слова: бренд, позиціонування бренду, капітал бренду, перцепційна карта.

I. Вступ. Багато науковців і практиків підтверджують той факт, що бренд як засіб індивідуалізації і диференціації продукції у більшості сучасних товарних груп є найсильнішим інформаційним сигналом, який продавець може надіслати споживачу в умовах недосконалості інформації на ринку. Дана проблематика абсолютно не пояснюється класичним мікроекономічним аналізом актів товарного обміну на роздрібних ринках однорідних товарів, яким є ринок світлих нафтопродуктів. Відповідно, проблема управління засобами індивідуалізації та диференціації товарів – торговими та товарними марками, брендами тощо постає з нагальною гостротою.

Управління брендами має на меті досягнення таких результатів, як висока лояльність споживачів, менша вразливість до криз і маркетингових дій конкурентів, збільшення прибутку, більш еластичний відгук на зменшення ціни, більш нееластичний відгук на збільшення ціни, зростання ефективності маркетингових комунікацій, можливість розширення бізнесу, сприятливі умови екстенсивного зростання тощо. Підсистема бренд-менеджменту підприємства відображає реалізацію загальних функцій управління брендом на фоні нагромадженого досвіду (пам'яті), і ключовою її функцією є маркетинговий аналіз-орієнтація (дослідження ринків) задля визначення позицій, які займають конкурентні бренди у споживчій свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам управління брендами, пошуку ефективних інструментів бренд-менеджменту,

розробки бренд-менеджменту як науки присвячені в основному праці зарубіжних авторів – Д. Аакера, Б. Барнса, Б. Ванекена, А. Вілер, М. Гобе, А. Еллвуда, Е. Йохімштайлера, Ж.-Н. Капферера, К. Л. Келлера, Д. Коулі, С. Кумбера, Л. Лейтессера, У. Лендора, Д. Ле Пла, М. Ліндстрома, Дж. Маріотті, Т. Нільсона, Дж. Ренделла, Е. Райс, Дж. Траута, П. Фернандеса, С. Фурньє, Р. Шоу, Д. Шульца та ін.. Серед російських науковців питання, що стосуються управління брендом, викладені у працях: А. Будника, В. Домніна, Н. Моїсєєвої, В. Перції, М. Рюміна, М. Слушаєнка, В. Тесакова, Н. Тесакової, В. Тарнавського, М. Яненка та ін.; українських – А. Войчака, Т. Дібрової, О. Зозульова, О. Кендюхова, О. Кістеня, О. Ляшенко, А. Мелетинської, О. Пестрецової, В. Пустотіна, Г. Рябцева, А. Старостіної, Р. Федоровича, А. Федорченка та ін.

II. Постановка завдання. На даний час у вітчизняних операторів роздрібногo ринку нафтопродуктів відсутній інструментарій аналізу брендів, що ускладнює управління і спричиняє дефіцит дієвих практичних рекомендацій щодо активізації бренд-менеджменту підприємств.

Метою даної статті є проведення аналізу позиції брендів АЗС на роздрібногo ринку нафтопродуктів для визначення особливостей їх сприйняття споживачами та розробки маркетингових заходів для посилення диференціації і створення капіталу бренду.

III. Результати. Активні зміни в інфраструктурі українського паливного ринку відбулися у другій половині 90-х років з початком масової приватизації. Всього за чотири роки (1994–1997 рр.) підприємствами «Укрнафтопродукту» було передано у приватну власність понад 42% АЗС, в результаті чого в цілому ряді областей не залишилось жодної державної АЗС [2].

До переходу в приватний сектор в Україні переважали АЗС «радянського» типу, які не відрізнялися зовнішньою привабливістю і були оснащені застарілим обладнанням. Частка сучасних АЗС не перевищувала 15%, і всього

2–4% з них надавали споживачу супутні послуги. Однак у 2002–2005 рр. завдяки розгортанню широкомасштабної діяльності на паливному ринку російських нафтових компаній (ТНК, «ЛУКОЙЛ», «Альянс», «Татнефть») і українських операторів («Укрнафта», «Галнафтогаз», «Континіум-Укрресурс») рівень забезпеченості транспортних сполучень якісним паливом істотно підвищився, покращилося і сервісне обслуговування споживачів. У цей же час на вітчизняному ринку з'явилося поняття паливного бренду – візуального і словесного образу марки товару (послуги) у свідомості покупця, що виділяє його серед конкурентів.

За даними НТЦ «Психея», у цілому по Україні під тим чи іншим брендом працює 55% АЗС від загальної кількості діючих [2]. Збільшення кількості брендів АЗС – тенденція, яка спостерігається на ринку з 2003 р. і обіцяє підсилитися в майбутньому, оскільки провідні оператори продовжують закладати у свої бюджети значні витрати на переоснащення станцій і надання їм відповідного зовнішнього вигляду.

Загалом десятьом найбільшим українським брендам належить близько 48% роздрібногo ринку нафтопродуктів. При цьому конкуренція відбувається між суб'єктами господарської діяльності, яких умовно можна розділити на чотири групи [2].

1) Компанії-власниці нафтопереробних активів, які гарантують стабільність постачання палива на мережеві АЗС (близько 26% ринку). Серед них варто виділити:

- ВАТ «Укрнафта», яке реалізує у своїй мережі з 542 АЗС світлі нафтопродукти, отримані з нафти, яка добувається ВАТ «Укрнафта» і частково переробляється на Надвірнянському НПЗ. Компанія розпоряджається 96% вітчизняної сировини;

- ПП «Лукойл-Україна», яке є дочірнім підприємством російської НК «ЛУКОЙЛ», яка володіє Одеським НПЗ із одноіменною мережею АЗС (за даними компанії – 215);

- ТОВ «ТНК-ВР Україна», яке реалізує нафтопродукти, вироблені на Лисичанському НПЗ через мережу АЗС під торговою маркою ТНК-ВР. Компанії безпосередньо належить 51 АЗС. За даними компанії, починаючи з травня 2006 р. і після закінчення дворічного перехідного періоду під торговою маркою ТНК-ВР залишаться працювати всього 300 джобберських АЗС. Офіційною причиною такого рішення є «відсіювання» несумлінних партнерів, які до-

пускали порушення стандартів діяльності компанії і якості нафтопродуктів;

- ТОВ «Континіум-Укрресурс», яке володіє мережею АЗС, більшість яких (за даними компанії – 232) працює під торговою маркою WOG (Western Oil Group) у 16 областях України (переважно західних і південних). Компанія контролювала Дрогобицький НПЗ, з якого і постачалися нафтопродукти;

- НК «Татнафта», яка реалізує нафтопродукти, вироблені на власних потужностях, під однойменним брендом через 145 АЗС, розташовані головним чином у Криму, Полтавській і Харківській областях. Російській НК «Татнафта» і контрольованим нею компаніям Amguz Trading AG (Швейцарія) і Sea Group International (США) належить також 27% акцій АТ «Укртатнафта», яке керує Кременчуцьким НПЗ. Восени 2006 р., після оголошення про початок ліквідації дочірнього підприємства НК «Татнафта» – СП «ТД «Татнафта-Україна», з'явилися повідомлення про її можливий вихід із роздрібногo сегменту вітчизняного ринку;

- АТ «Укртатнафта», яке виробляє нафтопродукти на Кременчуцькому НПЗ із російської нафти (в основному, татарстанської), і реалізує їх через мережу із понад 100 АЗС, три чверті яких належать ТОВ «УТН-Схід»;

- ТОВ «НК «Альянс-Україна», яке є дочірнім підприємством російської НК «Альянс», яка володіє Херсонським НПЗ і однойменною мережею АЗС у 12 регіонах країни (за даними компанії – 144). 18 липня 2006 р. компанія, діючи в рамках ліцензійної угоди із Shell Brands International AG, відкрила першу в Україні АЗС під міжнародним брендом;

- НАК «Нафтогаз України», яка разом з ТОВ «Екойл» розвиває мережу АЗС під торговою маркою «Нафтогаз-Екойл» (у власності ДК «Укргазвидобування», яка входить у структуру НАК «Нафтогаз України», знаходиться Шебелинський ГПЗ). За даними компанії, продукти переробки, які випускаються її дочірніми підприємствами, реалізуються через мережу, яка складається з 306 АЗС різних брендів. Сорok з них, розташовані в 7 регіонах України, працюють під маркою «Нафтогаз-Екойл».

Слід зазначити, що АЗС, які належать російським нафтовим компаніям (ТНК-ВР (із джобберами), «ЛУКОЙЛ», «Альянс», «Татнафта»), складають сьогодні близько 16% всіх АЗС України, причому з початку 2005 р. ця частка постійно знижується.

2) До другої ринкової групи належать компанії, які створюють і розвивають власні ме-

режі АЗС при відсутності переробних потужностей (24% ринку). Серед них виділяють:

- ВАТ «Концерн Галнафтогаз», яке володіє мережею з 256 АЗС, більша частина яких (за даними компанії – 151) працює під торговою маркою «ОККО» переважно в центральних і західних областях України;

- ТОВ «Альфа-нафта», яке володіє АЗС, більша частина яких (за даними компанії – 281) працює під брендом ANP у 17 регіонах України. Компанія «Альфа-нафта» уже два роки підряд демонструє другі після «Укрнафти» темпи будівництва нових АЗС. Загальна кількість АЗС «Альфа-нафти» становить близько 350, однак закритість компанії не дозволяє у повній мірі оцінити її місце на ринку;

- ТОВ «Гефест», якому належить мережа із 65 АЗС у східних областях України (головним чином, у Донецьку та області);

- ТОВ «Мавекс», яке володіє мережею із 31 АЗС в Одеській, Закарпатській, Івано-Франківській і Волинській областях.

3) До третьої групи відносять власників місцевих мереж АЗС, яким належить близько 5% ринку. Ріст даного сегменту став наслідком падіння популярності франчайзингових схем через виникнення в компаній, які їх впроваджували, іміджевих побоювань у зв'язку зі зниженням якості нафтопродуктів, які реалізуються за такими схемами. З іншого боку, відмова великих компаній від роботи із джобберами може бути ходом, спрямованим на PR якості оновлених мереж. Зокрема, по такому шляху пішли компанії «Альянс» і «ЛУКОЙЛ», які перестали використовувати франчайзинг із 2004 р., і ТНК-ВР, яка згорнула джобберську програму в 2006 р..

Серед місцевих мереж АЗС можна виділити: компанію «КЛО» (Київ, Київська і Хмельницька обл.); ТОВ «ТД «Золотий гепард» (Київ і область); ТОВ «Донбаснафтопродукт» (Донецька обл.); ВАТ «Київміськнафтопродукт» (Київ і область); ВАТ «Запоріжнафтопродукт» (Запорізька обл.); НП «Універсам» (АЗС «Укрпетроль» у Волинській обл.); ТОВ «Сучасник» (Автономна Республіка Крим).

4) І, нарешті, до четвертої групи належать власники дрібних мереж і окремих АЗС (позабрендові АЗС, близько 45% роздрібного ринку). Особливий сегмент тут належить мережам, які реалізують нафтопродукти «євро-класу», що відповідають стандартам EN228 і EN590. Найвідоміші з них – донецька «Паралель» і київська «УкрАвто».

Отже, у більшості регіонів України роздрібний сегмент паливного ринку далекий від насичення, головним чином через випереджаючі темпи росту автомобільного парку і переважання застарілих АЗС. Найбільш перспективними для будівництва АЗС є Київська, Львівська, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Одеська, Полтавська області і АР Крим.

На ринку продовжуються процеси розвитку і переділу, під час яких власники великих мереж концентрують у своїх руках усе більшу кількість формально незалежних АЗС. Повсюдна відмова від франчайзингових схем залишає власників окремих АЗС і дрібних мереж наодинці із проблемою забезпечення своїх станцій бензином і дизелем. Не виключено, що боротьба за ресурс, яка загострилася через скорочення обсягів переробки нафти, приведе до припинення їхньої самостійної діяльності. Рядовим учасникам заважає розвиватися і земельна проблема. Якщо власникам великих мереж належить до 70% землі, відведеної під АЗС, то дрібні власники у більшості випадків не в змозі викупити земельні ділянки.

На даний час до половини роздрібного ринку належить десятком найбільшим брендам. Інтереси останніх перетинаються, в основному, у Києві, Закарпатті і Криму.

У середньостроковій перспективі тенденція до збільшення кількості брендів АЗС підсилиться. Найбільшими темпами будуть зростати мережі українських операторів, у першу чергу, під брендами «Укрнафта» і ANP. Розвиток мереж буде відбуватися у напрямку поліпшення якості і розширення сфери послуг, зокрема, впровадження програм лояльності, які забезпечують знижки і бонуси, а також додатковий сервіс для клієнтів [3; 4; 5; 6].

За допомогою брендування АЗС великі мережевики намагаються витіснити з ринку дрібних гравців, багато з яких, за твердженням мережевиків, ведуть нечесну гру на ринку – мінімізують оподаткування, продають некондиційне пальне (особливо у Східному регіоні та Криму) або взагалі не реєструють заправний бізнес (як було в Криму).

Як правило, українські заправні станції від європейських відрізняють вигадливий дизайн, світлові фризи, велика кількість зовнішньої реклами. У Європі ринок АЗС уже сформований, тому там немає потреби активно боротися за споживача. Щоправда, директор з маркетингу ТОВ «АЗС-Дизайн» Інна Белік зазначає, що і в Україні попит на зовнішню рекламу на АЗС поступово зменшується.

Ще одним елементом брендингу можна вважати зростання попиту на використання смарт-карток при обслуговуванні клієнтів АЗС. Наприклад, 30% клієнтів мережі АЗС Галнафтогазу вже використовують смарт-картки.

З підвищенням інвестиційної привабливості України можлива поява на її внутрішньому ринку нових іноземних учасників, у тому числі світового рівня. При цьому успіх виходу буде визначатися наявністю в таких компаній стабільного внутрішнього і/або зовнішнього джерела постачання нафтопродуктів. Однак при поверненні уряду до адміністративно-силових методів регулювання ринку прихід іноземних інвесторів буде відкладений, а вихід дрібних власників АЗС, навпаки, прискориться.

Якщо говорити про особливості споживання на роздрібному ринку нафтопродуктів, то для великих міст України характерне споживання високооктанового бензину, тоді як в інших регіонах із нижчим рівнем життя все ще залишається значним попит на низькооктановий бензин, що пов'язано зі старішим і дешевшим парком автомобілів.

Що стосується дизельного палива, то його споживання має високе значення в тих же регіонах, що і високооктанового бензину, а також на трасах, якими здійснюються поставки товарів у великі мегаполіси.

За результатами дослідження переваг споживачів послуг АЗС виявлено 3 основні типи споживачів:

1) Споживачі, які віддають перевагу маркам палива із власними назвами (futura, v-power тощо). Це споживачі, для яких вирішальним фактором є якість палива, що пропонується на АЗС, відомість бренду та його престижність.

2) Споживачі, для яких важлива якість палива, але вони не готові переплачувати за бренд.

3) Споживачі, для яких вирішальне значення при виборі АЗС відіграє вартість палива.

Крім цього, оскільки якість обслуговування і пального на брендіваних мережах не має суттєвої диференціації, власників автомобілів все більше приваблює можливість отримати якісні додаткові послуги – помити машину, замінити масло, смачно і недорого поїсти або придбати супутні товари

Проведене дослідження споживачів АЗС показало, що якість пального і близькість (або зручне розташування по шляху слідування) АЗС поки відіграють визначальну роль при виборі бензоколонки власниками автомобілів. В той же час, якщо в 1999 р. лише 5% опита-

них цікавили додаткові послуги на АЗС, то минулого року небайдуже до магазину, кафе, мийки чи СТО при заправці ставилися вже 44% опитаних. При цьому 75% з них віддають перевагу послугам, пов'язаним із наданням допомоги автомобілю, і лише чверть піклється про додаткові послуги для себе і супутників.

Ці запити враховують власники АЗС. Наприклад, мережі «Укртатнафта», «ЛУКОЙЛ», «ТНК», «ОККО» розростаються за рахунок автозаправних комплексів. Однак будівництво на базі АЗС клубу в межах міста або кемпінгу за містом на трасі відбудеться, очевидно, в більш далекій перспективі.

З метою дослідження особливостей сприйняття споживачами брендів АЗС України було проведено опитування 1000 водіїв-власників автотранспортних засобів, які користуються послугами АЗС. Дослідження проводилося в таких містах України: Київ, Біла Церква, Бориспіль, Бровари, Черкаси, Сміла, Умань, Полтава, Кіровоград; Одеса, Іллічівськ, Миколаїв, Херсон, Сімферополь, Феодосія; Харків, Лозова, Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Новомосковськ, Донецьк, Маріуполь, Красноармійськ, Харцизьк, Шахтерськ, Запоріжжя, Мелітополь, Енергодар, Луганськ, Ровеньки, Первомайськ; Івано-Франківськ, Львів, Стрий, Тернопіль, Ужгород, Хмельницький, Рівне.

Метод дослідження – особисте інтерв'ю. Було досліджено знання нафтових компаній (спонтанне і знання з підказкою), знання АЗС нафтових компаній (спонтанне і знання з підказкою), сприйняту якість палива на різних АЗС та вибір АЗС споживачами.

За результатами дослідження, найбільше в Україні знають наступні нафтові компанії: «ТНК» або «ТНК-ВР Україна» (перша названа компанія – 49%, загальне спонтанне знання – 88% і знання з підказкою – 99%); «Лукойл-Україна» (перша названа компанія – 17%, загальне спонтанне знання – 63% і знання з підказкою – 87%); «Укрнафта» (перша названа компанія – 7%, загальне спонтанне знання – 41% і знання з підказкою – 76%); «Укртатнафта» (перша названа компанія – 7%, загальне спонтанне знання – 36% і знання з підказкою – 67%); «Галичина НПК Континіум» (бренд «WOG»: перша названа компанія – 4%, загальне спонтанне знання – 12% і знання з підказкою – 34%); «Галнафтогаз» (бренд ОККО: перша названа компанія – 4%, загальне спонтанне знання – 12% і знання з підказкою – 31%); «Сентоза»

Авіас» (перша названа компанія – 3%, загальне спонтанне знання – 17% і знання з підказкою – 41%).

Що стосується знання АЗС нафтових компаній в Україні, то тут спостерігається схожа ситуація – серед лідерів такі АЗС як «ТНК» (перша названа компанія – 40%, загальне спонтанне знання – 88% і знання з підказкою – 99%); «Лукойл» (перша названа компанія – 19%, загальне спонтанне знання – 72% і знання з підказкою – 92%); «Укрнафта» (перша названа компанія – 6%, загальне спонтанне знання – 42% і знання з підказкою – 78%); «Укртатнафта» (перша названа компанія – 6%, загальне спонтанне знання – 38% і знання з підказкою – 69%); «WOG» (перша названа компанія – 7%, загальне спонтанне знання – 26% і знання з підказкою – 53%); «ОККО» (перша названа компанія – 6%, загальне спонтанне знання – 21% і знання з підказкою – 43%); «Авіас» (перша названа компанія – 4%, загальне спонтанне знання – 20% і знання з підказкою – 48%).

Сприйнята якість брендів АЗС – суб'єктивно оцінювані вигоди від придбання і споживання товару (послуги) – пов'язана з привабливістю бренду, довірою до нього, гордістю за нього і готовністю рекомендувати його. Її було оцінено за 5-бальною шкалою від «відмінна якість» до «дуже погана якість». За базу було взято респондентів, які заправлялися на вказаних АЗС останні 5 разів. За результатами усередненої оцінки, найвищу якість палива мають такі АЗС як «ТНК», «Shell», «КЛО», «WOG», «ОККО», «Рось» і «Золотий гепард».

Що стосується загального вибору АЗС (база – респонденти, які знають про компанію), то найчастіше українські споживачі вибирають «ТНК» (до речі, для 24% опитаних це – єдина АЗС, якою вони користуються, і для 33% – одна із АЗС, якій вони віддають перевагу перед іншими), «Лукойл», «ОККО», «WOG», «Укртатнафта», «Укрнафта» і «Сентоза-Авіас».

Для порівняння позицій конкурентних брендів АЗС на ринку України побудуємо карту-схему їх сприйняття споживачами. Карта-схема сприйняття (перцепційна карта) є ефективним інструментом для визначення напрямку маркетингових заходів щодо модифікації товару та іміджу брендів.

Для аналізу вибираємо сім брендів, найбільш відомих споживачам: «ТНК», «Лукойл», «ОККО», «WOG», «Укртатнафта», «Укрнафта» і «Сентоза-Авіас».

Визначимо рівень сприйняття споживачами даних брендів за параметрами, які, згідно проведеного дослідження, мають вирішальне значення для споживачів під час вибору АЗС: 1) якість пального; 2) якість обслуговування; 3) вартість пального; 4) близькість (зручне розташування по шляху слідування); 5) додаткові послуги на АЗС (наявність магазину, кафе, мийки чи СТО при заправці); 6) чистота на АЗС і зовнішній вигляд персоналу; 7) чуйний і ввічливий персонал; 8) дизайн і оформлення АЗС; 9) імідж мережі, сформований маркетинговими комунікаціями.

З цією метою використаємо метод експертних оцінок і відзначимо за 5-бальною шкалою кожен з параметрів (5-найвища оцінка, тобто параметри є на високому рівні, 1-найнижча, параметри знаходяться на низькому рівні). Це дозволить нам знайти ті особливості бренду, які позиціонують його на ринку та відрізняють від подібних брендів.

Результати дослідження щодо оцінювання брендів АЗС наведено в табл. 1.

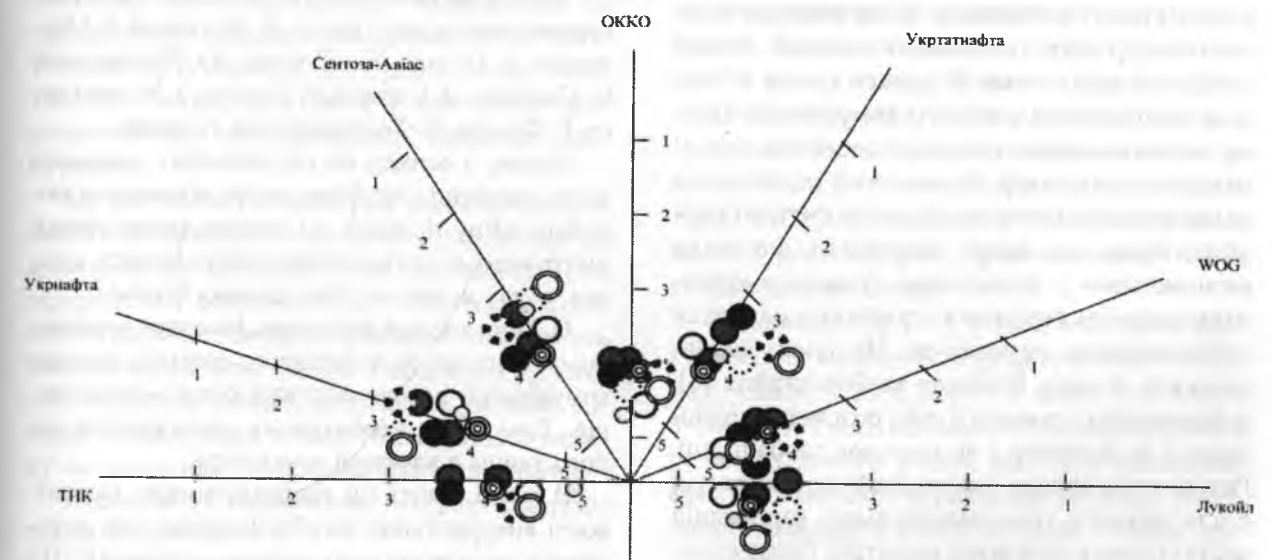
За результатами зазначеного дослідження побудуємо карту сприйняття споживачами брендів АЗС (рис. 1).

IV. Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, можна зробити висновок про високий рівень подібності між брендами АЗС майже за всіма параметрами. Загалом всі вони мають оцінку «добре». Це означає, що споживачі не бачать між ними суттєвої різниці. Більш помітні позиції мають бренди «ТНК», «Лукойл», «ОККО» і «WOG» завдяки активнішим промо-акціям, особливо це стосується бренду «ТНК». Дещо гірше споживачами сприймаються бренди «Укртатнафта», «Укрнафта» і «Сентоза-Авіас», зокрема за якістю обслуговування, ставленням персоналу і зовнішнім дизайном. Таким чином, в подальшому для створення капіталу бренду слід розробити систему маркетингових заходів для посилення диференціації серед конкурентних брендів АЗС.

Оцінка платформи позиціонування брендів АЗС

Характеристики	ТНК		Лукойл		ОККО		WOG		Укртатнафта		Укрнафта		Сентоза-Авіас	
1. Якість пального	4,1	xx	3,9	xx	4,0	Xx	4,0	xx	3,9	xx	3,8	xx	3,7	Xx
2. Якість обслуговування	4,4	xx	4,2	xx	4,0	Xx	4,0	xx	3,7	xx	3,4	x	3,3	X
3. Вартість пального	4,1	xx	4,1	xx	4,0	Xx	4,0	xx	4,0	xx	4,0	xx	3,9	Xx
4. Близькість	4,4	xx	4,3	xx	4,1	Xx	4,0	xx	3,8	xx	3,9	xx	3,8	Xx
5. Додаткові послуги на АЗС	4,1	xx	4,0	xx	4,0	Xx	4,1	xx	3,7	xx	3,5	xx	3,4	X
6. Чистота на АЗС і зовнішній вигляд персоналу	4,5	xxx	4,4	xx	4,4	Xx	4,5	xx	4,0	xx	3,9	xx	3,7	Xx
7. Чуйний і ввічливий персонал	4,3	xx	4,1	xx	4,1	Xx	4,0	xx	3,7	xx	3,4	x	3,3	X
8. Дизайн та оформлення АЗС	4,5	xxx	4,3	xx	4,4	Xx	4,4	xx	3,4	x	3,4	x	3,3	X
9. Імідж мережі	4,8	xxx	4,5	xxx	4,6	Xx	4,6	xx	3,9	xx	3,8	xx	3,4	X

xxx — дуже добре; xx — добре; x — посередньо; // — погано, / — дуже погано

Подібність за параметром "якість пального" ●
 Подібність за параметром "якість обслуговування" ●
 Подібність за параметром "вартість пального" ●
 Подібність за параметром "зручність розташування" ●
 Подібність за параметром "додаткові послуги" ●
 Подібність за параметром "чистота на АЗС і зовнішній вигляд персоналу" ●
 Подібність за параметром "чуйний і ввічливий персонал" ●
 Подібність за параметром "дизайн і оформлення АЗС" ●
 Подібність за параметром "імідж мережі" ○

Рис. 1. Карта сприйняття споживачами брендів АЗС

1. Малинка О. Я. Управление капиталом бренда : монография / О. Я. Малинка. – Ивано-Франківськ : Факел, 2009. – 204 с.
2. Рябцев Г. Физическая география украинского бренда / Г. Рябцев // Терминал. – 2006. – № 44. – С. 6 – 10.
3. Хлебнов А. Мифы и правда... / А. Хлебнов // Office. – 2003. – № 11. – С. 12 – 15.
4. Шапошников В. Пять историй вывода брендов на рынок / В. Шапошников // Новый маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 29 – 38.
5. Шапошников В. Это вам будет стоить дорого / В. Шапошников // Новый маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 8 – 12.

УДК 339.138

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІНТЕРНЕТ-РЕКЛАМИ

Розглянуто можливості використання засобів Інтернет для вирішення маркетингових завдань компаній. Проаналізовано інтернет-рекламу як ефективний інструмент маркетингу. Визначено сучасні тенденції, новітні методи та технології подання рекламної інформації.

Ключові слова: інтернет-реклама, веб-сайт, маркетинг, Інтернет.

І. Вступ. Провідною тенденцією розвитку світових економічних процесів на зламі тисячоліть стала глобалізація. Вона охопила більшість сфер життєдіяльності людини. Однак найбільш помітними її прояви стали в економічній сфері та в області комунікацій. Цьому активно сприяє швидкий розвиток інформаційних технологій. Більше того глобалізація та інформаційні технології настільки тісно взаємопов'язані, що важко визначити, що стало визначальним у формуванні сучасного економічного порядку, який прийнято називати інформаційною економікою. На думку, американських вчених Поппеля та Голдстайна [6], інформаційні технології слід розглядати одночасно і як причину, і як наслідок глобалізації. Результатом впливу інформаційних технологій стала здатність транснаціональних корпорацій вести справи в світовому масштабі, більш ефективно працювати на периферії. Водночас, зміна структури світових контрактів, зумовлює потребу в нових продуктах та послугах, що забезпечуються інформаційними технологіями.

Одним з найбільш яскравих проявів інформаційної економіки стало формування систем електронного бізнесу в більшості секторів економіки. В маркетинговій діяльності компаній теж відбулись серйозні зміни. Інтернет-маркетинг в останні роки став невід'ємною її складовою в більшості розвинених країн світу.

6. Шахов Н. Внутренние резервы брендинга / Н. Шахов // Менеджмент и менеджер. – 2002. – № 8. – С. 38 – 40.

The research of the market of gas stations of Ukraine and peculiarities of users' perception of brand gas stations is conducted. Using the method of perception map, the level of similarity among brands of gas stations is defined. Conclusions are made concerning the system of marketing measures for strengthening the differentiation among competitive brands of gas stations for the creation of brand equity.

Баран Р. Я., Романчукевич М. Й.

Вітчизняний бізнес також вже оцінив вигоди сучасних інструментів просування.

Варто відзначити, що попри відносно короткий період дослідження наукових проблем, пов'язаних з використанням інформаційних технологій, і Інтернет, зокрема, в економіці, їх вивченню присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме: Б. Голдстайна, С. Ілляшенка, О. Кармінського, М. Кастельса, Д. Козьє, М. Макарової, Н. Меджибовської, Г. Поппеля, В. Ситника та інших.

Аналізу питань розвитку Інтернет-маркетингу присвячено праці С. Бредлі, В. Дергачової, А. Мартового, Р. Нолана, Є. Попова, Ю. Рублевської, О. Скибіної, Д. Страуса, Р. Уілсона, І. Успенського, Р. Фроста, В. Холгомогорова та інших.

Однак, з огляду на надзвичайну динамічність означених проблем, варто відзначити постійну зміну підходів до використання різних інструментів систем електронного бізнесу, а також появу нових засобів ведення бізнесу.

II. Постановка завдання. Інтернет перетворився з одного зі зростаючих новітніх каналів комунікацій в нове потужне бізнес-середовище. Тому існує необхідність дослідження даного явища з наукової точки зору.

В даній статті ми розглядатимемо можливості використання засобів Інтернет для вирішення маркетингових завдань компаній. Не зважаючи на величезне різноманіття сучасних інструментів Інтернет-маркетингу найбільш швидкозростаючою його частиною в Україні за обсягом вкладень є Інтернет-реклама. Саме тому метою даного дослідження буде визначення сучасних тенденцій розвитку Інтернет-реклами та особливості їх використання в Україні, що дозволить підвищити ефективність планування рекламних бюджетів компанії в Інтернет.

III. Результати. Реклама на сьогоднішній день є найпопулярнішим, найдієвішим засобом

маркетингових комунікацій. Закон України «Про рекламу» визначає рекламу як спеціальну інформацію про осіб чи продукцію, що розповсюджується в будь-якій формі та в будь-який спосіб з метою прямого чи опосередкованого одержання прибутку [1].

Найрозповсюдженішим визначенням реклами є: реклама – це будь-яка платна неособистісна форма розповсюдження інформації про фірму та її товар.

Рекламу можна розглядати як форму комунікацій, яка намагається перевести якість товарів та послуг, а також ідей, на мову потреб і запитів споживачів [7].

Реклама є найдавнішим засобом розповсюдження інформації. Вона зустрічалась ще в Стародавній Греції, Римі у вигляді надписів на стінах будинків, гравувань на каменях та кістках, на папірусі, вивісок, усних оголошень зазивал та глашатаїв тощо. Реклама завжди була і залишається двигуном торгівлі. Однак особливістю сучасної реклами є рекламування не стільки товару чи послуги, що пропонується на продаж, скільки створення певної ейфорії, стилю поведінки, ілюзорної картини життя за умови користування рекламованими товарами чи послугами. Тобто сучасна реклама більш опирається на ірраціональні мотиви поведінки споживачів, аніж раціональні, звертається до підсвідомості людини, підпорядковуючи її собі. Реклама не створює, а відображає масову психологію, смаки, пристрасті, у ній немає теперішнього часу, а є привабливі картини майбутнього.

До рис сучасної реклами можна віднести наступні: орієнтація на різні рівні ринку та адаптація до цільових груп населення, нові пріоритети у рекламоносійх (зокрема зростання популярності Інтернет-реклами), відсутність національних меж, баланс інформації та емоцій, зниження рівня агресивності, активне використання гумору та іншого емоційного впливу на підсвідомість потенційного споживача.

Підходів до визначення Інтернет-реклами також досить багато.

Словник електронної комерції дає наступне визначення: Інтернет-реклама – представлення товарів, послуг чи підприємства в мережі Інтернет, яке адресоване масовому клієнту і має характер переконання [2].

На думку М. Макарової, Інтернет-реклама – поєднання традиційної іміджевої реклами з поширенням інформації і продажів через глобальну мережу Інтернет [4].

І. Успенський, не даючи власного визначення Інтернет-реклами, відзначає, що її централь-

ним елементом є Web-сервер компанії. Перед власником веб-сайту стоять дві основні цілі: реалізувати свою ідею у вигляді Web-сервера, що виконує ті чи інші функції, а потім провести його рекламування, щоб користувачі Інтернет довідалися про його існування і, відповідно, змогли його відвідати. Таким чином, виконується дворівневий підхід, коли на Web-сервері розміщується детальна інформація про фірму, її товари, послуги, а всі рекламні зусилля спрямовуються на залучення відвідувачів на сервер [8].

Найбільш загальне визначення Інтернет-реклами розглядає її як рекламу, розміщену в мережі Інтернет. Але постійне оновлення сервісів та можливостей мережі Інтернет дає нам підстави розглядати Інтернет-рекламу як самостійне явище в маркетинговій діяльності компаній і визначати її як рекламну діяльність, здійснювану з допомогою комунікаційних можливостей мережі Інтернет, і засновану на максимальній доступності до інформації.

Початкова аудиторія Інтернет складалася переважно з фахівців в галузі техніки, «комп'ютерщиків». Тому перша Інтернет-реклама була спрямована власне на них. І переважно вона була текстовою, а основним каналом її розповсюдження були розсилки та електронна пошта. Перша реклама в Інтернет з'явилася у 1994 році у спеціалізованих комп'ютерних журналах типу «Hot Wired». Серед перших рекламодавців були корпорації-гіганти в галузі телекомунікацій та комп'ютерної техніки, такі як AT&T і IBM. Компанія AT&T Mobility і станом на 2010 рік є лідером у рейтингу найбільших рекламодавців Google.

За даними IAB [13], у 1998 році обсяг ринку реклами в світовій мережі становив 1 млрд. дол. США, у 2000 році – 8 млрд. дол. США. У 2001-2002 році відбувалося зниження темпів розвитку даного ринку, що було викликано ефектом «мильної бульбашки» на ринку електронної комерції в попередні роки. Обсяги ринку знижувалися щорічно на 1 млрд. дол. США.

Щоправда, в подальшому щорічні темпи зростання склали приблизно 20 %. Наступний період спаду чи затишшя на даному ринку знову був зумовлений зовнішніми чинниками, на цей раз світовою фінансовою та економічною кризою 2008 року. Однак далі з 2011 року за прогнозом дослідницької агенції MagnaGlobal ринок чекає щорічне зростання в 10% [14].

Однак питання прогнозів на такому динамічному ринку як ринок Інтернет є досить су-

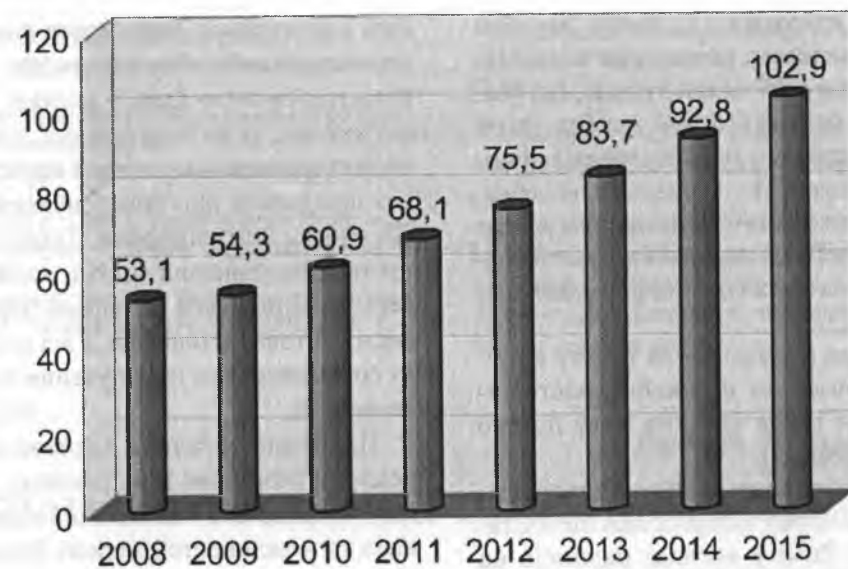

Рис. 1. Обсяг світового ринку Інтернет-реклами, млрд. дол. США [14]
(2008-2010 – факт, 2011-2012 прогноз)

перечливим. Це підтверджується, наприклад, порівнянням даних фактичного стану речей на ринку Інтернет-реклами США на 2006-2007 рр. та прогнозу на 2008-2010 рр. від компанії eMarketer та фактичного аналізу даних на період 2006-2010 рр. від IAB (рис. 2).

За видами реклами варто відзначити, що різні дослідницькі агенції дають різні частки ринку Інтернет-реклами для різних її видів. І хоча більшість підтверджує середні показники контекстної реклами в розмірі приблизно 40%, проте окремі з них прогнозують знижен-

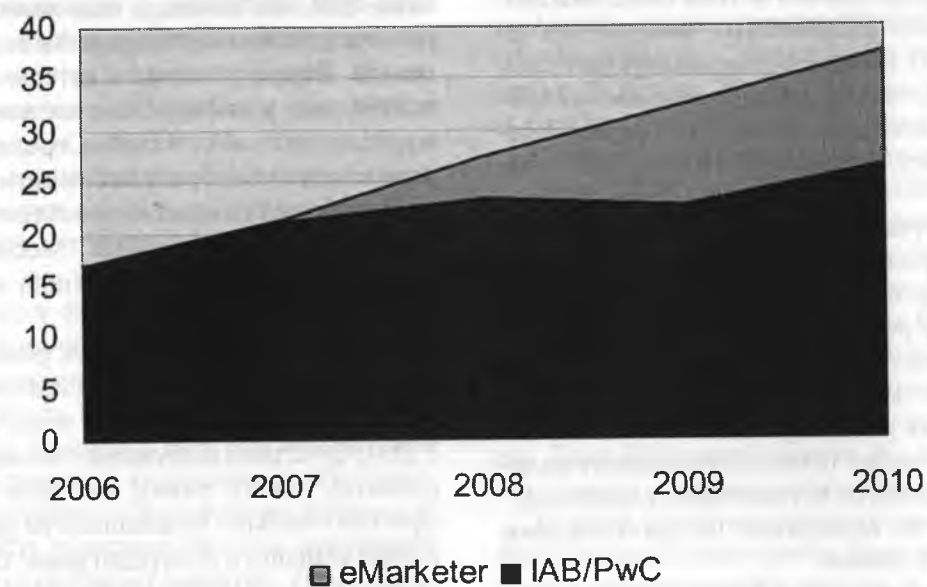

Рис. 2. Обсяг ринку Інтернет-реклами США, млрд. дол. США [11, 13]

Вітчизняний ринок Інтернет-реклами в 2010 році за даними Всеукраїнської рекламної коаліції склав 230 млн. грн. За прогнозом на 2011 рік очікується зростання до 400 млн. грн. Загалом, Інтернет-реклама зараз складає більше 4% від бюджетів реклами загалом в Україні. Для порівняння, в США цей показник складає понад 10 %.

на даної частки на користь відеореклами з огляду на постійне зростання швидкості доступу користувачів до мережі Інтернет. Ще більшу частку відеореклама і мультимедійна загалом відберуть у ринку банерної реклами, частка статичних і текстових банерів зменшиться на 20%. За даними Асоціації комунікативних агентств Росії ринок контекстної реклами в

Росії в 2010 році зріс на 46 % до 600 млн. дол. США, а український на 27 % до 14 млн. дол. США. Тобто у середньому ці показники підтверджують загальносвітові тенденції.

Серед переваг Інтернет-реклами, на нашу думку, слід виділити наступні:

- іміджевість;
- оперативність і актуальність;
- обсяг інформації та швидке її доповнення;
- підвищення ефективності роботи фірми;
- залучення нових клієнтів.

Важливим є питання класифікації видів Інтернет-реклами. Слід відзначити, що єдиної загальноприйнятої класифікації немає. Сфера настільки динамічна, що зміни відбуваються постійно. Ще донедавна основним елементом рекламної кампанії в Інтернет вважався веб-сайт компанії та банерна реклама. Однак за останнє десятиліття на перші ролі вийшли зовсім інші інструменти Інтернет-реклами, які тільки підкреслюють її особливий статус. Більше того, і їх частка постійно зменшується на користь сучасніших інструментів.

Для визначення найбільш популярних видів Інтернет-реклами варто скористатись пропозиціями компаній, що працюють у даній сфері. Більшість з них пропонують наступні види Інтернет-реклами:

- медійна реклама;
- пошукова оптимізація;
- контекстна реклама.

Медійна реклама передбачає використання текстових чи графічних рекламних матеріалів на веб-сайтах, які розглядаються як рекламний майданчик. Переважно медійна реклама має форму банерної реклами.

Пошукова оптимізація (SEO – Search engine optimization) використовується для забезпечення присутності посилання в перших результатах пошуку.

Контекстна реклама забезпечує розміщення текстових чи графічних рекламних матеріалів, які відповідають темі запиту, поряд з результатами пошуку на пошукових системах. Як правило, пошукова реклама має форму текстової реклами.

Серед інших видів є як ветерани Інтернет-реклами, зокрема, просування з допомогою e-mail з використанням традиційних методів (mailing lists та індивідуальних листів), так і новачки, наприклад, контекстна чи PR реклама в соціальних мережах, або продакт-плейсмент в онлайн іграх, що став популярним за

рахунок швидкозростаючої аудиторії багатокористувацьких ігор.

З початку другого тисячоліття навіть популярні інструменти Інтернет-реклами характеризуються спадом у показниках. Першою глобальною тенденцією на ринку Інтернет-реклами стало зростаюче розчарування в банерах внаслідок падіння середніх показників CTR (співвідношення числа «кліків» на банері до числа його показів). В США середнім вважається CTR 0,38%, а в 1995 году, коли з'явилися перші банери, на веб-сайті HotWired – CTR досягав 70%. Тому іде постійний активний пошук нових способів маркетингових комунікацій в Інтернет. Наприклад, вирішення даної проблеми через створення інтерактивних банерів, що пропонують споживачеві більший обсяг інформації, без посилання на інший веб-сайт.

Різні компанії по-різному намагаються реанімувати банерну рекламу. Зокрема, Google в тестовому режимі запустив показ банерів на своєму поштовому сервісі Google Mail. В даний час це не носить масового характеру і проявляється в показі яскравих анімованих банерів користувачам, що отримують в листах картини.

Крім того введена в 2011 році в дію система Google AdSense буде відслідковувати професійні вподобання, хобі, звички власників скриньок, а їх станом на кінець 2010 року 193 млн. осіб, і показувати рекламні пропозиції відповідного змісту. Зрозуміло виникають питання, щодо конфіденційності персональних даних, однак, Google стверджує, що їх використання обмежиться даним ресурсом, крім того дану опцію можна відключити в Gmail.

Ще одним з сучасних варіантів використання медійної реклами стали впливаючі банери (pop-up). І хоча більшість користувачів вони дратують, однак, допомагають в підвищенні awareness реклами і бренда. Вони не підвищують кількісного виміру рекламних звернень через клік, однак, користувач отримує це рекламне звернення. Слід відзначити, що популярні ресурси (Facebook, LJ, Індекс, Вконтакте) не використовують такі формати банерів, висловлюючи свою повагу до користувача. Тому головне завдання, що стоїть перед майданчиками, які їх використовують – розробити чіткі правила використання таких інструментів. Крім того слід активніше використовувати інші формати RichMedia: FullScreen, Screen-glide, Front line тощо.

І хоча в Україні чи Росії SEO є одним з популярних інструментів Інтернет-реклами, останні роки висвітлили серйозні проблеми в цій сфері. Найважливіша це зміна вигляду сторінки пошуку. Зараз це суміш результатів, контекстної реклами, карт, результатів пошуку по відео чи картинках, майже обов'язкове посилання на результати з Wikipedia. В підсумку результати пошуку на екрані губляться, крім того? в першому екранному відображенні переважно не більше п'яти.

Ще одна проблема SEO це орієнтація на розташування користувача. Тобто враховується його географічне розташування. Це може призвести до надмірної локалізації рекламного ринку і, відповідно, до нерівномірності його розподілу в рамках як однієї країни, так і світу. З іншого боку, це зумовило появу інших форматів Інтернет-реклами, зокрема, геоконтекстної. Це може бути, наприклад, реклама на інтерактивних картах при пошуку ресторанів чи готелів в певному регіоні.

Що стосується контекстної реклами, то в даний час відвертих загроз її позиціям майже немає (окрім, згадуваної відеореклами). Доходи від даного інструменту Інтернет-реклами зростають. Крім того даний формат постійно модифікується. Google пропонує певний симбіоз SEO і контекстної реклами – результати пошуку виводяться паралельно введення запиту, тому остання зі згадуваних проблем SEO нівелюється, стаючи перевагою для перших номерів пошукового рейтингу.

Серед чинників зростання ринку Інтернет-реклами варто виділити наступні:

- зростання кількості користувачів Інтернет;
- зростання ринку електронної комерції;
- зростання присутності брендів в мережі;
- зростання популярності соціальних мереж;
- зростання ринку Інтернет-банкінгу;
- мобільна реклама;
- інтенсивна конкуренція між рекламодавцями.

Особливої ваги використання Інтернет-реклами набуває за практично масового використання Інтернет в повсякденному житті громадянами більшості розвинених країн. Євростат оприлюднив результати дослідження щодо використання європейцями Інтернет (табл. 1). У першому кварталі 2009 року в середньому 65% домогосподарств в ЄС мали доступ до «всесвітнього павутиння» – в кінці 2008-го цей

показник становив 60%. На першому місці в цьому рейтингу Нідерланди – 90% домогосподарств користуються Інтернетом. Серед лідерів також Люксембург і Швеція – 87% та 86%, відповідно. Найменше в ЄС Інтернетизовані домівки болгар (30%), румунів та греків (по 38%) [5].

Серед молоді ЄС найактивнішими користувачами є нідерландці – «павутиною» користуються 90% людей віком 16-24 роки. Близькі до них датчани (88%) та фіни (87%). А от купують через Інтернет найохочіше британці – 66%. За ними йдуть датчани (64%) та нідерландці зі шведами (по 63%).

Важливим є визначення загальної кількості користувачів Інтернет в Україні. За даними різних дослідницьких організацій в останні місяці їх кількість перевищує 20 млн. осіб. Причому реальних користувачів (real users), тобто тих, що користуються Інтернет кожного тижня понад 80% і вони складають понад половину мешканців (у віці до 40 років) міст з населенням понад 50 тис. осіб. Також, що важливо для потенційних надавачів Інтернет-реклами, що це переважно люди з високим рівнем забезпеченості. Дослідження, проведене компанією BIGMIR-Internet [9] в березні 2011 року показало перевищення показника в 23 млн. Cookies в місяць. Враховувалися браузерери, які здійснили більше одного перегляду сторінок в цьому і попередньому місяці. Навіть враховуючи можливість використання більше одного браузера на одному ПК чи використання різних ПК одним користувачем, варто відзначити подолання межі проникнення Інтернет понад 40 % (при середньосвітовому 17%), що є ще одним стимулом розвитку ринку Інтернет-реклами в Україні.

Однак, слід зазначити, що даний показник є середнім по Україні, і сформований переважно за рахунок Києва та великих міст. Щодо Інтернет-аудиторії Івано-Франківського регіону, то вона згідно дослідження Bigmir, складає орієнтовно 0,1% або понад 22 тис. користувачів, що свідчить про найнижчий по Україні її рівень з падінням в 26 %. Чим це зумовлено і які має наслідки потребує окремого дослідження.

Вітчизняні дослідження в сфері Інтернет-реклами проводяться вже понад десять років. Цікавим для потенційних рекламодавців може бути ставлення до реклами у користувачів. Понад 63 % користувачів сприймають рекламу як «плату» за безкоштовний доступ до веб-сайтів

Таблиця 1

Європейці й Інтернет у 2009 році [5]

	% тих, що користуються Інтернет щодня або майже щодня		% тих, що купували або замовляли товари та послуги для приватного використання через Інтернет	% домогосподарств, що мають доступ до Інтернет
	(вік 16-24 роки)	(вік 16-74 роки)		
ЄС-27	73	48	37	65
Бельгія	77	56	36	67
Болгарія	63	31	5	30
Чехія	62	34	24	54
Данія	88	72	64	83
Німеччина	80	55	56	79
Естонія	88	54	17	63
Ірландія	58	40	37	67
Греція	57	27	10	38
Іспанія	68	39	23	54
Франція	69	50	45	63
Італія	70	40	12	53
Кіпр	61	34	16	53
Латвія	83	47	19	58
Литва	82	43	8	60
Люксембург	83	71	58	87
Угорщина	74	46	16	55
Мальта	81	45	34	64
Нідерланди	90	73	63	90
Австрія	70	48	41	70
Польща	77	39	23	59
Португалія	71	33	13	48
Румунія	41	19	2	38
Словенія	82	47	24	64
Словаччина	78	49	28	62
Фінляндія	87	68	54	78
Швеція	87	73	63	86
Велика Британія	83	60	66	77
Хорватія	73	37	10	50
Колишня Югославська Республіка Македонія	69	37	3	42
Ісландія	94	82	44	90
Норвегія	89	82	44	86
Сербія	36	25	5	37

і тільки 4 % готові платити за цей доступ, але без реклами. Водночас 36 % користувачів часто або інколи клікають на рекламні модулі [3]. Різним є ставлення до реклами у її надавачів та

сприймачів. Важливим є не викликати відрази і водночас зацікавлювати користувачів, бо понад 50% з них реклама дратує [3]. Тому для рекламодавця важливо постійно аналізувати

ефективність показів рекламних модулів. Водночас, цей напрямок не використовується повною мірою. На думку Google, більше 40% банерної Інтернет-реклами залишається не проданою, тому що власники веб-сайтів не мають ефективного способу продавати рекламні місця [3].

Те, що реклама є найбільш затребуваним елементом інтерактивного маркетингу, підтверджує і аналіз 17 тенденцій маркетингу в 2011 р., які визначив один з піонерів електронного маркетингу директор Econsultancy Ешлі Фрідлайн [10]. В більшості з них своє місце займає Інтернет-реклама.

Найцікавіші з цієї точки зору тенденції, це посилення позицій інтегрованого маркетингу. Суттєвий перерозподіл рекламних бюджетів на користь Інтернет призвів до необхідності переосмислення інших каналів рекламних комунікацій. Зокрема, у 2010 році відбулися принципові зміни у ставленні до телереклами і 2011 рік може стати показовим у цьому.

Іншою тенденцією стане зростання витрат на бренд, а не на такі кількісні показники виміру реклами як кліки, відгук/продажі тощо. Розміри витрат на банерну чи пошукову рекламу не зменшуватимуться, однак їх розрахунок не матиме аж надто принципового значення.

Компанії більшу увагу приділятимуть контент-стратегіям. Важливішими знову стануть не короткотермінові рекламні акції, а використання рекламної інформації довготермінового вжитку – довідники, практичні поради, додатки, відео.

Як ми вже відзначали, Інтернет-реклама набуває все більш самостійних рис, які чітко виокремлюють її з інших видів реклами. Серед особливостей, які характерні тільки Інтернет-рекламі і будуть серед тенденцій цього року – це ретаргетинг, в тому числі використання даних з «власних», а не «оплачених» медіа, або не стільки ретаргетинг реклами з зовнішніх носіїв (в тому числі і електронних), скільки перенаправлення користувачів на веб-сайт через e-mail чи соціальні медіа. Прямі Інтернет-реклама стає дуже схожою на партнерські програми з оплатою за клік.

Інша самостійна риса Інтернет-реклами – це суттєве підвищення швидкості реакції компанії. В цифровому світі проблемні ситуації виникають також дуже швидко. Тому і реагувати на них необхідно дуже швидко. Це стосується і прямої реклами, і PR, і обслуговування клієнтів через швидке реагування на їх запити.

Серед загальних технологічних новинок слід відзначити підвищення мобільності через використання телефонів, планшетників і рідерів. Як приклад цього в Лондоні в магазинах одягу анонсовано появу спеціальних гаджетів, які дозволять покупцям радитись з друзями в соціальних мережах Twitter и Facebook, не виходячи з приміркової [15]. Нова технологія Tweet Mirror передбачає вмонтування HD-камер в класичне дзеркало. Гаджет дозволяє робити фотографії в магазині і відправляти їх в Twitter чи Facebook. Коментарі друзів надсилаються через SMS.

Ще одна з тенденцій це перетворення соціальних медіа в соціальний бізнес. Найбільш промовисто про це свідчить те, що у світовому рейтингу мільярдерів Forbs 2011 року [12] з'явилось відразу 6 акціонерів Facebook (серед них два наймолодші мільярдери в світі), інвестор Groupon і засновник розробника соціальних ігор Zynga. Зокрема, Марк Цукерберг з 13,5 млрд. дол. США займає 52 місце і знаходиться в рейтингу вище, ніж Роман Абрамович. І нехай це лише 52 місце, однак, судячи з усього, це лише початок. Ті ж Ларрі Пейдж і Сергій Брін з Google вже входять в число 25 найбагатших людей світу.

Серед проблем, які вже помітні неозброєним оком і будуть обов'язковим атрибутом не тільки цього року, а й найближчих кількох років є проблема конфіденційності, або як зазначає Ешлі Фрідлайн, особистого простору. Вже в 2010 році ці проблеми напругу зачепили українських громадян, для яких однією з вимог отримання візи в європейські країни та США є надання цифрових відбитків пальців. Що стосується Інтернет-реклами, то це і вже класичні файли Cookies, і трекінг, соціальні мережі (Facebook, ВКонтакте), і поведінкове таргетування.

Звичайно ці тенденції сформульовані на базі аналізу маркетингу в США, однак, враховуючи, певний часовий лаг між подіями на ринках США та Європи і України, слід сказати, що знання та розуміння сучасних тенденцій в розвинених країнах дозволять сформувати вітчизняним компаніям більш якісний план маркетингу загалом, та при плануванні рекламних бюджетів, зокрема. Ми вже згадували, про те, як проблеми з банерною рекламою США через кілька років стали відчутними і в Україні. Крім того слід зазначити, що в умовах глобалізації інформаційного ринку розмір часового лага постійно зменшується.

IV. Висновки. Інтернет-реклама стала самостійним явищем в маркетинговій діяльності компаній. Вона набуває рис, які не характерні традиційним елементам рекламних кампаній. Даний вид реклами є дуже динамічним і щодо кількісних параметрів, і щодо її інструментів чи їх форматів. Тому необхідним є постійний моніторинг ринку Інтернет-реклами та його складових, врахування світових тенденцій. Це дозволить вітчизняним компаніям мінімізувати помилки при формуванні оптимального рекламного бюджету. Особливо важливим це буде для компаній з регіонів, які не подолали середньоукраїнський поріг проникнення Інтернет і є обмеженими у виборі цільової аудиторії.

1. Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 №270 / 96 – ВР [Текст]: Відомості Верховної Ради 1996 р. - №39 – С. 181.

2. Інтернет-реклама. Словарь электронной коммерции: [Електронний ресурс]. – режим доступу <http://e-commerce.psati.ru/content/dictionary/detail.php?ID=440&term=%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B0.htm>

3. Інтернет-дослідження: [Електронний ресурс]. – режим доступу <http://www.gemius.com.ua/>

4. Макарова М. В. Електронна комерція [Текст]: Посібник. – К.: Академія, 2002. – 272 с.

5. Найбільш інтернетизовані домішки нідерландців [Текст]: Євроюлетень. – № 1. – 2010. – С. 24

6. Поппель Г., Голдштейн Б. Информационная техно-

логия – миллионные прибыли [Текст]: Пер. с англ. – М.: Экономика, 1990. – 238 с.

7. Сэндидж Ч., Фрайбергер В., Ротцолл К. Реклама: теория и практика [Текст]: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 620 с.

8. Успенский Игорь В. Интернет как инструмент маркетинга [Текст]: – С.Пб.: БХВ- Санкт-Петербург, 1999. – 254с.

9. Bigmir: [Електронний ресурс]. – режим доступу <http://bigmir.net>

10. 17 digital marketing trends for 2011, by Econsultancy CEO Ashley Friedlein: [Електронний ресурс]. – режим доступу <http://econsultancy.com/uk/blog/7014-digital-marketing-trends-2011-by-econsultancy-ceo-ashley-friedlein>

11. eMarketer: [Електронний ресурс]. – режим доступу <http://eMarketer.com>

12. Gallery: The Richest People On The Planet: [Електронний ресурс]. – режим доступу http://www.forbes.com/wealth/billionaires#p_1_s_arank_-1_-1

13. IAB Internet Advertising Revenue Report/PwC: [Електронний ресурс]. – режим доступу <http://www.iab.net>

14. Magnaglobal: [Електронний ресурс]. – режим доступу <http://magnaglobal.com>

15. No time for reflection? "Tweet Mirror" captures your look in shop changing room and asks friends for online feedback: [Електронний ресурс]. – режим доступу <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-1371636/Tweet-Mirror-captures-look-shop-changing-room-asks-friends-online-feedback.html>

The article focuses on the opportunities that can be provided by the Internet facilities to gain marketing objectives of a company. It also offers the analysis of Internet advertising as an efficient tool of marketing. The article defines current tendencies, innovative methods and technologies of presenting advertising information.

Шкромиди Н. Я.

ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВА: СУТНІСТЬ, СКЛАДОВІ

У статті досліджуються теоретичні підходи формування сутності економічного потенціалу підприємства та визначення основних його складових. Запропоновано авторське узагальнення поняття „економічний потенціал підприємства”.

Ключові слова: потенціал, економічний потенціал, ресурси, можливості, резерви.

I. Вступ. Досягнення підприємством поставлених цілей і завдань залежить від існуючих можливостей у зовнішньому середовищі та наявного економічного потенціалу. В умовах кризових явищ управління та оптимізація економічного потенціалу відіграє важливе значен-

ня у діяльності підприємства. Динамічність виробничих ситуацій і постійна мінливість середовища вимагає оперативної і достовірної оцінки останніх та адаптації наявних ресурсів підприємства до виявлених змін.

Питання сутності та оцінки економічного потенціалу підприємства досліджували в своїх роботах провідні вітчизняні та зарубіжні вчені І. Ансофф, В. Г. Герасимчук, М. О. Кизима, Л. С. Краснокутська, Є. В. Лапін, О. С. Федонін та інших [5, 6, 13]. Проте динамічність ринку та загострення економічної кризи сьогодні потребують поглиблення отриманих результатів вченими та подальшого дослідження відповідно до сучасних вимог ведення бізнесу.

Ефективне управління економічним потен-

ціалом підприємства як складною багатогранною системою є запорукою успіху у підприємницькій діяльності, мінімізації зайвих витрат та підвищення прибутковості господарювання в цілому.

II. Постановка завдання. Виходячи з таких міркувань, для здійснення детальної оцінки потенціалу підприємства важливим є правильний вибір методів вивчення, прийомів і способів аналізу, передумовою застосування яких є визначення сутності об'єкта дослідження, його змісту та структури.

Проведений огляд літературних джерел свідчить про актуальність вказаної теми, що відповідно підтверджується значною кількістю наукових доробок. Однак негативним останніх є те, що простежується неузгодженість понятійного апарату економічного потенціалу підприємства, аналітичного інструментарію його вивчення та оцінки. У зв'язку з цим обґрунтування сутності економічного потенціалу підприємства на основі узагальнення попередніх наукових результатів є логічно важливим у подальшому дослідженні вказаної проблематики.

III. Результати. Термін „потенціал” походить від слова „потенція” (лат. *potentia* – сила), тобто це здатність, можливість, сила, які здатні проявитись за певних обставин [12, с. 485].

Вітчизняний „Великий тлумачний словник сучасної української мови” визначає, що під поняттям потенціалу слід розуміти: „... сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил і т. ін., що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці сфері; запас чого-небудь, резерв; приховані здатності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитись за певних умов” [1, с. 1087].

Український словник іншомовних слів висвітлює під цим поняттям „сукупність наявних засобів, можливостей у певній галузі тощо,” [11, с. 764].

У редакції „Російського тлумачного словника” потенціал розглядається як „... сукупність засобів, можливостей в будь-якій сфері” [7, с. 518].

Вищевказані трактування поняття „потенціал” можна охарактеризувати з двох позицій: багатогранності та єдності. Багатогранність поняття „потенціал” пояснюється різноманітністю об'єктів, до яких він застосовується. Наприклад, у фізиці, хімії, біології, економіці та ін. У другому випадку, трактування характеризуються єдиним змістом формулювання тер-

міну, тобто в цілому сутність потенціалу виражається здатністю та можливостями до певних дій у відповідній сфері чи галузі для досягнення поставленої мети.

Напрямок наших досліджень є вивчення діяльності підприємства і, відповідно, його потенціалу.

Наукові публікації та праці свідчать про різноманітність думок вчених-економістів щодо формулювання сутності терміну „потенціал” в економічній науці. Це пояснюється багатьма спробами розв'язання проблеми уніфікації та узагальнення трактування потенціалу на рівні країни, галузі та підприємства.

Перші спроби окреслити сутність потенціалу в економіці здійснив Воблій К. Г., а саме поняття потенціалу виробничих сил як „... потенційної можливості країни виробляти матеріальні блага для задоволення потреб населення” [2, с. 128].

Історичний аспект формування сутності вказаного терміну на сьогоднішній день добре вивчено та описано колективом вчених під головуванням Федоніна О. С., які узагальнили еволюційний процес розвитку терміну „потенціал” в економіці з посиланням на авторів та часу дослідження [13, с. 7].

Досліджуючи потенціал підприємства як окремої економічної системи, необхідно брати до уваги формулювання термінів, які відображають та враховують мікрорівень суспільного виробництва. Звичайно невід'ємним, вважаємо, є врахування сучасних умов функціонування вітчизняних підприємств таких як закони ринку, конкурентна боротьба, періодичні прояви кризових явищ, мінливість середовища та невизначеність у майбутньому.

У цьому напрямку формулювання сутності потенціалу пропонують сучасні українські науковці. Так, Краснокутська Н. С. дає визначення потенціалу як можливості системи ресурсів і компетенції підприємства створювати результат для зацікавлених осіб за допомогою реалізації бізнес-процесів [5, с. 352]. Беззаперечно визначення є змістовним, проте воно не відображає рівні потенціалу та його структуру.

У вітчизняній літературі є думки про те, що потенціал отожднюється з масштабами діяльності виробничого підприємства та обсягами випуску продукції, а для його характеристики найчастіше використовувалися такі показники як виробнича потужність, кількість продукції на одиницю виробничої площі та ін. Таку думку підтримує Лапін Є. В. [6, с. 360].

Мец В. О. вважає, що економічний потенціал є узагальнюючою характеристикою роботи підприємства і проявом сукупного впливу наступних взаємозалежних його сторін: виробничого, майнового, фінансового і ділового потенціалів [9, с. 175]. Простежуються елементи економічного потенціалу, однак ускладнює процес розмежування границь кожної складової з названих потенціалів.

На думку Чумаченко М. Г. економічний потенціал визначається як „відносини, що виникають на підприємстві з приводу досягнення максимально можливого фінансового результату за умови:

- наявності власного капіталу, достатнього для виконання умов ліквідності і фінансової стійкості;
- можливості залучення капіталу, в обсязі необхідному для реалізації ефективних інвестиційних проєктів;
- рентабельності вкладеного капіталу;
- наявності ефективної системи керування фінансами, що забезпечує прозорість поточного і майбутнього фінансового стану” [15, с. 204].

Важливим аспектом дослідження сутності потенціалу підприємства є огляд трактувань російських вчених, оскільки базою наукових напрацювань останніх являються приблизно однаковий рівень стану економіки двох держав, процесів ринкових перетворень та умов функціонування суб'єктів господарювання.

На думку Люкшинова А. Н. потенціал підприємства виражається сукупністю його можливостей виробництва продукції (надання послуг) [8]. Такий загальний підхід формулювання нашої виходить на включення всіх елементів, які можуть бути притаманні будь-якому підприємству, та посилює невизначеність яких саме.

З цього приводу професор Ковальов В. В. потенціал підприємства розглядає наступним чином:

„Потенціал підприємства майновий – сукупність засобів підприємства, що знаходяться у його розпорядженні.

Потенціал підприємства фінансовий – характерні властивості фінансового стану і фінансових можливостей підприємства.

Потенціал підприємства економічний – сукупність майнового та фінансового потенціалів” [4].

Ігнатовський І. А. під економічним потенціалом розуміє „... сучасні системи машин та

інших засобів праці, увесь науковий і виробничий арсенал, розвідані запаси сировини і енергії, трудові ресурси, величезний виробничий досвід” [3].

Заслугує уваги думки Храмцової Т. Г. щодо трактування „потенціалу”. Вважає: „потенціал – це не тільки і не просто кількість ресурсів, але й включена в них можливість до розвитку системи у заданому напрямку” [14]. Вважається, що існуючі можливості повинні бути реалізовані за принципом механіки: потенційна енергія перетворюється в кінетичну і призводить до руху. Так і в економіці, наявність і використання потенціалу повинні виражатися у величині результатів роботи підприємства та темпах його нарощення.

Спільним знаменником різноманітних трактовок, запропонованих українськими і російськими вченими, є вагомий акцент у формулюваннях сутності „потенціалу” на складові, такі як „ресурси”, та „можливість”. „Новий український тлумачний словник” за редакцією Дубинського В. В. [10] наводить, що під останнім слід розуміти „... наявність умов, сприятливих для чогось”. Звісно, що існуючі умови та обставини, які склалися навколо підприємства, визначають величину потенціалу та рівень його використання. Виходячи з таких позицій, вважаємо, наведену вагомість „можливостей” у трактуваннях є доречним та значущим.

З економічної точки зору до ресурсів відносять елементи і складові, які беруть участь у процесі виробництва благ або наданню послуг. Таким чином, між ресурсами та процесом виробництва існує тісний зв'язок, тобто ресурси виступають важливим його фактором. До них відносять землю, природні надра, засоби і предмети праці, робочу силу та ін.

Досліджуючи природу використання ресурсів у виробництві, можна виділити такі притаманні їм ознаки:

- мають обмежений характер, тобто існує суперечність між безмежними потребами людства та виробничими можливостями конкретних ресурсів;
- виключає можливість одночасного використання в різних сферах діяльності;
- у процесі використання переносять свою вартість на новостворений продукт повністю або частково у вигляді періодичних амортизаційних відрахувань;
- мають джерела формування та певне галузеве призначення.

Зв'язок ресурсів і процесу виробництва з діяльністю суб'єкта господарювання очевидний, що призвело до появи та застосування в економічній науці понять „ресурсний потенціал”, „виробничий потенціал”, „загальний потенціал” підприємства.

Логічно зрозумілим є те, що ресурсний потенціал підприємства є складовою виробничого, адже наявність ресурсів і їх структура впливають на організаційну форму та рівень ефективності виробництва як значимого фактора останнього. З цього приводу вчені Іванов М. А. та Андреев К. Л. стверджують, що „виробничий потенціал – це система матеріальних та трудових факторів, які забезпечують досягнення мети виробництва” [13].

Наше бачення полягає також в тому, що поняття „загальний потенціал” не слід ототожнювати з вищенаведеними, оскільки слово „загальний” є ширшою категорією, ніж попередні. Під „загальним потенціалом” підприємства, вважаємо, слід розуміти наявні у суб'єкта господарювання джерела, засоби і можливості, які можуть бути залучені для здійснення фінансово-господарської діяльності, відповідно до затверджених установчих документів (статуту) або досягнення поставленої мети (завдання).

Проте, використання підприємством наявного „потенціалу” для здійснення фінансово-господарської діяльності з точки зору корисності та отримання економічних вигод у майбутньому зумовлює ототожнювати поняття з терміном „економічний потенціал” підприємства, оскільки залучення сукупності ресурсів на підприємстві розглядається крізь призму рівня ефективності або величини дохідності їх використання [16, с. 162].

Встановлено, що у визначеннях сутності економічного потенціалу підприємства простежується важливість такої складової як можливості. Вплив останніх на величину економічного потенціалу акумулюється на основі рівня ефективності використання:

- наявних ресурсів;
- обставин та ситуацій, що склалися у внутрішньому та зовнішньому середовищах суб'єкта господарювання.

Існує думка, що можливості, у першому випадку, виражаються рівнем використання резервів. Їх пошук здійснюється внаслідок проведення економічного аналізу та, відповідно, класифікуються на виявлені і невиявлені.

Резерви на підприємстві розглядаються з різних позицій. Так, з однієї сторони, резерва-

ми виступають товарно-матеріальні цінності, використання яких є можливим за певних обставин (форс-мажорних ситуацій). Сюди відносять наперед визначені обсяги (норми) страхових резервів сировини, матеріалів, палива та інше. Вони є необхідними складовими для забезпечення безперебійного процесу виробництва та стабільного функціонування підприємства. З іншої сторони, резервами є невикористані можливості підвищення ефективності виробництва та фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання в цілому. Протягом тривалого періоду часу на практиці до резервів покращення діяльності відносили тільки усунення причин простоїв та втрат. В сучасних умовах господарювання сюди також входять фактичні перевитрати матеріалів та часу на одиницю продукції, робіт, послуг.

У другому випадку, можливості використання обставин та ситуацій, що склалися у внутрішньому та зовнішньому середовищах підприємства визначаються рівнем застосування вигідних позицій останнього на ринку та сприятливих умов для досягнення поставленої мети (завдання). У цьому напрямку маркетинг як окрема галузь дослідження набув широкого застосування на практиці незалежно від видів економічної діяльності.

Наявність різних думок вчених щодо сутності економічного потенціалу підприємства настановлює на його актуальність та значимість в управлінні бізнесом в сучасних умовах. Проте, одночасно, така ситуація потребує логічної узгодженості та взаємозв'язку.

IV. Висновки. Всі думки, розуміння і трактування сутності „потенціалу” та „економічного потенціалу підприємства” різними вченими-економістами, незважаючи на певні недоліки та суперечності обґрунтування, мають право на існування, оскільки в сукупності доповнюють один одного та утворюють багатогранність відображення сутності. Враховуючи досягнення та не претендуючи на місце флагамена в галузі економічної теорії понять і категорій, вважаємо, за доцільне узагальнити результати проведеного теоретичного дослідження. На основі комплексного підходу під економічним потенціалом підприємства слід розуміти наявні ресурси та можливості підприємства, розмір, величина та рівень використання яких формуються якісним результатом роботи керівництва в минулому та в теперішньому, а також є основою для розвитку діяльності суб'єкта господарювання в майбутньому.

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / В. Т. Бусел, М. Д. Василюк-Дерibas, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – К.; Ірпін: ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

2. Воблій К. Г. Производительные силы Украины. Техника, экономика и право / К. Г. Воблій. // Науч. записки Ин-та нар. хоз-ва. – 1924. – № 4-5. С. 126-149.

3. Игнатовский П. А. Экономический потенциал и условия действительности хозяйственного механизма / П. А. Игнатовский. // Плановое хозяйство. – 1980. – № 2. – С. 76.

4. Ковалев В. В. Финансовый анализ: методы и процедуры. / В. В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 560 с.

5. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібник. / Н. С. Краснокутська. – К.: Центр навч. літ-ри, 2005. – 352 с.

6. Лапин Е. В. Оценка экономического потенциала предприятия: Монография. / Е. В. Лапин. – Сумы: ИТД „Университетская книга”, 2004. – 360 с.

7. Лопатин В. А. Русский толковый словарь. / В. А. Лопатин, Л. Е. Лопатина. – изд. 7-е, испр. и доп. – М.: Рус. яз., 2001. – 882 с.

8. Люшкинов А. Н. Стратегический менеджмент на предприятиях АПК / А. Н. Люшкинов. – М.: Колос, 1999. – 367 с.

9. Мец В. О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства: навч. посіб. / В. О. Мец. – К.: Вища школа. – 2003. – 278 с.

10. Новый украинский тлумачний словник / [уклад.: Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульнич]; за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків :Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 608 с.

11. Словник іноземних слів [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.

12. Современный словарь иностранных слов. Около 20000 слов. [Н.М. Ланда и др.]. – 2-е изд., стер. – М: Рус. яз., 1993. – 740 с.

13. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібник. / О. С. Федонін, І. М. Рєпіна, О. І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2004. – 316 с.

14. Храмова Т. Г. Методология исследования социально-экономического потенциала потребительской кооперации: дис. д-ра экон. наук. / Т. Г. Храмова. – Новосибирск, 2002. – 374 с.

15. Чумаченко М. Г. Економічний аналіз: навч. посіб. / М. Г. Чумаченко. – К.: КНЕУ, 2001. – 540 с.

16. Шкромиди Н. Я. Механізм оцінки економічного потенціалу підприємства / Н. Я. Шкромиди. // Моделювання регіональної економіки: зб. наук. праць. – Івано-Франківськ: Плай, 2010. – № 2 (16). – С. 160-167.

Theoretical approaches of formulation of essence of economic potential of enterprise and determination of his basic constituents are investigated in the article. Authorial generalization of concept «economic potential of enterprise» is offered.

Писар Н. Б.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ ГАЗОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз сучасних проблем і тенденцій розвитку газового сектору економіки України. Досліджено поняття цінової політики держави. Розглянуто складові розробки цінової політики газового сектору економіки України з відмовою від орієнтації на світові ціни у внутрішньому ціноутворенні та з врахуванням соціальних аспектів, пов'язаних із встановленням рівня цін на газ, адекватного платоспроможному попиту.

Ключові слова: енергетична незалежність країни, державна цінова політика, вільні ціни, державна дисципліна цін, система органів ціноутворення, газ, тариф, ціна.

І. Вступ. Насліді різкого підвищення цін на стратегічний товар – газ, частка якого складає 45 % в паливно-енергетичному балансі України [16] мають хвилеподібний характер і зумовили вплив на макроекономічні показники України. Як відомо, стрибок цін викликає зниження попиту на товар, та зростання собівартості

продукції при його переробці, що скорочує попит на продукцію, відповідно, гальмує економічний розвиток, знижує прибутковість виробництв і через це – надходження до бюджету. Безпосередня реакція на стрибок цін зумовлює необхідність відновлення купівельної спроможності населення – підвищення заробітної плати, що, у свою чергу, призводить до прискорення інфляції та нового кола зростання цін, що формує друге коло наслідків і масштабніше гальмування економічного розвитку.

Як правило, тимчасова втрата координуючої функції цін навіть по одній товарній позиції (сегменту ринку) викликає напруження на інших його сегментах внаслідок, зокрема, порушення або затримки взаєморозрахунків, що, у свою чергу, може викликати непередбачувані цінові коливання й руйнування сталості системи в цілому або ж на окремих (але більш значущих) її сегментах.

Сьогоднішній стан газової промисловості України засвідчує, що пріоритетними навіть

у державному управлінні цим сектором вітчизняної економіки досить часто є відомчі, корпоративні, а не національні інтереси.

Зростання рівня паливно-енергетичної незалежності країни (рівня самостійності керівництва держави у формуванні та здійсненні політики, незалежної від зовнішнього і внутрішнього втручання та тиску, що виходять із сфери діяльності паливно-енергетичного комплексу [11]) має бути однією із стратегічних цілей державної енергетичної політики України на найближче і на перспективу, тому розвиток газової промисловості потребує інноваційного раціонального підходу до її функціонування з урахуванням економічно логічних та соціальних критеріїв ефективності.

Урахування всіх цих обставин можна забезпечити тільки за допомогою, державного втручання в процеси ціноутворення шляхом розроблення відповідної цінової політики.

Значний науковий вклад в розв'язанні проблем в газовому секторі економіки України належить вченим економістам: А. І. Шевцову [11, 16], О. М. Алимові, О. Амоші, І. Діяку, А. К. Шидловському, С. В. Бобрівець, Клімкіну П. [8], О. М. Гречці [6] та іншим. Питанням ціноутворення та цінової політики присвячені праці таких учених, як А. В. Волощенко [3], М. І. Гельвановський [5], В. С. Пінішко [13], І. К. Салимжанов [15], Ю. Г. Тормоса [14], Л. Ф. Чернева [10], Л. О. Шкварчук [17] та інші. Проблемі розробки методики ціноутворення на газ присвячено роботи В. В. Венгера [4], А. І. Марченка, І. О. Стукаленка, В. Л. Корнієвої [9, 12], З. Г. Акулової, В. І. Тарасова, В. Г. Герасимової, І. Я. Фурмана. Проте актуальність дослідження, вимагає нових наукових розробок у даному напрямку.

II. Постановка завдання. Дослідження цінової політики енергетичного сектору економіки України та розробка нових підходів до оптимального вирішення проблем щодо встановлення рівня цін на газ, адекватного платоспроможному попиту з відмовою від орієнтації на світові ціни у внутрішньому державному ціноутворенні окреслило мету дослідження.

III. Результати. У літературі з ціноутворення, таке поняття, як політика цін немає єдиного трактування.

Ю. Г. Тормоса вважає, що цінова політика держави – це діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади, спрямована на досягнення трьох основних цілей: послідовно-

го проведення цінової лібералізації, державне регулювання цін (тарифів) на окремі види товарів (послуг) та здійснення контролю за їхнім додержанням [14].

Л. О. Шкварчук розглядає державне регулювання цін як діяльність держави, спрямовану на встановлення і збереження такого рівня цін, який би забезпечував рентабельну діяльність суб'єктів господарювання, паритет цін різних галузей народного господарства, реальність заробітної плати, стійкість валюти та інші економічні параметри в державі. Державне регулювання цін – це не разовий акт встановлення рівня цін, їх динаміки і співвідношення, а комплекс заходів з активізації всіх ціноутворюючих чинників [17].

Л. Ф. Чернева стверджує, що політика цін у масштабах держави передбачає: дії органів державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктів ціноутворення, спрямовані на регулювання цін у народному господарстві, сфері послуг і контроль за їх дотриманням. Політика цін здійснюється через аналіз формування цін і їх регулювання, контроль за дотриманням державної дисципліни цін, обмеження монополістичної діяльності в порядку, передбаченому антимонопольним законодавством [10].

В. С. Пінішко пропонує таке визначення політики цін: «Політика цін – це та частина економічної політики держави (саме держави), яка являє собою концепцію з проблем ціноутворення, спрямовану на вирішення за допомогою цін важливих економічних, соціальних та інших проблем суспільства у теперішньому і майбутньому часі [13].

Згідно із Законом України «Про ціни і ціноутворення» політика ціноутворення є складовою частиною загальної економічної і соціальної політики України [2], а завданнями цінової політики є: встановлення загальних засад та основних принципів ціноутворення; розвиток підприємницької діяльності у межах визначених законодавством; протидія зловживанням монополістичним (домінуючим) становищем; системність та узгодженість дій органів державної влади при реалізації цінової політики; розвиток економіки країни; створення умов конкуренції та розвитку всіх суб'єктів господарювання; збалансованість ринку товарів, робіт, послуг; підвищення якості продукції; забезпечення соціальних гарантій у зв'язку із зростанням цін, які здійснюються відповідно до вимог законодавства; створення необхідних економі-

чних гарантій для товаровиробників на внутрішньому ринку; розширення сфери застосування вільних цін; орієнтація цін внутрішнього ринку на рівень цін світового ринку; регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту [2].

Здійснення державної цінової політики неможливе без ефектнішого контролю за додержанням дисципліни цін, тому під державною дисципліною автор праці [3] розуміє дотримання визначених нормативними актами і документами вимог до формування, встановлення та використання цін за умов регульованої економіки. Дану тезу в сьогодні «важко» підтвердити так як ціна на газ стрімко зростає (рис. 2), тягнучи за собою вище перелічену хвилю негативних наслідків, в тому числі і неспроможність сплати комунальних послуг населенням, оскільки темпи зростання ціни на газ перевищують темпи зростання середньомісячної заробітної плати населення (рис. 1.)

Ми провели екстраполяційне прогнозування економічної динаміки середньої ціни на природний газ для населення за трендовими моделями у співвідношенні із зростанням середньої заробітної плати у Івано-Франківській області.

Для цього було здійснено аналіз динаміки середніх цін на газ для населення, який постачається ПАТ «Івано-Франківськгаз» та середній розмір заробітної плати в Івано-Франківській області протягом 2001–2010 років; вибрано найбільш ефективні моделі кривих зростання (поліном другого порядку), оцінено параметри моделі, доведено, що моделі є адекватними та високий рівень їх точності.

Результати розрахунку точкового прогнозу середньої ціни на газ для населення у співвідношенні із прогнозом середнього розміру заробітної плати в Івано-Франківській області свідчать про те, що з ймовірністю 0,98 можна стверджувати, що при збереженні закономірностей, які склалися у минулому, прогнозоване значення рівня середньої ціни на газ для населення на 2011 рік, з плином часу, що відбивається на рівнях часового ряду, зростає на 17 % (рис. 1) і буде становити – 1134,75 грн/тис.м³ (рис. 2), а в 2012 – ще на 6 % (рис. 1) і буде становити 1320,68 грн/тис.м³ (рис. 2).

Така ситуація склалася тому, що з самого початку реформ чіткого уявлення про цілі та методи державного регулювання цін в економіці, яка трансформується, в керівництва країни не було через відсутність теоретичних

Рис. 1. Ретроспективні та прогнозні дані приросту середньої ціни на газ для населення та середньомісячної заробітної плати

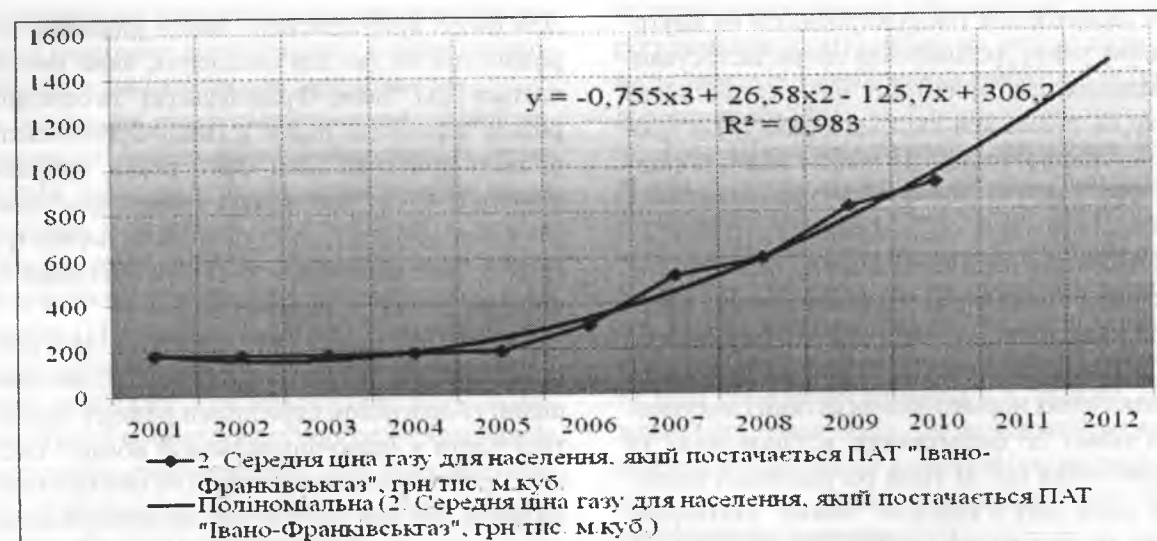

Рис. 2. Ретроспективні та прогнозні дані середньої ціни на газ для населення

розробок з цього питання [4]. Реформатори поклали ціноутворення на ринок і не допускають будь-якого втручання держави в цей процес. Вони не відступають від своїх позицій навіть сьогодні, коли проблема цін стала в центрі уваги всього світу, у тому числі в країнах з традиційною ринковою господарською системою [5].

Змінити цю ситуацію повинна цінова політика, яка системно узгоджується з політикою доходів, податковою, кредитно-грошовою та іншими ланками економічної політики.

Проведення політики цін поряд з проведенням податкової, інвестиційної та іншої політик чітко визначене державою у 116 статті Конституції України [1].

Причиною диспропорцій в ціновій сфері України є прийнята ліберальна модель ринкового господарства. В Україні проводиться політика вирівнювання цін на продукцію на внутрішньому ринку до рівня світових. Але криза наочно показала, наскільки недосконала практика копіювання цін іншого ринку з відмінними від українського співвідношеннями попиту і пропозиції і іншими масштабами платоспроможного попиту. Вітчизняні споживачі об'єктивно не в змозі оплачувати продукцію експортерів за світовими цінами. Експортери, а за ними постачальники і споживачі будуть змушені зупинити виробництво і почати масові скорочення. У таких умовах у держави залишаться три джерела фінансових ресурсів:

- грошова емісія;
- зовнішні і внутрішні позики;
- продаж золотовалютних резервів.

Використання кожного з цих джерел небезпечне для національної економіки [3].

Орієнтація на світові ціни у внутрішньому ціноутворенні – одна з найбільших помилок теоретиків і практиків сучасного лібералізму, що наділили світові ціни властивостями нібито абсолютно об'єктивного відображення пропорцій глобального ринку:

по-перше, світова торгівля не може вважатися господарською системою хоча б тому, що в ній немає замкнутого циклу відтворення та роздрібних цін. Це всього лише міжнародний майданчик, на якому країни вирішують питання внутрішнього розвитку за рахунок використання зовнішньоекономічних сегментів своїх господарств;

по-друге, орієнтація на світові ціни для внутрішнього ціноутворення є досить сумнівною і небезпечною, що підтверджує спекулятивний характер світової економіки;

і, по-третє, кожна національна господарська система (особливо ринкова) зобов'язана орієнтуватися на власні пропорції обміну, що відображають потреби внутрішнього ринку та сприяють розвитку [3–4].

Тому, необхідно розробити державну цінову політику газового сектору економіки України з відмовою від орієнтації на світові ціни у внутрішньому ціноутворенні, що в умовах кризи є життєво важливим.

IV Висновки. При визначенні оптимальних шляхів адаптації вітчизняної газової промисловості до глобальних тенденцій розвитку кон'юнктури світового та європейського ринків треба обов'язково виходити з вимоги забезпечення належного виконання цією галуззю відповідних економічних та інших суспільних функцій у господарстві України.

До таких функцій газової промисловості слід віднести:

- забезпечення потреб України у природному та скрапленому газі в контексті вимог національної безпеки;
- фінансовий внесок цієї галузі до доходної частини державного та місцевих бюджетів;
- забезпечення процесу економічного відтворення у вітчизняному газовому комплексі, що вимагає ефективної цінової, податкової та інвестиційної політики в Україні.

Для вирішення соціально-економічних проблем країни необхідно розробити концепцію державної цінової політики, яка б базувалася на таких принципах:

- відновлення відтворювальної функції цін;
- орієнтація цін на реалізацію конституційно закріпленого статусу України як соціальної держави;
- надання цінам стимулюючої функції з метою прискорення технічного розвитку і зростання ефективності виробництва;
- здійснення антиінфляційної політики, яка не перешкоджає економічному зростанню країни;
- проведення кредитної політики, спрямованої на усунення дефіцитів і диспропорцій [3].

Високий рівень виконання вище перелічених функцій і буде визначатися станом готовності національної економіки щодо протистояння дестабілізуючій дії внутрішніх і зовнішніх чинників, що створюють загрозу незалежній політиці держави у сфері енергозабезпечення національного господарства (економіки та населення).

Політика ціноутворення є складовою частиною соціальної політики України [2], тому для захисту вітчизняного споживача необхідно побудувати власну цінову базу з відмовою від орієнтації внутрішнього ринку на світові ціни.

Основним завданням формування енергетичної політики України із стратегічним напрямом зростання рівня енергетичної незалежності є надійне забезпечення потреб країни у паливно-енергетичних ресурсах при прийнятних для суспільства цінах, що приведе до сталого зростання економіки.

Можна стверджувати, що результати фінансового оздоровлення газового сектору, політична воля та єдність і цілеспрямованість української енергетичної політики можуть виявитися ключовими чинниками оздоровлення найближчими роками вітчизняної економіки.

1. Конституція України від 28.06.1996 зі змінами, внесеними Законом України №2222-IV від 8.12.2004

[Електронний ресурс] – Режим доступу: – zakon1.rada.gov.ua.

2. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 03.12.1990 № 507-XII, зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс] – Режим доступу: – zakon1.rada.gov.ua.

3. Волощенко А. В. Визначення та принципи цінової політики України / А. В. Волощенко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №12. – С. 45 – 50.

4. Венгер В. В. Державне регулювання цін на продукцію природних монополій / В. В. Венгер // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 82 – 86.

5. Гельвановский М. Ориентация внутренних цен на мировое – глубокое заблуждение отечественных либералов / М. Гельвановский // Российская Федерация сегодня. – 2009. – № 9. – С. 22 – 23.

6. Гречка О. М. Перспективний аналіз продажу природного газу споживачам України / О. М. Гречка // Нафті і газової промисловості. – 2005. – № 5. – С. 36 – 40.

7. Іващук Н. Л. Ринок деривативів: економіко-математичне моделювання процесів ціноутворення: монографія / Н. Л. Іващук. – Л.: Вид-во Нац. ун-ту "Львів. політехніка", 2008. – 472 с.

8. Клімкін П. Лібералізація ринку газу в ЄС: шанси та ризики для газотранспортної системи України / П. Клімкін // Стратегічна панорама – 2003. – № 1. – С. 12 – 18.

9. Корієв В. Л. Цінова політика підприємства: монографія / В. Л. Корієв. – К.: КНЕУ, 2001. – 257 с.

10. Лысова Н. А. Управление ценами: [учеб. пособие] / Н. А. Лысова, Л. Ф. Чернева. – М.: КНОРУС, 2006. – 200 с.

11. Напрямки розвитку шляхів транспортування нафти та енергетична безпека України. Оцінка та аналіз: [науково-технічний звіт / за ред. А. Шевцова]. – Дніпропетровськ: ДФ НІСД, 2001. – 198 с.

12. Павленко А. Ф. Маркетингова політика ціноутворення: монографія / А. Ф. Павленко, В. Л. Корієв. – К.: КНЕУ, 2004. – 332 с.

13. Пінішко В. С. Ціно- і тарифотворення: навч. посібник / В. С. Пінішко. – Львів: Магнолія, 2006, 2008 – 303 с.

14. Тормоса Ю. Г. Ціни та цінова політика: навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / Ю. Г. Тормоса. – К.: КНЕУ, 2003. – 91 с.

15. Ценообразование и налогообложение: [учебник / под ред. И. К. Салимжанова]. – М.: ТК Велби, 2002. – 424 с.

16. Шевцов А. І. Енергетика України на шляху до європейської інтеграції: монографія / А. І. Шевцов. – Дніпропетровськ, 2004. – 149 с.

17. Шкварчук Л. О. Ціноутворення: підручник / Л. О. Шкварчук. – К.: Кондор, 2006. – 460 с.

18. Диниміка середньомісячної заробітної плати населення [Електронний ресурс] – Режим доступу: – http://stat.if.ua

19. Диниміка ціни газу для населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://gaz.if.ua

The analysis of modern problems and development tendency of the gas sector of of Ukrainian economy is carried out. The concept of the state price policy is investigated. The development components of price policy of the gas sector of Ukrainian economy are considered with the waiver from the world prices orientation in the internal pricing and taking into account social aspects connected with the establishment gas prices and adequate solvent demand.

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ В СТРУКТУРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

У статті розглянуто сутність, особливості функціонування екологічної мережі й природно-заповідного фонду в Українських Карпатах та Закарпатській області, зокрема. Детально проаналізовано основні складові екологічної мережі України й Закарпатської області; розподіл загальної площі, у тому числі гірської системи та природно-заповідного фонду Українських Карпат, а також доцільність їх розширення в умовах транскордонного співробітництва.

Ключові слова: екологічна мережа, природно-заповідний фонд, регіони Українських Карпат, гірська система, транскордонне співробітництво.

I. Вступ. В Україні, зокрема в регіонах Українських Карпат була змінена не тільки структура ландшафтів, але й відбувались деструкційні процеси, які супроводжувались значними змінами різних екосистем. Навіть території, де ще не відбулися істотні ландшафтні зміни, також постраждали через порушення комплексу процесів кругообігу речовин. Під загрозою знаходяться не тільки види, типові для природних та напівприродних ландшафтів, але також і ті, які ще кілька десятиліть тому були притаманні традиційним сільськогосподарським ландшафтам. Подібні проблеми характерні для всієї Європи, а також для Америки, Азії, Африки, Австралії, що спонукає світове співтовариство активно шукати шляхи їх подолання. Найефективнішим засобом, що дає можливість вирішити ці проблеми, стало створення екологічної мережі, складовими якої є природно-заповідний фонд (ПЗФ).

Процес створення екомережі достатньо складний і тривалий, оскільки потребує поєднання й оптимізації багатьох елементів природної і соціальної сфер. В Україні сформована перша за роки її незалежності системна форма охорони природи, що має на меті відновлення природної територіальної і функціональної цілісності екосистем у поєднанні зі збалансованим їх використанням. Реалізація цього про-

екту становить особливі труднощі у зв'язку з високою щільністю населення, розораністю земель, розвиненою промисловістю, транспортом тощо [4, с. 253].

Поняття екологічної мережі ширше ніж поняття мережі заповідних територій. Ще до недавнього часу природоохоронні зусилля традиційно спрямовувалися на охорону ізольованих одна від одної ділянок природно-заповідного фонду, а також видів рослин і тварин. Багато територій із значними природними цінностями не охоплені жодними видами охорони, а заповідні ділянки часто занадто малі, щоб функціонувати без підтримки з боку сусідніх незаповідних територій. Через це, незважаючи на велику кількість заходів, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища, Карпатські гірські екосистеми продовжують руйнуватися, втрачаються оселища тваринних і рослинних видів, багато видів знаходяться під загрозою зникнення. У зв'язку із цим, у системі екологічної мережі важлива роль належить природно-заповідному фонду, охороні як навколишнього природного середовища (НПС), так полонинських екосистем, зокрема їх розширеному відтворенню з метою збереження не тільки пралісів, гірських пасовищ і сіножатей, але й загалом флори і фауни притаманної заповідному фонду.

Теоретико-прикладним аспектам формування й розвитку екологічної мережі та природно-заповідного фонду присвячені наукові дослідження та публікації вітчизняних науковців – С. І. Бандури, В. М. Геєця, З. В. Герасимчука, В. А. Голяна, Б. М. Данилишина, В. К. Євдокименка, В. С. Кравціва, В. П. Мікловди, М. Д. Романюка, М. А. Хвесика, В. Т. Шлемка та ін. Однак проблеми взаємозв'язку екологічної мережі й природно-заповідного фонду, передусім державного значення, та їх розвитку в умовах поглиблення ринкових відносин розкрито недостатньо.

II. Постановка завдання. Розвиток екологічної мережі та природно-заповідного фонду характеризується певними явищами та процесами. Вони потребують дослідження, виявлен-

ня зв'язків, законів та закономірностей як в екологічній, так і в економічній, а також у природоохоронній і соціальній сферах. Дослідження цієї проблеми має на меті виявлення чинників, що впливають на розвиток екологічної мережі та природно-заповідного фонду регіону; аналіз тенденцій цього процесу; визначення частки природно-заповідного фонду в екологічній мережі.

Наукові дослідження базуються на використанні методу статистичної обробки даних для визначення масштабів екологічної мережі й природно-заповідного фонду та їх функціонування, а також методу порівняльного економічного аналізу для розрахунку частки регіону в загальнонаціональній системі заповідних територій.

III. Результати. Створення та функціонування екологічної мережі, а також природно-заповідного фонду, здійснювалося після проголошення незалежності України, про що свідчать закони України „Про природно-заповідний фонд України” (1999) [3] та „Про екологічну мережу України” (2004) [2].

Охорона й використання природних ресурсів, екологічних мереж, у тому числі окремих територій природно-заповідного фонду, може бути успішним тільки за умови врахування еколого-економічних чинників. Такі вимоги особливо характерні для всіх структурних елементів екомережі, що охопила території природно-заповідного фонду, водного фонду, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони, землі лісового фонду, полезахисні лісові смуги, землі оздоровчого, рекреаційного призначення та інші природні території й об'єкти.

У своїх дослідженнях ми розглядаємо екологічну мережу та природно-заповідний фонд як цілісну систему відтворення, збереження й охорони природних ресурсів і раціонального їх використання, а тому визначення синергічного ефекту має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Процеси синергії проявляються в багатофункціональній спрямованості екологічної мережі, включно з екологічними, соціальними, природоохоронними функціями такої системи, і виробничо-господарською діяльністю суб'єктів природокористування. Викладений нами підхід може бути використаний для визначення оптимальних параметрів різних функцій господарської діяльності в екологічній мережі особливо в природоохоронній сфері.

До цілісної системи екологічної мережі України й Закарпатської області, зокрема належать сіножаті, пасовища, ліси та інші лісовкриті площі, землі відкриті заболочені, без рослинного покриву, з незначним рослинним покривом, а також землі під водою (табл. 1).

Закарпатська область має розгалужену екологічну мережу, яка становить 77,1 % території регіону, аналогічний загальноукраїнський показник – 38,4 %. Найбільша частка припадає на ліси та інші лісовкриті площі, які станом на початок 2010 р. охоплювали 56,8 % земель регіону, а в Україні – 17,5 %. Сіножаті та пасовища займають 17,6 % території регіону, України – 13,1 %. Водночас у регіоні є незначна частка земель під водою 1,4 % в регіоні, а в Україні – 4,0 %. Аналогічна ситуація із відкритими й заболоченими землями. Регіон вигідно відрізняється від північних регіонів, та України в цілому відсутністю радіоактивно забруднених земель.

Таблиця 1

Екологічна мережа України та Закарпатської області

(на 1 січня 2010 р.)

Назва угідь	Україна		Закарпатська область	
	тис. га	частка від загальної площі країни, %	тис. га	частка від загальної площі регіону, %
Усього земель (територія)	60354.8	100.0	1275.2	100.0
в т.ч. землі екомережі:				
сіножаті	2409.8	4.0	94.8	7.4
пасовища	5489.7	9.1	130.6	10.2
Ліси та інші лісовкриті площі, всього	10591.9	17.5	724.1	56.8
радіоактивно забруднені землі, що не використовуються в господарстві	136.0	0.2	-	-
відкриті заболочені землі	979.4	1.6	0.8	0.1
відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	1180.8	2.0	15.0	1.2
землі під водою, всього	2423.2	4.0	18.3	1.4
Разом земель екологічної мережі	23210.8	38.4	983.6	77.1

Частину Східних Карпат, розташовану на території України, прийнято називати Українські Карпати. Довжина їх становить 270 км, ширина – 70-100 км, а загальна площа з тісно прилеглими територіями – понад 37 тис. км², або 20 % від загальної Карпатської гірської системи. Вони охоплюють усю територію Закарпатської області, 37,5 % – Івано-Франківської, 18,6 % – Львівської та 15,8 % – Чернівецької [1, с. 14].

Розподіл загальної площі Українських Карпат, в тому числі гірської системи та природно-заповідного фонду (ПЗФ) регіонів станом на 1 січня 2010 р. відображено в табл. 2.

Таблиця 2
Площа Українських Карпат, в т. ч. гірської системи та природно-заповідного фонду
(станом на 01.01.2010 р.)

Регіон	Всього земель, тис. га	Частка гірської Карпатської системи		Площа земель ПЗФ, тис. км ²	% території	
		тис. га	%		всієї	в т. ч. гірської
Закарпатська область	1275,3	1275,3	100,0	133,5	10,5	10,5
Івано-Франківська область	1392,7	522,3	37,5	102,8	7,6	19,7
Львівська область	2183,1	406,1	18,6	44,5	2,0	11,0
Чернівецька область	809,6	127,9	15,8	11,2	1,4	8,6
Разом:	5660,7	1331,6	23,5	292,0	5,2	12,5
Закарпаття. %	22,5	54,7	x	45,7	x	x

Розраховано за джерелом: [5, с. 342, 343].

На територію Карпатської гірської системи припадає 23,5 % всієї площі аналізованих областей (1,3 із 5,7 млн. га), а в Закарпатській області всі 100 %. Найбільша площа земель природно-заповідного фонду на території Українських Карпат припадає на Закарпатську та Івано-Франківську області (відповідно 133,5 та 102,8 тис. га). Зазначена площа земель ПЗФ Закарпаття в загальній площі Українських Карпат становить 45,7 % (133,5 із 292,0 тис. га). Площа ПЗФ до всієї території Українських Карпат становить 5,2 %, в тому числі до гірської – 12,5 %, а в Закарпатті в обох випадках відповідно 10,5 %. Отже, Закарпатська область має порівняльні переваги у наявності площ земель природно-заповідного фонду серед усіх регіонів Українських Карпат.

IV. Висновки. В системі екологічної мережі важлива роль належить територіям природно-заповідного фонду, які підлягають особливій охороні. Дослідження свідчать, що для всіх областей, що знаходяться на території Українських Карпат, характерне розширене відтворення природно-заповідного фонду. З поміж

інших вигідно вирізняється Закарпатська область, на території якої зосереджено понад 46 % ПЗФ аналізованого регіону.

Проведене дослідження свідчить, що чим більші розміри екомережі в загальній території регіону, тим значніші площі природно-заповідного фонду. Науковий і практичний інтерес являють співвідношення між орними землями та екологічною мережею. Чим менша площа орних земель у регіоні, тим більша площа екологічної мережі та природно-заповідного фонду, про що, зокрема свідчать дані дослідження Українських Карпат. З метою збереження біорізноманіття, а також рослинного й тваринно-

го світу, доцільно й надалі розширювати територію та кількість об'єктів природно-заповідного фонду. Оскільки Закарпатська область межує із чотирма суміжними країнами, які належать до Карпатської гірської системи, в умовах прикордонної співпраці доцільно об'єднати екомережу, а в її складі – й природно-заповідний фонд, із метою охорони, збереження та відтворення біорізноманіття регіону.

1. Алексин М. І. Перспективи розвитку лукопасовищного господарства // М. І. Алексин, С. В. Колесников, О. Ф. Мазур. – Лукопасовищне господарство в Карпатах. – Ужгород : Карпати, 1986. – 232 с.

2. Закон України „Про екологічну мережу України” // Відомості Верховної Ради України. – 2004, № 45. С. 1841, стаття 502.

3. Закон України „Про природно-заповідний фонд України” // Додаток до щотижневика „Відомості Верховної Ради України”. Сер. „Закони України”. – Київ : Парламентське видавництво, 1999. – 44 с.

4. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій / ред. чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – К. : Нічлава. 2006. – 704 с.

5. Регіони України 2010 : Стат. зб. / за ред. О. Г. Осаленка. – Ч. І. – Київ, 2010. – 367 с.

6. Статистичний щорічник України за 2009 рік: – К. Державне підприємство „Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – 566 с.

7. Статистичний щорічник Закарпаття за 2009. – Ужгород, Головне управління статистики у Закарпатській області, 2010. – 543 с.

The article reviews the nature, characteristics and functioning of ecological networks and the creation of protected areas in regions of the Ukrainian

УДК 364.22:330.111.66

МАРГІНАЛЬНІ ВЕРСТВИ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН, ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ

Хома В. Б.

У статті відображено соціально-економічний стан маргінальних верств населення, висвітлено результати соціологічного дослідження даної маргінальної групи. Дані соціологічного обстеження дають змогу висвітлити рівень та спосіб життя жебраків в Івано-Франківській області.

Ключові слова: маргінали, маргіналізація, жебракування, маргінальна поведінка, фактори маргіналізації, соціальна колізія.

I. Вступ. Проблема виходу з маргінальних верств набула в Україні особливої гостроти і специфіки. Пояснюється це тим, що в процесі суспільної трансформації сформувався помітний прошарок людей, яких можна віднести до маргіналів і, які формуються з абсолютно різних за соціальним походженням, освітою, професійною підготовкою і віком груп населення. Їх маргінальність обумовлена тим, що вони позбавлені елементарних матеріальних і духовних благ, хоча основній частині їх притаманні висока професійна підготовка, освіченість, розвинена система потреб, значні соціальні очікування. Маргіналами вони стали в силу суспільної незахищеності їх діяльнісних можливостей в умовах формування нового суспільного розподілу праці.

II. Постановка завдання. На сьогодні маргіналізація є однією з глобальних проблем людства, вона існує на всіх континентах планети і залишається невирішеною, незважаючи на досягнення науково-технічного та соціального прогресу. В сучасних суспільствах, що трансформуються, набуло широкої актуальності визначення маргіналів, не лише з теоретичного

Carpathians, and region, in particular. Detailed analysis of main components of ecological network in Ukraine and Transcarpathia; distribution of the total area, including the mountain and protected areas of regions of the Ukrainian Carpathians, and the expediency of their expansion in cross-border cooperation.

погляду, а й з огляду на потребу уточнення та співвідношення його з реаліями сьогодення та з погляду на поширення деструктивних проявів в середовищі маргінальних груп та потреби конструктивної адаптації соціальних спільнот, що перебувають на перефрійних чи проміжних позиціях у соціальній структурі суспільства.

Перехідне українське суспільство характеризується динамічністю, не сформованістю соціальної структури, яка відрізняється від структури розвинених суспільств. Інтенсивні зміни вплинули на ціннісно-нормативну сферу, внутрішній світ особистості. В оцінках науковців та політиків сучасне українське суспільство не рідко заслуговує на епітет «маргінальне».

III. Результати. Криза економічних та суспільних відносин у державі тісно пов'язана з таким антисоціальним явищем як жебрацтво. Проблема росту жебракування в Україні у перехідний період до ринкових відносин є надзвичайно актуальною. Жебракування – це стан при якому ведення нормального способу життя стає неможливим або скрутним через відсутність матеріальних засобів і коштів, власності, навичок трудової діяльності, а соціальне функціонування забезпечується певною мірою збором милостині. Основними завданнями вирішення проблеми жебрацтва можна виділити такі, як підвищення рівня життя населення, ефективності функціонування системи захисту.

Одна з соціальних категорій маргіналів, як жебраки були і є в усіх державах – це породження дестабілізації економічного розвитку, коли найбільш продуктивні сили суспільства

висококваліфіковані спеціалісти з числа робітників, учених поступово переходять до числа злиднених. За оцінками фахівців Світового Банку за сьогоднішніх темпів скорочення бідності в 2015 році близько мільярд чоловік будуть жити за межею бідності (кожен шостий житель планети буде злидненим) [1, 5]. Розмір цієї соціальної групи в тій чи іншій країні свідчить про ефективність системи соціального захисту в ній. Водночас соціальний захист населення, виходячи з обмеженості можливостей державного бюджету, не у змозі забезпечити рівень життя багатьох громадян на мінімальному рівні, що викликає занепокоєння державних структур управління та суспільства.

За даними Державного комітету статистики України, частка населення з доходами, нижчими від прожиткового мінімуму, становила в 2006р. – 64,0%, 2007р. – 59,4%, 2008р. – 39,8%, 2009р. – 25,6%.

У 2009 році кожна четверта людина в Україні (або 11,8 млн. населення) мала дохід нижчий від прожиткового мінімуму. [3]

Згідно даних методології Міжнародної Організації Праці, за 2010 рік в Україні налічувалось 20220,7 тис. економічно активного населення у працездатному віці, серед якого 1785,6 тис. осіб, які належать до економічно неактивних прошарків суспільства, рівень якого становив 8,1% працездатного віку [2, п. 4].

Рівень наукового дослідження проблеми жебрацтва в Україні є, на жаль, ще низьким. Проведення наукових робіт у цьому напрямку утруднюється відсутністю необхідної статистичної інформації про дану категорію населення. В СРСР дані про людей, що просять милостиню, а також осіб без визначеного місця проживання можна було отримати в органах внутрішніх справ, оскільки на той час жебрацтво та проживання без прописки вважались порушенням закону. Зараз в Україні такі явища не є правопорушеннями, і тому облік жебраків не ведеться.

Проте, незважаючи на всі труднощі, за сприяння органів соціального захисту нами було зроблено спробу провести соціологічне дослідження серед представників цієї маргінальної групи на регіональному рівні – в Івано-Франківській області. Його метою було виявлення приблизної кількості жебраків в регіоні, визначення рівня їх соціально-економічного становища та причин, що спонукали їх просити милости-

ню. Проведений аналіз цих проблем дав змогу здійснити розподіл чисельності жебраків за віком, статтю, рівнем освіти, місцем проживання, родинними зв'язками, станом здоров'я, порушеннями закону, зайнятістю, здобутими спеціальностями та виявити певні закономірності в розрізі окремих районів області. Також вдалося визначити ставлення населення області до проблеми жебрацтва.

При проведенні соціологічного дослідження було опитано 63 особи, що просять милостиню (38 жінок та 25 чоловіків). Виявити точну кількість жебраків у тому чи іншому районі області, звичайно, не вдалося, проте за допомогою одержаних даних було виявлено, що найбільша їх частина здійснює свій «промисел» на урбанізованих територіях – в районних центрах та курортних зонах. Численний відсоток жебраків в обласному центрі – м. Івано-Франківську, тоді як у сільській місцевості їх, по суті, немає. Виняток становлять тільки жебраки мігранти, здебільшого із Закарпаття. Відсутність жебраків у селах пояснюється, на нашу думку, не стільки економічними чинниками, скільки ментальністю сільського населення. Воно вважає жебраків людьми лінивими, що не хочуть працювати. На запитання «Чому ви не допомагаєте жебракам?» майже всі опитані селяни дали одностайну відповідь, що якщо людина не має грошей, щоб прогодувати себе, то вона може взяти земельну ділянку і працювати на ній. А землі та житла, як відомо, в селі нині предостатньо.

За віковим складом чисельність жебраків розподілилась приблизно таким чином: до 16 років – 33,5%; від 16 до 30 років – 17,7%; від 30 до 55 років – 16,3%; від 55 до 70 років – 21,1%; старші 70 років – 11,4%. Як бачимо, жебраки в області представлені в основному дітьми та особами похилого віку, яким важко інтегруватися у ринок праці і які найбільше викликають співчуття у населення. Особи віком від 16 до 55 років, тобто працездатного віку, становлять меншу частину. Вони ще можуть себе якось прогодувати, оскільки мають більше можливостей займатись трудовою діяльністю.

Дослідження вікової структури виявило, що жінок серед жебраків більше, ніж чоловіків (60,3% – жінки, 39,7% – чоловіки). Така ситуація, скоріш за все пояснюється низьким рівнем освіти жебраків, які переважно навіть не мають середньої освіти і можуть бути зайняті тільки фізичною працею, що в свою чергу ро-

бить жінок неконкурентноспроможними з чоловіками на ринку фізичної праці.

За місцем проживання жебраки поділяються на тих, що мають житло, «бомжів» та мігрантів жебраків. Особи, що мають житло і проживають за місцем прописки серед опитаних жебраків області, становили 66,7%, бомжі – 17,5%, а мігранти – 15,8%. Основними причинами втрати власного житла були названі: 1) обман з боку покупця при продажі квартири; 2) продаж квартири та необдумана витрата одержаних коштів. Мігруючі жебраки – це, як правило, жителі районів, що кочують по районних та обласних центрах у пошуках «джерела доходів». Значну частину таких мігрантів становлять жителі Закарпатської області, де за даними статистики рівень бідності є найвищим в Україні.

На запитання «Чи є у вас родичі?» 73,0% респондентів дали позитивну відповідь. Причини розриву родинних зв'язків в основному були пов'язані з кримінальним минулим опитуваних або пияцтвом. Частина жебраків, що мають близьких родичів (батька, матір, сестру або брата) становила лише 15,9% від усієї сукупності, а 11,1% – є круглими сиротами з дитинства.

При визначенні рівня лояльності жебраків до закону були отримані такі дані: 28,6% респондентів заявили, що притягувались до кримінальної відповідальності, 54,0% – до цивільної (деякі особи неодноразово) і лише 17,4% стверджували, що ніяким чином не порушували жодного закону. Основними причинами для притягнення до кримінальної відповідальності були крадіжки, а до цивільної – поява у громадських місцях у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Під час проведення дослідження виявилось, що стан здоров'я значної частини жебраків є вкрай незадовільним. Так, серед опитаних 6,3% – інваліди I групи, 11,1% – інваліди II групи, 4,8% – III групи. Частка осіб, що не мають групи інвалідності становила – 77,8%. При опитуванні більшість жебраків, які не мають групи інвалідності, стверджували, що мають серйозні проблеми зі здоров'ям. Зрозуміло, що причинами цього є пияцтво, вживання наркотиків, антисанітарія, неповноцінне харчування та негативні психологічні настрої.

Усі жебраки, безумовно, є безробітними, незважаючи на той факт, що значна частина опитаних віком від 40 років і старше мають

середню спеціальну освіту (20,8%). Неповну середню освіту здобули 65,2% жебраків. Особи без освіти становлять 12,4%. Це, як правило, – молоді люди віком до 16 років. Серед жебраків трапляються й особи з вищою освітою. Проте їх частка у загальній сукупності є дуже мізерною (1,6%). Причини, що призвели їх до такого жалюгідного стану – пияцтво та певні психічні захворювання. Жебраків, які мали колись роботу виявилось 81,0%. Більшість із них – люди віком від 30 років, що були зайняті на ринку праці до 90-х років. Осіб, що ніколи не працювали – 19,0% (в основному молодь віком до 20 років) [3].

Надзвичайно небезпечним явищем є те, що майже всі жебраки контролюються місцевим криміналітетом, який наживається на знедолених людях, котрі систематично сплячують їм певну частку від зароблених ними коштів. Цей факт стверджували 95,3% стаціонарних жебраків. Мігруючі жебраки, переїжджаючи з одного місця на інше, уникають контролю кримінальних структур, за що іноді ризикують поплатитися.

Невід'ємною частиною дослідження соціально-економічного становища людей, що займаються жебракуванням, є вивчення їх сімейних бюджетів (таблиця 1).

Щодо доходних статей бюджету жебраків, то для працездатних осіб їх є тільки дві – жебракування, що за словами опитаних, є найбільш прибутковим, та, як стверджують працівники правоохоронних органів – дрібні крадіжки. Для інвалідів і пенсіонерів, крім вищезгаданих джерел доходів, слід додати ще й пенсії за віком та інвалідності, різного роду матеріальні допомоги, що виплачуються державою. Сюди також необхідно віднести і допомогу з боку різних релігійних конфесій і благодійних організацій (наприклад, у вигляді безкоштовних обідів), хоча їх частка у дохідній частині сімейного бюджету жебраків є мізерною (4,07%). Розмір прибутків від жебракування носить сезонний характер. У холодні зимові місяці воно приносить найвищі заробітки, оскільки в цю пору року у людей посилюється співчуття до жебраків. Те ж саме відбувається і у випадку різних стихійних лих, коли під виглядом потерпілих жебраки просять допомоги. Так, було помічено, що під час повеней у Закарпатській області значно зросло число людей, які, ходячи по квартирах просять милостиню.

У результаті проведеного соціологічного дослідження було встановлено лише приблиз-

Таблиця 1

Структура середньомісячного доходу осіб, що просять милостиню

Джерело доходів	В середньому на одного жебрака, грн.	Структура доходів, %	Вказали даний вид доходів, чол.	В середньому на одного опитаного, грн.
Жебракування	126	73,26	63	126
Пенсії за віком	17	9,88	32	33
Пенсії по інвалідності	10	5,81	16	39
Матеріальна допомога з боку держави	9	5,23	18	32
Матеріальна (грошова) допомога з боку благодійних організацій та релігійних конфесій	7	4,07	34	13
Незаконні дії	3	1,74	3	63
Всього	172	100	X	X

ний розмір доходів кожного опитаного від жебракування, оскільки інформація записувалася зі слів респондентів, що, звісна річ не гарантує її абсолютної достовірності. Розмірам доходів від жебракування притаманна велика варіабельність. Так, за неофіційними даними, окремі жебраки, які здійснюють промисел у вигідних людних місцях, за день можуть заробити до 200 грн., у той час, як переважна більшість жебраків заробляє 3-5 грн. на день.

Серед видатків жебраків (таблиця 2) основну частину становлять витрати на продукти харчування (50,58% сімейного бюджету), де найбільша частка припадає на хлібобулочні (26,32%) та молочні вироби (12%), що обумовлено їх низькою вартістю порівняно з іншими продуктами. Склад раціону жебраків тісно пов'язаний із сезонними змінами цін на продукти харчування. Наприклад, влітку значно зростає споживання фруктів (8,6%), а восени – овочів, особливо картоплі (12,4%). На другому місці серед витрат жебраків стоять вино-горілчані вироби (6,98% сімейного бюджету). На систематичне вживання алкогольних напоїв вказало 36 із 63 опитаних. Джерелом їх придбання є, як правило, дрібні торговці, що займаються незаконним продажем несертифікованої низькоякісної продукції, споживання якої може завдати значної шкоди здоров'ю.

Одяг жебраки купують рідко, здебільшого з настанням холодів, при цьому надають перевагу старій і дешевій одежі. Нове вбрання за

словами жебраків, їм не потрібне. Одні стверджують, що не купують новий одяг через високі ціни, а інші – що такий тип одягу псує їхній «імідж» і зменшує прибутки. Якщо розподілити витрати на придбання одягу помісячно, то вони становитимуть лише 1,16% сукупних місячних витрат.

Більшість опитаних вказали на те, що засобами гігієни вони не користуються і витрати на них відсутні. Через таку антисанітарію серед жебраків спостерігається високий рівень захворюваності на інфекційні хвороби.

Хоча значна частина жебраків має житло і проживає у ньому за місцем прописки, квартирну плату ніхто з них не сплачує. Тільки 4,76% жебраків стверджують, що із комунальних послуг ними проплатується лише електро- та газопостачання. Для решти опитаних такі послуги комунальними службами вже давно припинені. Суми боргів за квартплату та за комунальні послуги у жебраків сягають астрономічних цифр.

Також є такі, що не мають визначеного місця проживання. Відмінність їх від інших громадян полягає в тому, що:

– ця категорія осіб підрозділяється на «корінних», які мешкають у підвалах, у покинутих будинках, на горищах, під лініями теплотрас, у каналізаційних криницях і в інших «теплих» місцях, і на «іногородніх», чиє місце проживання – в основному, вокзали і території, що до них прилягають;

Таблиця 2

Структура середньомісячних видатків осіб, що просять милостиню

Вид видатків	В середньому на одного жебрака, грн.	Структура видатків, %	Вказали даний вид видатків, чол.	В середньому на одного опитаного, грн.
Суми, що сплачуються контролюючим кримінальним структурам	52	30,23	34	96
Продукти харчування	87	50,58	56	98
Вино-горілчані вироби	12	6,98	36	21
Тютюнові вироби	10	5,81	42	15
Наркотичні засоби	4	2,33	6	42
Одяг	2	1,16	39	3
Оплата комунальних послуг	5	2,91	3	105
Всього	172	100	X	X

– більшість з них не має житла, прописки, документів, визначених життєвих цілей і перспектив, відрізняється специфічним зовнішнім виглядом та запахом;

– весь спосіб життя бомжів спрямований на боротьбу за існування, джерелом якого є милостиня, злочинство, дрібна крадіжка та епізодичний заробіток (збирання склотари, макулатури, металобрухту).

До тривожних чинників такого явища в нашому житті, як наявність осіб-«бомжів», варто віднести такі тенденції: погіршення криміногенної обстановки; ускладнення санітарно-епідеміологічної ситуації, особливо в районах масового скупчення бомжів; зростання числа бомжів серед дітей і серед громадян, які свідомо обрали такий спосіб життя [4,173].

IV. Висновки. Вирішення складних проблем щодо зменшення кількості маргіналів можливе тільки тоді, коли буде опора та моральна і економічна підтримка держави, що здатна запобігти процесу розпаду соціальних зв'язків індивіда чи групи, надати допомогу маргіналу як у знаходженні нового місця в житті так і пошуку можливостей самоствердження в новому статусі.

Серед напрямків подолання цієї проблеми слід виділити наступні:

– удосконалення системи професійної перекваліфікації, яка дасть змогу зменшити рівень маргіналізації в державі;

– розробка програм соціального моніторингу, за допомогою яких можна буде одержати необхідні дані для наукових досліджень;

– створення притулків, де бездомні жебраки могли б переночувати в холодну пору року і пройти медичне обстеження;

– розробка регіональних програм, що стимулюють створення нових робочих місць (наприклад, громадські роботи);

– реалізація нової системи пенсійного страхування, що підвищить життєвий рівень незапрацездатного населення;

– створення соціальних служб реабілітації жебраків, основним завданням яких було б надання необхідної інформації про вільні робочі місця, житло та надання психологічної підтримки. У зв'язку зі скрутним економічним становищем держави, обмеженістю бюджетних ресурсів, опікуватися діяльністю таких служб повинні громадські організації, церква, а джерелом фінансування їх можуть бути благодійні внески громадян, спонсорські допомоги різних підприємств та організацій.

Соціальна колізія починає ставати дедалі помітнішим суспільним фактором і в Україні, хоча на сьогодні вона не стала предметом адекватного реагування з боку органів держави, більше того, це навіть влаштовує декого з останніх, адже маргінальні верстви з надзвичайною легкістю піддаються маніпулюванню і при певному рівні адміністративно-ресурсного та інформаційного забезпечення можуть бути спрямовані в бажаному для певних політичних інституцій руслі.

Отже, вирішити проблему жебрацтва досить важко, оскільки таке явище зумовлене не тільки економічними, а й соціальними чинниками,

а тому комплекс заходів, що спрямовані на його подолання, повинен включати також і методи соціальної реабілітації індивіда. Інтегруватися в суспільство жебраку досить важко, а через деградацію особистості, втрату моральних цінностей він часто не відчуває у цьому потреби. Отже, основні зусилля держави, соціальних служб, громадських організацій повинні бути спрямовані на недопущення розвитку даного явища.

1. Дроздова Л. Шляхи подолання абсолютної бідності в Україні // Україна: аспекти праці – 2010 р. № 8 ст. 3-7.

2. Моніторинг ситуації у соціальній сфері в Україні за лютий 2011р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cpsr.org.ua/index.php>.

УДК 339.924:339.97

ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ ТА НЕОБХІДНА УМОВА ЕФЕКТИВНОЇ УЧАСТІ У ПРОЦЕСАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У роботі розглянуто основні характеристики та особливості категорії інтеграція. Визначено критерії, умови, основні цілі та переваги інтеграції. Виділено основні форми інтеграційних об'єднань та види інтеграції. Особлива увага відведена розгляду показників оцінки ефективності та рівня інтегрованості підприємств.

Ключові слова: інтеграція, інтегрування, інтеграційні процеси, ефективність інтегрування.

I. Вступ. Питання щодо необхідності інтегрування України у світове господарство, перестало бути наріжним каменем. Науковці та політики дійшли висновку, що процес інтеграції України у світове господарство є невід'ємним для розвитку економіки країни. Жорстке включення України у процес глобалізації в період після розпаду СРСР робить першочерговим до розв'язання питання про необхідність, можливість та перспективи інтеграції України у світове господарство. Процес глобалізації поставив на абсолютно новий якісний рівень розвиток світового господарства, сприяв формуванню інформаційно-інноваційного зростання та структурно-формуєчого значення інтеграційного співробітництва на основі глибокої спеціалізації та кооперування.

3. Економічна активність населення області за 2009-2010 роки: Стат. збірник. / Івано-Франківське обласне управління статистики, 2010.

4. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб./ І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін.; За заг. ред.: І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2003. – 233 с. – Бібліогр. в кінці розд.

5. Демографічні чинники бідності (колективна монографія) / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – 2009. – 184 с.

The socio-economic state of marginal 'nikh layers of population is represented in the article, the results of sociological research of this marginal'noy group, which was conducted in 2010 year, are reflected. Information of sociological research enable to light up a level and way of life of cadgers in the Ivano-Frankivsk area.

Ступчук С. М.

Проблеми, пов'язані із розвитком інтеграційних процесів, знаходяться в центрі наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених – економістів.

Серед вітчизняних проблемами інтеграційних процесів займалися такі вчені як: В. Герасимчук, Ф. Євдокимов, Л. Козик, П. Кохно, В. Ляшенко, Ю. Макогон, С. Соколенко, А. Філіпенко.

Серед іноземних вчених проблеми інтеграції на мікро- та макрорівні досліджували М. Альберт, Д. Герольд, М. Мескон, А. Тофлер, Ф. Хедоурі.

У своїх роботах науковці досліджували основи процесу інтеграції, передумови та виникнення інтеграційних структур, в тому числі в сучасній економіці України. Але категорія «інтеграція» у своєму розвитку набуває нових характеристик, значень, відтінків.

II. Постановка завдання. Саме тому автор статті вважає за необхідне виокремити основні характеристики і особливості інтеграції, а також пропонує до розгляду показники оцінки ефективності та рівня інтегрованості підприємств.

III. Результати. Важливо відзначити, що процес інтеграції є найвищим етапом розвитку відносин як на мікрорівні, так і на макрорівні. При чому поняття інтеграція викорис-

товується у зовсім різних значеннях. Спробуємо проаналізувати значення категорії «інтеграція» та методи оцінки даної величини.

Найменшою організаційною одиницею в економіці є підприємство. Саме тому, незважаючи на відмінність у використанні категорії «інтеграція», її розгляд почнемо саме з мікрорівня.

Автори «Основ менеджменту» – Майкл Мескон, Майкл Альберт, Франклін Хедоурі, розглядають інтеграцію як процес об'єднання зусиль різних підсистем (підрозділів) для досягнення мети організації [1, с. 684].

Інтеграція на рівні підприємства означає процес встановлення найбільш ефективної за даних умов організаційно-функціональної та управлінської структури.

Часто поняття інтеграції ототожнюють з поняттям кооперування. Варто зауважити про необхідність розмежування цих категорій. Як кооперування так і інтеграція характеризують розвиток взаємовідносин певних структурних об'єднань. Але інтеграція є вищим етапом, зазвичай, наступним після кооперування.

Згідно економічного словника [2, с.170], кооперування виробництва – форма виробничих зв'язків підприємств, що спільно виготовляють певну продукцію. Кооперація виробнича зумовлюється розвитком спеціалізації підприємств. Кооперування сприяє підвищенню ефективності виробництва, технічному прогресу.

Інтеграція на рівні підприємств передбачає створення не тільки організаційної, виробничої, але й управлінської структури.

Віднесення підприємств до інтегрованої корпоративної структури передбачає дотримання трьох критеріїв [3]:

1. хоча б частина господарюючих суб'єктів є комерційними організаціями, які діють з метою одержання прибутку;

2. між суб'єктами діють більш жорсткі взаємозв'язки за ринкові, що дозволяє розглядати об'єднання як єдине ціле;

3. існує стратегічний центр прийняття рішень. Основними цілями та перевагами інтеграції [4] є:

– зниження рівня невизначеності в поставці і збуті;

– обмеження конкуренції;

– полегшення дифузії технологічних новинок;

– зниження витрат.

Разом з тим прагнення інтеграції змушує направляти усі дії для збереження заданих показників життєдіяльності підприємства. Інтег-

рування підприємства вимагає не тільки підтримку цільових показників (об'єму збуту, прибутку, долі ринку), але й зростання ринкової капіталізації, як основного фактора забезпечення конкурентоздатності.

Забезпечення успішної інтеграції підприємств тісно пов'язане з досягненням системи цілей: соціальних, економічних, технічних, екологічних. Вірніше вона є першопричиною досягнення вищезгаданих цілей. Саме тому комплексне вивчення інтеграційних процесів з точки зору необхідності, можливості та перспектив розвитку є одним із першочергових питань сучасної економіки.

Існує велика різноманітність організаційних форм інтеграційних об'єднань (табл. 1) Найбільш широко представлені як у світовій економіці, так і в Україні підприємства наступних, так би мовити, традиційних організаційних форм:

Аналізуючи визначення і характеристики організаційних форм інтеграційних об'єднань, представлені в таблиці, зауважимо, що при будь-якому вищенаведеному організаційному об'єднанні підприємство в тій чи іншій мірі втрачає самостійність в управлінні ресурсами, а втрачені підприємством функції переходять до централізованого, створеного певною кількістю суб'єктів новоутвореного об'єднання, органу.

Кількість вищезгаданих об'єднань у загальній кількості виробничих об'єднань у структурі української економіки доводить життєздатність інтеграційних новоутворень. За даними Держкомстату України кількість таких об'єднань змінювалась наступним чином (табл. 2).

Динаміка зміни форм інтеграційних об'єднань свідчить, незважаючи на незначний відсоток зростання загальної кількості – всього 7,9% в порівнянні з 2001 роком, швидше про переформатування уже існуючих у нові інтеграційні об'єднання. Зростання чисельності асоціацій – на 25,8%, корпорацій – на 43,2%, консорціумів – на 63,2%, концернів – на 1,8% лише підтверджує той факт, що інтеграційні об'єднання є найбільш стійкими і адаптованими до роботи в сучасних ринкових умовах. Формування таких інтеграційних одиниць в період після 2001 року і до сьогодні характеризується формуванням не тільки нової структури інтеграційного об'єднання, але й формуванням нових, так званих, корпоративних відносин в усіх ланках підприємства.

Опонуючи противникам інтегрування підприємств стосовно втрати підприємствами аб-

Таблиця 1

Організаційні форми інтеграційних об'єднань та їх характеристика

	Організаційна форма інтеграційного об'єднання	Характеристика організаційної форми інтеграційного об'єднання
1	Асоціація	Договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися. шляхом однієї або кількох виробничих функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.
2	Корпорація	Широко розповсюджена форма організації підприємницької діяльності, яка передбачає дольову власність, юридичний статус та зосередження функцій управління в руках верхнього ешелону професійних управлінців(менеджерів), працюючих за наймом. Корпорації можуть бути як державними, так і приватними. Юридичний статус корпорації визначає систему оподаткування і прибутків. На відміну від партнерств та індивідуальних ділових підприємств, чий прибуток обкладається за ставкою індивідуального прибуткового податку, прибуток корпорації обкладається податком на прибуток, відмінним від прибуткового податку як за величиною ставок, так і за набором пільг і відрахувань із податкової бази чи податкових зобов'язань. Тобто основним недоліком такої форми є можливість подвійного оподаткування.
3	Консорціум	Тимчасове об'єднання незалежних підприємств, метою якого можуть бути різні види скоординованої підприємницької діяльності, переважно задля сумісної боротьби з ціллю отримання замовлень та їх виконання. Організація консорціуму затверджується угодою. Дії учасників координує лідер консорціуму, який отримує за це відрахування від інших членів. Зазвичай кожний член консорціуму несе майнову відповідальність у межах 8-10% від його частки в замовленні, а сума, яка перевищує цю величину, ділиться між іншими членами пропорційно долі їх участі.
4	Концерн	Найбільш розвинута форма об'єднання підприємств. Представляє собою статутне об'єднання підприємств різних галузей промисловості для здійснення спільної діяльності на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Характерними для даної форми інтеграційного об'єднання є: підтримка з боку органів державної влади; поява перспектив науково-технічного та виробничого розвитку; зростання інвестиційної привабливості підприємства. Водночас варто зауважити про втрату підприємством-структурною одиницею концерну. фінансової незалежності.

Джерело: складено за [2], [5],[6],[7],[8]

Таблиця 2

Статистика кількості форм інтеграційних об'єднань

Форма інтеграційного об'єднання	2001	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	% до 2001
Асоціація	2516	2497	2679	2751	2841	2953	3057	3165	125,8
Корпорація	609	761	798	824	842	849	862	872	143,2
Консорціум	57	66	77	80	84	84	89	93	163,2
Концерн	380	388	397	406	403	400	396	387	101,8
Інші об'єднання	2123	2082	2061	1971	1880	1774	1717	1615	76,1
Разом	5685	5794	6012	6032	6050	6060	6121	6132	107,9

Джерело: складено за [2]

солютної самостійності в управлінні, а також негативного ставлення до централізації органів управління, варто звернутись до класика науки управління – Анрі Файоля. Саме він поєднав функціональний підхід в управлінні з принципом централізованого управління. «Сама по собі вона не є ні добро, ні зло. Все залежить від міри», – говорив А. Файоль [10]. Саме тому при прийнятті рішення про утворення нового

інтегрованого об'єднання кожному його учаснику важливо оцінити перспективи, ефективність, необхідність, а також конфігурацію створення нової господарської одиниці.

Варто відзначити, що формуванню нових інтеграційних об'єднань, які ведуть діяльність задля досягнення спільних цілей, сприяють певні передумови, викликані закономірним процесом розвитку економіки.

Розрізняють політичні, економічні та соціально-культурні передумови для створення інтеграційних об'єднань.

В Україні виділяють три хвилі інтеграції підприємств[11]:

1. 3 1991 року – перша хвиля інтеграції, викликана їх приватизацією і корпоратизацією;

2. 1995 – 1997 роки – друга хвиля, пов'язана з постприватизаційним періодом. Було приватизовано переважну кількість збиткових підприємств;

3. Третя хвиля інтеграції підприємств триває до сьогоднішнього дня, характеризується формуванням корпоративних відносин, зміцненням приватної власності та активізацією іноземного інвестування.

Варто зауважити, що перші дві хвилі інтеграції підприємств були викликані необхідністю і можливістю зміни форми власності – державної на приватну. Саме тому питання про форму та організаційну структуру підприємства на даному етапі інтеграції вирішувалось далеко не в першу чергу. Період другої хвилі інтеграції характеризується не тільки приватизацією збиткових підприємств, але й зміною організаційної структури даного підприємства, об'єднанням підприємств задля ефективної роботи у нових умовах.

Активізація іноземного капіталу, приплив іноземних інвестицій, викликані вступом України до СОТ, ще більше спонукали реструк-

туризацію організаційних структур підприємств. Саме тому сьогоднішній етап розвитку інтеграційних процесів характеризується активним переформатуванням та утворенням нових інтеграційних утворень, задля можливості виживання їх у довгостроковій перспективі.

В економічній літературі [12], [13], [14], [15] виділяють наступні типи інтеграції – вертикальну, горизонтальну, діагональну та комбіновану інтеграцію. Вибір виду інтеграції залежить насамперед від умов існування, галузі і, головне, переслідуваних цілей інтеграційного об'єднання. Характеристику видів інтеграції представимо у таблиці 3.

Одразу ж зазначимо, що сучасні ринкові відносини вносять свої корективи в організацію відносин між підприємствами. В загальному, не заперечуючи перевагу інтеграційних об'єднань перед «одиноким» підприємством, досить велика кількість вчених-економістів вважає вертикальну інтеграцію не найкращим варіантом зростання конкурентоздатності фірми. В цьому випадку варто звернути увагу на те, що науковці ставлять ринкові відносини в протиріччя відносинам довгостроковим, заснованими на зближенні інтересів, що само по собі не є коректним. Не можна ототожнювати ринкові відносини із стихійними, а саме так відбувається при вищенаведеному порівнянні.

Що стосується інтеграційного об'єднання у випадку вертикальної інтеграції, яка виклика-

Таблиця 3

Характеристика видів інтеграції

	Вид інтеграції	Характеристика типу інтеграційного об'єднання
1	Горизонтальна	Представляє собою злиття фірм, які виробляють подібні або однорідні товари, з метою їх реалізації через спільну систему розподілу і отримання при цьому додаткового прибутку. Причини такого об'єднання є: а)можливість досягнення ефекту масштабу, як наслідок – забезпечення конкурентних переваг; б)вирішення проблеми нестачі ресурсів; в)можливість витіснення підприємств-конкурентів, або товарів-замінників з ринку.
2	Вертикальна	Об'єднання фірм, які працюють у різних виробничих циклах, наприклад, об'єднання стадій виробництва і збуту. Вертикальна інтеграція зумовлена технологічними зв'язками між підприємствами. Розрізняють такі види вертикальної інтеграції: 1)інтеграція «вниз» - передбачає приєднання підприємства-виробника сировини до фірми, яка веде головне виробництво; 2)інтеграція «вгору» - передбачає приєднання підприємства-виробника готової продукції до фірми, яка виробляє для нього сировину, матеріали тощо.
3	Діагональна	Об'єднання підприємств, які перебувають на різних стадіях виробничого циклу та випускають паралельні види продукції. Такий вид інтеграції забезпечує уникнення ризиків шляхом отримання можливості збільшення тиску на конкурентів, споживачів та постачальників.
4	Комбінована	Інтеграція «уздовж» виробничого процесу та по його рівнобіжних галузях, дозволяє мінімізувати транзакційні витрати та надає можливість управління портфелем сукупного асортименту.

Джерело: складено за [12], [13], [14], [15]

ла найбільше дискусій, то, варто відзначити, що воно не припиняє свого існування у ринкових умовах, а, навпаки, дає можливість використати усі переваги цивілізованого ринку. Створення кращих умов для ведення діяльності підприємства, на наш погляд, є моментом радше позитивним, ніж негативним. З іншого боку, питання скорочення зайвого штату і затрат у випадку збитковості підприємства вирішується шляхом реінтеграції, у крайньому випадку – дезінтеграції. До речі процеси інтеграції не виключають дезінтеграційних процесів. Вони є органічними для економічного розвитку і неминучими у випадку переходу суб'єкта до нового інтеграційного утворення.

З вищезазначеного стає беззаперечним те, що прийняття рішення про можливість утворення інтеграційного угруповання неможливо без кількісної оцінки перспектив підприємства в новоутвореному інтеграційному об'єднанні.

Серед критеріїв оцінки ефективності інтеграційного об'єднання найбільш показовими є значення показника економічної ефективності підприємства до і після інтегрування. Даний показник є узагальнюючим, який враховує наступні показники:

- продуктивність праці, яка є наслідком функціональної залежності від соціальних (кількості зайнятих, рівня матеріального стимулювання, кваліфікації виробників), кількісних (кількості обладнання, обсягу виготовленої продукції тощо), та якісних (якість сировини, якість систем управління та маркетингу, кваліфікації працівників) критеріїв;

- фондовіддача, як показник ефективності використання основних засобів;

- матеріаломісткість, як показник в натуральному вигляді чи у відсотковому витрат матеріальних ресурсів на виробництво будь-якої продукції;

- рентабельність – один із найбільш важливих при оцінці ефективності роботи підприємства. Показник рентабельності характеризує рівень віддачі затрат та ступінь використання засобів в процесі виробництва та реалізації продукції. Функціонально показник рентабельності є похідною від суми вищезгаданих показників.

Одним із головних показників для оцінки інтегрованості підприємства є показник доданої вартості.

Додана вартість – вартість проданого фірмою продукту за мінусом вартості виробів (ма-

теріалів), куплених та використаних фірмою для його виробництва; дорівнює виручці, яка включає в себе еквівалент заробітної плати, орендної плати, проценту та прибутку [16, с.771]. Одразу ж відзначимо, що даний показник не є популярним для оцінки рівня інтеграції вітчизняних підприємств. Криза в Україні, викликана відсутністю економічних реформ, відсутністю структурної перебудови економіки, недосконалістю податкової системи, поглиблена настанням світової фінансової кризи, стала на перешкоді цивілізованому ринковим відносинам. Саме тому велика кількість підприємств, незалежно від форм організації, «перейшли у тінь», що робить неможливим підрахунок реальної доданої вартості, а, відповідно, і показника рівня інтегрованості.

Цікавим на думку автора є вирішення питання про ефективність інтеграції шляхом аналізу зміни витрат на виготовлення продукції до і після включення господарського суб'єкта в інтеграційне об'єднання. В цьому випадку найбільш ефективним буде аналіз результатів підрахунку маржинальних величин: граничної продуктивності, граничної виручки, граничних витрат та порівняння цих величин. Методи розрахунку маржинальних величин широко описані зарубіжними класиками економічної науки [17, с.148,174], а також вітчизняними вченими [18, с. 62-79, с. 118-121]. Проблема застосування цих величин в аналізі ефективності роботи підприємств є швидше суб'єктивним (звичайне небажання керівників звертатись до нових методів), ніж об'єктивним (важкість у розрахунках, неможливість адаптації методів розрахунку ефективності до умов українського підприємства).

В контексті оцінки ефективності від участі в інтеграційному об'єднанні, важливим є правильний вибір головного показника, який свідчитиме про правильність стратегії інтегрування. Адже не завжди є можливість підрахунку усіх знаних показників ефективності роботи суб'єкта інтеграційного об'єднання та й чи є у тому необхідність. Саме тому при виборі необхідних для підрахунку показників ефективності для прийняття рішення про перспективи, можливість чи уже результат інтеграції користуються визначенням рівня значущості для кожного із показників, що в свою чергу і визначатиме вагу вищенаведених показників у кінцевому обчисленні показника оцінки ефективності інтеграційного об'єднання.

IV. Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна дійти висновку, що:

- інтеграція – категорія, яка характеризує процес встановлення зв'язків між суб'єктами;

- інтеграція є найвищим етапом розвитку взаємовідносин підприємств (на мікрорівні) та держав (на макрорівні);

- інтеграція зумовлена високим рівнем розвитку спеціалізації та кооперування підприємств;

- показником рівня взаємовідносин суб'єктів інтеграції є показник рівня інтегрованості;

- до основних критеріїв оцінки ефективності інтеграційного об'єднання відносяться показники продуктивності праці, фондовіддачі, матеріаломісткості та рентабельності до та після інтегрування;

- найбільш ефективним при аналізі ефективності інтеграційного об'єднання є розрахунок доданої вартості та порівняння маржинальних величин (граничних продуктивності праці, виручки, граничних витрат та ін.).

Отримані результати роботи можуть бути використані для оцінки ефективності інтеграції підприємства, а також для прийняття рішення щодо необхідності, можливості і перспектив участі суб'єкта інтеграції у новоутвореному інтеграційному об'єднанні.

Варто зауважити, що інтеграцію, а також похідні від неї категорії, а саме: інтегрування, рівень інтеграції, ефективність інтеграції, тощо, неможливо описати за допомогою обмеженої кількості критеріїв, представлених у роботі. Ці категорії набувають нових характеристик, в залежності від рівня і характеру економічних відносин як на мікрорівні, так і на макрорівні. Саме тому питання, розглянуті в статті, потребують подальшого дослідження.

1. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. / Пер. с англ. – М.: Дело, 1992. – 702 с.

2. С. В. Мочерний (відп. ред) та ін. – К.: ВЦ-Академія». 2000–2002. Економічний словник-довідник / За ред. С. В. Мочерного. – К.: Феміна. 1995. – 368 с.

3. Панне Я. Ш. Олигархи. Экономическая хроника 1992-2000 / Я. Ш. Панне – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – С. 25.

4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.aup.ru/books/m71/4_5.htm

5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mega.km.ru/business/srch.asp>

6. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.

7. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 2 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.

8. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 359 с.

9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>

10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://besonus.narod.ru/Fayol.htm>

11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_APSN_Economics/32595.doc.htm

12. [Електронний ресурс] режим доступу: <http://library.if.ua/book/18/1481.html>

13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Emp/2008_20/gosteva.pdf

14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecoman.narod.ru/libraru/quiet.htm>

15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fingal.com.ua/content/view/215/39/1/2/>

16. Экономикс : принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл; Пер. с англ. 11 изд. Е. С. Иванова, И. Ю. Лаврова, В. Ф. Максимова и др. – Киев : ХаГар, 1998. – 785 с.

17. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е. Рынок: микроэкономическая модель. – СПб: СП «Автокомп», 1992. – 496 с.

18. Орлов О. А., Рясных Е. Г. Маржинальная прибыль в экономических расчетах на промышленных предприятиях. – К.: Издательский дом «Скарбы», 2003 – 132с.

In this paper the basic picture and specific of the category integration are considered the article describe criteria condition fundamental purposes and advantages of integration. The particular consideration is given to the estimate of efficiency and integration level of the enterprise.

УДК 674

Максимів Ю. В.

КОМПЛЕКСНЕ ВИКОРИСТАННЯ СИРОВИНИ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЕВООБРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розкрито значення комплексного використання сировини як одного із факторів підвищення ефективності діяльності деревообробних підприємств. Наведена характеристика комплексного використання сировини.

Ключові слова: комплексне використання сировини, деревообробні підприємства, відходи, первинна сировина, вторинна сировина, підвищення ефективності господарської діяльності.

I. Вступ. У сучасних ринкових умовах господарювання важливим питанням є комплексне використання сировини, оскільки від його вирішення залежить підвищення рівня раціонального використання матеріальних ресурсів.

Це зумовлено тим, що комплексне використання деревної сировини, з одного боку, відіграє важливу роль у зниженні матеріаломісткості і підвищенні ефективності лісопромислового виробництва, а з іншого – дозволяє економити деревину і зменшувати масштаби вирубування лісу, посилюючи тим самим роль лісових ресурсів і в збереженні, і в поліпшенні екологічної рівноваги [1, с.85].

Виробництво продукції деревообробними підприємствами на основі комплексного використання деревної сировини, широкого залучення в господарський обіг відходів як вторинних матеріальних ресурсів та розвитку прогресивних видів продукції із відходів деревини (наприклад, твердого біопалива) має важливе значення як для самих підприємств, так і для економіки країни.

Проблема комплексного використання сировини через свою значущість завжди була у центрі уваги дослідників. Так, економічні питання діяльності комплексних виробництв окремих галузей промисловості у свій час досліджувало багато вчених та практиків: Андріанов В. М., Гончаров В. Н., Дорофійенко В. В., Ентоні Р., Захаров А. Н., Захожай В. Б., Кірнос І. А., Корнієнко Ю. Ю., Соколова Н. А., Трусов А. Д., Туниця Ю. Ю., Ріс Дж., Усков М. Е., Ферсман А. Е., Хамітова А. Р., Чиж В. І.,

Кузнецов Г. Д. тощо. Разом з тим, окремі питання, зокрема, які стосуються особливостей комплексного використання сировини в деревообробній промисловості не знайшли належного відображення в спеціальній літературі і потребують додаткового дослідження.

II. Постановка завдання. Основною метою статті є з'ясування сутності понять “комплексне виробництво” та “комплексне використання сировини”, а також визначення їх змісту на прикладі деревообробних підприємств.

III. Результати. З позиції Трусова А. Д., під комплексними виробництвами слід розуміти такі, в яких у одному робочому циклі виробництва з єдиного складу багатокомпонентної сировини на одному і тому ж виробничому обладнанні, при рівних технологічних умовах одночасно отримують кілька різних за фізичними та хімічними властивостями, агрегатним станом і напрямом використання продуктів, що володіють громадською корисністю [2, с. 4].

Аналогічні твердження мають ряд інших авторів [3], які зазначають, що для комплексних виробництв характерним є утворення різного асортименту самостійної продукції, внаслідок зміни внутрішньої структури сировини, яка використовується в технологічних процесах.

Вчені Р. Ентоні і Дж. Ріс визначали продукцію комплексних виробництв як “комбіновані продукти, які охоплюють два і більше різних кінцевих продукти, що виготовляються із однієї партії сировини або в ході одного виробничого процесу” [4, с. 382].

Підтвердження зазначеного вище знаходимо у Методичних рекомендаціях з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості, затверджених наказом Міністерства промислової політики України від 09.07.2007 р. № 373, де вказано, що комплексне виробництво це таке, в якому з одного виду сировини і в результаті єдиного технологічного процесу одержують два або кілька різнорідних продуктів, і загальні витрати на виробництво не можуть бути безпосередньо розподілені між ними [5, с. 244].

Щодо деревообробного виробництва, то його слід вважати комплексним тоді, коли у процесі виробництва створені умови для найбільш повної переробки первинної (вихідної) сировини і є можливість та економічна доцільність використання відходів деревини в якості вторинної сировини.

Андріанов В. М., Соколова Н. А., Усков М. Е. [1, с. 31-32] слушно зазначають, що “напрямки і ефективність комплексного використання сировини в кожній галузі промисловості досить специфічні, що зумовлено не тільки специфічністю сировини..., але і місцем окремих галузей в народногосподарському комплексі”. Так, суттєво відрізняється між собою комплексне використання відновлюваної органічної сировини – деревини, мінеральної органічної сировини – нафти, конденсату, газу, мінеральної неорганічної сировини – руд чорних і кольорових металів тощо.

Наприклад, деревину не можна віднести до таких багатокомпонентних видів сировини, як нафта, але тим не менше з неї можна отримати безліч видів продукції. З цієї причини, визначаючи шляхи підвищення економічної ефективності її комплексного використання, необхідно вибирати пріоритетні напрямки переробки деревної сировини, що дають найбільший економічний ефект. При оцінці економічної ефективності використання рослинної сировини (наприклад, деревини), крім її якісної унікальності, слід враховувати багатоцільове призначення лісу – екосистемне (водоохоронне, оздоровче та ін.) [1, с. 52; с. 55].

В економічній літературі існують різні трактування поняття “комплексного використання сировини”. Так, зокрема, окремі автори зазначають, що комплексне використання сировини передбачає найбільш повне, економічно доцільне вилучення та раціональне використання корисних компонентів цих ресурсів з метою максимального задоволення постійно зростаючих потреб суспільства [6, с.10; 7, с.124-125].

Найбільш повне визначення наведене у Великій радянській енциклопедії, де зазначено, що: “комплексне використання сировини це найбільш повне, економічно виправдане використання всіх корисних компонентів, що містяться в сировині, а також у відходах виробництва. Майже всі види сировини мінерального та органічного походження містять ряд цінних компонентів. Повнота їхнього вилучення і використання залежить від потреби в них та

рівня розвитку техніки. Комплексне використання сировини підвищує ефективність виробництва, забезпечує збільшення обсягу та асортименту продукції, зниження її собівартості і скорочення витрат на створення сировинних баз, попереджає забруднення навколишнього середовища виробництв відходами” [8, с. 586].

Ми згодні з думкою Трусова А. Д. та Захарова А.Н. [9, с.18], Корнієнко Ю. Ю. [10, с. 84] та Хамітової А. Р. [11, с. 53-54], що комплексне використання сировинних та інших видів ресурсів означає не тільки розширення сировинної бази деяких галузей промисловості, економічне і раціональне ведення господарства, але і отримання нових, необхідних суспільству продуктів і не допускає викиду шкідливих речовин в навколишнє середовище.

Вищенаведені визначення поняття “комплексного використання сировини” подані вченими з прив'язкою до певних видів промислової діяльності (гірничорудної, нафтопереробної промисловості, м'ясопереробних підприємств тощо). Як слушно зазначає Карпова Т. П., складність і різноманітність виробничих систем породжують багатогранність проблеми управління виробництвом і його інформаційного забезпечення [12, с. 56]. Це пояснюється тим, що кожна галузь промисловості має свої специфічні технологічні особливості, які впливають на здійснення виробничого процесу.

На деревообробних підприємствах комплексна переробка деревини здійснюється шляхом переробки первинної вихідної сировини – деревини та використання відходів як вторинної сировини (що не є характерним більшості комплексних виробництв інших галузей) для виготовлення нових видів продукції.

Згідно “Методичних рекомендацій по плануванню і обліку використання деревинних відходів” “під комплексним використанням деревної сировини розуміють промислове використання вихідної деревної сировини і відходів” [13, с. 6].

Окремі автори [14, с. 368; 15, с. 292] вважають, що в лісовій і деревообробній промисловості комплексне використання сировини передбачає максимальний вихід продукції з кожного куб. м деревини, зменшення відходів на всіх стадіях технологічних процесів. Вважаємо, що такий підхід не є правильним.

На нашу думку, поняття “комплексного використання сировини” деревообробними підприємствами окрім максимального виходу про-

дукції з кожного куб. м деревини, включає також використання відходів, що технологічно неминуче утворюються при виробництві основної продукції, для виробництва продукції з різним цільовим призначенням.

На рис. 1 наведена схема комплексного виробництва продукції на досліджуваних деревообробних підприємствах, на якій видно, що первинна сировина – деревина іде на виготовлення “продукції I”, а відповідно вторинна сировина – відходи є основою для виробництва продукції II.

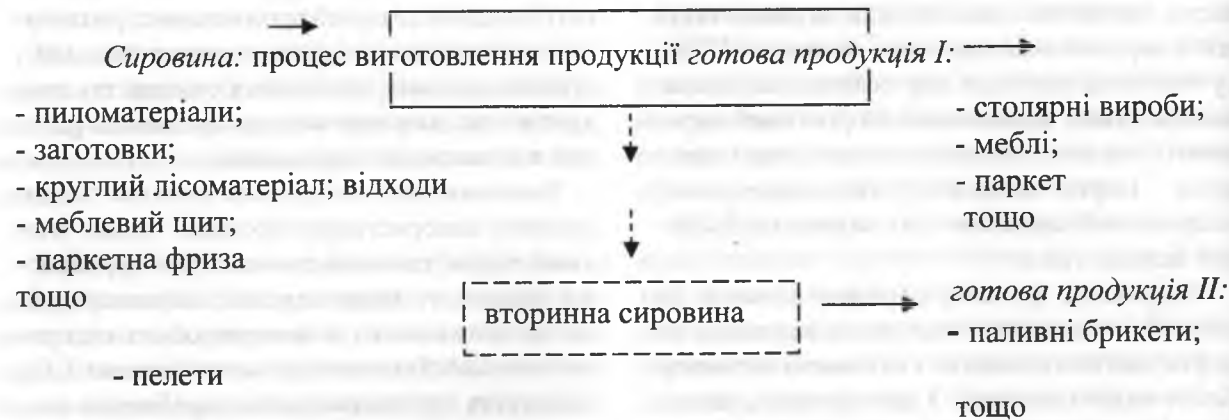

Рис. 1. Схема комплексного виробництва продукції на деревообробних підприємствах.
Джерело: власна розробка

Тому, з метою здійснення ефективного управління необхідно здійснювати комплексне використання сировини, як найважливішої складової маловідходної і безвідходної технології, на основі якої з одного виду сировини може бути отримано декілька видів продукції різного цільового призначення.

IV. Висновки та перспективи подальших досліджень. Ще раз підкреслимо, що здійснення комплексного використання сировини на деревообробних підприємствах буде сприяти підвищенню ефективності їх діяльності, в зв'язку із раціональним використанням як первинної сировини – деревини, так і вторинної сировини, диверсифікації номенклатури продукції підприємства та покращенню екологічної ситуації.

Виходячи із наведеного справедливим є твердження професора Трусова А. Д., що “комплексна переробка сировини – проблема багатоаспектна, обумовлена різними проблемами” [9, с. 4]. На нашу думку, до числа таких проблем належать і ті, що пов'язані із необхідністю налагодження системи обліку та контролю, яка б могла забезпечити потреби менеджерів деревообробних підприємств достовірною, аналітичною інформацією. Саме у цьому

полягають перспективи подальших досліджень.

1. Андрианов В. М. и др. Комплексное использование сырья в промышленности / В. М. Андрианов, Н. А. Соколова, М. Е. Усков. – М.: Экономика, 1988. – 302 с.

2. Трусов А. Д. Учет затрат в комплексных производствах / А. Д. Трусов. – М.: Финансы и статистика, 1987. – 240 с.

3. Гончаров В. Н. Управление затратами комплексных производств / Гончаров В. Н., Чиж В. И., Корниенко Ю. Ю., Климовицкая А. Ю., Кирнос И. А.; под. ред. д.э.н., проф. Дорофиев В. В. – Монография. – Донецк, 2003. – 180 с.

4. Энтони Р., Рис Дж. Учет: ситуации и примеры: Пер. с англ. / Под. ред. и с предисл. А. М. Петрачкова. – 2-е изд.; стереотип. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 560 с.

5. Методичні рекомендації з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості затверджені наказом Міністерства промислової політики України від 09.07.2007р. № 373. – Київ: ДП “Інформаційно-аналітичне агенство”, 2007. – 305 с.

6. Захожай В. Б. Эффективность комплексного использования древесного сырья / В. Б. Захожай. – К.: Техника, 1990. – 141 с.

7. Економіка підприємства: Підручник / За заг. ред. С. Ф. Покропивного. Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2005. – 528 с.

8. Большая советская энциклопедия (в 30-ти томах) / Глав. редактор А. М. Прохоров, изд. 3-е. – М.: “Советская энциклопедия”. – т. 12. – 1973. – 624 с.

9. Трусов А. Д. Комплексное использование сырьевых ресурсов: (Пути повышения экономической эффективности в условиях НТП) / А. Д. Трусов, А. Н. Захаров. – М.: Экономика, 1986. – 110 с.

10. Корниенко Ю. Ю. Необходимость комплексного использования сырьевых ресурсов в условиях рыночных отношений / Ю. Ю. Корниенко // Вісник Східноукраїнського державного університету. – Луганськ: видавництво СХУ. – 2000. – № 3 (25). – С. 83-88.

11. Хамитова А. Р. Учет затрат и оценка экономической эффективности комплексного использования сырья: на примере горнорудной промышленности: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.12 / Хамитова Анжелика Ренатовна. – М.: РГБ, 2003. – 206 с.

12. Карпова Т. П. Основы управленческого учета: Учебное пособие / Т. П. Карпова. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 392 с.

13. Методические рекомендации по планированию и учету использования древесных отходов. – К., 1975. – 28 с.

14. Кіндрат Р. Я. Екологічні аспекти управління виробничими ресурсами на деревообробних підприємствах / Р. Я. Кіндрат // Науковий вісник УкрДЛТУ: Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах

конкурентного середовища. – Львів: УкрДЛТУ. – 2005. – Вип. 15.6. – С. 366-371.

15. Дорогунцов С. І. Екологія: Підручник / С. І. Дорогунцов, К. Ф. Коценко, М. А. Хвесик та ін. – К.: КНЕУ, 2005. – 371 с.

This article examines the meaning of complex use of raw materials as one of the factors of increasing activity of forestry enterprises. It provides the characteristic of complex use of raw materials.

Василюк Д. Я.

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КРИТЕРІЇВ ВИЗНАЧЕННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуто історичний аспект розвитку поняття «середній клас» на основі праць вітчизняних та зарубіжних науковців. Впорядковано та згруповано критерії визначення середнього класу в суспільстві. Дано якісну оцінку вищезазначеним критеріям та вказано на їх важливість під час проведення демографічних досліджень.

Ключові слова: класи суспільства, стратифікація, середній клас, критерії визначення.

I. Вступ. Середній клас – базова соціальна верства будь-якого розвинутого суспільства. Роль середнього класу полягає в просуванні засад демократії, відтворення кваліфікованих робочих кадрів, забезпечення стабільності, консолідації та покращення добробуту громадян. Достатні доходи та високі матеріальні і культурні потреби даного прошарку населення стимулюють виробництво, розвиток сфери послуг, пожвавлення економічного життя в державі. Саме тому кожне суспільство зацікавлене у високій чисельності середнього класу та постійному збільшенні його частки у своїй соціально-демографічній структурі.

II. Постановка завдання. У XXI столітті розробка концепції середнього класу в структурі соціально-демографічного поділу суспільства залишається актуальним завданням. Середній клас як одна з складових суспільства в розвинутих країнах є найчисельнішим прошарком серед всіх верств населення. Проте досі не розроблено єдиних критеріїв виокремлення даного класу як суцільної соціальної групи.

Тому триває пошук та впорядкування критеріїв середнього класу в суспільстві, а також визначення самого поняття «середній клас».

III. Результати. Вперше поняття «середні люди», як прошарок населення між заможними громадянами та дуже бідними, вжив давньогрецький мислитель Аристотель у своїй праці «Політика». Аристотель стверджував: «Так як, відповідно до загальноприйнятої думки, поміркованість і середина є найкращим вибором у всіх сферах життя, то і середній рівень достатку є найкращим з усіх благ. При його наявності легше всього дослухатися до доказів розуму; відповідно це зробити важче людині надзвичайно багатій або надміру прекрасній, і навпаки – людині надзвичайно бідній, слабкій та надмірно приниженої в своєму суспільному статусі. Люди першого типу стають переважно нахабами і великими мерзотниками. Люди другого типу часто стають злодіями і дрібними мерзотниками...» [1; с. 507].

Відповідно, Аристотель вважав, що люди як «вищого», так і «нижчого типу» керуються жадобою до влади. При чому люди «вищого типу» надміру зарозумілі і неслухняні, а люди «нижчого типу» є заздрисними і злими через свій статус. Таким чином, при відсутності середнього класу суспільство перетворюється на державу панів та рабів, де відсутня свобода та дружні відносини.

Та держава, яка складатиметься лише з «середніх людей», буде мати й найкращий державний устрій. «Середні люди» не прагнуть привласнити чужі статки, як бідняки, і при цьому не є такими об'єктами заздрості та ненависті,

як багаті. Відповідно, їх життя позбавлене злих намірів. Чим більше в суспільстві «середніх громадян», тим рідше його збурюють суперечності та конфлікти, тим більш стабільним є державний лад.

Карл Маркс, незважаючи на те що був основоположником класового типу стратифікації, у своїх працях приділяв середньому класу дуже мало уваги. Він ставився до середнього класу як до «проміжних прошарків» між класами мільйонерів-капіталістів та рабів-пролетаріїв, і, відповідно, відносив до даних прошарків селян та ремісників [2; с. 124]. У своїй праці «Теорії додаткової вартості» щодо вищезазначених «прошарків» автор вживає поняття «середні класи», при цьому стверджуючи, що середні класи годуються переважно безпосередньо за рахунок доходу, лягають важким тягарем на робітників, котрі складають основу суспільства, та збільшують соціальну стійкість та силу верхніх десяти тисяч [3; с. 636].

Очевидно, що роль середнього класу в суспільстві Карлом Марксом недооцінювалася. Окрім того, в основі марксистського поділу на класи лежить власність на капітал та засоби виробництва. Поділ лише за таким вузьким критерієм є недосконалим та історично застарілим.

Видатний німецький соціолог Макс Вебер розвинув марксистський підхід поділу на класи. Він поділяв населення на класи відповідно до критерію різних «життєвих шансів», а саме можливостей до задоволення певного обсягу потреб. На відміну від Маркса, за Вебером чинник класоутворення полягає не лише в приватній власності, а й в таких позаекономічних критеріях як освіта, кваліфікаційний рівень та навички. Вебер стверджував, що виокремлювати певну сукупність громадян як «клас» можна лише за відповідністю до таких критеріїв:

А) певна множина людей об'єднана специфічним компонентом, що стосується їх життєвих шансів;

Б) такий компонент є можливістю для забезпечення придбання товарів та підтримання певного рівня доходів;

В) даний компонент обумовлений ситуацією на ринку товарів та ринку робочої сили [4; с. 150].

Також на відміну від Маркса Вебер розділив «проміжні середні класи» на інтелектуалів та дрібних власників, та класифікував суспільство таким чином:

- 1) власники;
- 2) інтелектуали (адміністратори і менеджери);
- 3) дрібна буржуазія (дрібні підприємці й комерсанти);
- 4) робітники.

Подальший історичний розвиток суспільства підтверджує правильний напрям Веберівського підходу до класифікації населення. У ХХ столітті в розвинутих країнах підвищився життєвий рівень кваліфікованих найманих працівників, і їх також почали відносити до середнього класу.

Зокрема британський соціолог Ентоні Гідденс згодом визначає такі категорії середнього класу як «старий середній клас» та «новий середній клас». До першої категорії він відносить дрібних підприємців та фермерів – традиційних представників середнього класу. «Новий середній клас» – це менеджери та спеціалісти високого рівня, переважно з вищою освітою (так званий «вищий середній клас»), а також вчителі, медсестри, офісні працівники, продавці тощо («нижчий середній клас»). Гідденс стверджував, що: «...більшість представників нижчого середнього класу притримуються поглядів, що відрізняються від поглядів робітників, хоча умови їх праці часто в багатьох моментах співпадають...» [5; с. 162].

Проте якими ж є сучасні критерії визначення належності середнього класу? Які саме категорії громадян можна віднести саме до цього прошарку суспільства?

Якщо згрупувати ознаки, за якими членів суспільства відносять до середнього класу, то можна визначити такі групи критеріїв:

І. Самоідентифікація. Даний критерій є дуже важливим для коректного виділення середнього класу в суспільстві, але водночас є дуже суб'єктивним і неточним. Зокрема половина громадян США відносить себе до середнього класу. При цьому опитані домогосподарства, чий сукупний дохід становив менше 40 тис. доларів США в рік стверджували, що для належності до середнього класу треба мати дохід не менший 45 тис. доларів в рік. При цьому домогосподарства, чий сімейний дохід становив вище 150 тис. доларів США в свою чергу заявляли, що на їхню думку мінімальний річний дохід сім'ї, котра належить до середнього класу американського суспільства, повинен становити не менше 100 тис. доларів в рік [6]. В Україні дослідження центру Разумкова щодо са-

мовизначення в соціальній структурі суспільства показали, що 50,7% населення України також відносить себе до середнього класу, що практично відповідає аналогічному показнику в США [7; с. 6].

ІІ. Економічні критерії, а саме:

1) розмір та джерела доходів. Складність використання даного критерію в Україні полягає в надмірній тінізації економіки та небажанні людей висвітлювати правдивий обсяг своїх доходів. У грудні 2010 року показник середньої зарплати становив 2326 гривень 74 копійки [8]. При цьому згідно опитуванню, проведеного сайтом Mojazarplata.com.ua, 62,16% українців отримують зарплату нижче середньої. З них 29% заробляють менше середньої зарплати, 24,43% – суму, що приблизно дорівнює мінімальній зарплаті, а 10,73% – взагалі, менше мінімальної [9]. Очевидно, що згідно офіційних показників доходів частка середнього класу в українському суспільстві аж ніяк не відповідає показникам самоідентифікації наших громадян.

2) форми дозвілля або способи проведення вільного часу. Представники середнього та вищого класу мають доступ до таких форм дозвілля, які пов'язані з фінансовими витратами: відвідування ресторанів, кіно, театрів, нічних клубів, магазинів та кінотеатрів; вони частіше ходять в гості та приймають гостей, а також постійно працюють за комп'ютером. На відміну від більшості населення, яка проводить літній відпочинок здебільшого на дачі, у родичів або знайомих, матеріальний рівень 30% сімей верхньо-середньої верстви населення дає змогу витрачати кошти на літній відпочинок у ку-

ртортній зоні, з них за путівкою – 9,4% (5% у нижчій верстві і 2% у вибірці загалом), без путівки – 17,7% (відповідно – 10,8% і 5,5%), за кордоном – 4,8% (2,7% і 0,7%) [10; с. 233].

3) матеріальний добробут (наявність сучасної побутової техніки, власного житла та автомобіля, повноцінного харчування тощо). Деякі дослідники виділяють даний критерій як окрему ознаку належності до середнього класу [10; с. 235]. Проте очевидно, що матеріальний добробут є прямо пропорційним до розміру та джерела доходів. Тому його також можна розглядати як складову частину критерію поділу за розміром доходів.

ІІІ. Соціологічні критерії:

1) професія. Як зазначав Е. Гідденс, до середнього класу відносять дрібних підприємців, фермерів, менеджерів вищої та середньої ланки, спеціалістів, вчителів, медсестер, офісних представників та інших представників нефізичного роду зайнятості. Проте виникає питання: «Як визначити міжкласову межу»? Чи справді варто відносити до середнього класу клерків та секретарок, а до нижчого – керівників робітничих бригад? Відповідь на це питання можна дати, якщо скористатись схемою класового поділу британського соціолога Джона Голдтропа. Дана схема ґрунтується саме на професійній зайнятості населення (див. Таблицю 1). Згідно схеми Д. Голдтропа, середній клас за професійною зайнятістю є практично тотожним класу, який британський соціолог визначає як «проміжний» [11; с. 92].

1) освіта. Виходячи з класової стратифікації Ентоні Гідденса, можна зробити висновок, що представники середнього класу зазвичай мають

Таблиця 1

Класи за схемою Джона Голдтропа

Класи	Групи	Професійна діяльність
Службовий	I	Професіонали, державні службовці та керівники вищого рівня, менеджери та власники великих підприємств.
	II	Професіонали, державні службовці та керівники нижчого рівня, менеджери та власники дрібних підприємств.
Проміжний	III	Працівники рутинної нефізичної праці.
	IV	Дрібні власники, самозайняті, фермери.
	V	Техніки та керівники нижнього рівня в сфері фізичної праці (техніки, бригадири, прораби).
Робітничий	VI	Кваліфіковані робітники фізичної праці
	VII	Напів- та некваліфіковані робітники фізичної праці
	VIII	Сільськогосподарські робітники

вищу або середню спеціальну освіту, хоча часом представники середнього класу можуть мати лише загальну середню освіту (деякі приватні підприємці, продавці, офісні працівники).

2) економічні, політичні погляди та громадянська позиція. Відповідно до вчення Аристотеля, «середні люди» повинні відрізнятися поміркованою громадянською позицією, спрямованою на збереження миру, забезпечення економічного процвітання, дотримання принципів демократії та справедливості [1]. Це підтверджують соціологічні дослідження, котрі зокрема підтверджують, що саме середній клас був рушійною силою мирної Помаранчевої революції. Ці люди, серед пересічних українців більш або менш незалежні фінансово, найбільшою мірою підтримали революцію як своєю особистою участю, інтелектуальним капіталом й технологіями, так і фінансово [12; с. 70].

IV. Висновки. Аналізуючи та оцінюючи перелічені критерії визначення частки середнього класу в суспільстві можна зробити висновки, що жоден з критеріїв сам по собі є недостатнім для визначення середнього класу. Досі серед багатьох науковців у всьому світі точаться суперечки щодо критеріїв віднесення громадян до середнього класу. Під час проведення дослідження необхідно враховувати усі вищезазначені критерії та їх значущість.

1. Аристотель. Сочинения: в 4 т. / Аристотель. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4 – 830 с.

2. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: в 39 т. / К. Маркс. – 2 изд. – М.: Политиздат, 1958. – Т. 10. – 826 с.

3. Маркс К. Теории прибавочной стоимости. (4-й том «Капитала»). / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1978. – Ч. 2. – 343 с.

УДК 631.11:323.325

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ПРИКАРПАТТЯ

Проаналізовано сучасний стан фермерських господарств. Висвітлено роль фермерства в розвитку агропромислового комплексу Івано-Франківської області. З'ясовано основні причини його незадовільного розвитку в правовому, соціальному та економічному полі. Визначено заходи, які необхідно здійснити на регіональному та державному рівні для соціально-економічної модернізації фермерства.

4. Вебер М. Основные понятия стратификации. / М. Вебер. // Социс. – 1994. – № 5. – С. 147–156.

5. Гидденс Э. Социология. / Э. Гидденс. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 632 с.

6. Room for Debate: Who Should Be the Judge of Middle Class? – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/roomfordebate/2010/12/22/what-does-middle-class-mean-today/who-should-be-the-judge-of-middle-class>

7. Міщенко М. Середній клас: самовизначення в соціальної структурі суспільства. / М. Міщенко. // Національна безпека і оборона. ? 2008. ? № 7. – С. 5-11.

8. Затверджено показник середньої зарплатної плати за грудень 2010 року – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=169372&cat_id=95535

9. Середня зарплата за 2010 рік в Україні підвищилась на 99,9 доларів США – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mojazarplata.com.ua/ua/main/news/serednja-zarplata-za-2010-r-456k-v-ukran456-r456dvishchilasq-na-99-9-dolar456v-ssha>

10. Симончук О. В. Середній клас у соціальній структурі українського суспільства. / О. В. Симончук. // Структурні виміри сучасного суспільства: навчальний посібник / за ред. С. Макеева. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 209 – 243.

11. Классовое общество. Теория и эмпирические реалии / под ред. С. Макеева. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2003. – 258 с.

12. Симончук О. В. Помаранчева революція – повстання середнього класу? ТАК! За даними моніторингу. / О. В. Симончук. // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін. – К.: Інститут соціології НАН України, 2005. – С. 62–71.

The historical aspect of development of concept «middle class» is considered in this work with using the basic labours of domestic and foreign scientists. The criteria of middle class determination of society are grouped and well-organized. The high-quality estimation is given to afore-mentioned criteria, and indicated on their importance during organizing of demographic researches.

Брус А. В.

вання. Серед них важливе місце посідають фермерські господарства. У системі заходів з реформування земельних і майнових відносин особлива роль і місце належить формуванню та становленню фермерських господарств, які є рівноправною формою виробництва поряд із державними, кооперативними, господарськими товариствами, орендними та іншими підприємствами й організаціями. Динамічні зміни та проблемний стан підприємств галузі потребують систематичного моніторингу. Значний внесок у дослідження діяльності фермерських господарств зробили А. І. Александрова [1], О. Ю. Амосов [2], З. Артимяк [3], Я. П. Березівський [4] В. П. Вантух [5], М. В. Вишиванюк [6], В. П. Горьовий [7], Л. Б. Гнатишин [8], Ю. Е. Губені [9], О. М. Кордоба [10], В. В. Липчук [11], П. М. Макаренко, Л. Л. Мельник [12], П. Т. Саблук [13] та ін. Науковими дослідженнями охоплено більшість питань, що стосуються функціонування сільськогосподарських підприємств, однак аналіз пореформеного розвитку фермерства на регіональному рівні потребує більш детального вивчення.

II. Постановка завдання: За історично короткий період в аграрному секторі відбулися докорінні соціально-економічні зміни, які зумовили перехід до принципово нових виробничо-господарських відносин на селі. Актуальність дослідження та наявність теоретичних і практичних проблем, що стосуються стану й розвитку фермерських господарств Прикарпаття, обумовили мету даної роботи. Для її досягнення було проаналізовано стан та динаміку розвитку кращих фермерських господарств регіону; виявлено проблеми їх функціонування на регіональному та державному рівнях, які потребують змін у правовому, фінансовому та соціальному полі. Вищезазначені завдання зумовили застосування наступних методів наукового дослідження: порівняння, деталізації, синтезу та аналізу, обробки статистичних даних.

III. Результати. Процес створення фермерських господарств в області розпочався в 1990 р. Вже наприкінці 1991 р. їх нараховувалося 159, а в даний час зареєстровано 556 господарств, які мають у своєму користуванні 25,5 тис. га сільськогосподарських угідь, в тому числі 23,9 тис. га ріллі, що становить у середньому 46 і 43 га на одне господарство відповідно.

Найбільша питома вага (21,4 %) господарств, які мають у своєму користуванні 5-10 га

сільськогосподарських угідь. У той же час 72 % угідь знаходяться в підприємствах із площею від 100 га і більше [12, с. 22-23].

Більшість фермерських господарств залишаються в даний час дрібноземельними. Найменші за розмірами угідь фермерські господарства Рожнятівського, Косівського, Верховинського, Надвірнянського й Долинського районів: на одне припадає в середньому 8,6-11,8 га сільськогосподарських угідь, що зумовлено зональними особливостями, оскільки зазначені райони розміщені в гірській і передгірській зонах Карпат.

Аналіз динаміки розвитку фермерських господарств за 2009-2011 рр. свідчить, що їх розмір за площею земельних угідь має тенденцію до зростання. В даний час вони створюються в основному, на умовах оренди у власників земельних паїв, оскільки землі запасу й резервного фонду в більшості сільських рад вичерпані.

Більшість фермерів спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, і в першу чергу – зерна. В загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства продукція рослинництва становить 79 %, тваринництва – 21 % [13].

Питома вага фермерських господарств у виробництві аграрної продукції всіма сільськогосподарськими підприємствами в останні три роки коливається в межах 7-10 %. Рентабельність її випуску у фермерів становить 10,9 %, в тому числі рослинництва – 16,7 %, а тваринництва збиткове – 6,9 % [14].

Незважаючи на складні економічні умови, спричинені як об'єктивними так і суб'єктивними факторами, низка фермерів працює стабільно й ефективно.

Фермерське господарство «Прометей» Коломийського району створено в 1999 р. В даний час воно обробляє 4,0 тис. га землі, в основному орендовані площі власників земельних паїв Коломийського та Снятинського районів; спеціалізується на розвитку тваринництва. Ферма отримала статус племрепродуктора з вирощування абердино-ангуської породи великої рогатої худоби (ВРХ). Середньорічне поголів'я ВРХ становить 250 голів, свиней – 400 голів, середньодобові прирости великої рогатої худоби – 600-800 гр. На постійній основі в господарстві працює 74 особи. Вчасно, у встановлені договором терміни, виплачується орендна плата в розмірах, визначених діючим законодавством.

Фермерське господарство "Персей-Агро" Тисменицького району засновано в 2006 р. Має у своєму користуванні 1264 га угідь, наявними технічними засобами виконує всі технологічні операції на закріпленій площі, надає послуги з обробітку землі й збирання врожаю. В господарстві працює млин потужністю 15 т на добу, пекарня потужністю 3,0 тис. шт. хлібобулочних виробів на добу. На постійній основі в ньому працює 32 особи.

Упродовж 2009-2011 рр. спостерігається зниження темпів створення фермерських господарств, що пов'язано з невирішеними в законодавчому порядку питаннями, пов'язаними із диспаритетом цін на основні види сільськогосподарської та промислової продукції, яка надходить на село, недоліками в кредитуванні галузі, недостатньою державною підтримкою.

Господарства будь-якої форми власності, які мають високі виробничі показники, одержують від своєї діяльності збитки або ледве зводять кінці з кінцями. Якщо в 2000 р. за одну продану тонну пшениці III класу можна було придбати 500 кг дизельного палива, то в 2010 р. – 170 кг, аміачної селітри – відповідно 2010 кг і 530 кг, нітроамофоски – 790 кг і 360 кг. Для придбання трактора МТЗ – 82 в 2000 р. достатньо було 65 т пшениці, а в 2010 р. – 120 т.

Подібна ситуація і в питанні кредитної політики. У 1999-2000 рр. процентні ставки комерційних банків за користування кредитами перевищували облікову ставку Національного банку на 30 %, а в 2010 р. – в 2,5-3,0 рази.

Саме внаслідок поглиблення цінового диспаритету та недосконалості кредитної системи сільськогосподарські товаровиробники втрачають значні кошти і зазнають збитків.

Для надання підтримки й допомоги фермерським господарствам Кабінет Міністрів України розпорядженням № 83-р. від 27 червня 1991 р. створив Український державний фонд підтримки фермерських господарств, а в 1992 р. створив обласні відділення фонду, головним завданням яких є реалізація державної політики з підтримки фермерства, забезпечення стабільних фінансових умов для формування ефективного приватного сектора економіки.

За час діяльності обласного відділення фонду виконана певна робота з організації та розвитку фермерських господарств на Прикарпатті.

Протягом 1997-2010 рр. 6 фермерським господарствам оплачено виготовлення проєктів

відведення земельних ділянок на суму 51,4 тис. грн., 21-му – сплачено 90,1 тис. грн. процентних ставок за користування кредитами банків, 188 господарствам надано пільгових кредитів на суму 2,7 млн. грн. та 50 отримали часткову компенсацію за придбану сільськогосподарську техніку та будівництво тваринницьких приміщень на загальну суму 2,4 млн. грн.

Проте, незважаючи на державну підтримку, фермерські господарства відчують значні фінансові труднощі. За мінімальними розрахунками для придбання техніки, паливо-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, засобів захисту рослин фермерським господарствам області щорічно необхідно не менше 4 млн. грн., тобто потреба задовольняється на 10-15 %.

Низка фермерів припинила свою діяльність: вони зняті з обліку в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України. Це, насамперед, дрібноземельні господарства, які не в змозі забезпечити розширене відтворення виробництва, деякі з них визнано банкрутами, що зумовлено, в основному, економічною ситуацією в аграрному секторі економіки. Такі господарства не конкурентоспроможні й не можуть налагодити виробництво на оптимальному технологічному рівні (сівозміни, застосування новітніх прогресивних технологій, досягнень науки й передової практики).

Оперативного вирішення потребують питання довготермінового пільгового кредитування. Неконтрольованість цінової політики в реалізації сільськогосподарської продукції, непомірне підвищення цін на матеріально-технічні ресурси, відсутність виваженої фінансово-кредитної політики, запізнення з формуванням інфраструктури аграрного ринку, малоефективна страхова діяльність – усі ці та інші причини породжують несприятливі умови для функціонування сільськогосподарського товаровиробника, в тому числі й для розвитку фермерства.

Низка проблем потребують вирішення як на регіональному, так і на державному рівнях, зокрема:

- надання земельних ділянок для створення фермерських господарств оптимального розміру, з урахуванням природно-кліматичних умов та спеціалізації виробництва;

- прийняття на державному рівні нормативних документів, які б регламентували й закріплювали пропорційність між вартістю й цінами на основні види продукції сільського господарства та промисловості (міндобрива, сільсько-

господарська техніка, паливо-мастильні матеріали тощо);

- вирішення проблеми переведення дрібноземельних фермерських господарств в особисті селянські господарства, що найбільш відповідатиме формі та змісту їх діяльності;

- відкриття пільгової кредитної лінії для новостворених фермерських господарств, в яких відсутній будь-який ресурсний потенціал;

- регулювання процентних ставок комерційних банків за користування кредитами, в залежності від облікової ставки Національного банку, з урахуванням відповідних положень у кредитних договорах, укладених із банками сільськогосподарськими товаровиробниками;

- будівництво об'єктів соціально-культурного й побутового призначення для сільськогосподарських товаровиробників, у тому числі фермерів, за рахунок власних коштів (доріг, газопроводів, мереж електро-й водопостачання і т. д.), які, згідно із діючим законодавством повинні бути відшкодовані за рахунок державного бюджету. В області ця сума складає понад 13 млн. грн., в тому числі у фермерських господарствах – 670 тис. грн. Ця проблема не вирішується більше 10 років;

- запровадження чіткої системи підготовки й перепідготовки кадрів в середніх і вищих навчальних закладах та на спеціалізованих курсах підвищення професійної кваліфікації.

Фермери не мають достатніх знань з питань прогресивних технологій, фінансової діяльності, обліку і звітності, оподаткування, земельних відносин, діючих законодавчих і нормативних документів.

Важливим напрямом становлення фермерства є розвиток обслуговуючої і кредитної кооперації. Існує потреба в залученні фермерів до членства в кооперативах, активізації їх участі в роботі кредитних спілок, агроторгових домів, а також в організації при сільських громадах кооперативів з обробітку землі, заготівлі й реалізації продукції, спільного використання техніки, матеріально-технічного постачання, ветеринарного обслуговування, надання консультаційних і дорадчих послуг.

Потребує вдосконалення механізм надання фінансової підтримки фермерським господарствам, в частині скорочення кількості документів для отримання допомоги та спрощення її процедури.

З цього приводу слід констатувати, що прийнята постанова Кабінету Міністрів України від

21 березня 2011 р. № 282 "Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102 "Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам" не тільки не спрощує процедуру отримання надання коштів, але й ускладнює її, нівелює роль і значення регіональних органів у них, призводить до надмірної та безпідставної централізації механізмів надання допомоги та затягування термінів одержання фермерськими господарствами фінансових надходжень.

IV. Висновки. Враховуючи зональні особливості сільськогосподарського виробництва на різних територіях Прикарпаття, справедливо було би внести зміни до порядку розподілу фінансової підтримки на поворотній основі і здійснювати її з врахуванням двох показників – кількості фермерських господарств та обсягу валової продукції сільського господарства з 1 га сільськогосподарських угідь (показник, який враховує інтенсивність використання землі).

Неоднорідні й різноманітні умови Прикарпаття (кліматичні, рельєфні, ґрунтові, демографічні та ін.) зумовлюють потребу в індивідуальному підході до проблем формування і становлення фермерських господарств.

Продовольча безпека країни та успішна діяльність її економіки залежать від рівня розвитку сільськогосподарського виробництва, тому воно повинно стати національним пріоритетом та стратегічним напрямом роботи як господарників, так і органів влади й місцевого самоврядування.

1. *Александрова А.І.* Екологічні проблеми функціонування фермерських господарств / А.І. Александрова // Наук. вісник ЛНУВМБТ ім. С.З. Гжицького. – Т. 1 – № 1 (36). – 2008. – С. 3-6.

2. *Амосов О.Ю.* Фермерство як форма підприємництва в аграрній сфері / О.Ю. Амосов // Агросвіт. – 2008. – № 8. – С. 46-51.

3. *Артимьяк З.* Фермерство Львівщини: проблеми становлення і розвитку / З. Артимьяк // Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. – 2001. – № 8. – С. 462-468.

4. *Березівський Я.П.* Фермерське господарство пореформеного періоду: реалії і перспективи розвитку / Я. П. Березівський // Наук. вісник ЛНУВМБТ ім. С.З. Гжицького. – Т. 9 – № 4 (35). Ч. 2. – 2007. – С. 27-33.

5. *Вантух В.П.* Формування системи державної підтримки розвитку фермерства в зарубіжних країнах / В. П. Вантух // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 123-128.

6. Вишиванюк М.В. Новий етап розвитку аграрної реформи в області / М. В. Вишиванюк. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 218 с.

7. Горьовий В. В. Фермерство України / В. В. Горьовий. – К.: НДС "Інститут аграрної економіки", 2007. – 496 с.

8. Липчук В.В. Фермерські господарства: стан, проблеми та стратегії розвитку / В.В. Липчук, Л. Б. Гнатишин, О. М. Кордоба. – Львів, 2010. – 236 с.

9. Губені Ю. Е. Фермер в середовищі агробізнесу / Ю. Е. Губені // День. – 2008. – 27 черв.

10. Макаренко П.М. Фермерські господарства України – до 20-річного ювілею / П. М. Макаренко, Л. Л. Мельник // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 16-24.

11. Саблук П. Т. Передумови і фактори розвитку фермерства в Україні / П. Т. Саблук, В. Я. Мессель-Веселяк / Вісник аграрної науки. – 1993. – № 2. – С. 3-13.

12. Комплексна програма перспективи агропромислового комплексу та розвитку сільських територій Івано-

Франківської області у 2005-2010 роках і на період до 2015 року. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – 80 с.

13. Валова продукція сільського господарства Івано-Франківської області за 2009 рік (у порівнянних цінах 2005 р.) : Стат. зб. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2010. – 51 с.

14. Сільське господарство Івано-Франківщини: Стат. зб. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2010. – 332 с.

The analyses of modern state of the farmer's economies is performed. The role of farming in the development of agro- produced complex in Ivano-Frankivsk region is highlighted. The main reasons of unsatisfied state of agroformings development in legal social and economical field are clarified. The measures which should be one on the regional and state level for the modernization of socio- economic state of farming are determined.

Розділ 3. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА ПОЛІТИКА

УДК 330.59

Бандур С. І.

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ: ГЕНЕЗА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

У статті в узагальненому вигляді викладено генезу економічної думки щодо сутності соціального капіталу, теоретико-методологічних підходів до його дослідження; запропоновано авторську трактовку даної наукової категорії відповідно до того чи іншого рівня її розгляду.

I. Вступ. Постановка завдання. Проблеми формування, нагромадження та використання соціального капіталу останнім часом привертають підвищений інтерес як науковців, так і практиків, хоча в західній суспільнознавчій науці на них зверталась увага ще у XV ст. в процесі пошуку шляхів підвищення соціально-економічного розвитку засобами максимально-го використання морально-етичних норм і цінностей.

II. Результати. Слід зауважити, що перші підходи до розвитку численних сучасних теорій соціального капіталу (зокрема, концептуальні засади ефективного забезпечення соціальних потреб людей та високого добробуту у взаємозв'язку з проблемами формування раціональних систем життєзабезпечення населення) були закладені ще в наукових працях французьких та англійських вчених XVI-XVIII ст. (Т. Мора, Т. Кампанелли, Е. Кабе, Ф. Фур'є, Р. Оуена), які вели активний пошук нових форм організації життєдіяльності людей, що дозволяли б створювати належні умови для їх різноманітної трудової діяльності та забезпечення нагальних соціальних потреб. Так, Ф. Фур'є запропонував створення фаланстерів, а Р. Оуен – комун, в яких були б сформовані розвинені соціальні комплекси для обслуговування всіх членів суспільства. За цими проектами групи з 4-5 фаланстерів мали утворювати своєрідні міста майбутнього, здатні забезпечувати достатньо високий рівень життя.

Новий етап еволюції поглядів європейських

вчених на шляхи соціального розвитку країн пов'язаний з формуванням класичної економічної науки, насамперед з ім'ям видатного англійського вченого А. Сміта та появою в 1776 р. його праці «Дослідження про природу та причини багатства народів», в якій викладено концепцію економічного лібералізму з ідеєю розвитку «економічної людини». Серед інших представників класичної політичної економії слід відзначити погляди німецького вченого Г. Шмоллера, який вважав за необхідне досліджувати соціальні аспекти економічного розвитку країни з урахуванням всієї багатогранності та складності суспільних відносин, зважаючи на національні інтереси, традиції, етнічні особливості тощо.

На увагу також заслуговує доктрина соціальних реформ англійського філософа та економіста Дж. Мілля, який вважав, що виробництво і розподіл не є відокремленими сферами, вони взаємно і майже всебічно проникають одне в одного [1, с. 117]. При цьому у відсталіх країнах досягнення добробуту, на його думку, можливе шляхом збільшення виробництва, а у розвинених – постійного вдосконалення механізмів розподілу.

У широкий же науковий обіг поняття «соціальний капітал» увійшло порівняно недавно (кінець 80-х – початок 90-х років XX ст.), а на сьогодні його почали активно використовувати в різних дисциплінах (соціології, політології, державному управлінні, економіці, культурології) та громадській політиці.

Щодо методологічних підходів до його вивчення, то їх умовно можна звести до: соціо-антропологічного, соціологічного, культурологічного, нео-інституціонального, старого інституціоналізму і політологічного. Їх головна сутність полягає в наступному.

Соціо-антропологічний підхід був заснований на уявленнях щодо природних прагнень

людей до об'єднання. Згідно теорії Ф. Фукуя-ми, таке прагнення є біологічною основою соціального порядку, а тому соціальний капітал закладено в самій людській природі (природних інстинктах) [2]. Витоки ж соціального капіталу Л. Дж. Ханіфан вбачає в таких людських якостях, як доброзичливість (прихильність), дружба, прагнення співпрацювати, а також в інших подібних соціальних взаєминах між індивідами й усередині родини, що дозволяють створювати соціальні осередки суспільства та забезпечувати соціальним організаціям порядок, інтеграцію, солідарність. У свою чергу Р. Інглехарт соціальний капітал пов'язує з соціально-психологічними або культурними традиціями і нормами, а саме культурою довіри і терпимості, у якій з'являються великі мережі добровільних асоціацій (в різних сферах діяльності – від економічної за місцем роботи до дозвілєвої активності), що є результатом співдружності людей, які довіряють один одному (в тому числі у випадках, коли довіра – побічний продукт асоціації), в такий спосіб дедалі зміцнюючи взаємну довіру [3].

Соціологічний же підхід розглядає соціальний капітал з точки зору мотивації людської поведінки, тобто як норми, мережі та організації, за допомогою яких індивіди мають користь або вигоду. При цьому, особлива увага приділяється формальним і неформальним соціальним мережам, наголошуючи, зокрема, на значущості останніх у суспільствах з перехідною економікою, коли індивіди для досягнення цілей набагато частіше використовують саме неформальні мережі. Ґрунтовно це питання розкрито американським дослідником Р. Роузом [4, с. 15-23]).

Стосовно культурологічного підходу то він базується на специфіці формування та функціонування соціального капіталу в різноманітних соціокультурних системах, з характерними для них національних економічних та управлінських моделей.

Суть же **нео-інституціонального підходу** полягає в тому, що люди для забезпечення ефективної взаємодії один з одним здатні раціонально та самостійно виробляти спеціальні структури управління – інституційні конструкції локального узгодження конфліктів. Ці структури управління можуть набувати вигляду рухів, організацій, асоціацій, мереж контрактів тощо. Їх принципова відмінність від суспільних чи державних інститутів полягає в тому, що вони

створюються самими учасниками взаємодії, долучення до них інших учасників добровільне, вони тимчасові (хоча можуть бути і довготривалими) – для задоволення чітко визначених потреб і виконання конкретних завдань, а також в тому, що їх створення та функціонування відбувається без безпосередньої участі держави чи інших органів уповноваженої влади, хоча і в рамках визначених суспільними інститутами. В межах такого підходу соціальний капітал може розглядатися як рівень розвитку самоврядних структур управління процесом взаємодії, або як здатність певного людського осередку (локальної спільноти) до самостійного впорядкування взаємодії.

Стосовно **старого інституціоналізму**, то головний його постулат полягає в тому, що успішність економічної взаємодії (раціональної, егоїстичної, обмінної та еквівалентної) спирається на певні неекономічні спільності чи подібності (спільна свідомість, спільні цінності, однакові забобони та міфи, традиції, які, по суті, є просто інерцією користування певними правилами без зважування їх придатності саме для поточної ситуації). Саме тому, що ці "спільності та подібності" (інститути) не підлягають безпосередньому економічному обміну (їх не можливо купити і приватизувати) з'являється єдина система координат спільної взаємодії, або колективної дії. Разом з тим, слід підкреслити, що специфіка старого інституціоналізму полягає в тому, що відкидається повна детермінованість поведінки людей інститутами, а його прихильники відстоюють думку, що самі інститути (неекономічні спільності та подібності) не є тими, що нав'язуються зовні, оскільки вони самі є продуктом колективної дії. З урахуванням цього, соціальним капіталом певної спільноти чи суспільства в цілому можна вважати здатність до колективної дії, орієнтованої не на кон'юнктуру матеріальну вигоду, а на формування таких інститутів, які б забезпечували ефективність економічної взаємодії в тривалому періоді.

Щодо політологічного підходу, то він ґрунтується на визначальній ролі соціальних інститутів, соціальних і, зокрема, політичних норм у формуванні людської поведінки, ув'язуючи становлення та прогрес політичної культури суспільства з розвитком громадських організацій. При цьому соціальний капітал розглядається не просто як набір діючих у суспільстві інститутів, а як «клей», що утримує їх разом.

Так, Р. Патнем, припускає, що розвиток демократії передуює матеріальному добробуту, а соціальний капітал може розглядатися як передумова економічного розвитку та ефективного управління. На його думку високий рівень матеріального добробуту не спричиняє розвитку соціального капіталу, – навпаки, економічне зростання властиве країнам з розвинутими громадськими стосунками [5].

Доречі, розуміння соціального капіталу як сукупності інститутів, відносин і норм, що формують кількість і якість соціальних взаємодій у суспільстві, нині пропагується і фахівцями Світового Банку, на переконання яких соціальна єдність залишається найважливішим фактором економічного процвітання та сталого розвитку.

Безперечно, розглядаючи генезу економічної думки та методологічні підходи до вивчення соціального капіталу не можна не відзначити наукові праці українського вченого економіста М. Туган-Барановського, В. Парето, Дж. Кейнса, П. Бурдєс, Дж. Коулмена, Л. Дж. Ханіфана, У. Бейкера, А. Портеса, О. Хіршмана, В. Сукачова, Дж. Тернера та багатьох інших.

Їхні розробки є вагомим внеском в розробку теорії соціального капіталу. Наявність розбіжностей у трактуванні цього поняття та підходах до вивчення даної наукової категорії є цілком природним. Адже кожен з науковців розглядав їх в контексті досить широкого спектру питань, своїх власних уявлень щодо процесів та закономірностей суспільного розвитку тощо.

З нашої точки зору, масштаби нагромадження та структура соціального капіталу нині визначають перспективи як економічного процвітання, так і розвитку соціально-політичної сфери суспільства. В цьому контексті потребують невідкладного з'ясування питання змісту соціального капіталу як суспільно-економічної категорії, його структури, джерел, механізму і факторів формування, а також відтворювальних процесів. Глибоких досліджень потребують питання взаємодії територіальних спільнот у вирішенні нагальних проблем соціально-економічного розвитку, характеру та особливостей їх соціальних зв'язків, а також ролі перерозподільних функцій соціального капіталу в системі глобального, національного, регіональних і локальних ринків.

Ми виходимо з того, що розробка сучасної концепції формування соціального капіталу

повинна відбуватися у тісному взаємозв'язку з проблемами трансформації суспільно-економічних відносин на тлі відсутності розвиненої системи соціальних комунікацій, фактичного розриву соціальної взаємодії між державою і суспільством. Дослідження саме з таких позицій дають змогу одержати відповіді на актуальні питання щодо пріоритетів економічного розвитку, напрямів підвищення ефективності управління, створення соціальної та економічної бази для формування громадянського суспільства. До речі, згідно «Програми економічних реформ на 2010-2014 роки» четвертим напрямом стратегічних перетворень в Україні передбачено «збереження й розвиток людського і соціального капіталу».

Слід зауважити що, категорія «капітал» (як одна з ключових в економічній науці) набула широкого застосування з розвитком товарного виробництва, відображаючи відносини між власниками засобів виробництва і найманими працівниками в процесі виробництва і реалізації створеного продукту (товарів, послуг) та отриманні доходу. **Загалом же капітал – це те, що продукує нову вартість.** Він функціонує в процесі виробництва, забезпечуючи отримання доходу та розвиток суспільних продуктивних сил, спираючись на чітко сформовану систему виробничих відносин. Поряд з цим капітал має сприяти поліпшенню умов діяльності, стабілізації економічного відтворення, досягненню соціальних та низки інших цілей.

Щодо соціального капіталу, то він є результатом взаємодії сукупності суб'єктів суспільних відносин, що характеризує їх внесок у створення нової вартості та економічне зростання на основі динамічного розвитку інституцій, які мають забезпечити формування сприятливого простору для реалізації можливостей індивідів, соціальних груп та спільнот, ствердження принципів громадянського суспільства.

Викладене вище дало підстави **визначати категорію «соціальний капітал»** на глобально-цивілізаційному, конкретно-історичному та локальному (вузьких функціональних спільнот, індивідуальному) рівнях.

Соціальний капітал у найбільш широкому розумінні – це сукупність ресурсів суспільства (природних, антропогенних матеріальних (уречевлених) і нематеріальних, фінансових), що, відповідаючи визначенням у політекономії ознакам власне капіталу, на певному конкретному етапі розвитку соціуму (з властивою йому су-

купністю відносин різних груп та окремих індивідів за їх позицією в суспільстві, зокрема відносинами розподілу) можуть бути потенційно використані або вже використовуються в суспільному виробництві.

У вузькому – конкретно-історичному – вимірі під соціальним капіталом слід розуміти результат (продукт) суспільно-економічних відносин, пов'язаних з формуванням, відтворенням, поліпшенням і використанням виробничих якостей та соціальних ініціатив індивіду, трудових колективів та загалом людських ресурсів (їх робочої сили), що, перебуваючи в розпорядженні країни (регіону, територіальних громад), задіюється певними особами та спільнотами для генерації нової вартості й отримання соціально-економічних переваг.

Нарешті на рівнях вузьких функціональних спільнот (насамперед сімей, малих підприємницьких структур, громад компактного проживання, об'єднаних за ознаками родового походження, національності, релігії) та особистісному соціальний капітал функціонує як сукупність елементів трудового, інтелектуального та інноваційного потенціалів, іманентних та сприйнятих морально-етичних та духовних якостей, цінностей, настанов (правил, норм, стандартів) поведінки, взаємодії, співпраці, розв'язання конфліктів, а також спектру характеристик залученості до систем і мереж формальних та неформальних соціальних комунікацій.

III. Висновки. Виходячи з цього, соціальний капітал можна трактувати як здатність певної спільноти генерувати нову вартість за рахунок ефективного використання системи комунікацій, а саме: нормативних настанов і правил; способів та методів кооперації; вміння співпрацювати в колективі та генерувати нові ідеї; механізмів і форм розв'язання конфліктів та забезпечення довіри між суб'єктами господарювання тощо.

Безумовно, викладені міркування не претендують на істину. Вони є предметом широкої

дискусії, яка розгорнулася в економічній науці, у тому числі за участю автора [6]. Але незалежно від особистих поглядів науковців щодо сутності соціального капіталу, його якісних ознак, методів дослідження тощо, він має розглядатися як потенціал економічного розвитку країни, насамперед шляхом створення та підтримки ефективних моделей його соціальної організації, постійного удосконалення суспільних відносин на всіх організаційно-економічних рівнях соціальної взаємодії в державі.

1. Юхименко П. І. Історія економічних вчень: [навч. посіб.] / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К.: Знання-Пресс, 2005. – 583 с.

2. Що таке соціальний капітал? Київська лекція Френсіса Фукуями [Електронний ресурс] // День. – 17 жовт. 2006. – № 177. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/170538>.

3. Inglehart R. Culture Shift in Advanced Industrial Society. / Ronald Inglehart. – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1989. – 504 p.

4. Роуз Р. Достижение целей в квазисовременном обществе: социальные сети в России / Ричард Роуз // Общественные науки и современность. – 2002. – № 3. – С. 23–38.

5. Putnam R.D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Robert D. Putman. – New York: Simons Schuster, 2001. – 544 p.

6. Грішнова О. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу / О. Грішнова, Н. Полив'яна // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 19–24.

7. Куценко В. І. Соціальний капітал: передумови та перспективи розвитку / В. І. Куценко // Економіка і управління. – 2010. – № 2. – С. 49–52.

8. Соціальний капітал України: теоретико-методологічні основи формування [монографія] / [С. І. Бандур, Л. Г. Богуш, Т. А. Заяць та ін.]. – К.: РВПС України НАН України, 2010. – 210 с.

In the article it is expounded genesis of economic thought in relation to essence of social capital in the generalized sight; considered are theoretical and methodological approaches to its research; authorial interpretation of this scientific category is offered in accordance with the that or other level of her reviewing.

УДК330.59:332.025.27

Філюк Г. М.

ВПЛИВ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ НА РІВЕНЬ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто взаємовплив якості життя населення і конкурентоспроможності країни. Охарактеризовано негативний вплив факторів на якість життя в Україні та сформульовано низку рекомендацій щодо його підвищення.

Ключові слова: якість життя, рівень життя, конкурентоспроможність країни, людський капітал.

I. Актуальність теми дослідження. Якість життя населення у сучасній цивілізації є метою розвитку і водночас фактором, який визначає можливість реалізації програм підвищення конкурентоспроможності будь-якої країни світу. У концепції «Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй» (ПРООН) зазначається, що будь-яка держава світу в процесі свого економічного розвитку повинна передусім створювати сприятливі умови для того, щоб життя людей було довгим, здоровим і наповненим творчістю.

Така постановка питання очевидно зумовлена тим, що людина як головний фактор виробництва є носієм виробничих і суспільних відносин. Продуктивні сили і виробничі відносини постійно змінюються, розвиваються. Відповідно зростають місце і роль людини в процесі виробництва, особливо в умовах сучасного науково-технічного прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питанням дослідження різних аспектів рівня та якості життя населення присвячені наукові праці як західних, так і вітчизняних вчених. Першими були праці А. Сміта, У. Петті, Ф. Кене тощо. Серед українських дослідників виділяють О. Богуцького, О. Власюк, Г. Голєусову, О. Грішнову, Е. Лібанову, В. Мандибуру, В. Новікову, В. Онікієнко, М. Романюка, А. Патракову, С. Пирожкова, А. Ревенка та ін. Разом з тим, багато аспектів даної наукової проблеми залишається недостатньо розкритими та обґрунтованими, вимагають подальшого дослідження. Передусім, з нашої точки зору, безсумнівний економічний інтерес становить

взаємозв'язок та взаємовплив якості життя населення на конкурентоспроможність нашої держави з урахуванням сучасних тенденцій її розвитку.

II. Метою цієї статті є виявлення ролі та значення рівня якості життя як важливого чинника конкурентоспроможності національної економіки.

III. Виклад основного матеріалу. Поняття «конкурентоспроможність» має різні інтерпретації, по-різному аналізується, зокрема, залежить від того, до якого економічного об'єкта або суб'єкта воно застосовується. Конкурентоспроможність є іманентною характеристикою суб'єктів господарювання на нано-, мікро-, мезо-, макро- і мегарівнях. Щодо конкурентоспроможності країни, то тут існують різні, іноді суперечливі, точки зору. Однак, більшість з них так чи інакше пов'язують сутність конкурентоспроможності країни з підвищенням рівня життя населення. Ось лише деякі з визначень:

– конкурентоспроможність – здатність економіки однієї країни конкурувати з економіками інших країн за рівнем ефективного використання національних ресурсів, підвищення продуктивності народного господарства й забезпечення на цій основі високого й постійно зростаючого рівня життя населення [1, с. 814];

– конкурентоспроможність – це здатність забезпечувати виробництво та реалізацію товарів і послуг, які відповідають умовам світового ринку, більш привабливих для споживача, ніж товари і послуги конкурентів, і одночасно підвищувати добробут країни та окремих її громадян [2, с. 12];

– конкурентоспроможність – це здатність конкурувати з іншими країнами, рівень її комплексного розвитку, який визначається рівнем якості життя, якістю товарів, ефективністю використання ресурсів, ступенем інтегрованості країни до світового співтовариства, зрілістю політичної та економічної системи та інших факторів макросередовища [3];

– конкурентоспроможною слід вважати країну, яка у своєму розвитку забезпечує: 1) підтримання зростаючих життєвих стандартів; 2) до-

сягнення (збереження) у світовій економіці таких позицій, коли національні товари, роботи, продукція і послуги успішно реалізуються на внутрішньому та міжнародному ринках [4, с. 434].

Таким чином, майже в усіх визначеннях основними характеристиками конкурентоспроможності країни є висока ефективність використання наявних факторів виробництва, а також високий рівень та якість життя населення. Саме такий підхід лежить в основі визначення конкурентоспроможності національної економіки рядом світових організацій – Світовим економічним форумом, ОЕСР та ін.

У цьому контексті потребують уточнення поняття «рівень життя» та «якість життя». Загалом вони є близькими за змістом, але не тотожними. Рівень життя – це кількісна і якісна характеристика життя людини в контексті ступеня його досягнення [5, с. 178]; це ступінь задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб людей. Вимірниками рівня життя є такі показники: структура та рівень споживання або ступінь забезпеченості окремого індивіда чи домогосподарства споживчими благами, грошові доходи населення, суспільні блага, майнові та грошові заощадження, кількість вільного часу, доходи та ціни.

Якість життя має ширший зміст: це ступінь розвитку і повнота задоволення всього комплексу потреб і інтересів людей, що виявляються в різних формах життєдіяльності. Термін «якість життя» є більш узагальненим поняттям, яке характеризується, як правило, епітетами «низька», «середня», «висока» тощо. Воно охоплює ступінь задоволення населення наявними матеріальними і духовними благами, а також відображає забезпеченість, комфортність, зручність життєвих умов, їх пристосованість до сучасних вимог, тривалість життя та стан здоров'я суспільства. Розмежовуючи поняття «рівень життя» і «якість життя», відомий американський економіст і соціолог Д. Белл стверджує, що якщо індустріальне суспільство визначається кількістю товарів, що свідчить про рівень життя, то постіндустріальне суспільство визначається якістю життя, що вимірюється послугами та зручностями – охороною здоров'я, освітою, організацією відпочинку, розвитком мистецтв... [5, с. 134].

Таким чином, поняття «якість життя» конкретизує поняття «рівень життя (ІЛР)». Рівень і якість життя – це ступінь задоволення потреб

населення, який, в свою чергу, впливає на мотивацію, стимули індивіда до трудової діяльності: чим більше він відчуває потребу за рахунок праці задовольняти свої фізіологічні та соціальні потреби, тим більшим буде його прагнення виробляти більшу кількість матеріальних чи нематеріальних цінностей, а це відповідно приведе до зростання добробуту окремої людини і всього суспільства. В ООН було запропоновано комбінований показник «індекс якості життя», який характеризує: рівень освіти; медичного обслуговування; тривалість життя; ступінь зайнятості населення; його платоспроможність; доступ до політичного життя тощо [6, с. 34].

Світовий досвід і практика економічного розвитку України незаперечно доводять, що покращення якості життя населення є одним з ключових чинників конкурентоспроможності країни, оскільки є передумовою залучення інвестиційних та трудових ресурсів, інтелектуального капіталу і, з іншого боку, дестимулює відтік людського і фінансового капіталу за кордон. Якість життя як передумова розвитку людського капіталу є одночасно засобом і метою посилення національної конкурентоспроможності.

За даними досліджень міжнародного інституту «Legatum Institute», які проводилися в рамках Рейтингу Глобального добробуту, у 2009 р. Україна посіла 68-е місце із 104 країн, у 2010 р. – 69-те місце із 110 країн. За оцінками Всесвітнього економічного форуму відбулося також істотне послаблення конкурентних позицій України на світовій економічній арені. Якщо в 2005 р. Україна посідала 68-е місце у світовому рейтингу конкурентоспроможності серед 117-и країн, у 2008–2009 рр. – 72-е серед 134 країн, то у 2009–2010 рр. – 82-е серед 133 країн. Підкреслимо, що однією з причин подібної тенденції є якісна зміна методології визначення показників глобальної конкурентоспроможності – додатково оцінюються рівень розвитку соціальної інфраструктури, умови праці та охорони здоров'я, якість освіти та складність ведення бізнесу.

До сукупності головних індикаторів якості життя, які істотно послаблюють конкурентні позиції нашої країни у світовому співтоваристві є такі.

1. Рівень охорони здоров'я та якості початкової освіти. Здоров'я і освічена робоча сила мають дуже важливе значення для конкурентоспроможності і продуктивності країни. Тим

часом, існуюча на сьогодні система охорони здоров'я не відповідає ні євроінтеграційним прагненням України, ні інтересам громадян. Зношеність основних фондів установ охорони здоров'я становить понад 50%. За рівнем охорони здоров'я рейтинг України у 2009 р. порівняно з 2008 р. знизився із 79-го до 89-го місця. Очевидно хворі працівники створюють суттєві затрати для бізнесу, оскільки є або відсутніми, або працюють менш продуктивно. Тому слід погодитися, що інвестиції в охорону здоров'я надзвичайно важливі як економічної, так і з моральної точок зору [7, с. 16].

Негаразди в медицині є результатом постійного відкладення непопулярних реформ у секторі. Через конституційне закріплення права на безкоштовну медичну освіту, більшість українців позбавлені якісних медичних послуг. З огляду на це, необхідно активізувати дії щодо пропаганди здорового способу життя, реформування галузі, впровадження страхової медицини. Видаються також необхідними розробка і реалізація загальнонаціональної та регіональних програм охорони здоров'я, підвищення фізичної активності населення, розвиток системи підготовки кваліфікованих фахівців з таких питань, як здоровий раціон харчування та фізична активність. Однак, найважливішим, на нашу думку, є підвищення якості охорони здоров'я, створення сучасної технологічної та ресурсної бази медичних установ, сприяння реалізації міжнародних проектів з підвищенням кваліфікації медичних кадрів, тощо.

Якість початкової освіти населення збільшує ефективність кожного окремого працівника. Робоча сила з дефіцитом офіційної освіти може виконувати тільки елементарні роботи вручну, і їй значно складніше адаптуватися до складніших виробничих процесів і технологій. На жаль, за критеріями базової освіти Україна також помітно відстає від розвинених держав, посідаючи 60-е місце серед 134 країн, хоча це є найвищий рейтинг серед базових факторів національної конкурентоспроможності. Задля справедливості підкреслимо, що за 2009 р. за якістю початкової освіти наша країна помітно покращила свої позиції – аж на 30 пунктів, перемістившись з 80 на 50 місце. Однак, заспокоюватися в цьому відношенні було б великою помилкою.

2. Система вищої та професійної освіти. Про характер позитивного впливу освіти на економічне зростання та конкурентоспроможність різних країн свідчать розрахунки Е. Денісона,

які показали, що у період з 1970–1985 рр. внесок освіти в щорічне економічне зростання у ФРН становив 2 %, в Японії – 3,3%, у Нідерландах – 5%, у Франції – 6%, в Італії – 7%, у Великобританії – 12 %, в Аргентині – 16,5 % [8].

Підкреслимо, що система вищої та професійної освіти є однією з найістотніших конкурентних переваг України. За цією складовою у 2008–2009 рр. наша країна займала 43 місце в рейтингу, зміцнивши свої позиції порівняно з 2007–2008 рр. одразу на 10 пунктів. Такий прогрес дозволяє Україні помітно скоротити відставання за даною компонентою від країн ЄС-12 (випередивши Словачку Республіку, Румунію, Болгарію), медіанний рейтинг яких становить 36,5, і вийти на лідируючі позиції серед країн СНД.

Вирішальне значення якісна вища освіта і професійна підготовка мають для тих країн, які прагнуть рухатися вперед по ланцюжку доданої вартості та не обмежуватися простими виробничими процесами і продукцією. Зокрема, сьогодні глобалізація економіки вимагає від національних економік створення резерву освічених працівників, які можуть швидко адаптуватися до змін середовища. Тому на найближчі роки Україні необхідно продовжувати реформування вищої освіти відповідно до світових стандартів, а також відповідно до потреб ринку праці. Це обумовлює необхідність переходу до більшої інтеграції наукової та освітньої діяльності вищих навчальних закладів з метою забезпечення підвищення інтенсивності процесів трансферу нових наукових знань у освітні продукти, а отже системного використання інноваційних механізмів управління вищою освітою. Крім того, важливо активізувати перехід на європейську систему освіти, сприяти залученню бізнесу до професійної підготовки трудових ресурсів.

3. Фінансування розвитку людського капіталу. Видатки на охорону здоров'я та освіту в Україні є незначними порівняно з країнами з високим рівнем розвитку людського капіталу та іншими країнами з транзитивною економікою. На превеликий жаль, в Україні простежується спадна динаміка обсягів цих витрат. Якщо у 1998 р. видатки на охорону здоров'я становили 3,8 % обсягу ВВП, то у 2010 р. зменшилися до 3,6 % (для порівняння: у 2009 р. – 2,9%, у 2005 р. – 2,8 %, у 2000 р. – 2,6 %). За оцінками експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), при рівні витрат на охо-

рону здоров'я нижчому 5 % обсягу ВВП економіка стає неефективною. Загалом у країнах Євросоюзу на потреби охорони здоров'я виділяється в середньому 9% від ВВП. Зокрема витрати на охорону здоров'я у Німеччині становлять 8,7 %, у Норвегії – 8,6 %, у Великобританії – 6,9 %, у США – 6,8 %, у Португалії – 6,7 %, у Польщі – 6,2 %.

На освіту всі розвинені країни витрачають не менше 8-10% ВВП. Україна останніми роками зробила серйозні кроки стосовно збільшення фінансування освітньо-наукової галузі. Так, у 2007 р. на освіту з усіх джерел фінансування було витрачено близько 7% ВВП, на науку – 1,1% ВВП. Закони України про освіту і науково-технічну діяльність чітко визначають відсоток ВВП на освіту і науку. Ці показники відповідно дорівнюють 10% і 1,7%. Сьогодні досить складно назвати цифри рівня фінансування освіти і науки у 2009 р., але за даними [9, с. 224], у 2009 р. на освіту витрачено 6% (13 млрд грн), а на науку – лише до 0,5% від ВВП. Таким чином, в Україні інвестиції в інтелект так і не стали найбільш ефективним об'єктом для розміщення ресурсів.

Зниження рівня якості життя спровокувало виникнення нової проблеми – погіршення демографічної ситуації. За офіційними даними Держкомстату України, за роки незалежності чисельність населення зменшилася більше ніж на 6 млн. осіб. [10]

За нашими оцінками, ще 5–7 млн. українців

здійснюють трудову діяльність за межами країни, з них 80 % жінок репродуктивного віку. У перспективі очікується ще більше зменшення чисельності населення (за оцінками, до 35 млн. осіб до 2050 р.). Серед основних причин погіршення демографічної ситуації слід виокремити: погіршення якості життя; зміна цінностей (для багатьох жінок робота стала важливішою за сім'ю); зміна традиційного життєвого устрою; домінування міського способу життя над сільським; зростаюча диференціація рівня доходів найбагатших та найбідніших верств населення.

Крім того, вікова структура населення України свідчить про регресивний тип відтворення поколінь. Характерною рисою статевовікової структури населення України є старіння населення, тобто постійне збільшення частки людей старшого віку, яка вже переважає частку дітей на 5,8% (23,9% проти 18,1%). Старіння населення – це процес, який характерний для всіх європейських держав, але висока частка старих людей там досягається, головним чином, високою тривалістю життя. Тобто має місце, так зване, старіння «знизу», а в Україні цей процес відбувається за рахунок зменшення кількості дітей, тобто «старіння згори». Він особливо інтенсивний в останньому десятилітті і буде продовжуватися й надалі. За шкалою ООН старим населення вважається тоді, коли частка людей у віці понад 65 р. становить більше 7%. В Україні вона загалом досягнула

18,6% у містах, а серед сільських жителів – 19,8%. Тому населення країни оцінюють як «дуже і дуже старе».

Низька якість життя населення призводить також до зниження рівня людського розвитку, до погіршення співвідношення між працездатним і непрацездатним населенням; до погіршення здоров'я громадян до критично загрозливих меж та людського капіталу загалом, і, відповідно, до подальшого послаблення конкурентоспроможності держави.

IV. Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, низька конкурентоспроможність нашої країни визначається не тільки макроекономічною нестабільністю (інфляцією, несприятливим підприємницьким середовищем, неефективним витрачанням бюджетних ресурсів), слабкою здатністю до адаптації нових технологій через залучення прямих іноземних інвестицій, корупцією тощо, але й низьким рівнем якості життя населення. Тому створення умов для розвитку людини, підвищення її конкурентоспроможності закладає базу до майбутнього розвитку та членства в ЄС і є об'єктивною вимогою підвищення конкурентоспроможності України.

Усе сказане зумовлює необхідність подальших досліджень щодо можливого підвищення якості та рівня життя населення України у посткризовий період відповідно до європейських стандартів, розробки відповідних рекомендацій.

УДК 331.582(477)

Гречаник В. П., Васильченко Г. В., Васильченко С. М.

ЛЮДСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА

У статті досліджуються соціально-політичні аспекти розвитку людських ресурсів України, проблеми їх оцінки та впливу на економічне зростання в умовах глобалізації сучасної економіки.

Ключові слова: людські ресурси, людський капітал, розвиток людських ресурсів, оцінка людських ресурсів, національне багатство.

І. Вступ. Займаючи площу у 0,5 % світового суходолу, маючи 0,7% населення планети та 5% світових ресурсів, Україна виробляє мен-

ше 0,3% світового ВВП. Наша земля і розвідані корисні копалини оцінюються в 460 трлн. грн. (по 10 млн. грн. природних ресурсів на одного мешканця) [розраховано за даними 1, 2, 3]. Україна належить до країн з найвищим рівнем забезпеченості населення сільськогосподарськими землями. На одного мешканця припадає по 0,9 га сільськогосподарських угідь, з них 0,7 га ораної землі, найкращих чорноземів. Це майже у тричі більше ніж в світі. Наприклад, у Великобританії – 0,12 га, Німеччині – 0,2 га, в цілому по Європі – 0,26 га, світове забезпечення – 0,28 га.) [розраховано за да-

1. Економічна енциклопедія: У 3 т. – К.: Вид. центр «Академія», 2002. – Т. 2.: Академія народного господарства. – с. 5.

2. Дробот Е. Теоретические основы концепции национальной конкурентоспособности. – Материалы научно-практической конференции по гуманитарным и социально-экономическим дисциплинам. – Выпуск 4. – СПб. – СЗТУ. – 2005. с. 12-24.

3. Фатхутдинов Р. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент. – М.: Издательско-книготорговый центр «Маркетинг». – 2002. – с.

4. Конкурентоспроможність національної економіки. Монографія / За ред. д-ра екон. наук Б. Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2005. – 582с.

5. Рівень і якість життя населення / За ред. Є.П. Кушнар'єв, В. С. Пономаренко. – Х.: ВД «Інжек», 2004.

6. Норкіна Т. П., Скарбун З. О., Тарханова Н. О. Соціальна політика та якість життя населення // Економіка будівництва і міського господарства. – Том 6. – № 1. – 2010. – С. 33-38.

7. Отчет о конкурентоспособности Украины 2009. Навстречу экономическому росту и процветанию. – К.: Фонд «Эффективное управление», 2009. – 236 с.

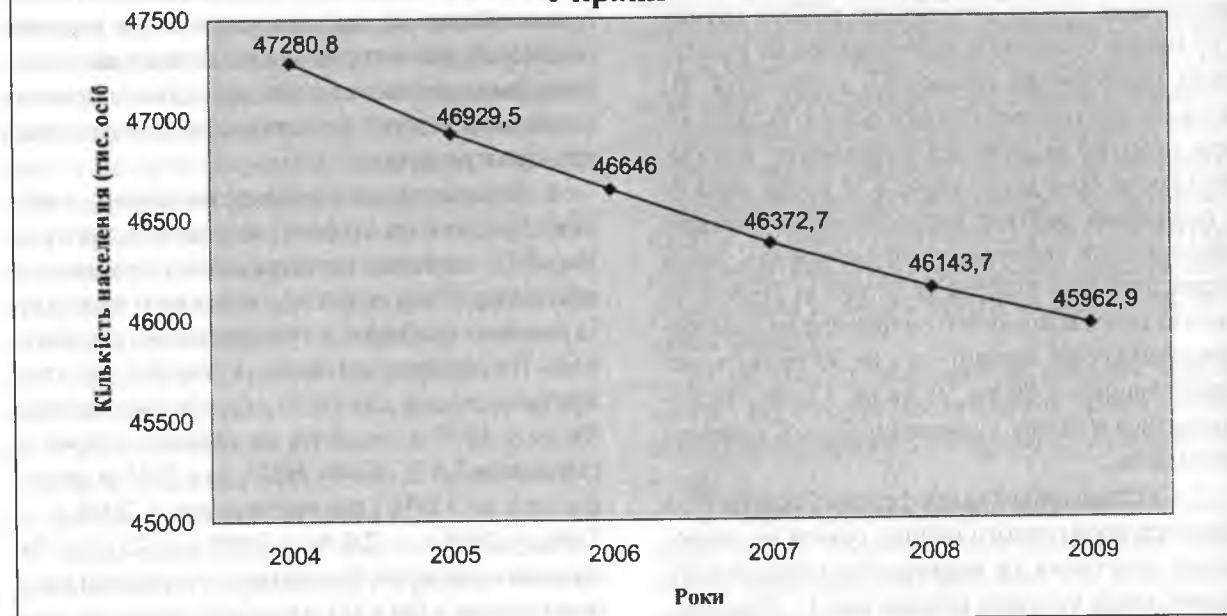
8. Denison E. The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives before us. – N.-Y. – 1962. – С.69–70.

9. Ілляшенко Т.О., Радіонова І.О. Проблеми та перспективи фінансування освіти і науки в Україні в умовах економічної кризи // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – с. 223-228.

10. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

The paper examines interplay of population quality of life and national competitiveness. Negative impact of factors on quality of life in Ukraine is characterized and a range of suggestions for its improvement is formulated

Рис. 1. Динаміка чисельності наявного населення в Україні

ними 4]. За оцінками іноземних експертів, Україна з такими ресурсами в 1990 році мала найкращі шанси успішного трансформування своєї економіки в ринкову, і вже на початку ХХІ ст. змогла б увійти в десятку країн з найвищим рівнем життя. Натомість за 20 років незалежності Україна не тільки не стала заможною країною, але за основними макроекономічними показниками опустилися на третину, а за інвестиціями в основний капітал – на половину нижче рівня «бідного» 1990 року. Обсяг промислового виробництва скоротився майже у два рази, сільськогосподарського – на третину, а виробництво продовольчих продуктів і товарів легкої промисловості відповідно в 1,8 та 25 рази. Поголів'я великої рогатої худоби скоротилося у шість разів. Розвалено виробництво товарів легкої промисловості, продовольчих товарів. М'ясо-молочні продукти, крупи, овочі, фрукти та інші сільськогосподарські продукти, одяг, взуття, радіоелектронна техніка, автомобілі (часто низької якості) стали завозити з сусідніх держав, що суттєво підірвало національне виробництво і спонукало підприємців закрити біля 6-7 млн. робочих місць. Споживання на душу населення ні по калорійності, а ні по структурі за останні 20 років не досягло рівня 1990 року. [розраховано за даними 5].

Після незначного соціально-економічного зростання в 2000-2008 роках, Україна за останні два роки знову зазнала значного спаду. У рейтингу Всесвітнього економічного форуму за 2009-2010 рр. Україна посіла 82 у позицію серед 133 країн, знизившись за рік на 10 позицій, знаходиться в групі латиноамериканських та африканських країн. Як свідчать результати підрахунку глобальної конкурентоспроможності України за 2009-2010 роки, країна відкотилася назад за всіма трьома групами складових рейтингу: а) базовими вимогами (державні та приватні інституції: права власності, етика і корупція, зловживання впливом, ефективність уряду, безпека тощо; інфраструктура, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я та початкова освіта) з 86-го на 94 місце; б) факторами ефективності (вища та професійна підготовка; ефективність ринку товарів; ефективність розвитку фінансового ринку; оснащення новітніми технологіями; розмір ринку) з 58-го на 68-е; в) фактори інноваційного розвитку (рівень розвитку бізнесу; інновації) з 66-го на 80 місце. [6, 19-23]

II. Постановка завдання. Загально відомо, що національне багатство будь-якої країни

складається з людського, фізичного і природного капіталу, а його обсяги визначаються рівнем розвитку матеріального і нематеріального виробництва. Головною складовою національного багатства країни традиційно вважали фізичний капітал (нагромаджені матеріально-речові фонди). Світовий банк у 1995 році на експериментальній основі провів оцінку національного багатства в 192-х країнах світу. За його розрахунками частка людського капіталу склала 64%, фізичного – 16% і природного – 20%. У країнах із високим рівнем доходів, наприклад Німеччині, Японії, Швейцарії вартість людського капіталу сягає 80% національного багатства. Проте в країнах Африки, розташованих на південь від Сахари, понад половину національного багатства, як і раніше, становлять природні ресурси. В Україні вітчизняна статистика не враховує цінність людського капіталу в структурі національного багатства. [13, 377-378]

Серед причин неефективного господарювання та жалюгідного рівня життя в Україні, основною є – не належне ставлення до людських ресурсів, їх оцінки та ролі в соціально-економічному і духовному розвитку України. Адже тільки людські ресурси вважаються єдиним і головним суб'єктом соціально-економічного і духовного розвитку суспільства. У "Звіті про людський розвиток" за 1990, передбаченому Програмою розвитку ООН, зазначалося: "Справжнє багатство країни – це її народ. Мета розвитку полягає у створенні для людей умов, у яких їх життя було б тривалим, здоровим і наповненим творчістю. Цю просту, але дуже важливу істину дуже часто забувають у гонитві за матеріальними і фінансовими благами". [7, с. 218-219]

З появою держав та їх розвитком виникають потреби не тільки у додаткових природних ресурсах, але і людських. В наслідок воєнних дій (походів) полонених людей (навіть жінок, дітей) перетворювали в рабів і продавали як товар або заставляли безплатно працювати на важких роботах. Так створювався і функціонував століттями рабовласницький суспільний лад (з IV тисячоліття до н. е.). В давньому Єгипті головними виробниками були вільні селянські громади, і лише частково для обробки ґрунту, на будівництві пірамід, каналів, храмів використовували праця рабів. Найбільшими рабовласниками були фараони. Рабів також мали жерці і державні чиновники. Класич-

ною країною рабства була Греція. Праця раба була в сільському господарстві, ремісництві IV ст. до н. е. була найвагомішою. В Афінах налічу налічувалося 365 тис. рабів і лише 90 тис. вільних громадян. Рабів вільно продавали й купували. Раб коштував 167, а рабіня – 135-220 драхм (за одну драхму воїн міг прожити один день). В Італії у I ст. до н. е. було майже 12 млн. рабів і 10 млн. вільних громадян. Міжнародним центром работоргівлі став Делос, тут щодня продавали до 10 тис. рабів [14, 147].

Народи Середньої, Північної та Східної Європи не зазнали рабовласницького устрою бо від первіснообщинного ладу перейшли до феодального. Земельна аристократія, феодалі прибирали до свої рук більшість земельних масивів і поступово перетворювали селян в кріпаків, свою власність. Кріпаків продавали як товар, причому цілими селами. За викуп молодого Т. Г. Шевченка було заплачено 2500 рублів, це на той час величезна вартість. Ціна раба, кріпака залежала не тільки від його фізичних даних, але і розумових чи професійних якостей. Через недооцінку важливості людських ресурсів (капіталу) Україна залишилася далеко по заду держав, що мали значно гірші умови для розвитку. А ще трагічніше – Україну покидають високої кваліфікації вчені, фахівці, активна частина робочої сили.

Сучасна наука розглядає трансформаційні процеси соціально-економічного розвитку через призму еволюції людини. Населення – людський ресурс певної країни, сукупність індивідів, соціальних спільнот, що проживають на певній території, створюють і використовують знаряддя праці, виробляють і споживають певні матеріальні і духовні блага. Це людський капітал – єдиний і головний суб'єкт історичного, соціально-економічного та духовного становлення та найцінніший фактор розвитку будь-якої країни та всього світу. Кожна людина, як продукт природи, – є біосоціальною істотою і в ній поряд із соціальним, органічно формуються біологічні особливості – фізіологічні, психологічні, генетичні тощо. Має притаманний їй потенціал – втілених природою здібностей, таланту, освіти, кваліфікації та здатність працювати і приносити дохід. Світовий банк та ООН включає в це поняття також стан здоров'я та якість харчування, освіту, професійний досвід, фізичний стан, здатність до виживання, інші характеристики, що забезпе-

чують продуктивність і самозабезпеченість людей. [7, с. 216] Такі особливості відрізняють людей, відповідно відрізняється їх вартість (цінність). В науковій літературі існують такі поняття, як «людина економічна» (сукупність економічних потреб, інтересів, цілей індивіда, органічне поєднання в ньому рис працівника і власника) і «людина соціальна» (система суспільних відносин, у межах якої всебічно розвиваються якісні особливості людини, формується її особистість, що передбачає діалектичне заперечення економічної сутності людини, тобто людини економічної). Процес такого діалектичного заперечення означає, що людина соціальна не може формуватися без досягнення найвищих якостей людини-працівника і раціональних меж людини власника. [7, 214-215.]

Людина в суспільному житті має низку найрізноманітніших потреб: фізіологічні, в безпеці і захисті, інтелектуальні, духовні, в соціальному забезпеченні тощо. Зростання потреб стає об'єктивним економічним законом, який у свою чергу відображає потребу безперервного зростання обсягу і різноманітності споживних вартостей. Зростання потреб ініціює перманентний розвиток суспільства, розширення і вдосконалення продуктивних сил. Як особистість, вільний індивід, володіючи здібностями і здатністю створювати значний дохід, багатство, але часто результати його праці привласнює інша особа. Це призводить до розшарування населення на бідних і багатих, породжує глибокі протиріччя, конфлікти і дестабілізації суспільного життя та гальмує соціально-економічний розвиток. Прикладом цього сьогодні є значні заворушення в Африканських країнах.

На початку ХХІ ст. переважна більшість населення планети позбавлена свободи через всеохоплюючу злиденність. Понад 2 млн. осіб у світі, за даними ООН, наприкінці ХХ ст. жили в злиднях, а "нужденні люди, – за словами Ф. Рузвельта, – не вільні люди, голодні і безробітні – матеріал, з якого будують диктатуру". Водночас 225 найбагатших людей світу володіють багатством у сумі понад 1 трлн. дол. США (що дорівнює доходам більше як 2,8 млрд. людей планети), а троє найзаможніших мультимільярдерів мають власність, що перевищує ВВП 48 слаборозвинених країн. [7, с. 216] Не кращий стан є і в Україні. На тлі деформованої, а то і злочинної економічної політики за роки незалежності значного спаду виробниц-

тва пересічне населення суттєво збідніло, тоді як купка олігархів стали мільярдерами.

III. Результати. Людський розвиток – процес розширення свободи вибору людини. Сталий людський розвиток (як найдосконаліша форма людського розвитку) – розвиток ґрунтується на справедливості у межах одного й кількох поколінь і дає змогу нинішнім і майбутнім поколінням якнайкраще використати свої потенційні здібності в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах. Людський розвиток зумовлює економічне зростання та справедливий розподіл його результатів, відновлення довкілля, підвищення добробуту та ін.. Людський розвиток розглядають на рівні концепцій, економічної політики та вимірів і характеристики його реального стану. На концептуальному рівні людський розвиток має давнє походження. Ще Аристотель звернув увагу, що "достаток не є тим добром, яке ми шукаємо, а є лише корисним для пошуків чогось іншого". Він вважав, що фундаментальне значення суспільства – забезпечення "квітучого життя". [7, 217-218] Нажаль вітчизняна економічна наука приділяє недостатньо уваги дослідженням проблем ролі і оцінки людського ресурсу, його впливу на соціально-економічний розвиток. Крім того, до цього часу не розроблено методики оцінки людського ресурсу як найважливішої складової національного багатства. На наш погляд в цьому криється одна із причин наших економічних провалів і жалюгідно низького рівня матеріального та духовного життя українського народу.

З розвитком суспільного прогресу робоча сила перестає бути лише фактором виробництва. Вкладення в робочу силу – освіту, охорону здоров'я, культуру, кваліфікацію, – формують нову якість, що є новою формою людського багатства. Лауреат Нобелівської премії М. Фрідмен серед основних форм багатства (гроші, облігації, акції, фізичні блага) називає і "людський капітал". Вживання цієї категорії багатьма вченими пояснюється тим, що "людський капітал", як будь-який інший капітал, є результатом інвестування і генерує в подальшому певного часу віддачу у формі інвестиційного доходу, тобто створюється тоді, коли людина інвестує в саму себе, здобуваючи освіту. Інвестиції в "людський капітал" повертаються у вигляді висококваліфікованої та продуктивної праці, високої заробітної праці і морального

задоволення від праці. [7, 216] Тому людський ресурс оцінюється не тільки кількісно, але і якісно.

Першу спробу обчислити ціну людського ресурсу, рівень професійної підготовки робітників та інші елементи "живого багатства" у 20-х роках XX ст. зробили німецький економіст Г. Лош, англійський економіст Дж. Стампа та інші. Вони визначили вартість людського ресурсу як "вартість виробництва людей", тобто як витрати на здобуття освіти, підтримання здоров'я, на виховання тощо. За цим розрахунком, середня вартість людини становила в 1911 році у США – 23,6 тис. фунтів, у європейській частині Росії – 10,1 тис. фунтів. На початок 90-х вартість складної робочої сили у США становила до 400 тис. дол., а науково-технічного працівника – до 800 тис. дол. (з урахуванням прямих витрат середньої сім'ї на виховання дитину до 18 років, втрачених заробітків матері та праці самого учня, вчителів на його виховання). [1, 58]. Сьогодні підготовка одного науковця рівня доктора наук обходиться в середньому в 1,5 – 2,0 мільйона доларів. [9, 101]

У науковій літературі також фігурує поняття «цінності життя», яке непрямо чиним пов'язано з цінністю людського ресурсу. Емпіричні розрахунки цінності життя варіюються у межах від близько 200 тис. до 3 млн. дол. США, а за деякими оцінками виходять за ці межі і досягають величин у 50 млн. дол. США. В «Дослідженнях вигід і витрат» (1994 р.) Міністерство транспорту Канади застосовувало такі розміри виплат для страхових випадків: для фатальних випадків – 2 500 000 доларів; для серйозних травм – 66 000 доларів; і для легких травм – 25 000 (у доларах 1986 р.). [10, 67]

Сучасні загально-цивілізаційні процеси проходять через систему взаємозалежності: людина – суспільство – ресурси – техніка – виробництво – споживання – відтворення. Розвиток цивілізаційного процесу ґрунтується на потенціалі людини, креативних можливостях особистості. Людина була і залишається не тільки основним фактором виробництва, але і ініціатором об'єктивної потреби постійного підвищення матеріального і духовного рівня життя. Людина не тільки використовує засоби виробництва, але і створює їх, модернізує, задає певні параметри, задає, таким чином, напрями розвитку цивілізації.

Поняття «цивілізація» почало вживатися у науковій літературі ще у XVIII ст. Амери-

канський учений-етнограф Л. Г. Морган (1818-1881) у своїй всесвітньо відомій книзі «Первісне суспільство», що по праву вважається однією з визначних пам'яток загальнолюдської культури, розрізняв в історії людства три головні етапи – епоху *дикості, варварства і цивілізації*. Така класифікація зумовлена об'єктивними чинниками, визначальним серед них є спосіб взаємодії людини з природою [13, 39]. В свою чергу сучасна наука виокремлює три періоди у розвитку самої цивілізації – *доіндустріальну, або аграрну, індустріальну і постіндустріальну*: а) - доіндустріальна, що характеризується активним впливом на економічні процеси екологічного, географічного, демографічного і трудового факторів;

б) індустріальна, що спирається на трудовий, технічний фактори і фактор капіталу;

в) постіндустріальна, якій властиве використання таких специфічних факторів, як інформатика, інтелект тощо. Правда, постіндустріальне суспільство, ще остаточно не сформоване. Нинішній постіндустріальний процес лише розвивається і то в окремих найбільш розвинених державах та окремих галузях. Він набуде визначально-ефективним, коли стане можливим для усіх країн світу.

Сьогодні, в умовах глобалізації, розвитку інформаційних систем – майже кожний чинник виробництва: фінансові і матеріальні ресурси, техніка, технологія, цілі підприємства дуже легко і безперешкодно переміщуються через державні кордони. Поряд з міграцією фізичного і природного капіталу відбувається і міжнародна трудова міграція. До переміщення робочої сили між регіонами (внутрішня міграція), чи виїзд за межі держави (зовнішня міграція), спонукають не тільки економічні чи соціальні проблеми, але і нестабільність соціально-економічного розвитку, переслідування, етнічна або релігійна дискримінація, воєнні конфлікти, стихійні лиха тощо. Україна, століттями знаходилася в прямій залежності від окупаційних режимів, її людські фізично і морально нищилися, еліта вивозилася в метрополії або втікала за кордон, структура народу руйнувалася. Тільки за радянської доби, як відзначає у своїх дослідженнях Л. М. Лукашевич Україна втратила понад 30 млн чол., в тому числі: загинуло в Першу світову і визвольні війни – 6 млн. чол.; депортовано за часів колективізації – 5 млн. чол.; загинуло від голоду 1933р. – 7,2 млн. чол.; загинуло в концтаборах – 4 млн.

чол.; у другій світовій війні – 5,4 млн. чол.; забрано в гітлерівське рабство – понад 2 млн. чол. З різних причин, в тому числі через національне і соціальне гноблення, українці розпорошилися по всьому світу: у країнах СНД – 6539,3 тис. чол., у тому числі в Росії – 4361,0 тис. чол.; в Європі – 1281,5 тис. чол.; в Америці – 2600,5 тис. чол.; в Австралії і Океанії – 35,5 тис. чол. та за роки незалежності – понад 7 млн. [11, 173]

В Україні втрати населення від смертності з зовнішніх причин (від нещасних випадків в транспортних пригодах, на виробництві, від отруєнь, утоплень, вбивств, навмисного самоушкодження тощо) за останні роки дещо зменшилася з 70,0 тис. (2005 р.) до 48,9 тис. осіб у 2008 році, але залишається досить значною [5, 350] Якщо оцінити вартість їх життя навіть по найнижчим вартісним критеріям (400 тис. дол.), то втрати складуть біля 160 млрд. грн., або майже дві третини зведеного бюджету України.

В наслідок неефективної національної соціально-економічної політики, недооцінки важливості людського капіталу протягом двадцятиліття своєї незалежності країна, практично, позбулася ключового і найціннішого фактора виробництва і економічного росту – людського капіталу. В 2010р в Україні числилося: постійного населення – 45,8 млн осіб, менше порівняно з 1990 р на 6 млн чол.; економічно активне – 22, 15 млн. чол., з них – найманих працівників – 12,9 млн. чол. або на 11,8 млн. чол. менше ніж в 1990 р. За неофіційними даними (точних статистичних даних не опубліковано) нелегально з України виїхало близько 6-7 млн. осіб, а це майже третина наявного активного населення. За даними МВФ Україна посідає п'яте місце у світі за кількістю трудових мігрантів та друге місце (на першому – Бангладеш) за кількістю бажаючих осіб виїхати на постійне місце проживання до США. В 2010 році 760 тис. осіб, а це 1,65% населення України, подали заявки на отримання «грінкард» – дозволу на проживання і працю в США. [12]

Безпрецедентно руйнується інтелектуальний потенціал, як найцінніша основа національного розвитку економіки будь-якої держави. Без належного кваліфікованого, працездатного, творчого людського ресурсу годі надіятися на створення нової високоякісної національної конкурентоздатної продукції, нової техніки та технології та піднесення матеріального і культурного рівня життя народу. За 1990-

2009 рр. кількість спеціалістів, які виконували науково-технічні роботи в Україні скоротилися з 313,1 тис. осіб до 92,4 тис. [5, 322]. Низька оплата праці, скорочення чисельності науково-дослідних і проектно-конструкторських інституцій призвели до еміграції висококваліфікованих наукових кадрів. Ще в 1999 Є Марчук звернув увагу на те, що Україна стала інтелектуальним інвестором для всієї світової спільноти: країн Західної та Центральної Європи, Канади, США, далекого і близького Сходу, Росії. Тільки за період 1991р та перше півріччя 1999 року з України виїхало близько 6,5 тисяч учених найвищої кваліфікації (академіків, професорів, кандидатів наук), що оцінюється втраченою у 13 млрд. дол. та перспективи. Розвинені держави торгують розробками учених, а Україна – ученими. Президент НАУ Б. Патон в своєму інтерв'ю з нагоди 80-річного ювілею НАНУ сказав: "Навіть у страшному сні я не міг собі уявити того стану, в якому опинилася нині вітчизняна наука". За 1993-1998 рр. фінансування НАНУ скоротилося у 15 разів. В одному 1998 році Академія втратила 2,5 тис. працівників, з них 80% – працівники науково-дослідних інститутів. Бюджетні видатки на одного науковця в Україні в 40-50 разів менші, ніж у країнах Євросоюзу. Близько 40 тис. українських науковців перейшли в торгівлю, бізнес, сферу послуг і навіть у кримінальні структури. Майже 30% представників вітчизняної науки, що ще залишилися, працюють на іноземного замовника. Тотальне руйнування інтелектуального потенціалу нації є одним з найнебезпечніших за своїми наслідками проявів загальної кризи і головною небезпекою для історичних перспектив незалежної України. Наш так званий середній клас, який складається з дрібних торговців, ремісників, дилерів, брокерів – це практично колишні інженери, конструктори, вчителі, науковці, що втратили професійний статус. [9, 96-103]. Обсяги фінансування наукових та науково-технічних робіт, які ще в 2000 р. склали 1,2% ВВП, понизилися до 0,85% (7,8 млрд. грн.) у 2009 р., причому доля бюджетних коштів складає всього третину (3,4 млрд. грн.), замовлення іноземних держав – 0,25% (1,92 млрд. грн.) і кошти власників вітчизняних підприємств всього – 2,4% (1,87 млрд. грн.). За останні десять років (2000-2009) відповідно до статистичних даних виїхали за межі України 133 доктори і 723 кандидати наук,

а це понад мільярд доларів. Натомість кількість підприємств, що впроваджували інновації зменшилося з 1491 (2000 р.) до 1180 (2009 р.), а частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції складає всього 3,9%. [5, 323, 327]

IV. Висновки. Людський капітал є найважливішою складовою національного багатства. Його чисельність, структура розвитку, відтворення за своєю суттю є складним комплексним процесом і включає в себе різні етапи і напрями життєдіяльності населення, зокрема його дієздатної (працездатної) частини та людини зокрема, як індивідуума, дотримання і примноження спадкових взаємозв'язків минулих поколінь. В свою чергу, гармонія, єдність і рівень людського розвитку суттєво впливають на результативність соціального, економічного, духовного розвитку суспільства. Ця гіпотеза підтверджується практикою всього історичного періоду людського розвитку, починаючи з родових племен. Навіть при недосконалих засобах праці чи обмежених природно-сировинних ресурсів, але при високому рівні організації людського потенціалу соціально-економічний результат стає набагато ефективнішим, ніж при високо ефективних засобах праці і поганій організації діяльності людей. Тому вважаємо, що пора переосмислити відношення до людських ресурсів, провести їх вартісну оцінку і переглянути методику формування складових національного багатства України.

1. Куценко В. І. Особливості ресурсного потенціалу України. // Додаток до наукового журналу "Персонал". – 1999. – № 4 – С. 9-13.
2. Смітюх Г. Природні ресурси – власність українського народу. // «Голос України». – 2007. – № 231. – С. 6.
3. Карлюк І., О. Канааш О. Земельні ресурси України: спроба об'єктивної оцінки. // Урядовий кур'єр. – 2007-№ 237. – С. 9.
4. Юрківський В. М. Країни світу. – К.: Либідь. – С. 368.
5. Держкомстат України. Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К.: Держкомстат, 2010. – С. 567.
6. Звіт про конкурентоспроможність України. К.: Фонд ефективного управління, 2010. – С. 162.
7. Економічна енциклопедія у трьох томах. Т. 2. – К.: ВЦ «Академія», 2001. – С. 846.
8. Економічна енциклопедія у трьох томах. Т. 1. – К.: ВЦ «Академія», К. 2000. – С. 864.
9. Марчук Є. П'ять років української трагедії. – К.: Християнсько-народний союз, 1999. – С. 157.
10. Аналіз вигід і витрат. Переклад з англійської Світлани Соколик. – К.: Основи, 1999. – С. 175.
11. Лукашевич Л.М. Україна: історико-економічний розвиток. К.: МАУП, 1997. – С. 208.

12. Снігур О. Країна емігрантів. // «Україна молода». – 2011. – № 21. – С. 2.
13. Гальчинський А, П Єщенко П. Економічна теорія. – К.: Вища школа, 2007. – С. 503.
14. Економічна енциклопедія у трьох томах. Т. 3. – К.: ВЦ «Академія», 2002. – С. 952.

УДК 331.101.26:330.46

ЯКІСТЬ ПРАЦІ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглядається роль якості праці як чинника економічної безпеки держави. Проаналізовано складові державної політики стосовно забезпечення політики якості. Здійснено спробу обґрунтувати пропозиції щодо підвищення якості праці.

Ключові слова: *якість праці, економічна безпека, політика держави, підвищення якості праці, національна економіка, конкурентоспроможність, управління якістю праці, національні інтереси, інвестиції, науково-технічний прогрес.*

I. Вступ. На межі тисячоліть відбулося формування нових умов успішного функціонування економіки країн, що мають за мету вдосконалення системи управління якістю праці і продукції на різних рівнях та впровадження її у сучасні механізми господарювання. Так, починає діяти новий світовий ринок, що стратегічно спрямований на досягнення довгострокової мети – поліпшення якості у всіх її вимірах. До того ж розвиток НТП створює нові складніші передумови до вдосконалення методів контролю за якістю, що в свою чергу, висуває вимоги до системного підходу управління якістю, де головне не лише результат, але й інструментарій його реалізації.

Подальше вдосконалення управління якістю вимагає виходу на ринок компаній нового типу, які б були еталоном ділової досконалості у бізнесі з додержанням таких вимог: першочергова орієнтація на споживача; якість – не тільки мета усього підприємства, але й кожного його працівника; якість має отримати статус мови міжнародного спілкування, за допомогою якої відбувається інтеграція економіки якості окремої країни у глобальний ринок; впровадження в управління якістю сучасних досягнень науки та техніки; вибір надійних партнерів на всіх рівнях господарювання; підтримання політики

The article devoted the socio-political aspects of development labor force, estimations of human capital. Authors research influence of development of human resource in Ukraine on socio-economic development in the conditions of globalization.

Стефінін В. В., Мацола М. М.

розвитку та ефективного використання людського капіталу на різних рівнях. В цьому контексті якість праці виступає чинником забезпечення економічної безпеки національної економіки та її суб'єктів, що визначає актуальність дослідження.

Питання якості праці досліджують вчені України та зарубіжжя: С. І. Бандур, Д. П. Богиня, І. К. Бондар, О. С. Власюк, О. О. Герасименко, Б. М. Генкін, О. А. Грішнова, В. М. Данюк, Г. А. Дмитренко, Т. А. Заяць, В. Л. Іноземцев, М. І. Карлін, Є. П. Качан, А. М. Колот, І. С. Кравченко, Г. Т. Куліков, Е. М. Лібанова, Л. С. Лісогор, Н. Д. Лук'яненко, Ю. В. Ніколенко, В. М. Новіков, О. Ф. Новікова, В. В. Онікієнко, І. Л. Петрова, С. І. Пирожков, Н. І. Попов, М. Д. Романюк, А. І. Рофе, П. Т. Саблук, М. В. Семикіна, А. С. Тельнов, В. С. Стешенко, С. В. Тютюнникова, А. А. Чухно, Л. В. Шаульська. Однак в цих дослідженнях мало уваги приділяється взаємозв'язку економічної безпеки та якості праці.

II. Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування ролі якості праці в забезпеченні економічної безпеки національної економіки й її суб'єктів та визначення напрямків її підвищення.

III. Результати. Основну роль в процесах зміцнення національної безпеки шляхом підвищення якості праці, набуває участь держави та орієнтація її політики на формування економіки якості, здатної конкурувати на сучасному глобалізованому ринку. Перехід до активної політики розвитку, що включає соціально-економічну, освітню, науково-технічну, промислову, зовнішньоекономічну складові, є необхідною умовою стійкого економічного зростання в сучасних мегаекономічних умовах.

Водночас Україна отримала статус країни з ринковою економікою, а лібералізація торговельного та інвестиційного режиму, що відбуватиметься із прискоренням глобалізаційних

процесів, призведе до посилення конкуренції між іноземними й національними виробниками. Звідси найважливішою функцією держави є підтримка дії ринкових сил в країні та створення справді рівних умов конкуренції на внутрішньому ринку для всіх економічних агентів. Сьогодні ж навіть українські компанії досить часто знаходяться в нерівних умовах, що спотворює конкуренцію на вітчизняному ринку.

Держава повинна виходити з простого принципу: конкурентоспроможним є те підприємство, товари якого за ціною та якістю задовольняють споживача. Розробляючи політику щодо тієї чи іншої галузі, потрібно чітко розуміти причини їх не конкурентоспроможності, не намагатися підтримувати всіх лише на підставі того, що вони є національними виробниками. Час переорієнтовувати державну політику на створення сприятливих умов розвитку підприємництва в цілому, адже саме в цьому й має полягати головна роль держави [2]. Також конче необхідні й інші дії держави щодо розвитку внутрішнього ринку: розбудова його інфраструктури, інструментів цінового регулювання, захист добросовісної конкуренції та обмеження проявів монопольної поведінки, запобігання надмірній експансії з боку імпорту, адаптація економіки та соціально-трудової сфери до членства в СОТ тощо. Водночас необхідно поліпшити корпоративне та державне управління, сприяти подальшому розвитку конкуренції та інших ринкових умов, які орієнтують фірми на ефективну роботу. Слід усвідомлювати, що конкурентоздатність національного виробництва великою мірою залежить від спроможності менеджменту підприємств відповідних галузей економіки. Цей факт варто брати до уваги, аналізуючи нинішню та формуючи подальшу промислову політику держави.

Основною метою соціально-економічної політики держави в контексті забезпечення управління якістю праці має стати збільшення частки розумних і чесних людей та створення організаційно-економічних та техніко-технологічних умов для їх плідної діяльності. До досягнення цієї мети прагнуть всі розвинені країни, використовуючи для її реалізації такі могутні засоби, як інвестиції в людський капітал (освіту, розвиток персоналу, якість життя і т. ін.), заохочення інтелектуальної імміграції, активна пропаганда здорового способу життя, культивування високої моральності тощо.

Поряд з цим в Україні зміни мають торкну-

тися соціально-трудової сфери в напрямку наближення системи оплати праці до ринкових засад, формування дієвого ринку праці, посилення мотивації до легальної продуктивної зайнятості та підвищення ефективності використання робочої сили, легалізації зайнятості та доходів від трудової діяльності, модернізації системи соціального забезпечення з метою підвищення її ефективності і орієнтації на розвиток людського капіталу. Серед важливих соціальних завдань держави варто виділити і такі: впровадження гнучких форм зайнятості та оплати праці, підвищення мобільності робочої сили, створення нових ефективних робочих місць, збільшення асигнувань на громадські роботи, стимулювання інвестицій у самозайнятість; реформування системи соціального захисту. Без раціоналізації соціальної сфери не вбачається можливим узгодити завдання прискореного економічного розвитку та його соціальної орієнтації.

Важливими у державній соціально-економічній політиці є пріоритети гуманітарного розвитку, зокрема: забезпечення цілісності національного мовно-культурного простору; збереження та актуалізація національної культурної спадщини; державний протекціонізм щодо національної культурної індустрії; розвиток партнерських стосунків між державою та релігійними організаціями; інтеграція української культури у глобальні культурні процеси тощо.

Освітня складова державної політики в контексті управління якістю праці є важливою ланкою в діяльності будь-якої держави, спрямованої на розвиток трудового потенціалу країни, водночас постіндустріальна економіка висуває і тут принципово нові вимоги до системи освіти. Нажаль на сучасному етапі розвитку відбувається величезний відтік наукових та освітніх кадрів за кордони нашої країни. Українська „велика” наука штучно відірвана, дезінтегрована від „університетської” науки. Відтак упровадження наукових результатів у процес підготовки професійних кадрів блокується. Академічна наука опинилася в лещатах самоізоляції. Наукові структури, які створювалися ще в рамках СРСР, не відповідають сучасним вимогам ані кількісно, ані якісно. Система атестації наукових кадрів є архаїчною, неконкурентоспроможною на міжнародному рівні. Наука старіє. Інтелектуальний капітал ігнорується і використовується неефективно [1].

Тому у державній політиці стосовно сфери

освіти особлива увага повинна приділятися підвищенню стандартів освіти та їх адаптації до вимог сучасної науки, техніки та технології, поширенню глобальних мереж та застосуванню їх у навчальному процесі, використанню світових досягнень у сфері науки, педагогіки та культури, поширенню концепції неперервного навчання протягом всього життя людини. Що стосується забезпечення безперервності освіти, то сьогодні в Україні є потреба створення всеохоплюючої системи освіти дорослих, оскільки значна частка зайнятих працівників, які отримали освіту до початку трансформаційних змін, втратили здатність до високопродуктивної діяльності або отримана освіта не відповідає новим вимогам. При цьому можливість отримання другої освіти суттєво розширює систему базових спеціалізованих знань, яка інтенсифікувалася протягом останніх років. Разом з тим, необхідно створити можливість отримання і нових спеціальних знань, які є результатом наукових надбань, що потребує пошуку шляхів для органічного поєднання діяльності закладів науки і освіти. Важливо і забезпечення можливості навчатися особам літнього віку, особливо з огляду на демографічну кризу, яка неминуче призведе до постаріння населення загалом, і працюючого населення зокрема.

Однією з ключових складових системи вдосконалення освіти є забезпечення рівних можливостей отримання освітніх послуг та їх належна якість. З цією метою потребують уточнення функціональні повноваження органів державної влади й органів місцевого самоврядування з надання освітніх послуг та їх фінансування. Для створення сприятливих умов із сучасного технічного оснащення закладів освіти необхідно уточнити зобов'язання держави щодо надання освітніх послуг та їх бюджетного фінансування, а також створити умови для легального розширення джерел фінансування освіти, зокрема, через внесення змін до податкового законодавства та розширення системи освітніх кредитів.

При всій значимості та важливості розширення дії ринкових механізмів у сфері освіти та науки України важливо зберегти та якісно вдосконалити регулюючу роль держави в стимулюванні даних сфер. Йдеться, насамперед, про розробку і втілення широкомасштабної довгострокової стратегії розвитку освіти і науки, що передбачає їх перетворення у важливу

складову постіндустріальної економіки. Необхідна модернізація системи освіти і науки в гнучку динамічну індустрію, що забезпечить конкурентоздатність нашої країни через нові освітні технології, форми і методи навчання і виховання, ведення науково-дослідних робіт і відповідну фінансово-кредитну політику.

Серед інших важливих заходів можна запропонувати такі напрями стимулювання розвитку освітньої та наукової сфери в Україні:

- стосовно правового забезпечення – закріплення в сучасному законодавстві нових тенденцій, що стосуються захисту прав автора, конструктора, консультанта, науковця, вчителя, зв'язків із споживачами освітніх послуг, з іншими закладами тощо. Важливо усунути недоліки, що є в Законах України про освіту; переглянути державні освітні стандарти, типові програми і базові навчальні плани на всіх рівнях системи освіти з метою їх адаптації до нового стратегічного курсу розвитку країни;

- в організаційній сфері – розвиток ринку освітянських послуг, налагодження нових зв'язків між наукою, вищою освітою та ринком праці, зміна структури і стилю центрального і регіонального управління постіндустріальною економікою, створення на базі наукових і освітніх центрів країни інтегрованих наукових, науково-технічних й науково-освітніх структур, орієнтованих на проведення наукових досліджень і розробок та на підготовку спеціалістів з пріоритетних напрямів розвитку науки, техніки і технологій;

- у сфері фінансування – розширення джерел позабюджетного фінансування, встановлення державних нормативів видатків на особу, що навчається, введення прямої залежності між обсягами фінансування та рівнем освітніх послуг, створення фондів підтримки освіти та пріоритетних спеціальностей;

- у сфері кадрового забезпечення – здійснити підвищення кваліфікації або і перепідготовку викладачів з урахуванням нової орієнтації змісту освіти; розширити підготовку наукових кадрів найвищої кваліфікації (кандидатів та докторів наук) для науково-дослідної і педагогічної роботи в системі освіти.

- у морально-етичній сфері – забезпечення високого соціального статусу освітян і науковців у суспільстві, що реалізується через законодавчу підтримку відповідного матеріального забезпечення та пропаганду наукових та освітніх досягнень, запровадження спеціаль-

них програм для формування відповідного рівня культури населення, орієнтацію на розвиток людського, інтелектуального капіталу як важливу складову національної ідеї.

Науково-технічна політика держави повинна виходити з того, що технологічні виклики, які постали перед економікою України, ще більше підкреслюють необхідність посилення ринкових сил за умови поліпшення державного управління. Сьогодні потрібно не тільки зробити доступними для ринку більше технологій, а й сприяти зростанню спроможності компаній здійснювати інновації, шукати та абсорбувати відповідні нові технології, поліпшити їх дифузю, збільшити „технологічну” віддачу від прямих іноземних інвестицій. Залишковий принцип державного фінансування наукової сфери необхідно замінити на бюджетне стимулююче кредитування нових наукових результатів. Праця кожного дослідника повинна оцінюватися не за посадою, а за досягненнями. Зрозуміло, що тільки завдяки більш сучасній технологічній політиці неможливо забезпечити досягнення поставлених цілей – потрібні широкі реформи. Важливе значення мають і реформи, спрямовані на посилення захисту інтелектуальної власності, що дасть змогу стимулювати передачу технологій у різних формах та всьляко розвивати венчурну діяльність.

Таким чином, науково-технічна політика держави має включати визначення пріоритетів довгострокового техніко-економічного розвитку, забезпечення їх реалізації за рахунок використання державних гарантій, здійснення інвестиційних та науково-технічних програм, завершення конверсії оборонної промисловості, активізації науково-промислового та інтелектуального потенціалу, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на основі забезпечення зростання якості, цілеспрямованої зовнішньоторговельної політики, реформування підприємств та становлення національних лідерів, здатних до самостійного розвитку в умовах жорсткої міжнародної конкуренції. Спеціальні заходи по забезпеченню перебудови економіки на основі створення та поширення технологій сучасного технологічного укладу та створення умов для випереджального його розвитку повинні стати основою державної як науково-технічної, так і промислової політики держави, побудованої на пріоритетності розвитку інноваційної діяльності.

Промислова політика є одним із основних

напрямів економічної діяльності держави, сутність якої складає система заходів, спрямованих на якісні й кількісні перетворення промислового сектора та пов'язаних з ним секторів. Особливо це стосується вибору пріоритетів, критеріїв та орієнтирів трансформації промислового сектора. Промислова політика включає практично всі напрямки й застосовує інструменти економічної політики держави, однак її дія спрямована на ту сферу, яка називається реальним сектором економічної системи.

Мета розвитку промисловості в умовах трансформації полягає у створенні сучасного, інтегрованого у світове виробництво, здатного до саморозвитку промислового комплексу, який за основними показниками відповідав би рівню розвитку промисловості високорозвинених країн і забезпечував би можливість розбудови постіндустріальної економіки. Загрозами зростанню української економіки є структура виробництва промислового комплексу, його деформованість, технологічна відсталість більшості галузей, високий рівень монополізації виробництва.

Інновації мають складати основу для реалізації можливостей організаційно-економічного механізму державного управління. Головна мета державної політики у сфері інноваційної діяльності – якнайповніше використання наявного інтелектуального потенціалу та подальший його розвиток з метою забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного промислового виробництва.

Що стосується інноваційності як пріоритетної сфери промислового розвитку, то на даному етапі для України стратегічне завдання держави полягає у концентрації фінансового й інтелектуального капіталу на нових пріоритетних напрямках розвитку вітчизняної промисловості, створенні технопарків, великих конкурентоспроможних фінансово-промислових корпорацій – національних лідерів, здатних виконати функцію локомотивів інноваційного розвитку. Заохочення інноваційної активності може передбачати також відновлення податкових стимулів для інноваційних підприємств, заохочення створення інноваційних кластерів та асоціацій, науково-технологічний аудит державних наукових установ, інвентаризацію науково-технічних програм, державну інформаційну підтримку інноваційних процесів тощо.

У реалізації інноваційної стратегії розвитку вітчизняного промислового виробництва

вагома роль має належати саме системі „освіта-наука-виробництво”. Однак, на жаль, в Україні досі спостерігається адміністративна відособленість освітніх, наукових організацій та промислових підприємств внаслідок нерозвиненості організаційно-інтегруючих форм їх взаємодії, що негативно впливає на взаємозв'язок освітніх, дослідницьких процесів та впровадження їх результатів у промислове виробництво та комерційне використання.

До інших завдань держави в напрямку інноваційного розвитку економіки належать такі: цілеспрямований перехід до нових промислових укладів, що базуються на широкому використанні інтелектуального капіталу, досягнень науки і технологій; внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів у сферах, що регулюють інноваційну діяльність промислових підприємств, шляхом конкретизації переліку об'єктів, які належать до інновацій, та умов надання податкових пільг по доходах від інноваційної діяльності; забезпечення системи захисту української промисловості від поширення вже відпрацьованих, застарілих технологій, неспроможних вивести на траєкторію динамічного зростання; запровадження системи підтримки високотехнологічного експорту шляхом сприяння просуванню української продукції на зовнішній ринок, спрощення та прискорення процедури експортного контролю; централізація галузевого управління шляхом розвитку систем стандартизації, метрології і сертифікації промислової продукції; підвищення фінансування науково-технологічної діяльності з державного бюджету; збереження та примноження кадрового потенціалу, в тому числі за рахунок піднесення престижу наукової діяльності; забезпечення ефективного функціонування ринку інтелектуальної власності, гнучкого механізму патентного регулювання, ліцензійної діяльності; розширення системи підготовки кадрів вищої кваліфікації – кандидатів і докторів наук; широке застосування інформаційних технологій, створення системи інформаційного та прогнозно-аналітичного забезпечення формування і реалізації промислової політики тощо.

Корисним в цьому плані є світовий досвід стимулювання інноваційного розвитку підприємств через систему пільг на НДДКР у вигляді знижок. У розвинених країнах знижки надаються виходячи з витрат підприємства на дослідження та розробки. Існують два види

податкових знижок – об'ємні та прирісні. Об'ємна знижка дає пільгу пропорційно розміру витрат. Так, у США, Великій Британії, Канаді, Бельгії, Швеції, Італії 100% витрат на НДДКР вираховується з оподаткованого прибутку компаній. в Австралії – 150%. Прирісна скидка визначається, виходячи з досягнутого компанією збільшення витрат на НДДКР, порівняно з рівнем базового року або середнього за певний період. У Канаді, США, Японії і Тайвані вона становить 20%. Деякі країни, зокрема Японія, Франція, США, Канада та Австралія додатково стимулюють дослідження та розробки шляхом надання податкового кредиту. Як правило, ця пільга надається підприємствам, які спрямовують інвестиції на впровадження нової техніки, обладнання, технологій тощо [4, с.152-153].

Значну увагу необхідно приділити митній політиці. З метою сприяння інноваційній діяльності необхідно встановити низькі експортні мита на високотехнологічні товари, технічно передові прилади та обладнання, а до технологічно застарілого обладнання застосовувати високі митні ставки. Необхідно встановити низькі імпорتنі мита на необхідне підприємствам прогресивне устаткування, яке не виготовляється вітчизняними виробниками, але є необхідним для виробництва вітчизняних прогресивних товарів тощо. Таким чином, митна політика повинна стати більш гнучкою та диференційованою.

Не слід забувати також про пряме стимулювання державою активізації інноваційної діяльності за рахунок дотацій та надання державою гарантій щодо довгострокових банківських кредитів на розвиток досліджень та розробок у виробничій діяльності.

Таким чином, економічна політика держави в умовах утвердження ринкових засад має бути спрямована на формування конкурентного на внутрішньому та зовнішньому ринку інноваційного потенціалу, застосування механізмів переорієнтації виробників на нові технологічні уклади, модернізацію та переоснащення основних засобів на основі інновацій, що ґрунтуються на розвитку та використанні інтелектуального капіталу підприємств. Це має забезпечити підвищення науково-технічного рівня та збалансованості економіки, а в результаті наповнити високоякісними товарами внутрішній ринок та збільшити експортну складову валового внутрішнього продукту.

В умовах конкуренції, що базується на інно-

ваціях, державне регулювання зводиться в основному до підтримки та розвитку конкурентоспроможності країни непрямыми методами: податковою підтримкою експортерів високоякісних товарів з високою доданою вартістю, стимулюванням застосування сучасних факторів виробництва, підвищенням вимог до охорони навколишнього середовища та до якості продукції. По суті системні структурні зрушення можуть відбутися тільки при переході до інноваційних основ розвитку економічної системи, для чого потрібні значні інвестиції та їхнє вкладення в передові галузі і сфери. В цей період має відбутися поступове скорочення сфери адміністративного впливу та зростання значення економічних методів регулювання.

Зовнішньоекономічна політика держави повинна бути спрямована на захист інтересів вітчизняного товаровиробника та споживача, передбачати усунення недобросовісної конкуренції з боку іноземних підприємств, обмеження агресивних дій на внутрішньому ринку, відновлення жорсткого контролю за якістю імпортованих товарів, приведення його у відповідність до стандартів, що діють для внутрішнього товаровиробника; стимулювання експорту високоякісних товарів з високою доданою вартістю.

Зовнішньоторговельна політика повинна сприяти розширенню ринків збуту вітчизняної продукції, активізації конкурентних переваг української економіки. Для цього вона повинна передбачати заходи зі стимулювання експорту вітчизняних товарів з високою доданою вартістю, особливо наукоємних (державні гарантії по експортним кредитам; субсидії по стандартизації, контролю та підвищенню якості продукції, здійснення маркетингової роботи, активна дипломатична підтримка цих заходів, створення сприятливого іміджу країни та її пріоритетних експортоорієнтованих товарів за кордоном), створення інфраструктури обслуговування українського експорту за кордоном тощо.

IV. Висновки. Проведений аналіз наводить на висновки, що державі необхідно відмовитись від фіскального підходу до встановлення митних тарифів, натомість привести їх у відповідність до пріоритетів науково-технічної та промислової політики. Важливо також забезпечити використання митних тарифів для захисту перспективних та важливих для суспільства та держави виробництв та видів економічної діяльності. Національні інтереси по-

винні визначати і політику залучення іноземних інвестицій. Недопустимою є будь-яка дискримінація вітчизняних підприємств на власному ринку з боку іноземних інвесторів, необхідне введення обмежень на іноземні інвестиції в уразливих для національної безпеки та конкурентоспроможності галузі та сфери діяльності. Сприяння залученню прямих іноземних інвестицій до високотехнологічного сектору вітчизняної економіки, який порівняно з високорозвиненими державами в Україні досить вузько представлений.

Так, в Україні за випуском продукції вищі технологічні уклади (5-й та 6-й) становлять близько 4%, причому 6-й технологічний уклад, що визначає перспективи високотехнологічного розвитку країн у майбутньому, майже відсутній (менше 0,1%). Близько 58% виробленої продукції припадає на найнижчий 3-й технологічний уклад (технології промисловості будівельних матеріалів, чорної металургії, суднобудування, оброблення металу, легкої, деревообробної, целюлозно-паперової промисловості) та 38% – на 4-й. За фінансуванням науково-технічних розробок ситуація така: майже 70% коштів припадає сьогодні на 4-й, і тільки 23% – 5-й технологічний уклади. Інноваційні витрати розподіляються таким чином: 60% – 4-й технологічний уклад і 30% – 3-й, а 5-й в інноваційних витратах становить лише 8,6%. Що стосується інвестицій, які й визначають майбутнє на найближчі 10-15 років, то 75% інвестицій спрямовуються в 3-й технологічний уклад і лише 20% та 4,5% – у 4-й і 5-й технологічні уклади відповідно. У технологічній частині капітальних вкладень (технічне переозброєння та модернізація) на 83% домінує 3-й технологічний уклад і лише 10% припадає на 4-й [3].

Таким чином, в нашій країні сьогодні закладається майбутня структура виробництва продукції, де буде домінувати 3-й технологічний уклад. І цьому сприяє структура прямих іноземних інвестицій, які спрямовуються в Україну. Зокрема, частка прямих іноземних інвестицій до вітчизняних виробництв, які формують третій технологічний уклад, становить 73%, п'ятий технологічний уклад – 5%, і менше 0,5% прямих іноземних інвестицій припадає на шостий, найперспективніший технологічний уклад.

Водночас у світі нині розвиваються галузі 6-го технологічного укладу (біотехнології;

аерокосмічна промисловість; нанотехнології; оптоелектроніка; системи штучного інтелекту; мікроелектроніка; мікросистемна механіка; інформаційні супермагістралі; програмне забезпечення і засоби імітації; системи управління персоналом тощо) і галузі 5-го технологічного укладу (фармацевтичної, автомобільної, хімічної, інструментальної промисловості).

Вдосконалення системи управління якістю праці на макроекономічному рівні передбачає здійснення державою складної роботи в рамках реалізації активної політики розвитку, що включає соціально-економічну, освітню, науково-технічну, промислову, зовнішньоекономічну складові, спрямовані на розвиток всіх основних факторів, які сприяють становленню нової системи управління якістю праці і продукції на

УДК 330.59

РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ: СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

У статті розглянуто теоретичні основи категорії «рівень життя». Розкрито особливості рівня життя населення України за допомогою економічних, соціальних і демографічних показників.

Ключові слова: рівень життя, якість життя, добробут, показники рівня життя, індекс людського розвитку.

I. Вступ. Соціально-економічні та політичні перетворення, що відбуваються в Україні, викликали значне зниження рівня життя і погіршення добробуту населення. Сьогодні багато людей опинилися за межею бідності і змушені відмовляти собі навіть у задоволенні основних споживчих потреб.

Проблема наявності бідності, питання її подолання не є винятковою, характерною лише для нашої держави. Вона виникала у всіх країнах на шляху їхнього розвитку. Проте, шляхом послідовних реформ, їм вдалося зменшити глибину бідності та її вплив на рівень життя населення. Заходи українського уряду, спрямовані на перспективу, а це значить, що ця проблема залишатиметься актуальною в нашій країні ще тривалий час.

Різні аспекти рівня та якості життя населення досліджувалися вітчизняними і закордонни-

різних рівнях.

1. Білорус О. Цивілізаційні межі атлантичної глобалізації та проблеми інтелектуалізації розвитку / О. Білорус // Економічний Часопис – XXI. – 2009. – № 1-2.

2. Бураковський І. Вступ України до СОТ: як правильно оцінити наслідки / І. Бураковський // Економічний Часопис – XXI. – 2010. – №7-8.

3. Геєць В. Наука і виробництво: партнери чи конкуренти? Деякі аспекти сучасної інноваційної політики України / Геєць В. // Вісник Президента. – 2009. – № 3. – С. 6.

4. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізми реалізації. – К.: Наукова думка, 2008. – 334 с.

The role of labor quality is considered as a factor of State Economic Security. Elements of state policy in respect of the ensuring of Quality Policy are analyzed. An attempt to substantiate proposals concerning labor quality improvement is made

Кропельницька С. О., Солоджук Т. В.

ми вченими: О. І. Амошею, Д. П. Богинею, В. В. Онікієнком, С. І. Дорогунцовим, В. С. Пономаренком, Е. М. Лібановою, В. М. Жеребіним, Т. С. Клебановою, О. В. Кузнецовою, В. О. Мандибурою, Н. М. Рімашевською, О. Ф. Новіковою та іншими.

II. Постановка завдання. У роботі ставимо перед собою завдання визначити економічну сутність категорії «рівень життя», провести аналіз сучасного рівня життя населення в Україні, а також подати пропозиції щодо покращення добробуту людей в умовах кризи.

III. Результати. Категорія «рівень життя» використовується в науковій літературі, у нормативно-правових документах для характеристики ступеня задоволення різного роду потреб людей у державі, тобто якості життя населення, величини його добробуту і благополуччя. Саме рівень життя є важливим соціально-економічним критерієм при виборі напрямків і пріоритетів економічної і соціальної політики держави.

Розрізняють вузьке та широке трактування даного терміну. У вузькому значенні категорію «рівень життя» використовують для відображення лише особистих потреб людини, а от у широкому – необхідно враховувати фактичний рівень споживання матеріальних, духовних та соціальних благ і послуг, міру задоволення

раціональних потреб у цих благах і послугах, а також умови, створені суспільством для багатостороннього й гармонійного досягнення суспільного добробуту [7, с. 18]: працю, житло, побут, їжу, задоволення духовних потреб особи і забезпечення її інтелектуального розвитку.

Рівень життя – це в першу чергу економічна категорія, що визначає ступінь задоволення матеріальних, духовних і культурних потреб людини.

Оскільки потреби людей у різних благах постійно змінюються, то рівень життя теж характеризується певною динамічністю. Так, у розвинутих суспільствах обсяг і структура особистих потреб є набагато глибшими, ніж у слабо розвинених. З іншого боку, можливості їх задоволення теж різні і залежать вони від різних факторів (економічної ситуації на ринку товарів і послуг, зайнятості, доходів населення). Вплив цих факторів на рівень життя певної особи чи всього населення країни визначає якість їхнього життя, а вона прямо залежить від рівня суспільного добробуту і характеризує його сутність.

Рівень і якість життя населення характеризуються сукупністю показників, які несуть цінну інформацію та є безпосереднім доповненням до комплексної оцінки сучасного стану суспільного добробуту. В статистичній практиці використовується комплекс економічних, соціальних та демографічних показників життєвого рівня.

До економічних відносять макроекономічні, показники матеріальної забезпеченості, витрат і споживання матеріальних благ.

Макроекономічні показники визначаються в цілому за сукупністю всіх домогосподарств країни і в розрахунку на душу населення. Так, наприклад, реальний ВВП у 2010 році зріс на 4,2% відповідно до попереднього року і становив 1860 млрд. грн.[3].

За рівнем ВВП на душу населення у 2009 році – 2274 доларів США – Україна займала 106 місце у світі. За цим показником її випереджали Алжир, Габон, Намібія, Ботсвана, Свазіленд і Бенін, не кажучи вже про країни Європи. Проте відповідно до Методології Всесвітнього банку та Міжнародного Валютного Фонду, за якою складаються рейтинги економік країн світу, ВВП розраховується за паритетом купівельної спроможності і не враховує вартість товарів і послуг, виготовлених домашні-

ми господарствами для власного споживання. Також у ньому не враховано ще 39% вартості усіх товарів і послуг, приблизно такою є частка тіньового сектора [10].

ВВП на душу населення дає узагальнене уявлення про рівень добробуту в країні. Але певною мірою це бачення усереднене, тобто це рівень добробуту, який був би за умови чіткого рівномірного розподілу благ серед усього населення країни [2, с. 43]. Для порівняльної характеристики добробуту населення країн світу цей вимірник у вартісному виразі сьогодні найзручніший і найпростіший.

До середніх показників матеріального добробуту населення відносяться: середньомісячний грошовий дохід на душу населення, середньомісячна номінальна заробітна плата, середньомісячна реальна заробітна плата. Динаміка середньомісячної номінальної та реальної заробітної плати та призначення місячних пенсій вивчається за допомогою індексів [6].

Сукупні доходи населення у першому півріччі 2009 р. зросли порівняно з аналогічним періодом попереднього року на 9 %, причому насамперед – за рахунок випереджаючого зростання соціальних допомог і трансфертів, яке склало 11,4 %, а їхня частка – зросла з 41,4 % до 42,3 %. У другому кварталі року відбулось деяке поліпшення показників реальних наявних доходів, визначених з урахуванням цінового фактору: глибина їх зниження зменшилася з 12,9 % у першому кварталі до 8,3 % – у другому [3].

Різне падіння динаміки номінальних доходів обумовило помітне звуження купівельноспроможного попиту. Витрати населення на придбання товарів і послуг у першому півріччі 2009 р. зросли порівняно з аналогічним періодом попереднього року лише на 6,4 %, що втричі менше показника інфляції за цей період у річному вимірі.

У 2009 році наявний дохід населення, тобто обсяг грошових доходів, які призначені для використання домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг, становив близько 4000 грн., а в III кварталі 2010 року – 4807,7 грн. на одну особу. Реальний наявний дохід у 2009 році знизився на 10%, а в 2010 зріс на 11% порівняно з попереднім періодом.

Індекс споживчих цін за 2009 рік зріс на 13,6% відповідно до попереднього періоду, а з січня до листопада 2010 року – на 9,2%.

У 2009 році доходи населення становили 894286 млн. грн., у тому числі заробітна плата 40,8%. В 2010 році питома вага заробітної плати у складі доходів не змінилася. Середній розмір заробітної плати по Україні протягом січня-грудня 2009 року становив 1906 грн., 2010 року – 2239 грн. Найвищою вона була у м. Києві, Донецькій області, Дніпропетровській, а найнижчою в Тернопільській та Волинській областях. Реальна заробітна плата найманих працівників у 2010 році становила 110,2% до попереднього періоду, у 2009 – 90,8% [3].

У системі визначення рівня життя населення центральне місце посідають показники доходів як основного джерела задоволення особистих потреб у товарах та послугах і підвищення рівня добробуту. Рівень доходів дає уявлення про матеріальні можливості людей, особливо, коли цей рівень не дуже високий.

На практиці доходи, отримані особою, порівнюють із прожитковим мінімумом. Населення, грошові доходи якого нижчі за прожитковий мінімум, можна вважати бідним. Але світова практика показує, що поріг бідності значно підвищується через зростання цін (інфляцію), що не означає збільшення рівня споживання і підвищення рівня життя людей.

З погляду завдань людського розвитку, розширенню можливостей людей і підвищенню рівня добробуту сприяє не лише зростання рівня доходів, а й справедливий їх розподіл. Характер розподілу всієї суми доходів населення між окремими групами показує коефіцієнт Джині, який рівний нулю за рівномірного розподілу доходів у суспільстві і зростає до одиниці зі зростанням ступеня диференціації суспільства за рівнем доходів. Найнижчі показники Джині зафіксовано в європейських країнах. [8]. В Україні коефіцієнт Джині розраховують за двома показниками: за загальними доходами (у 2009 – 0,257) і за диференціацією добробуту (0,277).

Важливим показником рівня і якості життя є витрати домогосподарств. Оскільки населення часто приховує свої доходи, то цей показник значно краще відображає структуру і вартість споживання товарів і послуг домогосподарствами.

У свою чергу грошові витрати складаються із споживчих витрат (витрати на придбання продовольчих і непродовольчих товарів та оплату послуг) та неспоживчих витрат (особисте підсобне господарство, допомога родичам та

іншим особам, купівля нерухомості, будівництво житла, заощадження, аліменти, інші витрати).

Найбільш відстаючим компонентом рівня життя в Україні, особливо в зіставленні з розвинутими країнами, є всі види послуг населенню. Така ситуація характерна практично для всіх бідних країн світу. У витратній частині бюджету сімей даних країн після сплати податків і внесків на соціальне страхування найбільшу частку становлять витрати на харчування. Ця частка є різною залежно від рівня економічного розвитку країн, а залежність – оберненою.

За європейськими нормами, забезпеченими вважаються громадяни, які витрачають на їжу менше 20% свого місячного бюджету. За даною класифікацією більшість економічно розвинутих країн світу витрачають на харчування із загального грошового доходу населення (в розрахунку на одну особу): Франція – 25%, ЄС – 21%, Японія – 20%, США – 15%. В Україні та Росії ці показники ще з 2000-2001 рр. перевищували 50-відсоткову межу, що свідчить про дуже низький рівень життя [12]. Так, у 2009 році 13% населення України витрачали на продукти харчування майже весь свій бюджет (від 75% до 100%).

В розвинутих країнах платні послуги займають в споживчому бюджеті населення, як правило, більше місце, ніж харчування. Ці послуги, по-перше, не можна порівняти з українськими за складом, а по-друге, відмінність якості цих послуг, і відповідно, ціни на них є значною. Розглянемо структуру витрат домогосподарств України у 2007 році і порівняємо її із бюджетом прожиткового мінімуму (табл. 1).

У 2009 році в структурі сукупних витрат домогосподарств України витрати на харчування, включаючи харчування поза домом, склали 51,8%. Незважаючи на поступове зменшення частки витрат на харчування впродовж останніх років вона все ще залишається найсуттєвішою порівняно з витратами на непродовольчі товари та послуги, які у 2009 році становили відповідно 20,0% та 12,8%. [13].

Невідповідність між відсотковим співвідношенням витрат на різні групи товарів пояснюється тим, що структура наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, на підставі яких формується прожитковий мінімум, не переглядалася протягом декількох років і не відповідає реально існуючій.

Таблиця 1

Структура витрат домогосподарств на товари і послуги споживчого кошика, %

Структура витрат	Законодавчо закладено в розрахунок прожиткового мінімуму	За даними Державного комітету статистики
Вартість наборів продуктів харчування	54,7	51,1
Вартість непродовольчих товарів	19,2	17,8
Вартість послуг	24,3	17,3
Інші витрати	1,8	13,8
Всього	100	100

Сучасна держава може стійко розвиватися тільки за умови, якщо її економічна політика спрямована на поліпшення рівня і якості життя громадян, розширення їх можливостей формувати власне майбутнє. Для цього необхідно не тільки збільшувати доходи населення, а й поліпшувати соціальні складові рівня і якості життя населення: створювати умови для здобуття освіти і працевлаштування; забезпечувати високий рівень медичного обслуговування; якісне харчування тощо.

Рівень безробіття (розрахований за методологією МОП) по Україні у 2009 становив 8,8%, за січень – вересень 2010 року 8%. Середній розмір допомоги по безробіттю в 2009 році складав 655,56 грн., а в 2010 році зріс до 780 грн., що становило 84,6% від законодавчо встановленого мінімального рівня заробітної плати (922 грн.).

Забезпеченість житлом у 2009 році в середньому становила 23 м² загальної площі на одного жителя. За січень – грудень 2010 року введено в експлуатацію 9339 тис. м² загальної площі житла, що на 45,9% більше, ніж у відповідному періоді 2009 року. Проте близько 41,8% сімей від загальної кількості мають житлову площу в розрахунку на одну особу нижче санітарної норми (13,65 м²).

У 2009 році в середньому по країні на освіту було витрачено 1,3% загальних сукупних витрат (або 14,2 грн. на особу на місяць). Не менш важливою для підтримки життєдіяльності є стаття витрат на охорону здоров'я, яка у 2009 році склала 3,1% (або 33,3 грн.) сукупних витрат. На жаль, ці зміни не свідчать про покращення стану здоров'я населення, а доводять наявність низького рівня його споживчих

можливостей і нездатність задовольнити свої найважливіші потреби [13].

Рівень і динаміка здоров'я населення у світі ставляться на перше місце серед компонентів рівня життя, оскільки розглядаються як базисна потреба людини і головна умова її діяльності. Основними вимірниками здоров'я (демографічними показниками рівня життя) є загальноприйняті показники середньої очікуваної тривалості життя при народженні і коефіцієнт смертності. Коефіцієнт народжуваності у 2009 році становив 11,35, а коефіцієнт смертності – 16,3. Нагадаємо, що ці коефіцієнти показують, скільки народжених чи померлих припадає за відповідний період на 1000 осіб населення. Середня очікувана тривалість життя у 2008 – 2009 році становила 69,29 років, що на 1,02 року більша, ніж у попередньому періоді [3].

В світовій практиці такого мінімального соціального стандарту як рівень життя не існує, натомість існує межа бідності. Критерії визначення межі бідності відрізняються в залежності від країни і форми бідності: абсолютної – за відсутності доходу, необхідного для забезпечення мінімальних життєвих потреб особи або сім'ї, чи відносної – коли дохід не перевищує 40 – 60% середнього доходу на одну особу по країні. Порівняння показників бідності різних країн носить умовний характер через неоднакову базу (мінімального прожиткового рівня), встановлену в основу для розрахунку порогу бідності. Прожитковий мінімум виступає базою для визначення рівня бідності і розраховується на основі мінімального споживчого кошика, включаючи 70 % продовольчих і 30 % непродовольчих товарів і послуг. Межа бідності

свідчить про економічні можливості держави в наданні адресної соціальної допомоги, визначається і встановлюється відповідними нормативно-правовим актом.

За абсолютним критерієм межа бідності визначається як вартість добового споживання на рівні 17 доларів США (за паритетом купівельної спроможності). За статистикою ООН, за межею бідності в Україні перебувають 78% людей [11]. У країнах Європейського Союзу межу бідності встановлено на рівні 50% від щомісячного середнього доходу на одну особу, в Російській Федерації за межу бідності прийнято прожитковий мінімум.

В Україні, відповідно до Закону “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”, прожитковий мінімум застосовується також для оцінки рівня життя населення, визначення розмірів мінімальної заробітної плати і мінімальної пенсії по віку, визначення права на призначення соціальної допомоги, а отже, і для визначення межі бідності. Так, офіційно визначена межа бідності в I кварталі 2009 року становила 792 грн. і зросла до 915 грн. у I кварталі 2010 року [3].

Виходячи з розглянутого, можемо зробити висновок, що наша держава відстає від економічно розвинених країн не стільки за параметрами економічного розвитку, скільки за параметрами якості життя населення. Якщо відставання за економічними показниками у середньостроковій перспективі можна подолати, то за параметрами стану людського розвитку, зокрема стану здоров'я, тривалості життя і, навіть, за рівнем освіти населення в Україні спостерігається все більше відставання.

Основним показником, який офіційно використовується фахівцями ООН для зіставлення оцінки рівня і якості життя населення в різних країнах світу, є індекс людського розвитку (ІЛР). Він є інтегральною оцінкою трьох складових, що характеризують довголіття, рівень освіти і доходів населення країн світу. Методологія розрахунку індексу людського розвитку ПРООН ґрунтується на мінімальному наборі показників, за якими можна зібрати достовірні порівняльні дані в усіх країнах світу [1]. Кожен з показників покликаний виразити один з напрямів, який відображає ключові можливості у забезпеченні всього процесу людського розвитку: очікувана тривалість життя при народженні, рівень письменності дорослого населення, сукупний валовий коефіцієнт охоплен-

ня населення середньою і вищою освітою і оцінка в доларах США показника ВВП на душу населення за паритетами купівельної спроможності національних валют. Теоретично цей індекс може коливатися від 1,000 до 0,000.

Маючи високий показник письменності дорослого населення і непоганий показник валового охоплення навчанням, Україна займала 69 місце (ІЛР у 2009 році становив 0,710 при середній величині 0,717 по країнах Європи та Центральної Азії) серед 160 держав [4]. За останні 5 років Україна втратила свої позиції у цьому рейтингу ООН. На це вплинули такі індекси, як нерівності і бідності, та й середнього рівня тривалості життя, котрий в українців чи не найнижчий у Європі. Така низька позиція спричинена й тим, що ВВП на душу населення становить понад 6000 паритетних доларів при середньосвітовому показнику 9511 доларів США.

Система показників, яку запропонувала ООН, була розроблена для оцінки рівня життя в світовому масштабі. На її основі кожна країна повинна розробляти свою систему, яка б оцінювала специфічні моменти її розвитку. Існуюча система показників повинна бути доповнена показниками, що оцінюють і соціальний і духовний розвиток особистості, а це стане можливим лише в тому випадку, коли у центрі існуючої системи економічних відносин буде людина і пріоритетним завданням держави стане забезпечення її вільного всебічного розвитку.

Особливістю прояву проблеми бідності в Україні є той факт, що не тільки перебування у складі соціально уразливих груп населення, але й зайнятість не гарантує від попадання в групу бідних. Бідність в Україні має також інші специфічні особливості: низький рівень життя населення в цілому, психологічне неприйняття економічної нерівності, українська висока питома вага людей, котрі вважають себе бідними. Саме тому необхідною умовою подолання бідності стає надання працездатному населенню країни можливостей для самостійного вирішення проблем працевлаштування.

Бідність в Україні перетворилася на один з найістотніших чинників, який постійно ініціює зростання соціальної напруги в суспільстві і сприяє соціальному регресу. Тому актуальним стає завдання розробки комплексного підходу до вирішення проблеми бідності і визначення

конкретних заходів соціально-економічної політики, спрямованих на подолання цього негативного явища.

IV. Висновки. Визначення межі бідності є питанням як політичного, так і економічного характеру. Звичайно, не можна ігнорувати можливості бюджету надавати матеріальну підтримку незаможним членам суспільства. Але визначальну роль відіграють діючі в суспільстві установи. Зокрема, ліберальна модель передбачає максимальну орієнтацію населення на власні сили й дуже обмежену допомогу працездатним людям. А соціально орієнтована модель, навпаки, поширює опіку на значно ширші верстви. У цьому контексті встановлення офіційної межі бідності в Україні набуває особливої ваги.

Необхідно також вжити певних заходів для скорочення майнової нерівності шляхом проведення гнучкої податкової політики, стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу, упровадження системи раціональних соціальних трансфертів, легалізації тіньової економіки і незареєстрованих доходів.

Ще однією необхідною умовою для подолання бідності в Україні є реформування системи соціального захисту, направлене на посилення її адресності і пов'язане з регулюванням величини гарантованого мінімального доходу.

Державна соціальна політика, орієнтована на підвищення рівня життя всіх верств населення, повинна поставити перед собою завдання підтримки стабільного економічного розвитку як забезпечення реального зростання виробництва, поліпшення ситуації на ринку праці, стримування інфляційних процесів, ефективного використання коштів бюджету і позабюджетних фондів. Підвищення рівня життя повинно бути метою і водночас пріоритетним напрямом суспільного розвитку, а в орієнтованому на людський розвиток суспільстві воно набуває особливого значення.

УДК 331.556

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ

Проаналізовано вплив міжнародної трудової міграції на розвиток країн-донорів та країн-реципієнтів робочої сили. Розглянуто її економічні наслідки на макро і мікрорівнях.

1. Васильченко В. С. Управління трудовим потенціалом / Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А., Керб Л. П. – Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2005. – 403 с.

2. Гордей О. Д. Фінансова оцінка суспільного добробуту. / Гордей Оксана Дмитрівна // Фінанси України. – 2001. – №7. – С. 41-47.

3. Дані сайту Державного комітету статистики за 2009 – 2010 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

4. Звіт ПРООН з людського розвитку 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.undp.crimea.ua/news_detail.php?id=137&locale=uk

5. Звіт ПРООН з людського розвитку в Україні. Людський розвиток і європейський вибір України. – К. 2008.

6. Лугинін О. Є. Статистика національної економіки та світового господарства: Навчальний посібник / Лугинін О. Є. – К.: 2006. – С. 400-401.

7. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / Мандибура Віктор Омелянович – К.: Парламентське видавництво, 1998. – 256 с.

8. Пищуліна О. М. Диференціація населення за рівнем доходу та ефективність інституційної організації механізмів його перерозподілу в Україні [Електронний ресурс] / Пищуліна О.М. // Стратегічні пріоритети – 2007 – №2(3). Режим доступу до журналу: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/3/13.pdf>.

9. Прожитковий мінімум уряд налаштований максимально наблизити до реалій сьогодення – перший заступник міністра праці Павло Розенко. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua>

10. Сергій Сорока. Ніби і не ледарі, і могли би жити... [Електронний ресурс] <http://www.pravda.com.ua>

11. Україна для людей. За останній рік пересічні українці збільшили на 10%. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aratta-ukraine.com/news_u.php?id=9827

12. Соціальний аспект продовольчої безпеки. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/agro/pub/ua/P2003_01_045_03.pdf

13. Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ditu.gov.ua/docs/dop-2010.pdf>

In the article the theoretical base of category «standard of living» are considered. The features of standard of living of population of Ukraine by economic, social and demographic indicators is carried out.

Романюк Т. М.

Ключові слова: міжнародна трудова міграція, глобальна економічна криза, грошові перекази мігрантів, споживання, заощадження, доходи домогосподарств, людський розвиток.

I. Вступ. Можливості в світі розподілено вкрай нерівномірно. Це нерівність є головним стимулом для переміщення людей, що несе в собі величезний потенціал для людського розвитку. Понятійне окреслення розвитку як сприяння свободі людей жити тим життям, яке вони самі обирають, визнаючи мобільність в якості необхідного компонента цієї свободи. Однак міграції передбачають компроміси як з боку тих, хто їде, так і з боку тих, хто залишається.

Міграція є проявом волі індивіда подолати всі негаразди і домогтися кращого життя і розвитку. Сьогодні в результаті глобалізації і досягнень у сфері зв'язку та транспорту значно збільшило кількість людей, які прагнуть і здатні переміститися в інші місця.

Наступила нова ера та відкрила нові можливості і одночасно поставила нові проблеми перед суспільствами в усьому світі. Вона також висвітлює очевидний зв'язок між міграцією та розвитком, а також можливості, які вона надає для обопільного розвитку, тобто послідовного поліпшення економічних і соціальних умов у країнах походження і призначення.

II. Постановка завдання. Динаміка нащонаселення і реструктуризація економік сприяють більш чіткому усвідомленню особами, відповідальними за прийняття рішень, ключової ролі, яку відіграють міжнародні мігранти в задоволенні попиту на робочу силу в секторах і в підтримці міжнародних мереж, необхідних для функціонування глобальної економіки. У результаті зростає кількість урядів, які усвідомлюють той факт, що міжнародна міграція є невід'ємною частиною процесу розвитку і функціонування сучасних економік. Однак у результаті фінансової кризи, що почалася в 2008 році, і наступного за ним економічної кризи відбулося зростання безробіття в глобальних масштабах, особливо в розвинених країнах, які є основними пунктами призначення для міжнародних мігрантів, що знижує рівень очікувань щодо майбутніх тенденцій у галузі міжнародної міграції.

Згідно з «Рекомендаціями щодо статистичних даних про міжнародну міграцію» (1998 р.)

¹ UN Statistics Division 1998.

Відділу ООН за статистикою, особами, які перебувають в довгостроковій міграції, вважаються особи, які переїхали в країну, яка не є для них країною постійного проживання, на термін не менше 1 року, таким чином, країна призначення фактично стає для них новою країною постійного проживання. Особами, що знаходяться в короткостроковій міграції, вважаються особи, які переїжджають в країну, яка не є для них країною постійного проживання, на термін не менше 3 місяців, але не більше 1 року, крім випадків, коли переїзд пов'язаний з відпочинком, відпусткою, відвідуванням друзів і родичів, з комерційними цілями, лікуванням, паломництвом¹.

Терміни перебування іноземців в країні, після закінчення яких вони вважаються мігрантами, в різних країнах різні (Lemaitre, Liebig, and Thoreau 2006). Наприклад, згідно з визначенням ООН, іноземні студенти, що проходять навчання в країні протягом більше 1 року, повинні вважатися мігрантами.

У глобальних масштабах чисельність міжнародних мігрантів в 2010 році оцінюється на рівні 214 млн чоловік у порівнянні з 195 мільйонами у 2005 році. Жінки становлять 49 відсотків загальної їх кількості. Шість з десяти міжнародних мігрантів (128 мільйонів) сьогодні проживають у розвинених країнах і більшість з них (74 мільйони) є вихідцями з країн, що розвиваються. Хоча економічна криза уповільнила темпи зростання чисельності міжнародних мігрантів у розвинених країнах, їх загальна кількість продовжує зростати: на 12,8 мільйона чоловік в період 2000-2005 років і на 10,5 мільйона чоловік в період 2005-2010 років [1].

III. Результати. Уповільнення міграційних потоків в розвинені країни в результаті економічної кризи підтверджують дані опубліковані Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у виданні «2010 International Migration Outlook» («Огляд міжнародної міграції, 2010 рік»). За період 2007-2008 років кількість довготривалих іммігрантів, прийнятих державами – членами ОЕСР, скоротилося на 6 відсотків, а тимчасової трудової міграції – на 4 відсотки, і подальше зниження тривало протягом 2009 року. [2].

Циклічний спад економіки істотним чином вплинув на зайнятість чоловіків-мігрантів, оскільки вони, як правило, зосереджені в найбільш уражених секторах економіки, включа-

ючи будівництво, переробну промисловість та фінанси.

У результаті кризи знизилася також співвідношення між працюючими мігрантами та місцевим населенням, і до кінця 2009 року рівень зайнятості мігрантів був як мінімум на 7 процентних пунктів нижче, ніж серед місцевого населення в Австрії, Бельгії, Угорщини, Німеччини, Данії, Нідерландах, Норвегії, Франції та Швеції. У Бельгії працевлаштовані були тільки 53 відсотка економічно активних мігрантів, а в Іспанії і Франції роботу мали тільки 58 відсотків. У Сполучених Штатах зайнятість серед мігрантів знизилася на 1,4 мільйона чоловік в період 2007-2009 років, а в Іспанії в період 2008-2009 років – майже на 300 000 чоловік [2].

Зростання безробіття, як правило, веде до навантаження у вигляді обмеження притоку іноземних робітників. Для адаптації цього потоку до перемінних умов уряди приймаючих країн використовують наступні механізми:

- зниження кількісних квот;
- прийняття більш жорстких процедур перевірки ринків робочої сили;
- обмеження можливостей для мігрантів змінювати свій статус або продовжувати дозвіл на роботу;
- застосування додаткових умов щодо недискримінаційних потоків;
- сприяння зворотній міграції.

Тим не менш притік мігрантів триває, і, оскільки значна більшість мігрантів, що живуть за кордоном, емігрували кілька років і десятиліть тому, вони добре закріпилися в країнах призначення і навряд чи повернуться до своїх країн походження з-за кризи. Корисність кваліфікованих мігрантів для приймаючої країни загальноновизнана, малокваліфіковані робітники-мігранти всупереч існуючій полеміці також вносять свій істотний внесок у сукупну ринкову вартість кінцевих товарів і послуг в країні-перебування.

Грошові перекази є найбільш відчутною вигодою від міжнародної міграції для країн донорів робочої сили. Згідно даних Всесвітнього банку, в 2010 році найбільшими країнами за обсягом отримуваних переказів від мігрантів були Індія (\$ 55 млрд.), Китай (\$ 51 млрд.), Мексика (\$ 22,6 млрд.), Філіппіни (\$ 21,3 млрд.), Франція (\$ 15,9 млрд.), а основними донорами цих приватних трансфертних платежів є США (\$ 48 млрд.), Саудівська Аравія

(\$ 26 млрд.), Швейцарія (\$ 20 млрд.), Росія (\$ 19 млрд.), Німеччина (\$ 16 млрд.),

Італія та Іспанія по \$ 13 млрд., та Люксембург (\$ 11 млрд.) (рис. 1.1; 1.2), що також є лідером серед країн відправників у відсотках від ВВП (20%).

Одна з важливих функцій грошових переказів полягає в тому, що вони дозволяють урізноманітнити джерела доходу і страхують сім'ї від важких наслідків таких проблем, як хвороби або більш масштабні потрясіння, пов'язані з економічними спадами, політичними конфліктами або мінливостями клімату.

Наслідки зовнішньої трудової міграції, необхідно синтезувати на таких концептуальних рівнях:

- макроекономічному – вплив міграції на такі макроекономічні показники, як:

- рівень безробіття;
- рівень зайнятості;
- темпи інфляції (особливо інфляції сукупного попиту, що є наслідком нерівномірного збільшення грошової маси в економіці, не підкріпленої національним виробництвом);
- показники економічного зростання;

- мезоекономічному – вплив міграції на окремі регіони чи сектори економіки:

- зростання попиту на окремі види товарів і послуг (особливо споживчого призначення);
- регіональні індекси споживчих цін, регіональний ВВП, структура сукупних доходів і витрат;

- мікроекономічному – поведінка для окремих суб'єктів ринку, зокрема, домогосподарств:

- рівень доходів домогосподарств та структура їхнього споживання та заощадження;

- індивідуальному – для окремих громадян:

- вплив статевовікових та освітньо-кваліфікаційних характеристик трудових мігрантів на рівень їхніх доходів в країнах працевлаштування;

- вплив досвіду роботи за кордоном на здобуття вмінь та навичок, розширення мовно-культурного світогляду як інвестиція в розвиток людського потенціалу;

- збільшення чисельності студентів, котрі навчаються на умовах оплати.

Дослідження впливу грошових переказів на довгострокове економічне зростання свідчить про те, що такий вплив залежить від локальних інститутів і загальної стратегії розвитку. Самі по собі грошові перекази не можуть усунути структурні проблеми в галузі економіч-

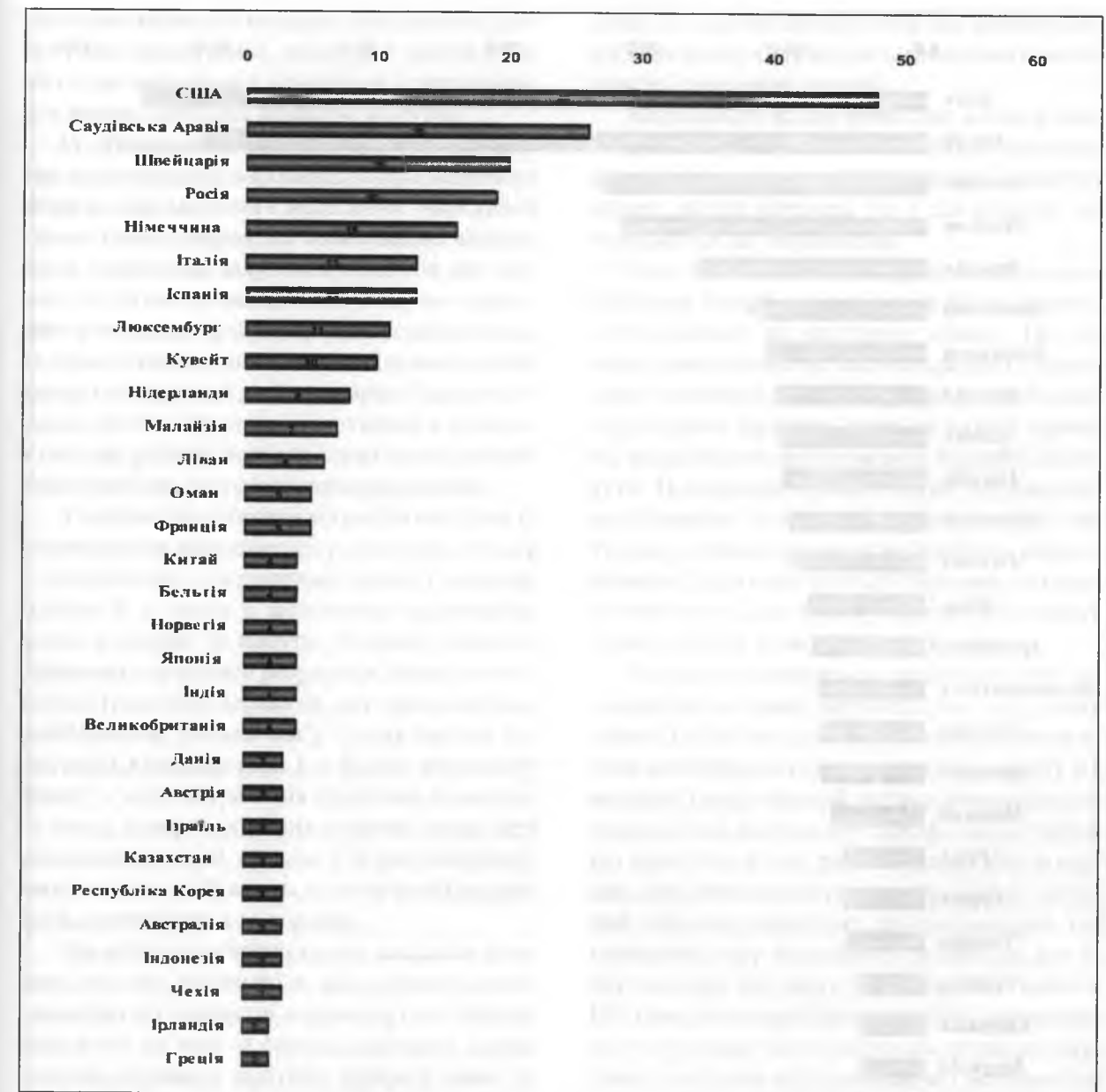

Рис. 1.1. Основні країни-відправники грошових переказів в 2009 році (в млрд. дол. США) [3, с. 28]

ного зростання, соціальних перетворень та покращення системи управління, які характерні для багатьох країн з низьким рівнем розвитку людського потенціалу. Тим не менш міжнародна міграція може закласти основу для поширенню знань, інновацій і поглядів, які можуть сприяти розвитку. Викликані міграцією зміни соціального і культурного характеру можуть серйозно вплинути на підприємницьку діяльність, суспільні норми і політичні перетворення, а такі процеси найчастіше приносять реальні плоди через кілька поколінь.

Привабливі інвестиційні можливості в країнах походження мігрантів можуть сприяти руху грошових переказів для стимулювання виробництва і зайнятості. Більш того, для трудящих-

мігрантів дуже важливим є те, що переказ грошових коштів відбувається рентабельним і безпечним шляхом і що вони не повинні бути об'єктом політики і маніпулювання у використанні цих переказів.

Існують певні перешкоди, які необхідно подолати, для того, щоб мігранти і їх сім'ї і економіка в цілому могли отримувати користь від таких фінансових ін'єкцій. По-перше, як правило, інвестиційні альтернативи мінімізовані для домогосподарств. По-друге, існують достатньо сприятливі умови на ринку грошових переказів. Послуги, що надаються, можуть бути ненадійними, а ринки можуть бути монополізованими і непрозорими. Високі операційні витрати на грошові перекази означають втра-

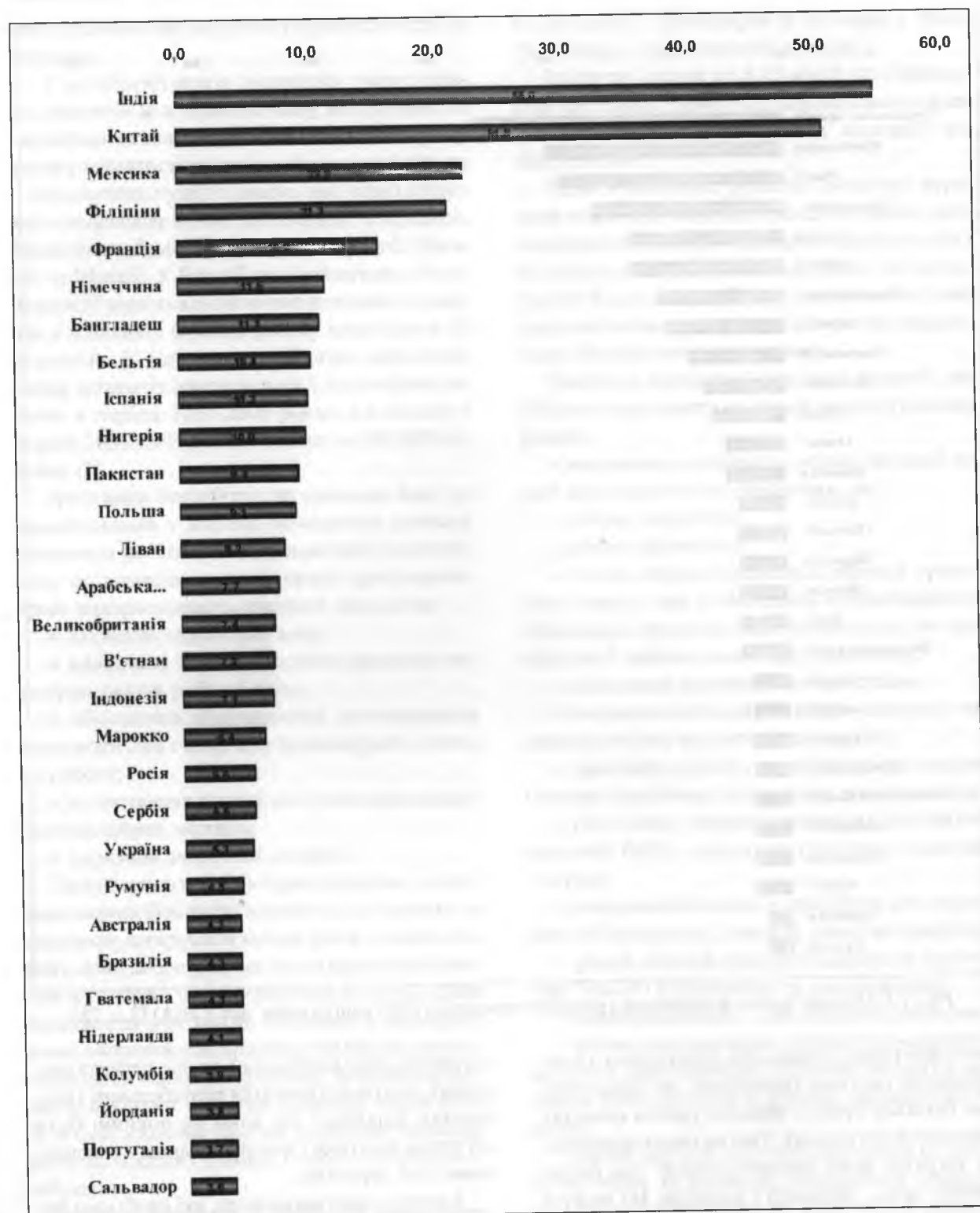

Рис. 1.2. Країни з найбільшим об'ємом грошових переказів в 2010 році (в млрд. дол. США) [3, с. 26]

ти для працюючих. По-третє, деякі уряди вводять дорогі механізми переказу грошей або навпаки, обмежують вільний вибір мігрантами каналів переказу грошей.

Згідно поширеній думці, малокваліфіковані мігранти, заповнюючи вільні робочі місця, витісняють місцевих працівників і сприяють зниженню заробітної плати. Виражається також за-

непокоєння з приводу того, що приплив мігрантів веде до зростання злочинності, підвищення навантаження на сферу послуг і загрожуює соціальному і культурному єдності приймаючої нації. Однак ці тривоги часто перебільшені.

Хоча деякі дослідження показують, що в певних обставинах мігранти можуть чинити не-

гативний вплив на місцевих працівників аналогічної кваліфікації, цілий ряд фактів свідчить, що цей ефект в основному є незначним, а в деяких випадках повністю відсутня.

IV. Висновки. Мігранти сприяють зростанню національного виробництва при незначних втратах для місцевого населення. Можливий прояв більш широкого позитивного ефекту, коли, наприклад, залучення мігрантів для догляду за дітьми дозволяє їхнім матерям – місцевим жителям працювати поза помешканням. В процесі оволодіння мовою та іншими навичками, необхідними для отримання більших доходів, багато мігрантів інтегруються в суспільство, що робить острахи щодо сьогодишніх новоприбулих мігрантів невиправданими.

У країнах походження мігрантів наслідки їх переміщення виражаються у зростанні доходів і споживання, покращення освіти і охорони здоров'я, а також в загальному підвищенні рівня культури та побуту. Міграція зазвичай приносить позитивні результати, перш за все у формі грошових переказів, які присилаються найближчим членам сім'ї. Однак вигоди від міграції відчуються і в більш широкому плані: у міру витрачання грошових переказів (а отже, створення нових робочих місць для місцевих жителів), а також у формі поведінкових змін, які відбуваються в результаті впливу ідей, принесених з-за кордону.

Характер і поширеність цих наслідків залежать від того, хто саме їде, якою мірою ці люди домагаються успіху за кордоном і чи зберігають вони зв'язок зі своїми родичами вдома шляхом переказів капіталу, передачі знань та ідей. В силу того що з деяких регіонів мігранти виїжджають великими групами, ефект на рівні громад, як правило, може відчуватися сильніше, ніж на національному рівні. Однак у довгостроковій перспективі наслідки, викликані переміщеннями людей, можуть впливати на соціальні норми і класову структуру всієї країни.

У багатьох країнах, що розвиваються міграція – це сімейна стратегія, спрямована на покращення перспектив не тільки мігранта, але і всієї його сім'ї, включаючи далеких родичів. У нагороду за підтримку міграції сім'я може розраховувати на фінансові надходження, коли мігрант влаштується на новому місці – як правило, грошові перекази значно перевищують початкові витрати або очікувані заробітки мігранта в країні походження. Цими трансфер-

тами сім'я може скористатися для фінансування інвестицій, а також для задоволення повсякденних споживчих потреб.

Незважаючи на цю фінансову віддачу, довгострокова розлука зазвичай буває болісним рішенням, що передбачає значну емоційну втрату, як для мігранта, так і для родичів, що залишилися на батьківщині.

Іноді відтік висококваліфікованих кадрів, особливо з таких сфер як освіта або медицина, розглядається як негативне явище. Тим не менш, навіть якщо це так, найкращою відповіддю є політичні заходи, звернені до глибинних структурних проблем, таких як низька зарплата, незадовільне фінансування та слабкі інститути. Покладання провини за від'їзд висококваліфікованих працівників не виправдовує ситуацію, а обмеження на їх мобільність, найімовірніше, будуть контрпродуктивними, не кажучи вже про те, що вони суперечать основному праву людини залишати свою країну.

Міграція приводить до різноманітних наслідків як для самих мігрантів, так і для інших людей, і всі ці наслідки мають принципово важливе значення для оцінки загального ефекту від міграції. Безпосередній вииграш зазвичай дістається сім'ям, які мають у своєму складі членів, що переїхали в інші райони країни або за кордон. Але вигоди можуть носити і більш широкий характер, при тому що побоювання тієї спільноти, яку залишають мігранти, що їх від'їзд стане для нього втратою, зберігаються. Що стосується наслідків для місць призначення, то тут люди часто оцінюють міграцію негативно, оскільки побоюються, що новоприбулі займуть їхні робочі місця, стануть тягарем для системи соціального забезпечення, створять напруженість у суспільстві і навіть підвищать рівень злочинності. В дійсності ці поширені побоювання перебільшені і часто не мають під собою підстав.

Циклічний спад економіки і масові звільнення зачіпають мільйони працівників, у тому числі мігрантів. Нинішній економічний спад повинен бути використаний як можливість прийняття нового курсу щодо мігрантів – такого, який приносив би користь працівникам як на батьківщині, так і за кордоном, і водночас не допустив би повернення до протекціонізму.

Міжнародна міграція, навіть вміло керована, не еквівалентна національній стратегії розвитку людського потенціалу. Еміграція не здатна сформувати перспективи розвитку для всієї

нації. У кращому випадку міграція – це шлях, який доповнює більш загальні локальні і загальнонаціональні зусилля зі скорочення бідності та підвищення людського потенціалу.

1. «Trends in international migrant stock: the 2008 revision», United Nations database, POP/DB/MIG/Rev.2008.
2. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.oecd.org/els/migration/imo
3. Дилип Рата, Санкет Мохантра, Ани Силвал. Міграція и денежные переводы: цифры и факты – 2011

УДК 331.101.262:314

Король В. С.

ДЕМОРОЗВИТОК – ПРИРОДНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ КРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ

Визначено роль деморозвитку у формуванні людського потенціалу нації та регіонів, тенденції розвитку населення, основні аспекти політики народонаселення.

Ключові слова: деморозвиток, народонаселення, людський потенціал.

I. Постановка проблеми. Стратегічною метою в Україні визначено побудову гуманного, демократичного суспільства з опорою на загальнолюдські цінності. У зв'язку з цим неабиякого значення набуває питання якнайповнішого пізнання людського потенціалу в усіх його проявах. У практичному ж плані йдеться про нагальну необхідність кожного суспільства нагально розуміти та ефективно використовувати власний людський, у т. ч. інтелектуальний, потенціал. А тим часом на шляху відтворення та подальшого використання людського потенціалу стоять численні перешкоди об'єктивного та суб'єктивного характеру. Особливо істотними є бар'єри, що гальмують поступальний рух суспільств перехідного типу, до яких належить і українське. Серед них, у першу чергу, необхідно відзначити несприятливі тенденції сучасного демографічного розвитку. Загалом, у багатьох країнах з перехідною економікою економічна і демографічна кризи тісно пов'язані між собою і посилюють одна одну.

З метою недопущення некерованості та стихійності деморозвитку в Україні повинна проводитись виважена, цілеспрямована демографічна політика, метою якої є припинення зменшення чисельності населення, орієнтація на пріоритетне значення якісних характеристик

/ Отдел Всемирного банка по оценке перспектив развития. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.worldbank.org/prospects/migrationandremittances

Influence of international labour migration on development of countries-donors and countries-recipients of labour force is analysed. Economic consequences are considered on macro and microlevel.

Probed intercommunication of global economic crisis with reduction of employment of migrants, so related to it migration of capital and social consequences.

людського потенціалу, спроможних забезпечити досягнення цілей і завдань подальшого прогресивного розвитку суспільства. Впровадженню в життя такої політики повинен передувати всебічний аналіз сучасних особливостей деморозвитку країни та її регіонів. Такий аналіз тим більше необхідний тому, що за всіх умов носієм і продуцентом людського потенціалу, завдяки якому і створюється національне багатство, завжди виступає народонаселення як своєрідна біосоціальна система з домінуванням у ній соціального.

Народонаселення, будучи специфічним системним формуванням, здавна приваблювало об'єкт дослідження не тільки власне демографів, але й представників інших суспільствознавчих наукових дисциплін, що розглядали цей феномен з властивої для них точки зору. Домінуючою, однак, завжди залишалась точка зору, згідно з якою народонаселення розглядається як найвагоміший чинник суспільного розвитку.

Особлива роль народонаселення в економічному і соціальному розвитку визначається тим, що воно є суб'єктом і об'єктом людської життєдіяльності. Керуючись передусім власними потребами, населення є як творцем, так і споживачем відповідних благ. Іншими словами, виробник і споживач виступають у тісному взаємозв'язку.

II. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сам термін «народонаселення» вперше ввів у обіг французький вчений А. Гійяр, який у 1855 р. опублікував книгу «Елементи статистики людини, або порівняльна демографія». В найзагальнішому вигляді народонаселення визначається як складна, порівняно стійка су-

купність людей, що природно-історичним чином формується і безперервно самовідтворюється у процесі виробництва та відтворення безпосереднього життя як головний матеріальний компонент людського суспільства[1]. Звідси органічно окреслюється предмет демографії як самостійної науки, що полягає у вивченні закономірностей та соціальної обумовленості народжуваності, смертності, шлюбності, відтворення сімей, відтворення населення в цілому як єдності цих процесів[2].

Важливий внесок у дослідження розвитку народонаселення зробили вітчизняні дослідники, зокрема Ю. А. Корчак-Чепурківський, М. В. Птуха, сучасні демографи С. І. Пирожков, Е. М. Лібанова, В. С. Стещенко, В. І. Піскунов, Т. А. Заяць, О. І. Хомра та ін. Згадані вчені не обмежувались суто теоретичними побудовами, а глибоко проаналізували демографічний та соціально-економічний розвиток суспільства, здійснили ряд принципових уточнень стосовно ключових категорій демографічної науки. Зокрема, В. С. Стещенко та В. І. Піскунов переконливо довели, що народонаселення фактично являє собою соціальний організм, який характеризує демографічну реальність країни і дозволяє охопити найбільш складне в демографії – процес і механізм збереження міри населення (вселюдності) як емерджентної властивості життя цього організму[3].

III. Виклад основного матеріалу дослідження. У цілому, демографія як самостійна наука засвідчує, що тенденції розвитку населення ґрунтуються на тріаді «соціально-економічні умови – демографічна поведінка – інтенсивність демографічних процесів». Проте одночасно вона встановила, що не слід перебільшувати залежність наряду розвитку демопроектів від соціально-економічних умов існування людей, оскільки ці процеси значною мірою залежать від діяння власних, суто демографічних законів і закономірностей. У міру звільнення людини від дії стихійних природних, і особливо, соціальних сил зростає автономність розвитку народонаселення щодо загальних соціально-економічних умов. І лише радикальна зміна характеру суспільних відносин, наприклад, перехід до розвитку економіки на ринковій основі, може тимчасово посилити вказану залежність.

Для пояснення закономірностей деморозвитку найчастіше використовуються дві наступні концепції. Одна з них відома за назвою

демографічного переходу і стосується зміни типів відтворення народонаселення. Так, стосовно демографічного переходу до сучасного типу відтворення населення науковці обґрунтували чотири послідовні його фази залежно від коефіцієнтів народжуваності та смертності: **I фаза**, коли зниження смертності випереджує зниження народжуваності, в результаті чого чисельність населення певної території інтенсивно зростає; **II фаза**, за якої коефіцієнт смертності ще більше знижується, але відстає від зниження народжуваності, внаслідок чого ріст населення поступово сповільнюється; **III фаза**, коли відбувається зростання коефіцієнта смертності, а також подальше зниження народжуваності, внаслідок чого відтворення населення набуває нестійких форм; **IV фаза**, за якої коефіцієнт смертності зближується з коефіцієнтом народжуваності, а процес демографічної стабілізації завершується на рівні простого відтворення населення[4]. Стосовно деморозвитку України впродовж останніх десятиліть можна однозначно стверджувати, що в нашій країні завершився перехід до сучасного типу відтворення населення. Проте демопроекти в Україні та деяких інших постсоціалістичних країнах набули настільки своєрідної специфіки, що дозволяє висунути припущення про можливість виділення в демографічному переході ще **п'ятої, додаткової фази**, за якої смертність різко перевищує народжуваність, унаслідок чого на певний проміжок часу встановлюється стійка, і до того ж зростаюча депопуляція[5].

Друга концепція ґрунтується на використанні системи законів народонаселення. Ця концепція пов'язана з уявленнями про існування суспільних формацій і є доволі суперечливою, що виявляється передусім у відсутності одностайності в трактуванні законів народонаселення. За деякими підрахунками, досі було запропоновано 55 формулювань закону народонаселення. Що ж стосується факторів, які тією чи іншою мірою впливають на розвиток народонаселення в цілому, то їх справжню кількість ще ніхто з науковців не спромігся визначити.

Останню обставину варто мати на увазі, зокрема, коли йдеться про характер і зміст демопроектів в Україні, які стають не тільки предметом аналізу, а інколи і об'єктом певних політичних спекуляцій. При вивченні людського потенціалу важливим є врахування не тільки законо-

мірностей демопроцесу, але й генетики народонаселення, суть якої полягає в передачі генетичної інформації в генераціях, її розподілі у просторі розселення людини, зміні у процесі міграції, взаємодії населення з довкіллям. Отже, генетику народонаселення можна розглядати як царину взаємодії генетики і демографії, в межах якої проявляються генетичні наслідки демопроцесів. Щодо розширеного трактування демографічної політики, яке часто трапляється навіть у програмних документах, то воно швидше перегукується з напрямками політики соціальної (в демографічній літературі – з політикою народонаселення) і включає такі основні моменти.

1. Зміни умов праці (визначення меж працездатного віку, масштаби зайнятості працездатного населення у працездатному віці, тривалість робочого дня, робочого тижня, охорона праці, кваліфікаційна і спеціальна підготовка, профорієнтація).

2. Зміни умов життя всіх верств населення (реальна заробітна плата і рівень доходів, майнове розшарування суспільства, масштаби бідності, передумови становлення середнього класу, період перебування у працездатному віці, комфортність проживання, медичне обслуговування і його доступність, масштаби вільного часу тощо).

3. Вплив на відтворення населення через соціальну мобільність, режим відтворення поколінь, міграційну рухомість.

Таким чином, визначення суті демографічної політики ґрунтується на тому, що об'єктом її впливу є відтворення населення. Суть як загальнонаціональної, так і регіональної демополітики зводиться до досягнення бажаного в довготерміновій перспективі типу цього відтворення. В такому ключі нам видається правомірно користуватись її визначенням як «системи загальноприйнятих на рівні управління ідеї і концептуально об'єктивних засобів, за допомогою яких держава та її соціальні інститути, дотримуючись принципів, адекватних конкретним історичним умовам, передбачають досягнення встановлених якісних та кількісних цілей демографічного розвитку, що відповідають перспективним цілям соціально-економічного розвитку держави загалом» [7]. Системний підхід у трактуванні демополітики дає змогу визначити в ній конкретні структурно-функціональні зрізи.

Теоретичні розмірковування з цього приводу мають виняткове значення для з'ясування

ролі деморозвитку у формуванні людського потенціалу нації. Це дозволяє належно врахувати демографічні рівні процесів, пов'язаних, наприклад, з економічними, політичними та іншими явищами, які мали місце в Україні ХХ ст. і позначалися на природному розвитку її населення.

Спираючись на демостатистичні дослідження, різні вітчизняні та зарубіжні інституції, а саме НДІМЕ (Державний НДІ інформації і моделювання економіки), НІСД (Національний інститут стратегічних досліджень), МСД СНД (Міждержавний статистичний комітет), РПС (Рада з вивчення продуктивних сил), ООН, Бюро цenzів США розробили прогнозні оцінки чисельності населення країни на період 2000-2025 рр. [7], представлені в таблиці 1.

Як видно з наведених даних, чисельність населення країни за середнім, найбільш зваженим прогнозом у 2025 р. мала б коливатись у межах 46,7-48,7 млн. осіб. Однак дані як загальнодержавного перепису, так і поточного обліку населення переконливо свідчать про надмірний оптимізм навіть песимістичних варіантів запропонованих прогнозів. Найбільш близьким до дійсності виявився прогноз, здійснений Державним НДІ інформації і моделювання економіки. Як справедливо відзначають провідні фахівці з теорії народонаселення, зменшення чисельності мешканців країни, що певною мірою зумовлене соціально-економічною кризою, триватиме впродовж всього прогнозованого періоду. При цьому навіть малоймовірне суттєве покращання режиму відтворення населення не зможе, очевидно, компенсувати негативного впливу на процес деморозвитку несприятливої вікової структури. Тому, за найбільш вірогідним середнім варіантом прогнозу, чисельність населення України до 2026 р. скоротиться скоріше за все до 42,1 млн. осіб, або, порівняно з 1999 р. майже на 16%.

Аналіз новітнього деморозвитку країни та її регіонів свідчить, що за основу демографічної політики в ній повинні бути прийняті заходи, спрямовані на зміцнення здоров'я населення і забезпечення такого рівня загальної та професійної його підготовки, які дали б змогу повноцінніше функціонувати трудовому потенціалу за рахунок пріоритетного розвитку його якісної визначеності.

Зважаючи на особливості демографічних процесів у Західному регіоні країни, регіонально соціально-демографічна політика стосовно

Таблиця 1

Прогнозні оцінки чисельності населення України до 2025 р., тис. осіб

Організація	2000р.	2005р.	2010р.	2015р.	2020р.	2025р.
Середній варіант						
НДІМЕ	49627	48068	47300	46936	46674	46706
НІСД	52108	51724	50935			
ООН	50974	50526	50085	49680	49125	48715
МСД СНД	51611	52516				
Бюро цenzів США	50380	50117	49834	49491	49085	48679
Оптимістичний варіант						
НІСД	52297	52200	51965			
ООН	51359	51370	51445	51612	51734	52172
РПС			47600			
Песимістичний варіант						
НІСД	52001	51382	50241			
ООН	50659	49963	49151	48261	47102	45953
РПС			46100			

поліпшення стану здоров'я як інваріант загальнодержавної повинна здійснюватись у рамках реформування всієї системи охорони здоров'я, враховуючи світовий досвід у цій сфері: поступово переорієнтовуючи лікувальну медицину на так звану громадську охорону здоров'я. Ця система, спрямована на попередження різного роду захворювань, не може повністю підміняти традиційну медицину з її клінічним обслуговуванням. Тому обидві системи мають функціонувати паралельно, але значення громадської охорони здоров'я як найперспективнішої й економічно доцільнішої постійно зростатиме.

У зв'язку з цим в регіоні необхідно:

1) адаптувати до ринкових умов окремі розділи раніше розробленої комплексної цільової програми «Підвищення якості трудового потенціалу», насамперед ті, що стосуються попередження та ранньої діагностики особливо небезпечних або найпоширеніших захворювань (пульмонологія, онкологія, кардіологія тощо);

2) сприяти всебічному розвитку сімейної медицини як особливо перспективного напрямку реформування охорони здоров'я, пов'язаного з підготовкою необхідної кількості лікарів широкого профілю, спроможних ефективно надавати первинну та невідкладну медичну допомогу, здійснювати комплекс профілактичних, лікувально-діагностичних і реабілітаційних заходів, вирішувати медико-соціальні проблеми сім'ї;

3) цілеспрямовано впроваджувати страхову медицину, що дасть змогу пристосувати систе-

му охорони здоров'я до ринкових відносин, зокрема до функціонування медичних закладів різних форм власності у конкурентному середовищі;

4) вдосконалювати традиційну медицину з її клінічним обслуговуванням населення за рахунок розширення діапазону стратегічних і тактичних завдань, що передбачає зміну структури надання меддопомоги на користь ресурсозберігаючих видів, оптимізацію мережі медичних закладів, перепрофілювання ліжкового фонду, акредитацію закладів охорони здоров'я, створення єдиного медичного простору в рамках певної адміністративної одиниці, створення і розвиток медико-економічної статистики та медико-економічного аналізу тощо;

5) розбудовувати оздоровчу інфраструктуру, повніше використовувати рекреаційні спроможності регіону, в тому числі шляхом трансформації існуючих курортів у курортотоліси та створення нових рекреаційних парків і курортотолісів як рентабельних соціально-економічних структур, інтегрованих на профілактику і відновлювальну діяльність у сфері охорони здоров'я.

IV. Висновки. Усе сказане вище додатково свідчить про необхідність вдосконалення в країні та її регіонах демографічної політики як складової політики соціальної. Метою її за всіх умов повинна залишатись спрямованість суспільства на досягнення оптимальних кількісних і якісних показників деморозвитку. При цьому необхідно зауважити, що демографічна політи-

ка в чистому вигляді може здійснюватись, коли її результати досягаються прямим стимулюванням народжуваності, імміграції або еміграції, плануванням сім'ї тощо. В такому випадку викристалізовується конкретна мета - досягнення суспільством певних кількісних параметрів його розвитку. Якщо ж суспільство намагається досягти певного рівня якісного розвитку народонаселення, то одними тільки заходами суто демографічного змісту домогтися цього навряд чи вдасться. Тому, в більшості випадків здійснюється комплексна соціальна політика, в якій системно поєднуються заходи власне демографічного, економічного, юридичного, морального та іншого плану. Саме таке поєднання у разі неможливості безпосереднього впливу на демографічну поведінку громадян гарантує підтримання на досягнутому рівні якісних особливостей людського потенціалу.

У зв'язку з цим в Україні як на державному, так і регіональному рівнях актуалізується така демополітика, основні складники якої опираються на використання соціально-економічних та мотиваційних механізмів регулювання людської діяльності, додатково підкріплених відповідною юридичною основою. В країні затверджено ряд державних програм, зокрема

з охорони материнства і дитинства, планування сім'ї, прийнято законодавчі акти, що стосуються демографічного характеру і які мають загальногуманістичне спрямування.

1. Народонаселение. Энциклопедический словарь. – М., 1994. – С. 251.
2. Демографический энциклопедический словарь. – М., 1985. – С. 118.
3. Стещенко В., Піскунов В. До питання про концепцію національної демополітики // Демографічні дослідження. Вип. 18. – К., 1996. – С. 5.
4. Демографический энциклопедический словарь. – М., 1985. – С. 115.
5. Цапок С., Ноджак Л. Народонаселення – головна передумова становлення трудового потенціалу суспільства // Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С. 35.
6. Прибитков І. М. Основи демографії. – К., 1995. – С. 5.
7. Злупко С. М., Раденький Й. І. Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення в Україні. – Львів, 2001. – С. 56-57.
8. Стещенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефановський А. Демографічні перспективи України до 2026 року. – К., 1999. – С. 9.

Certainly role of demographic development in forming of human potential of nation and regions, progress of population trends, basic moments of policy of population.

Гуменюк В. В. Угрин М. В.

РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК МУНІЦИПАЛЬНИЙ ВАЖІЛЬ ОПТИМІЗАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ

Розглянуто питання розвитку рекреаційно-курортної діяльності у взаємозв'язку з структурними зрушеннями на ринку праці, проблемами фінансового забезпечення зайнятості населення, підготовки галузевих кадрів.

Ключові слова: рекреаційна діяльність, ринок праці, зайнятість населення, економічна активність, туризм, курортне господарство, муніципальний менеджмент.

I. Вступ. Негативні впливи світової фінансової кризи для України є відчутними не тільки у фінансово-кредитній системі, але й торкаються реального сектора економіки, призводять до деструктивних змін на ринку праці. З урахуванням факту ослаблення політичною нестабільністю, проблемами щодо курсу гривні на

валютному ринку, високими темпами інфляції та іншими внутрішніми проблемами національної економіки, відбувається зниження реальних доходів населення, зростання безробіття, трудової міграції у країни з вищим рівнем імунітету до глобальних фінансових катаклізмів та внутрішньополітичних негараздів. У подібній ситуації тим важелем, використання якого дозволяло оздоровити всю національну економіку, в різних країнах нерідко ставав туризм.

За даними Всесвітньої туристичної організації (ВТО), в галузі туризму використовується приблизно 7% світового капіталу, зосереджено 1 і % світових споживчих витрат, зайнято понад 10% світових трудових ресурсів. У 2008 році у світі було зареєстровано 776 мільйонів приїжджених туристів, а надходження від міжнародного туризму досягло 572 мільярда доларів

(без обліку надходжень від міжнародного транспорту). Світовий експорт товарів і послуг на 13%, а в країнах ЄС – на 14% формується завдяки туризму. Частка надходжень від туристичної діяльності до сукупного ВВП країн ЄС становить 8%, що забезпечує близько 11% їх економічного зростання. Крім того, позитивна роль туризму виявляється у забезпеченні зайнятості населення – у країнах ЄС кількість працівників туристичної індустрії становить 12% від загальної кількості зайнятих. Зайнятість населення в рекреаційно-туристичному комплексі України (без сезонних працівників) складає близько 1% економічно активного населення (170 тис. чол.), тоді як середньоевропейський показник становить 6-8% [1, 2, 3].

В умовах ринкових трансформацій у світовій економіці відбуваються процеси перерозподілу робочої сили, зростають міграційні потоки з менш розвинених регіонів світу в більш розвинені. Для України ця проблема є надзвичайно актуальною, адже значна частина населення не може працевлаштуватись за фахом і змушена виїжджати за кордон у пошуках тимчасового чи постійного працевлаштування. В той же час розвиток туризму і курортного господарства активізовує зайнятість населення у регіональному, та національному масштабах економіки, забезпечує створення додаткових робочих місць, зокрема в таких сферах як транспорт, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво продукції туристичного попиту, тобто виступає своєрідним каталізатором соціально-економічного розвитку.

Маючи на меті інтеграцію з ЄС та очікуючи на успішну реалізацію туристичних пропозицій на міжнародному туристичному ринку, Україна повинна досягнути не лише високого рівня фінансового забезпечення зайнятості населення в цілому та в рекреаційній сфері зокрема, а й істотного підвищення соціально-економічної ефективності туристичного бізнесу, його деініціалізації.

II. Постановка завдання. Дослідженню питань функціонування ринку праці, формування та використання людського капіталу, зайнятості населення приділялась значна увага у працях О. А. Грішнєвої, В. Д. Лагутіна, Е. М. Лібанової, М. Д. Романюка та ін. Однак існує чимало важливих проблем, які спонукають вчених неодноразово повертатись до ґрунтовних та комплексних досліджень функціонування

ринку праці в умовах глобалізації, чинників, що впливають на фінансове забезпечення зайнятості населення, механізмів державної політики регулювання, окремих важелів підвищення ефективності ринку праці в адміністративно-територіальному та національному масштабах. На даний час спостерігається відсутність ґрунтовних досліджень науково-практичного характеру, в яких увага була б зосереджена на питаннях муніципального менеджменту забезпечення зайнятості населення в контексті сталого розвитку рекреаційно-курортного господарства України.

Україна має перспективи активізації туристичної діяльності, а це, в свою чергу, повинно супроводжуватись зростанням ділової активності та зайнятості населення. Метою даного дослідження є обґрунтування цілісної концепції підвищення рівня зайнятості населення та показників його економічної активності, що досягається в результаті забезпечення сталого розвитку рекреаційної діяльності адміністративно-територіального утворення обласного масштабу. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати кілька конкретних завдань, а саме:

– розгляд питання сталого розвитку рекреаційно-курортної діяльності в контексті туристичної політики муніципалітетів, спрямованої на підвищення зайнятості населення адміністративно-територіальних утворень;

– проведення моніторингу економічної активності та зайнятості населення, з'ясування ключових чинників, що визначають структурні зрушення на ринку праці туристично привабливого регіону України – Івано-Франківщини;

– обґрунтування необхідності підготовки та перепідготовки галузевих кадрів відповідно до сучасних потреб інноваційного розвитку рекреаційного господарства Івано-Франківщини та запитів регіонального ринку праці.

III. Результати. Відповідно до Закону України «Про курорти», рекреаційна територія характеризується: 1) особливо цінними та унікальними природно-лікувальними ресурсами, які рідко зустрічаються на території України, мають обмежене поширення або невеликі запаси у родовищах та є особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань; 2) загальнопоширеними природно-лікувальними ресурсами, які зустрічаються в різних регіонах України, мають значні за-

паси та придатні для використання в оздоровчих цілях [4]. Рекреаційно-курортна територія має бути належним чином облаштована; крім власне лікувального закладу, необхідне й інфраструктурне забезпечення (транспортне сполучення, заклади розміщення, харчування, зв'язок тощо). Насамперед необхідно використати уже наявну інфраструктуру рекреаційно-курортних територій, модернізувавши її.

Сталий розвиток рекреаційно-курортних територій зумовлюється наявністю рекреаційних ресурсів, їх унікальністю, оздоровчо-лікувальною якістю, стійкістю екосистем курортів України до антропогенного навантаження, техногенних впливів на природне середовище, туристичною привабливістю, інфраструктурним забезпеченням, комфортністю, соціально-побутовими умовами для рекреації. Концепція сталого розвитку в контексті функціональних особливостей курортно-рекреаційної сфери є на сьогоднішній день орієнтиром, визнанням стандартом, що регламентує вектор організації, функціонування та розвитку курортного господарства за принципами збереження й відтворення рекреаційних ресурсів як елементів національного багатства України, створення умов для забезпечення доступності та фінансової спроможності реалізації потреб кожної людини в рекреації, оздоровленні та відпочинку.

Зайнятими у сфері рекреаційної діяльності є працюючі за трудовою угодою (контрактом), в тому числі, особи, які працюють за винагороду на умовах повного або неповного робочого дня, а також виконують іншу оплачувану роботу; особи, які займаються підприємницькою діяльністю в галузі туризму; особи, які зайняті в індустрії «сільського зеленого» туризму, зайняті у сфері народних художніх промислів та збуту продукції туристам; особи, які призначені або обрані на оплачувані посади і здійснюють координаційно-управлінські функції у сфері туризму; особи, які навчаються стаціонарно за фахом, зокрема з участю різних служб сприяння зайнятості населення; особи, які тимчасово працюють на території інших держав, однак забезпечують діяльність суб'єктів господарювання туристичної галузі у сфері іноземного та зарубіжного туризму, та інші категорії зайнятих у сфері рекреації.

Варто зазначити, що у випадку оцінки зайнятості населення за статистичними даними, поданими суб'єктами господарювання, не враховуються показники зовнішньо невиявленої

зайнятості населення в галузі туризму. Проте, навіть за умови оцінювання не зовсім об'єктивного емпіричного матеріалу, що, безперечно, ускладнює формулювання правильних висновків та результатів дослідження, все ж таки видається можливим визначити ключові чинники, які впливають на офіційну зайнятість населення залежно від державної політики регулювання розвитку туризму.

Ринкові перетворення в Україні стали каталізатором реформування підприємств та організацій, змін їх форм власності, видів економічної діяльності. Ці структурні процеси спричинили значне зниження рівня зайнятості та показників економічної активності населення. В адміністративно-територіальних утвореннях України зосереджений значний рекреаційно-курортний потенціал, який при ефективному використанні здатний привести не лише до розвитку туризму, а й дати поштовх для розвитку регіональних ринків праці. При ефективному державному управлінні туризм може давати відчутні результати у сфері економічної активності та зайнятості населення як для окремих регіонів, так і для держави.

Зайнятість населення та економічна активність, показники, що їх характеризують, взаємопов'язані. Поняття зайнятості населення у законодавчому трактуванні сформульоване як «діяльність громадян, що пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі» [5].

Для оцінювання економічної активності та зайнятості населення як у національному, так і в регіональному масштабі необхідна наявність достатнього інформаційного забезпечення. Однією з головних причин відсутності належного інформаційного забезпечення є, перш за все, проблеми різної галузевої та відомчої приналежності суб'єктів рекреаційного господарства, а відтак відсутністю організованого належним чином статистичного обліку туристичної діяльності, і як наслідок – показники зайнятості у сфері туризму «розчиняються» у даних з інших галузей економіки (охорона здоров'я, соціальне забезпечення, культура, готельна індустрія, транспорт та ін.).

Основу фактологічної бази цього дослідження складають головним чином офіційні матеріали Державного комітету статистики України [6, 7] та Головного управління статистики в Івано-Франківській області [8, 9]. Результати

досліджень концентруються на питаннях сталого розвитку рекреаційної діяльності, активізації економічної активності та зайнятості населення в Івано-Франківській області.

Середньорічна чисельність постійного населення Івано-Франківщини у 2007 р. становила 1381,3 тис. осіб, серед них 586,2 тис. осіб (42,4%) проживали у міських поселеннях, 795,1 тис. осіб (57,6%) – у сільській місцевості. У віковій структурі населення Івано-Франківської області 73,4% (1014,6 тис. осіб) становили особи у віці 15-70 років, з них 83,4% – у працездатному віці (жінки у віці 15-54 роки, чоловіки – 15-59 років). За даними обстеження, у 2007р. серед населення у віці 15-70 років 57,4% складала категорія економічно активного населення, решту (42,6%) – економічно неактивного населення (поза робочою силою).

В Івано-Франківській області середньорічна чисельність економічно активного населення віком 15-70 років у 2007 р., порівняно з 2006 р., збільшилась а 2,3% і становила 582,5 тис. осіб, з яких 535,7 тис. осіб або 92,0% були зайняті економічною діяльністю, а решта 46,8 тис. осіб – відповідно до методології Міжнародної організації праці (МОП), класифікувалися як безробітні. Структурні зрушення в економічній активності населення ілюструє рисі.

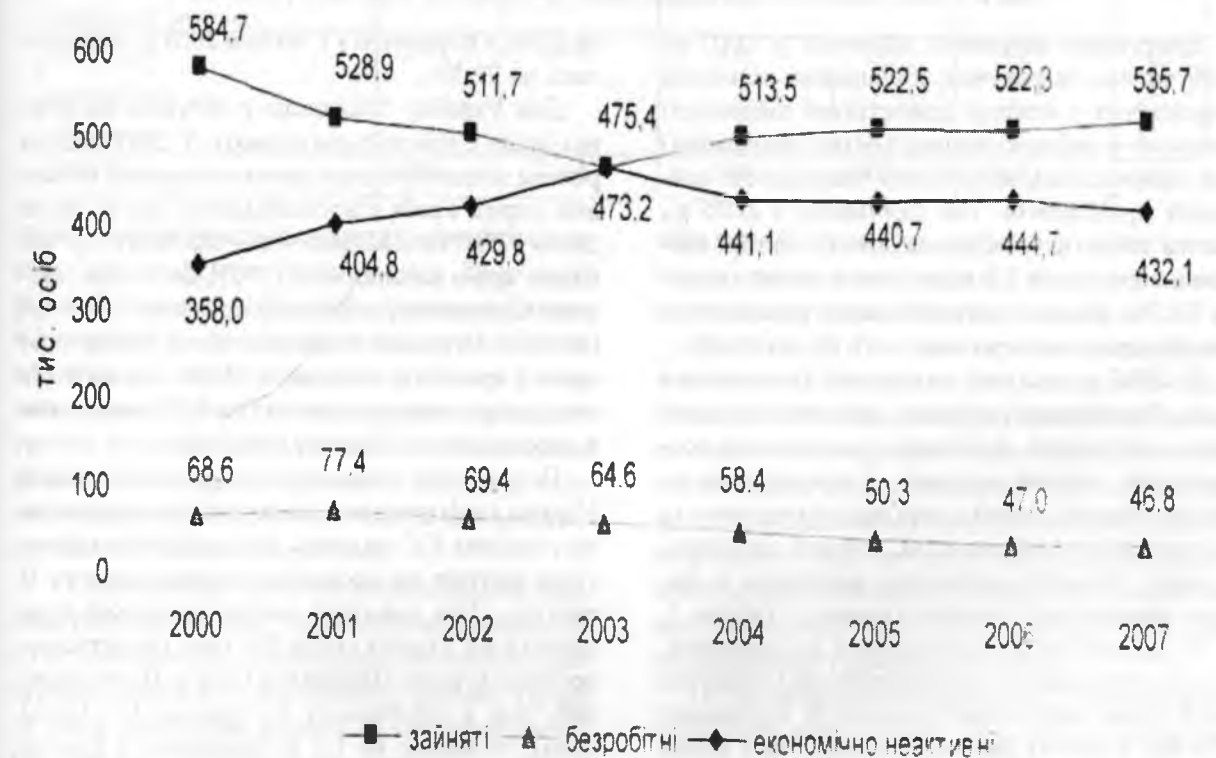

Рис. 1. Динаміка економічної активності населення Івано-Франківщини віком 15-70 років у 2000-2007 роках*

Чисельність економічно активного населення працездатного віку у 2007 р. порівняно з 2006 р. збільшилась на 1,6% і становила 539,0 тис. осіб або 92,5% від зазначеної категорії населення віком 15-70 років. Рівень економічної активності населення віком 15-70 років зріс на 1,3 відсоткових пункта (міського населення – на 1,0%, сільського – на 1,5%) і склав 57,4%, населення працездатного віку – відповідно на 0,7 відсоткових пункта і склав 63,7%. Із 432,1 тис. осіб економічно неактивного населення у віці 15-70 років у 2007 р. 41,1% отримували пенсію за віком, по інвалідності та на пільгових умовах, кожний четвертий (24,9%) був учнем або студентом, кожний п'ятий (20,9%) – зайнятим у домогосподарстві.

Чисельність зайнятого населення області віком 15-70 років у 2007 р. збільшилась на 13,4 тис. осіб, і становила 535,7 тис. осіб, з яких особи працездатного віку склали 492,2 тис. осіб (91,9%). Рівень зайнятості населення віком 15-70 років зріс на 1,3% і в цілому по області склав 52,8%. Зростання зайнятості спостерігалось як серед міського (на 0,7 %), так і серед сільського населення (на 1,7 %). При цьому рівень зайнятості сільського населення перевищив на 1,2 відсоткового пункта цей показник міського населення.

У докризовий період тенденції підвищення рівня зайнятості були характерними для представників обох статей, міських та сільських жителів, як працездатного віку, так і старших працездатного. І ак, рівень зайнятості населення працездатного віку збільшився з 57,4% у 2006 р. до 58,2% у 2007 р, а населення старше працездатного віку – з 22,6% до 25,7%, відповідно. Рівень зайнятості населення віком 15-70 років у 2006-2007 рр. у відсотках до населення відповідної демографічної групи подано на рис. 2.

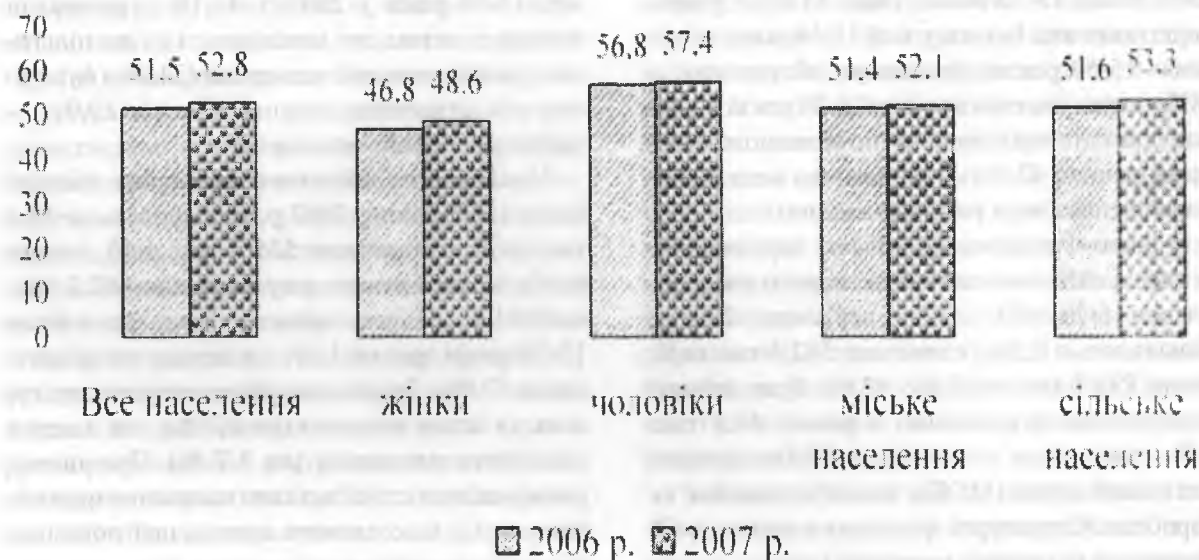

Рис. 2. Рівень зайнятості населення віком 15-70 років у 2006-2007 роках*

Зростання кількості зайнятих у 2007 р. відбувалось за рахунок збільшення кількості працюючих у секторі самостійної зайнятості (зокрема у неформальному секторі економіки) при одночасному скороченні чисельності найманих працівників. Так, порівняно з 2006 р., частка зайнятих у неформальному секторі економіки зросла на 2,2 відсоткових пункта складала 33,7%. Питома вага найманих працівників за цей період зменшилась із 57,7% до 56,2%.

У 2007 р. кожний четвертий громадянин Івано-Франківської області, зайнятий економічною діяльністю, працював у сільському господарстві, кожний шостий – у промисловості, майже кожний п'ятий у торгівлі, готельному та ресторанному господарстві, кожний десятий – в освіті. Кількість зайнятого населення за видами економічної діяльності подано у таблиці 1.

За результатами проведеного дослідження, в регіоні продовжується перерозподіл зайнятих за сферами економічної діяльності. Порівняно з 2006р. кількість зайнятих зросла у всіх видах економічної діяльності, крім промисловості, де спостерігалось зменшення на 1,1%. Незважаючи на позитивну динаміку, серед регіонів Ук-

раїни Івано-Франківська область у 2007 р. за рівнем зайнятості посіла передостаннє місце (52,8%) перед Тернопільською (52,7%). По Україні цей показник склав 58,7%.

Станом на 1 лютого 2009р. в Івано-Франківській області на обліку в державній службі зайнятості перебувало 31,1 тис. громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, з них 30,5 тис. або 98,2% отримали офіційний статус безробітних. Впродовж січня 2009 р. кількість зареєстрованих безробітних зменшилась

на 1,2%, а порівняно з 1 лютого 2008 р. збільшилась на 22,5%.

Для України показовою є ситуація на ринках праці Європейського союзу. У 2007 році за рівнем зайнятості населення найвищий показник серед країн Європейського союзу мала Данія (77,1%), а найнижчий – Мальта (55,7%). Серед країн колишнього СРСР, що стали членами Євросоюзу, найвищий показник в Естонії (69,4%). Середній показник рівня зайнятості країн Євросоюзу становить 65,4%, що на 0,7% вище, ніж у минулому році і на 6,7% вище, ніж в середньому по Україні (табл. 2).

Порівняння даних вартості робочої сили в Україні з інформацією аналогічного дослідження у країнах ЄС свідчить про подібність структури витрат та водночас значно нижчу її вартість. Так, показник витрат на одного працівника по Україні склав 267 євро (за середньорічним курсом Нацбанку) і був у 10 раз нижчий, ніж в середньому по країнах ЄС (2672 євро), та майже на 1/3 в порівнянні з Росією (379 євро) у 2005 році.

Це означає, що рівень оплати праці, що склався на ринку праці Івано-Франківської об-

Таблиця 1

Структура та динаміка офіційної зайнятості населення Івано-Франківщини за видами економічної діяльності (тис. осіб)*

Види економічної діяльності	Чисельність працюючих у 2006 р.			Чисельність працюючих у 2007 р.		
	усього	в т.ч. наймані	у % до підсумку	усього	в т.ч. наймані	у % до
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	125,9	20,7	6,9	129,9	17,3	24,2
Промисловість	87,5	70,9	24,0	86,5	68,9	16,2
Будівництво	26,5	17,7	5,9	27,1	17,7	5,1
Діяльність готелів та ресторанів	93,3	26,1	8,7	98,7	27,7	18,4
Діяльність транспорту та зв'язку	28,7	20,7	6,9	29,0	21,0	5,4
Фінансова діяльність	6,2	5,9	2,0	7,5	7,2	1,4
Надання послуг підприємцям	17,3	14,2	4,7	18,7	15,4	3,5
Державне управління	21,3	21,3	7,1	21,5	21,5	4,0
Освіта	52,6	52,1	17,0	53,0	52,5	9,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	38,6	37,9	13,0	38,7	38,0	7,2
Інші види економічної діяльності	24,4	14,0	4,6	25,1	14,1	4,7
Усього	522,3	301,5	100	535,7	301,3	100,0

ласті, не сприймається працівниками як належний і не приваблює робочу силу. Зростання рівня зайнятості осіб, старших працездатного віку, свідчить також і про недостатній рівень соціального захисту населення. Однак рівень життя населення – це інша проблема, яка потребує окремого дослідження, проте низький рівень оплати праці є однією з основних причин низького рівня зайнятості та економічної активності населення регіону.

IV. Висновки. Івано-Франківщина має перспективи активізації туристичної діяльності, а це, в свою чергу, супроводжуватиметься зростанням зайнятості населення у регіоні. Проте за умов змін форм власності, господарського, податкового законодавства, а також під впливом об'єктивних ринкових трансформацій відбувається зміна суб'єктної структури у на-

ціональній економіці, зокрема у туристичній галузі, що впливає на зміну показників кількості та структури зайнятості населення.

Численні зв'язки туризму з іншими галузями економіки породжують неконтрольовані економічні та соціокультурні ефекти, поширення яких часто перебуває поза сферою контролю суб'єктів господарювання туристичної галузі. Муніципальний менеджмент регулювання розвитку туризму має бути спрямований на мінімізацію негативних і збільшення позитивних результатів функціонування суб'єктів господарювання туристичної галузі.

На часі важливим завданням є, з одного боку, створення сприятливих фінансових умов для започаткування та ведення бізнесу підприємцями-фізичними особами, а з другого – розробка та впровадження державної політики регу-

Таблиця 2

Рівень зайнятості населення в Україні та країнах Європейського союзу
(у відсотках до всього населення відповідного віку)

Територіальні утворення	Все населення						
	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Україна	55,8	56,0	56,2	56,7	57,7	57,9	58,7
Європейський союз	62,4	62,8	62,9	63,3	63,8	64,7	65,4
Австрія	68,5	68,7	68,9	67,8	68,6	70,2	71,4
Бельгія	60,5	59,9	59,6	60,3	61,1	61,0	62,0
Греція	56,5	57,5	58,7	59,4	60,1	61,0	61,4
Данія	76,3	75,9	75,1	75,7	75,9	77,4	77,1
Естонія	60,4	62,0	62,9	63,0	64,4	68,1	69,4
Ірландія	65,2	65,5	65,5	66,3	67,6	68,6	69,1
Іспанія	56,3	58,5	59,8	61,1	63,3	64,8	65,6
Італія	53,7	55,5	56,1	57,6	57,6	58,4	58,7
Кіпр	65,7	68,6	69,2	68,9	68,5	69,6	71,0
Латвія	57,5	60,4	61,8	62,3	63,3	66,3	ио,л
Литва	59,1	59,9	61,1	61,2	62,6	63,6	64,9
Люксембург	62,7	63,4	62,2	62,5	63,6	63,6	63,6
Мальта	54,2	54,4	54,2	54,0	53,9	54,8	55,7
Нідерланди	72,9	74,4	73,6	73,1	73,2	74,3	76,0
Німеччина	65,6	65,4	65,0	65,0	65,4	67,2	69,4
Польща	55,0	51,5	51,2	51,7	52,8	54,5	57,0
Португалія	68,4	68,8	68,1	67,8	67,5	67,9	67,8
Словаччина	56,8	56,8	57,7	57,0	57,7	59,4	60,7
Словенія	62,8	63,4	62,6	65,3	66,0	66,6	67,8
Великобританія	71,2	71,3	71,5	71,6	71,7	71,5	71,3
Угорщина	56,3	56,2	57,0	56,8	56,9	57,3	57,3
Фінляндія	67,2	68,1	67,7	67,6	68,4	69,3	70,3
Франція	62,1	63,0	63,3	63,1	63,1	63,0	64,6
Чехія	65,0	65,4	64,7	64,2	64,8	65,3	66,1
Швеція	73,0	73,6	72,9	72,1	72,3	73,1	74,2

лювання, яка б унеможливила стимулювання штучної неефективності: зумисну збитковість, штучне подрібнення активів, тонізацію бізнесу, активізацію технології зумисних ліквідацій суб'єктів рекреаційного господарства. Розвиток приватної ініціативи не повинен бути руйнівним для державних, муніципальних, відомчих та інших закладів рекреаційного типу.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку зумовлені інноваційною спрямованістю розвитку туризму, готельного та ресторанного господарств, посиленням конкуренції у цих сферах діяльності, тенденцією до

більш жорсткого контролю за роботою підприємств готельного та ресторанного господарств з боку державних органів в Україні. Необхідність підвищення рівня зайнятості населення в Івано-Франківській області зумовлює потребу професійної підготовки та перепідготовки кадрів для рекреаційного господарства, поєднання у наявних і майбутніх працівників туристичної сфери спеціальних знань з організації надання різних рекреаційних послуг.

Стратегічним напрямом політики зайнятості як на регіональному, так і на державному рівні повинна бути мотивація населення до саморе-

алізації через зайнятість на ринку праці. В контексті сталого розвитку рекреаційного господарства особливо гостро стоїть проблема підготовки фахівців з курортного сервісу: ресурсних – спеціалістах з питань використання природних ресурсів; технологів – організаторах лікувально-оздоровчої діяльності на курортах; курортних туроператорах – фахівцях для роботи на ринку лікувально-оздоровчого туризму (раніше потреба в таких спеціалістах була відсутня, оскільки

функціонує розподільча система в реалізації путівок); аніматорів – фахівців з розробки та реалізації програм спілкування і організації дозвілля. Підготовка фахівців за даними напрямами дозволить забезпечити адміністративно-територіальні утворення України фахівцями нової формації, які мають належний освітньо-кваліфікаційний рівень; підвищенню їх професійної та соціальної мобільності, розвитку здібностей щодо проведення інноваційної перебудови рекреаційно-курортного господарства; сприятиме більш ефективному формуванню людського капіталу з урахуванням потреб та запитів сучасного ринку праці.

1. Електронний ресурс Всесвітньої туристичної організації – <http://www.world-tourism.org>.

УДК 005 95

Шимановська-Діанич Л. М.

НАСТАВНИЦТВО ЯК МЕТОД РОЗВИТКУ
ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ

У статті наводяться результати систематизації поглядів науковців на наставництво, як на метод управління персоналу. Шляхом порівняльної характеристики визначені його відмінності від тренінгів, управлінського консультування, коучінгу і психотерапії. Обґрунтовано доцільність формування ринкового підходу до його організації та впровадження в процес управління персоналом організації і, зокрема, його розвитку.

Ключові слова: розвиток, персонал, наставництво, тренінг, управлінське консультування, коучінг, управління, метод

I. Вступ. Питання ефективного, швидкого та повноцінного включення нових співробітників в колектив і роботу та їх подальшого розвитку, були і залишаються актуальними завж-

2. Електронний ресурс Міністерства культури і туризму. – <http://www.tourism.gov.ua>.

3. Електронний ресурс Державного комітету статистики України. – <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

4. Закон України „Про курорти» // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 50. – ст. 435.

5. Закон України „Про зайнятість населення» // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 14, ст. 170 (із змінами № 3483-IV (3483-15) від 23.02.2006, ВВР, 2006, № 32, ст. 271).

6. Економічна активність населення України 2007 / Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2008. – 224 с. – С. 174-176.

7. Методика формування у 2004-2008 роках вибірових сукупностей для проведення базових вибірових обстежень населення: умов життя домогосподарств, економічної активності населення та сільськогосподарської діяльності населення. – К.: Держкомстат України 2006. – 32 с.

8. Економічна активність населення області 2007 / Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2008. – 106 с. – С. 31-47.

9. Праця Івано-Франківщини 2007. / Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2008. – 338 с. – С. 24-28.

The question of development of resort economy is considered in intercommunication with structural changes at the market of labour, by the problems of the financial providing of employment of population, training of of a particular branch personnels.

ди. З цією метою організації використовують як традиційні так і нетрадиційні методи. Наука та практика управління персоналом на сьогоднішній день володіє досить широким арсеналом таких методів. Це і наставництво, і більш сучасні методи, такі як тренінги, управлінське консультування та коучінг. Іноді ці методи ототожнюють, хоча більш глибокий аналіз їх сутності дає підстави говорити про відмінності, як у плані цілей, завдань та змісту, так і стосовно підходів до їх організації, впровадження, забезпечення та включення в загальну систему методів управління як організацією в цілому так і її персоналом.

Досвід практичної діяльності як зарубіжних компаній так і вітчизняних організацій та підприємств у сфері управління розвитком персоналу свідчить про те, що незважаючи на популярність та своєрідну «моду» на тренінги та

коучінг, іноді і їх не вистачає для того, щоб передати працівнику всі тонкощі професії і тоді на допомогу приходить випробуваний роками метод – наставництво. Разом з тим, реалії сьогодення вимагають переосмислення та трансформації наставництва з урахуванням вимог ринкової економіки, особливо на сучасному етапі її існування.

Питання щодо сутності, ролі та використання наставництва є предметом розгляду різних наук: психології, соціології, педагогіки, управління тощо. Дослідженням наставництва у більшій мірі займалися і продовжують займатися представники зарубіжних наукових шкіл, серед яких найбільший інтерес викликають роботи Д. Меггінсона, Д. Клаттербака, Э. Парслоу, М. Рейя. Але як правило ці автори здебільшого розглядають наставництво з психологічної та соціальної точки зору. Певне місце питанням наставництва відводиться в наукових працях присвячених управлінню персоналом, серед яких привертають до себе увагу роботи Армстронга М., Балабанової Л., Кристофера Є., Крушельницької О., Ламберта Т., Швальбе Б., Швальбе Х., Сардак О., Стеттнера М., Бакірової, Г., Беляцького М., Весніна В., Журавльова П., Мельничук Д., Мурашко М., Михайлової Л., Одегова Ю., Полякова В., Кібанова О., Чижова М., Шекшні С. та інших. Ці автори розглядають наставництво в основному тільки як метод професійного навчання, у той час як публікації зарубіжних авторів і досвід провідних компаній дає можливість говорити про те, що даний метод може бути з успіхом використаний практично на всіх етапах процесу управління персоналом і сприяти його постійному розвитку.

Перехід до ринкових умов господарювання та визначення в якості одного з найголовніших факторів розвитку організації – креативно-емоційного інтелекту людини вимагає як формування нової методології та вибору більш сучасних методів управління персоналом організації і зокрема його розвитком, так і переосмислення та відродження тих традиційних методів, які довгий час були популярними і ефективними, а з переходом до ринкової економіки дещо втратили своє значення.

II. Постановка завдання. Все вище означене є свідченням актуальності розгляду даної проблеми і необхідності подальших наукових розробок у цій сфері, тому метою даної статті є систематизація поглядів на наставництво, як на метод управління розвитком персоналу, виз-

начення його відмінностей від тренінгів, управлінського консультування, коучінгу і психотерапії, та обґрунтування доцільності формування ринкового підходу до його організації та впровадження в процес управління персоналом організації

III. Результати. Аналіз публікацій як вітчизняних так і зарубіжних науковців, які досліджували таке явище як наставництво, дає можливість представити широке різноманіття інтерпретацій його змісту як у сфері бізнесу, освіти, так і в суспільстві в цілому [1-12] і навіряд чи здивує той факт, що не існує простих визначень або моделей, які універсально підходили б до всіх перерахованих умов. Нам необхідно спробувати зрозуміти як їх відмінності, так і подібності.

Щодо дослідження наставництва зарубіжними науковцями, то одним з найперших авторів, які зробили спробу дати визначення наставництву, був англієць Девід Меггінсон [12], який вважав, що наставництво являє собою значну допомогу персоналу, особливо у тому випадку коли він потребує перспектив і бачення майбутніх можливостей. При цьому він підкреслював, що наставництво вимагає певної довіри, яка на його думку була втрачена у відносинах лінійного менеджменту, називаючи його при цьому «судовим», через те, що він вимагає постійної підтримки дисциплін і оцінки рівня майстерності і професіоналізму.

Доповідь, яка була опублікована в 1989 році Радою національних академічних нагород Великобританії (Council for National Academic Awards) і Державною службою навчання Великобританії (Government Training Agency), трактує наставництво таким чином: «Існує багато визначень та точок зору на роль наставника, і всі вони вміщують в собі дієслова «підтримувати», «керувати», «сприяти» і т. п. їх найважливіші аспекти пов'язані зі слуханням, задаванням запитань і відкриттям перспектив, а не з інструктажем, наказуванням і обмеженням. Для успішного розвитку управління наставники просто необхідні, так як вони можуть мати значний вплив на формування установок і заохочення гарної управлінської практики.... Високоякісне наставництво пов'язано з компетентністю, досвідом і чітким визначенням ролей, але, крім цього, воно значною мірою визначається правильним балансом особистісних якостей» [7, с 90-91].

Девід Клаттербак у 1991 році писав у своїй

книзі «Кожен відчуває потребу у наставнику», що наставник – це людина, яка володіє певним досвідом і найголовніше, вона готова поділитися своїми знаннями з менш досвідченими людьми. При цьому важливим фактором для такого обміну знаннями є взаємна довіра. На його думку, однією з найперших характеристик наставника повинно бути суміщення в одній особі ролей керівника і однолітка, що дасть можливість, у свою чергу, стати йому своєрідною перехідною фігурою у розвитку індивіду. Клаттербак вважає, що наставництво повинно включати в себе коучінг, фесилітацію, консультування і створення мережі контактів завдяки яким наставник повинен піднімати дух і заохочувати учня, ділитися з ним своїм ентузіазмом щодо роботи [8].

Існують і інші визначення наставництва, наприклад: «В умовах сучасного бізнесу наставництво завжди віддалено меншою мірою на один порядок (від відповідальності безпосереднього лінійного керівництва); воно спрямоване на довготривале придбання і застосування навичок у процесі розвитку кар'єри і здійснюється у формі консультування і надання порад [7, с. 91]»; «Наставники – це люди, які за рахунок своїх дій і своєї роботи допомагають іншим людям реалізовувати свій потенціал [11]»; «Назвемо ми це коучінгом, допомогою, порадою, консультуванням або наставництвом, якщо воно проводиться якісно, його ефективність буде залежати головним чином від віри того менеджера, який здійснює цей процес у людський потенціал [12]»; «Наставництво – це процес, до якого входить не тільки коучінг, але і більш широке консультування і підтримка, наприклад кар'єрне консультування, привелійований доступ до інформації і т.ін. [9].

Але якими б не були ті чи інші визначення наставництва, одне можна сказати без заперечень, і це є істиною: будь-яка людина, яка досягла успіху як правило завдячує у цьому не тільки собі, а тим людям, які турбувалися про її зростання і розвиток. І таку людину можна назвати у будь-якому випадку наставником.

У 1998 році Клаттербак в книзі «Спілки що навчають – проникнення в талант» описав наставництво у вигляді інтегруючої функції: «Наставництво – один з найбільш сильних підходів, що розвивається, який є доступним індивідам і організаціям. Розповсюдження структурованих наставницьких програм спочатку в США, а потім в Європі і Азіатсько-Тихоокеанському

регіоні, безумовно, було дуже швидким» [7, с. 92].

Автор зазначав, що на його думку більша частина широко розповсюджених непорозумінь, які торкаються того, що таке наставництво і чим воно не є, виникає головним чином у наслідок існування двох різних теоретичних шкіл. Традиційна північноамериканська концепція наставництва втілюється в образі деякої старшої за віком і більш впливової людини, яка очікує прихильності у відповідь на мудрі поради, керівництво і руку допомоги. У межах даної персоніфікації наставником може бути лінійний менеджер, безпосередній керівник певної людини. Для опису такого типу відносин як правило використовують термін «протеже», який відносно мало вказує на наявність у цих стосунках навчання (з будь-якої сторони) і багато уяви переводить на допомогу і здійснення правильних з точки зору кар'єрного зростання дій.

Європейське розуміння наставництва, навпроти, передбачає, що наставник володіє скоріше більшим досвідом, ніж більшим впливом. На справді ж однією з характеристик ефективних відносин наставництва є відсунення в сторону будь яких відмінностей, щоб обидві сторони могли вести себе на рівних. У результаті європейські наставники майже завжди незалежні, головним чином тому, що будь-якій людині складно відкритися перед будь-ким, у чий владі вплинути на розмір її заробітної платні, статусу і загального благополуччя. Головна мета таких відносин – навчання і розвиток, хоча результатом навчання може стати розвиток здатності учня управляти своєю кар'єрою.

Європейський центр наставництва, який акумулює узгодженість (неамериканських) думок вважає, що наставництво являє собою автономну допомогу однієї людини іншій у здійсненні значних переходів на інший рівень знань, професійних навичок або мислення і свідомості.

Узагальнивши досвід американських і європейських компаній Д. Клаттербак у своїй роботі «Каждый нуждается в наставнике: забота о таланте в вашей организации», яка була опублікована у 2006 році виділив дві моделі наставництва (mentoring): північноамериканську і європейську [5].

Північноамериканська модель, яка має назву «Спонсорське наставництво», передбачає допомогу людині, яка є старшою за віком або

більш впливовою за протекже. За цією моделлю відбувається одностороннє навчання протекже, за рахунок переймання досвіду та слідування порадам наставника. Основа взаємостосунків у цій моделі – авторитет і вплив наставника. Завдання наставника надавати поради і спрямовувати дії протекже.

Спонсорське наставництво застосовується в основному у програмах для нових співробітників. Складність застосування цієї моделі полягає в тому, що наставник, який одночасно є і безпосереднім керівником, повинен виконувати три ролі: вчителя, який розвиває професійні знання та навички; керівника у стилі «коучінг», який дає зворотній розвиваючий зв'язок щодо діяльності співробітника на робочому місці; наставника, який дає розуміння професійного розвитку, розповідає про корпоративну культуру організації, можливості росту, планування кар'єри. Тому важливим є розподіл цих ролей між декількома посадовими особами. Наприклад: знайомство з підприємством, його корпоративною культурою – працівник кадрової служби; постановка оперативних завдань і контроль – безпосередній керівник; введення до фаху – наставник.

Європейська модель, яка має назву «Наставництво, що розвиває» передбачає, що наставник має більше досвіду у тих або інших питаннях, ніж впливу. Відносини ґрунтуються на довірі та рівності сторін і передбачають

двостороннє навчання. Особа, що навчається має назву не протекже, а учень (mentee). Завдання наставника – консультувати учня, застосовуючи коучінг та фісильтацію. Безпосередній керівник не має права бути наставником. Наставництво що розвиває застосовується в основному у програмах кадрового резерву або в роботі з перспективними, талановитими співробітниками як інструмент їх утримання. При цьому слід пам'ятати, що сеанси наставництва ефективні тільки тоді, коли учні мають власні ідеї для реалізації своїх цілей. Наставники не повинні визначати цілі розвитку своїх учнів, вони повинні лише допомагати їм прогресувати у вже обраному напрямі. Це не означає, що вони не можуть дати пораду при виборі кар'єрного шляху, це означає, що особа яку наставляють повинна мати своє власне досить чітке бачення завдання.

Крім того, подальше дослідження досвіду організації та використання наставництва як вітчизняними так і закордонними компаніями,

дало нам можливість виділити два основних підходи, які мають принципові відмінності: наставництво для студентів/стажерів (internship) і наставництво для співробітників (mentoring).

У процесі Internship відбувається більш директивна взаємодія наставника і студента/стажера, під час якої наставник, який може бути і прямим керівником, передає йому знання та навички.

При використанні підходу Mentoring, менті (співробітник) не знаходиться у прямому підпорядкуванні у свого ментора.

Э. Парслоу і М. Рей у своїй книзі «Коучинг в обучении: практические методы и техники» зазначають, що наставництво реалізується в основному в індивідуальному порядку і може здійснюватися в різних контекстах і за різних умов [7, с. 88], формулюючи при цьому такі моделі взаємостосунків (рис):

– корпоративний наставник, який діє як керівник, радник і консультант на різних стадіях розвитку кар'єри тієї особи яка наставляється: від прийому на роботу, через етап формальної підготовки до позиції топ-менеджера і, можливо, аж до виходу на пенсію;

– кваліфікаційний наставник, призначення якого вимагає професійна асоціація або агенція (служба зайнятості), яку спонсорує уряд; він повинен супроводжувати пошукача (учня) при проходженні ним програм навчання, підводячи його до екзамєну на одержання професійної кваліфікації або на національний професійний екзамєн;

– соціальний наставник виступає у ролі друга, експерта-радника або консультанта і працює з людьми у широкому спектрі ситуацій, де вони можуть знаходитися у складному становищі або у потенційно чи реально важкому стані.

Крім того, в організаціях які активно використовують наставництво прийнято виділяти певні типи і види наставників. Найбільш характерними типами наставників є такі [7, с.93]:

Приклади виділення цих типів наставників, можна побачити у багатьох організаціях, причому в одній великій організації іноді можуть бути присутніми і всі три типи одночасно.

Роль корпоративних наставників часто вводиться для підтримки специфічних груп співробітників, серед яких: новачки; люди, які щойно закінчили навчання; жінки; представники етичних меншин; люди, які володіють спеціальними потребами (інваліди), і люди, які знахо-

Рис. Моделі взаємостосунків у наставництві

дяться у невідгідному становищі; люди, перед якими відкриваються перспективи зміни кар'єри, можливість потрапити під скорочення штатів або звільнення на пенсію; люди, які прагнуть самостійно управляти власним навчанням і розвитком. Цими ж авторами виділені і дві групи наставників: за призначенням і на громадських засадах.

Отже, термін «наставництво» не є новим, але останнім часом він досить часто використовується тільки як синонім іноземного запозичення «коучінг», але як доводить наше дослідження він за значимістю дещо інший (табл.).

Виходячи з тих характеристик які подані у таблиці, наставник – це людина яка має багатий життєвий та духовний досвід, є професіоналом у багатьох сферах життєдіяльності, володіє аналітичними здібностями, бажає і має здібності допомагати людям у вирішенні складних проблем у житті, бізнесі і кар'єрі. Відповідно людина з якою працює наставник – ставленик – це людина яка потребує такої допомоги, бажає змін і готова прийняти допомогу наставника. Таким чином, на нашу думку, наставництво – це інтегруюче, комплексне, системне і безперервне співробітництво між наставни-

ком та ставлеником, яке сприяє його постійному професійно-особистісному розвитку.

Щодо відмінностей наставництва від інших методів розвитку персоналу, зокрема: тренінгів, психологічного консультування, та психотерапії, то найбільш характерні ознаки цих методів також подані у таблиці, а це остаточно дає підстави говорити про відповідну унікальність даного методу, що позначається на його цілях та завданнях, функціях та особливостях реалізації. Але найголовнішим є те, що наставництво, як метод розвитку персоналу, на відміну від вищезначених, є доступним для будь-якої організації і фактично не існує жодних перепон на шляху його впровадження і використання.

Що стосується сутності, особливостей організації та використання наставництва в практиці діяльності вітчизняних підприємств та досліджень у цій сфері вітчизняних науковців [2, 3, 4, 6], то тут варто звернути увагу на те, що по-перше існує досить обмежена кількість публікацій з цих питань, по-друге, найчастіше про наставництво говорять як про метод навчання персоналу на робочому місці вказуючи на те, що наставництво застосовується разом

з учнівством «...при фаховій підготовці нових працівників, а також у програмах підвищення кваліфікації та перепідготовки. Ці методи звичайно полягають у закріпленні за тими, хто навчається, більш досвідчених працівників, які контролюють їхню роботу і надають допомогу порадами, підказуваннями і навчанням конкретних професійних навичок» [4, с. 334], «це процес передачі знань і умінь від більш досвідченої і компетентної людини менш досвідченій, методом співбесіди, консультування, поради і методом ускладнюючих завдань» [3, с. 98]. У цілому слід зазначити, що у вітчизняній науковій літературі майже не розглядаються питання управління та ролі наставництва, особливо що стосується розвитку персоналу, дуже мало публікацій які б стосувалися питань його організації та практичного використання. Тому та увага, яку приділяють даному методу зарубіжні науковці та компанії, вказуючи при цьому на його ефективність та доцільність, особливо у складних не тільки економічних але й соціально-психологічних умовах ринкової економіки, примушує і нас говорити про необхідність перегляду ставлення до наставництва та формування більш сучасного ринкового підходу до його організації та використання в діяльності вітчизняних підприємств та організацій, адже наставництво, як метод розвитку персоналу, має право на існування і повинно займати своє унікальне місце серед інших більш сучасних методів

IV. Висновки. Таким чином, провівши дослідження і з'ясувавши найбільш характерні риси наставництва, можна зробити такі висновки. По-перше, наставництво є одним з методів адаптації та розвитку персоналу, який на відміну від тренінгів, консультування, коучінгу та психотерапії, які потребують відповідного кадрового (професійного) забезпечення, може бути використаний у будь-якій організації. По-друге, очевидним стає той факт, «що особливості застосування і враження учасників процесу наставництва будуть відрізнятися в різних національних і культурних середовищах, і що ми всі можемо навчитися будь-чому один у одного і отримати від цього навчання користь» [7, с. 95]. У той же час, незважаючи на те, що на перший погляд наставництво видається як досить простий метод, його організація та впро-

вадження потребують системного та комплексного підходу, що і буде предметом наших подальших досліджень.

1. Армстронг М. Практика управління людськими ресурсами: 10-е изд. [пер.с англ. под ред. С. К. Мордовина] / М. Армстронг – СПб.: Питер, 2009. – 848 с.

2. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управление персоналом: [навч. посіб.] / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 512 с.

3. Крушельницька О. В., Мельничук Д. П. Управление персоналом: [навч. посіб.] / О. В. Крушельницька, Д. П. Мельничук. – К.: Кондор. – 2003. – 296 с.

4. Мурашко М. І. Менеджмент персоналу: [навч. посіб.] / М. І. Мурашко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2008. – 435 с.

5. Наставничество как метод неформального обучения (назва з екрану). Матеріали компанії «Амплуа брокер». [Електронний ресурс]: – Офіційний сайт портала об обучении и развитии персонала [Trainings.ru](http://www.Trainings.ru). Режим доступу: <http://www.Trainings.ru>.

6. Оганесян И. А. Управление персоналом организации. / И. А. Оганесян. – Мн.: Амалфея, 2000. – 256 с.

7. Парслоу Э., Рей М. Коучинг в обучении: практические методы и техники. / Э. Парслоу, М. Рей. – СПб.: Питер, 2003. – 204 с.

8. Clutterbuck D. Everyone Needs a Mentor. London. Institute of Personnel and Development (IPD). 1991. [Електронний ресурс] / D. Clutterbuck. – Офіційний сайт Електронної бібліотеки «NLP-BOOK» режим доступу: <http://www.lib.eliseeva.com.ua>

9. Landsberg M The Tao of Coaching. London. Harpert Collins. 1996. – [Електронний ресурс] / M. Landsberg – Офіційний сайт Електронної бібліотеки «NLP-BOOK» режим доступу: <http://www.lib.eliseeva.com.ua>

10. Megginson D., Baydell T. A Manager's Guide to Coaching. London British Association for Commercial and Industrial Education. 1979. – [Електронний ресурс] / D. Megginson, T. Baydell. – Офіційний сайт Електронної бібліотеки «NLP-BOOK» режим доступу: <http://www.lib.eliseeva.com.ua>

11. Shea G. F. Mentoring: a guide to the basics. London, Kogan Page. 1992. – [Електронний ресурс] / G. F. Shea. – Офіційний сайт Електронної бібліотеки «NLP-BOOK» режим доступу: <http://www.lib.eliseeva.com.ua>

12. Whitmore J. Coaching for Performance. London. Nicolas Brealey. 1997. – [Електронний ресурс] / Whitmore J. – Офіційний сайт Електронної бібліотеки «NLP-BOOK» режим доступу: <http://www.lib.eliseeva.com.ua>

In article results of ordering of sights of scientists on preceptorship, as on a management method are resulted by the personnel. By the comparative characteristic its differences from trainings, administrative consultation are defined coaching and psychotherapy, and the expediency of formation of the market approach to its organization and introduction in managerial process by the organization personnel, and first of all is proved by its development

УДК 331.104:349.2

Новак І. М. Чепурко Г. І.

РЕАЛІЗАЦІЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ: ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ НА РИНКУ ПРАЦІ

Стаття присвячена аналізу основних індикаторів ринку праці України в контексті гендерної рівності. Визначено основні проблеми та напрями забезпечення гендерної рівності при реалізації трудових прав працівників у сфері зайнятості, заробітної плати, освіти і професійної підготовки, підвищення кваліфікації, пенсійного забезпечення та умов праці.

Ключові слова: ринок праці, гендерна рівність, зайнятість, заробітна плата, освіта, професійна підготовка, підвищення кваліфікації, пенсійне забезпечення, умови праці.

I. Вступ. Декларація Міжнародної організації праці (МОП) про основоположні принципи і права в сфері праці, прийнята у 1998 р., підтвердила, що недопущення дискримінації за ознакою статі в сфері праці та зайнятості виступає одним з основних трудових прав, яких мають дотримуватися усі країни-члени МОП.

Основними складовими досягнення гендерної рівності є забезпечення рівності у правах, доступі до ресурсів та їх контролі. При цьому гендерні підходи однаково важливі як для забезпечення рівності жінок та вирішення їх проблем, так і для створення умов для реалізації чоловіками тієї частини їх прав, що раніше вважались суто жіночими (участь у вихованні дітей та догляді за ними, створення умов для виконання сімейних обов'язків та ін.).

Теоретичним аспектам гендерної економіки присвячені статті Т. Журженко, Е. Мезенцевої, М. Малишевої, Н. Римашевської та ін. Існування гендерної дискримінації в соціально-економічній сфері України аналізується в роботах М. Баксакової, Г. Герасименко, О. Грішнєвої, Ю. Кулікова, Е. Лібанової, М. Ліборакіної, Л. Лобанової, Е. Плісовської та ін.

Національне трудове законодавство безпосередньо не регулює питань, пов'язаних із забезпеченням гендерної рівності у трудових відносинах. У 2006 р. було прийнято Закон України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” (від 08.09.2006, № 2866-IV), що дозволило певним чином унормувати правовідносини у цій сфері. Згідно з цим Законом, *гендерна рівність* розуміється

як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Зокрема, ст. 17 визначено, що у сфері праці та винагороди за неї жінкам і чоловікам забезпечуються рівні права та можливості. Водночас існування проявів гендерної дискримінації на національному ринку праці, зокрема, нижчих рівнів середньої заробітної плати та пенсій жінок, підвищеного ризику жіночого безробіття та ін., не лише перешкоджає реалізації трудових прав працівників, а й гальмує соціально-економічний розвиток країни в цілому.

II. Постановка завдання. Метою даної роботи є аналіз ситуації щодо забезпечення гендерної рівності в Україні за основними індикаторами ринку праці щодо зайнятості та безробіття, заробітної плати, освіти і професійної підготовки, підвищення кваліфікації, пенсійного забезпечення та умов праці.

III. Результати.

1. Зайнятість та безробіття

За даними обстеження економічної активності населення Державного комітету статистики України, рівень *економічної активності* жінок працездатного віку (15-54 роки) в період 2004-2008 рр. знаходився в межах 68,6-68,7%. При цьому в 2007-2008 рр. негативна динаміка показника змінилась позитивною. Водночас рівень економічної активності чоловіків працездатного віку (15-59 років) за п'ять років збільшився на 2,3% до 75,8% у 2008 р. Показник *рівня зайнятості* жінок працездатного віку має більш позитивну динаміку, але також є меншим і має нижчі темпи росту ніж відповідний показник для чоловіків (2,4% у порівнянні з 5,8%) (рис. 1).

Серед населення, яке визначає власний *статус зайнятості* як «безкоштовно працюючі члени сім'ї», відбувається істотне скорочення частки жінок – на 20,6% або близько однієї третини у 2008 р. до рівня 2000 р. Практично паритетний розподіл за ознакою статі існує серед працюючих за наймом та самозайнятого населення, тоді як серед роботодавців частка жінок не досягає 50,0%, хоча має тенденцію до збільшення (рис. 2).

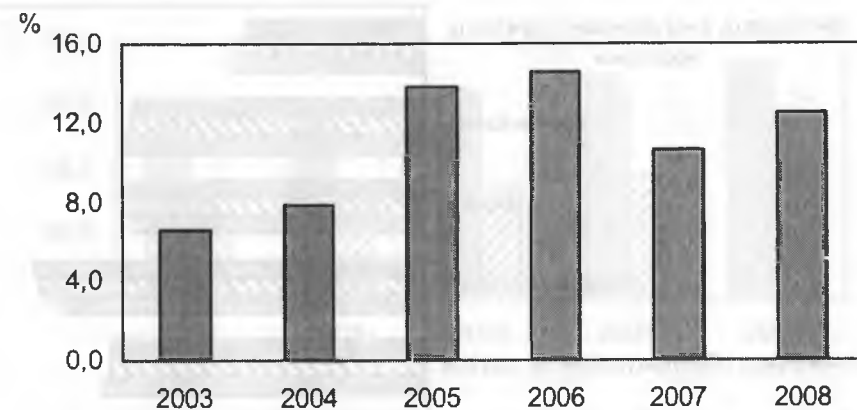

Рис. 4. Частка жінок серед державних службовців-керівників I категорії, 2003-2008 рр.

Джерело: Праця України. Статистичний збірник.

Джерело: Праця України – 2003. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – С. 132. Праця України – 2004. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2005. – С. 130. Праця України – 2005. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2006. – С. 118. Праця України – 2006. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2007. – С. 123. Праця України – 2007. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – С. 131. Праця України – 2008. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – С. 119.

посадами спеціалістів частка жінок має значну перевагу за всіма категоріями посад окрім третьої та четвертої. При цьому якщо в 2003-2004 рр. жінки обіймали 100,0% посад другої (найвищої) категорії, то в 2005-2006 рр. подібна ситуація спостерігалась щодо посад чоловіків третьої категорії.

Серед працівників, вивільнених з економічних причин, у 2000-2002 рр. близько двох третин становили жінки, однак починаючи з 2004 р. частка жінок має стійку тенденцію до зменшення внаслідок чого у 2008 р. в цілому в Україні вона дорівнювала 54,3% і перевищувала 50% у таких видах діяльності, як транспорт і зв'язок (51,6%), промисловість (53,2%), інші види економічної діяльності (59,6%), торгівля (60,1%), операції з нерухомим майном (60,3%), фінансова діяльність (60,6%), готелі та ресторани (72,5%), освіта (70,9%), охорона здоров'я та соціальна допомога (74,0%).

В Україні практично існує гендерний паритет за показником рівня безробіття населення (за методологією МОП) – відхилення його значень для чоловіків і жінок працездатного віку в 2004-2008 рр. не перевищували 0,3%, а 2008 р. зафіксовано їх однакове значення – 6,9%. Динаміка частки жінок у складі незайнятих осіб на обліку державної служби зайнятості та зареєстрованих безробітних є подібною, оскільки

переважна більшість осіб, які перебувають на обліку державної служби зайнятості, отримує статус безробітного. Починаючи з 2002 р. існує тенденція до зменшення обох показників, а за даними 2008 р. зареєстровано істотне їх зниження у порівнянні з попереднім роком – на 5,1% та 6,1% відповідно. Статистичні дані за 2002, 2004-2005 рр. свідчать про досягнення гендерного паритету щодо частки жінок у складі *працевлаштованих громадян*, однак упродовж 2005-2008 рр. вона зменшилась практично до рівня 2001 року (48,6%) (рис. 5).

2. Заробітна плата

Скорочення наполовину існуючого розриву у доходах жінок та чоловіків є завданням щодо забезпечення гендерної рівності в рамках Цілей розвитку тисячоліття для України до 2015 р.¹, індикатором реалізації якого виступає співвідношення середнього рівня заробітної плати жінок та чоловіків, що в 2008 р. становило 75,2% (за планового показника 2007 р. – 76,0%), відтак визначена мета не досягається (рис. 6).

Динаміка співвідношення середньої заробітної плати жінок та чоловіків за окремими видами економічної діяльності ілюструє стійку тенденцію до поглиблення гендерної нерівності у секторах сільського господарства, комунальних та індивідуальних послуг, культури і спорту, відносно низькі рівні даного показника в

Рис. 5. Частка жінок у складі працевлаштованих громадян, 2000-2008 рр.

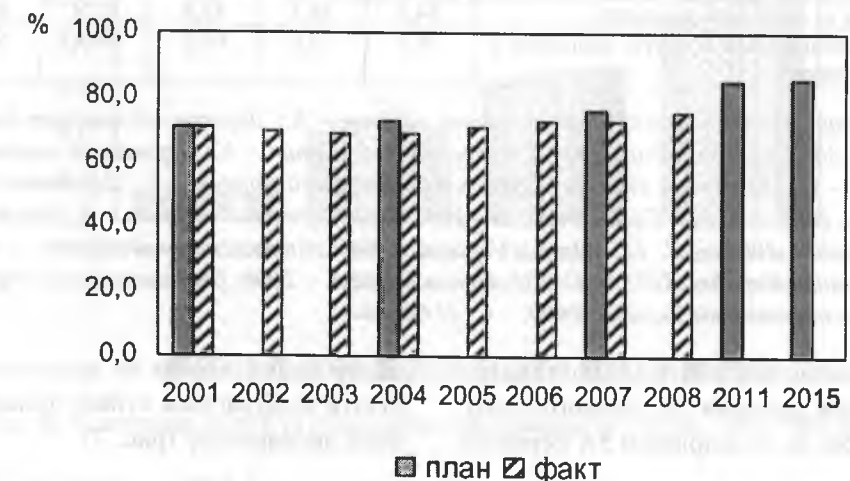
Джерело: Веб-сайт Держкомстату України <http://ukrstat.gov.ua> (розділ «Статистична інформація»).

Рис. 6. Співвідношення середньої заробітної плати жінок та чоловіків, 2001-2015 рр.

Джерело: Україна. Цілі розвитку тисячоліття, 2000+5. Міністерство економіки України. – К.: Видавництво «Дія», 2005. – С. 40. Матеріали засідання «круглого столу» «Цілі розвитку тисячоліття: прогрес на півшляху до 2015 року та нові виклики».

промисловості, фінансовій діяльності, на транспорті й в галузі зв'язку, сфері комунальних та індивідуальних послуг (табл. 1).

3. Освіта і професійна підготовка, підвищення кваліфікації

В 2000-2008 рр. існувала стійка диференціація індексу гендерного паритету серед учнів, слухачів та студентів навчальних закладів¹ за

ступенями освіти – якщо до другого етапу середньої освіти² включно серед учнів переважають особи чоловічої статі, то на першому та другому етапах вищої освіти³ ситуація є протилежною. При цьому індекс гендерного паритету для рівня післясередньої, не вищої освіти⁴ знижується і починаючи з 2005/2006 навчального року є меншим одиниці. Негативною

¹ Розрахований за методикою ЮНЕСКО як співвідношення чисельності жінок до чоловіків.

² 10-11 (12) класи денних і вечірніх загальноосвітніх навчальних закладів, учні (слухачі) професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ), які здобувають повну загальну середню освіту і кваліфікацію «кваліфікований робітник» (за Міжнародною стандартною класифікацією освіти (МСКО)).

³ Перший етап вищої освіти складається з підрівнів 5А (студенти вищих навчальних закладів (ВНЗ) 3-4 рівнів акредитації) та 5В (студенти вищих навчальних закладів (ВНЗ) 1-2 рівнів акредитації), другий етап вищої освіти охоплює аспірантів і докторантів.

⁴ Учні (слухачі) професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ), які після отримання повної загальної середньої освіти здобувають кваліфікацію «кваліфікований робітник».

¹ Документ, що визначає орієнтири розвитку на довгострокову перспективу та є адаптацією глобальних цілей розвитку, прийнятих на Саміті Тисячоліття ООН (2000), з урахуванням національної специфіки.

Таблиця 1

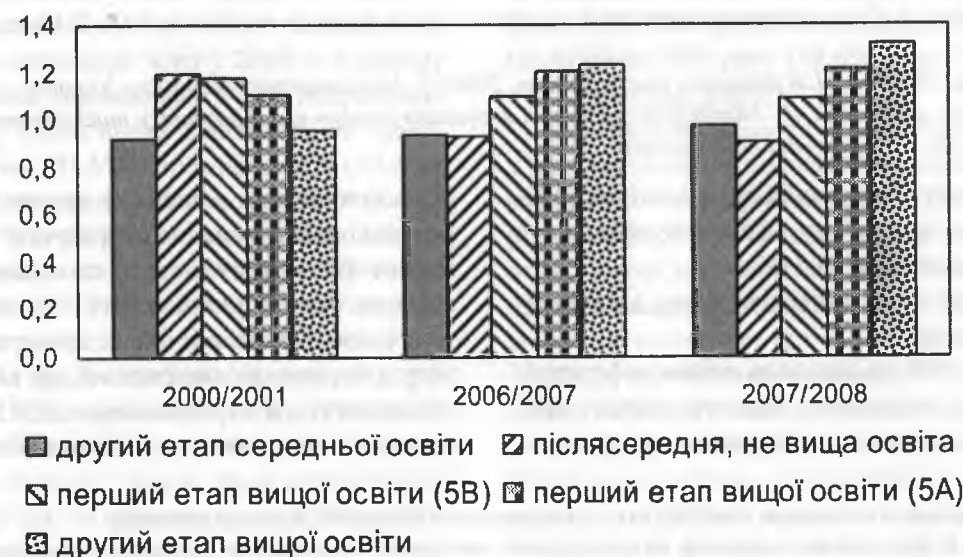
**Співвідношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків
за видами економічної діяльності, 2003-2008 рр., %**

Види економічної діяльності	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Україна	68,6	68,6	70,9	72,8	72,9	75,2
Сільське господарство, мисливство	93,7	89,9	90,5	91,3	91,1	88,6
Лісове господарство	90,5	88,7	90,2	91,5	90,7	92,5
Рибальство, рибництво	91,2	90,2	87,2	96,9	100,9	105,2
Промисловість	66,3	66,5	66,2	67,2	67,3	67,2
Будівництво	76,9	74,7	79,1	81,6	84,0	86,2
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	80,0	75,4	75,7	76,7	78,3	80,4
Готелі та ресторани	71,9	72,3	74,5	78,2	78,4	84,1
Транспорт та зв'язок	73,0	73,7	74,1	73,9	72,2	73,7
Фінансова діяльність	55,2	64,1	65,7	67,4	65,6	68,8
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та послуги підприємцям	82,0	84,6	84,8	87,1	90,4	92,5
Державне управління	80,5	81,1	76,4	80,7	80,5	83,6
Освіта	78,0	82,7	81,5	83,8	84,1	85,4
Охорона здоров'я та соціальна допомога	84,5	86,3	85,8	87,9	85,2	88,0
Комунальні та індивідуальні послуги, діяльність у сфері культури і спорту	76,5	70,6	66,3	68,4	69,1	71,7

Джерела: Праця України – 2003. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – С. 238. Праця України – 2004. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2005. – С. 233. Праця України – 2005. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2006. – С. 219. Праця України – 2006. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2007. – С. 225. Праця України – 2007. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – С. 233. Праця України – 2008. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – С. 222.

динамікою відзначається також індекс гендерного паритету для підрівня 5В першого етапу вищої освіти, тоді як за підрівнем 5А першого

етапу вищої освіти та другим етапом вищої освіти відбувається стійке збільшення гендерного диспаритету (рис. 7).

Рис. 7. Індекс гендерного паритету серед учнів, слухачів та студентів навчальних закладів України за окремими ступенями освіти, 2000-2008 рр.

Джерело: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2008/2009 навчального року. Стат. бюлетень. Держкомстат України. – К., 2008. – С. 10.

Ситуація в сфері підготовки кадрів та підвищення кваліфікації залишається відносно стабільною в останні роки. Частка жінок, яких навчено новим професіям (у % від облікової чисельності працюючих жінок), у 2008 р. по відношенню до 2003 р. не змінилась і становила 1,2%, що в 3,5 рази менше відповідного показника для чоловіків (рис. 8). Частка жінок, які підвищують кваліфікацію, має незначну тенденцію до зростання – за шість років вона збільшилась з 6,2% до 7,0%, однак при цьому є приблизно в 1,5 рази меншою від аналогічного показника для чоловіків, що збільшився з 9,4% до 11,5%.

Рис. 8. Підготовка кадрів та підвищення кваліфікації за статтю, 2003-2008 рр.

Джерела: Праця України – 2003. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – С. 102, 108. Праця України – 2004. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2005. – С. 102, 108. Праця України – 2005. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2006. – С. 90, 96. Праця України – 2006. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2007. – С. 95, 101. Праця України – 2007. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – С. 103, 109. Праця України – 2008. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – С. 93, 99.

4. Пенсійне забезпечення.

Гендерний диспаритет у розмірах пенсійного забезпечення є наслідком існування порівняно низької межі пенсійного віку та його диференціації за ознакою статі – 55 років для жінок та 60 років для чоловіків, тоді як для країн ЄС цей показник зазвичай є вищим і в більшості з них однаковим для чоловіків і жінок (табл. 2). Більш низька, у порівнянні з чоловіками, межа пенсійного віку для жінок і гендерні диспропорції в рівні заробітної плати зумовлюють менші тривалість періоду трудової діяльності та середній розмір заробітку, що береться для обчислення пенсії – середній розмір пенсій жінок дорівнює 67% відповідного показника для чоловіків.

за віком у 42% жінок є меншим від вартісної величини прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Така ситуація має наслідком зростання рівня зайнятості жінок старше працездатного віку – якщо в 2000 р. зайнятою була приблизно п'ята частина жінок пенсійного віку, то у 2008 р. після його досягнення продовжувала працювати вже кожна четверта жінка, тоді як відповідний показник для чоловіків залишився практично без змін (рис. 9).

5. Умови праці

Динаміка чисельності працівників, зайнятих в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, отримують пільги і компенсації та мають право на пенсію на пільго-

Таблиця 2

Межа пенсійного віку в країнах ЄС у 2008 році, років

Країна	Чоловіки	Жінки	Країна	Чоловіки	Жінки
Австрія	65	60	Мальта	61	60
Бельгія	65	64 (з 2009 – 65)	Нідерланди	65	65
Болгарія	63	59 (з 2009 – 60)	Німеччина	65	65
Великобританія	65	60	Польща	65	60
Греція	65	65	Португалія	65	65
Данія	65	65	Румунія	63,5	58,5
Естонія	63	60,5	Словаччина	62	58 р. 9 міс. ¹
Ірландія	65	65	Словенія ²	58-63	56-61
Іспанія	65	65	Угорщина	62	60,5 (з 2009 – 62)
Італія ³	65 (57-65)	60 (57-65)	Фінляндія ⁴	63-68	63-68
Кіпр	65	65	Франція ⁵	60	60
Латвія	62	62	Чехія	61 р. 10 міс.	60 р. 4 міс. ⁶
Литва	62,5	60	Швеція	61-65	61-65
Люксембург	65	65			

Джерело: Finnish Centre for Pension <http://www.etk.fi/Binary.aspx?Section=44569&Item=63124#262,1>

Рис. 9. Рівень зайнятості населення старше працездатного віку за статтю, 2000-2008 рр.

Джерело: Економічна активність населення України 2007. Статистичний збірник. Державний комітет статистики України, 2008. – С. 136 Економічна активність населення України 2008. Статистичний збірник. Державний комітет статистики України, 2009. – С. 141.

¹ Пенсійний вік для жінок, які не мають дітей. Наявність дітей зазвичай збільшує пенсійний вік для жінок на чотири роки.

² Пенсійний вік 58 років (у 2008 р. – 56 років для жінок), якщо страховий стаж складає мінімум 40 років для чоловіків та 38 років для жінок (у 2008 р. – 36 років і 9 місяців). Якщо страховий стаж дорівнює 20 років, пенсійний вік – 63 роки для чоловіків та 61 рік для жінок, якщо страховий стаж – 15-20 років, пенсійний вік – 65 років для чоловіків і 63 роки для жінок.

³ Для осіб, які розпочали трудову діяльність після 1 січня 1996 р. запроваджена нова схема, що ґрунтується на тривалості страхового стажу: 35 років стажу для осіб віком 58 років та 40 років стажу незалежно від віку. Вік виходу на пенсію в залежності від страхового стажу з 2009 р. – 59 років і буде підвищений до 60 років у 2011 р. та до 61 року в 2013 р. У цей період вимагатиметься наявність 36 років страхового стажу. Після реформи вихід на пенсію буде можливим незалежно від віку за умови наявності як мінімум 40 років страхового стажу.

⁴ З 2005 року запроваджено гнучкий пенсійний вік, заснований на пенсійній схемі із залежністю від заробітку, для резидентів країни пенсійний вік – 65 років.

⁵ Особи, які вийшли на пенсію до досягнення 65 років отримують пенсію зменшеного розміру в разі, якщо вони не мають пенсійного стажу 40 років.

⁶ Пенсійний вік для жінок, які не мають дітей. Наявність дітей зазвичай збільшує пенсійний вік для жінок на чотири роки.

⁷ Гнучкий пенсійний вік, заснований на пенсійній схемі із залежністю від заробітку, починаючи від 61 року, за старою схемою – гарантований пенсійний вік 65 років.

вих умовах свідчить про загальну тенденцію до зменшення всіх трьох вище наведених сукупностей. У 2007 р. в порівнянні з 2004 р. чисельність працівників, зайнятих у невідповідних умовах, зменшилась на 6,3%, тих, хто отримує пільги та компенсації – на 2,4%, й тих, хто має право на пільгову пенсію – на 8,5%. Динаміка по окремих категоріях, диференційована за ознакою статі, показує, що темпи скорочення частки жінок у всіх трьох групах значно перевищують аналогічні показники для чоловіків: для працівників, зайнятих у невідповідних умовах – у 3 рази, тих, хто має право на пільгову пенсію – в 2,9 рази й тих, хто отримує пільги та компенсації – в 7,6 рази (табл. 3).

Висновки. Зайнятість та економічна активність жінок працездатного віку в Україні є традиційно нижчими, ніж у відповідній віковій групі чоловіків. Гендерний паритет існує серед найманих працівників та самозайнятих осіб, тоді як серед роботодавців переважають чоловіки, а для категорії зі статусом зайнятості «безкоштовно працюючі члени сім'ї» «точку гендерної рівності» було пройдено у 2005 р. і частка жінок у ній продовжує зменшуватися. Гендерна рівність щодо зайнятості за професійними групами існує лише серед працівників найпростіших професій. Стійка перевага зайнятих чоловіків притаманна професійним групам, що належать до робітничих професій, за-

Таблиця 3

Динаміка чисельності працівників, зайнятих в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, отримують пільги і компенсації та мають право на пенсію на пільгових умовах за статтю, 2004-2007 рр., до попереднього року

Показники	2004	2005	2007	2007 до 2004
Працівники, зайняті в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, усього	0,996	0,994	0,946	0,937
з них:				
Чоловіки	1,003	1,003	0,953	0,958
Жінки	0,977	0,966	0,925	0,873
Працівники, яким встановлено хоча б один із видів пільг і компенсацій, усього	1,020	1,000	0,956	0,976
з них:				
Чоловіки	1,021	1,006	0,965	0,991
Жінки	1,017	0,984	0,737	0,932
Працівники, які мають право на пенсію на пільгових умовах, усього	0,998	0,974	0,942	0,915
з них:				
Чоловіки	1,003	0,984	0,949	0,938
Жінки	0,977	0,927	0,905	0,820

Джерело: Праця України – 2003. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – С. 330, 336, 340, 347, 351, 356. Праця України – 2004. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2005. – С. 312, 319, 323, 329, 333, 338. Праця України – 2005. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2006. – С. 298, 305, 309, 315, 319, 324. Праця України – 2007. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – С. 335, 340, 346, 350, 354, 357.

Співвідношення чоловіків і жінок, зайнятих в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, а також тих, хто отримує пільги та компенсації, впродовж 2003-2007 рр. істотно не змінювалося і становить 3:1. Серед працівників, які мають право на пенсію на пільгових умовах, частка чоловіків є більш високою – від 81,2 до 83,2%. При цьому існує тенденція до зменшення частки жінок серед зайнятих у невідповідних умовах, а також тих, хто отримує пільги і компенсації та має право на пенсію на пільгових умовах (табл. 4).

конодавцям, вищим державним службовцям і керівникам. Поглиблення диспаритету має місце у більшості професійних груп, за винятком професіоналів і працівників, зайнятих у сфері обслуговування та торгівлі. Розподіл державних службовців за статтю відображає існування гендерного диспаритету за всіма категоріями посад як серед керівників, так і серед спеціалістів з переважанням частки жінок на посадах нижчих рівнів та стрімким її зменшенням з переходом до посад вищих рівнів. Розподіл посадових осіб місцевого самоврядування є ще більш нерівномірним, оскільки ча-

Таблиця 4

Динаміка розподілу працівників, зайнятих в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, отримують пільги і компенсації та мають право на пенсію на пільгових умовах за статтю, 2003-2007 рр., %

Показники	2003	2004	2005 ¹	2007
Працівники, зайняті в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, усього	100,0	100,0	100,0	100,0
з них:				
Чоловіки	74,8	75,3	75,9	76,5
Жінки	25,2	24,7	24,1	23,5
Працівники, яким встановлено хоча б один із видів пільг і компенсацій, усього	100,0	100,0	100,0	100,0
з них:				
Чоловіки	73,9	73,9	74,4	75,0
Жінки	26,1	26,1	25,6	25,0
Працівники, які мають право на пенсію на пільгових умовах, усього	100,0	100,0	100,0	100,0
з них:				
Чоловіки	81,2	81,6	82,5	83,2
Жінки	18,8	18,4	17,5	16,8

Джерела: Праця України – 2003. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – С. 330, 336, 340, 347, 351, 356. Праця України – 2004. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2005. – С. 312, 319, 323, 329, 333, 338. Праця України – 2005. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2006. – С. 298, 305, 309, 315, 319, 324. Праця України – 2007. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – С. 335, 340, 346, 350, 354, 357.

стка як жінок, так і чоловіків серед посадових осіб певних категорій в окремі роки досягає 100%.

Існує загальна тенденція до досягнення гендерного паритету серед працівників, вивільнених з економічних причин, втім окремі сектори економіки (сфера послуг, галузі бюджетної сфери) відзначаються істотними диспропорціями та/або негативною динамікою. Якщо за показником рівня безробіття населення (за методологією МОП) в Україні має місце паритетний розподіл за ознакою статі, то зареєстрований ринок праці має переважно «жіноче обличчя». Значне зменшення в 2008 р. частки жінок на ньому є наслідком стрімкого падіння обсягів виробництва під впливом світової фінансово-економічної кризи у базових галузях економіки, де зайняті переважно чоловіки – будівництві, хімічній, металургійній промисловості та машинобудуванні. Вивільнення ними працівників у другому півріччі 2008 р. призвело до помітного збільшення частки чоловіків на зареєстрованому ринку праці. Працевлаштування громадян державною службою зайнятості забезпечувало реалізацію рівного доступу до праці для чоловіків і жінок в період 2002-2005 рр., втім зменшення частки працевлаштованих жінок у наступні три роки має наслідком збільшення гендерних диспропорцій.

IV. Висновки. Визначена національними Цілями розвитку тисячоліття до 2015 р. мета щодо забезпечення подвійного скорочення гендерного диспаритету за рівнем заробітної плати сьогодні залишається не реалізованою відтак у порівнянні з чоловіками жінки в Україні мають значно менші заробітки.

Гендерні диспропорції в сфері вищої освіти в Україні виявляються у стійкому збільшенні частки жінок серед студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, аспірантів та докторантів. Водночас у сфері підготовки і підвищення кваліфікації ситуація є протилежною: частка жінок, які опанували нові професії та підвищили кваліфікацію, менше відповідних показників для чоловіків в 3,2-3,5 та 1,5-1,7 рази відповідно.

Диференціація пенсійного віку за статтю та нерівність у заробітках може розглядатися як обмеження права жінок на працю, адже призводить до того, що жінки на пенсії живуть довше і мають нижчий рівень доходу ніж чоловіки, та відповідно, більш високий ризик бідності. У зв'язку з цим, відмінною рисою національного профілю зайнятості населення в розрізі вікових груп є більш високий, у порівнянні з європейськими країнами, рівень зайнятості жінок старше працездатного віку. З огляду на те, що демографічний базис нашої краї-

ни, як і більшості країн ЄС, формується під впливом тенденцій, властивих для суспільства із зруженим відтворенням населення: скорочення чисельності населення у працездатному віці та зростання частки старших вікових груп у його структурі, продовження періоду трудового життя, реалізація політики активного старіння населення, використання навичок та досвіду працівників старшого віку, визначені пріоритетними напрямками Європейської стратегії зайнятості (1997), мають знайти практичне втілення й в Україні.

Інтерпретація результатів щодо змін чисельності працівників, які зайняті у невідповідних умовах, отримують пільги та компенсації й мають право на пільгову пенсію на практиці може означати, що умови праці жінок покращуються швидше, ніж умови праці чоловіків і до певної міри вказувати на існування проблеми гендерної нерівності. Водночас більш низька частка жінок у структурі працівників, які мають право на пенсію на пільгових умовах вказує на те, що жінки, зайняті у невідповідних умовах праці, меншою мірою залучені до роботи на посадах, що дають право на пільгову пенсію. Втім, висновок щодо загального поліпшення умов праці, зроблений на підставі позитивної динаміки проаналізованих статистичних показників, може не відповідати реальному стану справ, оскільки встановлення факту відхилення умов праці від нормативних, а також виникнення пов'язаних з цим прав

на отримання пільг і компенсацій та пенсії на пільгових умовах, встановлюється на підставі проведення атестації профспілок України, свідчить про існування численних порушень прав працівників [1].

1. Марушенко Т. Пільгове пенсійне забезпечення працівників, зайнятих на роботах із шкідливими та важкими умовами праці: реалії робочих місць, практика проведення якої, за інформацією Федерації сьогоднішнього. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.fpsu.org.ua/news/ukraine-world/20090805-002/>

2. Сорокин П. Социальная и культурная динамика / Пер. с англ. В. В. Сапова. – СПб.: Изд-во Русского Христианского гуманитарного Института, 2000. – 1054 с.

2. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / Общ.ред. и сост. предисл. А. Ю. Согомонов / Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.

3. Тарасенко В. І. Інституціональний підхід у структурній соціології // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства: наукові доповіді та повідомлення III Всеукраїнської соціологічної конференції. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2003. – С. 54–58.

4. Шкаратан О. И., Ильин В. И. Социальная стратификация России и восточной Европы: Сравнительный анализ. – М.: ГУ ВШЭ, 2006. – 468 с.

The article is devoted to the analysis of the basic indicators of labour market Ukraine at the context of gender equality. The basic problems and directions of maintenance of gender equality are defined at realisation of the labour rights of workers in sphere of employment, a wages, education and professional training, improvement of professional skill, a provision of pensions and working conditions.

Романюк Д. М.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СТРАТИФІКАЦІЯ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ

Стаття присвячена аналізу основних концепцій соціально-економічної стратифікації суспільства та проблем нерівності населення. Обґрунтовано критерії формування соціально-економічної структури суспільства.

Ключові слова: соціально-економічна стратифікація, соціальна нерівність, економічна стратифікація, стратифікаційна структура суспільства.

I. Вступ. Проблема соціальної нерівності є однією з тих, які людство називає «вічними». Вивченням природи та причин нерівності у суспільстві займалися ще філософи стародав-

ньої Греції. Але перші найбільш ґрунтовні теорії з цього питання належать К. Марксу та М. Веберу [2, 148].

Ідеї, розвинуті ними, досі широко використовуються у науці, хоча тільки зрідка без певних модифікацій.

II. Постановка завдання. У найбільш узагальненому визначенні під соціальною стратифікацією слід розуміти процес відтворення більш чи менш однорідних сукупностей індивідів (класів, груп), які згідно з теоріями західноєвропейських та американських соціологів, утворюють ієрархічну, таку, що має «верх» і «низ» структуру суспільства [8, 56].

На Заході соціальну стратифікацію часто ототожнюють із соціальною нерівністю та виділяють у ній дві основні риси. Перша пов'язана з диференціацією населення в ієрархічно оформлені групи, тобто вищі і нижчі верстви (класи). Друга полягає у нерівному розподілі соціокультурних благ та цінностей, перелік яких дуже широкий [1, 25].

Концепції стратифікації, на відміну від марксистської ідеї класів і побудови безкласового суспільства, розглядають нерівність як природний стан суспільства. Тому страти не тільки розрізняються за своїми критеріями, а й розміщуються у чіткій системі підпорядкування одних верств іншим, привілейованого становища вищих і підлеглого становища нижчих. У дозволаній формі допускається навіть ідея деяких соціальних суперечностей, які нейтралізуються можливостями соціальної мобільності вертикального типу, тобто передбачається, що окремі люди можуть переходити з нижчих верств у вищі й навпаки.

III. Результати. Якщо перші дослідники проблем стратифікації спирались переважно на один основний критерій для виділення соціальних страт у суспільстві (одномірна стратифікація), то пізніше більш популярною та загально визнаною стала багатомірна стратифікація (в основу поділу на страти покладено низку або цілу систему критеріїв).

Теорії одномірної стратифікації базуються на виділенні одного основного критерію, який вважається найбільш впливовим у відносинах розподілу в суспільстві. Так, підхід К. Маркса є прикладом застосування економічного критерію як базисного для стратифікації суспільства.

Більшість праць Маркса стосуються стратифікації, і насамперед класу, хоча він так і не дав систематичного визначення поняття «клас». На думку Маркса, клас – це група людей, що перебувають в однаковому відношенні до засобів виробництва – засобів, якими вони заробляють на життя. За Марксом, класи виникають і ведуть боротьбу на основі різного становища та різних ролей, що виконуються індивідами у виробничій структурі суспільства. Іншими словами, найбільш загальною основою утворення класів є суспільний поділ праці [4, 38].

Марксове розуміння класу спрямовує нашу увагу на об'єктивно структуровані економічні нерівності в суспільстві. Належність до класу базується не на тому, що людина думає про свою позицію, а на об'єктивних умовах, які

дозволяють одним мати більший доступ до матеріальних винагород, ніж іншим. Важливим моментом є й об'єктивність існування класів, незалежно від того, усвідомлюють це самі члени класу чи ні. Поняття об'єктивності існування класів є особливою рисою підходу Маркса до вивчення стратифікації [4, 52].

Також відомі теорії одномірної стратифікації, де в основу покладено професійну ієрархію, організації (відносини між організаторами виробництва та тими, кого організовують), відносини влади (Райт Міллс) [10, 58].

Один із найбільш впливових підходів стратифікації середини ХХ ст. базується на професійній диференціації як основному структуруючому факторі. Вважалося, що саме професійна соціалізація відіграє провідну роль у формуванні особистості й структури суспільства. Важливе значення мають проблеми статусу професії. Набуття професії є одним з основних елементів соціалізації особистості, тобто включення її в систему існуючих суспільних відносин.

Досить поширеною є класифікація професій на основі «соціально-економічного індексу». На його основі було виділено 17 професійних груп у п'ять страт, які різняться за характером праці та рівнем кваліфікації:

1. Вища верства працівників нефізичної праці, куди входять

- керівники й торговельні працівники (поза роздрібною торгівлею);

- фахівці (наймані та самостійні).

2. Нижча верства працівників нефізичної праці, куди входять:

- власники;

- клерки;

- торговельні працівники (роздрібною торгівлі).

3. Вища верства працівників фізичної праці, куди входять:

- кваліфіковані робітники промисловості;

- кваліфіковані робітники будівництва;

- кваліфіковані робітники інших галузей.

4. Нижча верства працівників фізичної праці, куди входять:

- верстатники;

- працівники обслуговування;

- некваліфіковані робітники.

5. Фермери й сільськогосподарські робітники (фермерські працівники) [3, 109].

Досить відомим напрямом одномірної стратифікації є психологічні трактування со-

ціальної структури, що базуються на застосуванні суб'єктивних критеріїв стратифікації. Головний критерій тут – престиж, що втілений у певній колективній думці про високе та низьке становище індивідів або груп. Такий підхід є чисто соціологічним, крім того, постає проблема вимірювання та оцінки реальної структури населення.

Сучасні теорії класів і стратифікації ґрунтуються на множинних критеріях, спираючись переважно на традицію, що йде від Макса Вебера. Але стимулом для поширення багатомірної стратифікації послужили й праці П. А. Сорокіна, який одним із перших представив ґрунтовний аналіз проблеми соціальної нерівності та стратифікації. Саме його дослідження у цій сфері стали базовими для сучасних дослідників даної проблеми. Явище соціальної стратифікації він характеризує як диференціацію деякої даної сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі. «Вона знаходить вираження в сутності вищих і нижчих класів, у нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності й обов'язку, наявності чи відсутності соціальних цінностей, влади і впливу серед членів того чи іншого співтовариства» [7, 326].

Соціальна стратифікація згідно з П. Сорокіним, є постійною характеристикою будь-якої організованої соціальної групи. Змінюючись за формою, соціальна стратифікація існувала в усіх суспільствах і продовжує існувати в науці та мистецтві, політиці та менеджменті, банді злочинців і демократіях «соціальних зрівнювачів» – скрізь, де існує будь-яка організована соціальна група. При цьому, однак, вона відрізняється якісно та кількісно. Кількісний аспект соціальної стратифікації в її основних формах включає її висоту та профіль «соціальної споруди» (відстань від його основи до вершини, крутизну та пологість схилів соціальної піраміди тощо). Предметом соціального аналізу є внутрішня структура соціального конусу, його цілісність, внутрішня організація.

Отже, Сорокін розглядає соціальну стратифікацію як багатоаспектне явище, яке має різноманітні конкретні форми (економічна, політична, професійна диференціація) [6, 129].

1. Економічна стратифікація, за Сорокіним, передбачає наявність економічного розшарування всередині суспільства, незалежно від того, який державний устрій воно представляє. Причому тут він відзначає загальне пра-

вило переплетення різних форм соціальної стратифікації, тобто коли людина, яка за одним із параметрів належить до певного шару суспільства, як правило, належить до того самого шару і за іншими параметрами.

2. Політична стратифікація передбачає існування ієрархічно підпорядкованих груп за ознакою авторитету, престижу в даному суспільстві. При цьому відзначається відсутність будь-якої постійної тенденції у змінах політичної стратифікації у часі й просторі, а також більш різкий характер змін порівняно із економічною стратифікацією.

3. Під професійною стратифікацією мається на увазі градація професій (та їх носіїв) за престижністю, наявністю відносин підлеглості у межах однієї професійної групи. Професійна стратифікація, таким чином, виявляється у двох основних формах: у формі ієрархії основних професійних груп і у формі стратифікації всередині кожного професійного класу.

Фундамент міжпрофесійної стратифікації, за Сорокіним, становлять дві основні умови: 1) важливість заняття (професії) для виживання і функціонування групи в цілому; 2) рівень інтелекту, необхідний для успішного виконання професійних обов'язків. Отже, рівень професійності тієї чи іншої роботи визначається: наявністю необхідності здійснення функцій організації і контролю та відповідного рівня інтелекту, необхідного для її виконання; ступенем привілейованості групи та рангом, що вона займає в міжнародній ієрархії.

Запропонована Сорокіним узагальнена схема стратифікації всередині професійних груп відповідає багатьом сучасним стратифікаційним підходам, поділяючи членів кожної професійної групи на три основних шари: підприємців, що економічно незалежні у своїй діяльності, яка полягає в організації та контролі своєї «справи» і своїх службовців; службовців вищої категорії (директори, менеджери, головні інженери, члени ради директорів корпорації» т. ін.), які продають свою працю й одержують за це заробітну плату і чия професійна функція полягає не у фізичній, а в інтелектуальній праці; найманих робітників, що, так само як і службовці високого рангу, продають свою працю, але дешевше, будучи в основному робітниками фізичної праці [7, 384].

Унікаючи терміну «клас», Сорокін називає подібні соціальні утворення «кумулятивними групами», характеризуючи їх як тилові для да-

ного часу, узгоджені всередині, але протиставлені іншим подібним групам; крім того, вони відіграють велику роль у суспільних подіях.

Подібне трактування класу як складного соціального утворення, що має багаторівневу структуру, формується на основі нерівномірно розподілених структурних ресурсів у суспільстві і здатне своїми діями змінювати суспільство, найчастіше використовується сучасними дослідниками у проблемах соціальної стратифікації. При визначенні стратифікаційної структури суспільства максимально враховуються всі аспекти суспільного життя.

Також, гідним уваги є набір критеріїв стратифікації для різних вимірів суспільного життя, а саме:

1. Економічні аспекти:
  - професійний статус;
  - рівень доходу;
  - добробут.
2. Аспекти взаємодії:
  - особистий престиж;
  - коло спілкування;
  - соціалізація.
3. Політичні аспекти:
  - влада;
  - ціннісні орієнтації;
  - мобільність.

Відомі американські соціологи К. Сваластога, О. Данкен, Д. Граскі розробили близькі типології підстав класових стратифікацій, що існують у сучасних суспільствах. Їхній аналіз і узагальнення дозволяють виділити такі системи цінностей, здатні утворювати підстави для формування класових позицій у сучасному суспільстві:

1. Економічна підстава, фактори власності й експлуатації. Визначає класи експлуатуючих та тих, кого експлуатують, власників та невластників землі, підприємств, професійної практики, бізнесу, ліквідного майна, людських ресурсів і робочої сили.

2. Організаційно-політична підстава. Надає змогу виділити класи за ознакою наділеності та ненаділеності владою в суспільстві, соціальних спільнотах і організаціях, партіях, також за фактором політичного лідерства.

3. Підстава зайнятості. Виділяє класи за ознакою участі в поділі суспільної праці, характеру зайнятості.

4. Культурно-символічна підстава. Виділяє класи за практиками споживання, життєвому стилю, престижу, репутації, етнічній та релігійній «чистоті».

5. Соціальна підстава. Обґрунтовує виділення класів по рівню доступу до високостатусних соціальних позицій (членством у суспільних об'єднаннях, асоціаціях та клубах).

6. Громадянська підстава. Визначає класи за громадянськими, політичними, соціальними, економічними правами.

7. Особистісна підстава, «людський капітал». Розділяє класи за уміннями, спеціальними знаннями, досвідом і навичками роботи, формальною освітою і знаннями [5, 54-55].

Російський науковець О. І. Шкаратан пропонує відмову від сприйняття соціальної нерівності як небажаного зла й науковий аналіз реальних відносин між соціальними групами, вивчення причин та умов їхнього існування, органічності й користі для суспільного розвитку [9, 228].

При цьому він виділяє шість видів ресурсів, на основі яких формується та відтворюється нерівність:

- економічні ресурси (володіння землею, підприємствами, робочою силою і т. ін.);
- політичні (влада в суспільстві, на робочому місці і т. ін.);
- соціальні (доступ до високоякісних соціальних мереж, соціальних зв'язків, асоціацій та клубів);
- престижні («добра репутація», слава, повага та приниження, етнічна та релігійна чистота);
- людські ресурси (людський капітал) – майстерність, компетентність, навчання на роботі, досвід, формальна освіта, знання;
- культурні ресурси (культурний капітал) – практика споживання, притаманна людям з високим суспільним статусом, «добрі манери», привілейований спосіб життя [9, 176].

IV. Висновки. Результат аналізу концепцій соціально-економічної стратифікації показує, що нерівність населення притаманне будь-якому суспільству. Вона проявляє себе через існування класів, страт, привілейованих та обділених груп. Підсумовуючи вищевикладений матеріал, можна зробити висновок, що науковці, які протягом тривалого часу досліджували проблеми стратифікації, в основному, виділяють певний ряд факторів, які зумовлюють процеси стратифікації, а саме: економічний (економічне розшарування всередині самого суспільства), політичний (існування ієрархічно підпорядкованих груп за ознакою авторитету чи престижу) та професійний ряд факторів (градація

професій за престижністю, наявністю відносин підлеглості тощо).

1. Капионов Э. А. Социология XX века. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 186 с.

2. Вебер М. Основные понятия стратификации // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 147-156.

3. Радаев В. В., Шкаратан О. И. Социальная стратификация. – М.: Наука, 1995. – 364 с.

4. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. Принципы коммунизма. – М.: Прогресс, 1979. – 96 с.

УДК 331.109.74(477.8)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ: СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ ТА СТРАТЕГІЯ

Михайлюк А. В.

У статті проаналізовано розвиток трудового потенціалу в регіональному аспекті, оскільки дана проблема є найменш досліджена з погляду оцінки науково-методичної бази вимірювання кількісних і якісних характеристик трудового потенціалу.

Ключові слова: *трудова потенція, трудові ресурси, розвиток трудового потенціалу, демографічна політика, стратегія розвитку трудового потенціалу.*

I. Вступ. Поглиблення знань про місце і роль людини в процесі виробництва, орієнтація економіки на якісні параметри економічного зростання і викликані цими процесами зміни в системі використання живої праці призвели до появи і широкого застосування категорії «трудова потенція». Соціально-демографічна категорія «трудова потенція» виникла на базі і в доповнення до таких традиційних понять, як «робоча сила», «трудова ресурси», «сукупний працівник» тощо. Офіційного визначення трудового потенціалу набув, починаючи з Указу Президента України „Про основні напрямки розвитку трудового потенціалу в Україні до 2010”, де сказано, що трудова потенція – це сукупна чисельність громадян працездатного віку, які за певних ознак (стан здоров'я, психологічні особливості, освітній, фаховий та інтелектуальні рівні, соціально-етнічний менталітет) здатні та мають намір проводити трудову діяльність [1]. Проте багато вчених зазначають,

5. Смешанное общество. Российский вариант / Л. В. Никитиных (отв. ред.); РАН, Институт экономики. – М.: Наука, 1999. – 328 с.

The article is devoted the analysis of basic indicators of labour-market Ukraine in the context of gender equality. Certainly basic problems and directions of providing of gender equality are during realization of labour rights for workers in the field of employment, pay, education and professional preparation, in-plant, pension providing and terms of labour training.

що трудова потенція насамперед – це максимально можлива здатність до праці, якою володіє суспільство на даному етапі розвитку та результативна узагальнююча характеристика, що відображає явища та процеси, пов'язані прямо або опосередковано з головною сферою життєдіяльності членів суспільства – працею.

Починаючи з 1993 року населення України скорочується. Зменшення населення країни протягом XX століття спостерігається вже четвертий раз. Але на відміну від попередніх періодів, коли такі втрати були обумовлені найгіршими соціальними потрясіннями – першою світовою та громадянськими війнами, голодомором та репресіями 30-х років, другою світовою війною, в наш час воно було цілком очікуваним. Кризові явища періоду реформ лише прискорили реалізацію давніх прогнозів демографів.

II. Постановка завдання. Важливість розвитку трудового потенціалу у регіональному аспекті обумовлена двома обставинами. По-перше, через значні регіональні розбіжності в режимах відтворення населення показники по країні в цілому мають частково фіктивний характер. По-друге, внесок окремих територій у відтворення населення й формування трудового потенціалу в державі суттєво різняться. Катастрофічна демографічна ситуація в Україні та її регіонах, відсутність дієвої регіональної демографічної та соціальної політики зумовили необхідність комплексного дослідження

розвитку трудового потенціалу. Мета статті: проаналізувати стан та напрями підвищення ефективності використання трудового потенціалу Карпатського регіону.

III. Результати. На початку 1993р. в Україні проживало 52,2 млн. чол., а на 1 січня 2011 р. проживає 45,7 млн. чол. Упродовж 2010 р. чисельність населення зменшилася на 184,4 тис. осіб, або на 4,0 особи в розрахунку на 1000 жителів. Чисельність населення зменшилася виключно за рахунок природного скорочення (200,5 тис. осіб), водночас зафіксовано міграційний приріст населення (16,1 тис. осіб).

Що стосується Карпатського регіону, то тут проживає 6093,5 тис.чол. (Закарпатська обл. – 1247,4 тис. осіб, Чернівецька обл. – 904,3 тис. осіб, Івано-Франківська обл. – 1379,8 тис. осіб, Львівська обл. – 2544,7 тис. осіб.). Трудові ресурси Карпатського регіону складають 2732,06 тис.чол. (Закарпатська обл. – 734,36 тис. осіб, Чернівецька обл. – 349,7 тис. осіб, Івано-Франківська обл. – 540,8 тис. осіб, Львівська обл. – 1107,2 тис. осіб.) [5]. Можна проаналізувати динаміку зменшення населення регіону за допомогою рисунка 1.

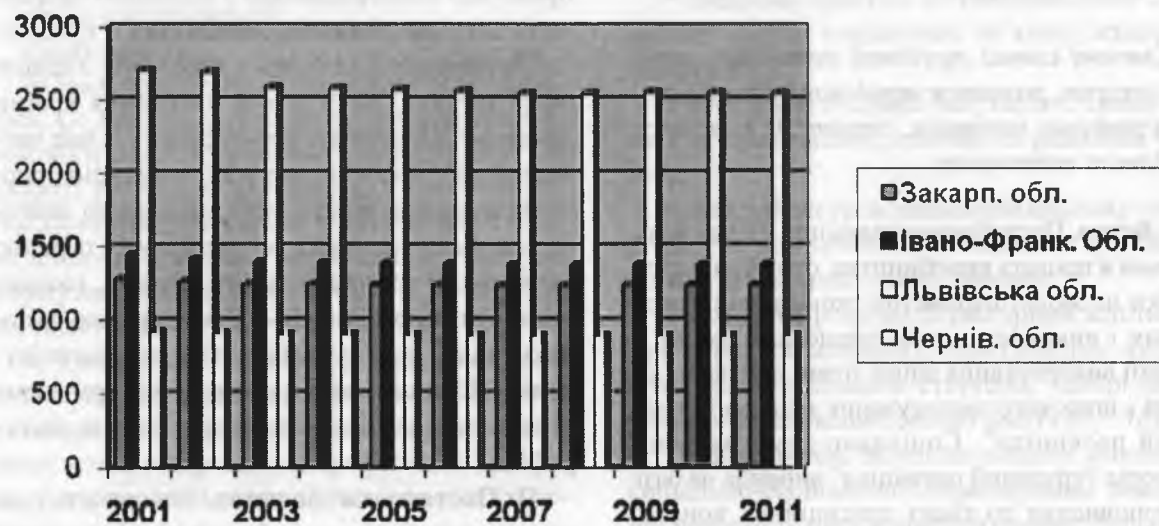

Рис. 1. Чисельність населення Карпатського регіону 2001-2011рр.

З даних досліджень можна проаналізувати, що частка трудових ресурсів складає тільки 45% від усього населення. Проте навіть і дані трудові ресурси не можуть повністю реалізувати свій трудовий потенціал, оскільки досить велика частка людей працездатного віку залишаються безробітними. Чисельність безробітних (за методологією МОП) становить по Україні 1983,4 тис. осіб, а в Карпатському регіоні – 259,1 тис. осіб (Закарпатська обл. –

56,7 тис. осіб, Чернівецька обл. – 40,5 тис. осіб, Івано-Франківська обл. – 51,9 тис. осіб, Львівська обл. – 97,3 тис. осіб.) Рівень безробіття по регіону складає 10%, по Україні відповідно – 9,8%. Найвищий рівень безробіття зафіксовано у Чернівецькій області – 11,1%[5].

Перехід України на соціально-орієнтовані ринкові відносини надзвичайно гостро поставив проблему зайнятості населення. Недостатньо ефективного використання трудового потенціалу зумовлене спадом виробництва, зростанням ризику незайнятості, збільшенням прихованого безробіття, розбалансованістю процесів відтворення робочих місць з наявною робочою силою, зниженням мотивації до продуктивної праці, нагромадженням виробничого устаткування із наднормативним строком експлуатації, що посилює суперечність між формальною зайнятістю і фактичною надзвичайно низькою результативністю виробничої діяльності.

Шляхи підвищення ефективності використання трудового потенціалу обумовлені розвитком ринкових реформ. У зв'язку з цим зупинимося на найактуальніших моментах і напрямках формування ринку праці та проблемах зайнятості (рис. 2). [3,31]

Рис. 2. Шляхи та напрями підвищення ефективності використання трудового потенціалу

зміни; програми роздержавлення власності і приватизації державних підприємств; комерціалізації організаційних структур тощо.

Економічна проблема ускладнюється прихованим безробіттям. У зв'язку з цим перед українським урядом стоїть кілька важливих завдань: з одного боку, прискорити проведення економічних реформ, а з другого – забезпечити продуктивну зайнятість максимальної кількості економічно активного населення, яка б відповідала ринковим потребам. Щоб розв'язати ці нагальні і невідкладні проблеми ринку праці та зайнятості, потрібно створити конкурентне середовище, яке сприяло б перебудові підприємств і зумовлювало б значні зміни у структурі зайнятості. Є потреба також у створенні широкої мережі інкубаторів бізнесу, де надаватиметься потрібна допомога потенційним підприємцям і тим, які вже починають власну справу, в управлінні фірмою, в організації доступу до нових технологій, до кредитів.

Висока регіональна диференціація соціально-економічного розвитку визначає потенціал розвитку місцевої ініціативи та відповідальності регіональних владних структур за розвиток ринку праці. Регіони повинні мати змогу формувати довгострокові стратегії розвитку, що базувалися б на цілісному аналізі економічно-

го та соціального потенціалу, притаманному певному регіону, включаючи спеціалізацію і виробничу орієнтацію населення.

Враховуючи наявний в Карпатському регіоні природний, економічний, науковий і технічний потенціал, його історичні та географічні особливості, стратегічна мета перспективного розвитку території полягає в тому, щоб на основі оптимального використання природних, матеріально-технічних, трудових, інтелектуальних ресурсів створити ефективну економічну систему ринкового типу, яка забезпечить матеріальний добробут населення та економічну безпеку краю.

Досягнення поставленої мети вбачається в поетапній реалізації першочергових завдань. На найближчий період основними пріоритетами регіонального розвитку повинні виступати:

- рекреаційний комплекс;
- агропромисловий комплекс;
- лісопромисловий комплекс;
- машинобудування;
- невикористана сфера, особливо в гірській частині;
- охорона навколишнього середовища;
- збереження і відновлення історико-культурної спадщини.

Створення необхідних умов розвитку цих галузей і сфер людської діяльності забезпечити піднесення загального соціально-економічного рівня, який повинен визначатися не тільки загальнодержавними інтересами, а й зумовлюватися потребами та інтересами самого регіону: суб'єктами господарювання, які тут розміщені, і населенням, яке тут проживає.

Одним із стратегічних напрямків розвитку Карпатського регіону є пріоритетне освоєння його рекреаційного потенціалу. Для підтвердження обґрунтованості цього вибору можна навести такі основні аргументи.

1. *Наявність природно-ресурсної бази.* В регіоні є понад 800 джерел і свердловин лікувальних мінеральних вод усіх відомих типів, багато з них унікальні. Їх запаси достатні для щорічного оздоровлення більше як 7 млн.чол. Зараз рівень їх використання не перевищує 15%. Розвідано також значні запаси лікувальних грязей та озокериту (Борислав та Східниця). Ці ресурси у поєднанні з сприятливими кліматичними умовами є природною базою розвитку стаціонарно-курортної справи. Карпати мають потужний потенціал для розвитку різних видів туризму. Мальовничі ландшафти, рельєф створюють сприятливий фон для короткотривалого відпочинку. Карпати не мають альтернативи на Україні щодо розвитку гірськолижного спорту на рівні світових стандартів.

2. *Вигідне географічне положення.* Регіон розташований в центрі Європи, через нього проходять різноманітні зв'язки, а непогана транспортна доступність є сприятливим фактором залучення контингенту відпочиваючих не тільки з східних регіонів, а й Європейських країн. Карпати можуть служити своєрідним полігоном дислокації центрів міжнародного бізнесу, що стимулюватиме ріст комерційного та ділового туризму.

3. *Екологічний феномен території.* З однієї сторони, природа Карпат у порівнянні з іншими регіонами зазнала менших втрат і в багатьох місцях зберегла свій первісний стан. А для різних форм відпочинку і туризму це дуже важливо. З другої сторони, враховуючи винятково важливе кліматичне і водно регулююче значення Карпат як для України, так і для сусідніх Європейських держав, гостро стоїть питання збереження унікальної природи цього краю. Якщо відкинути чисто консервативні варіанти виконання цього завдання, то туризм і відпочинок в екологічно обґрунтованих межах мо-

жуть виступати активною формою забезпечення екологічної безпеки Карпат.

4. *Соціально-економічна специфіка гір.* У гірських районах чотирьох Карпатських областей проживає близько 20% усього населення. З них третя частина – на висоті 500м і більше. Гори створюють специфічні надзвичайно складні умови проживання та господарювання, особливо у сільському господарстві. Тому гостро стоїть проблема зайнятості населення тих районів, і як результат – низький рівень матеріального добробуту жителів гір. Стабілізації цих та інших негативних процесів за рахунок розширення сфер зайнятості, розвитку інфраструктури сприятиме туризм з відповідним сервісом та організацією обслуговування, в яких може бути задіяне місцеве населення. В даному контексті розумної альтернативи рекреації просто не існує.

5. *Економічна конкурентоспроможність рекреаційної сфери.* Світовий досвід показує, що туризм є високорентабельною галуззю народного господарства. Наприклад, в Італії він дає 17 млрд. дол., що дорівнює 30% від суми доходів щорічного експорту цієї країни; в Італії прибуток від туризму становить 11%, в Данії – 8%, в Австрії – 9% прибутків, які надходять від експорту товарів за кордон. Сьогоднішні показники економічної результативності вітчизняного туризму поки що далекі від зарубіжних. Хоча в Карпатах є окремі центри, де рекреаційна галузь займає провідне місце в господарській структурі. В цілому Карпатський регіон зараз посідає друге місце в Україні за обсягом доходів від рекреаційної сфери (22% від сумарного показника по Україні) і поступається лише Криму (42%), випереджаючи Причорноморський регіон (17%) та Приазов'я (13%).

IV Висновки. Отже, основними шляхами підвищення ефективності використання трудового потенціалу є: вирішення проблем прихованого безробіття, формування ринкового механізму, створення здорового макроекономічного середовища, розробка довгострокових програм зайнятості, розвиток і підтримка регіональних ринків праці, підтримка інновацій у сфері підприємництва, переорієнтація системи професійної підготовки та ін.

1. Указ Президента України „Про Основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року” № 958/99 від 3.08.1999р.

2. Варналій З. С. Регіони України: проблеми та пріоритети Соціально-економічного розвитку. // Монографія. // К. Знання України, 2007 р. – 498 с.

3. Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А., Керб Л. П. – Управління трудовими ресурсами. Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2005. – 403 с.

4. Івано-Франківщина Україна Світ за 2005 рік. Статистичний щорічник. За ред. М. М. Калімбровського. – Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2006. – 590 с.

5. www.ukrstat.com.ua

УДК 331.556

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Шекета Є. Ю.

У статті розкрито основні мотиви трудової міграції населення України. Розглянуто сучасні тенденції і наслідки трудової міграції. Обґрунтовується необхідність підвищення ефективності реалізації міграційної політики на різних рівнях державного управління.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, закордонні трудові мігранти, міграційні процеси, державна міграційна політика.

I. Вступ. Міграційні рухи є так званим індикатором реакції населення на зміни в економічному, політичному, соціальному житті будь-якого суспільства, а зміни в нашій державі відбуваються майже кожен день. І саме розмір, напрямки та масштаби таких процесів певною мірою свідчать про стабільність, або навпаки, нестабільність суспільного розвитку в країні. Процес міграції безпосередньо пов'язаний з економічними перебудовами в будь-якій країні.

Питання трудової міграції громадян України за кордон та в самій державі є проблемою державного рівня. Тема українських заробітчан активно обговорюється в пресі та на телебаченні, привертаючи увагу

всього суспільства. Мільйони трудових мігрантів з України, більшість з яких працює в Росії, країнах Західної Європи та Північної Америки, змушують державу по-новому усвідомити важливість проблеми захисту прав та свобод її громадян.

Дослідженням різних аспектів міграцій населення присвятили свої роботи такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як М. Денисенко, П. Дорінгер, В. Євтух, Ж. Зайончовська, В. Іонцев, Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Позняк, І. Прибиткова, М. Романюк, О. Старк, М. Тодаро, М. Шульга та ін. В роботах цих та інших

In the article was analyzed characteristics of the working potential. Great attention is paid to the development of the working potential in the regional aspect, as the given problem is less investigated from the point of view of the mark of the scientific – methodological basis of the measurement of qualitative and qualitative characteristics of the working potential.

дослідників висвітлюється широкий спектр складових міграційної проблематики – від мотиваційних чинників міграцій населення до державного управління цими процесами.

II. Постановка завдання. З плином часу масштаби і роль трудової міграції зростають у всіх регіонах України, що призводить до необхідності подальших наукових досліджень. Метою статті є визначення основних проблем трудової міграції, пошук шляхів їх вирішення, а також аналіз міграційно-трудоваї структури групи носіїв інтелектуального потенціалу та їх соціальної захищеності, обґрунтування можливостей запобігання еміграції кваліфікованих спеціалістів.

III. Результати. Глобалізація виробництва, посилення взаємозалежності національних економік і, як наслідок, виникнення та постійний розвиток міжнародного ринку праці, що охоплює потоки трудових ресурсів, які перетинають національні кордони, призводять до трудової міграції громадян України. Трудові мігранти, які виїжджають за кордон – це особи, які здійснюють переселення, тобто перетинають державний кордон із метою пошуку роботи, високого рівня оплати праці, кращих умов життя.

Головною причиною трудової міграції з України можна, безумовно, вважати соціально-економічну. Важливими чинниками, які спонукають українців до виїзду за межі держави, є низький рівень життя та безробіття [1]. Дана обставина змушує громадян України шукати для себе кращої долі за кордоном, що цілком відповідає прагненню людини, яка бажає знайти роботу, достойну оплату її праці і має на це конституційне право.

Як суспільне явище трудова міграція має позитивні і негативні сторони, а його масштаби зумовлюють необхідність державного регу-

лювання міграційними процесами. Загалом, виділяють наступні негативні наслідки трудової міграції:

– виїжджає частина трудового потенціалу, в тому числі висококваліфіковані працівники, які згодом втрачають свої професійні навички, оскільки за кордоном виконувана ними робота часто носить примітивний та непрестижний характер;

– морально-психологічний аспект має різносторонній вплив: з одного боку – розпадаються сім'ї, часто залишаються бездоглядними діти та люди похилого віку, з іншого – працюючи на чужині, заробітчани втрачають власне здоров'я, не отримуючи при цьому кваліфіковану медичну допомогу, зазнають впливу важкої фізичної і часто ненормованої праці, насильства з боку роботодавців, важких побутових умов;

– зниження народжуваності у молодих сім'ях;

– зростання цін на товари і послуги на внутрішньому ринку, зокрема на житло, при існуючій низькій купівельній спроможності основної маси населення.

Щодо позитивних наслідків трудової міграції, можна перерахувати такі:

– зменшення соціальної напруги та навантаження на ринок праці, зокрема зниження рівня безробіття;

– значний грошовий (валютний) приплив. Не складно підрахувати, що в середньому щорічно в одну область надходить більш як 2 млн. дол. США таких коштів, що дає широкі можливості для збільшення власного добробуту населення;

– можливість матеріального утримання на Батьківщині сімей, зокрема дітей, фінансування їхнього навчання, покращення житлових умов, купівлі товарів довготривалого використання, оздоровлення родичів тощо;

– розвиток малого бізнесу за рахунок залучених коштів;

Після набуття Україною незалежності одним із здобутків демократизації суспільного життя стало зняття обмежень на перетин державного кордону, забезпечення вільного пересування громадян. Узагальнюючі показники про кількість трудових мігрантів у розрізі країн перебування подано у табл. 1.

Проте дані офіційної статистики навіть приблизно не відображають дійсні масштаби трудової міграції за кордон. Спеціальні дослідження та експертні оцінки дають підставу стверджувати, що реальна кількість працівників-мігрантів у десятки, а той у сотні разів більша за офіційну.

Незважаючи на різноманітність оцінок масштабів трудової міграції, всі вони засвідчують,

Таблиця 1

Трудові мігранти за країнами перебування та територіальними зонами, 2007-2010 рр.

Кількість трудових мігрантів, всього	Всього, тис. осіб	у тому числі за територіальними зонами, %				
		Північ	Центр	Південь	Схід	Захід
	1 476,1	5,7	9,2	8,9	18,8	57,4
у тому числі за країнами перебування						
Російська Федерація	710,3	6,4	10,8	12,1	32,8	37,9
Італія	198,3	7,0	2,0	3,2	6,5	81,3
Чеська Республіка	175,1	0,3	7,5	1,8	2,6	87,8
Польща	118,1	-	10,0	10,5	4,0	75,5
Угорщина	47,0	-	-	-	-	100,0
Іспанія	40,0	10,3	3,3	-	8,4	78,0
Португалія	39,0	-	11,8	2,6	-	85,6
Інші країни	148,3	13,6	17,0	14,6	12,5	42,3
Кількість трудових мігрантів, % до населення працездатного віку	5,1	1,7	4,1	3,0	2,9	12,9

* Головне управління статистики в Івано-Франківській області.

що поїздки на заробітки за кордон набули широкого розповсюдження, стали типовим для багатьох українців джерелом доходів, мають завдяки цьому велике суспільно-політичне і соціальне значення [3].

Причини трудової міграції носять майже виключно економічний характер. Проте якщо на початку 90-х виїзди на заробітки за кордон зумовлювалися зупиненням підприємств, багатомісячними затримками з виплатою заробітної платні, зростаючим безробіттям, то нині їхньою метою у більшості випадків є підвищення добробуту, вирішення житлового питання, фінансування навчання тощо [5]. Внаслідок певного покращення економічної ситуації, безробіття та невиплати зарплатні втратили значення основних «виштовхуючих» факторів, натомість виїздити за кордон примушує ситуація, коли роботу знайти можна, проте прожити на запропонований заробіток неможливо, а вирішити життєво важливі матеріальні проблеми – й зовсім.

Опитування працівників-мігрантів дає можливість встановити ієрархію мотивів, які зумовлюють поїздки за кордон:

– заробіток задля поліпшення житлових умов (купівлі квартири чи побудова будинку), придбання машини або інших дорогих товарів тривалого вжитку,

– заробіток задля задоволення поточних життєвих потреб - харчування, придбання необхідних товарів повсякденного вжитку (одягу тощо);

– накопичення коштів для оплати навчання дітей у вищих навчальних закладах;

– накопичення стартового капіталу для створення власного бізнесу або розвитку своєї справи;

– мотиви нематеріального характеру (побачити світ, здобути певні трудові навички, поліпшити знання мови тощо).

Важко підрахувати обсяги інвестицій, які отримує Україна завдяки заробітчанству. За оцінками науковців середньомісячні доходи громадян, які працюють за кордоном, сягають 2 млрд. грн., що можна порівняти з третинною номінальних грошових доходів усього населення [6]. На думку інших фахівців, вони становлять 4-6 тис. доларів США на одного мігранта на рік. Множення цієї цифри навіть на мінімальну оцінку кількості заробітчани дає результат у 5 млрд. доларів.

Значні кошти, які надходять від заробітчани, підвищують платоспроможний попит і таким

чином стимулюють виробництво. Вони сприяють розвитку малого бізнесу, прискоренню формування середнього класу. Зовнішня трудова міграція є також джерелом досвіду, знань, міжособистісних контактів, школою бізнесу та ринкової поведінки.

Разом з тим, наслідки трудової міграції далеко не однозначні. Збільшення грошової маси призводить до зростання цін, дешеві імпортовані товари створюють конкуренцію товарам вітчизняного виробництва. Орієнтовані на споживання гроші мігрантів лише незначною мірою мають інвестиційне чи кредитне використання. Вплив заробітків за кордоном на розвиток дрібного бізнесу є вкрай скромним внаслідок податкового тиску, відсутності дешевих кредитів, труднощів з реєстрацією підприємства, невіри громадян у перспективи малого бізнесу. Зовнішня трудова міграція руйнує трудові колективи, здатна спричинити дефіцит робочої сили у певних галузях та регіонах. Відплив молоді спричиняє негативні демографічні наслідки як внаслідок руйнації сімейних відносин, так і через несприятливу для народження і виховання дітей специфіку «мігрантського» способу життя.

Ще більш складною сімейною проблемою, яка переростає у соціальну, є виховання дітей мігрантів, залишених в Україні, особливо у випадках тривалої відсутності обох батьків. Як наслідок, Україна стикається з новим видом соціального сирітства, необхідністю брати під державну опіку частину дітей мігрантів.

Трудова міграція, як масове явище, не сприяє наповненню пенсійного і соціального фондів через відсутність відрахувань від заробітної плати заробітчани. Вона призводить до втрати кваліфікації, оскільки особи з високим рівнем професійної підготовки здебільшого виконують за кордоном малокваліфіковану роботу.

Сьогодні серед «заробітчани» все більшою стає частка жінок. Негативними наслідками цього є зниження репродуктивної функції, наркоманія, збільшення ризику ВІЛ-інфікування. В результаті дівчата і жінки за своїми фізіологічними даними найбільш підготовлені до материнства не можуть брати участь у процесі відтворення населення України [4]. Організації по захисту прав людини оцінюють число українських жінок, яких тримають в сексуальному рабстві в Європі, приблизно в 100 тис. осіб. Вже достатньо ґрунтовно доведено, майже третина

«живого товару», призначеного для сексуальної індустрії Італії, прибуває з України завдяки міжнародним злочинним угрупованням.

Традиціоналісти побоюються, що міграція робітників підриває українське суспільство, ліберали підкреслюють її переваги, але бракує серйозних дебатів про цю проблему.

В останні роки Україна стала одним з головних країн-експортерів робочої сили в Європі. Це залишило свій відбиток на українському суспільстві і змінило сприйняття трудових мігрантів.

Як Росія, так і сусіди України з Європейського Союзу розвивали свою власну політику стосовно тимчасової еміграції та імміграції, а тим часом Україна залишалася пійманою в пастку «зони невизначеності». Два її найбільших сусіди, Польща та Росія, вбачають потребу залучення робітників з України та з інших місць для пом'якшення проблеми старіння населення і скорочення кількості працездатних, але Україна здається не готовою протистояти своїй власній демографічній кризі. Дебати щодо міграції у ЗМІ і державна політика є фрагментарними та тенденційними, оскільки прихильники різних поглядів воліють виголошувати монолози з даної теми, а не брати участь у реальному діалозі.

Коли про це справді говорять, то українські експерти й політичні діячі часто зосереджуються на кількості мігрантів, які нині працюють за кордоном – діапазон оцінок коливається від 2 млн. до 7 млн. осіб. У той час як більшість учених висуває досить консервативні оцінки, політичні діячі, здається, перебільшують кількість трудових мігрантів. Суперечка щодо «реального» числа заробітчан розвивається у політичну боротьбу, у якій заробітчани стають складовою ігор, в які грають конкуруючі сили. Політична опозиція використовує великі цифри як молоток, щоб бити по соціальній та трудовій політиці уряду, яка не в змозі запобігти виїзду громадян, і представляє себе єдиним захисником населення.

Дослідження сучасного стану трудової міграції демонструє наявність серйозних проблем функціонування міграційної політики в державі. Враховуючи кризову ситуацію в економіці України, неможливість повної та ефективною зайнятості населення, наявність високого рівня безробіття слід чекати, що еміграційні настрої у суспільстві будуть поширюватись і надалі [2].

Інтеграція України у світову економічну систему передбачає розробку продуманої і збалансованої державної політики у сфері міграції. Від рівня регулювання процесів трудової міграції залежить налагодження стосунків між Україною та іншими державами світу, визнання та престиж нашої країни на міжнародному ринку праці. Для подальшого вдосконалення та підвищення ефективності механізму міждержавного обміну робочою силою вважаємо за необхідне:

- ратифікувати Конвенцію Міжнародної Організації Праці № 97 «Про трудящих-мігрантів» (1949 р.) та Конвенцію № 143 «Про зловживання у сфері міграції та забезпечення трудящим-мігрантам рівних можливостей» (1975 р.), де передбачені основні норми умов праці, побутового та житлового забезпечення, транспортування та соціального страхування працівників. Без підписання названих законодавчих актів Україна не може розглядатись як рівноправний член європейського суспільства.

- створити ефективну національну законодавчо-нормативну базу та відповідну організаційно-інституціональну структуру органів управління трудовою міграцією;

- прийняти проект Закону України «Про трудящих-мігрантів»;

- створити Службу зовнішньої зайнятості, на яку були б покладені обов'язки організації працевлаштування та соціального захисту українських громадян за кордоном, здійснення контролю за приватними організаціями з працевлаштування, проведення експертних оцінок наслідків трудової еміграції та імміграції для України;

- розробити відповідні поправки до кримінального кодексу України з метою підвищення відповідальності за стихійну (нелегальну) міграцію, приховане вербування та контрабанда робочої сили;

- організувати діяльність аташе з працевлаштування при українських дипломатичних місіях за кордоном для підвищення соціальної захищеності наших працівників-мігрантів;

- створити через телебачення, радіо, центри зайнятості всіх рівнів діючу інформаційну мережу для ознайомлення громадян України з можливостями працевлаштування за кордоном.

Для подальшого вдосконалення державної міграційної політики повинні створюватись умови для ефективною координації зусиль всіх зацікавлених сторін в галузі трудової міграції,

проводитись робота по визначенню стратегічних цілей та перспективних напрямів взаємодії України з міжнародними організаціями праці.

IV. Висновки. Щоб стати дійсно ефективним інструментом регулювання міждержавного обміну робочою силою, міграційна політика України у сфері регулювання міграційних процесів повинна бути продуманою і збалансованою, спиратись на досвід традиційних країн експортерів та імпортерів робочої сили.

Процес трудової міграції в Україні має тенденцію до зростання. Саме тому для більш ефективного використання трудових ресурсів слід запровадити систему моніторингу міграційних потоків населення і удосконалити законодавче забезпечення. Оскільки просто зупинити трудову міграцію неможливо, то варто використовувати її позитивні наслідки та намагатися зменшити негативні.

З метою зменшення еміграції робочої сили необхідне впровадження системи заходів, які на думку фахівців повинні мати чітке внутрішнє і зовнішнє спрямування. До числа перших належать заходи макроекономічної стабілізації та оздоровлення економіки – створення робочих місць, розширення іноземного інвестування тощо. Зовнішні заходи мають забезпечити цивілізовані форми виїзду працівників за

кордон та можливість їх вільного повернення додому, ввезення валюти, а також гарантії нашим співвітчизникам захисту їхніх трудових прав за кордоном.

1. Бідак В. Міграційні ризики трудових ресурсів забезпечення регіонального ринку інтелектуальної праці / В. Бідак // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 2. – С. 35-40.

2. Мельник С. Мотивація населення України до міжнародної трудової міграції / С. Мельник // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 1. – С. 42-44.

3. Петрова Т. Стан та проблеми регулювання зовнішніх трудових міграцій в Україні / Т. Петрова // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 37-44.

4. Прибиткова І. Зарубіжна трудова міграція як форма само зайнятості мешканців України / І. Прибиткова // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг. – К., 2003. – С. 57.

5. Шушпанов П. Трудова міграція в Україні: проблеми обліку та аналізу / П. Шушпанов // Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики. Спец. випуск: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 995.

6. Щерба Г. Зарубіжна трудова міграція з України: сучасні виклики і регіональна специфіка / Г. Щерба // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 3. – С. 41-45.

The article is devoted of basic reasons of migration of labour population of Ukraine. Modern tendencies and consequences of labour migration are considered. The necessity of increase of efficiency of realization of migratory policy is grounded on the different stages of state institutional governance.

Буяк М. М.

РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ: РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ, СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ

У статті аналізуються показники рівня життя населення як складові трьох аспектів: матеріального добробуту населення, соціального середовища та умов життя населення як в цілому по Україні, так і в регіональному вимірі. Здійснено порівняльний аналіз життєвого рівня Карпатського, Донецького та Причорноморського районів. На основі цих показників визначено місце району за фактичним станом рівня життя та обґрунтовано пропозиції щодо його поліпшення.

Ключові слова: рівень життя населення, індекс промислового виробництва, номінальні доходи населення, реальний дохід, індекси споживчих цін, середньомісячна заробітна плата, бідність, безробіття, соціальний

захист, стан здоров'я, середня очікувана тривалість життя.

I. Вступ. В умовах побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки та перспективи поступової інтеграції в європейську структуру, питання рівня життя населення є особливо актуальним. Адже високий рівень життя населення є визначальною ознакою сталого розвитку суспільства, людського капіталу, основою життєдіяльності держави. Рівень життя населення є найбільш містким показником довгострокової ефективності соціально-економічної політики, яка здійснюється в державі. Гідним партнером на світовій арені може бути лише та держава, яка здатна забезпечити якісний життєвий рівень свого народу та задовольнити життєві потреби своїх громадян.

II. Постановка завдання.

Вивчення рівня життя населення є головним аспектом розвитку держави та її регіонів. Рівень життя населення виступає одним з основних факторів економічного розвитку як на макро-рівні, так і на мезорівні, а соціально-економічний стан країни або регіону, в свою чергу, впливає на показники рівня життя населення. Аналізуючи чинники рівня життя населення, можна судити про якість людського капіталу. Інвестиції в освіту, здоров'я, вартість навчання, наявність робочих місць, вчасно виплачена гідна заробітна плата, соціальний захист – ось чинники, що з одного боку впливають на рівень життя населення, з іншого – створюють можливість розвитку людського капіталу.

Рішенню окремих задач цієї проблеми присвячені роботи багатьох вітчизняних і закордонних учених таких як: С. Айвазяна, А. Альохіна, І. Бестужев-Лади, Д. Богині, П. Бубенко, Дж. Гелбрейта, Я. В. Белінської, М. Вороніна, М. Долішнього, С. Дорогунцова, Е. Лібанової, та інших. Досить активно питаннями цієї проблематики займається Інститут стратегічних досліджень НАН України та Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України на чолі з Е. М. Лібановою.

Актуальним питанням на даний час є аналіз рівня життя населення в регіональному розрізі за останні декілька років, особливо торкаючись періоду фінансової кризи та посткризового періоду. На жаль, розвиток регіонів України не відбувається на одному рівні, існують глибокі відмінності в різних показниках, що веде до відмінностей розвитку людини, її доходів, умов проживання а отже, і рівня життя. Особливо важливим внеском в дослідження Карпатського регіону буде порівняльний аналіз показників рівня життя населення з іншими, відмінними за розвитком, регіонами України: Донецьким та Причорноморським. Карпатський район включає Закарпатську, Львівську, Івано-Франківську та Чернівецьку області; в структуру Причорноморського входять АР Крим, Миколаївська, Одеська і Херсонська області, Донецький район складається з Донецької та Луганської областей.

Таким чином, основна мета даної статті полягає у проведенні порівняльного аналізу показників фактичного стану рівня життя населення регіонів України за останні роки, особливу увагу звертаючи на стан показників Карпатського регіону, виявити сучасні проблеми та шляхи покращення наявної ситуації.

III. Результати. Поняття «рівень життя населення» характеризує досягнутий на визначений період часу в суспільстві рівень задоволення різноманітних потреб населення: не тільки фізичних, а і соціальних, інтелектуальних, духовних, політичних, який гарантується соціально-правовим забезпеченням умов життєдіяльності населення і обмежується рівнем економічного розвитку держави або регіону. Зміст даного поняття формує інформація про доходи, споживання, зайнятість, умови праці, стан здоров'я, очікувану тривалість життя, освіти, соціальні права та гарантії тощо.

Оцінка рівня життя населення регіонів України проводиться по аспектах, що визначені як основні для категорії рівня життя населення [1]:

1. Матеріальний добробут населення.
2. Соціальне середовище.
3. Умови життя населення.

Кожен з аспектів має свою сукупність показників. Матеріальний добробут населення найбільш повно характеризує масштаби розширення населення за рівнем доходів, витрат і майнового стану. Складовими соціального середовища є соціальне самопочуття та соціальна напруга. Посилення соціальної нестабільності та напруженості в суспільстві зумовлено дією таких чинників: зростанням чисельності бідного населення, зростанням тривалого безробіття, затримками з виплатами заробітної плати, різноманітних допомог. Головною характеристикою умов проживання населення є кількісні (загальна площа житла) та якісні (обладнання житла зручностями) показники, які дають уяви про житлові умови населення регіону. Отже, розглянемо докладніше кожний аспект та його показники.

Матеріальне становище суспільства значною мірою залежить від соціально-економічного розвитку територіальної одиниці, адже регіональна структура виробництва впливає і на рівень зайнятості і на рівень оплати праці.

Аналізуючи індекс промислового виробництва регіонів за 2009 рік відповідно до попереднього 2008 року приходимо до висновків про значний спад виробництва, пов'язаний з впливом світової фінансової кризи. Серед трьох районів, що порівнюються найбільший негативний приріст спостерігався в Карпатському та склав – 29,8%. Найменший негативний приріст – у Причорноморському з показником – 15,9%. В Донецькому районі обсяг промисло-

вого виробництва знизився на 20,8%. У цілому, за підсумками 2009 р. по Україні відбулось відставання обсягів по всім видам промислового виробництва від обсягів виробництва 2008 року на 21,9%. Дані показники пояснюються значним зниженням виробництва в машинобудівній промисловості (на 45,1 %) та виробництві неметалевої мінеральної продукції (на 38,4%). В Причорноморському районі активно розвивається харчова промисловість на власній потужній сільськогосподарській ресурсній базі.

Вироблення продукції сільського господарства району характеризувалося в 2009 році, в основному, позитивною динамікою. Так в Автономній Республіці Крим вироблення збільшилось на 4,3%, в Миколаївській області – на 0,3%, в Херсонській – 0,9%, тільки в Одеській показник знизився на 8,7%.

Такий неоднаково від'ємний приріст виробництва районів свідчить про певну диференціацію розвитку, і як наслідок, зниження величини доходів населення. Як доказ вищесказаного, можна навести такі офіційні дані Державного Комітету статистики України [2]: не дивлячись на те, що номінальні доходи населення за III квартал 2009 р. порівняно з відповідним періодом 2008 р. зросли на 3,2%), а наявний доход, який може бути використаний населенням на придбання товарів і послуг, збільшився на 3,8%, еальний дохід, визначений з урахуванням цінового фактора, – зменшився на 9,9%). Різниця між максимальними та мінімальними

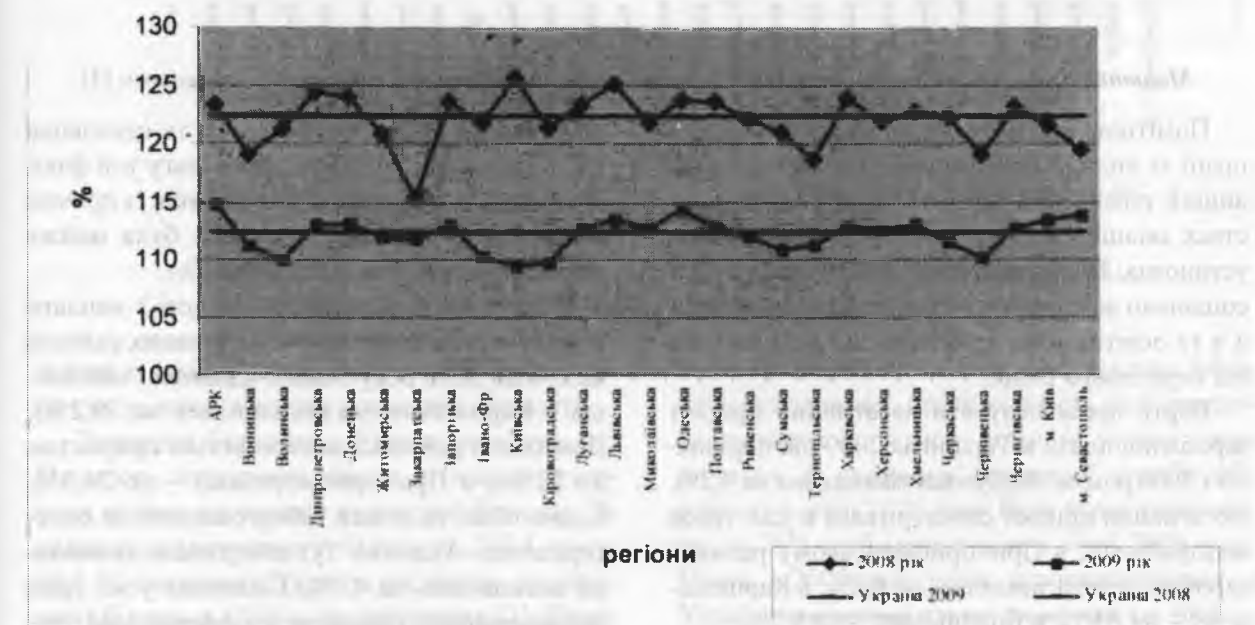
доходами на душу аселення регіонів сягає 45%, у той час як за міжнародними стандартами цей показник не повинен перевищувати 20%, що ще раз доказує регіональну неоднорідність розвитку регіонів України.

Зменшення реального доходу відбулось внаслідок посилення інфляційних процесів через вплив фінансової кризи 2008-2009 років. Так найбільший стрибок цін спостерігався у грудні 2008 року до грудня попереднього року (22,3%), у 2009 році ціни збільшилися на 12,3%.

Максимальний приріст у 2008 році був у Київській (25,6%) та у Львівській області (25,1%). Мінімальний в Закарпатській (15,4%) (Малюнок 1).

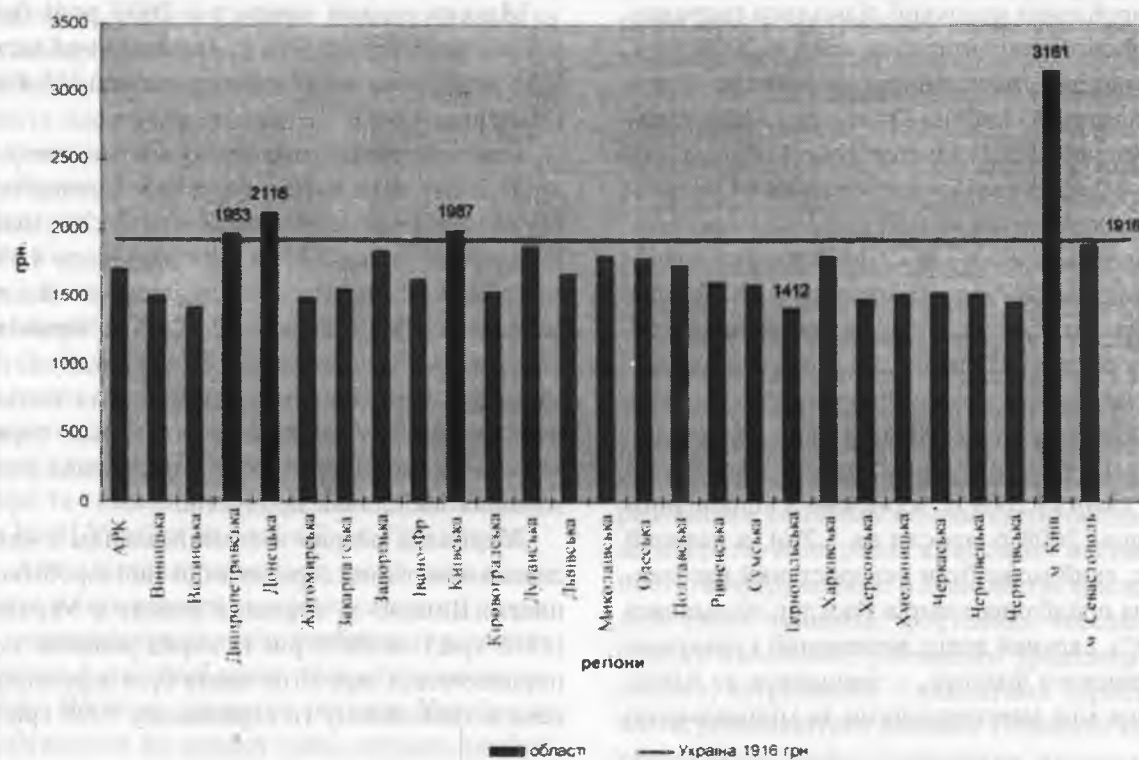
Помітно зросли в цей період ціни на освіту – до 29,2%, ціни на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива зросли на 28,2%, менший ріст цін виявився на одяг, взуття -до 4,6% та на зв'язок – до 5%. Найвище ціни на освіту піднялись у Львівській (до 39,2%) та Чернігівській (38,1%) областях. Також відбулося збільшення цін на алкогольні напої та тютюнові вироби, що пов'язано зі спеціально спрямованими заходами уряду на зменшення споживання шкідливих продуктів.

Зберігався розрив між мінімальним і максимальним рівнем середньомісячної заробітної плати. Вищою за середній рівень в Україні (1916 грн.) на 2009 рік та серед районів, що порівнюються заробітна плата була зареєстрована в Донецькому (в середньому 1995 грн.).

Малюнок 1. Індекси споживчих цін за регіонами у 2008 – 2009 роках (грудень до грудня попереднього року), розраховано за даними [3],[4]

Порівняно нижчий рівень заробітної плати – у Карпатському районі, становив 1665 грн., а в Причорноморському – 1695 грн. Серед областей вищезазначених районів лідирує Донецька, де заробітна плата була у розмірі 2216 грн., проте в Херсонській області показник досить низький – 1482 грн. Варто зазначити, мінімальна заробітна плата в Україні за досліджуваний період (1412 грн.) була в Тернопільській області. (Малюнок 2).

Малюнок 2. Номінальна заробітна плата (січень – грудень 2009 року), розраховано за даними [4]

Помітною утримується відмінність у оплаті праці за видами економічної діяльності – найвищий рівень був зафіксований на підприємствах авіаційного транспорту та у фінансових установах. Водночас середня зарплата у таких соціально важливих сферах, як охорона здоров'я та освіта, залишається на значно нижчому від середнього рівня.

Варто проаналізувати негативний приріст заробітної плати в Україні за 2009 рік порівняно з 2008 роком. Відбулося зменшення на 9,2%. Негативний приріст спостерігався в усіх трьох мезорайонах: в Причорноморському реальна заробітна плата знизилась на 6,8%, в Карпатському – на 6,9%, в Донецькому – на 9,2%.

Аналізуючи соціальне середовище, першочергово слід звернути увагу на стан виплати

заробітної плати, показники безробіття та динаміку бідності в країні, соціальні виплати.

Ніщо так не підвищує соціальну напругу, як затримка або невивплата заробітної плати, що призводить до зuboжіння та бідності домогосподарств. Тому не аби яким важливим аспектом є дослідження та аналіз суми невивплаченої заробітної плати по Україні, яка у січні 2009 року проти січня 2008 зросла аж на 77,8% і становила на 1 січня 2009 р. 1188,7 млн. грн., а на

початок 2010 р. зросла на 23,9% та становила 1473,3 млн. грн. [4]. Привертає увагу той факт, що кількість звільнених працівників із причин скорочення штатів у 2009 році була майже удвічі більшою, ніж у 2008 році.

Темпи зростання заборгованості з виплати заробітної плати серед досліджуваних районів на січень 2010 року майже однакова: найбільша в Карпатському (збільшилась на 29,2%), Донецький район характеризується приростом до 22%, а Причорноморський – до 24,1%. Єдина область, в якій заборгованості не спостерігалось – Одеська. Тут заборгованість навпаки зменшилась на 4,1%. Половина усієї суми заборгованості припадає на промислові підприємства, п'ята частина – на будівельні організації. Таким чином, зберігаються тенденції

невиплати заробітної плати післякризового періоду.

Вартим уваги є той факт, що серед досліджуваних районів найбільша частка працівників у вересні 2009 року, яким виплачено заробітну плату меншу за прожитковий мінімум (669 грн.) була в Причорноморському районі – 13,6%, найменша – в Донецькому та складала 7,7%), в той час, як у Карпатському – 12,7%. Негативні тенденції на ринку праці й посилення відповідних соціальних ризиків погіршувались під впливом поширення практики вимушених адміністративних відпусток та скорочення робочого дня.

В результаті таких негативних подій як невивплата або затримка заробітної плати, масове скорочення працівників, виплата заробітної плати менше за прожитковий мінімум, вимушені адміністративні відпустки та інших, значно зростає соціальна напруга в суспільстві, незадоволення матеріальним становищем, за-

більше потерпають від бідності в Україні сім'ї з дітьми, особами з обмеженими можливостями або непрацюючими особами працездатного віку.

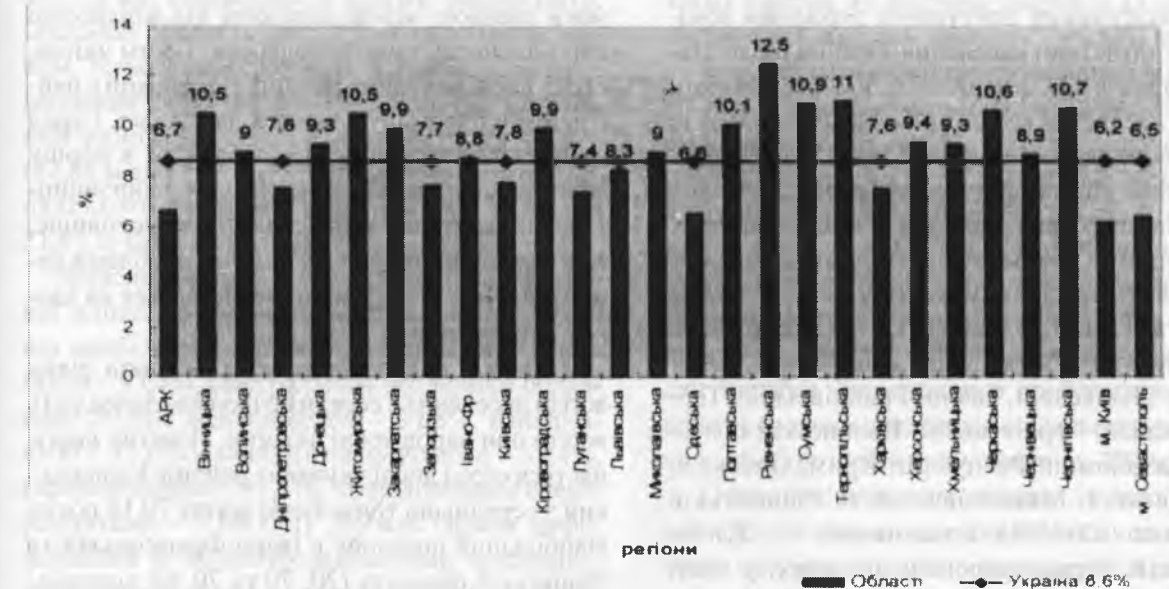
Зростання обсягів зареєстрованого безробіття населення у віці 15-70 років підтверджує та посилює факт бідності в Україні. У січні-вересні 2009 року ріст безробіття спостерігався у 17 регіонів країни (Малюнок 3).

Щодо районів, які порівнюються, найсуттєвіше безробіття спостерігалось в Карпатському та Донецькому (9,0 та 8,4% відповідно) та менше в Причорноморському (7,9%), можливо це пов'язано з наявністю сезонних робіт в курортний період.

Проте, у січні 2010 року рівень безробіття незначною мірою знизився.

Найбільший приріст безробіття був у Полтавській, Хмельницькій, Тернопільській та Вінницькій областях (від 3,8% до 5,5%) [5].

Полегшують критичний стан безробіття та

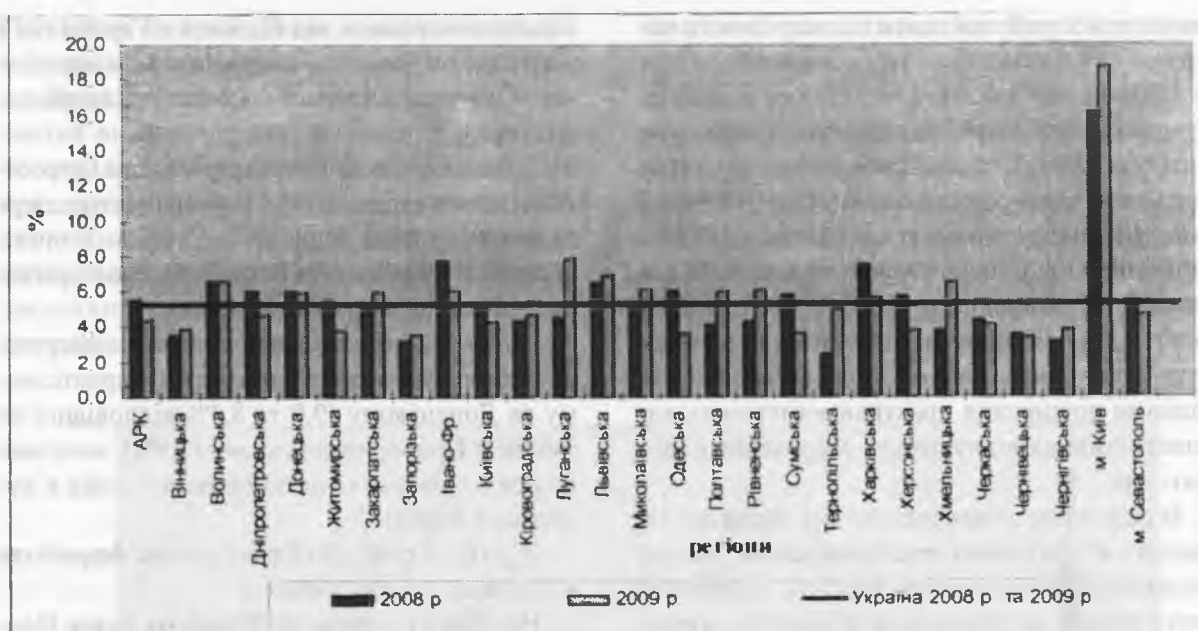

Малюнок 3. Рівень безробіття населення у віці 15-70 років (за методологією МОП), (у січні-вересні 2009 року), розраховано за даними [4]

гальна кількість злочинів, як спроб прогнати сім'ю, посилюються показники бідності.

Динаміка бідності в Україні показує, що більшість соціальних виплат не мають суттєвого впливу на ризики відносної бідності. За даними моніторингу бідності 2008 року, 28,2 % населення України належить до категорії бідних, а 15 % – до злиднених [2]. Питом вага найбіднішого прошарку серед бідного населення залишається на рівні 50,6 %. Най-

бідності соціальний захист та соціальне забезпечення держави, проте кількість осіб працевлаштованих державою кожного місяця зменшується. За сприяння державної служби зайнятості у січні 2010 року було працевлаштовано на 25% осіб менше ніж у січні 2009 року. Проте, в 2009 році рівень працевлаштування в Україні залишився таким самим як і в 2008 та становив 5,3%), а в деяких регіонах навіть зріс. (Малюнок 4).

Малюнок 4. Рівень працевлаштування, % (відношення кількості незайнятих осіб, працевлаштованих державною службою зайнятості, до загальної кількості осіб, які перебували на обліку впродовж звітного періоду) розраховано за даними [2]

За підсумками опитування держаним комітетом статистики населення України щодо стану здоров'я [2], виявилось, що в 2009 році 45% > населення (у 2008 р. – 44%>) оцінювало стан свого здоров'я як «добрий». У середньому майже кожна друга особа серед дорослих вважала стан свого здоров'я «задовільним». Оцінила стан свого здоров'я як «поганий» кожна десята пересічна особа (у 2008 р. – кожна дев'ята). Найбільша частка населення, яке оцінило стан свого здоров'я як «добрий», відмічена у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Чернівецькій, Волинській областях, Автономній Республіці Крим, Одеській, Полтавській, Миколаївській та Рівненській областях (63-50%), а найнижча – у Житомирській, Кіровоградській областях, у місті Києві, у Черкаській, Чернігівській, Донецькій та Київській областях (40-27%). При цьому для Донецької області та м. Києва характерні високий рівень урбанізації та розвитку промисловості. Для інших регіонів з низькою оцінкою стану здоров'я населенням характерна вища, порівняно з середньою по країні, частка осіб похилого віку у структурі населення. Найбільш поширеними хворобами були гіпертонія та серцеві захворювання. Стан здоров'я значною мірою пов'язан із негативним впливом несприятливих екологічних, техногенних факторів та психоемоційних перевантажень, притаманних способу життя мешканців сучасних міст, особливо мегаполісів. Доступність медичної допо-

моги значною мірою залежить від фінансової спроможності домогосподарств. Таким чином, серед досліджуваних районів Донецький є найгіршим щодо стану здоров'я населення. Серед причин такого стану треба назвати в першу чергу високий рівень промислового виробництва, що забруднює навколишнє середовище, а як наслідок створює екологічні проблеми району, що вкрай негативно позначається на здоров'ї населення.

Одним з найголовніших показників рівня життя населення є середня очікувана тривалість життя при народженні людини. Помітно вирізняється серед досліджуваних районів Карпатський з середньою тривалістю життя 70,18 років. Найбільший показник в Івано-Франківській та Львівській областях (70, 70 та 70, 62 відповідно). Трохи нижчий рівень життя в Причорноморському районі – 67,21 рік, та ще нижчий в Донецькому – 66,97 років. Така низька тривалість життя, знов ж таки, пояснюється проблемами екологічної забрудненості в районі.

Щодо умов проживання населення, варто проаналізувати такі показники як обсяги будівельних робіт, житловий фонд в метрах квадратних на 1 жителя, обладнання житловим фондом.

Аналізуючи обсяги будівельних робіт за 2009 рік, приходимо до висновку про значне скорочення, що відбулося за всіма основними видами будівельної діяльності. На загальну тенденцію найбільше вплинула діяльність під-

приємств, що займаються будівництвом будівель і споруд, які скоротили обсяги будівництва будівель (на 54,5%), мостів, метрополітену (на 50,6%) [6].

Значно зменшили обсяги виконаних робіт порівняно будівельники Волинської області на 63,9% (у зв'язку зі зменшенням обсягів будівництва мостів, житла та реконструкції виробничих приміщень) та Івано-Франківської – на 59,6% (в основному через скорочення обсягів робіт із розвідувального буріння, проведення берегоукріплюючих робіт і житлового будівництва). Зниження обсягів будівництва, пов'язаного з кризовими явищами в країні, негативно впливає на житлове забезпечення, розвиток інфраструктури та покращення рівня життя населення.

Загальний житловий фонд у 2008 році у середньому на одного жителя в Україні склав 22,8 метрів квадратних. Найбільша забезпеченість житлом на одну особу в Київській області – 30,2 м кв. Найменша в Криму, Запорізькій, Одеській областях (по 22,0 м кв.). Таким чином, чітко викреслюється регіональна диференціація щодо забезпечення житлом. Донецький район виділяється за цим показником (22,85 м кв.) серед Причорноморського та Карпатського (з показниками 21,45 м кв. та 21,95 м кв. відповідно).

Здійснюючи моніторинг обладнання житлової площі по Україні, за 2008 рік виявлено, що найбільший відсоток будинків обладнано газом – 83,1%. Центральним опаленням обладнано 59,6%, водопроводом – 57,8%, каналізацією – 55,6%, ваннами та душовими – 52,4%, гарячою водою – 41,3%, підпологовими електроплитами – 3,6%) [3]. Досить сильна диференціація за вищеперерахованими показниками спостерігається по регіонах. Так, водопроводом найбільше обладнано будинків, в АР Крим (78,9%) в Донецькій та Дніпропетровській області (72,4% та 70,0%). Найменше – в Вінницькій області (28,8%). Аналізуючи такі показники потрібно враховувати розбіжності в кількості міст та сіл в області, адже сільські приміщення є менш пристосовані до зручних умов проживання. Каналізацією найбільше забезпечено будинків в Криму (75,3%), найменше в Вінницькій області (27,8%), опаленням, максимально – в Харківській області (81,3%), мінімально – в Чернівецькій.

Таким чином, за забезпеченням обладнання житлових умов районів, що порівнюються

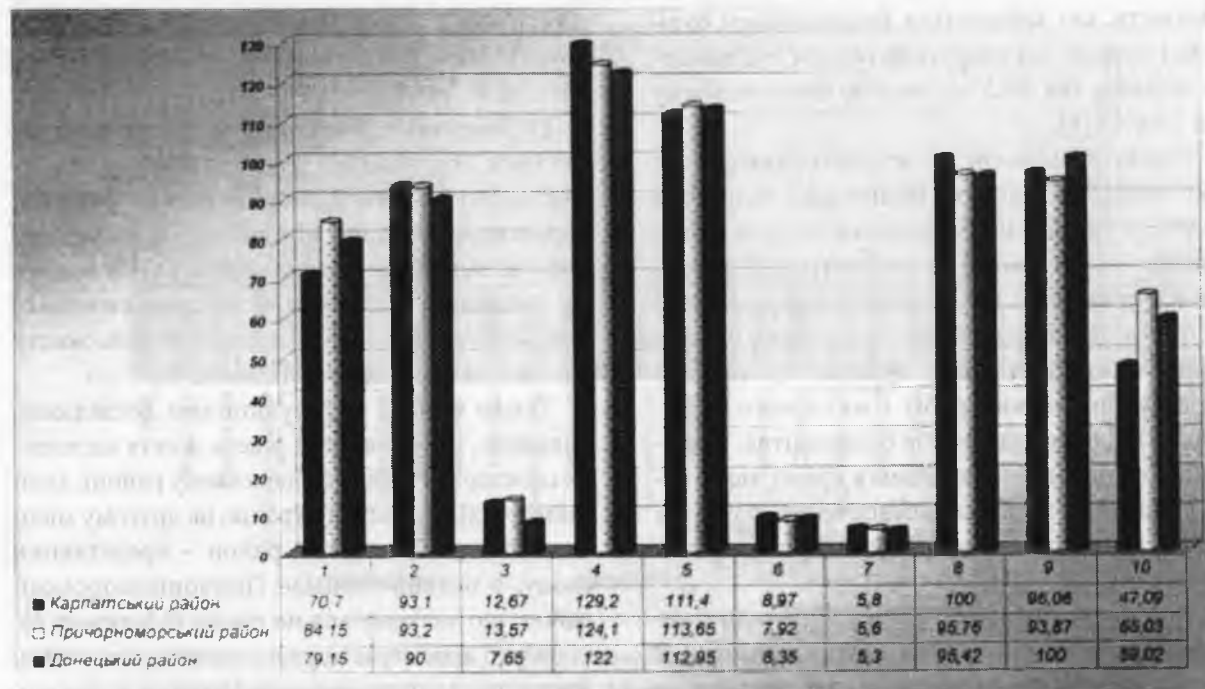
перше місце займає Причорноморський район, друге місце – Донецький і на останньому – Карпатський.

IV. Висновки. Проаналізувавши основні показники соціального, економічного, демографічного розвитку досліджуваних районів, порівняємо значення між собою. За значенням проставимо місце кожному району по кожному показнику та шляхом визначення середньої арифметичної місць, визначимо рівень життя населення в кожному (Малюнок 5).

Таким чином, за результатами досліджень виявлено, що найвищий рівень життя населення спостерігається у Карпатському районі, який займає західну частину країни, на другому місці знаходиться Донецький район – представник сходу, а останнє займає Причорноморський район, що знаходиться на півдні (Малюнок 6).

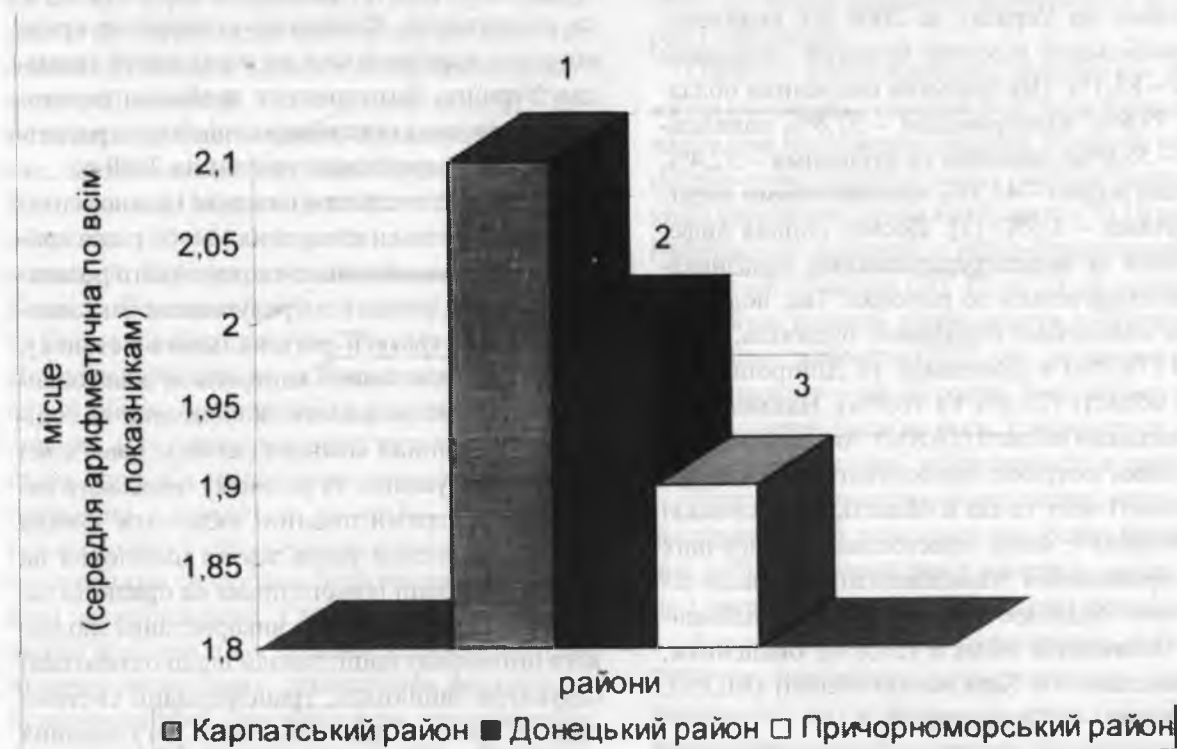
Варто акцентувати увагу на тому, що рівень життя населення регіонів України є досить низький. Недостатня оплата праці, особливо в таких сферах як охорона здоров'я та освіта, збільшення відсотку хворих громадян, неможливість отримання належної медичної допомоги посилюють соціальну напруженість в суспільстві. Крім того відчутні наслідки фінансово-економічної кризи, про що свідчать тенденції невиплати заробітної плати; зростаючий рівень бідності в Україні; скорочення обсягів будівельних робіт; підвищення цін на продукти споживання. Фінансово-економічна криза відчутно відобразилася на рівні життя громадян України. Загострилися проблеми невиконання основних показників соціального розвитку країни, розроблених урядом на 2009 р.

Отже, раціональним виходом із даної ситуації буде не тільки створення нових, після кризових програм соціально-економічного розвитку окремого регіону з урахуванням загальнодержавної стратегії регіонального розвитку, а разом з тим активний контроль за їх виконанням. Потрібно розвивати економічний та соціальний потенціал кожного регіону, давати всі умови формуванню та розвитку людського капіталу. Програми повинні включати заходи щодо підвищення рівня життя населення на основі реалізації їхнього права на працю та забезпечення ефективного використання людського потенціалу нації; заходи щодо оптимізації структури зайнятості, трансформації системи оплати праці та удосконалення регулювання ринку праці в процесі кризової та післякризової адаптації економічних суб'єктів. Тільки та-

Малюнок 5. Порівняльний аналіз показників рівня життя населення районів, де:

1. Індекс промислового виробництва %, (2009 рік).
2. Приріст реальної заробітної плати за 2009 рік, %;
3. Частка працівників, яким нарахована заробітна плата нижча за прожитковий мінімум %, (вересень 2009).
4. Приріст заборгованості із виплати заробітної плати %, (на Ісічення 2010 року).
5. Індеси цін (грудень 2009 до грудня 2008 року), %.
6. Рівень безробіття населення, % до економічно-активного населення (січень-вересень 2009 рік).
7. Рівень працевлаштування % (відношення кількості незайнятих осіб, працевлаштованих до загальної кількості осіб, які перебували на обліку впродовж звітного періоду) за 2009 рік.
8. Середня очікувана тривалість життя при народженні % до максимального значення серед районів, що порівнюються, (2007-2008 рр.).
9. Забезпеченість житлом на 1 жителя % до максимального значення серед районів, що порівнюються, (2008 рік).
10. Обладнання житловим фондом %, (2008 рік).

Малюнок 6. Місце району за рівнем життя населення

ким шляхом можна буде, підвищити рівень життя населення України, сформувати гідний людський капітал та забезпечити гідний розвиток держави.

1. Рівень життя населення України / ПАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.

2. Державний комітет статистики України / Статистична інформація 2008-2009 рр. // www.ukrstat.gov.ua.

3. Веб-сайти Головного управління статистики Івано-Франківської області та інших регіонів України / Статистична інформація за 2008-2009 рр.

4. Державний комітет статистики України / Соціально-економічний розвиток регіонів України за 2009 рік.

5. Державний комітет статистики України / Доповідь Про соціально-економічне становище України за січень 2010 рік.

6. Державний комітет статистики України / Доповідь Про соціально-економічне становище України за 2009 рік.

7. Державний комітет статистики України / Соціально-економічний розвиток регіонів України за січень 2010 року.

8. Романюк М. Д. Вплив глобалізаційних процесів на демографічний та соціально-економічний розвиток Карпатського регіону // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – Івано-Франківськ: Плай. – 2009. Вип. 7. – С. 9-13.

This article analyzes the indices of living standard as a part of the three aspects: material welfare, social environment and living conditions as in general in Ukraine so that separately in the regions. The comparative analysis of living standards of the Carpathian, Donetsk and Prydniprovsk regions is conducted. Based on these indices the place of the region is determined and the proposals for improvement of living standard are developed.

УДК 330.59:316.344

Васильєв О. А.

ОЦІНКА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА УМОВАМИ ЖИТТЯ

У статті розглядається новий підхід до вивчення диференціації населення, що враховує різний рівень доступності домогосподарств до окремих товарів та послуг. Автор проаналізував характер розподілу населення України в залежності від кількості наявних в домогосподарстві позбавлень в умовах життя. Також проведено порівняльний аналіз диференціації населення за рівнем позбавлень та за доходними характеристиками.

Ключові слова: депривація (позбавлення), диференціація населення, умови життя.

I. Вступ. Традиційно диференціація населення з точки зору рівня життя здійснюється на основі розподілу його за обсягом отримуваних доходів або інших поточних ресурсних показників. Одним з наслідків соціально-економічних перетворень в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. стало посилення процесів розширення населення з виділенням незначної частини з надвеликими доходами, частини – з дуже низькими та більшості, доходи яких наближені до середніх, але дійсні умови життя можуть відрізнятися суттєво. Виникає потреба в додаткових критеріях диференціації, які б враховували різні аспекти добробуту та доступності до матеріальних та нематеріальних благ.

В економічній науці аналіз доступності для населення різноманітних умов життя розвивається в рамках концепції депривації (позбавлення). Однією з перших робіт у цьому напрямку є праця П. Таунсенда [1], присвячена дослідженню різних аспектів умов життя британців. Він розробив індекс відносної депривації, за допомогою якого поділив усе населення на дві групи – тих, що зазнають суттєвих позбавлень в умовах життя, та тих, що зазнають незначних позбавлень або не зазнають взагалі. Подальший розвиток проблема отримала в роботах Дж. Мак та С. Ленслі [2], Т. Каллана, Б. Нолана та К. Вілана [3, 4], Б. Халлерода [5, 6], А. Макколі, М. Можиної, Л. Овчарової [7], Р. Меннінга та Н. Тихонової [8] та інших.

II. Постановка завдання. Метою статті є виявлення характеру розширення населення України за ступенем доступності до різноманітних умов життя. Продовжуючи традиції поєднання прямого та консенсусного підходів, дослідження базується на самооцінці домогосподарств власних умов життя, яка виявлена в результаті проведення вибіркового опитування у 2007 р., що входило окремим модулем до Обстеження умов життя домогосподарств, яке здійснюється Держкомстатом України на постійній основі. На відміну від усіх попередніх досліджень, концепція депривації зас-

тосовується не до виявлення частки населення, що зазнають значних позбавлень в умовах життя, а до диференціації усього населення з виокремленням груп, що характеризуються різним ступенем позбавлення.

III. Результати дослідження. Єдиним інформаційним джерелом, що містить узагальнені відомості по широкому спектру умов життя населення України, є окремий блок Обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД), що проводиться Держкомстатом України на постійній основі. Цей блок включає перелік питань про умови та якість життя домогосподарств та доступність для них об'єктів соціальної інфраструктури і вперше був включений до анкети обстеження у 2007 р.

Незважаючи на те, що основною метою цього дослідження було визначення бідності за умовами життя (тобто об'єктом вивчення були особи, що знаходяться в нижній частині розподілу), його результати можна використати і для аналізу розшарування населення в цілому, а не тільки тієї його частини, що знаходиться за межею бідності. При цьому можна враховувати особливості розподілу населення за кількістю накопичених позбавлень, наявність суттєвих розривів між різними кількостями позбавлень. Один із загальноприйнятих підходів полягає в проведенні межі бідності за умовами життя на рівні, наближеному до рівня монетарної бідності. За результатами опитування і визначення рейтингу найбільш важливих депривацій, межа бідності за умовами життя проведена на рівні наявності у домогосподарстві не менше 4 депривацій [9]. Відштовхуючись від цього факту, ми пропонуємо диференціювати населення України за кількістю накопичених депривацій таким чином:

– повна відсутність позбавлень – населення, повністю забезпечене необхідними умовами життя;

– наявність в домогосподарстві однієї або двох депривацій – населення, яке зазнає незначних позбавлень, в цілому маючи задовільні умови життя;

– наявність в домогосподарстві трьох або чотирьох депривацій – населення, що знаходиться на межі деприваційної бідності;

– наявність в домогосподарстві п'яти або шести депривацій – населення, яке можна вважати цілком бідним за рівнем позбавлень в умовах життя;

– концентрація в домогосподарстві семи та більше депривацій (із загального переліку у 18 ознак) – таке населення слід вважати проживаючим в умовах крайньої бідності за умовами життя.

Розподіл усього населення України відповідно до вказаних критеріїв виглядає таким чином (табл. 1).

Досить значна частина населення – дещо більше третини – не зазнає ніяких позбавлень в умовах життя, ще чверть – лише одне або два позбавлення. Отже, забезпеченими з точки зору умов життя можна вважати дві категорії населення України загальною чисельністю майже 28 млн. осіб, або 62%. На межі деприваційної бідності проживає 17,7%, а за цією межею – п'ята частина населення країни, з них половину слід вважати вкрай бідними, злидненими.

У міській та сільській місцевостях характер диференціації населення за деприваціями суттєво відрізняється (рис. 1). В містах розподіл зміщений в бік небідних, що не зазнають позбавлень взагалі (44,8% міського населення), у селах переважають 2 майже однакові за розміром групи населення, що зазнають незначних позбавлень (26,6% сільського населення) та проживають на межі деприваційної бідності (24,7%).

Решта сільського населення приблизно порівну розподілена між небідними (15%), бідними

Таблиця 1

Розподіл населення України за кількістю накопичених депривацій

Групи населення за кількістю накопичених депривацій	Частка населення, %
Відсутні депривації	35,4
1-2 депривації	26,4
3-4 депривації	17,7
5-6 депривацій	10,6
7 та більше депривацій	10,0
Разом	100,0

Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД НАНУ за даними ОУЖД Держкомстату України

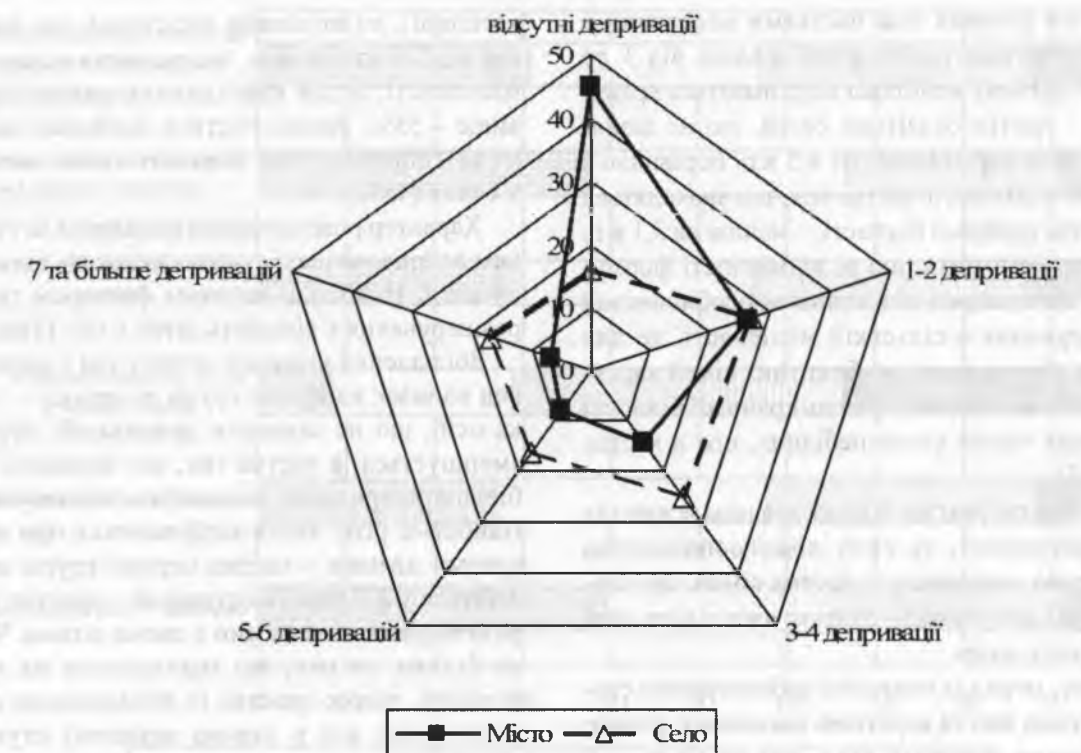

Рис. 1. Розподіл населення України за кількістю накопичених депривацій у містах та в сільській місцевості, %

Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД НАНУ за даними ОУЖД Держкомстату України.

ми (16,1%) та проживаючими в умовах крайньої деприваційної бідності (16,8%). В містах останні дві групи складають значно меншу частку – 7,9 та 6,7% відповідно, також суттєво нижчою є частка населення з 3-4 деприваціями (14,3%). Характерно, що різниця у диференціації населення великих та малих міст є незначною – у малих містах на декілька відсоткових пунктів нижча частка повністю та частково забезпечених умовами життя та, відповідно, вища частка менш забезпеченого населення.

Отже, місце проживання суттєво впливає на рівень диференціації населення за умовами життя, тому при подальшому дослідженні слід обов'язково враховувати цей факт, розглядаючи особливості та склад основних видів позбавлень окремо для міської та сільської місцевості.

Характер розшарування населення за умовами життя під впливом наявності в сім'ях дітей змінюється в бік збільшення питомої ваги бідних верств, однак ступінь цього зміщення незначний (табл. 2). В кожній з п'яти виділе-

Таблиця 2

Розподіл населення України за кількістю накопичених депривацій в залежності від типу домогосподарства у різних населених пунктах, %

Групи населення за кількістю накопичених депривацій	Домогосподарства з дітьми			Домогосподарства без дітей		
	Місто	Село	Разом	Місто	Село	Разом
Відсутні депривації	43,7	13,7	33,4	46,2	18,6	37,7
1-2 депривації	27,6	26,1	27,1	24,7	27,3	25,5
3-4 депривації	13,4	24,5	17,2	15,4	24,8	18,3
5-6 депривацій	7,6	17,2	10,9	8,3	14,7	10,2
7 та більше депривацій	7,7	18,5	11,4	5,5	14,6	8,3
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД НАНУ за даними ОУЖД Держкомстату України.

них груп різниця між частками населення в сім'ях з дітьми та без дітей складає від 1 до 4 в. п., причому найбільш відрізняються крайні групи – частка бездітних сімей, що не зазнають позбавлень, більша на 4,3 в.п. порівняно з сім'ями з дітьми, а частка тих, що знаходяться за межею крайньої бідності, – менша на 3,1 в.п.

Слід відзначити, що ці відмінності формуються насамперед під впливом особливостей розшарування в сільській місцевості, де для сімей з дітьми відносно бездітних сімей характерний більш високий рівень крайньої бідності та менша частка сімей небідних, ніж в містах (табл. 2).

Привертає увагу той факт, що незалежно від типу місцевості та типу домогосподарства практично незмінною є частка сімей, що зазнають 1-2 депривації – близько чверті будь-якої групи населення.

Отже, поряд із повністю забезпеченою стосовно умов життя верствою населення, розмір якої сильно залежить від місця проживання, в Україні існує чисельна і досить стабільна категорія людей, які зазнають лише незначних окремих позбавлень. Це єдина категорія, частка якої у розподілі не залежить ні від типу місцевості проживання, ні від типу домогосподарства. В цілому ж спостерігається чітка залежність – із зменшенням рівня забезпеченості умовами життя структура кожної наступної категорії населення набуває все більш чітко виражених сільських ознак (рис. 2).

Якщо серед повністю забезпеченого умовами життя населення переважає міське (85% цієї

категорії), то половина населення, що потерпає від 5-6 позбавлень, зосереджена в сільській місцевості, а для найбільш бідних ця частка ще вище – 55%. Значна частина проживаючих на межі деприваційної бідності також мешкає у селах (45%).

Характер розшарування населення за ступенем депривованості суттєво залежить від складу сім'ї. Найбільш вагомим фактором такого розшарування є кількість дітей у сім'ї (рис. 3).

Збільшення кількості дітей у сім'ї насамперед впливає на крайні групи розподілу – частка осіб, що не зазнають депривацій, суттєво зменшується, а частка тих, що зазнають 7 та більше депривацій, відповідно збільшується. Найбільш різкі зміни відбуваються при появі третьої дитини – частка першої групи зменшується у 3,2 рази, а останньої – зростає у 2,9 рази порівняно з сім'ями з двома дітьми. Частка бідних та тих, що знаходяться на межі бідності, також зростає із збільшенням кількості дітей, але в значно меншому ступені. Отже, поява третьої та наступних дітей призводить до зростання кількості позбавлень, яке відбувається насамперед за рахунок тих, що є специфічними для дітей.

Так, серед багатодітних сімей з 1-2 деприваціями найбільш часто зустрічаються такі: неможливість придбання одягу для дітей (17,2%), недостатня житлова площа (16,5%), відсутність закладів, що надають побутові послуги (22,5%), незабезпеченість послугами швидкої медичної допомоги (29,7%), відсутність дошкільних закладів (19,8%). В той же час такі сім'ї майже не страждають від неможливості споживання не-

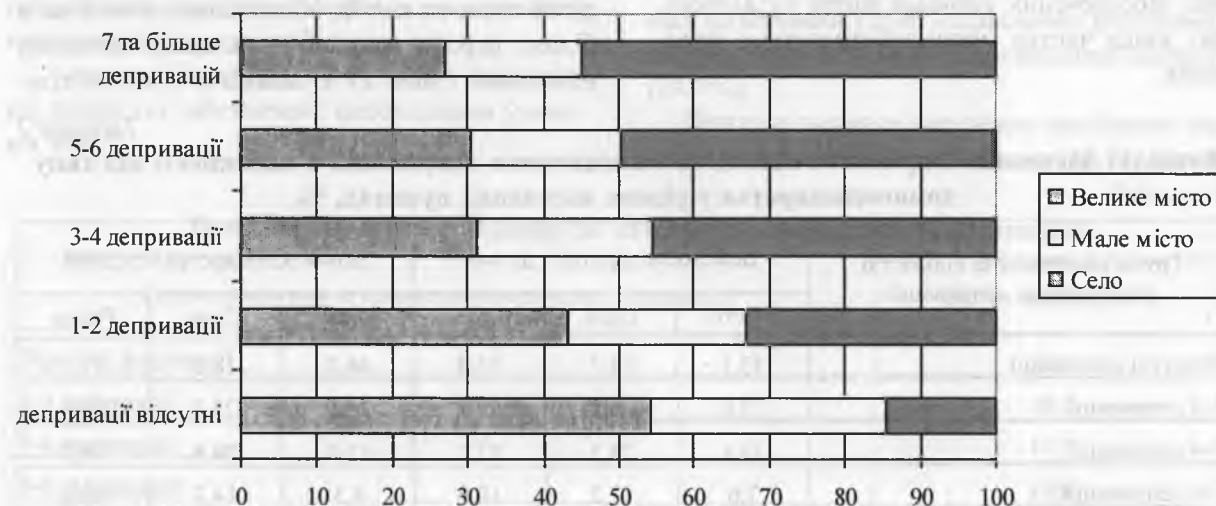

Рис. 2. Поселенська структура категорій населення з різним ступенем депривованості, %

Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД НАНУ за даними ОУЖД Держкомстату України.

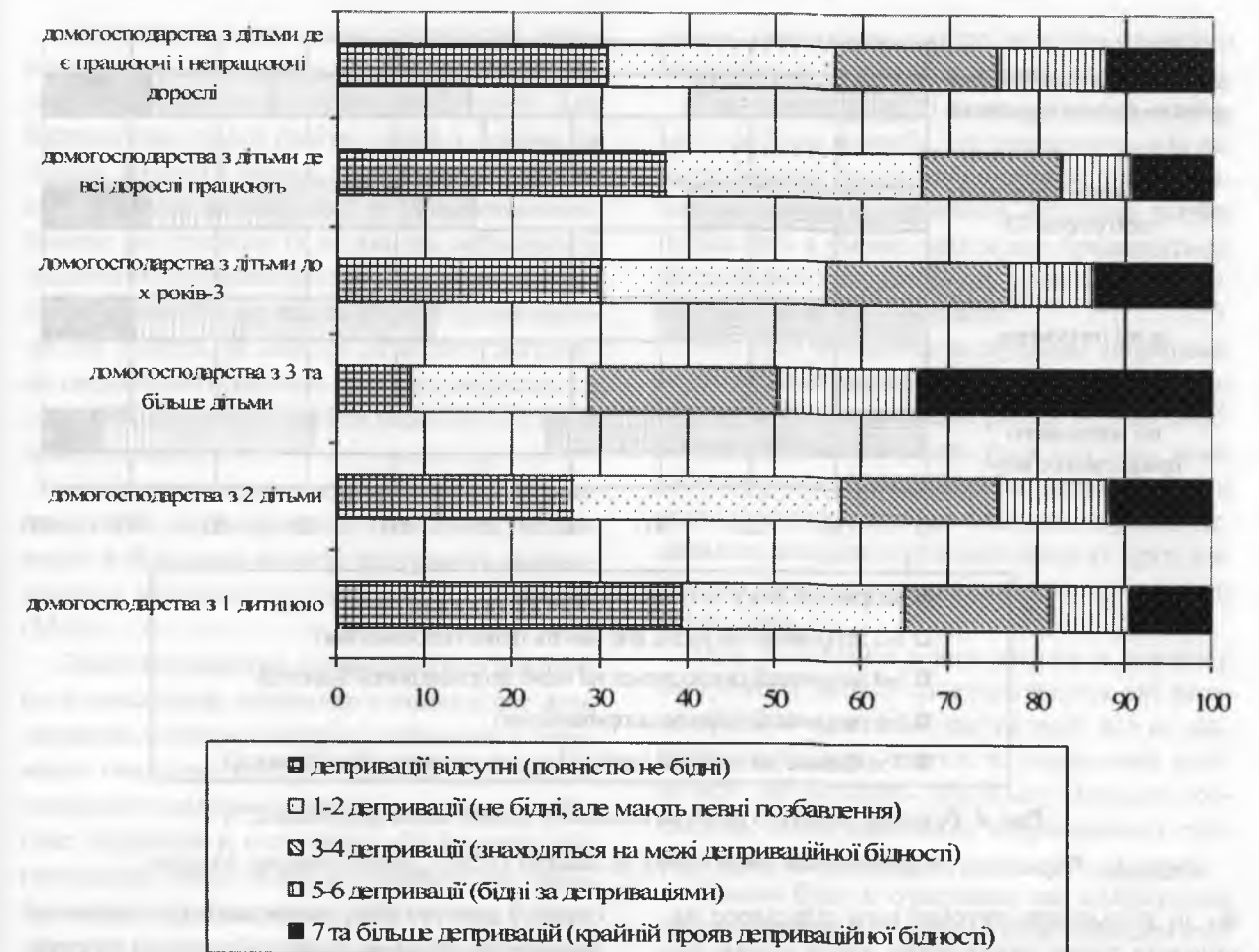

Рис. 3. Розподіл сімей з дітьми за кількістю накопичених депривацій, %

Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД НАНУ за даними ОУЖД Держкомстату України.

дорогих продуктів харчування, відсутності телевізора та холодильника, неможливості сплачувати за ліки. В групах цих сімей із більшою кількістю накопичених депривацій зростання рівня позбавлення відбувається насамперед за вказаними специфічними для дітей деприваціями.

Розшарування сімей з дітьми до 3-х років не особливо відрізняється від розшарування сімей з дітьми взагалі – варто відмітити лише більшу частку цілком нужденних – 13,3%.

На характер розшарування сімей з дітьми також певний вплив здійснює соціально-економічний склад дорослих членів сім'ї. Сім'ї, де всі дорослі працюють, відрізняються високою часткою повністю забезпечених в умовах життя – 37,4% та досить низькою бідних (8,5%) та нужденних (9,0%). Якщо ж хоча б один дорослий член сім'ї не працює, то це призводить до зміщення розподілу в бік збільшення груп з різною кількістю накопичених депривацій (на 3-4 в.п.).

Серед окремих типів бездітних домогосподарств вирізняються ті, що складаються лише з осіб працездатного віку – 43% не зазнають жодних позбавлень в умовах життя, ще чверть мають одне або два позбавлення (рис. 4). Для них, порівняно з іншими типами сімей, характерна найменша частка осіб з більшою кількістю позбавлень – на межі деприваційної бідності проживають 16,2%, в умовах бідності та крайньої бідності – відповідно 7,8 та 6,9% населення цієї категорії.

Розподіл інших типів бездітних сімей приблизно однаковий і характеризується меншою часткою повністю забезпечених умовами життя та більшими частками тих, що зазнають різний ступінь позбавлень. Слід зазначити, що зміщення розподілу цих сімей в бік збільшення бідних частково пояснюється впливом більшої частки сільського населення. Так, в сільській місцевості проживає 37% сімей з пенсіонерів, 44% з осіб старше 75 років та 49% сімей, де є хоча б один безробітний. Відповід-

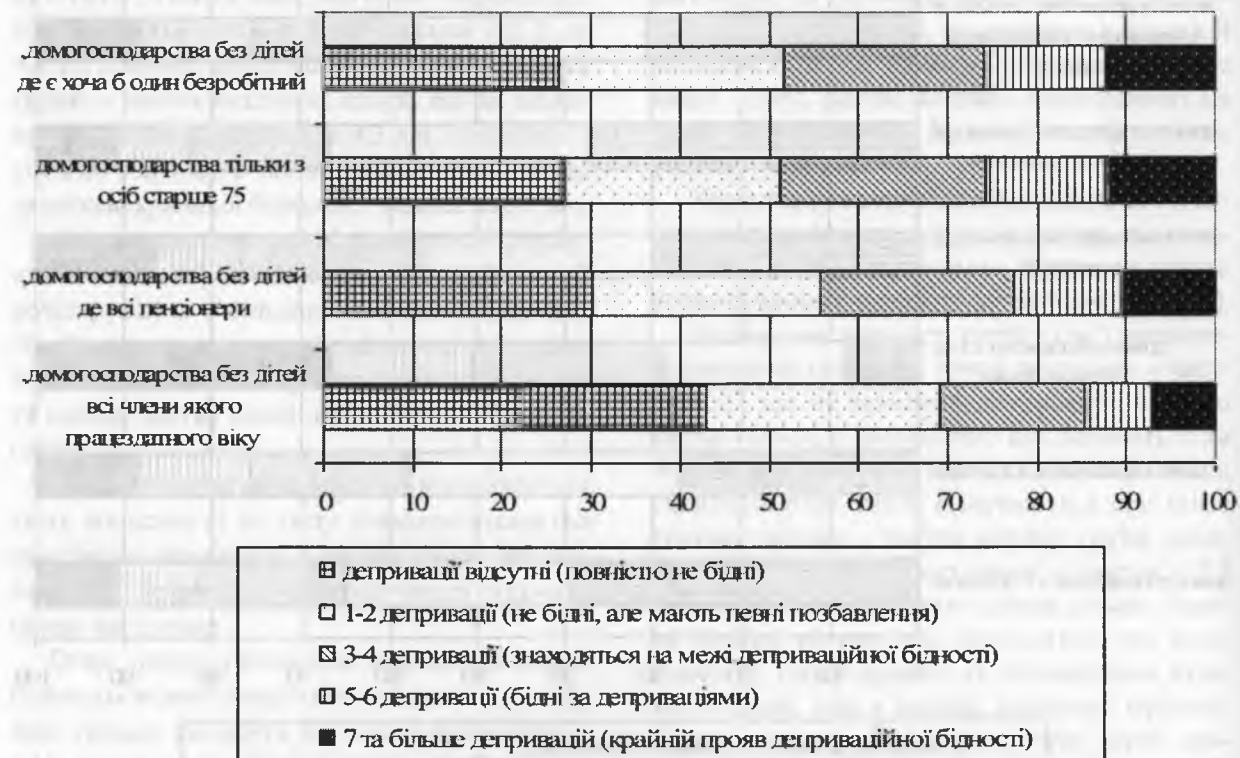

Рис. 4. Розподіл сімей без дітей за кількістю накопичених депривацій, %

Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД НАНУ за даними ОУЖД Держкомстату України

но до збільшення питомої ваги сільського населення серед зазначених типів сімей погіршується й їх розподіл за рівнем забезпеченості умовами життя.

Проведена оцінка диференціації населення за умовами життя здійснена на основі рейтингу депривацій, який було побудовано, виходячи із важливості тих чи інших позбавлень для всього населення України. Отже, цей рейтинг віддзеркалює усереднені потреби середньої сім'ї і тому може не враховувати деякі умови життя, специфічні лише для окремих категорій сімей. Зрозуміло, що розробляти окремий рейтинг депривацій для кожного типу домогосподарств недоцільно, оскільки це унеможливило порівняння ступеню та характеру їх розшарування. Однак є певний сенс у тому, щоб для різних типів сімей визначити, принаймні, які позбавлення (із початкового переліку, запропонованого для опитування) виявляються для них найбільш важливими, а які є несуттєвими.

У великих та малих містах найбільш поширеним позбавленням є недостатність коштів для здійснення заощаджень (відповідно 48 та 50% населення) та неможливість організації сімейного відпочинку хоча б один тиждень на рік (35 та 39%); також третина населення великих міст та 38% малих не в змозі дозволити собі щоденне споживання м'ясних або рибних

страв. З другого боку, мешканці міст майже не зазнають позбавлень щодо доступності об'єктів соціальної інфраструктури, на відміну від сільських мешканців, від третини до половини яких страждають від відсутності окремих об'єктів та послуг соціальної інфраструктури (послуги швидкої медичної допомоги, заклади побутової сфери, погане транспортне сполучення тощо). Також для сільської місцевості характерний низький рівень обладнання житла елементарними зручностями, від чого потерпають більше 40% мешканців.

Порівнюючи розподіл ознак депривації між сім'ями з дітьми та без дітей, слід відмітити такі особливості:

- наявність дітей сприяє суттєвому підвищенню рівня позбавлень за деякими специфічними ознаками, такими як житлові умови (недостатня кількість кімнат та розмір житлової площі), неможливість придбання одягу для дітей, незабезпеченість дошкільними закладами тощо; в більшості випадків таких позбавлень зазнає кожна п'ята сім'я з дітьми;

- високий порівняно з бездітними домогосподарствами ступінь позбавлення у сімейному відпочинку (41% проти 31%);

- більш високий рівень позбавлення щодо охорони здоров'я в сім'ях без дітей.

Оскільки в українському суспільстві переважають сім'ї з однією або двома дітьми, то саме вони формують вказані особливості. Для багатодітних сімей (тобто, сімей з трьома та більше дітьми) в цілому характерним є значно вищий рівень позбавлення за усіма ознаками. Майже дві третини їх не мають можливості щоденного споживання страв з м'ясом або рибою, більше 40% не мають елементарних зручностей у житлі, не можуть дозволити регулярно поновлювати верхній одяг для дорослих та для дітей, не можуть оплати необхідні медичні послуги тощо.

Сім'ї, що складаються виключно з осіб працездатного віку, порівняно з сім'ями з пенсіонерів, в більшому ступені відчувають позбавлення в можливості сімейного відпочинку (35%).

Домогосподарства, які складаються виключно з пенсіонерів, порівняно з іншими сім'ями, зазнають особливо великих позбавлень в отриманні медичних послуг – близько третини їх потерпають від неможливості оплатити необхідне лікування в стаціонарі або послуги або придбання ліків, 28,6% потерпають від незабезпеченості населеного пункту послугами швидкої медичної допомоги. Крім того, вони частіше страждають від недостатньої комфортності житла, а також від неможливості щоденного споживання страв з м'ясом або рибою.

Наявність у сім'ї безробітного не призводить до виникнення особливих потреб, але посилює

рівень позбавлень майже за всіма ознаками порівняно із бездітними домогосподарствами.

Таким чином, різні категорії сімей, маючи свої особливі потреби, що визначаються їх демографічним та соціально-економічним складом та місцем проживання, зазнають різних позбавлень в умовах життя, що призводить до неоднакового характеру та інтенсивності розшарування за цією ознакою.

Розподіл населення за ступенем депривованості певною мірою пов'язаний з розподілом за доходами – чим вищий рівень отримуваних доходів, тим вищий рівень умов життя він може забезпечувати. Однак жорстка залежність при цьому відсутня, про що свідчить перетин децильних доходних груп населення та груп, виділених за критерієм забезпеченості умовами життя (рис. 5).

При збільшенні рівня доходів в кожному наступному децилі спостерігаються дві закономірності: зростання частки осіб, що не зазнають позбавлень взагалі та зменшення частки осіб, що зазнають найбільшу кількість позбавлень. Зміна проміжних деприваційних груп виражена менш чітко.

Можна було б очікувати, що найбагатша частина населення країни не буде зазнавати позбавлень в умовах життя взагалі або, принаймні, в дуже незначному ступені, однак реальність не підтверджує цю гіпотезу – навіть серед населення найбагатшого 10-го децилю лише 56% вважають себе цілком забезпеченими, ще 23% зазнають окремих незначних позбавлень.

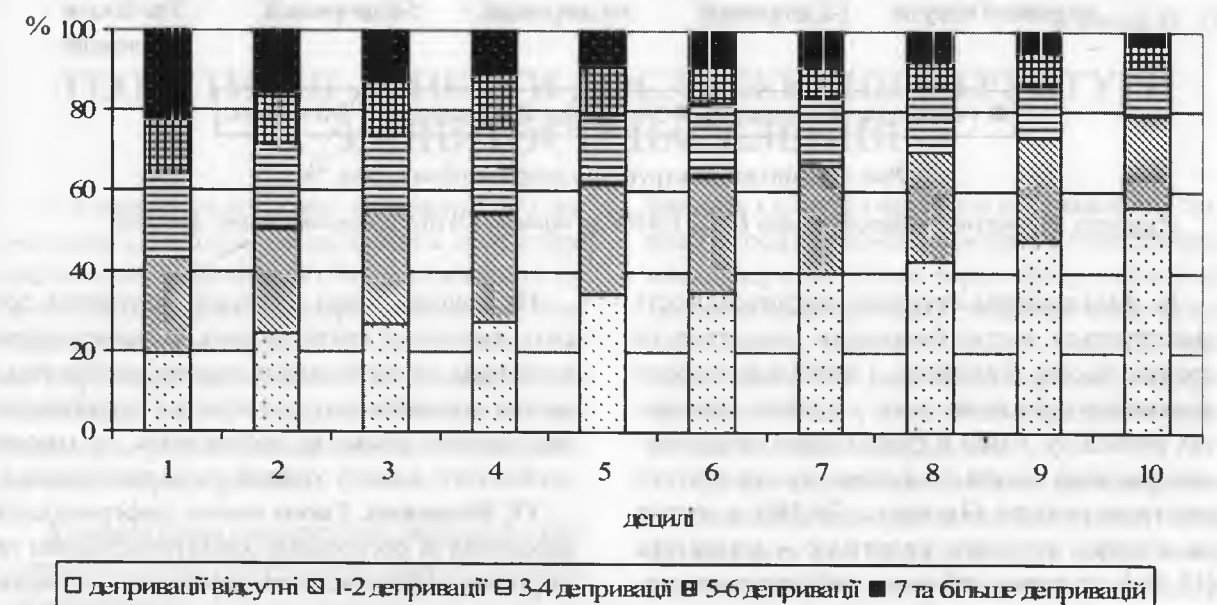

Рис. 5. Деприваційна структура децильних груп населення, %

Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД НАНУ за даними ОУЖД Держкомстату України

П'ята частина їх фактично перебуває на межі деприваційної бідності або нижче її, при цьому кожен тридцятий вказав, що зазнає позбавлень за сімома та більше ознаками. Це призводить до досить парадоксальної ситуації: забезпечені в матеріальному плані люди з точки зору задоволеності умовами життя відчують себе на рівні злиденності. І навпаки – серед 10% населення з найнижчими доходами майже п'ята частина зазначає, що не зазнає ніяких позбавлень в умовах життя.

Наявність в домогосподарстві одного або двох позбавлень можна визнати цілком нормальним явищем, яке не залежить від рівня матеріального добробуту. Це підтверджує той факт, що близько чверті населення кожної децильної групи потерпає саме від такої кількості депривацій.

Обернений перетин двох сукупностей показує розподіл населення кожної деприваційної групи за рівнем отримуваних доходів (рис. 6).

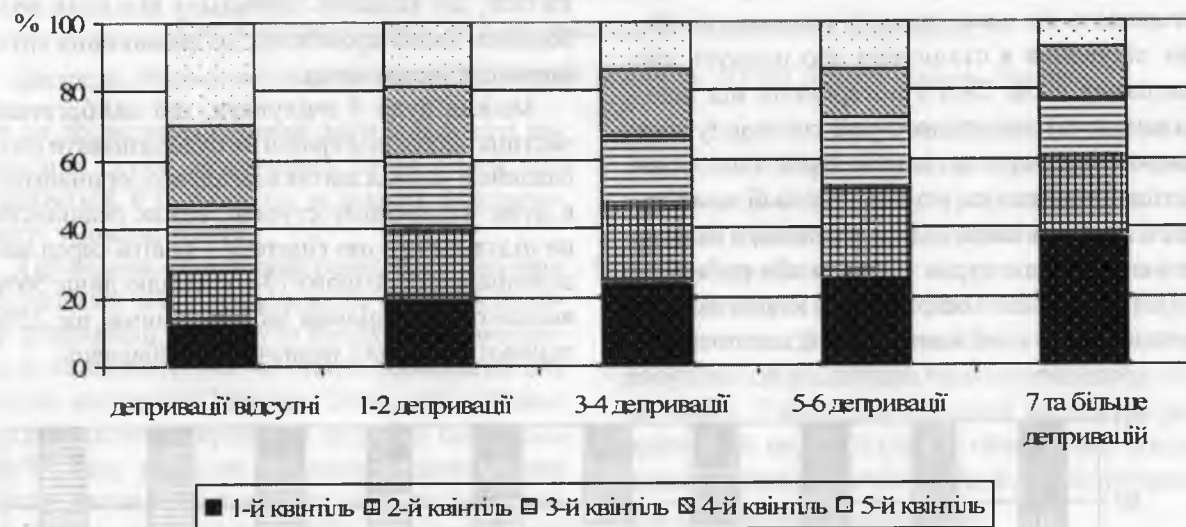

Рис. 6. Квінтільна структура деприваційних груп, %

Джерело. Розрахунки співробітників ІДСД НАНУ за даними ОУЖД Держкомстату України.

Із збільшенням ступеню депривованості зменшується частка багатшого населення та зростає частка біднішого, з найбільш яскраво вираженими змінами саме у крайніх елементах розподілу. Якщо в групі цілком забезпечених умовами життя населення частка п'ятого квінтілю складає більшість (29,3%), а частка населення першого квінтілю – меншість (12,4%), то серед найменш забезпечених стосовно умов життя співвідношення змінюється – ці групи населення складають відповідно 7,9 та 37,5%.

Найбільш рівномірно розподілена група населення, що має 1-2 ознаки позбавлення – частки квінтільних груп майже однакові, найменш рівномірно – остання група, 60% якої складає населення двох найбідніших квінтілів.

Кореляція між розподілом населення за доходами (на квінтільні групи) та розподілом на групи за кількістю накопичених депривацій, виміряна за допомогою коефіцієнта Пірсона, складає 0,25. Тобто, можна вважати, що той чи інший рівень умов життя лише на 25% визначається наявними матеріальними ресурсами, а отже, в значному ступені залежить від немонетарних чинників, в т.ч. від сприйняття свого положення самими людьми. Високий рівень депривованості серед населення з високими доходами пояснюється насамперед не тим, що їм не вистачає коштів для задоволення певних потреб, а тим, що вони відчують незадоволення при порівнянні свого дійсного стану з бажаним.

На другому кінці розподілу існування досить чисельної групи бідних за монетарним критерієм, які не зазнають жодних позбавлень, можна пояснити тим, що вони не сприймають свої життєві умови як позбавлення, не маючи особистого досвіду кращих умов проживання.

IV. Висновки. Таким чином, диференціація населення за ресурсними характеристиками та за рівнем забезпеченості належними умовами життя призводять до різних розподілів. Найбільш суттєві невідповідності спостерігаються на кінцях розподілу. Високий для дано-

го суспільства рівень доходів не завжди забезпечує таку ж високу задоволеність умовами життя, тому люди можуть зазнавати певних позбавлень, а в деяких випадках – навіть досить значних. З другого боку, частина населення, що за рівнем доходів потрапляє до категорії бідних або навіть злидених, інколи не зазнають суттєвих позбавлень в умовах проживання, вважаючи їх цілком нормальними для свого існування.

Ставлення більшості населення із середніми доходами до власних умов життя більш адекватно відповідає їх матеріальному добробуту. Хоча серед них існує досить відчутна частка населення, що мають значні позбавлення, більшість не зазнає найбільш критичних депривацій зовсім або в незначній кількості.

Вище ми відмічали, що існують певні відмінності у розподілі населення за умовами життя між різними типами домогосподарств, зумовлені, серед іншого, неоднаковими пріоритетами та можливостями. Тому постає завдання при подальшому дослідженні диференціації населення за умовами життя зосередитись на поглибленому аналізі доступності для різних верств населення окремих аспектів умов життя, таких як споживання продовольчих та непродовольчих товарів, різних видів послуг, кількісні та якісні характеристики житла, а також доступність об'єктів соціальної інфраструктури.

УДК 331.105.24:33.01

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Казюка Н. П.

У статті розглянуто концептуальні та теоретичні підходи до визначення структури зайнятості населення як однієї з основних складових дослідження категорії зайнятості. Вивчено багатоаспектність та механізм побудови структури зайнятості. Досліджено зайнятість як єдиний соціально-економічний механізм в розрізі виділення в об'єкті дослідження структурних рівнів.

Ключові слова: зайнятість, структура зайнятості, праця, робоча сила, трудові ресурси, виробництво.

I. Вступ. Серед сучасних рецесійних наслідків світової фінансово-економічної кризи за-

1. Townsend P. Poverty in the United Kingdom: A survey of household Resources and Standards of Living. – Harmondsworth: Penguin, 1979.

2. Mack, J., and Lansley, S. Poor Britain. – Allen and Unwin. London, 1985.

3. Callan T., Nolan B., Whelan C. Resources, deprivation and the measurement of poverty // Journal of Social Policy. – 1993. – № 22, 2. – P. 141-172.

4. Nolan, B. and Whelan, C.T. Resources, Deprivation and Poverty. – Clarendon Press, Oxford, 1996.

5. Hallerod, B. Poverty in Sweden: A New Approach to Direct Measurement of Consensual Poverty. – Umea Studies in Sociology, 1994. – No. 10 6, University of Umea.

6. Hallerod, B. The Truly Poor: Indirect and Direct Measurement of Consensual Poverty in Sweden // Journal of European Social Policy, 1995. – 5(2), P. 111-129.

7. Бедность: альтернативные подходы к определению и измерению. Коллективная монография. Науч. докл. / Под ред. Т. М. Малевой. Моск. центр Карнеги; Вып. 24. – М.: Моск. центр Карнеги, 1998. – 282 с.

8. Давыдова Н.М. Депривационный подход в оценках бедности // СоцИс. – 2003. – № 6. – С. 88-96.

9. Доповідь «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг» (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) [Електронний ресурс] Державний комітет статистики України. – Режим доступу до доповіді: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/gdn/sddtp/sddtp.htm>.

The article is about of new approach to investigation of differentiation of population which takes into account the different facilities to the goods and services. Researcher analyzed the distribution features of Ukraine's population depending on number of deprivations in household. Comparison of population distributions both by living conditions and by income was tested also.

йнятість є одним з найбільш постраждалих сегментів соціально-економічного середовища нашої держави. Саме через сферу зайнятості проявляються негативні тенденції скорочення виробництва товарів та послуг, інфляції, зниження виплат на утримання персоналу, кадрової політики, малу імовірність працевлаштування для молодих спеціалістів.

Процес вивільнення робочої сили незайнятої виробництвом суспільних благ триває і досі, що свідчить про недосконалу та неефективну політику в сфері зайнятості на ринку праці певної галузі чи регіону. Тому дана ситуація потребує докорінного переосмислення та нового підходу до вирішення проблем зайнятості.

Праця – основа життєдіяльності будь якого суспільства, а її заохочення через заробітну плату викликає не тільки розширення сфери зайнятих, але й стимулювання людського розвитку, збереження та відтворення людського капіталу, поширення міжнародного обміну робочою силою, посилення інтеграції та глобалізації суспільства. Таким чином, зайнятість – основна складова розвитку суспільства, трансформаційних змін у сфері господарської діяльності, активізації трудових ресурсів регіону та галузі.

Теоретико-методологічні основи дослідження зайнятості були закладені у працях учених-класиків: А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, К. Маркса, А. Маршалла, Д. Кейнса, М. Фрідмена.

В розрізі останніх тенденцій на ринку праці: поширенні безробіття, соціальної незахищеності працівників, скороченні кадрового потенціалу тощо кардинально змінюється і структура зайнятості. Такі негативні процеси призводять до скорочення виробництва, що і спричиняє зростання безробітних, тому структура зайнятості потребує нового розгляду з позиції сучасного соціально-економічного етапу розвитку суспільства. Так як структура зайнятості адекватно відображає стан ринку праці, причинно-наслідкові зв'язки між факторами, що впливають на зміни у структурі зайнятих, поглиблює деталізацію інформації щодо ринку праці, забезпечує надходження даних для розробки регіональних та галузевих програм щодо забезпечення зайнятості. У відповідності до поточного стану ринку праці необхідна нова концепція стратегії зайнятості та адекватні методологічні та теоретичні трактування даного поняття.

II. Постановка завдання. Структура зайнятості населення свідчить не тільки про рівень зайнятих, класифікованих за різними ознаками, але й про весь соціально-економічний розвиток країни, регіону та галузі. Тому дослідження структури зайнятості та наслідки її змін стають важливим етапом вивчення та аналізу ринку праці.

Проблеми регулювання та оптимізації структури зайнятості в своїх працях досліджували такі вітчизняні вчені: С. Бандур, О. Грішнова, А. Колот, Е. Лібанова, В. Новіков, В. Онікієнко, О. Цісецький, В. Романова, Г. Завіновська, З. Бараник, В. Васильченко, серед зарубіжних вчених дану проблему розглядали: В. Чу-

раков, Є. Рузавіна, А. Котляр, В. Костаков. Попри здійснені дослідження відкритим залишається питання теоретичного визначення структури зайнятості, підходи до її класифікації в розрізі даного етапу розвитку економіки регіону.

Структура зайнятості відображає структуру господарства, виробництва, торгівлі, сфери послуг країни, тому рівень дослідження даної проблеми має відповідати трансформаційним змінам економічного, соціального, демографічного, психологічного життя суспільства. Метою даної статті є дослідження визначення структури зайнятості, її регулювання та переосмислення відповідно до поточного етапу розвитку країни та регіонів.

III. Результати. Нинішній розвиток українського суспільства вимагає кардинальних змін в різних галузях та сферах економічно середовища. Серед останніх тенденцій спаду виробництва, зростання інфляційних процесів, поширення безробіття сфера зайнятості та її регулювання є одним з найбільш наболілих питань у суспільному розвитку. Поряд з питаннями зайнятості та безробіття назріла проблема визначення структури зайнятості, що має адекватно відповідати сучасному етапу розвитку економічної системи країни, оскільки саме через вплив на структурні елементи зайнятості держава може скорочувати безробіття, розширювати виробництво, розробляти перспективні програми у сфері зайнятості, створювати нові робочі місця та зменшувати масовий відтік національної робочої сили за кордон.

Зайнятість – складне багатоаспектне соціально-економічне явище, що характеризується різноманітними показниками, які свідчать про ситуацію на ринку праці. Одним із таких показників є структура зайнятості населення. Саме через структуру зайнятості можна отримати реальне відображення стану ринку праці, проаналізувати зміни, що відбулися протягом певного періоду та на її основі зробити прогнозування майбутніх тенденцій зайнятості, дослідити розвиток та трансформації на ринку праці.

В умовах розвитку ринкових відносин значна увага приділяється дослідженню зайнятості та вдосконаленню її структури. Це пов'язано із обмеженістю трудових ресурсів як одного з факторів економічного зростання на стадії стимулювання, розвитку та інтенсифікації виробництва.

Проблеми зайнятості з усіма негативними наслідками на даний час знаходяться в центрі уваги українського суспільства. В роботах вітчизняних та зарубіжних вчених розглядаються різні концепції зайнятості, зокрема повної та раціональної зайнятості, основні процеси змін в пропорціях зайнятих між сферами прикладання праці та суспільного виробництва, рух та відтворення робочої сили в контексті зростання суспільних потреб.

Загалом, вчені виділяють такі концепції зайнятості: повної зайнятості, концепція ефективної зайнятості, раціональної зайнятості, глобальної, примусової та добровільної зайнятості.

Зокрема, О. В. Волкова виділяє повну, ефективну, раціональну та глобальну концепції зайнятості [1; с. 175]. В. М. Петюх в підручнику «Ринок праці» пропонує виділити повну, глобальну, примусову та добровільну зайнятість [2; с. 16].

Під повною зайнятістю розуміють забезпечення соціальних, політичних, економічних, матеріальних, технологічних умов з метою забезпечення всього працездатного населення роботою. Виходячи з концепції повної зайнятості повинні бути задіяні всі види виробничих ресурсів, факторів виробництва, тобто мають оброблятися всі придатні для цього землі, повністю використовуватись машини, устаткування та інше обладнання.

Повна зайнятість має бути пріоритетним завданням держави, адже саме дана структура має забезпечити необхідні робочі місця для всього працездатного населення. Ефективна зайнятість – першочергове завдання для адміністративно-територіальних господарських одиниць (галузі, певного виду виробництва та ін.).

В концепції повної зайнятості розрізняють кількісний та якісний аспекти. При розгляді кількісного (екстенсивного) аспекту зайнятість розуміється як процес забезпечення роботою всіх, хто хоче і може працювати, тобто існує ідеальна ситуація на ринку праці, коли пропозиція праці повністю забезпечена попитом на неї. Такий аспект зайнятості передбачає створення технічних, соціальних, економічних, матеріальних, моральних умов для залучення робочої сили до виробництва суспільних благ, у зв'язку з цим першочерговим завданням держави є забезпечення повної зайнятості через відповідність кількості робочої сили до кількості наявних робочих місць.

Якісний (інтенсивний) аспект передбачає зайнятість, при якій існує такий розподіл трудових ресурсів за галузями, регіонами, територіями, секторами виробництва, видами виробничої діяльності, при якому можна одержати максимально можливий показник виробництва товарів та послуг; він передбачає найбільш оптимальне використання робочої сили в усіх видах суспільнокорисної діяльності.

Повна та ефективна зайнятість забезпечують виконання двох завдань:

1) створення відповідного числа робочих місць, що задовольняє населення певної території;

2) забезпечення робочою силою секторів та галузей виробництва, сфери послуг, що є потребою певної галузі, самого виробництва.

Ефективна зайнятість передбачає збалансування між попитом та пропозицією на робочу силу, узгодження між кількістю вакантних робочих місць та наявною робочою силою. Дана концепція базується на основі ефективності використання у виробничому процесі кожного працюючого, тобто від трудових ресурсів очікується максимальне одержання матеріальних, наукових, духовних благ. Водночас така концепція спрямована на справедливе розподіл трудових ресурсів на базі територіального та галузевого розміщення, в розрізі сфер трудової діяльності, зорієнтована на підвищення якості умов праці, автоматизації виробництва, зниження неprestижної, трудомісткої, ручної праці.

Раціональна зайнятість включає повну та ефективну зайнятість. Дана концепція передбачає альтернативний, ефективний, з високою віддачею виробництва, розподіл трудових ресурсів між галузями, сферами діяльності та територіями.

Розглянуті концепції досить довго використовувались багатьма країнами, але науково-технічний прогрес, еволюція сфер виробництва та обміну, вдосконалення технологій та автоматизація праці викликали збільшення безробіття та спонукали до пошуку нового підходу до трактування проблем зайнятості трудових ресурсів.

Так, виникла концепція глобальної зайнятості, яка зорієнтована на забезпечення осіб, які хочуть і можуть працювати, зайнятістю. Дана концепція включає всі види і форми трудової діяльності, пропагує індивідуальний підхід до умов, видів, форм найму зайнятих, що передбачає адекватний розподіл трудової діяльності

та вільного часу на повний життєвий цикл індивіда. Це можна здійснити тільки завдяки різним формам зайнятості, особливо молоді, пенсіонерів, домогосподарок, застосування розриву в трудовій діяльності для підвищення кваліфікації, перекваліфікації чи здобування освіти працюючим.

Фундаментом концепції глобальної зайнятості став широкий підхід до сфери прикладання праці, тобто врахування всіх видів корисної діяльності як у суспільному виробництві, так і поза ним [2; с. 116]. Тому в основі такої концепції враховуються всі форми трудової діяльності, включаючи роботу в домогосподарствах, працю пенсіонерів, тимчасову зайнятість та ін.

В основі концепції глобальної зайнятості лежить потреба в перерозподілі сфер прикладання праці між усім працездатним населенням, що бажає і може працювати. Ця концепція передбачає зниження використання традиційних методів оплати праці, заміну мінімальної оплати на «гарантований мінімальний дохід», який не повинен залежати від умов та середовища працевлаштування.

Таким чином, концепція глобальної зайнятості заснована на таких принципах:

1) врахування усіх форм та видів суспільно корисної праці людини (до зайнятих відносять не лише тих, хто одержує заробітну плату, але й тих, хто працює не за грошову винагороду: праця домогосподарок, пенсіонерів та ін.);

2) перерозподіл обсягу робіт між усіма, хто бажає працювати (передбачається перегляд системи навантаження на працюючого завдяки зниженню трудового навантаження на кожного індивіда. Формами такого розподілу навантаження є продовження термінів здобування повної загальної середньої освіти, застосування різноманітних програм виходу на пенсію, використання часткової зайнятості, збільшення термінів перебування у відпустках та ін.);

3) забезпечення незалежного від зайнятості мінімального доходу для кожного індивіда, таким чином послаблення взаємозв'язку між зайнятістю і отримуваними доходами, що забезпечить задоволення основних першочергових людських потреб (виплати мінімальних гарантованих доходів доцільно виділяти з фонду допомоги по безробіттю, з коштів, отриманих від оподаткування організацій та підприємств);

4) створення індивідуального підходу до структуризації процесу трудової діяльності людини, що передбачає використання різних

форм зайнятості (часткової, неповної), підвищення кваліфікації працюючих на різних етапах кар'єрного зростання, застосування програм, що поєднують навчання з роботою.

В економічній літературі розрізняють глобальну та економічну зайнятість. Економічна зайнятість – це зайнятість всіх тих, хто може працювати, у сфері виробництва суспільних благ. Під глобальною або загальною зайнятістю розуміють економічну зайнятість, враховуючи і тих, хто займається домашнім господарством, доглядом за дітьми, інвалідами, людьми похилого віку, служать в армії тощо.

Основним критерієм економічної зайнятості виступає ефективність зайнятості, яка є основою для визначення продуктивності праці, а базовою основою визначення ефективної зайнятості є зниження витрат суспільної праці. Головним детермінантом ефективної зайнятості є продуктивність праці, що визначається як відношення ВВП до суми зайнятих в матеріальному та нематеріальному виробництві, виражене у відсотках.

Серед інших концепцій зайнятості виділяють примусову та добровільну зайнятість. Примусова зайнятість існувала в різних країнах протягом всього історичного періоду і передбачала не право, а обов'язок працювати. Наприклад, така концепція зайнятості існувала в колишніх соціалістичних країнах. Кожен трудящий зобов'язаний був працювати постійно протягом всього працездатного віку. Право на працю визначалося як забезпечення з боку держави місця праці з повною оплатою праці з паралельним зобов'язанням людини до праці в певній сфері її застосування – виробництві суспільно корисних товарів та послуг. В такому випадку існувала прямопропорційна залежність між обов'язком працювати, постійністю праці та комплексом різноманітних стимулів до праці (очікування на безкоштовне отримання квартири, путівки та ін.).

В сучасному суспільстві обов'язковість праці замінена правом на працю зі скасуванням примусової зайнятості, оскільки вільна зайнятість автоматично виключає обов'язковість. Кожен індивід сам вирішує, як використовувати свій трудовий потенціал: працювати і отримувати за свою працю певний грошовий дохід, чи займатися вихованням дітей, доглядом за хворими, інвалідами, пенсіонерами, подорожувати чи бути зайнятими в домашньому господарстві. Тобто, таке право на пра-

цю реалізовується не тільки через зайнятість з отриманням певного грошового доходу, але й через працю, без отримання оплати за її виконання.

При такій концепції виділяють добровільну зайнятість, що передбачає реалізацію трудових інтересів людини завдяки піклуванню держави про тих членів суспільства, які бажають працювати.

Процес безперервності праці є позитивним явищем як для підприємця, так і для самого працюючого. Для підприємців це виражається у підвищенні кваліфікації робітника, зниженні імовірності помилок при виробничому процесі, зменшенні терміну виконання певних виробничих операцій, скороченні витрат праці та підвищенні ефективності праці робітника. Для працюючого – у застосуванні різних форм доплат та надбавок. Позитивним при добровільній зайнятості є можливість зниження терміну навчання (при зміні місця праці) та адаптації до певних умов роботи.

Нова сучасна концепція зайнятості потребує усунення суперечностей між безперервністю роботи та добровільним працевлаштуванням. Такий процес можна активізувати через систему різноманітних доплат, премій, надбавок. Тільки через гарантії соціального забезпечення, постійності роботи, збільшення заробітної плати можна залучати потенційних працівників до сфер трудової діяльності та спрямовувати їх до безперервної трудової діяльності.

На відміну від концепцій повної та раціональної зайнятості дослідження структури зайнятості є недостатньо глибоким. Тому поряд з таким підходом існують різні рівні дослідження зайнятості, серед яких слід виділити:

1) зв'язок потреб у праці з боку суспільства та повним задоволенням таких потреб трудових ресурсів в зайнятості;

2) задоволення потреб суспільного виробництва в виготовленні суспільнокорисних благ;

3) взаємозв'язок між потребами виробництва і праці та кількістю робочих місць.

Якщо останній підхід характеризує раціональну зайнятість, то попередні два – повну зайнятість.

Більшість вчених вважають структуру зайнятості лише кількісним аспектом зайнятості, ігноруючи якісний аспект, при чому якісна характеристика структури зайнятості відображає внутрішню сутність формування зайнятості.

Структуру зайнятості часто характеризують як систему кількісних пропорцій між різними

галузями та секторами прикладання праці. Таке визначення дозволяє виявити основні процеси в організації структури зайнятості, але не задовольняє вимог сучасного економічного середовища. На наш погляд, кількісний підхід до трактування структури зайнятості значно обмежує дослідження проблем зайнятості, адже даний аспект не включає вплив зовнішніх факторів в закономірностях розвитку структури зайнятості.

Для дослідження механізму формування структури зайнятості важливе значення має дія об'єктивних економічних законів: закону зростання продуктивності праці, закону економії часу, одержання прибутку як основної мети всіх суб'єктів підприємницької діяльності.

Останнім часом виникла необхідність обґрунтування основних тенденцій в структурі зайнятості, що пов'язано з нинішнім етапом розвитку суспільства, досягненнями науково-технічного прогресу, змінами соціально-економічного середовища.

Важливим аспектом дослідження структури зайнятості є міжгалузевий рух робочої сили. За своєю суттю він нерозривно пов'язаний з виробництвом, виникненням нових форм та видів зайнятості, диференціацією виробничої діяльності, розширенням сфер зайнятості робочої сили.

Важливим чинником впливу на структуру зайнятості є особистісний фактор в функціонуванні виробництва, який спонукає до виділення дворівневої структури зайнятості: перерозподілу загальної сукупності робочої сили між сферами та галузями виробництва та руху робочої сили щодо вакантних робочих місць.

Визначення зайнятості вже саме по собі включає структурний аспект. Зайнятість включає не тільки поєднання особистісного та речового факторів виробництва, але й процесу структурної відповідності між цими двома факторами. Зміни, що відбуваються в структурі зайнятості населення повинні стимулювати виробництво, спонукати до відтворення трудових ресурсів, забезпечувати розширення різноманітних форм та видів зайнятості: часткової, неповної та ін., збільшувати позитивні соціально-економічні зрушення в суспільній системі країни.

Структура зайнятості відображає взаємозв'язок між структурою виробництва і споживання, що пов'язано із зайнятими в виробничій та невиробничій сфері залежно від постіндус-

тріального чи індустріального типу країни (з вищим розвитком промисловості більша частина зайнятих у невиробничій сфері, з нижчим – структура зайнятих змінюється в сторону збільшення частки зайнятих у виробничій сфері).

З методологічної точки зору науковообґрунтованим є визначення Л. С. Збитової: «Структура зайнятості – це прояв пропорційності в розподілі населення між видами зайнятості на основі суспільного поділу праці» [3; с. 8]. Таким чином, існує поєднання між організацією структури зайнятості та пропорційністю розподілу робочої сили між сферами прикладання праці і суспільним поділом праці.

Російський дослідник Т. А. Югай так трактує дане поняття: «Структуру зайнятості можна визначити як динамічний результат розподілу трудових ресурсів між сферами прикладання праці згідно з історично виділеними соціально-економічними законами і в відповідності з існуючими потребами суспільства... Структура зайнятості формується на стику матеріально-речової структури виробництва і демографічної структури населення. До її дослідження можна підійти з двох сторін: з точки зору суспільного виробництва і з точки зору відтворення населення і трудових ресурсів; з відомою часткою умовності можна визначити ці два підходи як відтворювальний і соціально-демографічний» [4; с. 7-8].

При дослідженні структури зайнятості важливою складовою стає визначення об'єкта та методів дослідження. Щодо об'єкта, то його вибір залежить від того, який аспект зайнятості досліджується, у відповідності до нього об'єктом дослідження виступає або населення або трудові ресурси.

Хоча визначення структури зайнятості і не включає таку складову як «система робочих місць», але до концепцій повної та раціональної зайнятості таке визначення входить, тому безпосередньо дослідження структури зайнятості має включати і системний елемент структури робочих місць.

Центральними в дослідженні структури зайнятості є категорії: «праця» та «населення». Між ними існують як видимі, так і приховані взаємозв'язки, що становлять важливий аспект дослідження закономірностей організації, формування, розвитку, відтворення структури зайнятості на різних етапах дослідження. Поряд з даними категоріями важливого значення на-

бувають поняття «робоча сила» та «трудові ресурси», адже саме з дослідження цих складових складається аналіз динаміки структури зайнятості та факторів, що викликають зміни в структурі зайнятості.

Структура зайнятості поєднує виробництво суспільних благ та відтворення населення і проявляється через категорії сукупної суспільної праці та сукупного суспільного продукту, що безпосередньо відносяться до базових в сфері суспільно корисної праці. Структуру зайнятості можна відобразити як сукупність взаємопов'язаних елементів, що схематично відображено на рис. 1.

Тому, як видно з рис. 1, праця – основа дослідження структури зайнятості. Саме через синтез категорій «праця» виникають такі нові аспекти дослідження як жива праця, трудові ресурси, сукупна робоча сила, структура зайнятості трудових ресурсів. Всі перелічені поняття розглядаються при дослідженні структури зайнятості в неоднаковій мірі на різних етапах.

До процесу суспільного виробництва мають відношення категорії: «праця», «жива праця» та «робоча сила»; категорії: «трудові ресурси» та «населення» до фази суспільного виробництва безпосередньо не відносяться, але при дослідженні структури зайнятості важливим є вивчення зв'язку між такими базовими категоріями як «виробництво суспільного продукту» та «відтворення населення», оскільки саме через такий зв'язок відображається категорія «сукупна суспільна праця».

В результаті вивчення даних методологічних підходів при розгляді внутрішніх закономірностей структури зайнятості населення доцільно виділити два аспекти:

- 1) структуру зайнятості населення доцільно розглядати крізь призму сукупної суспільної праці;
- 2) через структуру зайнятості трудових ресурсів як основну складову структури зайнятості населення.

Доцільно також в процесі суспільного виробництва визначити роль, місце та значення структури зайнятості. Саме у виробництві формуються найбільш важливі зв'язки щодо структури зайнятості, відбувається розподіл працюючих між сферами прикладання праці.

Отже, з погляду процесу суспільного виробництва, організація структури суспільної праці і відповідної робочої сили відбувається на стадії безпосереднього виробництва; з точки зору відтворення наявної робочої сили форму-

Рис. 1. Елементи дослідження структури зайнятості населення

вання пропорцій зайнятості – спостерігається на фазі розподілу.

Ще один аспект виробничого тлумачення структури зайнятості пов'язаний з тим, що сама структура зайнятості не є єдиним стабільним соціально-економічним об'єктом дослідження, а розглядається в контексті постійного розвитку, змін, безперервного перерозподілу всіх складових елементів, що входять до структури зайнятості. При описаному підході в досліджуваному об'єкті з'являються все нові характеристики, закономірності розвитку, проявляються раніше невидимі риси та елементи.

Дослідження структури зайнятості повинно включати такі важливі елементи, як розподіл, перерозподіл та рух робочої сили. Саме через ці компоненти можна отримати чіткі дані щодо змін в розміщенні трудових ресурсів та розподілі робочої сили між територіями, сферами народного господарства, галузями, сферами прикладання праці, професіями, підприємствами та організаціями, всіма учасниками праці.

В статичному розрізі структура зайнятості досліджується як формування єдиного акту, основним базовим елементом побудови якого є розподіл робочої сили. В динамічному трактуванні – вивчається формування структури зай-

нятості в процесі виробництва в досить значних масштабах. При цьому важливе місце надається фактору накопичення, який суттєво впливає на процес відтворення робочих місць, на процес руху, розподілу та перерозподілу трудових ресурсів між робочими місцями. Основними умовами відтворення структури зайнятості населення є процес розподілу та перерозподілу вже задіяних трудових ресурсів як одного з основних факторів виробництва.

Важливим аспектом дослідження структури зайнятості є вивчення соціальних та економічних факторів її формування. З цим пов'язане виділення двох механізмів відтворення зайнятості: соціального та економічного. Економічний механізм зайнятості включає елементи розподілу та перерозподілу трудових ресурсів між сферами виробництва, що регулюються об'єктивними економічними законами виробництва. Соціальний механізм – охоплює рух трудових ресурсів між робочими місцями, що спричинений елементом суб'єктивізму в поведінці робітників.

Отже, дослідження зайнятості як єдиного соціально-економічного механізму включає виділення в об'єкті дослідження таких структурних рівнів:

I рівень – суспільний полі праці, що формує матеріальну основу для розвитку сфер виробництва та прикладання праці.

II рівень – розподіл та перерозподіл трудових ресурсів за різними сферами виробництва, що регламентується об'єктивними економічними законами.

III рівень – політика державного впливу на структуру зайнятості населення.

IV рівень – структурні зміни зайнятості населення, що полягають в русі робочої сили між робочими місцями.

IV. Висновки. Таким чином структура зайнятості населення – це система взаємопов'язаних складових, дослідження яких в сукупності та відокремлено, а також вивчення причинно-наслідкових зв'язків між її складовими елементами, дозволяє відтворити поточний стан у сфері зайнятості трудових ресурсів.

Ефективне вивчення структури зайнятості неможливе без ретельного дослідження процесів руху, розподілу та перерозподілу робочої сили між різними сферами прикладання праці, робочими місцями та галузями виробництва. Успішним в дослідженні структури зайнятості є системний підхід, адже ефективним вважається тлумачення категорії зайнятості як системи, складовими якої є територіально-галузевий розподіл трудових ресурсів, робочих місць, робочого часу, використання праці та територіальні відмінності суспільного життя.

Важливим є виділення в дослідженні структури зайнятості соціального та економічно механізмів як передумов формування та організації зайнятості населення.

Внутрішні закономірності структури зайнятості населення відбивають два підходи до її розгляду та вивчення: структуру зайнятості

населення доцільно розглядати крізь призму сукупної суспільної праці та через структуру зайнятості трудових ресурсів.

Структура зайнятості є процесом взаємодії факторів виробництва та споживання як протилежними середовищами прикладання праці та відтворення суспільного поділу праці, оскільки саме через вплив індустріального чи постіндустріального типу країни формується відповідна структура зайнятості.

Праця становить основу дослідження структури зайнятості. Невід'ємними елементами вивчення даного об'єкта є: населення, сукупна робоча сила та структура зайнятості трудових ресурсів. Зміни, що відбуваються в структурі зайнятості населення повинні стимулювати виробництво, відтворення трудових ресурсів, розширення різноманітних форм, типів та видів зайнятості: часткової, неповної зайнятості та ін., збільшувати позитивні соціально-економічні зрушення в економічній системі країни.

1. Волкова О. В. Ринок праці: Навчальний посібник / Олена Валеріївна Волкова – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 624 с.

2. Петюх В. М. Ринок праці: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 288 с.

3. Сбытова Л. С. Структура занятости и эффективность производства. – М.: Наука, 1982, с. 128.

4. Югай Т. А. Воспроизводство структуры занятости в условиях интенсификации. – Москва: Издательство «Наука», 1984. – 96.

The conceptual and theoretical approaches to determine the structure of employment as one of basic research constituents of employment are considered in the article. The significance and mechanism construction of the employment structure is studied. The employment as the only socio-economic mechanism is investigated in terms of allocation of the site investigation of structural levels.

Климончук Х. В.

ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕРІВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР СТИМУЛЮВАННЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

У статті досліджено особливості соціально-економічної нерівності населення, що є одним із фундаментальних напрямів через який здійснюється процес пізнання закономірностей соціально-економічного розвитку,

передбачення шляхів подальшого поступу суспільства.

Ключові слова: соціально-економічна нерівність, стратифікація, диференціація, нерівність, людський розвиток.

I. Вступ. Період суспільних перетворень на посткомуністичному просторі перетнув свій дев'ятнадцятирічний рубіж. Економічні трансформації в постсоціалістичних країнах, які безпосередньо впливають на розбудову нових моделей соціально-економічного розвитку на ринкових засадах, пов'язані з істотними зрушеннями у трудових відносинах, соціально-економічній структурі й стратифікації населення з кардинальними змінами соціально-економічного портрета суспільства. Дослідження цих змін спрямоване щодо вивчення їх впливу на економічні наслідки у людському вимірі і має неабияке значення у контексті вирішення проблем становлення середнього класу, подолання майнової нерівності, диференціації населення, прискорення його руху до нового економічного порядку.

Соціальна стратифікація – поділ суспільства на вертикально розташовані соціальні групи і верстви, які мають різний престиж, власність, владу, освіту тощо. Соціальна стратифікація означає як сам процес, що безперервно триває в суспільстві, так і його результат. Вона засвідчує не просто різне становище в суспільстві індивідів, родин чи цілих країн, а саме їх нерівне становище.

II. Постановка завдання. Дослідження особливостей соціально-економічної стратифікації населення є одним із фундаментальних напрямів, через який здійснюється процес пізнання закономірностей соціально-економічного розвитку, передбачення шляхів подальшого поступу суспільства.

В основу дослідження покладено ідею про те, що соціальна стратифікація значною мірою впливає на соціально-економічні можливості населення.

Метою роботи є дослідження соціально-економічної нерівності населення і її наслідків для реалізації прав і можливостей людського розвитку, обґрунтування основних напрямів прогресивних змін у соціально-економічній структурі населення України з метою розширення можливостей людського розвитку.

III. Результати. Нерівність – це погано чи добре? Питання не риторичне. З одного боку, безумовно, соціальна й економічна нерівність людей – явище негативне. Але з іншого – усвідомлення нерівності є потужним стимулом для соціальних перетворень й економічних реформ, для розвитку окремих людей, соціальних груп і держав взагалі.

Нерівність наявна в усіх сферах соціального та економічного життя з часу виникнення суспільства. Це нерівність у доступі до життєво важливих ресурсів (продовольчих, сировинних, енергетичних тощо), до робочих місць, освіти, медичних послуг, культурної спадщини, нерівномірність розвитку економіки тощо.

В основі нерівності лежать відмінності людей за соціальним статусом, за кількістю наявних коштів, освітою, віком, місцем проживання, рівнем та якістю життя населення тощо. Нерівність є причиною конфліктів і соціальних катаклізмів різних масштабів. Тож світова спільнота, передусім розвинені країни, докладє значних зусиль до нейтралізації загроз глобальної та локальної нестабільності, спричинених різного роду нерівністю.

Проблема соціально-економічної нерівності є однією з тих, які людство називає «вічними». У будь-якому суспільстві вона проявляє себе через існування класів, страт, привілейованих та обділених груп. Вивчення природи та причин нерівності у суспільстві займали ще філософи Давньої Греції. Але перші найбільш ґрунтовні теорії з цього питання належать К. Марксу та М. Веберу [4, с.258].

Особливе місце серед різних видів нерівності належить економічній нерівності, що її розуміють як відмінність між людьми й окремими групами людей за розмірами одержуваних ними доходів і накопиченого багатства.

Кожна стратифікаційна теорія пропонує свою структуру суспільства, яка характерна для певного суспільства на певному етапі розвитку. Сучасні фахівці з соціальних досліджень у рамках спеціалізованих міжнародних організацій розробили системи критеріїв та стратифікаційних підходів, виходячи з можливостей сучасної статистики й особливостей соціальних обстежень.

Так, одна з типових стратифікаційних схем, що використовується сьогодні для побудови класової структури суспільства, базується на використанні таких індикаторів:

- професійно-посадовий статус і рівень освіти глави родини;
- розмір і джерело доходу;
- тип домоволодіння;
- наявність предметів тривалого користування.

Процес розшарування українського населення за матеріальним статусом тісно пов'язаний

із перебудовою економіки країни на ринкових засадах, чим в основному й визначені характер і особливості цього процесу. Різка зміна курсу економіки зумовила те, що основна маса населення країни виявилась не готовою до нових реалій життя. Процеси різкого збідніння основної більшості населення, навіть досить благополучних його прошарків (висококваліфікованих робітників, інтелігенція), супроводжувались різким збагаченням окремих мало чисельних категорій населення. Проблема різкої поляризації населення України загострилася у кінці 90-х рр. і залишається актуальною й донині [4, с. 287].

Для сучасного українського суспільства характерною є значна нерівність у рівні доходів та витрат за різними майновими групами. Більше того помітною є наявність значної відстані між представниками найзабезпеченіших майнових груп та рештою населення. За останнє десятиліття загальне збільшення доходів українців хоча і торкнулося основної маси населення, але відбувалося не рівномірно, ще більше загостривши проблему різкого розширення українського суспільства.

В Україні на сьогодні належність до певного соціального класу або шару визначається за такими ознаками: поточні доходи, власність, професійно-освітня підготовка та соціальний статус, ідентифікація себе як представника певного класу. Але специфіка української ситуації не дає можливості однозначно враховувати усі зазначені критерії для стратифікації суспільства.

Впродовж останніх десяти років в Україні чітко сформувались чотири основні дохідні групи: бідні, потенційно середньодохідні, середньодохідні, заможні.

За опитуванням Всеукраїнської соціологічної служби на 2009 рік лише 6% українців не відчують матеріальних труднощів (заможні). 19% опитаних ледве зводять кінці з кінцями (бідні), у 38% є гроші на харчі, а придбати одяг чи взуття – складно, у 35% респондентів коштів не вистачає на придбання телевізора або холодильника [6].

На початок 2010р. офіційно встановлено межу бідності населення, рівень сукупних витрат якого нижчий за 825 грн. Подолання бідності стало для України однією з головних цілей та основних пріоритетів у формуванні сучасної соціально-економічної політики людського розвитку [3].

Державна політика щодо ліквідації бідності

населення може здійснюватись в двох основних напрямках. Перший – обмеження доходів найбільш високодохідних груп населення шляхом прогресивних систем оподаткування доходів, підвищення цін на товари розкоші, тощо. Другий – підтримка бідних сімей та усунення причин бідності.

Основною метою людського розвитку розуміють зростання якості життя всього населення. За минулі роки економічного зростання значно поліпшились такі показники як освіта, тривалість життя, дитяча смертність, політична та соціальна стабільність тощо. Тому пріоритети людського розвитку протидіють в погоні за виробництвом ВВП і споживанням, сприяють збереженню та відновленню довкілля. Людський розвиток, який має за мету забезпечення гідного життя для всіх людей, сприяє подоланню бідності, а отже подоланню нерівності, становленню і розвитку демократії, збереженню соціально-економічної та політичної стабільності в суспільстві [2, с. 293].

В Україні людський розвиток значною мірою стримується низьким рівнем доходів переважної частки наших співгромадян. Адже його недостатній рівень справляє, принаймні два негативних впливи на людський розвиток нашої нації:

1) у першу чергу, він суттєво обмежує доступ молоді до отримання високоякісної сучасної освіти що ускладнює її працевлаштування;

2) бідність нації не дозволяє забезпечити високоякісне медичне обслуговування громадян і рівень їх здоров'я, котрий дозволить витримувати потужні навантаження трансформаційної економіки.

Слід зазначити, що людський капітал є єдиним активним капіталом, тоді як всі інші капітали є пасивними, оскільки вони всі без винятку підпорядковуються людині й діють відповідно до її волі. Інвестиції в людський капітал — це джерело економічного зростання, не менш важливе, ніж капіталовкладення в матеріально-речові фактори виробництва та землю. Якщо українське суспільство не зуміє усвідомлено та цілеспрямовано вкладати інвестиції у розвиток людини, воно, безперечно, буде відставати в економічному розвитку від інших [1, с. 68].

Запорукою стабільності українського суспільства є формування середнього класу. Дії держави спрямовані на сприяння становленню потужного середнього класу в Україні повинні полягати не лише в проведенні активної соці-

альної політики, а й враховувати вплив управлінських та законодавчих рішень в економічній та соціальних сферах на розвиток соціальних груп, що складають середній клас. Середній клас – економічно самостійний соціальний суб'єкт здатний ефективно виконувати традиційні для нього функції: здійснювати заощадження та інвестування в економіку країни, відігравати роль основного платника податків, виступати як стабілізатор суспільно-політичних процесів [5, с.177].

Процес становлення середнього класу передбачає реалізацію послідовних і цілеспрямованих заходів у соціально-економічній сфері.

1. Першочерговим завданням є збереження високих темпів економічного зростання. Однак не можна нехтувати небезпекою подальшого посилення економічної нерівності населення в результаті економічного піднесення. Тому для забезпечення поступового подолання глибокої різниці між рівнями грошових доходів різних груп населення необхідно:

- запровадити систему захисту прав дрібних інвесторів;

- практично втілити персональну відповідальність керівника за своєчасну виплату заробітної плати;

- змінити політику та ставки оподаткування;

- коригувати систему соціального захисту.

2. Детінізація економіки та доходів. Проте її слід проводити надзвичайно виважено й помірковано, оскільки тіньовий сектор сьогодні є одним з основних джерел доходів широких верств населення країни.

3. Реформування політики доходів має забезпечити зростання добробуту основних верств населення за рахунок зростання реальної заробітної плати, відновлення її професійно-кваліфікаційної диференціації.

4. Забезпечення розвитку малого та середнього бізнесу як основних джерел створення нових робочих місць.

5. Реформувати сферу освіти, максимально наблизити якість вітчизняної освіти до вищих світових стандартів з метою забезпечення конкурентоспроможності робочої сили.

Нажаль в Україні на сьогодні існує значний розрив між містом, особливо великим, і селом за рівнем матеріальної забезпеченості, який є одним із найбільш вагомих факторів, що формує загальну ситуацію з розширенням населення за матеріально-економічною ознакою. Наявність прямої залежності між рівнем розширення населення та розміром населеного

пункту стали для України закономірністю. Це свідчить що жителі сіл та малих міст наперед обмежені у можливості зростання матеріального благополуччя. Значною мірою цей розрив визначений різністю джерел доходів у сільського та міського населення. Так, у містах більшу частину сукупних доходів населення становлять доходи від оплати праці (56,6%), тоді як частка цієї статті доходу у населення сільської місцевості вдвічі менша і становить 28,2%. Пенсійні виплати посідають значне місце у структурі доходів сільського населення, становлячи майже 26% загальних сукупних доходів, а у містах 15,6%. Причому в останні роки, як свідчить динаміка, їхня частка у сукупних доходах суттєво зросла, особливо у сільській місцевості [6].

На міжнародному фоні основні показники розширення в Україні знаходяться на середньому рівні, що не свідчить про наявність серйозних проблем у цій сфері. Але високий рівень диференціації у розвинутих європейських країнах сформувався протягом тривалого часу під впливом дії законів ринку та конкуренції: «чим більше працюєш – тим більше заробляєш». В Україні ж цей принцип є не дієвим. Високий рівень поляризації тут почав формуватися у кризовий період багато в чому за рахунок нерівномірного стихійного розподілу державних ресурсів між окремими приватними особами, в ході якого було порушено принцип соціальної справедливості. Під впливом ринкових законів та нерівних стартових можливостей, що склалися на початку реформ, сьогодні процеси розширення українського суспільства продовжують поглиблюватись, хоча й останніми роками динаміка основних показників диференціації не свідчить про наявність загрозливих тенденцій.

IV. Висновки. У цілому, ринкова економіка припускає існування нерівності доходів населення, оскільки люди володіють різними інтелектуальними, фізичними та естетичними здібностями, а також істотно відрізняються за рівнем отриманої освіти та професійної підготовки. Прагнення повністю ліквідувати нерівність у доходах означало б намір повністю зруйнувати сам ринковий механізм.

Але економічна нерівність спричиняє нерівний доступ до ресурсів. У рамках теорії людського розвитку поширена думка, що рівномірніший розподіл багатства й доходів радше прискорює людський розвиток, ніж сповільнює його. Водночас шкідливою та небезпечною є

не лише нерівність у доходах, а й абсолютна рівність. Вже саме по собі майнове розшарування суспільства є важливим стимулом для активізації зусиль тих членів суспільства, які прагнуть досягти високого рівня добробуту. У протилежному випадку знижується мотивація до інтенсивної трудової діяльності і зайнятості взагалі, що, в свою чергу, призводить до збільшення невиправданих витрат суспільства, тиску на бюджет і провокує загострення суто економічних проблем.

Сьогодні перед українським суспільством стоїть надзвичайно складне завдання: подолати соціально-економічну нерівність, створити належні умови (політико-правові, економічні, соціокультурні й психологічні) для швидкого становлення якнайширшого середньозабезпеченого прошарку людей, стимулювання людського розвитку. Формування середніх верств означатиме поступове витіснення з громадського життя чинників, які розколюють суспільство на протилежні класи.

На мою думку, для цього необхідно впроваджувати такі механізми державної політики:

- ✓ забезпечення економічної безпеки держави;
- ✓ інноваційно-інвестиційну модель розвитку економіки;
- ✓ реформування системи державного соціального страхування та пенсійної системи;
- ✓ змінити політику та ставки оподаткування;
- ✓ соціальний захист середнього класу та вразливих верств населення;
- ✓ програма зайнятості населення;

- ✓ стратегія подолання бідності;
- ✓ державна програма розвитку села;
- ✓ механізми сприяння малому та середньому бізнесу;
- ✓ професійно-кваліфікаційний розвиток трудових ресурсів;

Слід зазначити, що в разі забезпечення рівного доступу до соціальних, економічних, культурних, освітніх, технологічних можливостей для всіх людей їм надається потенційна можливість домогтися однакового соціально-економічного становища. Й уже від їхньої волі, від їхніх зусиль залежить, триватиме фактична нерівність чи її буде ліквідовано.

1. Близнюк В. В. Людський капітал як фактор економічного розвитку // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 64-74.

2. Лібанова Е. М. Ринок праці та соціальний захист / Лібанова Е., Палій О. – К., 2004. – 491 с.

3. Лібанова Е. Подолання бідності: погляд науковця. <http://www.kmu.gov.ua>

4. Рівень життя населення України / НАН України. І-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. Статистики України; За ред. Л. М. Черенко. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.

5. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / За ред. Мандибури В. О. – К.: Парламентське в-во, 2006р. – 256 с.

6. <http://www.radiosvoboda.org/archive/economics/latest/986/986.html>

The article is devoted the analysis of basic indicators of labour-market Ukraine in the context of gender equality. Certainly basic problems and directions of providing of gender equality are during realization of labour rights for workers in the field of employment, заробітної pay, education and professional preparation, in-plant, pension providing and terms of labour training.

Банах О. І.

МЕДИКО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті проаналізовано сучасний стан медико-демографічної ситуації в регіоні. За допомогою методу кластерного аналізу розподілено адміністративно-територіальні одиниці області на групи за характером медико-демографічної ситуації. Проаналізовано вплив соціально-економічних чинників на медико-демографічну ситуацію в Івано-Франківській області в період 2009 – 2010 рр.

Ключові слова: демографічна криза, медико-демографічна ситуація, соціально-економічне становище.

І. Вступ. Загострення економічної кризи в Україні призвело до подальшого ускладнення демографічної ситуації. Драматичне погіршення рівня життя населення, зростання безробіття, брак суспільної безпеки – побічні наслідки, що супроводжують період соціально-економіч-

них трансформацій, – деструкційно вплинуло на медико-демографічну ситуацію в Україні.

II. Постановка завдання. Питання організації охорони здоров'я як складової соціально-економічної системи країни, у тому числі – на регіональному рівні, розглядалось у наукових роботах багатьох вчених-економістів і практиків. Зокрема, проблемам управління, фінансування системи охорони здоров'я та її реформування присвячені праці З. С. Гладуна, В. В. Завгороднього, В. І. Куценко, Г. І. Трілленберг, Я. Ф. Радиша, І. М. Шермана. Вагомий внесок у розробку методологічних підходів до формування державної та регіональної економічної політики здійснили О. І. Амоша, В. М. Гесць, Б. М. Данилишин, М. І. Долішній, Е. М. Лібанова, В. К. Мамутов, В. І. Пила, Д. М. Стеченко та інші.

III. Результати дослідження. Важливе значення як для теорії, так і для практики має активізація досліджень, спрямованих на визначення територіальних особливостей функціонування систем охорони здоров'я, обґрунтування наукових підходів до формування регіональних стратегій розвитку галузі та оцінки економічної ефективності їх реалізації.

Тому проведемо аналіз сучасного стану медико-демографічної ситуації в Івано-Франківській області за період 2009-2010 рр. з врахуванням соціально-економічних та медично-організаційних аспектів. Для цього скористаємось низкою параметрів, що відображають стан суспільного здоров'я населення, а також його соціально-економічні, медико-організаційні й демографічні чинники.

До головних детермінант медико-демографічної ситуації належить розмір ВВП на душу населення згідно з паритетом купівельної спроможності, а також похідна цього елемента – розмір доходів домогосподарств в Івано-Франківській області. Номінальні доходи населення області у III кварталі 2010р. порівняно з відповідним періодом 2009р. зросли на 20,6% і склали 7054 млн.грн.[2] (по Україні цей показник зріс на 19,6%)[2]. Наявний доход, який може бути використаний населенням на придбання товарів та послуг, збільшився на 19,7%, а реальний наявний доход, визначений з урахуванням цінового фактору, – на 11,1%[2].

Наявний доход у розрахунку на одну особу по області за III квартал 2010р. становив 4118,8 грн., що на 19,8% більше, ніж у відповідному періоді 2009 р. (по Україні – на 20,8%) [2].

Наявний доход у розрахунку на одну особу по Україні становив 4807,7 грн. [2]. В ряді областей вищезазначений показник перевищує рівень по Україні, зокрема, це у м. Києві – 8577,6 грн., Донецькій – 5436,0 грн., Запорізькій – 5119,2 грн., Дніпропетровській – 5085,4 грн., Полтавській – 4851,5 грн., Київській – 4831,7 грн. областях[2].

Серед областей Карпатського економічного регіону наявний доход у розрахунку на одну особу по Івано-Франківській області нижчий, ніж у Львівській (4329,8 грн.), але вищий, ніж у Чернівецькій (3752,8 грн.) та Закарпатській (3565,3 грн.) областях [2].

Витрати населення за III квартал 2010 р. порівняно з аналогічним періодом 2009 р. збільшились на 22,4% – до 5772 млн. грн [2].

Разом з цим спостерігається стрімкий ріст індексу споживчих цін на окремі групи товарів та послуг. Якщо в січні 2010 р. він становив 101,9%, то в грудні 2010р. вже 108,3% [2]. Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство на фоні глобальної економічної кризи зменшуються: 3104,9 грн. в 2009 р. проти 3119,3 грн. в 2008 р. [2].

В області продовжує зростати бідність населення, причому структуральна, тобто незалежна від самої людини, її здібностей, бажань та мотивацій, джерелом якої є зовнішня державна і регіональна економічна ситуація (розмір доходів і цін, рівень безробіття), а також соціальна політика органів державного управління.

Малосприятливим для медико-демографічної ситуації є рівень і структура видатків домогосподарств на продукти харчування, медичні й культурно-рекреаційні потреби. Частка видатків на продукти харчування в загальних відсотках домогосподарств набагато вища за частку видатків на медичні, культурні й рекреаційні потреби.

Ситуація ускладнюється тим, що поряд з депопуляцією відбувається погіршення якісних характеристик населення, зокрема його здоров'я. Надзвичайно скрутні умови відтворення переважної більшості населення призвели до того, що в останні роки спостерігається зниження показника середньої тривалості життя, за яким в цілому Україна перебуває в 5-му десятку серед країн світу [4]. Погіршується демовідтворювальний і загально соціальний потенціал сімейної структури населення, зни-

жується показник шлюбності. Позитивною тенденцією в області є зменшення рівня розлученості.

Головне управління статистики в Івано-Франківській області інформує: чисельність населення області, за оцінкою на 1 грудня 2010 року становила 1380,0 тис. осіб, у тому числі в міських поселеннях проживало 597,3 тис., а в сільській місцевості – 782,7 тис. осіб [2]. За одинадцять місяців 2010 року кількість жителів зменшилась на 659 осіб, що відбулося за рахунок природного скорочення на 847 осіб[2].

За січень-листопад 2010 року на Івано-Франківщині народилося 15075 дітей проти 15986 за відповідний період минулого року. У віці до 1 року померло 157 дітей проти 146 за відповідний період 2009 року [2]. В умовах зниження народжуваності в регіоні збереження життя новонароджених є першочерговою задачею. Основні причини смертності немовлят – це інфекційні та паразитарні хвороби, хвороби органів дихання, нервової системи та органів чуття, природжені аномалії, стани, що виникають у перинатальний період, зовнішні причини. Серед причин смертності немовлят за 2010 р. 58,0% складають стани, що виникли в перинатальному періоді, 24,8% – вроджені вади розвитку [2].

Дослідження коефіцієнтів смертності населення у різних вікових групах показало, що високою залишається смертність серед дітей віком від 1 до 4 років і підлітків 15-19 років. Високим є рівень смертності дітей та молоді від отруєнь.

В області є проблема раннього залучення дітей до вживання наркотиків. З усіх зареєстрованих споживачів наркотиків, 80% становить молодь [2]. Якщо в кінці 90-х років ХХ ст. наркотики вживали переважно діти та підлітки великих міст, то сьогодні наркотики знайшли розповсюдження і серед сільської молоді, причому темпи їх розповсюдження в сільських поселеннях удвічі вищі, ніж у міських. Україні потрібна структурована виважена політика держави щодо вживання алкоголю, наркотиків і психотропних речовин. Відсутність таких законодавчих актів веде до поширення цих явищ серед дітей та молоді, а, отже, до трагедії суспільства.

За січень-листопад 2010 року на Івано-Франківщині померло 15922 осіб проти 16760 за відповідний період минулого року[2]. Основними причинами смерті населення залишають-

ся: хвороби системи кровообігу (68,7% від усіх померлих проти 64,3% у січні-листопаді 2009 року), новоутворення (12,5% проти 12,3%) та зовнішні причини захворюваності та смертності (4,8% проти 5,1%)[2].

За останні роки в регіоні збільшився показник смертності населення від раку (1983 особи за період січень-листопад 2010 року проти 1975 осіб за відповідний період 2009 року) [2].

У порівнянні аналогічних періодів 2009 та 2010 рр. простежується деяка тенденція до зниження показників смертності від зовнішніх причин (764 особи в 2010 році проти 821 особи за відповідний період 2009 року) [2].

Однією з особливостей ситуації зі смертністю в області стало зростання смертності від інфекційних та паразитарних хвороб (217 осіб в 2010 році проти 217 в 2009 році) [2], причому на фоні певної позитивної динаміки у захворюваності та смертності від туберкульозу, особливо загрозливою виглядає ситуація ВІЛ/СНІДу (частка померлих в 2010 році становила 17,1% проти 10% за аналогічний період 2009 року) [2].

Негативною тенденцією в регіоні є зростання смертності у групах працездатного населення, особливо чоловіків. Їх смертність утричі вища, ніж жінок аналогічної групи.

Особливу роль в динаміці смертності населення, зокрема сільського, відіграє процес старіння.

На фоні негативної демографічної ситуації надзвичайну значущість набувають питання здоров'я жінок репродуктивного віку. Стан репродуктивного здоров'я жінок визначається рівнем їх загального здоров'я. В області на 100 тис. жінок працездатного віку реєструється щорічно близько 130 тис. різних хвороб [2]. Провідне місце займають хвороби органів дихання (21,4%), кровообігу (15,3%), сечостатевої системи (11,8%) [2]. Великою проблемою мешканок Івано-Франківщини є безплідність, яка стосується 6,8% сімей [2].

Окремої уваги суспільства заслуговує питання абортів. Щорічно офіційна статистика реєструє в Україні 200 тис. абортів. За даними громадських організацій, які займаються даною проблематикою, ця цифра як мінімум в 5 разів більша, а на одного новонародженого в Україні припадає більше, ніж одне переривання вагітності. Згідно офіційних статистичних даних в 2009 році в Івано-Франківській області було зроблено 2781 аборт, з них в м. Коломия –

626 випадків, в м.Івано-Франківську – 565 [6]. Як бачимо, така ситуація є не просто загрозливою, а катастрофічною, такою, яка потребує негайного втручання державних та морально-етичних інститутів країни.

Для адекватного оцінювання структурних та територіальних особливостей організації сфери суспільного здоров'я в цілому існує методика комплексної діагностики медико-демографічної ситуації з використанням методу кластерного аналізу Д. А. Арзянцевої[1]. Така методика дозволяє розподілити адміністративно-територіальні одиниці певного регіону (області) на групи за характером медико-демографічної ситуації з одночасним врахуванням декількох ознак.

Для аналізу поточного стану системи охорони здоров'я регіону з метою виявлення специфіки її організації у розрізі територій пропонується використовувати показники народжуваності, загальної смертності, смертності новонароджених, захворюваності серед населення, фінансування видатків на охорону здоров'я з місцевих бюджетів на 1 жителя, а також забезпеченості лікарняними ліжками та лікарями.

Таким чином за допомогою відповідних показників обчислюється комплексний ко-

ефіцієнт діяльності закладів охорони здоров'я і коефіцієнт рівня демографічної ситуації. Застосування названих комплексних показників сприяє більш точному виявленню та структуруванню проблем певних типів територій, дозволяє виділити чотири типи груп районів (рис. 1).

Розробка та обґрунтування стратегій розвитку регіональних систем охорони здоров'я передбачає оцінку можливих змін у разі здійснення тих чи інших заходів: зниження рівня смертності, підвищення народжуваності, подовження тривалості життя тощо.

Така методика була застосована на матеріалах Івано-Франківської області. У результаті проведеного аналізу медико-демографічної ситуації виділено три групи районів з різним рівнем розвитку даної ситуації. Це дозволяє більш точно оцінити поточний рівень та особливості територіальної організації системи охорони здоров'я, відтак – сформувати чітку стратегію розвитку на середньострокову перспективу.

На основі аналізу особливостей та специфічних рис кожної з виділених груп районів нами здійснена структуризація регіональних проблем, побудована система заходів розвитку та вдосконалення охорони здоров'я цієї групи (табл.1).

Рівень демографічної ситуації (D_e)	високий	Стратегія інтенсивного розвитку системи охорони здоров'я 1- нарощування мережі закладів охорони здоров'я; 2- збереження позитивної динаміки демографічної ситуації. II тип районів	Стратегія інноваційного розвитку 1- збереження наявного рівноважного стану системи охорони здоров'я; 2- стратегія інноваційного розвитку. I тип районів
		Стратегія виходу з кризи 1- інтенсивне нарощування мережі закладів охорони здоров'я; 2- покращення демографічних показників. IV тип районів	Стратегія покращення демографічної ситуації 1- покращення демографічних показників; 2- збереження наявних показників діяльності закладів охорони здоров'я. III тип районів
	низький	низький	високий
		Рівень розвитку мережі установ охорони здоров'я (M_e)	

Рис. 1. Групування територій за показниками медико-демографічної ситуації та економічна оцінка стратегій розвитку регіональних систем охорони здоров'я [1]

Таблиця 1

Розрахунок стану медико-демографічної ситуації в Івано-Франківській області (2010 рік)

Групи адміністративно-територіальних одиниць (районів, міст, міськрад) за рівнем стану медико-демографічної ситуації	Адміністративно-територіальні одиниці (райони, міста, міськради)
I	Верховинський, м. Яремче (міськрада), Надвірнянський, м. Івано-Франківськ (міськрада)
II	Богородчанський, м. Калуш, м. Коломия, Долинський, Рожнятівський, Косівський
III	Тисменицький, м. Болехів (міськрада), Коломийський, Снятинський, Галицький, Калуський, Городенківський, Тлумацький, Рогатинський

Так, для адміністративно-територіальних одиниць першої групи рекомендовано застосовувати стратегію інноваційного розвитку, яка забезпечить рівноважний стан регіональної системи охорони здоров'я та позитивну динаміку медико-демографічних показників при непогіршенні наявних пропорцій. Визначено, що пріоритетними напрямками економічного розвитку регіональної системи охорони здоров'я є інтенсивний розвиток приватної лікарської практики у сільській місцевості; запровадження багатоканальності фінансування витрат на медичну допомогу населенню, у тому числі через організацію лікарняних кас; впровадження в діяльність лікувально-профілактичних закладів сучасних прогресивних медичних технологій тощо.

Аналіз динаміки зростання доходів населення, обсягів позабюджетних надходжень до системи охорони здоров'я, мережі приватних медичних закладів свідчить про перспективність та доцільність реалізації зазначених заходів.

Стратегія другої групи спрямована на інтенсивний розвиток системи охорони здоров'я, тобто підтримку існуючого стану демографічної ситуації з одночасним нарощуванням рівня оказників діяльності лікувально-профілактичних установ.

Враховуючи особливості медико-демографічної ситуації та необхідність підвищення якості медичної допомоги населення, визначено такі ключові напрями розвитку: зменшення наявних територіальних диспропорцій на ос-

нові подолання існуючого розриву між фактичною і нормативною ресурсною забезпеченістю установ охорони здоров'я, збільшення кількості лікарів загальної практики.

Для адміністративно-територіальних одиниць, що належать до третьої групи, доцільно розробити стратегію покращення демографічної ситуації, при цьому підтримувати та нарощувати рівень розвитку установ охорони здоров'я. Детальний аналіз основних медико-демографічних показників свідчить, що адміністративно-територіальні одиниці групи характеризуються найвищими показниками дитячої захворюваності та смертності новонароджених. Тому пріоритетними напрямками вирішення проблем групи визначено: забезпечення родопомічних закладів необхідним обладнанням; створення та оснащення спеціалізованих виїзних бригад для надання невідкладної акушерської допомоги сільському населенню; підвищення доступності медичної допомоги дітям та підліткам через оптимізацію мережі відповідних закладів.

Впровадження названих стратегій дозволяє на практиці враховувати територіальні диспропорції при формуванні комплексних програм регіонального розвитку, сприятиме попередженню структурних деформацій, а також оптимальному розподілу бюджетних коштів, їх цільовому використанню, спрямованості на вирішення першочергових проблем територій. Зрозуміло, що, окрім соціального ефекту (зниження смертності, захворюваності), поліпшен-

ня здоров'я населення і зниження смертності в працездатному віці буде супроводжуватись економічним ефектом, а саме – приростом ВДВ.

Опрацьовані рекомендації щодо вибору та обґрунтування оптимальної стратегії покращення медико-демографічної ситуації мають стати дієвим інструментарієм при формуванні регіональної політики в галузі охорони здоров'я, оскільки дозволяють обґрунтовувати відповідні пріоритетні напрями у нарощуванні потенціалу цієї сфери, розробляти на основі цих моделей відповідні прогнози та проводити економічну оцінку ефективності здійснених заходів. Їх можна використовувати профільним центральним органам виконавчої влади та місцевим державним адміністраціям у поточній роботі при формуванні комплексних програм соціально-економічного розвитку регіонів.

IV. Висновки. Таким чином, складний стан медико-демографічної ситуації в Івано-Франківській області і в Україні в цілому вимагає перегляду конкретних напрямів демографічної політики. Сформувався об'єктивна необхідність переорієнтації демографічної політики. Паралельно з стимулюванням народжуваності, яке стає складним для суспільства в сучасних економічних умовах, значну увагу потрібно приділяти проблемі збереження здоров'я. Здоров'я має розглядатись як найважливіший пріоритет нації. Підвищення дитячої смертності, висока повікова смертність, більш висока смертність сільського населення порівняно з міським – це ті найважливіші орієнтири, довкола яких повинна сьогодні формуватися система заходів, спрямованих на оздоровлення економічних умов відтворення населення Івано-Франківської області.

Покращення ситуації, що склалася, вимагає дотримання таких засад у матеріальному забезпеченні відтворення населення:

1. Посилення ролі доходів сім'ї в системі джерел і засобів матеріального забезпечення для покращення медико-демографічної ситуації в Івано-Франківській області.

2. Підхід до соціального захисту населення, як важливого засобу демографічної політики, посилення демографічної спрямованості заходів соціального захисту, підвищення їх адресності та ефективності.

3. Створення принципово нової системи кредитування населення взагалі та молодих сімей.

4. Створення нової ефективної системи охорони материнства і дитинства, яка забезпечить реалізацію пріоритетів сім'ї, дитини.

Достовірно не доказано наявності істотної залежності між величиною витрат на медицину та здоров'ям нації. При високому рівні соціально-економічного розвитку країни вона, як свідчать дослідження, є незначною і становить близько 10-15%, тоді як генетична схильність до тих чи інших захворювань – 15-20%, якість життя, стан навколишнього середовища, повноцінне харчування та загальна культура людини – 60-65%. Однак у країнах із перехідною економікою кореляція є значно вищою, що пояснюється браком фінансових ресурсів для забезпечення мінімально необхідних матеріальних умов і технічних нововведень для розвитку системи охорони здоров'я.

Нашим статистичним аналізом зібраних матеріалів підтверджено високу кореляцію між більшістю змінних суспільного здоров'я населення та соціально-економічними чинниками, серед яких особливе місце посідають доходи домогосподарств та їхні видатки на продукти харчування, відпочинок і охорону здоров'я. Результати дослідження слугують необхідною передумовою до опрацювання концепції напрямів діяльності на обмеження деструкційного впливу соціально-економічних та медично-організаційних чинників на медико-демографічну ситуацію на регіональному рівні.

1. Арзянцева Д. А. Методичні основи визначення територіальних диспропорцій та формування стратегій розвитку у гуманітарній сфері // Формування ринкових відносин в Україні. – Хмельницький, 2006. – С. 116-122.

2. <http://www.if.ukrstat.gov.ua>

3. Многомерный статистический анализ в экономике: Учебное пособие / Л. А. Сошникова, В. Н. Тамашевич, Г. Узбе, М. Шеффер / Под ред. В. Н. Тамашевича. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999.

4. <http://www.experts.in.ua/inform/smi/detail.php?ID=51639>

5. <http://www.ukrstat.gov.ua>

6. <http://www.lib.if.ua/publish-2010/1295273248.html>

The article is dedicated to the analysis of the medical-demographical situation in Ivano-Frankivsk region. By means of cluster analysis methods is parted the administrative-territorial units on groups after character medical-demographical situation with the simultaneous account of a few signs. Influence of social-economical and medical-organization factors is analysed of the medical-demographical situation on Ivano-Frankivsk region in a period from 2009 to 2010 years.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗА ЖИТТЄВИМ РІВНЕМ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ, ПРОБЛЕМИ ЙОГО ПІДВИЩЕННЯ

У статті досліджено диференціацію життєвого рівня сільського населення України за такими складовими як заробітна плата працівників в галузях господарства і за регіонами проживання. Зазначено основні диспропорції нині діючої моделі оплати праці.

Ключові слова: диференціація населення за життєвим рівнем, доходи населення, індекси реальної заробітної плати, розшарування суспільства, регулювання диференціації доходів населення.

I. Вступ. Особливості нинішнього соціально-економічного розвитку

України вимагають зміни пріоритетів соціальної політики держави у сферах реформування політики щодо життєвого рівня населення, який перед усім залежить від заробітної плати та доходів населення в цілому, запобігання подальшої соціальної поляризації суспільства. Проблема різкої диференціації населення за заробітною платою і за доходами в цілому, як один із негативних наслідків економічної кризи в Україні на початку становлення її державності, і сьогодні залишається досить гострою. Вона посилює поглиблення багатьох інших соціальних проблем та росту соціальної напруги в суспільстві. Навіть деяке загальне зростання рівня життя населення в Україні в останні роки не зменшило поляризацію в українському суспільстві, де найбагатші сильно віддалені від бідних, великі міста – від сільської місцевості, а регіони та області – від центру.

II. Постановка завдання. Проблеми диференціації доходів та шляхам її вирішення приділяється значна увага сучасних науковців, політиків, суспільних діячів. В Україні вивченням аспектів диференціації населення за заробітною платою та доходами займаються такі провідні вчені як Лібанова Е. М., Новиков В. М., Ревенко А. П., Куликов Г. Т., Гнибіденко І. Ф., Колот А. М., Черенько Л. М. та інші. Але основний акцент робиться переважно на кількісному аспекті. Диференціацію доходів розглядають переважно тільки як показник нерівності, тоді

як економічна сутність даної категорії практично не розглядається. У той же час диференціація доходів є об'єктивним соціально-економічним явищем, що породжується існуючим у суспільстві укладом і є його складовою. Вона є об'єктивним процесом розподілу частки виробленого продукту, яка надходить у вигляді грошового доходу в розпорядження соціальних груп чи окремих осіб та залежить від умов виробництва та принципів розподілу суспільного продукту між членами суспільства. Як складова частина соціально-економічної системи диференціація, крім кількісних, має якісні характеристики, що властиві всій системі: стійкість, інтеграційність, компенсаційність, адаптаційність, замкненість.

Економічною основою диференціації грошових доходів населення переважно є диференціація заробітної плати, що обумовлена соціально-економічною неоднорідністю праці. Таким чином, диференціація доходів не лише кількісний показник, а явище, що є частиною соціально-економічної системи. А тому диференціація грошових доходів населення – об'єктивне соціально-економічне явище, що є наслідком процесу розподілу суспільного продукту в грошовій формі між окремими особами чи соціальними групами, який визначається умовами виробництва та принципом розподілу доходів у суспільстві [1, 26].

В Україні посилення диференціації доходів населення протягом трансформаційного періоду пов'язане, перш за все, з різним їх походженням:

- а) від трудової діяльності;
- б) власності;
- в) капіталу;
- г) підприємницької діяльності.

Доходи розподіляються між власниками факторів виробництва у формі заробітної плати, ренти, відсотків та прибутку.

III. Результати. Досвід періодів трансформаційного спаду та економічного зростання засвідчив практичну відсутність помітних позитивних структурних зрушень на ринку праці в напрямі формування більш прогресивного типу

зайнятості в Україні. Ринок праці України залишається незрілим, розбалансованим і мало-ефективним. Протягом всього періоду після початку економічних реформ держава так і не змогла сформулювати цілісну концепцію політики на ринку праці. Головні зусилля були сконцентровані переважно на одній (причому незначній за вагою) складовій – регулюванні масштабів офіційного безробіття, яке на сьогодні складає близько 3 % економічно активного населення.

Протягом зatoryного трансформаційного періоду відбулися знецінення і поступова деградація трудових ресурсів. Базисною суперечністю ринку праці є економічно необґрунтована і соціально несправедлива занижена ціна праці. Як складова економічної системи заробітна плата вкрай неефективно виконує свої функції – відтворення робочої сили і стимулювання праці. Попри суттєве зростання середньої номінальної заробітної плати, відставання України від країн з розвинутою ринковою економікою за рівнем заробітної плати продовжує зберігатися. Крім того, незважаючи на прискорення темпів зростання реального ВВП, починаючи з липня 2006 року спостерігається стала тенденція до сповільнення приросту реальних зарплат (рис. 1).

їна суттєво відстає від світових стандартів у сфері оплати праці. Так, згідно з міжнародними стандартами для країн Центральної і Східної Європи та СНД введено міжнародний критерій бідності. Відповідно до критеріїв Світового банку бідними вважаються особи, у яких вартість добового споживання складає 4,3 дол. США (в обрахунок за паритетом купівельної спроможності). Для порівняння: для країн з розвинутою ринковою економікою критерій бідності – вартість добового споживання в розмірі 14,46 дол. США. За цим критерієм до категорії бідних в Україні належать 26,7% населення, 14,7% проживають в злиденності. Майже половина населення країни – 46,8 % – вважають себе бідними. За офіційними даними Державного комітету статистики України у грудні 2006 року частка населення, заробітна плата якого була нижча за прожитковий мінімум, становила 18 %, а 13 % населення була нарахована заробітна плата понад 2000 грн. Частка населення, що отримує заробітну плату нижче середньої по країні, сягає 57 % (рис. 2). За такого рівня диференціації фактично немає економічних перспектив для становлення в країні середнього класу.

Соціальне розшарування в Україні характерне й тим, що до категорії бідних потрапили верстви населення, які за освітнім та фаховим

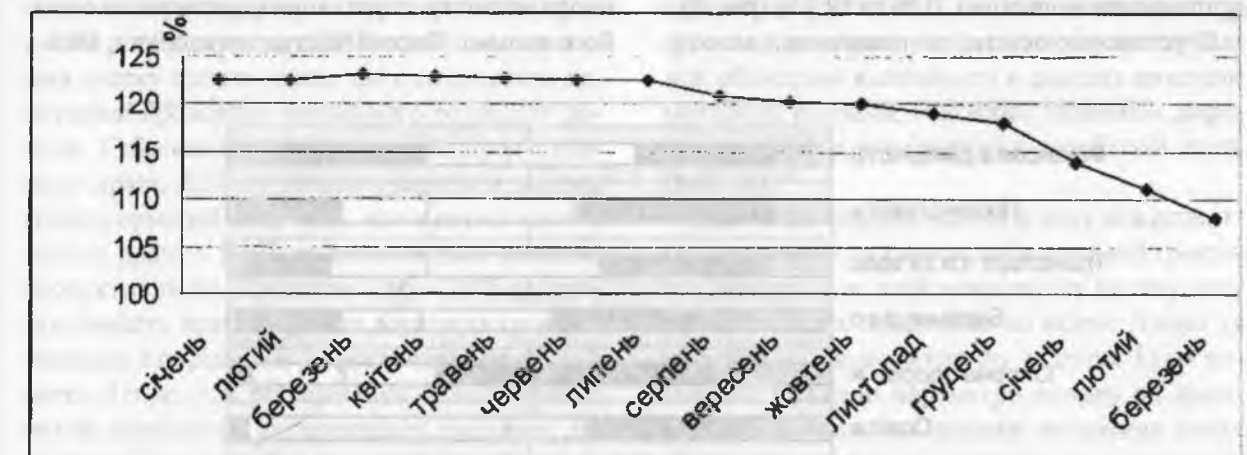

Рис. 1. Індекси реальної заробітної плати у 2006-2007 рр., % до відповідного місяця попереднього періоду

Диспропорційність розмірів заробітної плати є одним з чинників надмірно високої поляризації доходів. Так, 25,5 % працюючих одержують заробітну плату меншу прожиткового мінімуму, тобто понад 3 млн. громадян в Україні своєю працею не можуть забезпечити мінімального рівня споживання. Сьогодні Укра-

рівнем у розвинених країнах складають основу середнього класу та рушійну силу інноваційного розвитку країни. Становище, в якому опинилася ця група суспільства, ускладнюється подальшим зростанням диспропорції в оплаті праці, насамперед в організаціях, підприємствах та установах бюджетної сфери.

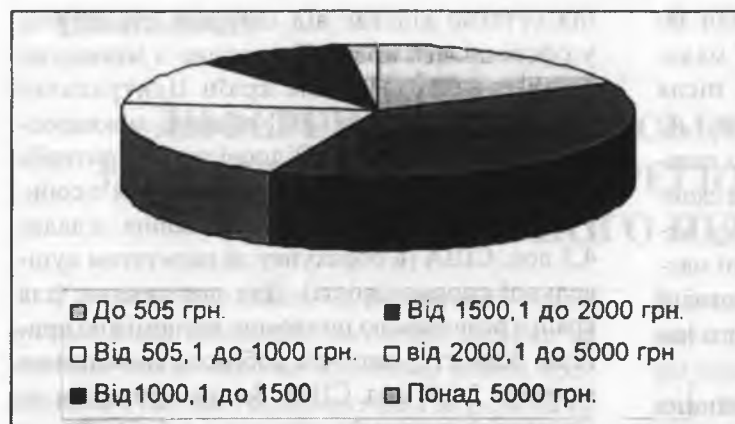

Рис. 2. Розподіл працівників за розмірами нарахованої заробітної плати в Україні, 2006р., %

Висока диференціація заробітної плати безпосередньо пов'язана з міжгалузєвою й внутрішньогалузєвою нерівністю в оплаті праці незалежно від професійно-кваліфікаційного рівня працівників. Найбільш високі заробітки відзначені в сфері фінансів, найнижчі – у сільському господарстві. Низькою оплата праці залишається в таких соціально важливих сферах, як освіта та охорона здоров'я. Рівень середньомісячної номінальної заробітної плати у цих життєво важливих галузях (806,32 грн. та 657,90 грн. відповідно) – значно нижчий за середній по Україні. У грудні 2006 року частка працівників освіти і охорони здоров'я, яким була нарахована заробітна плата нижче прожиткового мінімуму, становила відповідно 21 % та 19,9 % (рис. 3).

В установах освіти, де працівники мають

високий кваліфікаційний та професійний рівень, у грудні 2006 р. лише 33,7 % працюючих була нарахована заробітна плата понад 1500 грн., в установах охорони здоров'я та соціальної допомоги ще менше – 11,9 %. Разом з тим серед зайнятих у сфері фінансової діяльності зазначена категорія складала 46,5 %. Тобто рівень заробітної плати практично визначається належністю до певної сфери економічної діяльності, а не формується під впливом загально визнаних світовою практикою чинників, якими є кількість, якість та результати праці.

Відтак, якщо на початкових етапах постсоціалістичних трансформацій диференціація доходів відігравала роль стимулу для економічного розвитку, наразі вона перетворюється на його гальмо. Висока частка населення з низь-

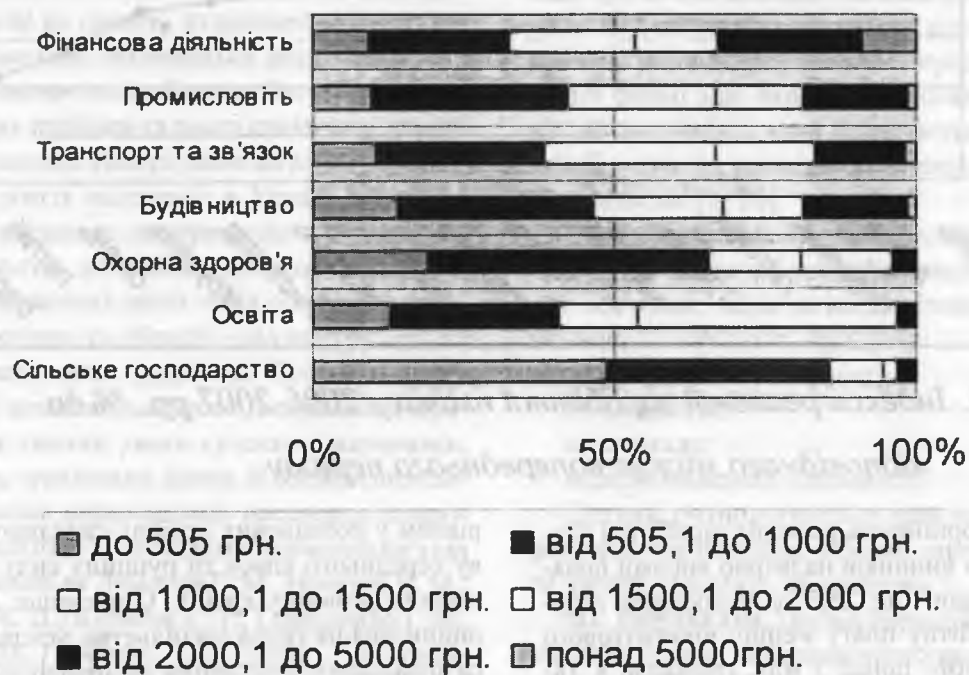

Рис. 3. Розподіл працівників за розмірами нарахованої заробітної плати та видами економічної діяльності (грудень 2006р.), %

кими доходами призводить до значних соціальних видатків бюджету, зростання вимог стосовно заходів соціальної політики, зниження платоспроможного попиту, слабкої інвестиційної спроможності населення та загроз соціальних конфліктів.

У результаті дослідження впливу складових грошових доходів населення на рівень диференціації доходів установлено, що основний внесок у диференціацію грошових доходів населення здійснює оплата праці (60,7%). Встановлена залежність диференціації грошових доходів населення на три чверті від оплати праці та доходів від підприємницької діяльності підкреслює, що першочергове значення для регулювання диференціації грошових доходів має реформування системи оплати праці.

У системі макроекономічних пропорцій структура ВВП за категоріями доходу характеризує первинний розподіл між факторами виробництва. Частка оплати праці у ВВП є одним із найважливіших показників економічного добробуту та важливим критерієм соціальної орієнтованості економіки. В Україні низький рівень оплати праці більшості працюючих обумовлений її низькою часткою в структурі ВВП за категоріями доходу. Починаючи з 1991 року вона суттєво знизилась за рахунок зростання частки прибутку та змішаного доходу – у 2004 році в структурі ВВП прибуток перевищив частку оплати праці, що є свідченням деформації пропорцій первинного розподілу доходів. Співставлення темпів зміни продуктивності праці, ВВП та реальної зарплати за роки трансформації свідчить, що низька частка оплати праці в ВВП не пояснюється низькою продуктивністю. Протягом 1995 – 2005 рр. продуктивність праці зростала випереджальними темпами в порівнянні зі зростанням заробітної плати. Отже, для регулювання оплати праці з метою зменшення диференціації грошових доходів населення необхідно: по-перше, підвищити частку оплати праці в структурі ВВП, оскільки деформація пропорцій первинного розподілу доходів є основною причиною низького рівня заробітної плати більшості працюючих; по-друге, синхронізувати динаміку змін ВВП, заробітної плати та продуктивності праці: ретроспективний аналіз макроекономічних показників свідчить про відсутність тісного взаємозв'язку між рівнем продуктивності праці, розміром заробітної плати та часткою оплати праці у структурі ВВП; по-третє, підви-

щити рівень мінімальної заробітної плати, який сьогодні не забезпечує навіть фізіологічного прожиткового мінімуму.

Аналіз диференціації регіонів за рівнем економічного потенціалу і грошових доходів населення свідчить, що протягом 1996-2005 років регіональна диференціація населення за ознакою матеріального забезпечення відбувалась на фоні значно меншої диференціації областей за їх економічним потенціалом (диференціація за рівнем грошових доходів майже вдвічі перевищувала диференціацію областей за валовою доданою вартістю).

Особливістю регіональної диференціації за даний період є перевищення темпів зростання коефіцієнту варіації над темпами зростання грошових доходів і заробітної плати при незначній різниці між областями за купівельною спроможністю грошей. Фактично, різниця у грошових доходах

населення між областями збільшувалась швидше, ніж відбувався розрив у їх економічному потенціалі й зростання рівня доходів громадян. Подібна тенденція свідчить про небезпечну ситуацію, в результаті якої диференціація доходів за областями супроводжується зниженням реального життєвого рівня населення. Починаючи з 2001 року, тенденції в регіональній диференціації доходів змінились: при зростанні розривів у економічному потенціалі між областями відмінності в доходах зростали меншими темпами, основним чинником диференціації були відмінності в заробітній платі (табл. 1).

Для встановлення взаємозв'язку між розвитком економіки та рівнем диференціації грошових доходів було здійснено оцінку впливу макроекономічних показників на індекс Джині та розроблено економетричну модель. Було визначено кількісні параметри впливу на диференціацію грошових доходів населення таких макроекономічних показників, як середньорічний темп зростання ВВП, індекс споживчих цін, індекс реальних доходів населення, індекс реальної середньомісячної заробітної плати, питомої ваги соціальних трансфертів у ВВП, співвідношення мінімальної заробітної плати до величини прожиткового мінімуму, чисельності безробітних, демографічного навантаження на працююче населення, продуктивності праці.

На основі кореляційно-регресійного аналізу встановлено, що інфляція й безробіття не є

Таблиця 1

Показники диференціації за розмірами ВДВ, грошових доходів населення і заробітної плати

Коефіцієнт варіації, %	Роки										
	1990	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
За розміром валової доданої вартості		4,50	0,11	1,97	4,71	6,72	4,03	436	6,57	7,04	5,47
За розміром середнього грошового	0,2	1,20	4,64	3,76	2,84	6,92	5,29	6,64	2,65	3,04	-
За розміром заробітної плати, на штатного працівника	23	9,52	0,53	3,32	4,90	7,31	6,70	4,94	2,91	2,30	1,11

Джерело: розраховано на основі регіональних показників за даними Держкомстату України.

визначальними факторами диференціації грошових доходів в Україні, тобто зайнятість не є гарантією отримання відповідного рівня доходу. Причинами такої ситуації є, по-перше, ослаблення прогресивного впливу трансфертів на розподіл доходів через зниження частки окремих трансфертів (таких, як допомога сім'ям) та підвищення концентрації частки пенсій, по-друге, помилки у включенні чи виключенні з переліку отримувачів соціальної допомоги тих, хто у першому випадку не потребують, а в іншому – тим, яким допомога необхідна, що викликає потребу у застосуванні адресної соціальної допомоги. Такі результати аналізу свідчать, що тільки за умови ефективної державної політики, спрямованої на економічне зростання, підвищення доходів усіх категорій населення та реформування системи оплати праці, можливе зменшення диференціації доходів населення.

Постає проблема здійснення конкретних заходів щодо підвищення ролі держави в регулюванні диференціації грошових доходів населення.

По-перше, необхідно встановити мінімальну заробітну плату на рівні, не нижчому за прожитковий мінімум, з урахуванням реального економічного зростання, збереження міжкваліфікаційних співвідношень в оплаті праці, передбачених галузевими угодами й колективними договорами підприємств. По-друге, з метою зменшення податкового тиску на доходи мало-забезпечених верств працюючого населення та підвищення їх доходів доцільно застосовувати прогресивну шкалу оподаткування доходів фізичних осіб. По-третє, підвищення ефективності діючої системи трансфертних платежів можливо досягнути шляхом підвищення адресності соціальних виплат. Паралельно з рефор-

муванням системи соціальних виплат та пільг, необхідно створювати умови для продуктивної зайнятості, що стане джерелом підвищення заробітної плати та доходів населення, економічного зростання, зменшення бідності та диференціації грошових доходів.

У позабюджетній сфері регулювання оплати праці та її диференціація відбувається шляхом реалізації соціального діалогу, що передбачає погодження дій уряду, роботодавців та найманих працівників. На сучасному етапі система соціального діалогу в Україні потребує удосконалення з метою подолання формалізму під час укладення угод і договорів, наповнення їх конкретним змістом відповідно до існуючих соціально-трудових відносин, створення надійних правових механізмів захисту інтересів найманих працівників.

Зростання рівня оплати праці та підвищення частки заробітної плати у виробленому продукті можна забезпечити на основі підвищення ефективності виробництва. Підвищення продуктивності праці на підприємствах недержавного сектору можливе шляхом визначення в колективному договорі показників приросту заробітної плати на кожний відсоток зростання продуктивності праці чи обсягу виробленої продукції. Підвищення оплати праці можна досягнути за допомогою законодавчо оформленої системи гарантованої участі працюючих у розподілі доходів підприємств чи перерахування надприбутку підприємств у бюджет за допомогою рентних (акцизних) платежів і податку на майно з урахуванням рентабельності. Це надасть можливість державі розширити податкову базу, зменшити кількість громадян, що потребують соціального захисту, збільшити відрахування до пенсійного фонду. Крім того, підвищиться споживчий попит населення, що

є рушійною силою ринку. У кінцевому результаті з'являться можливості економічного зростання та формування потужного середнього класу.

Соціальними наслідками глибокого розширення суспільства в Україні є ще більша поляризація суспільства, посилення економічної незахищеності, підрив демократичних принципів, маргіналізація суспільства, а також зростання насильства й порушення соціальної рівноваги. Існування таких проблем вимагає посиленого втручання держави в регулювання диференціації грошових доходів населення України та вдосконалення діючого механізму її регулювання.

Механізм регулювання диференціації грошових доходів населення є цілісною системою доцільно спрямованих заходів впливу на процес розподілу та перерозподілу доходів населення у вигляді методів, інструментів та важелів, здійснюваних з метою згладжування надмірної диференціації та підвищення рівня життя населення. Організаційна будова механізму регулювання диференціації доходів населення має мати трьохрівневу структуру. На першому рівні діють методи регулювання (економічні, правові, погоджувальні та адміністративні), які виступають як способи впливу держави на розподіл і перерозподіл грошових доходів. Другий рівень – це інструменти механізму регулювання диференціації доходів, які є засобами, що застосовуються для виконання завдань, передбачених політикою розподілу й перерозподілу доходів. Третій структурний елемент – важелі, які діють у межах інструменту, вони впливають з нього та конкретизують його функціонування у механізмі регулювання диференціації доходів населення (розмір мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму, неоподаткованого мінімуму, ставка податку з доходів фізичних осіб, тарифні коефіцієнти, розміри соціальних виплат і пільг, норми та нормативи споживчих бюджетів, робочого часу тощо).

Перешкоди на шляху соціально-економічного розвитку зумовлені наслідками зазначених диспропорцій нині діючої в Україні моделі оплати праці. Це полягає, зокрема, в наступному:

а) надмірна диференціація в доходах громадян призводить до посиленого відтворення соціальної нерівності, розширення та соціального напруження, зрештою – перманентної політичної напруженості;

б) високий рівень нерівності в суспільстві обумовлює високий рівень бідності, який, в свою чергу, призводить до маргіналізації суспільства і соціальної девіації;

в) стабільне збереження загального низького життєвого рівня через заниження заробітної плати збільшує потребу в соціально-економічних витратах держави, відволікаючи потенційні ресурси розвитку.

IV. Висновки. Виходячи з наведеного вище, в сучасних умовах задля радикального поліпшення життєвого рівня сільського населення економічних і соціальних тенденцій на ринку праці має бути здійснений комплекс узгоджених заходів. Провідними напрямками реформування ринку праці повинні стати трансформація оплати праці та удосконалення системи регулювання ринку праці. Для пом'якшення гостроти виявлених проблем необхідно:

– доповнити практику регулювання оплати праці шляхом підвищення мінімальної заробітної плати; реформуванням заробітної плати у напрямі переходу від визначення ціни праці як вартості засобів для особистого споживання працівника до визначення реальної ціни робочої сили як вартості засобів, необхідних для повноцінного розширеного відтворення працюючої людини і членів її сім'ї;

– перейти на модель економіки з високою вартістю робочої сили;

– розширити можливості отримання населенням офіційних основних і додаткових доходів;

– виправити допущені викривлення в оплаті праці за видами економічної діяльності.

1. Бандур С. І., Заяць Т. А., Куценко В. І. та інші / Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / РВПС НАН України. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 619 с.

2. Гесць В. М., Александрова В. П., Артёмов Т. Л. та інші / Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / Ін-т економічного прогнозування НАН України / За ред. В. М. Гейця. – К.: Фенікс, 2003. – 1006 с.

3. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій / НАН України; Інститут демографії та соціальних досліджень; Державний комітет статистики України / За ред. Е. М. Лібанової. – К., 2006. – 356 с.

4. Куценко В. Л., Остафійчук Я. В. Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект / За ред. СІ. Дорогунцова. – К.: Основи, 2005. – 400 с.

5. Закон України «Про оплату праці» // Закони України. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України. – 1997. – Т. 8.

6. Закон України «Про прожитковий мінімум» // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 154. – 18 серпня. Основні показники соціального розвитку України (станом на 1 січня 2006 року та деякими подальшими змінами) // Київ: Федерація профспілок України. – 2006.

7. Мінімальна гарантована заробітна плата в країнах Європейського Союзу // Єдність. Інформаційний вісник Профспілки працівників освіти і науки м. Києва. – 2005. – № 6.

8. Праця в Україні у 2005 році: Стат. збірник. – К.: Держкомстат. України. – 2006.

In the article probed differentiation of population of Ukraine after pay both after the types of activity and after the regions of dwelling. Basic disproportions of presently operating model of payment of labour are marked, the ways of transformation of payment of labour are indicated.

УДК 314.18 : 316.42 (477)

Дробко Т. М.

ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК: СУТЬ ТА ГОЛОВНІ ЧИННИКИ ЗРОСТАННЯ ЙОГО РІВНЯ

У статті узагальнено теоретичні аспекти визначення понять людський розвиток та концепція людського розвитку. Визначено та охарактеризовано основні проблеми людського розвитку в Україні та проаналізовано головні чинники, які здійснюють найбільший вплив на рівень людського розвитку.

Ключові слова: людський розвиток, концепція людського розвитку, людський потенціал, рівень освіти, рівень людського розвитку.

I. Вступ. Значення питання людського розвитку в сучасному світі постійно зростає у зв'язку з посиленням соціальної орієнтації економіки у розвинутих країнах та загостренням проблем нерівномірності розвитку населення.

Згідно з сучасними принципами формування ефективної соціально-економічної стратегії демократичних держав забезпечення пріоритету людського розвитку займає одне з провідних місць. Досягнення цієї мети передбачає створення сприятливого з позицій людського розвитку середовища – економічного, політичного, екологічного.

Дослідження проблем розвитку людського розвитку та людського потенціалу є порівняно новим науковим напрямом економічної науки. Проте, на сьогодні вже існують певна методологічна, методична та інформаційна бази з цього питання. Значний внесок у розробку теоретичних та практичних аспектів дослідження людського розвитку належать зарубіжним вченим – А. Сену, С. Валентею, О. Кузнецовій, Л. Нестерову, А. Саградову. В Україні питаннями концепції людського розвитку та його проблемами займається велике коло науковців, зокрема серед них: О. Грішнова, Е. Лібанова,

О. Макарова, О. Палій, С. Пирожков, В. Стещенко, А. Колот та інші.

З метою сприяння підвищення людського розвитку, урахування регіональних відмінностей у рівнях людського розвитку та його базових аспектів потребують розробки та обґрунтування на рівні державної політики. Недосконала державна політика цього напрямку може призвести до подальшого його зниження, загострення диспропорцій у розвитку регіонів країни.

II. Постановка завдання. Метою статті є пояснити основну ідею й логіку концепції людського розвитку, з'ясувати взаємозв'язок економічного зростання, рівня освіти і людського розвитку, проаналізувати динаміку показників людського розвитку в Україні та її місце в світі.

III. Результати дослідження. Глобальна концепція людського розвитку історично й логічно виникла на базі теорії людського капіталу й стала одним з найкращих досягнень людської цивілізації. На відміну від теорії людського капіталу, яка доводить економічну доцільність удосконалення людини саме як чинника виробництва, концепція людського розвитку виходить з первинної самоцінності розвитку людини, з того, що виробництво існує заради розвитку людей, а не люди – заради розвитку виробництва [1].

Актуальність проблеми зростає з моменту здобуття Україною незалежності та відмови від старої соціально-економічної системи. Постає питання про вибір стратегії подальшого розвитку держави. Необхідність проведення економічних реформ з орієнтацією на зростання добробуту народу зумовило обрання концепції сталого людського розвитку як основи подальшо-

го розвитку українського суспільства. Останнє викликало необхідність досконалого вивчення всіх аспектів людського розвитку для розробки такої стратегії та втілення її в життя.

Саме тому на сучасному етапі надзвичайно актуальними є наукові дослідження щодо розробки уніфікованих підходів до оцінки рівня людського розвитку та його базових аспектів, виявлення закономірностей та факторів, що визначають його рівень, а також обґрунтування шляхів та ефективних механізмів забезпечення сталого розвитку людського потенціалу.

Концепція людського розвитку як особлива теоретична система й орієнтована на практику державного управління методологія виходить з визнання неможливості звести суспільний прогрес до зростання грошового доходу чи примноження матеріального багатства. В її основі – принцип, згідно з яким економіка існує для розвитку людей, а не люди – для розвитку економіки. За жодних темпів економічного зростання суспільний прогрес неможливий, якщо не реалізовані три ключові можливості для людини – прожити довге й здорове життя; набуті, розширювати й оновлювати знання; мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя. Людський розвиток визначається як процес зростання людських можливостей, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості, здоровим довкіллям. Матеріальний добробут розглядається лише як одна з базових можливостей вибору, але воно не є всепоглинаючою метою [2, 79].

Людський розвиток розглядається і як процес розширення людського вибору, і як досягнутий рівень добробуту людей. Говорячи про розширення вибору, мають на увазі, що фактично цей вибір стосується безмежного кола проблем, які впливають на життя людей, і коло це історично та територіально змінюється [1].

Концепція людського розвитку часто отожднюється з концепцією людського капіталу. Вони мають чимало спільного, однак далеко не тотожні. Центральним елементом концепції людського розвитку є людський потенціал, який за своїм змістом є значно ширшим поняттям, ніж людський капітал. У концепції людського капіталу інвестиції в людину розглядаються передусім як засіб збільшення продуктивності праці та доходу, і саме цим визначається їхня економічна ефективність. У концепції людського розвитку високорозвинута благопо-

лучна людина – це мета, а забезпечення її добробуту є кінцевим і єдиним завданням розвитку, людський потенціал розглядається не як засіб досягнення добробуту людей, а як невід'ємний компонент їхнього добробуту [2, 80].

За логікою концепції людського розвитку, розширення пропозиції товарів і послуг у результаті зростання їх виробництва може сприяти розширенню можливостей людини, а може й ні. В усякому разі, це сприяння відбувається не прямо і неоднозначно, тож не може бути самоціллю. Отже, обсяг валового національного продукту не може бути основним і єдиним показником рівня розвитку країни. Більше того, зростання виробництва та доходів сприяє розвитку людського потенціалу дедалі повільніше, тобто здатність матеріального збагачення розширювати можливості людей дає дедалі меншу віддачу. Витрати на освіту, зміцнення здоров'я, інші аспекти розвитку людей дають економічну віддачу, яка нерідко перевищує віддачу від інвестицій у фізичний капітал, тому ці види витрат також слід визнавати інвестиціями. Тож за логікою концепції людського розвитку саме люди стають центром, фокусом теорії розвитку, оскільки вони є водночас і головною метою суспільного розвитку, і найважливішим його чинником, і інструментом свого власного розвитку [1].

Таким чином, вибір орієнтованого на людський розвиток типу економічного зростання вимагає своєрідного перелому в поглядах на співвідношення економічного та соціального аспектів розвитку. У традиційному трактуванні соціальний аспект вважався похідним від економічного, людський розвиток – залишковим додатком до економічного, причому у традиціях переважно індустріального розуміння економічного добробуту та могутності. Але інформаційна революція вже відкрила новий, постіндустріальний образ економічної моделі побудови суспільства, в якому економічна могутність створюється та примножується переважно за рахунок творчої інноваційної праці – управління інформаційними потоками, створення високих технологій тощо. Це передбачає обов'язковою умовою високу трудову мотивацію та безперервний розвиток людей, а відповідно – постійне зростання людських потреб і цінностей та можливостей їх задовольняти [2, 86].

В умовах глобалізації світового економічного простору конкурентні переваги отримують

економіки, які базуються на знаннях. Тому саме освітній чинник має стати запорукою інтеграції України в світову економіку, а для цього необхідно розвивати сферу високих технологій та проводити широку інформатизацію суспільства. На превеликий жаль, Україна відстає від інших розвинених країн за показниками освіти, науки і технологій, хоча при цьому має високий рівень економічного, наукового і трудового потенціалу [3,73].

Нині освіта і наука в розвинених країнах перетворюються на потужну виробничу силу, досить інтенсивно будується економіка знань, розвиваються інноваційні технологічні процеси, а отже, зростає рівень людського розвитку.

Україна, як і більшість розвинених країн, оголосила своїм головним завданням побудову інноваційної економіки, але основою нашої економіки залишається енергетично-сировинний характер економіки, а для створення одного долара ВВП Україна використовує до тонни сировини, тоді як розвинені країни, наприклад США, – в сотні разів менше [4].

У 2010 році опублікована чергова щорічна доповідь Програми розвитку ООН «Реальне багатство народів: шляхи розвитку людини», яка присвячена 20-річчю таких доповідей. В її основу, як і раніше, покладено Індекс розвитку людства (ІРЛ). У кожній з 169 держав окремі країни він вираховується, виходячи із:

– здоров'я і довголіття, вимірювані показником очікуваної тривалості життя при народженні;

– доступу до освіти, вимірюваний рівнем письменності дорослого населення і сукупним валовим коефіцієнтом обхвату освітою.

– гідного рівня життя, вимірюваний величиною валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення в доларах США по паритету купівельної спроможності (ППС) [5].

При цьому, Індекс розвитку людини у 2010 році піддався істотному корегуванню. У доповіді використовуються статистичні дані і методики розрахунку показників доходу, здоров'я і утворення, які раніше були відсутні в багатьох країнах.

Окрім ІРЛ за 2010 рік, нинішнє дослідження містить три нові статистичні показники: індекс розвитку людського потенціалу, скорегований з врахуванням нерівності, індекс гендерної нерівності і індекс багатовимірної бідності. У звіт також включені таблиці різних індикаторів розвитку людини, у тому числі по

демографічних тенденціях, економіці, освіті, здоров'ї і інших показниках.

Країни світу розподілені за чотирма категоріями ІРЛ: з надзвичайно високим рівнем його розвитку (42 країни, у 2009 – 38 країн), серед якої є країни з колишнього СРСР, зокрема Естонія (34 місце), з високим рівнем (43 країни, у 2009 – 45 країн), Литва (44), Латвія (48), Білорусь (61), Росія (65 місце, у 2009 – 75), Казахстан (66), Азербайджан (67), Україна (69 місце, у 2009 – 85), Вірменія (76), з середнім розвитком (41 країна, у 2009 – 75 країн), серед яких інші країни колишнього СРСР та країни з його низьким розвитком (41 країна, у 2009 – 24 країни) [5].

По першому показнику – здоров'я і довголіття – Україна потрапила в дев'ятку держав, де очікувана тривалість життя нижча показників 1970-х років, шість із них – країни Африки на південь від Сахари. Ще три – Білорусь, Україна та Росія. І якщо зниження тривалості життя в країнах Африки пов'язується із епідемією ВІЛ/СНІД, то скорочення очікуваної тривалості життя в Україні, Росії та Білорусі торкнулося, в першу чергу, чоловіків і виникло через зростання масштабів алкоголізму та стреси, пов'язані з переходом до ринкової економіки й високою інфляцією, безробіттям і невпевненістю в завтрашньому дні. Так, одне з досліджень виявило, що в період між 1990 і 2004 роками у 21% із 25 тис. чоловіків, які померли в Сибіру, причиною смерті називалася майже смертельна концентрація етанолу в крові. І хоча тривалість життя збільшилась до 68,6 років з 68,2 років у 2009 році, у рейтингу вона посідає 104 місце. Найбільша тривалість життя у країнах з найвищим рівнем ІРЛ: Японія – 83,2 роки, Гонконг – 82,5 років, Швейцарія – 82,2 роки. Найменша – Лесото – 45,9 років та Афганістан – 44,6 років [5].

За другим показником – доступ до освіти – Україна посіла 17 місце з середньою тривалістю навчання у 11,03 роки. Найбільший цей показник в Норвегії – 12,6 років, найменший в Мозамбіку – 1,2 роки. За індексом освіти Україна (0,795) випереджає такі країни, як Іспанія (22-ге місце з індексом освіти 0,781), Велика Британія (24-ге місце, 0,766), Франція (27-ме 0,751), Польща (30-ге 0,728), Італія (32-ге 0,706), Білорусія (35-те 0,683), Португалія (41-ше 0,670), Російська Федерація (53-те місце, 0,631). Індекс освіти у світі – 0,436, тобто Україна його перевищує в 1,8 разу.

За третім показником гідного рівня життя або валового національного доходу на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у доларах США Україна посідає 90-те місце. Вона з показником 6535 дол. США знаходиться нижче Албанії, Азербайджану, Туркменістану та Китаю. У середньому в світі цей показник становить 10631 дол. США (за ПКС), що в 1,6 рази більше, ніж в Україні [5].

Освіта населення – як виявили результати аналізу – здійснює найбільш помітний вплив на рівень людського розвитку регіону. Отже, регіональна варіація за цією ознакою має надзвичайно важливе значення не тільки для пояснення ситуації, що склалася, а передусім для формування ефективної стратегії розвитку регіону. З відібраних для дослідження 8 індикаторів найбільш вагомими виявились ті, що характеризують охоплення населення різними ступенями освіти та досягнутий рівень освіти:

- охоплення дітей дошкільними закладами, %;
- охоплення дітей початковою освітою, %;
- охоплення дітей та підлітків базовою середньою освітою, %;
- охоплення дітей та підлітків повною середньою освітою, %;
- чисельність студентів ВНЗів I-II рівня акредитації, на тис. осіб віком 15-23 роки;
- чисельність студентів ВНЗів III-IV рівня акредитації, на тис. осіб віком 17-23 роки;
- середня тривалість навчання, років;
- частка осіб із вищою освітою в населенні старше 25 років, % [6, 13].

Перші місця за інтегральним індексом рівня освіти у 2009 році належать містам Києву (0,811) та Севастополю (0,714), а також Київській області (0,599). В регіонах-лідерах спостерігається найвищий в країні рівень охоплення дітей базовою середньою освітою (100% по кожному регіону) та досить високими рівнями охоплення дітей початковою освітою (Київська область – 100%, м. Київ – 99,8%, м. Севастополь – 96,4%) і дошкільними закладами (м. Севастополь – 67%, Київська область – 65%, м. Київ – 64%).

Останні позиції у 2009 році знову розподілили між собою, як і у 2008 році, Сумська (0,315), Вінницька (0,315), Тернопільська (0,298), Луганська (0,280) та Івано-Франківська (0,272) області. Відставання цих регіонів обумовлене різними причинами: якщо західні регіони у своїй більшості відстають за рівнем

охоплення дошкільною освітою та повною середньою, то Сумська та Луганська області є аутсайдерами за рівнем охоплення початковою та базовою середньою освітою.

Порівняння первинних показників та інтегрального індексу рівня освіти за 2008 та 2009 роки демонструє достатню стабільність параметрів. Найвизначніше підвищення показників освіти відбулося у Донецькій області, яка перемістилася з 21 місця у 2008 році на 17 у 2009 році. Поряд з цим, погіршення показників рівня освіти відбулось у Хмельницькій та Закарпатській (на 3 позиції кожна) областях [6,14].

Нагальною потребою на сьогодні в напрямку розвитку науки є реальна потреба розробляти комплекс ефективних заходів, які були б спрямовані на взаємодію університетів, наукових центрів і виробництва, і, як наслідок, на створення конкурентоспроможної на світовому і вітчизняному ринках продукції. Без цього можна забути про пріоритети інноваційно-інвестиційного розвитку економіки нашої країни. Тому потрібно збільшувати обсяги фінансування на реальну науку зі створення конкурентоспроможної продукції, а не витратити кошти на складання звітів про успішно виконані наукові дослідження. Варто змінити тенденції в інноваційній діяльності, оскільки в Україні зменшується кількість наукових розробок та представників, які займаються інноваційною діяльністю. Держава має розробити нову концептуальну схему заохочень молодих вчених і отримати результат – конкурентоспроможну продукцію на світовому ринку продукції. Тільки нова концептуальна схема, в якій будуть ефективно функціонувати всі складові (якісна освіта – вчений – інновація – впровадження у виробництво – отримання ефекту), дасть змогу побудувати інноваційну модель розвитку й економіки знань в Україні. Крім того, для «омолодження» кадрів в науці необхідно розробляти комплекс мотиваційних заходів [3, 74].

IV. Висновки. У розвинутих країнах визнання продуктивної природи вкладень у людський розвиток має своїм наслідком збалансоване співвідношення економічної та соціальної складових суспільного прогресу, соціально орієнтовану економіку, високі темпи розвитку з «людським обличчям» [1].

У період соціально-економічної трансформації відбувається розбудова нових відносин в усіх галузях суспільного життя. На відміну від глобального індексу людського розвитку під

час оцінки освіти країн перехідного періоду більшого значення набуває не інтегральний показник охоплення всіма рівнями освіти, а часткові показники охоплення базовою, загальною середньою та вищою освітою, оскільки тільки збільшення всіх рівнів освіти свідчить про подолання кризи в цій галузі. До того ж, це збільшує вагу освіти в інтегральному показнику людського розвитку.

Отже, порівнюючи основні показники освіти і науки в контексті людського розвитку в Україні та в розвинених країнах можна зробити висновок, що саме освіта і наука можуть вивести економіку країни на новий рівень людського розвитку. Сучасний зміст освіти має бути побудований на принципах науковості і інноваційності, при широкому впровадженні освітнього кредитування. В інноваційній діяльності пріоритетами мають стати випуск конкурентоспроможної продукції, а для цього необхідно збільшити обсяги фінансування на науку і розробити мотиваційний механізм залучення молодих науковців.

1. Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А., Керб Л. П. – Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2005. – 403 с. – <http://buklib.net/>.

2. Грішнова О. А. Людський розвиток: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.

3. Заюков І. В. Освіта та наука – головні чинники людського розвитку України // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 5. – С. 72-74.

4. Лібанова Е. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / За ред. Е. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.

5. Підсумковий моніторинг розвитку соціальної сфери України за 2010 рік – Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України – <http://www.cpsr.org.ua/>.

6. Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень, Державний комітет статистики України. – Київ. – 2010. – 43 с.

The article summarizes theoretical aspects of the definitions of the concept of human development and human development. Identified and characterized the major problems of human development in Ukraine and analyzes the main factors that make the greatest impact on human development.

РОЗДІЛ 4. ФІНАНСИ. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК. МАРКЕТИНГ

УДК 657.665.6

Пилипів Н. І., П'ятничук І. Д.

БЮДЖЕТУВАННЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ НА НАФТОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті досліджено сутність процесу бюджетування та його впровадження в систему управлінського обліку. Розглянуто особливості бюджетування на нафтопереробних підприємствах. На основі отриманої інформації запропоновано порядок формування бюджетів на нафтопереробних підприємствах.

Ключові слова: бюджетування, бюджет, управлінський облік, організаційна структура, виробнича структура, нафтопереробні підприємства.

I. Вступ. Розвиток ринкових відносин та підвищення рівня конкуренції значно підвищують вимоги до облікового забезпечення діяльності підприємств. Цим пояснюється необхідність ведення управлінського обліку, основними функціями якого є планування, організація, аналіз і контроль.

Процес планування діяльності підприємства і його структурних підрозділів можна представити як бюджетування, який є важливою складовою управлінського обліку.

В сучасній економічній літературі немає єдності думок щодо визначення сутності та місця бюджетування в системі управління.

Більшість вітчизняних і зарубіжних вчених під терміном "бюджетування" розуміють процес розробки, складання та затвердження бюджету. Проте, це тільки одна складова системи бюджетування, яка має назву бюджетне планування, яке потребує виконання бюджету та здійснення контролю шляхом порівняння показників обліку із відповідними плановими.

Тому, для ефективного процесу управління необхідно створити таку систему бюджетування, яка би включала бюджетне планування, облік виконання бюджету та бюджетний контроль і враховувала специфіку галузі [1, 7].

Вивченню проблем бюджетування діяльності підприємств присвятили свої наукові праці такі вітчизняні і зарубіжні фахівці, як Голов С., Нападівська Л., Жамойда А., Смачи-

ло В., Оліфірова Ю., Онищенко С., Тарасюк М., Шеремета О., Чибісов Ю., Мельник О., Апчерч А., Бень Т., Білик М., Бланк І., Бочаров В., Бутинець Ф., Гамаюнов В., Голов С., Довбня М., Жамойда О., Зятковський І., Кисельова Т., Ковтун С., Кузьмін О., Немировський І., Самочкін В., Онищенко С., Савчук В., Старожук І., Хан Д., Хруцкий В., Чумаченко М., Щіборщ К. та інші.

Здійснення процесу бюджетування характеризується рядом особливостей, які залежать від сфери та цілей діяльності підприємств, їх організаційної структури тощо. Тому, вивчення питання бюджетування у нафтопереробній галузі, яка являється однією із стратегічних галузей національної економіки, потребує подальшого наукового дослідження.

II. Постановка завдання. Метою написання статті є дослідження сутності бюджетування в системі управлінського обліку на нафтопереробних підприємствах із врахуванням їх організаційної та виробничої структури діяльності, особливостей галузі з метою здійснення контролю за ресурсами.

III. Результати. У публікаціях різних авторів бюджетування представлено як «процес становлення і виконання бюджету», що, на думку деяких науковців, є найбільш точним визначенням даного поняття [2, 338].

Крім цього, бюджетування слід розглядати як управлінську технологію, яка реалізується через такі послідовні етапи: бюджетне планування, організацію, мотивацію, контроль та регулювання.

Основною метою системи бюджетування є зростання економічної ефективності та зміцнення фінансової стійкості підприємств за допомогою координації діяльності всіх його структурних підрозділів, спрямованої на досягнення бажаного кінцевого результату.

Сам процес бюджетування охоплює розроблення бюджетів різних видів на підприємстві; побудову в організаційній структурі управління органів, які займатимуться бюджетуванням;

формування положень щодо стимулювання розробників та виконавців бюджетів; перевірку та оцінювання результативності функціонування бюджетної системи на підприємстві; усунення недоліків та відхилень, що виявлені у процесі бюджетного контролювання, на основі забезпечення необхідних регулювальних заходів [3, 10].

У процесі бюджетування виділяють два аспекти: управлінський та обліковий.

Управлінський аспект є ключовим, оскільки відправною точкою бюджетування виступає стратегія бізнесу, стратегія діяльності підприємства на перспективу. З цієї позиції бюджетування використовують для досягнення стратегічних цілей підприємства шляхом розробки перспективних (довгострокових) прогнозів. Такий підхід передбачає:

1) встановлення цілей діяльності підприємства (що виробляти, в якому обсязі, де продавати, яку частку на ринку необхідно завоювати, скільки це буде коштувати, якого рівня росту обсягів виробництва необхідно досягти тощо);

2) координацію дій окремих структурних підрозділів і служб для досягнення поставлених цілей, зокрема:

- підготовку та аналіз різних параметрів (часу, витрат тощо);
- оцінку джерел фінансування як основних, так і необхідних допоміжних;
- аналіз доцільності прийняття альтернативних дій [2, 338].

Суть облікового аспекту бюджетування полягає у розробці зведеного кошторису, який дозволить оптимізувати витрати з врахуванням запасів матеріалів і готової продукції, не створюючи при цьому нестачі в обсягах виробництва продукції. З цієї метою вирішується питання про те, які ресурси і в якому обсязі необхідні, для чого розробляється ціла серія різноманітних операційних бюджетів, зокрема, використання матеріальних і трудових ресурсів, загальновиробничих витрат, витрат на збут тощо [2, 340].

Розглядаючи бюджетування як інструмент управління, слід зазначити, що ефективність його залежить від злагодженої роботи таких його складових: бюджетної структури, системи, моделі та процедури.

Зокрема, бюджетна структура це – набір об'єктів бюджетування, тобто одиниць, для яких мають формуватись окремі бюджети. Си-

стема бюджетування включає перелік бюджетів підприємства та їх показників. Модель бюджетування визначає порядок розрахунку кожного бюджетного показника та загальну схему консолідації бюджетів різних рівнів. Процедура бюджетування відображає організаційний аспект щодо механізму бюджетування та передбачає встановлення термінів виконання, відповідальних осіб та послідовність реалізації окремих етапів бюджетного процесу [4, 8].

Оскільки об'єктами бюджетування є структурні підрозділи підприємств, які формують рівні управління та мають відповідні взаємозв'язки між собою, тому для нормального функціонування і повноцінного управління їх діяльністю необхідно сформувати таку організаційну структуру, яка б дозволила здійснювати ефективне управління ними.

Розглянемо схему організаційної структури нафтопереробних підприємств, яка наведена на рис. 1. Її особливість полягає в об'єднанні однорідних відділів та виокремленні тих, які притаманні даній галузі, у підрозділи. Поряд з традиційними відділами в структурі таких підприємств мають місце також відділи капітального будівництва, генплану, переробки відходів, автотранспорту, лабораторії, матеріально-технічного забезпечення і комплектації та технічно-інженерний підрозділ, що потребує особливої уваги з погляду управління та фінансування.

Крім того, що організаційна структура нафтопереробних підприємств має забезпечити реальне управління бізнесом, яке б дозволяло ефективно реагувати як на зміну ринкових умов і потреб споживачів, так і на зміну стратегічних та тактичних цілей підприємства, вона також виступає основою розподілу обов'язків та підпорядкованості у процесі бюджетування.

Одночасно із організаційною структурою підприємств при здійсненні бюджетування формують фінансову. Цим пояснюється наголос в процесі бюджетування на управлінні саме фінансовими ресурсами.

Фінансова структура підприємства – це сукупність сфер відповідальності підрозділів за фінансові показники їх діяльності, такі як доходи та витрати, загальні фінансові показники, які розподілені між структурними підрозділами підприємств, і виступають самостійними об'єктами бюджетування та обліку. На основі розподілу сфер відповідальності за фінансові показники виділяють центри фінансової відповідальності.

Рис. 1. Схема організаційна структура нафтопереробного підприємства

* Джерело: складено на основі [5, 286].

Центр фінансової відповідальності – це структурний підрозділ чи група підрозділів, що здійснюють операції, які мають безпосередній вплив на прибутковість, а також відповідають перед керівництвом за реалізацію поставлених цілей і дотримання рівня витрат у межах встановлених бюджетних показників.

Розрізняють їх класифікацію за такими ознаками: рівнем управління, обсягом повноважень та відповідальності, завданнями і функціями, відповідністю місцям виникнення витрат, місцем в ієрархії центрів відповідальності, відношенням до внутрішнього господарського механізму.

Оскільки при впровадженні бюджетування на підприємстві виникає необхідність перегляду його організаційної структури, тому можливі такі варіанти зміни фінансової структури:

– реформування організаційної структури із зміною підпорядкованості структурних підрозділів та посадових осіб;

– формування фінансової структури на основі організаційної з покладанням на керівників відділів відповідальності за виконання бюджетів;

– модифікація організаційної структури з об'єднанням деяких структурних підрозділів в один центр фінансової відповідальності

(ЦФВ) або навпаки декілька ЦФВ відносяться до структурного підрозділу.

Найбільш поширеними є ситуації, коли центри фінансової відповідальності виступають об'єктами бюджетування.

Від вибору об'єктів бюджетування в подальшому залежатимуть: види бюджетів, що будуть використовуватись; форми бюджетів; порядок консолідації бюджетів різних рівнів; порядок підготовки, виконання, коригування бюджетів [4, 7].

Сам бюджет підприємства (установи, організації) – це внутрішній документ, представлений у формі відображення витрат і/або доходів об'єкта бюджетування (підприємства, підрозділу, центру відповідальності), що складається на певний період шляхом багатоваріантного аналізу діяльності підприємства. І ефективність використання бюджетів підприємства безпосередньо залежить від обраних методів їх розробки, які повинні максимально враховувати особливості діяльності підприємства [4, 5].

Слід зазначити, що формування бюджетів необхідно здійснювати на засадах таких основних принципів, які доцільно об'єднати у три групи: принципи побудови бюджетів (системності, збалансованості, інтегрування, опти-

мальності, альтернативності тощо), принципи функціонального призначення бюджетів (цілеспрямованості, координування, цільового використання ресурсів підприємства та інші), принципи змістового наповнення бюджетів (інноваційного спрямування, забезпечення соціального розвитку, забезпечення потреб поточної діяльності організації, формування і розвитку маркетингових комунікацій, оптимізації фінансових платежів тощо).

Однак, забезпечення реалістичності бюджетів значною мірою залежить від вибору методів бюджетного планування, тобто способів та прийомів формування бюджетів на підприємстві [3, 11].

За призначенням виділяють головний (генеральний) бюджет і операційний бюджет (окремі кошториси). Бюджет, який охоплює всю діяльність підприємства на майбутній період, називається генеральним бюджетом (або головним кошторисом). Його мета полягає в об'єднанні кошторисів різних підрозділів і видів діяльності на основі сумування операційних бюджетів для складання загального (фінансового) кошторису підприємства на звітний період.

У результаті складання генерального бюджету розробляється: бюджет (кошторис) грошових коштів, бюджет прибутків і збитків, баланс.

На відміну від форм бухгалтерської фінансової звітності форми бюджетів не стандартизуються, а визначаються цілями та об'єктами планування, характером і обсягами діяльності підприємства, а також рівнем кваліфікації розробників.

На основі бюджету продажу розробляється бюджет виробництва (виробничий бюджет). Для складання бюджету виробництва у грошовому вираженні необхідним є визначення сукупних витрат на прогнозований обсяг виробництва.

Серед бюджетів, які мають відношення до виробничого процесу у частині його організації, управління і обслуговування, важливе місце займає бюджет адміністративних (управлінських) витрат. Він є найбільш складною частиною бюджетної процедури і являє собою деталізований перелік адміністративних, консультаційних, податкових та інших витрат. У більшості випадків він відображає кошторис постійних витрат за статтями витрат.

Можна стверджувати, що мета розробки операційних бюджетів зводиться до створення бюджету (прогнозу) Звіту про прибутки і збитки.

Створення фінансового кошторису полягає у розробці бюджету капітальних вкладень, бюджету грошових коштів і бюджету (прогнозу) бухгалтерського балансу. Однак, сам взаємозв'язок операційних і фінансового бюджетів проявляється в структурі генерального бюджету (загального кошторису) [2, 340].

Не дивлячись на те, що процес бюджетування є складним і трудомістким, кошторисний підхід в управлінні має суттєві переваги, оскільки дозволяє коригувати допустимі варіанти дій підприємства і його структурних підрозділів до того, як буде прийнятий кінцевий варіант генерального бюджету. При такому підході процес бюджетування є основним інструментом управлінського контролю.

Взагалі, однією із основних цілей бюджетування в системі фінансового планування на підприємствах є своєчасне і бездефіцитне забезпечення, в першу чергу, основної діяльності, грошовими коштами, прозорості фінансових потоків і фінансових результатів із врахуванням особливостей галузі.

Тому, нами запропонована схема виробничої структури основної діяльності нафтопереробних підприємств у межах виділених секторів, яка наведена на рис. 2 і є характерною для них.

Вважаємо, що наявність основного сектору, допоміжного, обслуговуючого та побічного секторів, ускладнює не тільки розподіл витрат між ними, але і процес руху та розподілу грошових коштів при складанні загального бюджету нафтопереробного підприємства.

Ми згодні із твердженнями щодо важливості виділення п'яти етапів при організації системи бюджетування на підприємствах, зокрема:

- 1) аналіз системи планування на підприємстві;
- 2) побудова фінансової структури підприємства;
- 3) визначення аналітичних розрізів;
- 4) формування бюджетної моделі підприємства;
- 5) впровадження бюджетної моделі на підприємстві [6, 137].

Одним із важливих етапів є формування бюджетної моделі, яка запропонована нами для нафтопереробних підприємств і відображена у вигляді схеми на рис. 3.

Сам процес складання бюджетного балансу вимагає чіткої координації дій усіх структурних підрозділів підприємства для досягнення поставленої мети та контролю за витратами.

Рис. 2. Схема виробничої структури основної діяльності нафтопереробного підприємства

* Джерело: складено на основі [5, 28].

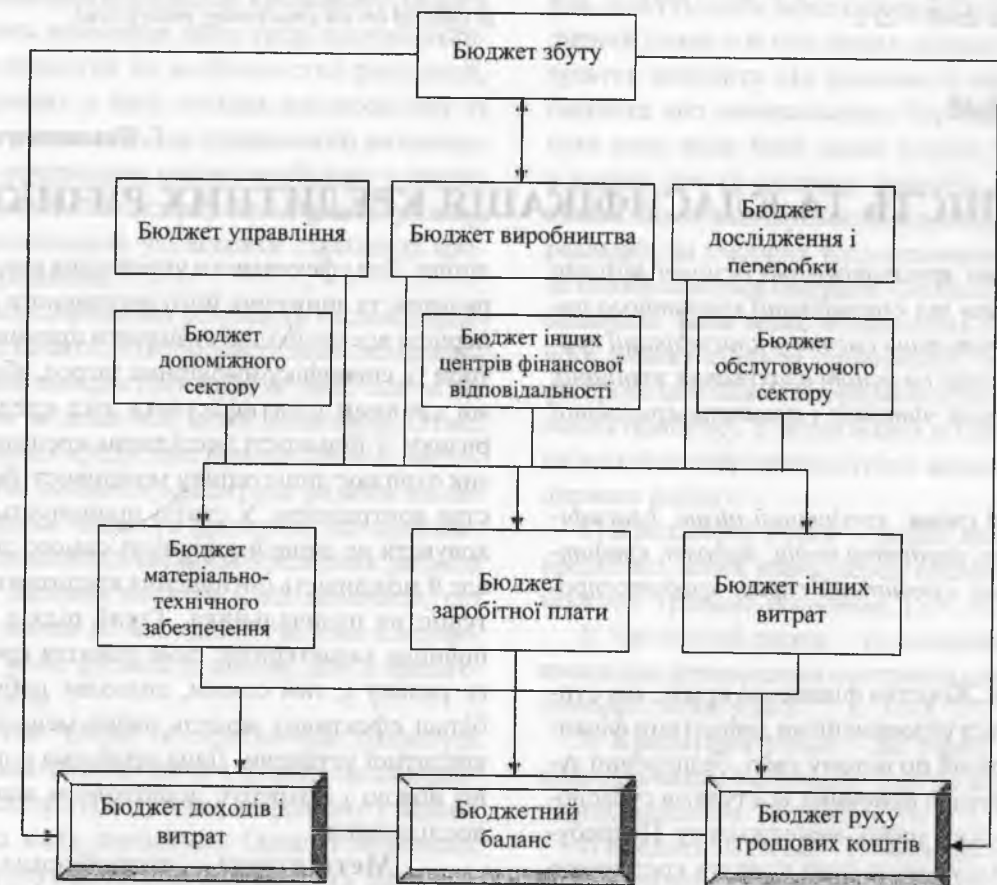

Рис. 3. Схема формування бюджетної моделі на нафтопереробних підприємствах

* Джерело: складено на основі [1, 11].

Запропонована система бюджетування дозволить підвищити оперативність та аналітичність облікової інформації управлінського обліку, тим самим активізуючи діяльність структурних підрозділів нафтопереробних підприємств в частині здійснення ефективного бюджетного контролю за витратами.

IV. Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що бюджетування як складова управлінського обліку є складним інструментом (механізмом) управління, який має свою структуру, систему, методи, підходи та етапи.

Дослідження сутності бюджетування в системі управлінського обліку показує, що ефективність функціонування даної технології управління залежить від особливостей галузі, організаційної і виробничої структури діяльності нафтопереробних підприємств з метою здійснення контролю за витратами та досягнення поставленої мети.

1. Чибісов Ю. В. Бухгалтерський облік виробничої діяльності в системі бюджетування: теоретико-методичні основи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» / Ю. В. Чибісов ; Держ. академ. стат., обліку та аудиту Держкомстату Укр. – Київ, 2008. – 22 с.

2. Попович В. Бюджетування в системі управлінського обліку / Наукові записки: Збірник наукових праць кафебри економічного аналізу ТНЕУ. – 2006. – № 16. – с. 338-342.

3. Мельник О. Г. Бюджетування в системі управління підприємством : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / «Економіка, організація і управління підприємствами» / О. Г. Мельник ; Нац. ун-т «Львівська політехніка». – Львів, 2004. – 28 с.

4. Шеремета О. В. Механізм бюджетування витрат операційної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «економіка та управління підприємствами (машинобудування)» / О. В. Шеремета ; Хмельницький національний університет. – Хмельницький, 2009. – 18 с.

5. Бренц А. Д. Организация, планирование и управление предприятиями нефтяной и газовой промышленности : учебник для вузов / Под ред. А. Д. Бренца, В. Е. Тищенко. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : Недра, 1986. – 511 с.

6. Баландина А. Построение системы бюджетирования в холдинговых структурах / Вестник Томского государственного университета. – 2007. – № 296. – С. 134-140.

In the article investigational essence of process of budgeting and his introduction is in the system of administrative account. The features of budgeting are considered on oil-processing enterprises. On the basis of the got information the order of forming of budgets is offered on oil-processing enterprises.

Кишакевич Б. Ю.

УДК 330.45

СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ КРЕДИТНИХ РИЗИКІВ

У статті проаналізовано основні підходи до визначення та класифікації кредитного ризику. Запропоновано систему класифікації кредитного ризику на основі врахування зовнішніх та внутрішніх чинників і поняття кредитної події.

Ключові слова: кредитний ризик, класифікація ризику, кредитна подія, дефолт, кредитний рейтинг, кредитний спред, кредитоспроможність.

I. Вступ. Жорстка фінансова криза, яка супроводжується резонансними дефолтами фінансових компаній по цілому світі, безперечно зумовила перегляд основних постулатів сучасного банківського ризик-менеджменту. Потребують перегляду також саме поняття кредитного ризику та системи його класифікації, яких на сьогодні розроблено надзвичайно багато, що не сприяє його коректній ідентифікації та управ-

лінню. Для ефективного управління кредитним ризиком та зниження його негативного впливу перш за все необхідно визначити причини, фактори та специфіку ймовірних загроз, або іншими словами ідентифікувати вид кредитного ризику. У більшості досліджень кредитний ризик охоплює лише оцінку можливості банкрутства контрагента. У статті пропонується враховувати не лише ймовірність самого дефолту, але й можливість погіршення кредитних характеристик позичальника. Такий підхід значно повніше характеризує саме поняття кредитного ризику і, тим самим, дозволяє побудувати більш ефективну модель ризик-менеджменту кредитної установи. Дана проблема є порівняно новою і потребує додаткового аналізу та дослідження.

Мета статті – розроблення нових підходів до визначення та класифікації кредитних ризиків, в основі яких лежить поняття кредитної події.

II. Постановка завдання. Питанням ідентифікації та класифікації кредитних ризиків присвячено наукові дослідження Дж. М. Кейнс [1], А. А. Лобанова [2], А. С. Чугунова [2] Л. Слободи [3], Л. О. Примостки [4], В. В. Жарикова [5], А. І. Євсейчева [5], І. С. Скоропада [6], Р. С. Копитко [7], В. Шаповалова [8], О. Ф. Андросова [9], І. В. Михайлова [9] та ін. Позицію Національного банку України щодо класифікації кредитного та інших видів банківського ризику, а також рекомендації по управлінню ними представлено в «Методичних вказівках з інспектування банків “Система оцінки ризиків”». Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених методикам класифікації кредитних ризиків, сьогоднішня безпрецедентна фінансова криза поставила цілу низку принципово нових питань, для вирішення яких необхідні нові підходи та методики.

III. Результати. Негативний вплив світової фінансової кризи на банківську систему України сприяв перегляду діючих методів ідентифікації та управління кредитними ризиками. Ідентифікація кредитних ризиків є базовим етапом у процесі управління системою кредитних ризиків. Під ідентифікацією кредитного ризику розуміють виявлення його типу, прогнозування можливостей та особливостей реалізації, зміну ризику у часі, ступінь взаємозв'язку із іншими ризиками. Для правильного визначення типу кредитного ризику необхідно у першу чергу розробити систему класифікації ризику, яка б охоплювала усі аспекти діяльності кредитної установи.

Під класифікацією розуміють систему сукупних понять деякої області знань або діяльності, яка використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями. Отже, класифікація кредитних ризиків означає систематизацію множини кредитних ризиків на основі якихось ознак та критеріїв, які дозволяють об'єднати підмножини кредитних ризиків у більш загальні поняття. Слід зазначити, що на сьогодні ще не має єдиної системи класифікації не лише ризиків у цілому, але й кредитних зокрема.

Поняття “ризик” в економічній літературі вживається досить часто і носить багатограний характер і трактується по-різному у залежності від виду діяльності. Одне із визначень характеризує ризик, як ймовірність того, що очікувана подія не відбудеться або відбудеться з певними відхиленнями, що, зрештою, призведе

до небажаних наслідків [4]. Для математиків ризик – це функція розподілу випадкової величини, для страховиків – об'єкт страхування, розмір потенційного страхового відшкодування. Для інвесторів ризик – це невизначеність, пов'язана із вартістю інвестиційного капіталу у кінці періоду, ймовірність не досягнути запланованих цілей тощо. Із суто термінологічної точки зору «ризик» – від італ. Risiko – загроза, ризикувати, буквально – об'їжджати скелю. Загалом ризик – це неможливість передбачити настання тієї чи іншої події та наслідків від неї.

Кредитний ризик є історично першим серед фінансових ризиків і за своїм розміром найвпливовіший. Так, за різними оцінками у банківській діяльності структура потенційних втрат має такий вигляд: 50% – кредитні ризики; 20% – ризики ліквідності; 5% – валютні ризики; 25% – інші ризики [3, с. 128]. Кредитний ризик є невід'ємною складовою банківської діяльності і займає домінуюче становище в системі банківських ризиків. Небезпека виникнення цього виду ризику існує при здійсненні кредитних та інших прирівняних до них операцій, які відображаються на балансі, а також можуть мати забалансовий характер. Кредитний ризик є в усіх видах діяльності, де результат залежить від діяльності контрагента, емітента або позичальника. Він виникає кожного разу, коли банк надає кошти, бере зобов'язання про їх надання, інвестує кошти або іншим чином ризикує ними відповідно до умов реальних чи умовних угод незалежно від того, де відображається операція – на балансі чи поза балансом. Банк може відмовитись від кредитного ризику шляхом припинення кредитування, проте цим самим він відмовляється від отримання прибутку. У вітчизняній літературі можна зустріти найрізноманітніші визначення кредитного ризику:

1) Кредитний ризик – ризик невиконання кредитних зобов'язань перед кредитною організацією третьою стороною. [5, с. 41]

2) Кредитний ризик – це можливість втрат внаслідок невиконання контрагентом своїх договірних зобов'язань [2, с. 374]. [7]

3) Кредитний ризик – це ризик несплати позичальником основного боргу і відсотків по ньому, належних кредиторі. [6, с.]

4) Кредитний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови

будь-якої фінансової угоди з банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання [9, с.20]

Під час оцінки кредитного ризику доцільно розділяти індивідуальний та портфельний кредитні ризики. Джерелом індивідуального кредитного ризику є окремих, конкретний контрагент банку – позичальник, боржник, емітент цінних паперів. Оцінка індивідуального кредитного ризику передбачає оцінку кредитоспроможності такого окремого контрагента, тобто його індивідуальної спроможності своєчасно та в повному обсязі розрахуватися за прийнятими зобов'язаннями. Портфельний кредитний ризик виявляється у зменшенні вартості активів банку (іншій, аніж внаслідок зміни ринкової процентної ставки). Джерелом портфельного кредитного ризику є сукупна заборгованість банку за операціями, яким притаманний кредитний ризик – кредитний портфель, портфель цінних паперів, портфель дебіторської заборгованості тощо. Оцінка портфельного кредитного ризику передбачає оцінку концентрації та диверсифікації активів банку.

Кредитний ризик здебільшого нерозривно пов'язують із дефолтом - неможливістю або небажанням контрагента виконати свої зобов'язання в термін і/або в повному обсязі, що веде до порушення умов договору та дозволяє кредитор розпочати процедуру повернення боргу. Проте кредитний ризик, на нашу думку, повинен охоплювати не лише оцінку можливості банкрутства контрагента, але й звичайне погіршення його кредитоспроможності. У зв'язку із цим, вважаємо за доцільне замість дефолту використати при визначенні кредитного ризику більш ширше поняття кредитної події. Кредитна подія – це подія, у результаті якої погіршується кредитоспроможність позичальника або кредитні «властивості» фінансового інструмента. До кредитних подій можна віднести банкрутство, збільшення кредитного спреда, зниження рейтингу, крос-дефолт, відмову від боргу, реструктуризація тощо.

Враховуючи всі вищезгадані підходи до визначення кредитного ризику, на нашу думку під кредитним ризиком можна вважати невпевненість кредитора (не обов'язково банку) у тому, що боржник буде спроможним виконати свої зобов'язання відповідно до кредитної угоди у повному обсязі.

Одним із перших класифікацією ризиків займався Дж. М. Кейнс. До цієї проблеми він

підходив зі сторони суб'єкта, який здійснює інвестиційну діяльність. Загалом ним було виділено три основних види ризику:

1) підприсмницький ризик – невизначеність отримання очікуваного прибутку від вкладених ресурсів:

2) ризик «позикодавця» – ризик неповернення кредиту, який включав у себе юридичний ризик (ухилення від повернення позики) та кредитний ризик (недостатність забезпечення)

3) ризик зміни вартості грошової одиниці – ймовірність втрати засобів у результаті зміни курсу національної грошової одиниці (ризик інфляції) [1, с. 270]

Перед тим як виділити різні види кредитного ризику або, іншими словами провести його класифікацію, нам слід визначити чинники, від яких залежить розмір кредитного ризику. Чинники кредитного ризику є основними критеріями його класифікації. Як правило, в науковій літературі за відношенням джерел ризику до банку (позичальника) усі чинники ділять на три групи:

1. Чинники зовнішнього щодо банків та контрагентів середовища

2. Внутрішньобанківські чинники

3. Чинники, притаманні діяльності позичальника [8]

У табл. 1. нами пропонується перелік зовнішніх та внутрішніх чинників, від яких залежить розмір кредитного ризику, з яким стикається кредитна установа.

У сучасні економічній літературі можна зустріти багато варіантів класифікації кредитних ризиків. Кожен автор пропонує власні класифікаційні ознаки. Ми пропонуємо проводити класифікацію кредитного ризику за наступними ознаками (чинниками) (табл. 2):

Зупинимось детальніше на декількох чинниках, які при оцінці кредитних ризиків або не використовувались раніше, або згадувались дуже рідко, незважаючи на їх надзвичайну актуальність в умовах значної глобалізації фінансово-кредитних відносин та появи протягом останніх років принципово нових кредитних інструментів. Сьогодні, як ніколи, на прикладі безпрецедентної світової фінансової кризи можна бачити у якому глобалізованому світі ми живемо, і як тісно пов'язані фінансові та кредитні системи усіх країн світу. Адже, будь-які проблеми у фінансах будь-якої із високо розвинутих країн негативно впливають на кредитно-банківську сферу усіх інших країн, у тому числі

Таблиця 1

Зовнішні та внутрішні чинники кредитного ризику

Зовнішні для банків та контрагентів чинники	Внутрішні для кредитора чинники	Чинники, притаманні діяльності позичальника
Стан та перспективи розвитку економіки країни у цілому	Рівень менеджменту на усіх рівнях кредитної організації	Зміст та умови комерційної діяльності позичальника
Грошово-кредитна політика	Тип ринкової стратегії	Кредитоспроможність
Зовнішня та внутрішня політика країни	Гнучкість у розробці та просуванню нових кредитних продуктів	Рівень менеджменту
Стан світової економіки	Коректна кредитна політика	Репутація
Доступ до кредитних ресурсів (зовнішніх та внутрішніх)	Якість кредитного портфеля	Доступ до ринків збуту
	Рівень концентрації та диверсифікації активів	Фінансова стійкість
	Кваліфікація персоналу	Рентабельність

Таблиця 2

Класифікація кредитних ризиків

Ознаки класифікації	Види кредитних ризиків
За рівнем прийняття рішень	Макроекономічні, на рівні банківської установи, відповідальної особи
За джерелами виникнення	Систематичний або ринковий (властивий усім суб'єктам кредитних відносин), несистематичний (ризик окремих суб'єктів)
За причинами виникнення	Об'єктивні, суб'єктивні
За розмірами втрат	Мінімальні, середні, оптимальні, припустимі, критичні, катастрофічні
За ступенем обґрунтованості рішень або дій	Виправданий та невинуватий
За масштабами впливу	Глобальний, країний, регіональний, галузевий, ризик окремих суб'єктів господарювання
За відношенням джерел ризику до кредитора (позичальника)	Зовнішні (для банку), зовнішні (для позичальника), внутрішньобанківські, внутрішньо-фірмові
За методом організації	Індивідуальні, портфельні
За типами аналізу	Кількісні, якісні
За рівнем прогнозованості	Прогнозовані, не прогнозовані
За розподілом ризику у часі	Минулі, теперішні, майбутні
За ступенем ризику	Стандартний, під контролем, субстандартний, сумнівний, безнадійний
За характером обліку операцій	Балансових та позабалансових операцій
За видом кредитної події	Банкрутства, спреду, зниження рейтингу, крос-дефолту, відмови, реструктуризації
За видами та формами кредиту	Іпотечний, комерційний, фінансового факторингу, лізинговий, овердрафт, андеррайтинговий, консорціумний
За рівнем забезпечення	Забезпечених заставою, гарантованих та бланкових позик
За тривалістю дії	Довгострокового, середньострокового, та короткострокового кредитування
За врахуванням тимчасового фактору	Статичні, динамічні
За методами прийняття	З можливістю повного прийняття (поглинання), перекладання, диверсифікації та розкладання ризику

і країн із перехідною економікою та тих, що розвиваються. Справа в тому, що для світових фінансів характерна значна за обсягами міграція капіталу, людських та виробничих ресурсів в масштабах всієї планети. В Україні станом на 1 липня 2010 із 176 банків, які мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій, 52 із іноземним капіталом, причому частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків є значною і становила 35,7 %. Через це, крайній чинник як ніколи раніше слід брати до уваги при оцінці кредитного ризику.

Чинник розподілу ризику у часі в умовах сьогодишньої нестабільної ситуації у світових фінансах є надзвичайно важливим. Основні операції банку піддаються минулому та теперішньому ризику, а подекуди і майбутньому. Теперішньому ризику піддаються операції по видачі гарантій, акцепту векселів, документарні акредитивні операції, продаж активів із правом регресу тощо. Проте сама можливість оплати гарантії через певний час, оплата векселів, відкриття акредитиву за рахунок банківського кредиту піддають ці операції також і майбутньому ризику. При настанні часу оплати гарантії, якщо банк не врахував ймовірність таких втрат, він наражається на минулий ризик, тобто той, який банк прийняв безпосередньо при наданні гарантій. Розподіл ризику у часі відіграє дуже важливу роль для прогнозування потенційних втрат банку. При правильному врахуванні цього чинника можна запобігти накладанню минулих ризиків та помилок на майбутню діяльність банку.

Беручи до уваги різні види кредитної події, до складу кредитного ризику слід також включати ризики банкрутства, кредитного спреду, зниження кредитного рейтингу, крос-дефолту, відмови та реструктуризації.

Ризик банкрутства у більшості випадків отожднюють із кредитним ризиком загалом. Під ризиком банкрутства слід розуміти ймовірність того, що позичальник збанкрутує і не зможе повністю погасити кредиторську заборгованість перед кредитором.

Кредитний спред – це різниця у доходності між різними цінними паперами (у нашому випадку облігаціями) через їх різні кредитні якості. Кредитний спред облігації як правило подається у порівнянні із доходністю безризикового цінного паперу, в ролі яких здебільшого беруть казначейській зобов'язання. Якщо спред такої облігації є більшим за спреди ана-

логічних цінних паперів на ринку, то це може слугувати сигналом про певні проблеми у емітента (позичальника).

Ризик зниження кредитного рейтингу полягає у тому, що при зниженні кредитного рейтингу підприємства-позичальника зменшуються його можливості повністю повернути заборгованість за позикою.

Під крос-дефолтом розуміють оголошення дефолту (відмінного від невиклати належної суми) по любому іншому аналогічному зобов'язанню даного позичальника. При відмові або мораторії контрагент відмовляється від здійснення платежу або оспорує юридичну силу зобов'язання. Ризик реструктуризації полягає у можливості односторонньої відмови, відстрочки або зміни графіку погашення заборгованості на менш вигідних для кредитора умовах після реструктуризації заборгованості.

Наведена класифікація кредитних ризиків не є єдиною та вичерпною, однак вона комплексно характеризує дію чинників кредитних ризиків, охоплює увесь спектр їхнього прояву, дозволяє згрупувати причини кредитних ризиків за істотними ознаками, дає змогу різнобічно оцінювати чинники кредитних ризиків як об'єкти регулювання та визначати вагомість їхнього впливу на результати кредитних операцій банківських установ.

IV. Висновки. Ідентифікація та оцінка кредитних ризиків сьогодні надзвичайно ускладнилась через появу принципово нових кредитних продуктів, світову фінансову кризу та глобалізаційні тенденції у сучасних фінансах. Для побудови ефективних систем банківського ризик-менеджменту керівництву кредитної установи необхідно у першу чергу ідентифікувати ризики, беручи до уваги весь спектр кредитних операцій, які вона надає та чинників, які впливають на розмір ризиків. З цієї метою у статті пропонується для визначення кредитного ризику застосовувати не лише термін дефолт, але й більш ширше поняття кредитної події, яке крім можливості банкрутства позичальника включає ще й різні варіанти погіршення його кредитоспроможності. У більшості розроблених економіко-математичних моделей оцінки кредитного ризику під кредитним ризиком розуміють саме ризик банкрутства або дефолту, як основний та найбільш важливий вид кредитної події. Проте дуже коротка історія банкрутств українських підприємств служить стримуючим фактором для розроблення банками

власних ефективних методик оцінки ймовірності дефолту. Запропонована система класифікації кредитних ризиків враховує цілу низку внутрішніх та зовнішніх чинників, які впливають на рівень кредитного ризику та можливість управління ним.

1. Дж. М. Кейнс. Общая теория занятости, процента и денег. [Текст] Москва: Гелиос АРВ, 1999, серия «Классики экономической науки – XX век», 352 с.

2. Энциклопедия финансового риск-менеджмента [Текст] / Под ред. А. А. Лобанова, А. С. Чутинова – 4-е издание – М.: Альпина Бизнес Букс. 2009. – 932 с.

3. Л. Слобода. Роль та функції кредитних ризиків у банківській діяльності [Текст] // Слобода Л. – Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 128.

4. Л. О. Примостка. Управление банківськими ризиками: навчальний посібник [Текст] / Примостка Л. О. – К.: КНЕУ, 2007. – 616 с.

5. Управление кредитными рисками: учебное пособие [Текст] / В. В. Жариков, М. В. Жарикова, А. И. Евсейчев. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 244 с.

6. Скоропад І. С. Джерела формування та нейтралізації кредитних ризиків у банках [Текст] / І. С. Скоропад, Р. С. Копитко. – Науковий вісник Національного лісотех-

нічного університету України: Збірник науково – технічних праць. – Львів: НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.8. – с. 298–301. Доступний на: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvntu/20_8/298_Skoropad_20_8.pdf

7. В. Шаповалов. Как управлять рисками [Електронний ресурс] / В. Шаповалов. – журнал Бизнес Энтропия. <http://bizentropy.biz/articles/28-kak-upravlyat-riskami.html>

8. Андросова О. Ф. Чинники формування кредитних ризиків та їх наслідки для банківської системи України в умовах фінансової кризи [Електронний ресурс] / О. Ф. Андросова, І. В. Михайлова. Електронне наукове фахове видання Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України «Ефективна економіка». 09.02.2010. Доступний на : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=142>

9. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [Електронний ресурс]. Затверджено постановою НБУ від 15.03.2004 № 104. Доступний на : http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Risks/104.pdf

The main approaches to definition and classification of credit risk were analyzed. System of credit risk classification on the base of external and internal factors consideration as well as the notion of credit event was offered.

УДК 33.021.8:336.71.(477)

Криховецька З. М.

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ПІСЛЯ КРИЗИ 2008–2009 РОКІВ

Розглядаються причини кризи банківського сектора, проблеми його функціонування у післякризовий період на основі узагальнення різних підходів авторів. Пропонуються шляхи її реформування в напрямі підвищення стабільності, здатності відновлюватися після кризових потрясінь, кращого задоволення потреб реального сектора й економіки в цілому.

Ключові слова: банківське регулювання і нагляд, банківська система, реальний сектор економіки, іноземний капітал, кредитування, девальвація, проблемні кредити, малі і середні банки, капітал банків.

I. Вступ. Фінансова криза в Україні показала неефективність системи державного регулювання і нагляду банківського сектора. У реаліях сьогодення в Україні склались сприятливі умови для реформування вітчизняної банківської системи та відновлення до неї довіри. З метою запобігання чи зменшення негативного

впливу можливих наступних кризових явищ на національний ринок капіталу українська влада і Національний банк, як регулятор банківського сектора, повинні розробити нові стандарти банківського регулювання і нагляду, стратегію розвитку банківської системи, визначити її основні цілі, що дадуть змогу реалізувати справжнє призначення банків в Україні – фінансове забезпечення економічного розвитку держави. Головною метою реформування банківського сектора в Україні має бути підвищення його стабільності, здатності відновлюватися після кризових потрясінь, розширення переліку й поліпшення якості банківських послуг, що дасть змогу їм краще задовольняти потреби реального сектора й економіки в цілому.

Проблемам функціонування банківського сектора в Україні в кризовий та післякризовий періоди присвячені праці багатьох науковців, зокрема О. Сугоняко, В. Гєсця, В. Батрименка, С. Науменкової, О. Брегеда, Р. Герасименко, С. Савлука, Г. Карчевої, О. Дзюблюка, Т. За-

пранюк, В. Міщенко, Н. Швець та інших. Автори виділяють різні причини банківської кризи, аналізують динаміку зміни окремих показників банківської системи, заходи, які вживав НБУ у сфері монетарного та валютного регулювання, банківського нагляду з метою післякризового відновлення економіки, по-різному бачать шляхи вирішення проблем та подальшого реформування банківської системи. Однак у літературі все ж недостатньо висвітлено ці проблеми. Тому є необхідність подальшого комплексного їх розгляду, узагальнення для вироблення стратегії реформування банківської системи в напрямку відновлення її значення як фінансового базису економічного зростання країни.

II. Постановка завдання. Метою статті є узагальнити підходи до виявлення причин не-ефективності функціонування банківської системи України та сформулювати шляхи її реформування.

III. Результати. Світова фінансова криза засвідчила, що банківські системи більшості країн перенаситили економіку кредитними грошима, надмірно підвищили платоспроможний попит населення та його бажання покращити свій добробут, рівень життя, не врахувавши реальних можливостей національних економік. Місцем зосередження цієї кризи став не реаль-

ний сектор економік держав, а фінансово-банківська система, яка, замість кредитного обслуговування потреб національних виробників, змінила акцент на потреби національних споживачів та обслуговування процесів інтернаціоналізації.

Держава недостатньо контролювала процеси надмірної кредитної експансії, що призвело до гіпертрофії платоспроможних потреб населення, а це не співвідносилось з реальними можливостями економіки, трудовими доходами населення. Недосконалий та недостатньо керований державою кредитний механізм вітчизняних банків попав під вплив кредитного механізму банківських установ розвинутих країн.

До 2005 року вітчизняний капітал у банківській системі становив 90% від загального обсягу (табл. 1). У цей час банки забезпечували потреби реального сектора і сприяли економічному зростанню. З 2005 року національну банківську систему активно почав поглинати іноземний капітал, якому держава не протидіяла, не обмежила граничний рівень його участі в капіталі банків, не змогла виробити стратегічного бачення перспектив творення національної банківської системи. Прихід іноземного капіталу відбувся під приводом доцільності

Таблиця 1

Основні показники кредитної діяльності банків за 2004-2010 рр.
станом на поч. періоду, млн. грн.

Назва показника	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість банків	160	165	170	175	184	182	176
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	9,6	19,5	27,6	35,0	36,7	35,8	40,6
Кредити надані, в т. ч. в іноземній валюті, % до загального обсягу	96945	156268	269294	485368	792244	747348	755030
кредити, надані фізичним особам	14599	33156	77755	153633	268857	222538	186540
% до загального обсягу	15,05	21,21	28,87	31,65	33,9	29,78	24,7
кредити, надані суб'єктам господарювання	72875	109020	167661	276184	472584	474991	508288
Прострочена заборгованість за кредитами	3145	3379	4456	6357	18015	69935	84851
% до загального обсягу	3,2	2,2	1,65	1,3	2,3	9,36	11,2

Розраховано за даними сайту Національного банку України <http://www.bank.gov.ua>

залучення в економіку країни дешевих іноземних ресурсів. Банки з іноземним капіталом ініціювали активне надання в Україні протягом 2005-2008 рр. іпотечних та споживчих кредитів.

Проте стрімке зростання іноземного капіталу у структурі вітчизняної банківської системи України не призвело до здешевлення кредитних ресурсів для реального сектора економіки (промисловість, сільське господарство), залучення прямих інвестицій у пріоритетні галузі економіки, а до їх спрямування у споживчий сектор та на спекулятивні ринки.

Банківська система перестала виконувати належним чином функцію кредитування реального сектора економіки і стала нефункціональним сегментом національного ринку капіталу.

Фінансовою базою зростання ВВП країни може виступати банківське кредитування реального сектора економіки. Якщо банківська система задовольняє ключові потреби економіки, то обсяг виданих банками кредитів має пряму вплив на темпи зростання ВВП країни, як це відбувалось у 2001-2004 роках, а зміщення в наступні періоди акценту на кредитування фізичних осіб спричинило економічний спад, що можна простежити за даними рис. 1.

Надання великої кількості валютних кредитів, переважно через канали банків з іноземним капіталом, забезпечувало надмірне наси-

чення нашого внутрішнього ринку імпортом товарами побутового призначення та автомобілями. Це призвело не лише до стрімкого зростання цін на базові товари цих ринків (житло, землю, автомобілі, побутові товари), а й до того, що кредитна заборгованість в іноземній валюті трансформувалась у від'ємне сальдо зовнішнього торговельного балансу країни, дефіцит якого на кінець 2008 року склав майже 15 млрд. дол. США, а отже, зумовило удар по нашій економіці.

Варто зазначити, що у країнах з часткою кредитів в іноземній валюті до 60% (Естонія, Латвія, Україна) у період кризи падіння ВВП було найбільшим – від 15 до 18%, а в країнах, у яких валютне кредитування перебувало в рамках 20-30% від загального обсягу кредитів (Швеція, Словаччина, Чехія), падіння ВВП у 2008 році було в межах 6%.

Нічим не обмежене кредитування імпорту товарів народного споживання не лише постачало ресурси чужим економікам, але й сприяло деградації внутрішнього виробництва, зменшувало кількість робочих місць і зайнятість населення – матеріальну основу життя суспільства, ввело населення, підприємства і бюджет у боргову залежність від західного капіталу.

Банківська система стала задовольняти інтереси не вітчизняної економіки, а міжнародних фінансових груп через захоплення внутріш-

Рис. 1. Взаємозв'язок між обсягами кредитного портфеля та індексом ВВП за 2002-2009 рр.

(Розраховано за даними: 1. сайту Держкомстату України www.ukrstat.gov.ua. 2. Основні показники діяльності банків на 1 лютого 2006 року // Вісник НБУ. – 2006. – № 3. – С. 21. 3. Основні показники діяльності банків на 1 жовтня 2010 року // Вісник НБУ. – 2010. – № 11. – С. 67).

нього споживчого ринку, що зумовило спад внутрішнього виробництва.

За умов наявності в банківській системі фрагментів, які працюють на постачання фінансових ресурсів не в українську, а в інші економіки, українська банківська система фактично припиняє своє існування як система.

Велика частка виданих валютних кредитів, особливо населенню, зумовила високий рівень доларизації економіки, зокрема, на 01.01.08 банки надали суб'єктам господарювання і фізичним особам 49,9% позик в іноземній валюті за офіційним курсом НБУ 4,86 грн за долар. І коли для вирівнювання платіжного балансу країни під час кризи НБУ провів глибоку девальвацію національної валюти (майже на 60%), то на індекс девальвації гривні подорожчали усі раніше видані валютні кредити і різко погіршилася ситуація з їх обслуговуванням з боку населення (оскільки істотно зменшилась платоспроможність клієнтів), якість кредитних портфелів банків, а також відносини з вкладниками банків.

На сьогодні розмір курсових різниць за валютними кредитами фізичним і юридичним особам внаслідок девальвації гривні у 2008 році складає, за приблизними оцінками, майже 180 млрд. грн. або 18% від ВВП країни. Ця сума є еквівалентом тієї економічної шкоди, яку завдали країні реалізована у 2005–2008 роках програма зовнішнього залучення кредитних коштів, а також зменшення частки національного капіталу в банківській системі. Сформовані курсові різниці за валютними кредитами на даний час не мають реальних джерел відшкодування ні в державному, ні в приватному секторах економіки, і вони надалі будуть джерелом нестабільності як економіки, так і банківської системи зокрема.

У 2007 році на зовнішніх ринках українським корпоративним сектором (включаючи банки) було залучено кредитних запозичень на суму більше 23,7 млрд. дол. США, причому 72% з них надійшли в банківський сектор (17,1 млрд. дол. США) [1]. Зростання залежності економіки України від зовнішнього фінансування не знайшло адекватної відповіді з боку органів державної влади, які, не зробили кардинальних кроків щодо обмеження припливу спекулятивного капіталу іноземних інвесторів на національний ринок капіталу.

В цей період банківська система повністю розкрилася для міжнародного капіталу та стала суб'єктом активного поглинання. Рівень іно-

земного капіталу у національній банківській системі швидко почав зростати і досяг у 2009 р. майже 40% (див. табл.1).

Фінансова криза значною мірою завдала удару великим та найбільшим банкам з вітчизняним капіталом, оскільки вони проводили політику розширення своєї діяльності шляхом високоприбуткового перепродажу іноземним інвесторам. Ці банки формували значні споживчі та іпотечні кредитні портфелі і не проводили належної оцінки ризиків, обґрунтування видачі і реальності повернення кредитів, розширяли мережу. Під впливом кризи їх кредитний портфель виявився у значній частині неліквідним, що призвело до втрати платоспроможності (Укрпромбанк, банк «Надра», Укргазбанк, «Родовід банк», банк «Київ» та інші).

Сьогодні найбільшою загрозою для банківської системи, що стримує її подальший розвиток, є високі ризики в діяльності банків і значне зростання обсягів неповернутих кредитів позичальниками. Частка проблемних кредитів у кредитному портфелі збільшилася з 1,3% на початок 2008 року до 11,2% на початок 2011 року. Це зумовлює формування значних резервів на покриття збитків за активними операціями і спричиняє величезні збитки банківської системи (див. табл. 1).

Серед причин збільшення проблемних кредитів слід виділити те, що більшість банків при видачі позик не враховувала такі макроекономічні показники, як зростання чи зниження грошових доходів населення, які є джерелом погашення кредитних зобов'язань. Крім того, банки в гонитві за високим прибутком не дотримувались основних принципів кредитування та використовували моделі кредитних відносин, що передбачали їх видачу без застави чи іншого забезпечення, без цільового призначення, сподіваючись компенсувати свій ризик високими відсотками за такими кредитами. Це стосується кеш-кредитів, експрес-кредитів, за якими банки не вимагали від позичальника забезпечення, довідки про доходи, не цікавилися достатністю джерел їх погашення. Кеш-кредити і карткові кредити надавалися без цільового призначення, тому банк не міг виявити на ранній стадії можливість появи проблемної заборгованості [4].

Існують різні підходи до розв'язання проблем накопичення проблемних активів у банківській системі різних країн. У Швейцарії практика розв'язання проблем передбачає роз-

міщення безнадійних активів в окремі установи, яка спеціалізується на управлінні проблемними активами, у так званому «поганому банку». При переведенні значної частини проблемних кредитів до такої спеціалізованої установи баланс банку суттєво покращується, і він стає платоспроможним і життєздатним. У США впроваджено схему залучення коштів приватних інвесторів до викупу проблемних активів, на що уряд виділив 75-110 млрд. дол. США. За цією схемою банки формують пул проблемних активів, ринкову вартість якого визначає Федеральна корпорація зі страхування вкладів на підставі результатів проведеного аукціону. Приватні інвестори купують у банку пул проблемних активів за 50% їх визначеної вартості, а решту сплачує Державне Казначейство США. Якщо вартість викуплених активів знизиться більше, ніж на 15%, то приватний інвестор отримує від Федеральної корпорації зі страхування вкладів гарантії на відшкодування збитків. Якщо інвестор одержить додатковий прибуток від використання проблемних активів, то він розподіляється порівну між державою і приватним інвестором [7].

В Україні необхідне створення державного «банку поганих активів» з метою розвантаження балансів банків від заборгованості, під яку банки повинні створювати великі резерви. При цьому необхідно розробити методику визначення вартості, за якою повинні викуповувати погані активи.

Крім того, НБУ спільно з банками потрібно розробити план дій з надання можливості реструктуризації заборгованості позичальників, якщо вони можуть обслуговувати проценти за кредитами, з відповідною підтримкою ліквідності цих банків і забезпечення виконання ними всіх зобов'язань за поточними та строковими депозитами.

Негативно позначається на діяльності банків в Україні, не сприяє її ефективності відсутність загальної бази даних кредитних історій, перешкодою тому, що кредитори позбавлені можливості отримати повну інформацію про позичальника з одного джерела. Світовий досвід свідчить, що на початковому етапі кількість бюро кредитних історій зростає, згодом їх залишається декілька. Для розв'язання зазначених проблем необхідне співробітництво всіх бюро кредитних історій, оскільки їхні бази даних розпорошені. Враховуючи досвід розвинутих країн світу, в Україні доцільно створити, поряд із незалежними кредитними бюро окре-

мих банків, Національне бюро кредитних історій – єдину базу даних кредитних історій.

Перешкодою для розвитку банківської системи, стало також втручання державних органів у кредитну політику державних банків з метою розв'язання поточних фінансових проблем бюджету і державних монополій, що привело до неякісних кредитних портфелів у цих банках. Зокрема, практика використання Ощадбанку та Укресімбанку для фінансування специфічних операцій у частині кредитної підтримки переобтяженого боргами НАУК «Нафтогаз України» для забезпечення розрахунків з ВАТ «Газпром».

Ще однією проблемою є недосконалість процесу рефінансування банків. З метою підтримки ліквідності і платоспроможності банків Національний банк надав впродовж 2008 року кредити рефінансування (переважно великим банкам) на суму 169,5 млрд. грн. Проте застосовані механізми рефінансування мали недостатній стабілізаційний ефект у зв'язку з нерациональним використанням банками отриманих коштів та спрямування значних їх обсягів на спекулятивні операції на міжбанківському валютному ринку, а не на підтримку поточної ліквідності та фінансування реальної сектору, що посилює девальваційні процеси національної грошової одиниці. Це спричинило до того, що рефінансування банків перетворилося на процес кредитування неіснуючих осіб і виведення коштів за межі митних кордонів у вигляді фіктивних експортно-імпорتنих контрактів [2]. Тому постає необхідність комплексного підходу до оптимізації механізму використання усіх наявних у розпорядженні НБУ інструментів задля підвищення ефективності їх впливу на діяльність банківської системи і стан фінансового ринку в цілому шляхом забезпечення належного контролю з боку НБУ за використанням банками наданих ресурсів.

Непрозорість процесу рекапіталізації державою так званих збанкрутілих банків (Укргазпром, банк «Київ», Родовід банк) в умовах кризи, на які уряд виділив кошти на суму 17 млрд. грн., загальмувала відновлення діяльності цих установ. Держава не повинна була на себе брати борги банків, а притягувати їх керівників до відповідальності, оскільки реальні активи з таких банків уже заздалегідь виведені [2].

Проблемою, яка виникла останнім часом для малих і середніх банків, є прийняття Правлінням Національного банку України 09.06.2010р.

постанови №273, якою внесені зміни до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій та інших нормативно-правових актів НБУ. Цим передбачено збільшення мінімального розміру регулятивного капіталу до 120 млн. грн.; підвищення вимог до розміру регулятивного капіталу для здійснення окремих операцій. Постанова №273 зобов'язує невеликі банки наростити регулятивний капітал до початку 2012 р. Крім того, 15 лютого 2011 року Верховна Рада України прийняла Закон "Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності банків". Ним встановлюються вимоги щодо мінімального розміру статутного капіталу банку – 120 млн. грн, що пов'язано з необхідністю підвищення рівня капіталізації банків та відповідно зниження ризиків для вкладників і клієнтів банків.

Разом з тим, як відомо, законопроектом передбачалась вимога збільшення статутного капіталу новостворених банків до 500 млн. грн. Проте, на щастя, у результаті проведеної АУБ роботи та досягнутих компромісів під час голосування у парламенті ця вимога була зменшена до 120 млн. грн. Окрім цього, вдалося домогтися прийняття депутатами норми, за якою банки, які вже працюють на ринку, мають привести розмір свого статутного капіталу у відповідність до цієї норми упродовж 5-ти років (а не 2-х років, як пропонувалося в попередніх редакціях).

Проте завдяки цьому вдасться зберегти для нашої економіки та суспільства лише понад третину банків з українським капіталом. Станом на 1 січня 2011 року статутний капітал 70 вітчизняних банків менше 120 млн грн. Щоб виконати вимоги Закону, власникам фінансових установ необхідно інвестувати в свої банки 3,4 млрд. грн., що відповідає збільшенню сукупного статутного фонду по групі банків на 65 %.

Це нововведення спричинить витіснення малих та середніх вітчизняних банків з ринку, які є опорою малого і середнього бізнесу у регіонах країни, якщо вони не зможуть наростити капітал. І це при тому, що саме малі та середні банки показали приріст кредитування протягом минулого кризового року на відміну від тенденції, що склалася в цілому по системі. У той же час саме малі банки здебільшого долали кризові явища навіть за мінімальної під-

тримки з боку НБУ, відсутності державної підтримки, що дозволило зберегти бюджетні фінансові ресурси під час кризи. Вони в основному зберегли своїх вкладників та клієнтську базу, а також продемонстрували навіть в умовах кризи збільшення розміру регулятивного капіталу. Вказані банки, варто сказати, належать, здебільшого, національному капіталу. При ліквідації збанкрутілих малих та середніх банків не застосувались складні адміністративні процедури, компенсація депозитів вкладників проводилася в межах існуючих коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб і не потребувала суттєвої докапіталізації його активів з боку держави.

Політика примусового скорочення кількості здорових банків, які навіть в умовах кризи працювали прибутково та нарощували капітал, не відповідає національним інтересам України.

Зокрема, слід зазначити, що нова система міжнародних стандартів банківського регулювання Базель-III, яку сьогодні запроваджує Базельський комітет з банківського нагляду, переносить акцент регулювання з абсолютних показників розміру банківського капіталу до відносних – тобто показників адекватності капіталу та ліквідності банку. Саме банки з високими абсолютними показниками власного капіталу та неадекватним розміром активів найперше зазнали кризи. А малі банки, маючи порівняно з іншими банками невеликі розміри капіталу, за показниками його адекватності стали лідерами банківської системи і здолали пікові кризові явища.

Згідно з Базелем-III передбачається збільшення у провідних країнах світу показника адекватності капіталу з наявних 8% до 10,5% (тобто на 31%) протягом 8 років – до 2019 року. Стандарти Базеля-III мають стати єдиною регулятивною платформою для банківських систем країн G20.

Посилаючись на досвід і практику Євросоюзу, в Європі з її інвестиційними можливостями мінімальний початковий капітал для створення банку складає близько 50 млн. грн., що у два рази менше, ніж в Україні.

Це все свідчить про необхідність комплексного реформування системи банківського кредитування в Україні з метою посилення ролі держави в цьому процесі.

IV. Висновки. Банківська система в економіці будь-якої країни відіграє важливу роль, її стабільність і стан зумовлює подальший розвиток економіки держави.

Банківська система України може стати інструментом фінансування виходу вітчизняної економіки з кризи та забезпечити її подальше зростання, збільшення зайнятості населення. З метою відновлення функцій банківської системи, її роботи на українську економіку необхідна розробка Національним банком довгострокової стратегії розвитку національної банківської системи України не тільки на післякризовий період, а й на фазу економічного зростання, що дозволить реалізувати потреби національної економіки. Основними напрямками стратегії необхідно передбачити:

- встановлення оптимального співвідношення між кредитним забезпеченням вітчизняних виробників та потреб населення через механізми регулювання і нагляду, спрямування мобілізованих банками фінансових ресурсів на потреби внутрішнього виробництва і внутрішнього ринку, зменшення критичної залежності від зовнішніх чинників;

- розробку механізмів поетапного зменшення доларизації вітчизняної економіки, забезпечення оптимального співвідношення між обсягами й умовами кредитування в національній та іноземній валюті, нормативно-правову заборону кредитування населення і підприємств, які не мають валютних надходжень;

- обмеження сегментів діяльності банків за участю іноземного капіталу (зокрема, завдання НБУ полягає в тому, щоб спрямувати присутність іноземних банків у напрямі реальних інвестицій у реальну економіку);

- використовуючи досвід світових фінансових регуляторів, перехід системи банківського регулювання до зростання ролі відносних, а не кількісних показників у процесі нагляду, зокрема шляхом більш активного використання показників адекватності банківського капіталу;

- підвищення ефективності механізму рефінансування банків шляхом удосконалення законодавчої та нормативної бази щодо організації та практичної реалізації контролю за цільовим використанням кредитів, які видаються НБУ банкам, насамперед, з метою забезпечення активізації інвестиційного кредитування промисловості, сільського господарства;

- забезпечення державою рівних конкурентних умов для всіх учасників фінансового ринку, зокрема малих і середніх банків;

- удосконалення процесу управління кредитними ризиками банків;

- забезпечення прозорості системи й розкриття інформації про реальних власників бан-

ків, посилення контролю за виконанням ними своїх зобов'язань перед вкладниками шляхом удосконалення відповідного законодавства відповідно до норм міжнародної практики з метою відновлення довіри до банківської системи;

- створення умов для діяльності державних банків, які можуть відіграти велику роль у розвитку банківської системи і кредитуванні економіки, зокрема, необхідно збільшити їх капіталізацію з метою підвищення їх можливості впливати на економічні процеси, пріоритетне фінансування інноваційних програм чи проектів, що забезпечать економічне зростання (сьогодні сумарний капітал державних банків, включаючи 3 рекапіталізовані, становить 30,37% загального капіталу банківської системи);

- формування інфраструктури ринку проблемних активів: ринок «поганих» боргів, механізми їх сек'юритизації, система колекторських установ тощо;

- створення Національного бюро кредитних історій тощо.

1. Аналітична записка. Уроки банківської кризи 2008-2009 років і шляхи стратегічної трансформації банківської галузі України // www.aub.com.ua.

2. Батрименко В. В. Сучасні механізми трансформації грошово-банківської сфери України як необхідна умова виходу з фінансово-економічної кризи / В. В. Батрименко // Економічний часопис – XXI/2009. – № 11–12.

3. Брегеда О. А. Тенденції розвитку світової та вітчизняної банківських систем / О. А. Брегеда, С. М. Савлук // Фінанси України. – 2010. – № 4. – С. 27–34.

4. Герасименко В. Причини виникнення та форми прояву фінансової кризи в банківській системі України / В. Герасименко, Р. Герасименко // Вісник НБУ. – 2010. – № 7. – С. 12–19.

5. Дані сайту Національного банку України – <http://www.bank.gov.ua>.

6. Запаранюк Т. Монетарні аспекти регулятивного впливу на економіку в умовах кризових явищ на світових фінансових ринках / Т. Запаранюк // Банківська справа. – 2010. – № 5. – С. 75.

7. Міщенко В. Удосконалення регулювання і нагляду за реорганізацією банків / В. Міщенко, М. Олексійчук // Банківська справа. – 2010. – № 1. – С. 3–11.

8. Семенюк М. М. Модернізація механізму банківського кредитування як фактор подолання фінансово-економічної кризи в Україні. // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. – 2010. – № 4. – С. 172–177.

The reasons of crisis of bank sector, problem of his functioning in a post crisis period on the basis of generalization of different approaches of authors are examined. The ways of its reformation in direction of increase of its stability, to ability to recommence after crisis shocks, the best satisfaction of necessities of the real sector and economy on the whole are offered.

ЦІЛЬОВІ ФОНДИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті розглянуто особливості та актуальність цільових фондів. Проведено їх класифікацію. Акцентовується увага на значенні спеціальних фондів, особливо звернена увага на природоохоронні заходи.

Ключові слова: цільові фонди, фінансові інститути, фінансові ресурси, грошові потоки, природоохоронні заходи.

I. Вступ. В сучасних умовах розвитку незалежної України значення державних цільових фондів, поряд із бюджетом, значно зростає. Їх існування є необхідним і доцільним, що обумовлено рядом наступних положень: 1) у органів державної влади і управління, що формують цільові фонди, з'являються додаткові джерела фінансування своїх потреб понад бюджетні кошти; 2) існування одного централізованого фонду грошових ресурсів недостатнє для задоволення всіх державних потреб; 3) при наявності перевищення доходів над видатками цільових фондів кошти можуть бути використані для покриття бюджетного дефіциту; 4) з'являється можливість з більшою ефективністю проводити контроль за цільовим використанням державних коштів [1, с. 41].

Державні цільові фонди можуть утворюватися за рахунок виокремлення із державного бюджету певних статей видатків, які мають велике значення, або формування спеціальних фондів із самостійними джерелами доходів. А також, джерелом державних цільових фондів завжди є національний дохід країни. Мобілізація коштів здійснюється через: спеціальні збори (досить часто обов'язкові); добровільні внески і пожертвування; позики; кредити; спрямування коштів із бюджету [1].

II. Постановка завдання. Цільові фонди є частиною державних фінансів, то вони тісно пов'язані з бюджетом країни та між собою. Різноманітність цільових фондів обумовлює існування різних схем зв'язку між цими фондами та іншими ланками фінансової системи. Так, можна виділити односторонні та двосторонні зв'язки.

В першому варіанті грошові кошти спрямовані в одному напрямі: від фінансових ланок –

до цільового фонду. Такий зв'язок є можливим при формуванні фондів або використанні коштів за цільовим призначенням.

В другому випадку грошовий потік спрямовується від цільових фондів до інших ланок фінансової системи в двох напрямках. Так, фонди утворюються за рахунок державного бюджету і, в той же час, вони за умови активного сальдо – капіталізують частину тимчасово вільних коштів за рахунок придбання цінних паперів, в тому числі і державних, тому виступають у ролі кредитора бюджету.

При багатосторонніх зв'язках кругообіг коштів одного цільового фонду одночасно включає в себе рух коштів в обох напрямках з іншими цільовими фондами та різними фінансовими ланками.

III. Результати. Цільові фонди можна розглядати з декількох позицій (рис. 1.1.). Так, за формою власності можна виділити:

– державні цільові фонди, які формуються для забезпечення виконання державою своїх функцій, використовуються на фінансування певних державних чи місцевих витрат під контролем фіскальних органів держави. Особливістю таких фондів є те, що вони, як і бюджет, діють протягом бюджетного періоду (здебільшого календарного року), а потім за необхідністю знову створюються;

– недержавні фонди формуються юридичними, фізичними особами або їх об'єднаннями;

– змішані фонди можуть формуватися із залученням майна держави та недержавного сектору для посилення ефективності вирішення визначених проблем.

Крім того, цільові фонди поділяються на бюджетні та спеціальні. Бюджетними вважаються фонди, що є складовою державного бюджету, фінансування видатків яких здійснюється за рахунок коштів загального та спеціального фонду Державного бюджету. Спеціальні цільові фонди не є складовою державного бюджету, мають самостійні джерела надходжень і автономно визначають напрями видатків згідно із цільовим призначенням.

За цільовим спрямуванням акумульованих коштів фонди можуть різнитися за сферами їх

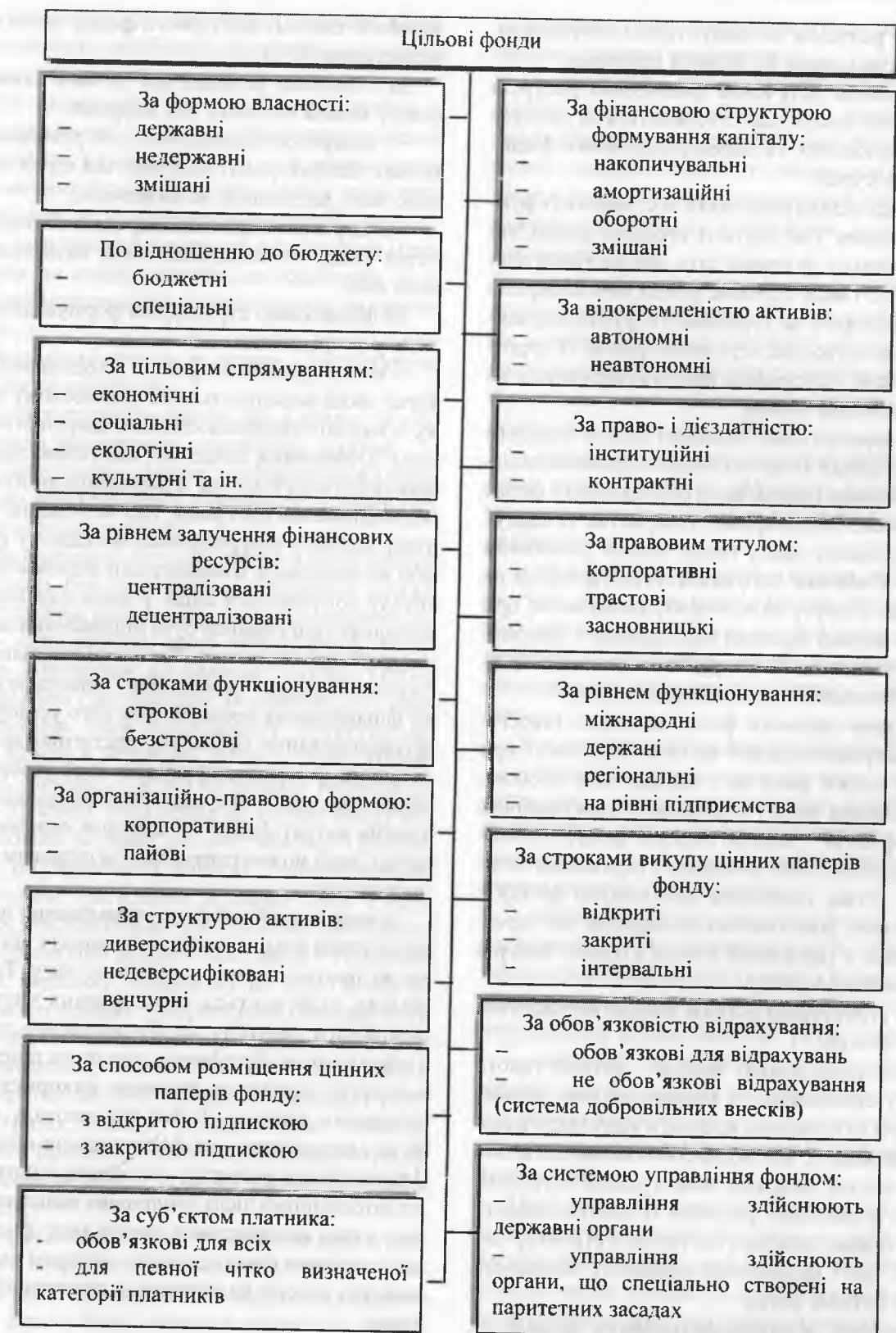

Рис. 1.1. Класифікація цільових фондів

розподілу та напрямками фінансування. Так, група економічних фондів включає інвестиційні, валютні, дорожні та інші фонди.

Соціальні фонди охоплюють фонди соціального страхування, сприяння зайнятості, пенсій-

ного забезпечення, соціального захисту інвалідів та інші. Крім того, залежно від мети створення та спрямування коштів можна виділити екологічні, культурно-просвітницькі, науково-технічні, зовнішньоекономічні фонди з подаль-

шим їх розділом за конкретними галузевими, функціональними та іншими ознаками.

За рівнем залучення фінансових ресурсів виділяють фонди, що створюються за рахунок централізованих та децентралізованих фінансових ресурсів.

Фонди можна розрізняти за строками їх функціонування. Так, існують строкові фонди, які створюються до певної дати або настання певної події. Також строкові фонди можна окремо класифікувати за терміном їх функціонування – довгострокові, середньострокові та короткострокові. Безстрокові фонди створюються на невизначений термін.

На корпоративні та пайові можна поділити цільові фонди за організаційно-правовою ознакою. Корпоративний фонд створюється у формі відкритого акціонерного товариства та емітує прості іменні акції, таким чином учасником фонду є власник його акцій. Такий фонд діє на підставі Статуту та проспекту емісії акцій, при цьому вищим органом керівництва є Загальні збори засновників, а управління активами здійснює Компанія з управління активами.

Активи пайового фонду належать інвесторам на правах спільної часткової власності, при цьому такий фонд не є юридичною особою. Учасниками фонду є власники інвестиційних сертифікатів – цінних паперів фонду, емітентом яких виступає Компанія з управління активами. Отже, основним документом фонду є регламент, інвестиційна декларація, що зареєстрована у Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку.

За структурою активів виділяємо наступні види фондів:

Диверсифіковані фонди – активи такого фонду складаються з високоліквідних цінних паперів та грошових коштів, в тому числі в іноземній валюті. Законодавством визначені вимоги в частині напрямів інвестування акумульованих фінансових ресурсів та частки кожного виду цінних паперів і емітентів в структурі активів, що є реалізацією принципу диверсифікації активів фонду.

Активи недиверсифікованих фондів не більш ніж на 50 % складаються з нерухомості та цінних паперів, що не допущені на торги фондової біржі та торговельної інформаційної системи.

Частка активів, що матеріалізується у нерухомості та цінних паперах недопущених до торгів на фондовій біржі та Торговельно-інфор-

маційній системі венчурного фонду може перевищувати 50 %.

За способом розміщення цінних паперів фонду можна виділити два напрями:

- з відкритою підпискою, коли розміщення цінних паперів фонду відбувається серед осіб, коло яких заздалегідь не визначено;

- з закритою підпискою, продаж цінних паперів фонду здійснюється серед визначеного кола осіб.

За фінансовою структурою формування капіталу розрізняють:

- накопичувальний фонд – це основний капітал, який розміщується на фінансовому ринку з метою створення стійкого щорічного доходу. Отриманий дохід від капіталовкладень використовується на природоохоронні та відтворювальні програми, тоді як основна частина капіталу підтримується на одному рівні або збільшується. Використання основного капіталу допускається лише у чітко визначених випадках і він повинен бути відновлений за невеликий проміжок часу. Таким чином, накопичувальний фонд – це механізм стійкого розвитку фінансування проєктів. Для його успішного функціонування необхідна достатньо велика кількість фінансових ресурсів, щоб інвестиційний дохід забезпечував покриття адміністративних витрат фонду та дозволяв отримувати дохід, який можна спрямувати за цільовим призначенням;

- амортизаційний фонд спрямований на використання всього капіталу та доходу від нього на протязі певного проміжку часу. Таким чином, відбувається інвестування частини основного капіталу на фінансовому ринку і спрямування отриманого доходу на природоохоронні заходи та часткове використання основного капіталу. Такий тип капіталу може бути адаптованим для фінансування проєктів з потенціалом розвитку, які з часом мають стати автономними після початкових вкладень. Разом з тим, використання такого типу фінансової структури фонду дозволяє донорам «забронювати» засоби на спеціальні проєкти або заходи;

- оборотний фонд має на меті періодичне поповнення основного капіталу за рахунок надходження частини загальнодержавних та територіальних податків, платежів і зборів, а також коштів, що надходять від донорів;

- змішаний фонд в сучасних умовах є найбільш ефективним, оскільки комбінує два або

три механізми фінансування і дозволяє використовувати найбільш ефективно отримані цільові фінансові ресурси.

За відокремленістю активів розглядають:

- автономні фонди, які характеризуються як незалежні юридичні особи, що мають орган управління (адміністратора), який в свою чергу відповідає за здійснення операцій фонду;

- неавтономні фонди, що складаються із резервів чи інших активів, які юридично не є відокремленими від адміністратора чи вкладника.

Автономні фонди за право- і дієздатністю можна розділити на:

- інституційні – фонди, що є право- та дієздатною незалежною юридичною особою;

- контрактні – фонди, які формуються з юридично відокремленої сукупності активів без право- та дієздатності.

За правовим титулом, згідно з яким активи належать (чи не належать) учасникам фонду, інституційні фонди розділяються за типами на:

- корпоративні, якщо активи фонду належать учасникам на певному титулі. Орган управління є внутрішнім, як правило, це – рада директорів. Таку організаційну структуру мають фонди в Угорщині, Бельгії, Італії, Швейцарії, Мексиці, Австрії та Чеській Республіці.

- трастові, коли права на активи фонду передаються на праві довірчої власності довіреному, які управляють фондом. Довірені повинні управляти трастовими активами лише в інтересах учасників фонду. Основним принципом при організації фондів таких видів є те, що активи, передані довіреному на праві довірчої власності одними довірцями, повинні бути відокремлені від активів, переданих іншими довірцями, і від активів самого довіреного. Усі країни англо-саксонської правової сім'ї (Австралія, Канада, Ірландія, Нова Зеландія, Велика Британія, США) передбачають трасти як єдино можливу правову форму існування фондів;

- засновницькі, коли учасники не мають правового титулу по відношенню до активів фонду, за винятком випадків банкрутства вкладника. З іншого боку, учасники отримують прибуток або соціально-економічний ефект від інвестування таких активів і можуть володіти правами по відношенню до прибутку, який отримує фонд. Орган управління є внутрішнім. Окремі фонди таких видів існують у Бельгії, Італії, Швейцарії, Данії, Фінляндії, Нідерландах і Швеції.

За рівнем функціонування або за територіальною ознакою розрізняють:

- міжнародні – фонди, що здійснюють свою діяльність на території декількох країн, залучають фінансові ресурси для свого функціонування з централізованих та децентралізованих джерел країн-учасниць, а результати діяльності міжнародних фондів є вагомими для кожної країни-учасниці;

- державні – діяльність таких фондів обмежується територіальними межами однієї країни, напрями цільового розподілу коштів діяльності фонду обумовлюються рішенням загальнодержавних завдань, а результати діяльності є вагомими для країни;

- регіональні – фонди, механізм функціонування яких передбачає залучення фінансових ресурсів певного регіону та вирішення завдань регіонального рівня;

- на рівні підприємства – фонди, які створюються за рахунок коштів підприємства з метою вирішення проблем, що пов'язані та передбачають вирішення питань збалансування соціо-еколого-економічного розвитку підприємства.

За строками викупу цінних паперів фонду:

- створення фонду відкритого типу передбачає викуп цінних паперів фонду Компанією з управління активами фонду на першу вимогу інвесторів, також не допускається перепродаж цінних паперів третім особам;

- інтервальний тип створення фонду дозволяє у визначений у проспекті емісії цінних паперів строк здійснювати їх викуп Компанією з управління активами, також існує можливість перепродажу цінних паперів третім особам;

- закритий тип передбачає неможливість викупу цінних паперів до закінчення строку існування фонду або до його реорганізації, при цьому допускається перепродаж цінних паперів третім особам.

При цьому слід відмітити, що фонди відкритого та інтервального типу можуть бути лише диверсифікованими, дивіденди за цінними паперами таких фондів не нараховуються та не сплачуються, інвестор може отримати дохід лише як різницю між ціною продажу та ціною покупки цінного паперу. Доход учасників закритого фонду може складатися не лише з курсової різниці за його цінними паперами, а й з дивідендів за ними.

За системою управління розрізняють види фондів залежно від органів управління ними:

- держава в особі державних органів влади та місцевого самоврядування;
- органи спеціально створені на паритетних засадах.

В залежності від суб'єкта, що спрямовує фінансові ресурси до фонду, можна виділити платників юридичних осіб всіх форм власності та/або фізичних осіб. Також суб'єктами можуть бути будь-які юридичні та фізичні особи в залежності від їх бажання зробити внесок до фонду.

Керуючись даним принципом, можна розділяти фонди за обов'язковістю відрахувань на обов'язкові та добровільні.

Таким чином, цільові фонди можуть бути класифіковані за певними ознаками, що дозволяє з різних позицій розглянути мету функціонування, напрями діяльності, джерела наповнення та інші характерні риси кожного конкретного фонду.

Різноманітні спеціальні фонди грошових ресурсів є одним із інститутів у системі місцевих фінансів. Особливістю фінансової системи України є те, що більшість місцевих фінансових інститутів створюється згори, а не на основі еволюційного розвитку відповідно до місцевих інтересів. Тому система всіх місцевих фінансових інститутів є фактично однотипною в усіх територіальних колективах [5, с. 25]. Вона включає в тому числі і спеціальні фонди (рис. 1.2).

Кошти спеціальних фондів, як правило, акумулюються на окремих рахунках, використовуються за цільовим призначенням для фінансування конкретних програм чи заходів.

Загалом спеціальні цільові фонди формуються з метою цільового фінансування видатків, що не передбачені державним бюджетом країни. Джерелами формування таких фондів можуть бути спеціальні податки і збори, кошти із державного і місцевих бюджетів, спеціальні позики та добровільні внески, а також доходи від капіталізації частини тимчасово вільних коштів (купівля цінних паперів, інвестування, депозитні вклади тощо). Зазначені фонди гарантують цільове використання коштів в повному обсязі їх надходжень та своєчасне фінансування, визначених метою функціонування, соціальних заходів.

Проведені дослідження дозволяють визначити цільові спеціальні фонди як окрему ланку фінансової системи, що утворюється органами державної влади та зацікавленими особами і являє собою фонд грошових коштів з визначеними джерелами його формування, а також встановленим порядком розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів за цільовим призначенням.

Отже, залежно від цільового призначення спеціальні фонди розподіляються на економічні, соціальні, культурні, екологічні та інші.

В залежності від рівня управління їх можна розподілити на державні та регіональні, а за системою управління спеціальними фондами – на ті, управління якими здійснюють державні органи та ті, управління якими здійснюють спеціально створені органи. Крім того, спеціальні фонди можуть бути галузевими та міжгалузевими, а також створюватись в корпораціях,

концернах та асоціаціях, які координують діяльність з розробки, фінансування та реалізації цільових науково-технічних програм, дослідно-конструкторських та науково-дослідних робіт.

Класифікувати спеціальні фонди вважаємо за доцільне за термінами на які вони створюються – безстрокові та строкові, які в свою чергу можна розподілити на ті, строк дії яких визначений конкретною датою, вказівкою на конкретну подію, що має статися в майбутньому, вказівкою на досягнення мети, задля якої фонд створено.

Органи місцевого самоврядування багатьох країн мають право утворювати спеціальні фонди різного цільового спрямування.

Так, комунам у Франції за рахунок їх субсидій дозволено брати участь у створенні гарантійних фондів при кредитних установах, котрі надають гарантії з кредитів заново створеним підприємствам. В багатьох країнах органи місцевого самоврядування створюють страхові фонди для забезпечення гарантованих умов повернення коштів, залучених від муніципальних позик. Така практика спостерігається, наприклад, у США. Законодавство Польщі не передбачає права змін на створення спеціальних фондів. Разом з тим на рівні воєводств функціонують спеціальні фонди охорони навколишнього середовища [5, с. 39].

Ще один аспект створення спеціальних фондів пов'язаний з проблемою конверсії та джерел функціонування господарств регіонів, які спеціалізуються на видобутку сировини. З цією метою створюються так звані регіональні цільові фонди. Ряд зарубіжних країн запровадили механізм нагромадження фінансових ресурсів у таких регіонах для потреб перефінансування їх економіки, її розвитку після згорання виробництва в видобувних галузях. У країнах Близького Сходу в 70-х рр. було створено спеціальні нафтові фонди – Фонд індустріального розвитку в Саудівській Аравії, Фонд майбутніх поколінь в Кувейті. В провінції Альберта в Канаді було засновано Фонд спадщини, на Алясці США – Фонд перспективного розвитку. Нафтовий фонд створено в Норвегії, відповідні фонди є і в інших країнах. [6, с. 40; 2, с. 156-157].

Кошти регіональних цільових фондів формуються за рахунок частини доходу від реалізації не відтворювальних мінерально-сировинних ресурсів, від рентних доходів. Нагрома-

джені таким чином кошти дозволяють компенсувати втрати регіонів внаслідок вичерпання запасів їх ресурсної бази. Ці кошти є джерелом фінансових ресурсів для диверсифікації економіки добувних регіонів, для створення нових робочих місць, для соціальної адаптації вивільнених працівників із гірничодобувних та сировинних підприємств, для розвитку соціальної сфери. Кошти регіональних фондів захищено від витрат виконавчої влади. В окремих країнах вони перебувають під контролем регіональних представницьких органів влади [2, с. 158].

Більш детально розглянемо механізм функціонування фондів природоохоронного призначення в Україні.

Для концентрації коштів, цільового фінансування природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів, відтворення природних ресурсів, запобігання екодеструктивного впливу на навколишнє природне середовище в Україні створена низка фондів природоохоронного призначення.

Згідно з класифікацією цільових фондів, фонди природоохоронного призначення за аналогією можна розглядати з позиції бюджетних фондів, що увійшли до складу Держбюджету та спеціальних.

В умовах економічної кризи в Україні проблема фінансування природоохоронних заходів набуває особливої гостроти, оскільки під час реформування фінансової системи та її адаптації до ринкових умов були втрачені попередні джерела видатків на природоохоронні потреби.

Оскільки екологічні фонди відіграють важливу роль в формуванні та фінансуванні екологічної політики і реалізації природоохоронної та природовідновлюваної політики країни, можна визначити основні стратегічні напрямки роботи фондів:

1. Співробітництво з Міністерством екології та природних ресурсів. Екологічні фонди можуть допомагати в реалізації національної екологічної політики, як в короткостроковому плані, так і при досягненні середньо- та довгострокових результатів. Фонди розробляють і реалізують фінансову стратегію або критерії відбору, які б підтримували роботу Міністерства охорони навколишнього природного середовища в розробці національної екологічної стратегії через посилення процесів природоохоронного регулювання та моніторингу.

2. Стратегічна взаємодія з національними, регіональними та місцевими органами влади

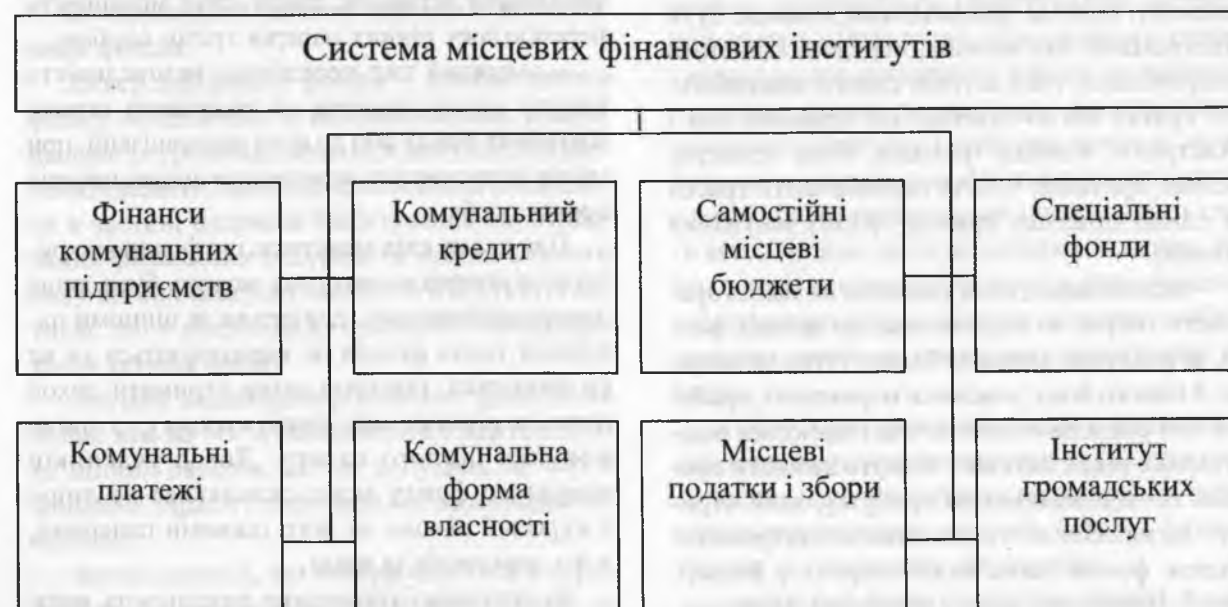

Рис. 1.2. Місцеві фінансові інститути

з охорони навколишнього середовища з метою розповсюдження нових природоохоронних та природовідновлюваних методів і технологій.

Екологічні фонди можуть сприяти подоланню інерції стосовно залучення нових методів та інструментів природоохоронної політики. Крім того, завдяки використанню критеріїв відбору проектів, екологічні фонди матимуть змогу стимулювати проекти, що направлені на залучення нових ініціатив міністерства екології та природних ресурсів.

3. Співробітництво з іноземними донорами. Екологічні фонди можуть встановлювати тісний контакт з іноземними донорами з метою кращого розуміння критеріїв їх фінансування та вимог до розробки і подачі проектів. Таке співробітництво допоможе в розробці і використанню нових методів фінансування та нових способів розробки пакетів проектів або структуруванню доходної та видаткової частин проектів.

4. Стимулювання комплексного екологічного планування на рівні підприємства. Навіть за тих умов, коли фінансування фондом складає лише невелику частину витрат підприємства на зниження рівня забруднення, екологічні фонди можуть сприяти проведенню на підприємстві екологічного аудиту та надавати допомогу в розробці загального плану природоохоронної діяльності підприємства з залученням також і отриманих інвестицій.

5. Моніторинг екологічних результатів реалізації проектів, що фінансуються за рахунок коштів фонду. Фонди можуть стимулювати підприємства до здійснення самостійного нагляду та оцінки екологічних наслідків реалізації проектів, що фінансуються екологічним фондом, через вимогу звітності про рівні забрудненості після завершення проекту. Якщо в проектних пропозиціях, отриманих фондом, зазначені очікувані поліпшення в галузі екології, вони повинні бути такими, що можна визначити та перевірити. Стимулювання удосконалення обладнання та технологій моніторингу стану навколишнього природного середовища дозволить більш ефективно використовувати ресурси, направлені на забезпечення дотримання природоохоронного законодавства.

6. Удосконалення процесів розробки та оцінки проектів. На перших етапах роботи фондів важко визначити правильність обраної технології для конкретного проекту з технічної та економічної точок зору. Проводячи аналіз результатів проектів, фонди будуть підвищувати свою кваліфікацію в оцінці технічних рішень, що пропонуватимуться в майбутньому. Такий аналіз, а також данні з інших джерел, також стануть у нагоді підприємствах при виборі технічних рішень для виконання природоохоронних заходів.

IV. Висновки. Отже, реалізація будь-яких важливих заходів для органів місцевого самоврядування, в тому числі й для держави в цілому, передбачає процес залучення коштів та їх цільове використання. З цією метою доцільно створювати цільові спеціальні фонди, під якими розуміємо окрему ланку фінансової системи, що утворена органами державної влади та зацікавленими особами і являє собою фонд грошових коштів з визначеними джерелами його формування, а також встановленим порядком розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів за цільовим призначенням.

1. Кириленко О. П. Фінанси [Теорія та вітчизняна практика]: [Навч. посібник] / О. П. Кириленко. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 259 с.

2. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: [Навч. посібник] / В. І. Кравченко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. – С. 143.

3. Левандівський О. Т. Фінансовий механізм у відтворенні природних ресурсів / О. Т. Левандівський // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». – Тернопіль, 2010. – № 16. – С. 214-218.

4. Левандівський О. Т. Цільове фінансово-економічне регулювання відтворення природних ресурсів / О. Т. Левандівський // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – Запоріжжя, 2010. – № 4. – С. 112-115.

5. Петренко Ю. В., Рожко О. Д. Місцеві фінанси / Ю. В. Петренко, О. Д. Рожко. – К.: Кондор, 2003. – С. 25.

6. Петрик Е. Экологический аудит в Украине: проблемы методики и организации / Петрик Е. // Бухгалтерский учет и аудит. – 2004. – № 8. – С. 51-56.

A feature and actuality of having a special purpose funds is considered in the article. Their classification is conducted. Attention is accented on the value of off-budget funds. Attention especially applies on nature protection measures.

УДК 33:656.5

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ АУТСОРСИНГУ

У статті розглядаються питання аутсорсингу як одного з сучасних інструментів управління, що дає підприємству можливість посилити свої конкурентні переваги на ринку на основі підвищення ефективності бізнес-процесів, якості продуктів і послуг. Також акцентовано увагу на історичному аспекті зародження (виникнення) аутсорсингу і його розвитку в сучасних умовах. Визначено переваги та недоліки застосування цього інструменту.

Ключові слова: аутсорсинг, переваги аутсорсингу, недоліки аутсорсингу, офшорний аутсорсинг, аутсорсер.

I. Вступ. Одним із сучасних інструментів управління, який дає підприємству можливості посилити свої конкурентні переваги на ринку на основі підвищення ефективності бізнес-процесів та якості продуктів і послуг є аутсорсинг.

Аутсорсинг (від. англ. outsourcing – зовнішнє джерело (outer-source-using) використання зовнішнього джерела чи ресурсу) – це передавання частини функцій з обслуговування діяльності підприємства стороннім підрядникам чи постачальникам за умови гарантування ними відповідного рівня якості та ефективності їх виконання на основі трансформації чи оновлення бізнес-процесів і технологій та з можливістю переходу частини персоналу підприємства до постачальника (аутсорсера) [2].

Перші приклади аутсорсингу відносяться до 1930-х років, коли на заводах Генрі Форда задля зниження витрат на внутрішні постачально-збутові операції замість послуг власних підрозділів почали використовувати послуги сторонніх фірм. Сам термін “аутсорсинг” в сучасному його розумінні виник на Заході в середині 1970-х років, однак особливо активно іноземні корпорації стали застосовувати його як інструмент зниження витрат та підвищення якості послуг близько 20 років тому [6]. Результати досліджень науковців засвідчують, що сьогодні 54 % від загальної суми витрат зарубіжних компаній на закупівлю ресурсів становлять витрати на оплату аутсорсингових послуг, вартість яких удвічі перевищує їхні витрати на придбання сировини і виробничих матеріалів [8].

Гнатюк Т. М., Циганець В. В., Василюк В. В.

Слід зазначити, що починаючи з 1970-х років підприємства намагалися забезпечити свою дохідність та конкурентоспроможність на ринку шляхом розширення асортименту продукції та активної розробки і впровадження інновацій. Проте ця стратегія зумовила значне ускладнення організації виробничих процесів, комунікаційних зв'язків, системи управління діяльністю підприємства та його інформаційного забезпечення, появу окремих видів діяльності, які безпосередньо не збільшують споживчої цінності продуктів, а отже, спричинила істотне зростання витрат (особливо накладних), пов'язаних з виробництвом і реалізацією продукції.

II. Постановка завдання. Проблеми сутності, завдань та ефективності аутсорсингу досліджували ряд вітчизняних та іноземних економістів, зокрема Ж.-Л. Бравар, Р. Морган, Д. Дойл, М. Чухрай, В. Лученко, А. Коптелов, та інші. Однак питання систематизації видів аутсорсингу, його впливу на витрати підприємства, можливості та перспективи застосування аутсорсингу з метою поліпшення результатів діяльності підприємств в Україні потребують подальшого вивчення.

III. Результати. Успіху в конкурентному ринковому середовищі досягають лише ті підприємницькі структури, які спроможні мінімізувати свої витрати, забезпечуючи при цьому високу якість товарів і послуг. Проблема підвищення ефективності діяльності підприємств особливої актуальності набула саме сьогодні, коли світову економіку охопила фінансово-економічна криза і підприємства, щоб не стати банкрутами, змушені істотно знижувати свої витрати.

На відміну від сервісних послуг щодо підтримки підприємницької діяльності, які мають разовий, епізодичний і випадковий характер й обмежені строками їх надання, на аутсорсинг покладають функції з професійної підтримки неперервного функціонування окремих систем та інфраструктури підприємства, укладаючи довготривалі (не менше одного року) контракти (договори, угоди) [7]. Особливістю аутсорсингу, яка вирізняє його з-поміж інших форм надання послуг і абонентського обслуговування, є наявність бізнес-процесів, виконання яких передають сторонній організації – аутсорсеру.

Метою аутсорсингу як інструмента управління є підвищення ринкової вартості підприємства завдяки поліпшенню результатів його діяльності, зниженню витрат і ризиків, підвищенню конкурентоспроможності продукції через залучення зовнішніх контрагентів, які спеціалізуються на виконанні певних, як правило не профільних для підприємства, виробничо-господарських функцій [4].

Вузька спеціалізація зовнішніх виробників чи постачальників забезпечує їм можливість набутти значного досвіду у виконанні бізнес-процесів, запровадженні інноваційних технологій, найновіших методів організації та здійсненні робіт. Це, у свою чергу, сприяє суттєвому зменшенню витрат і відповідно зниженню розцінок чи тарифів на аутсорсингові послуги. Як результат, використання аутсорсингу стає ефективнішим, ніж виконання аналогічних робіт власними силами. Водночас економічно необґрунтоване використання аутсорсингу, чи неврахування особливостей об'єктів аутсорсингу може завдати підприємству вагомих збитків.

До основних особливостей об'єктів аутсорсингу відносять [4]:

- аутсорсинг у сфері інформаційних технологій (ІТ-аутсорсинг) передбачає передавання зовнішньому виконавцеві таких процесів, як розробка, встановлення і супроводження програмних продуктів, обслуговування комп'ютерної техніки, створення і обслуговування баз даних, консалтинг послуг у сфері електронного бізнесу тощо;

- аутсорсинг окремих бізнес-процесів, які не є основними у виробничо-господарській діяльності підприємства, зокрема: аутсорсинг постачально-збутових операцій, управління персоналом, управління рекламними акціями, маркетингу, ведення бухгалтерського обліку, прибирання приміщень (клінінгу), організації громадського харчування, охоронних послуг, озеленення території тощо;

- виробничий аутсорсинг, коли підприємство передає підряднику всі процеси з виробництва певної продукції чи доручає йому виготовляти окремі вузли, деталі або напівфабрикати, які є складовими основної продукції. Виробництво такої продукції або її складових (комплектуючих), як правило, розміщують у країнах з дешевою робочою силою;

- аутсорсинг персоналу (аутстафінг) передбачає винаймання для роботи на

- підприємстві працівників без документального оформлення з ними юридичних відно-

син. При цьому підприємство-провайдер (наприклад, кадрове агентство) набирає в штат працівників, які фактично працюють (постійно або тимчасово) на іншому підприємстві (у замовника).

У світовому рейтингу виробників програмного забезпечення Україна займає 15 місце [2]. У нашій країні налічується біля тисячі компаній, що займаються розробкою ПЗ: у сфері зайнято близько 25-30 тисяч українських фахівців. За словами президента Альянсу компаній-розробників програмного забезпечення, "річна частка України у світовому аутсорсингу складає приблизно \$600 млн" [7].

Раніше аутсорсингові компанії були зосереджені у великих містах, а нині цей напрямок активно розвивається в регіонах. У 2009 році у Ukrainian Outsourcing Forum взяли участь багато молодих українських компаній з регіонів [5]. Більшість вітчизняних компаній орієнтовані на закордонні ринки. 65-70% нашого аутсорсингу – це продукція на експорт. На думку представників Microsoft український ринок молодий й для нього характерні риси усіх подібних ринків: "Йому властиве піратство і невелика потреба в програмних продуктах на внутрішньому ринку" [4].

Дослідження показує, що за останні три роки Україна, без сумніву, стала найпривабливішою ціллю для аутсорсингу в Східній Європі [2]. Будучи другою по кількості населення після Росії, а також завдяки радянській науковій спадщині і прагненню підприємців до успіху, країна може похвалитися найшвидше зростаючою індустрією розробки програмного забезпечення.

Згідно з даними goaleurope.com, провідного експерта російського та східноєвропейського ринків програмного забезпечення, офшорний аутсорсинговий ринок в Україні виріс у 2006 році на 47%, при цьому щорічно на ринку праці з'являється 30.000 випускників вузів – фахівців у сфері ІТ-послуг [1]. Недостатня інтеграція з Європейським Союзом стримує зростання цін і виїзд ІТ-професіоналів із країни. Відомо, що Польща й інші нові держави-члени ЄС шукають кваліфіковані ІТ-ресурси в Україні. Німеччина також визнає можливості аутсорсингу в Україні – німецькі замовники (60 у цілому) використовують 6% всіх офшорних аутсорсингових ресурсів України [3].

Від запровадження безвізового режиму з Євросоюзом і Північною Америкою та зав-

дяки географічній близькості до Європи індустрія аутсорсингу лише виграє, на фоні частих змін в уряді України. Доки такі зміни не впливають на бізнес у сфері аутсорсингу, державна політика в цій сфері, як, наприклад, збільшення витрат на освіту до 6,5% ВВП, відіграє позитивну роль для довгострокових перспектив індустрії по розробці програмного забезпечення [7].

Індустрія добре розвинена в Києві, де працює більше 50% усіх фахівців у сфері розробки програмного забезпечення, але водночас швидко розвивається у Львові і Харкові. Аутсорсингова індустрія досить розрізнена. З 70 опитаних компаній тільки в сімох у 2006 році працювало більше 300 осіб, у той час як 21 компанія нараховувала 100 і більше співробітників [3].

Вважаємо що, серед найпоширеніших послуг, виконуваних логістичними підприємствами України на засадах аутсорсингу, є транспортування вантажів, розробка, адаптування і впровадження програмного забезпечення логістичних процесів. Досить популярними є також аутсорсинг послуг з обслуговування комп'ютерного обладнання та інформаційних систем, бухгалтерський і фінансовий аутсорсинг (зокрема, аутсорсинг операцій з цінними паперами), реєстрації, реорганізації та ліквідації підприємств, митного оформлення товарів, трансформації звітності за міжнародними стандартами, розробки, впровадження і технічної підтримки проектів, проведення аудиту, оптимізації системи оподаткування, юридичний аутсорсинг тощо.

Як негативів слід зазначити, що українські підприємства мають менший, порівняно із зарубіжними, досвід роботи на ринку аутсорсингових послуг, а через те не так глибоко розуміють проблеми і завдання цієї сфери діяльності. Відсутність сформованої культури аутсорсингових взаємовідносин є однією з основних причин недостатньої ефективності цих операцій. До того ж на низькі темпи розвитку аутсорсингу в Україні, на думку вітчизняних фахівців, впливають [3]:

- недотримання аутсорсером зобов'язань щодо якості виконуваних ним робіт і послуг;

- недостатнє розуміння аутсорсером стратегії підприємства у відповідному сегменті діяльності;

- непередбачуване зростання цін на послуги аутсорсера;

- зниження рівня контролю з боку підприємства за функціями, переданими на аутсорсинг.

Аналіз чинників, що визначають рішення компанії упровадити в своїй структурі систему аутсорсингу, дозволяє виділити чотири основні передумови використання:

- прагнення керівників зосередитися на основних видах діяльності;

- необхідність підвищення якості робіт і послуг;

- гостра потреба в зниженні витрат на управління і виробництво;

- бажання збільшити прибутковість допоміжних і обслуговуючих підрозділів за рахунок їх повнішого завантаження сторонніми замовленнями.

Від використання аутсорсингу очікуються такі основні результати:

- традиційний аутсорсинг, що передбачає стандартне для підприємства виконання бізнес-процесів і, як правило, певне зниження витрат;

- інноваційний аутсорсинг, за якого підвищується не тільки ефективність, але й якість виконання бізнес-процесів та функцій, а отже, і споживча цінність продукції підприємства.

Від використання аутсорсингу підприємство отримує низку переваг:

- зростання рентабельності бізнесу. Аутсорсинг дозволяє скоротити витрати на обслуговування бізнес-процесів;

- концентрація всіх зусиль на основному бізнесі. Передача супутніх бізнес-процесів на аутсорсинг дозволить направити зусилля на основну справу компанії;

- залучення чужого досвіду. Аутсорсингова компанія спеціалізується на визначеному виді діяльності та обслуговує велику кількість фірм, що дозволяє їй досконало розбиратися у всіх поточних питаннях і використовувати напрацьований досвід;

- надійність і стабільність. Аутсорсингова компанія несе відповідальність за роботу, яку виконує згідно з договором на обслуговування та поточним законодавством;

- гнучкість масштабів бізнесу. При збільшенні (скороченні) масштабів бізнесу підприємству необхідно буде наймати (скорочувати) працівників, нести витрати на їхнє навчання, обладнання робочого місця, платити додаткові податки, компенсації тощо, що потребує часу та додаткових витрат і може призвести до зниження мобільності бізнесу і зростанню витрат. Для аутсорсингової компанії збільшення

або скорочення масштабів вашого бізнесу буде супроводжуватися лише переглядом вартості послуг, які передані на аутсорсинг.

Проте, очевидні і недоліки аутсорсингу:

- загроза невиконання конфіденційності. Аутсорсингова фірма гарантує, що витік інформації про замовника неможливий, але виконання цього пункту не може гарантуватися сто відсотково. В аутсорсинговій фірмі діє положення про комерційну таємницю клієнта, порушення якої несе збитки перш за все безпосередньо самій аутсорсинговій компанії. Передача інформації про діяльність клієнта виконується тільки згідно з поточним законодавством;

- вартість аутсорсингу досить часто може бути вища за вартість ведення обліку внутрішніми працівниками;

- загроза банкрутства аутсорсингової компанії. Як будь-яка фірма, аутсорсингова фірма потенційно може збанкрутувати, що породжує додаткові проблеми з пошуку іншої аутсорсингової фірми і передачі їй всіх справ.

До причин, які спонукають підприємство використовувати аутсорсинг належать:

- необхідний аутсорсинг, який підприємство змушене використовувати тоді, коли для реалізації певної діяльності воно не має власних потужностей та належного досвіду виконання бізнес-процесів;

- альтернативний аутсорсинг зумовлений відмовою підприємства від виконання певних функцій власними силами через їх низьку ефективність чи збитковість.

Найпоширеніші на сьогодні види аутсорсингу в закордонній практиці наведено в табл. 1.

Основними мотивами, що спонукають підприємства до прийняття рішення щодо використання аутсорсингу, є потреба в поліп-

шенні обслуговування клієнтів, зниженні витрат, підвищенні гнучкості діяльності, зосередженні на основних її видах, уникненні додаткових інвестицій, зниженні певних ризиків тощо. Застосовуючи аутсорсинг, підприємство може суттєво знизити витрати. зокрема, завдяки:

- спрощенню процесу виробничо-господарської діяльності, зменшенню кількості функцій, які потребують одночасного виконання, зосередженню уваги на основних видах діяльності. Сьогодні одне й те саме підприємство не може одночасно бути лідером і у виробництві, і в логістиці, і в технологіях, і в маркетингу, і в інформаційних системах. Тому, передавши виконання певних функцій аутсорсеру, керівники підприємства спроможні скоротити витрати на утримання обладнання та оплату праці штатних працівників, що виконували ці функції;

- заміні частини постійних витрат змінними. Передавши функції встановлення та експлуатації комп'ютерної техніки зовнішнім субпідрядникам, підприємство може, зокрема, скоротити свої витрати на утримання власного персоналу, дослідити залежність між приростом обсягів діяльності та приростом витрат на обслуговування ІТ-обладнання, зменшити ризики, пов'язані з експлуатацією та оновленням комп'ютерної техніки;

- можливості отримувати послуги у той момент, коли у підприємства виникає така потреба, наприклад, у разі непередбачених обставин, на період сезонного зростання обсягів виробництва чи при застосуванні системи постачання "точно в строк". У такий спосіб підприємство може скоротити витрати на утримання персоналу і обладнання, що використовується несистематично;

Таблиця 1

Структура аутсорсингових послуг в зарубіжних корпораціях [2]

Вид аутсорсингу	Частка в загальному обсязі аутсорсингових послуг, %
ІТ-аутсорсинг	34
Фінансовий та бухгалтерський аутсорсинг	13
Аутсорсинг маркетингу і збуту	10
Виробничий аутсорсинг	10
Аутсорсинг персоналу	6
Аутсорсинг обслуговування об'єктів нерухомості	6
Аутсорсинг обслуговування клієнтів	6
Аутсорсинг адміністрування	3
Аутсорсинг логістичних дистрибуційних послуг	2
Інші види аутсорсингу	10
Разом	10

- можливості залучення за контрактом висококваліфікованих фахівців для розв'язання певних проблем. Це дозволяє як знизити витрати на оплату праці штатних працівників, так і зменшити відрахування до пенсійного фонду і фондів соціального страхування;

- скороченню витрат на науково-дослідні та проектно-конструкторські роботи за неперіодичними напрямками діяльності підприємства;

- зниженню витрат на контролювання якості переданих на аутсорсинг бізнес-процесів шляхом договірною визначення відповідальності аутсорсера за якість своїх послуг;

- зниженню витрат на експлуатацію обчислювальної техніки, використання інформаційних технологій, формування, збереження і захист баз даних шляхом залучення досвідчених фахівців високої кваліфікації;

- підвищенню ефективності виконання бізнес-процесів, що передані на аутсорсинг, та вдосконаленню роботи інших внутрішніх структурних підрозділів підприємства на основі використання досвіду чи інформаційної бази аутсорсера, реалізації ініційованих ним заходів щодо поліпшення діяльності підприємства та формуванню внутрішньогосподарського конкурентного середовища.

Аутсорсингові послуги можуть надавати як зовнішні спеціалізовані аутсорсингові компанії, так і окремі структурні підрозділи, що належать до певного виробничого об'єднання (концерну, консорціуму, корпорації, холдингу тощо).

Для забезпечення ефективності використання аутсорсингу на вітчизняних підприємствах процес прийняття відповідного управлінського рішення необхідно здійснювати у два етапи (рис.1).

На першому етапі проводиться аналіз процесів і функцій, виконуваних підприємством. Усі процеси доцільно розподілити за такими основними групами: процеси розвитку (стратегічні процеси), які визначають тенденції і напрями розвитку основних процесів залежно від прогнозування напрямів розвитку підприємства; основні процеси, що додають продуктам чи послугам якості й вартості (цінності); допоміжні процеси, які створюють інфраструктуру підприємства; управлінські процеси (планування, аналіз і контроль виконання завдань, коригування і координація роботи окремих центрів відповідальності). Такий розподіл дає змогу встановити, які процеси і функції є стратегічними, отже, їх треба залишити на підприємстві, а які можна передати на аутсорсинг.

На другому етапі здійснюється вибір критеріїв оцінювання доцільності передавання бізнес-процесів чи функцій на аутсорсинг. Основним критерієм щодо простих рутинних операцій може бути зниження витрат на їх виконання. Доцільність передавання на аутсорсинг складніших процесів і функцій варто визначати за показниками їхньої якості та ефективності.

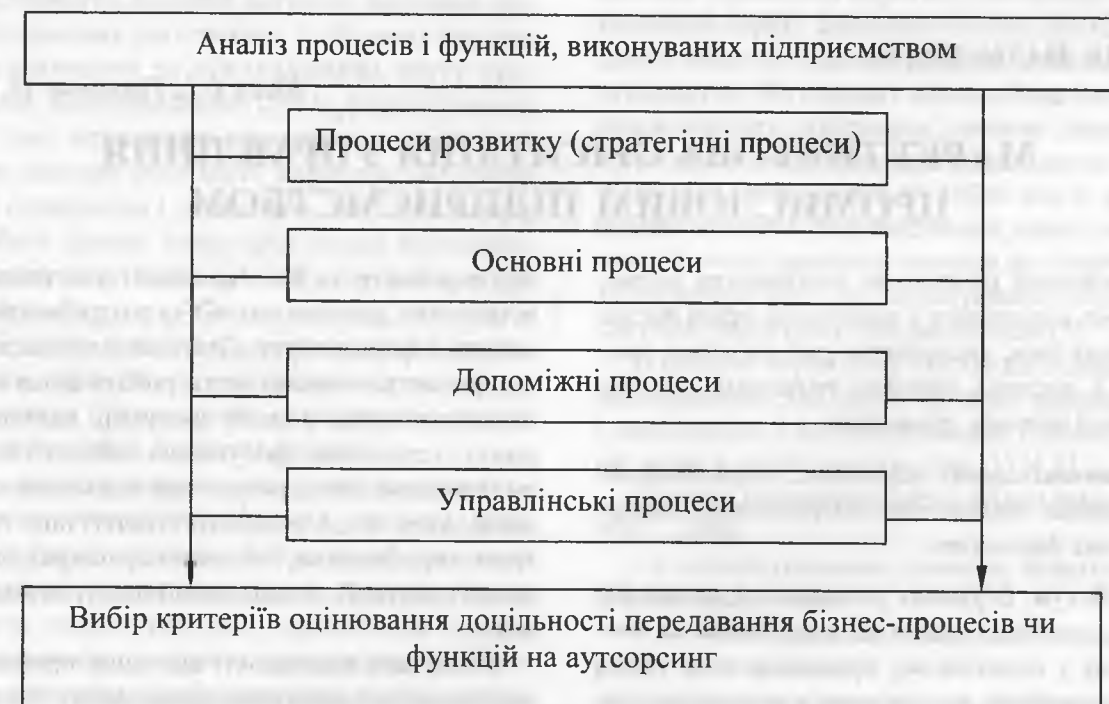

Рис. 1. Механізм прийняття управлінських рішень про використання аутсорсингу бізнес-процесів

IV. Висновки. Отже, щоб підвищити роль аутсорсингу в зростанні ефективності діяльності підприємства, особливу увагу необхідно приділити збиранню, систематизації та аналізу інформації, яку використовують під час прийняття рішення про передавання бізнес-процесів чи функцій. Якісно спланований і взаємоузгоджений аутсорсинг, що ґрунтується на тісних комунікаційних зв'язках, може суттєво покращити результати діяльності підприємства, підвищити його ринкову вартість.

Аутсорсинг є новим і достатньо потужним інструментом управління підприємством, але, як зазначають західні фахівці, без належної підтримки він може негативно впливати на діяльність підприємства. Тому для забезпечення ефективності його застосування необхідно провести глибоку аналітичну і організаційну роботу, об'єктивно оцінити не тільки очікувані поточні результати, але й довгострокові наслідки передавання виконання окремих функцій стороннім спеціалізованим виконавцям.

Дотримання наведених вимог до прийняття рішення щодо аутсорсингу бізнес-процесів і функцій сприятиме зниженню рівня ризику невиконання запланованих завдань та отримання негативних результатів. Водночас вітчизняні підприємства за умілого використання аутсорсингу здатні вдосконалити технологію і організацію виробничо-господарської діяльності, поліпшити якість продукції і знизити її собівартість, а отже, зміцнити свої позиції на ринку.

УДК 334.716:339.138

Бісик І. І., Гречаник Н. Ю.

МАРКЕТИНГОВА ОРІЄНТАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

У статті розглянуто особливості застосування маркетингу у виробничій сфері та управління ним, враховуючи ряд ринкових чинників і, зокрема, передові технології та прогресивні методи управління.

Ключові слова: маркетинг, маркетингове управління, промислове підприємство, маркетингова діяльність.

І. Вступ. В умовах ринкових відносин виникає проблема взаємодії виробників та споживачів у визначеному правовому полі. Разом з тим виробник, виступаючи у ролі регулятора таких відносин, самостійно вирішує який то-

1. Світова економічна криза і IT-АУТСОРСИНГ правда і міфи – Режим доступу: <http://leader-it.kiev.ua/zagalne/svitova-ekonomichna-kryza-i-it-autsorsyng-pravda-i-mify/3/>
2. Козак Ю. Г. Економіка зарубіжних країн: Навч. посіб. / За ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського, К. І. Ржепівського. – К.: ЦУЛ, 2003. – 352 с.

3. Логіненко Л. О. Аутсорсинг як інструмент оптимізації та підвищення ефективності бізнесу / Л. О. Логіненко, Ю. Ю. Фролова // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 6(48). – С. 115–125.

4. Манойленко О. В. Аутсорсинг як інструмент підвищення ефективності антикризового управління / О. В. Манойленко // Вісн. Міжнар. слов'ян. ун-ту. Сер. Екон. науки. – 2006. – № 9 – С. 8–12.

5. Аникин Б. А. Аутсорсинг и аутстаффинг. Высокие технологии менеджмента / Б. А. Аникин, И. Л. Рудая; Инфра-М: твердый переплет. – 2009. – 320 с.

6. Бравар Ж. Л. Эффективный аутсорсинг. Понимание, планирование и использование успешных аутсорсинговых отношений / Ж. Л. Бравар, Р. Морган; Баланс Бизнес Букс: твердый переплет. – 2008. – 260 с.

7. Аксенов Е. Аутсорсинг. 10 заповедей и 21 инструмент / Е. Аксенов, И. Альтшулер; Питер Пресс: твердый переплет. – 2008. – 464 с.

8. Михайлов Д. М. Новая система организации бизнеса : учеб. пособие / Д. М. Михайлов. М.: КНОРУС, 2006 – 256 с.

In the article the questions of outsourcing are examined as one of modern instruments of management, which enables an enterprise to strengthen the competitive edges at the market on the basis of increase of efficiency of processes of businesses, quality of products and services. Attention is also accented on the historical aspect of origin (origin) of outsourcing and his development in modern terms. Certainly advantages and lacks of application of this instrument.

вар виробляти та його споживчі властивості, встановлює діапазон оптової та роздрібної ціни, методи і форми збуту. Для цього промислові підприємства повинні вести роботу щодо визначення потреби у своїй продукції, вивченню ринку; успішному просуванню наявного товару та використанню результатів маркетингових досліджень щодо розробки стратегічних програм виробництва, оновлення, покращення якості продукції, підвищення її конкурентоздатності.

Відбитком важливості вивчення проблеми маркетингової орієнтації промислових підприємств та їх ефективного управління є достатня

кількість досліджень у зазначеному напрямі. Серед науковців, які зробили внесок у дослідженні цієї проблеми можна виділити наступні імена: Ф. Уебстер, Ф. Котлер., Д. Джобер., А. Нагапет'янц, А. Ковальов, В. Пилипчук., І. Акімова.

II. Постановка завдання. Дослідження має на меті поглиблення теоретичного обґрунтування важливості маркетингу в управлінні промисловим підприємством, а також надання на практичних рекомендацій

III. Результати. Організація маркетингу на промисловому підприємстві – це не тільки формальне виділення підрозділу з набором відповідних функцій, які на практиці не виконуються зовсім, або частково. Передусім – це ринкова орієнтація виробництва, тобто перехід з традиційної орієнтації на вимоги виробництва до орієнтації на вимоги ринку.

Орієнтація на виробництво та орієнтація на ринок – це не альтернативні, а тісно пов'язані між собою поняття. Проте ринкова орієнтація – це вищий ступінь у діяльності підприємства, коли використовуючи передові технології виробничого процесу та прогресивні методи управління не замикаються на вирішенні внутрішніх задач, а досягають кінцевої цілі.

Ціль маркетингу – забезпечення прогнозованого рівня прибутку, активний контроль над ринком і цінами через комплекс спеціальних ринкових досліджень, прогнозування потреб споживачів і відповідно до цього планування асортименту, ведення активної політики цін, забезпечення логістичних і збутових систем, рекламування та стимулювання збуту продукції, післяпродажний сервіс, гарантії якості.

Тому керівництво промислового підприємства повинно розглядати маркетинг як основу для планування і управління, так і можливість зробити процес товаропросування керованим, шляхом постійного моніторингу кон'юнктури ринку.

В цілях реалізації основоположних принципів маркетингу, відповідна маркетингова структура промислового підприємства повинна здійснювати наступні функції:

– досліджувати та аналізувати ринок по напрямках промислової, збутової, товарної, цінової та інших напрямках роботи підприємства та на основі аналізу розробляти стратегію маркетингу; зорієнтувати всі підрозділи на задоволення вимог споживача і досягнення окреслених ринкових цілей з максимальною прибутковістю;

– на постійній основі вивчати вимоги, що висуваються споживачами до товару, споживчі властивості власної продукції та конкурентів і на цій основі визначити конкурентоспроможність свого підприємства;

– виявляти прогалини ринку і намагатися їх вчасно заповнити;

– планувати номенклатуру та асортимент, провадити розробку асортиментної структури виробництва, планувати строки розробки нових моделей та їх випуск, модернізація та удосконалення існуючих видів товарів;

– визначати цінову політику підприємства в залежності від етапів ЖЦТ;

– здійснювати вибір каналів товаропросування і збуту продукції;

– визначати ефективні способи зберігання і транспортування;

– здійснювати поставки продукції у договірні строки;

– провадити ефективні маркетингові комунікації;

– зворотній зв'язок із ринком і розробка прогнозів.

Для виконання даних функцій на підприємстві створюється відповідно організована структура управління, що враховує увесь виробничий і життєвий цикл продукції. Це і система екологічного управління, управління якістю продукції, управління системою охорони праці і здоров'я персоналу. Таким чином запровадження на підприємстві інтегрованої системи управління маркетингом означає впровадження одразу декількох систем, що відповідають вимогам міжнародних або національних стандартів. Вітчизняні компанії все частіше впроваджують інтегровані системи управління засновані на міжнародних стандартах ISO 9000, ISO 14000, і ONSAS 18000 або їх українських аналогах. Впровадження даних систем може істотно зменшити витрати на підготовку та сертифікацію і функціонування загальної системи управління підприємством [5].

В системі управління якістю, що відповідає міжнародним стандартам функція маркетингу є домінуючою у визначенні вимог і займає перше місце у «петлі якості» (рис. 1) [1,8].

Система управління якістю згідно вимог ISO 9001 : 2000:

– є концептуальною основою формування ІСМ підприємства;

– виконує функцію сполучної ланки для різних її складових;

– дозволяє створити систему безперервного вдосконалення діяльності підприємства;

Рис. 1. Місце промислового маркетингу в системі виробництво-обіг («петлі якості»)

– найповніше враховує вимоги і очікування споживачів.

Система екологічного управління, заснована на вимогах стандарту ISO 14001 : 2004 є гарантією прихильності керівництва підприємства ідеям екологічного управління і свідчить про бажання організації:

- поліпшити свій імідж, заснований на відповідальності в сфері виконання природоохоронних вимог і екологічної благонадійності;
- продемонструвати клієнтам і громадськості відповідність вищезазначеної системи існуючому законодавству та іншим вимогам;
- підвищити ступінь довіри до діяльності організації, як у замовників, так і у законодавчих і наглядових органів;

– забезпечити доступ на міжнародні ринки, на яких наявність сертифікату ISO 14001 є необхідною вимогою.

Система управління промисловою безпекою і охороною праці, заснована на вимогах стандарту ONSAS 18001 дозволяє знизити прямі і непрямі витрати в бізнесі, підвищити імідж підприємства, рівень культури і мотивації персоналу цілому, покращує моральний клімат в організації. Окрім цього:

- надає можливість керівництву продемонструвати свою прихильність до забезпечення безпеки праці та охорони здоров'я працівників;
- знижує небезпеку і ризик на робочих місцях, знижуючи вірогідність нещасних випадків та професійних захворювань;

– знижує вірогідність судових витрат.

У відповідності з вимогами міжнародних стандартів життєвий цикл включає в себе 11 етапів: маркетинг; пошук та вивчення ринку; проектування та розробка технічних вимог, розробка продукції; матеріально-технічне постачання; підготовка та налагодження виробничих процесів; виробництво; контроль, проведення випробувань і обстежень; упаковка та зберігання; реалізація і розподіл продукції; монтаж і експлуатація; технічна допомога і обслуговування; утилізація після використання [1,166].

Ціль комплексної системи управління, що базується на принципах маркетингу – забезпечення вирішення поставлених задач (науково-технічних, виробничих, комерційних і збутових) з врахуванням наявних ресурсів (матеріальних, фінансових, людських та ін.), а також інтеграція виробничих можливостей з науковим підходом.

Маркетинг, як система управління повинна забезпечувати:

- надійну та достовірну інформацію про ринок, динаміку і структуру попиту, смаки і побажання споживачів, тобто інформацію про зовнішні умови функціонування підприємства;
- створення такого товару, товарного асортименту, який відповідає вимогам ринку, краще ніж товар конкурента задовольняє попит, вирішує проблему покупця;
- достатній вплив на споживача, на ринок, забезпечуючи максимально можливий контроль над сферою реалізації.

Управління маркетингом на підприємстві може здійснюватися за двома напрямками: 1) організація маркетингової служби на підприємстві; 2) розробка маркетингової програми, що спрямована на досягнення успіхів на ринку.

Будь-яке підприємство повинно застосовувати як довгострокове (стратегічне), так і короткострокове (оперативне) планування виробництва продукції як один з найважливіших елементів ринкової стратегії. Доцільно застосовувати обидва види планування в сукупності, так як планування виробництва продукту має специфічні особливості, відповідно поставленої мети, термінами її досягнення, видом товару та ін.

Довгострокове планування зазвичай охоплює три-або п'ятирічний період. В основному, носить описовий характер і визначає загальну стратегію підприємства. Довгострокове планування окреслює такі напрями: формування організаційної структури підприємства; розвиток виробничих потужностей і капітальних вкладень; розширення частки ринку та ін.

На стадії короткострокового планування, що розраховується на рік, півроку або місяць, розробляються обсяг виробництва, планування поточного прибутку і ін. Короткостроковий план тісно зв'язаний із діловими партнерами, постачальниками, посередниками. Важливе значення на стадії розробки короткострокового плану приділяється фінансовому плану (по доходах і видатках), кредитному плану, плану капітальних вкладень і забезпечення ліквідності підприємства (рис. 2).

IV. Висновки. Маркетинг на промисловому підприємстві можна визначити як ділову діяльність на ринках товарів виробничо-технічного призначення, спрямовану на просування цих товарів (чи ділових послуг) від підприємств, що їх виготовляють до тих організацій, які купують їх для подальшого використання у виробництві чи перепродажу без змін.

Маркетингове управління – це функція вищого керівництва підприємства і вона не може бути делегована без серйозного ризику економічної безпеки бізнесу.

Керуючись цією логікою маркетингове управління повинно базуватися на:

- розумінні споживача-організації (підприємства, оптового продавця) товарів виробничо-технічного призначення, а також підприємств-конкурентів на цьому ринку;
- скеровуваності всіх працівників організації до розуміння того, що запити організації-споживача важливі на всіх рівнях виробничого процесу;
- підприємство по можливості повинно сформувати таке маркетингове бачення, яке б свою чергу прагнуло до досягнення головної місії маркетингу – щоб кожен співробітник компанії був відданим їй та дбав про те, чого хоче ваш кінцевий споживач.

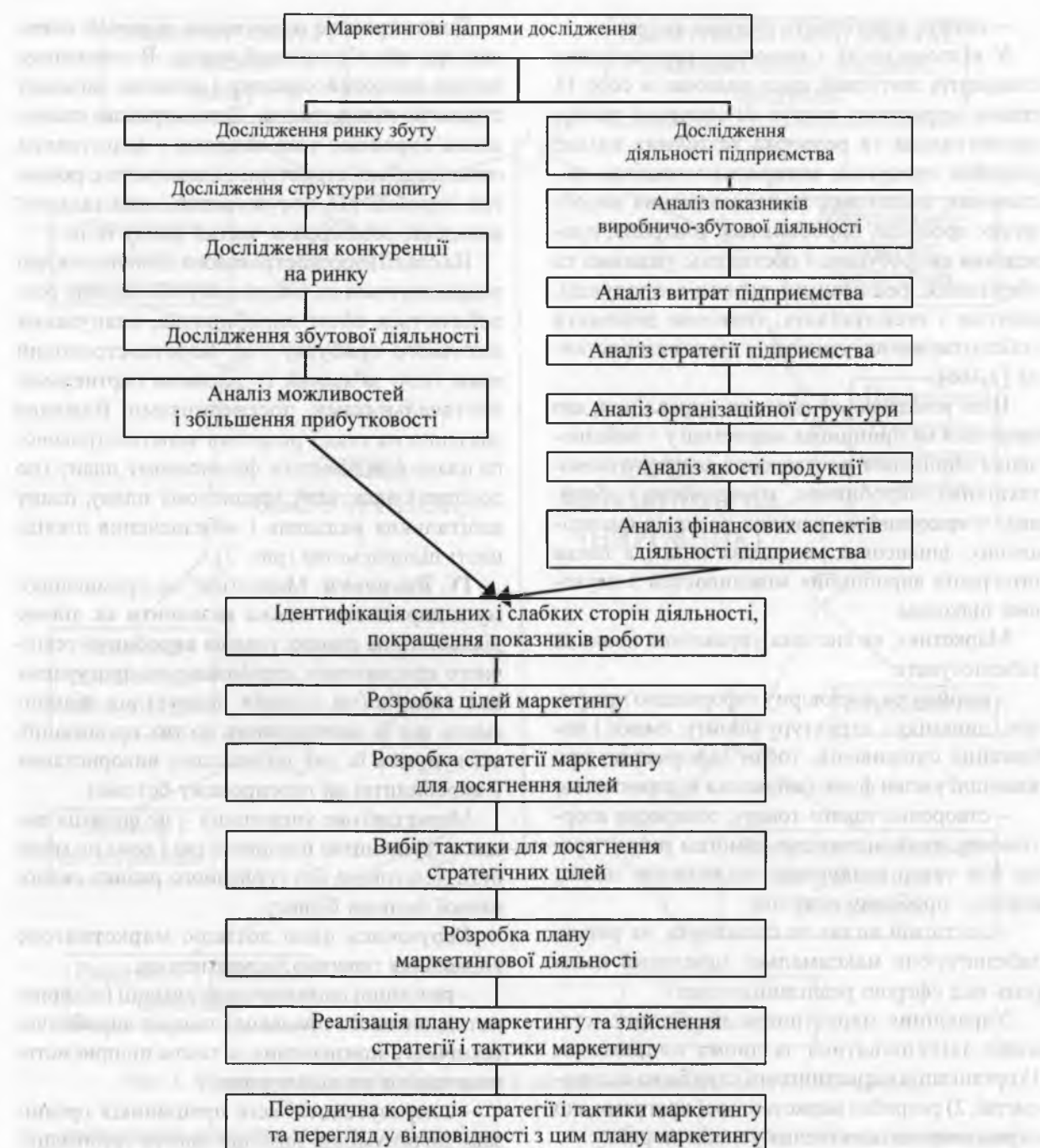

Рис. 2. Структура маркетингової діяльності (алгоритм) як засобу управління промисловим підприємством

1. Ковалев А. И. Промышленный маркетинг (Часть I) / Ковальов А. И. – М.: ООО Фирма «Благовест-В», 2002. – 304 с.

2. Ковалев А. И. Промышленный маркетинг (Часть II) / Ковальов А. И. – М.: ООО Фирма «Благовест-В», 2002. – 309 с.

3. Нагапетьянц Н. А. Маркетинг в отраслях и сферах деятельности / Нагапетьянц Н. А. — М.: Вузовский учебник, 2007. – 272 с.

4. Уэбстер Ф. Основы промышленного маркетинга / Уэбстер Ф. – М.: Издательский Дом Гребенникова, 2005. – 416 с.

5. Рекомендації Товариства технічного нагляду Північної землі Німеччини «TUY NORD CERT» та «TUY NORD SYSTEMS» по ISO.

In the article the question of marketing features in production and management, including a number of market factors.

УДК 351.713

Жук О. І., Проданова І. І., Летюк Л. В.

ПРОБЛЕМИ В АДМІНІСТРУВАННІ ПОДАТКУ З ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті розглянуто основні проблеми в адмініструванні податку з доходів фізичних осіб (ПДФО) в Україні та можливі шляхи їх вирішення. Обґрунтовано необхідність повернення до прогресивної системи оподаткування доходів фізичних осіб. Запропоновано впровадження диференційованої ставки оподаткування ПДФО в залежності від розміру отриманого місячного доходу.

Ключові слова: податок, доход, фізична особа, диференційована ставка.

I. Вступ. Податок з доходів фізичних осіб (ПДФО) має важливе фінансове значення для нашої держави, оскільки є основним джерелом формування місцевих бюджетів, а його частка в доходах Зведеного бюджету з року в рік зростає. Зокрема, в Івано-Франківській області з 2005 р. по 2009 р. питома вага цього податку в доходах місцевих бюджетів зросла на 6,5 відсоткових пункту і складає 58,3 %. Якщо питома вага ПДФО в доходах Зведеного бюджету України в 2008 р. складала 15,4 %, то у 2009 р. цей показник уже становив 16,3 % [1, 2, 3].

Проблематиці адміністрування ПДФО присвячено публікації в літературі наукового спрямування та у професійних прикладних виданнях. Можна виокремити праці таких науковців-практиків як О. Васирик, В. Вишневський, М. Дем'яненко, С. Каламбет, П. Лайко, А. Соколовська, І. Чугунов, С. Юрій та ін. Загальновідомі три підходи до оподаткування доходів громадян: прогресивна система, коли ставка оподаткування збільшується в міру зростання суми доходу; регресивна – коли ставка зменшується при зростанні доходів; пропорційна – коли ставка оподаткування незмінна, незалежно від обсягу доходів. Не існує єдиної думки, яка із систем оподаткування доходів громадян більш досконала, тому дане питання залишається актуальним і потребує вирішення.

II. Постановка завдання. Дослідження має на меті окреслення існуючих проблем в адмініструванні ПДФО та обґрунтування необхідності повернення до прогресивної системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні.

III. Результати. Видатний британський вчений У. Петті в середині XVII ст. стосовно утримання податку на одну особу зауважив: якщо вестимуться точні підрахунки кількості мешканців певної території, то цей податок можна збирати легко, швидко й дешево. Однак, не зважаючи на те, що в сучасній українській державі немає суттєвих проблем з підрахунком кількості жителів країни, до повного вирішення питання про сплату та адміністрування податку з доходів фізичних осіб дуже далеко [4, с. 42].

За роки незалежності система оподаткування доходів населення в Україні зазнала серйозних змін. До 2004 р. використовувалась прогресивна система оподаткування доходів громадян, відповідно до Закону України від 05.07.91 р. № 1306-XII «Про прибутковий податок з громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства» [5] та Декрету Кабінету Міністрів України від 26.12.92 р. № 13-92 «Про прибутковий податок з громадян» [6] зі шкалою оподаткування від 10 % до 40 %.

Починаючи з 2004 р., згідно із Законом України від 22.05.2003 р. № 889-IV «Про податок з доходів фізичних осіб» [7], реалізується пропорційний підхід до оподаткування доходів фізичних осіб, при цьому основною ставкою цього податку визначено 15 %. Така система оподаткування фізичних осіб дещо спростила адміністрування ПДФО (раніше – прибутковий податок з громадян), водночас вона є менш соціально справедливою, оскільки не враховує розмір доходу громадян.

Основний недолік ПДФО на сучасному етапі розвитку економіки України полягає в суперечливості податкового законодавства й економічних відносин, які склалися в суспільстві. Потенційна межа нерівності доходів населення висока, проте фактично застосовується пропорційний ПДФО, перерозподільні властивості якого незначні. Аналіз результатів і наслідків реформи ПДФО в Україні засвідчив, що водночас зі зниженням прогресивності ПДФО не було дотримано принципу фінансової нейтральності реформи, основними бенефіціаріями якої стали верстви населення з ви-

сокими доходами, оскільки саме на цю категорію громадян податкове навантаження зменшилось [8, с. 34].

Таким чином працівники бюджетної сфери, сільського господарства, а також значна кількість громадян, які працюють в державних, комунальних підприємствах, приватних компаніях та отримують низьку заробітну плату, сплачують податок в таких же пропорціях, як і високооплачувані представники бізнесу, народні депутати, державні службовці вищих категорій.

Соціальна несправедливість в оподаткуванні доходів фізичних осіб стала особливо відчутною в умовах економічної кризи, яка охопила Україну. Подорожчання продуктів харчування, медикаментів, житлово-комунальних тарифів, тарифів на проїзд у транспорті відчутно вдарило по добробуту громадян, які отримують заробітну плату нижче середньої (2280 грн. – станом на серпень 2010 р.) [3].

Зниження рівня доходів більшості громадян України зумовлює скорочення попиту на широкую групу товарів, які виробляються в Україні, що у свою чергу призводить до спаду темпів розвитку економіки держави.

Зважаючи на порушення принципу соціальної справедливості, у Верховній Раді України неодноразово шляхом внесення законопроектів ініціювалось питання реформування системи оподаткування доходів фізичних осіб.

Повернення до прогресивної системи оподаткування доходів фізичних осіб передбачалось, зокрема, законопроектом від 09.07.2009 р. № 4807, де пропонувалось застосувати ставки оподаткування в розмірі 5 %, 10 %, 15 %, 20 %, 25 % і 30 %, в залежності від величини місячного доходу [4, с. 42]. Однак зазначений законопроект залишився нереалізованим.

Не врегулює це питання й Податковий Кодекс України, у статті 167 якого зазначено, що ставка податку становить 15 % бази оподаткування, а якщо загальна сума отриманих платником податку у звітному податковому місяці перевищує десятикратний розмір мінімальної зарплати, встановлені законом на 1 січня звітного податкового року, ставка податку становить 17 % суми перевищення, з урахуванням податку, сплаченого за ставкою 15 %. Навіть з урахуванням цієї норми має місце соціальна несправедливість в оподаткуванні доходів фізичних осіб.

Запровадження єдиної ставки оподаткування не забезпечило повноти оподаткування до-

ходів, залишаються значними тіньові виплати зарплат. За оцінками Пенсійного фонду, більшість людей формально документами отримують місячну зарплату нижче 500 грн.

Аналіз міжнародної практики оподаткування свідчить, що протягом останніх 20 років у більшості країн світу було проведено різномасштабні реформи як системи оподаткування в цілому, так й її окремих елементів. Найістотніші зміни відбулися в системі оподаткування доходів населення – у напрямі зниження прогресивності податків, розширення бази оподаткування, спрощення системи й процедур адміністрування персонального прибуткового податку [8, с. 34].

З 1980 р. по 2005 р. середнє значення максимальної ставки прибуткового податку знизилось з 62 % до 36%. Цей процес спостерігався у країнах з різним ступенем розвитку [9].

Інша глобальна тенденція – скорочення прогресивності у ставках прибуткового податку, тобто розрив між максимальними і мінімальними ставками в системах з прогресивним оподаткуванням зменшується.

У звіті Європейської комісії “Податкові тенденції в ЄС” зазначено, що один з основних реформаційних заходів у більшості країн ЄС полягає у прямій підтримці купівельної спроможності громадян шляхом зменшення податкового навантаження з прибуткового податку. При цьому, зменшення навантаження відбулося в основному за рахунок збільшення вирахувань (звільнень) з бази оподаткування, а не шляхом зменшення податкових ставок. Такий підхід реалізовано з міркувань рівності та справедливості оподаткування, для підтримки купівельної спроможності громадян з низьким рівнем доходу з метою стимулювання їхнього споживання [1, с. 34].

Відомі вчені К. Макконелл та С. Брю наводять аргументацію прихильників концепції платоспроможності, що є основою реалізації прогресивної системи оподаткування. Основна позиція: рівень оподаткування повинен залежати від конкретного доходу та рівня добробуту, тобто окремі особи з більш високими доходами мають сплачувати більш високі податки – як в абсолютному, так і у відносному виразі, ніж ті, хто має скромні доходи. Їх підтримують деякі вітчизняні фахівці, які також вважають, що фіксована ставка не враховує значного розриву в рівнях оплати праці громадян [4, с. 43].

Прогресивна шкала оподаткування має економічне обґрунтування й застосовується в більшості країн світу, на відміну від плоскої шкали оподаткування, яка у світовій практиці є винятком. Так, у Франції оподаткування сягає 56 %, в Китаї встановлені ставки в розмірі 5 – 45 %, в Чехії – 15 – 32 %, в Польщі – 19 – 50 %. В США верхня планка прибуткового податку дорівнює 39,6 %, а нижня – 15 %. Отже в розвинутих країнах прибутковий податок є прогресивним, нижній і верхній рівень відрізняються, як правило, у 2 – 8 разів.

В Парламент Республіки Казахстан внесено законопроект “Про внесення змін і доповнень в деякі законодавчі акти Республіки Казахстан з питань оподаткування”, яким пропонується впровадження прогресивної шкали індивідуального прибуткового податку. Нововведення має на меті реалізацію принципу справедливості оподаткування. В законопроекті пропонується шкала складає 10 %, 15 % і 20 % [10]. У Російській Федерації також порушується питання про необхідність заміни плоскої шкали оподаткування, яка діє з 2001 р. прогресивною. В Державну Думу внесено законопроект “Про внесення змін у статтю 224 частини другої Податкового кодексу Російської Федерації”. Зміни передбачають саме впровадження прогресивної шкали ПДФО [11].

Шкала диференційованої ставки оподаткування по ПДФО в залежності від отримуваного місячного доходу

Обсяг місячного доходу	Ставка ПДФО, %
до 3 тис. грн.	5
3 тис. грн. – 6 тис. грн.	10
6 тис. грн. – 10 тис. грн.	15
10 тис. грн. – 20 тис. грн.	17
більше 20 тис. грн.	20

1. Офіційна Інтернет-сторінка ДПА України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.sta.gov.ua>

2. Офіційна Інтернет-сторінка ДПА в Івано-Франківській області. – [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.odpa.if.ua>

3. Офіційна Інтернет-сторінка Державного комітету статистики України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua>

4. Мірошніченко О. “Плюси” та “мінуси” потенційного повернення до диференціації оподаткування доходів громадян // Вісник податкової служби України. – 2010. – № 10. – С. 42–45.

5. Електронний ресурс – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1306-12>

6. Електронний ресурс – Режим доступу http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KMD92013.html

7. Електронний ресурс – Режим доступу <http://www.dpa.dp.ua/section.phtml?11=21&12=118&13=8999&arc=1>

Тож потреба у поступовому та послідовному реформуванні існуючого механізму функціонування ПДФО очевидна. З огляду на це, пропонуємо диференціювати ставку оподаткування по ПДФО в залежності від отримуваного місячного доходу, передбачити її розмір, зокрема, в межах від 5 % до 20 % (табл. 1). За ставкою 5 % пропонується оподатковувати громадян з низькими доходами, а максимальна ставка оподаткування на порядок нижча середньоєвропейського рівня прибуткового податку, який складає 37,2 % [12].

IV. Висновки. Податки, в тому числі й ПДФО, беруть активну участь у перерозподілі валового внутрішнього доходу країни, а тому є складовою загального процесу відтворення всієї економічної системи й важливим елементом ефективності виробничих відносин. Запровадження представленої диференційованої ставки оподаткування по ПДФО в залежності від отримуваного місячного доходу буде не тільки впливовим інструментом державної політики у сфері концентрації бюджетних коштів та перерозподілу доходів населення, але й забезпечуватиме дотримання принципу соціальної справедливості; посилення соціального захисту громадян в умовах фінансової кризи; детінізацію виплати заробітної плати тощо.

Таблиця 1

8. Швабій К. Оподаткування доходів населення: проблеми науки та практики. – Ірпінськ: Вид-во Нац. ун-ту ДПС України, 2009. – 296 с.

9. Електронний ресурс – Режим доступу http://www.expert.ru/printissues/expert/2010/14/horosha_dlya_bydzheta/

10. Електронний ресурс – Режим доступу <http://uchet.kz/news/detail.php?EID=18828>

11. Електронний ресурс – Режим доступу <http://www.neewslanndd.ru/News/Detail/id/468393/>

In the article basic problems are considered in administration of tax from the profits of physical persons in Ukraine and possible ways of their decision. The necessity of returning is reasonable to the progressive tax system of physical persons profits. Introduction of the differentiated rate of taxation of profits of physical persons is offered depending on the size of the got monthly profit.

УДК 331.25 (477)

Креховецька Л. Г.

ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ

У статті розглянуто стан та напрями поліпшення функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні та Івано-Франківській області в післякризовий період. Проаналізовано основні показники діяльності та визначені напрями підвищення ефективності функціонування недержавних пенсійних фондів в умовах кардинальної реформи пенсійного забезпечення.

Ключові слова: пенсійна система, пенсійна реформа, недержавні пенсійні фонди, пенсійні внески, пенсійні активи, інвестиційний портфель.

I. Вступ. Об'єктивна необхідність системної пенсійної реформи зумовлена тим, що сучасна система пенсійного забезпечення України не відповідає сучасним соціально-економічним реаліям і суперечить основним принципам соціально-орієнтованої політики держави. У цьому зв'язку дедалі нагальнішою потребою стає не тільки державна, а й особиста відповідальність кожного за власну долю, і у цьому взаємозв'язку підвищення ролі недержавного пенсійного забезпечення як однієї з основних складових реформування системи пенсійного забезпечення в Україні є невідкладною.

Основні теоретичні засади покращення соціального забезпечення та реформування пенсійної системи, як його складової є предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених: П. Болле, М. Віннера, Е. Ендрюса, В. Мітчела, В. Роїка, М. Рутковські, С. Бандура, А. Бахмач, В. Гейця, В. Грушка, Б.Зайчука, Т. Кір'ян, Е. Лібанової, О. Макарової, В. Новікова, В. Понікарова, Ю. Привалова, А. Федоренка, В. Яценко та інших.

Визначаючи теоретичну та практичну цінність напрацьованих науково-теоретичних досліджень реформування пенсійного забезпечення, слід зазначити, що недостатньо вивченими залишаються проблеми організації та перспектив розвитку недержавного пенсійного страхування в сучасних умовах.

II. Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз діяльності недержавних пенсій-

них фондів за період їх запровадження та дослідження шляхів підвищення їх ефективності та поширення їх послуг серед населення в умовах кардинальної реформи вітчизняної пенсійної системи.

III. Результати. Нині діюча пенсійна система України, законодавчо окреслена у 2003-2004 роках, була викликана поєднанням ряду економічних, демографічних, виробничих і соціальних чинників: несприятливі демографічні тенденції, низька заробітна плата у сфері виробництва, ухилення від сплати податків значної частини громадян, недостатньо розвинутий фінансовим ринком України тощо. Все це вимагало негайного реформування існуючої солідарної системи на страхових засадах.

Проголошена в Україні пенсійна реформа передбачає запровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення, чинне місце в якій відведено недержавним пенсійним фондам. Як відмічає академік Е. Лібанова, найважливіші кроки, які слід зробити для реформування пенсійної системи – це «якнайскоріше створити умови для запровадження загальнообов'язкової накопичувальної складової і максимально прискорити розвиток недержавних пенсійних фондів» [1]. Недержавні пенсійні фонди – це нові інститути в економіці України. Відповідно до законодавства нашої держави вони можуть функціонувати у вигляді відкритих, корпоративних та професійних фондів. Функціонування їх має свої особливості: недержавна система пенсійних заощаджень розрахована на добровільну участь громадян; можливість участі у ній мають більш заможні верстви населення; накопичені фінансові ресурси є чинником підвищення добробуту громадян та економічного зростання країни.

З часу впровадження пенсійної реформи в Україні успішно функціонують 109 недержавних пенсійних фондів. Динаміка їх розвитку в Україні наведена у таблиці 1.

Як видно із таблиці 1 за період 2005-2010 рр. відбулося п'ятикратне зростання кількості недержавних пенсійних фондів, в основному за рахунок прискореного зростання відкритих

Таблиця 1

Динаміка розвитку недержавних пенсійних фондів України

Станом на	Внесено до Державного реєстру фінансових установ інформацію про НПФ			
	всього	Відкриті	корпоративні	професійні
01.01.2005	21	16	4	1
01.01.2006	54	42	8	4
01.01.2007	79	63	10	6
01.01.2008	96	75	13	8
01.01.2009	110	86	14	9
01.01.2010	109	85	14	9

Складено за даними Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [2]

НПФ. Так, якщо кількість корпоративних фондів зросла лише на 9, або на 3,5 рази, професійних на 8, то кількість відкритих недержавних пенсійних фондів за цей же період зростає з 16 до 85, або у 5,3 рази.

Загальний обсяг активів, сформованих пенсійними фондами станом на початок 2010 року становив 854,1 млн. грн. За 2009 рік порівняно з 2008 роком активи НПФ зросли на 245,7 млн.грн. (на 40,1%). Основні показники діяльності НПФ по областях наведені у таблиці 2 і дають можливість визначити лідерів серед діючих в Україні недержавних пенсійних фондів.

Так, у Києві зосереджено 70% усіх фондів, в Західному регіоні функціонує всього 8 НПФ (Львівська обл. – 4, Івано-Франківська обл. – 4), а в ряді областей (Вінницька, Волинська, За-

карпатська, Кіровоградська, Луганська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька та Чернігівська) до цього часу не створено жодного недержавного пенсійного фонду. Навіть в тих регіонах, де створені НПФ, вони розташовані в обласних центрах.

Рейтинг недержавних пенсійних фондів за розміром сформованих активів має такий вигляд (таблиця 3).

В таблиці 3 зафіксована перша десятка найбільших за розміром сформованих активів НПФ, перше місце в рейтингу яких займає корпоративний недержавний пенсійний фонд „Національного банку України”. Слід відмітити, що в переліку фондів, що наведені в таблиці 3, що лише два корпоративні, один професійний пенсійний фонд, а всі решта – відкриті пенсійні фонди.

Таблиця 2

Основні показники діяльності НПФ за 2009 рік по областях України

Області	Кількість НПФ	Загальна сума активів, тис.грн	Частка на ринку недержавних пенсійних фондів, %	Кількість учасників НПФ, тис. осіб
АР Крим	1	5132,1	0,60	3
Дніпропетровська	10	11274,5	1,32	32,1
Донецька	5	39273,5	4,60	9,4
Житомирська	1	-	-	-
Запорізька	1	66,8	0,01	0,1
Івано-Франківська	4	3578,09	0,42	4,2
Київ	77	787038	92,14	444
Львівська	4	5269,4	0,62	3,2
Одеська	1	116	0,01	0,4
Харківська	4	2331,3	0,27	0,7
Херсонська	1	45,5	0,01	0,019
В цілому по Україні	109	854125,19	100	497,1

Складено за даними Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [2]

Таблиця 3

Рейтинг НПФ за обсягом активів станом на початок 2010 року

Місце в рейтингу	Назва НПФ	Активи, тис.грн
1	КНПФ „Національного банку України”	290 428,21
2	НП „ВНПФ „Перший національний відкритий пенсійний фонд”	115 476,63
3	ППФ „Незалежної галузевої професійної спілки енергетиків України”	65 531,11
4	НП „НКПФ ВАТ „Укресімбанк”	40 051,39
5	ВНПФ „Україна”	31 280,40
6	НТ „ВНПФ „ІФД КапіталЪ”	21 861,10
7	НТ „ВНПФ „Європа”	21 176,48
8	НТ „ВНПФ „Соціальний стандарт”	16 085,67
9	НТ „ВНПФ „Автоальянс”	10 729,92
10	НПФ „Фармацевтичний”	9 317,58

Джерело: Національна Асоціація НПФ України та Адміністраторів України [3]

В Івано-Франківській області станом на 1 січня 2010 року діє 4 відкриті недержавні пенсійні фонди, з яких реально функціонуючими є 3.

Відповідно до Закону України „Про недержавне пенсійне забезпечення” (ст.47) до складу активів можуть бути включені: активи у грошових коштах, активи в цінних паперах, інші активи, не заборонені законодавством [4]. Метою інвестування пенсійних активів є, насамперед, збереження пенсійних заощаджень громадян, тому стратегія інвестування НПФ є більш консервативною, ніж в інших фінансових установах. Динаміка структури консолідованого інвестиційного портфеля недержавних пенсійних фондів за напрямками їх інвестування подано в таблиці 4.

Аналіз даних таблиці 4 свідчить про наступні тенденції у загальній структурі інвестиційного портфеля НПФ:

– частка корпоративних облігацій у консолідованому портфелі в абсолютному виразі збільшилась у порівнянні з 2008 роком з 138,6 до 162,4 млн. грн., а у відносному вираженні зменшилась з 22,6% до 18,93% відповідно;

– на банківських депозитах розміщено 343 млн. грн., або 39,98%, тоді як станом на кінець 2008 року – 344,4 млн. грн., або 56,3% відповідно;

– в консолідованому портфелі НПФ у 2009 році порівняно з 2008 роком дещо зменшилась частка акцій українських емітентів з 9% до 8,84%, проте в абсолютному вираженні їх розмір збільшився з 55,4 до 75,8 млн. грн. НПФ показали приріст вартості акцій як за рахунок додаткового інвестування, так і за рахунок зростання вартості самих акцій, що свідчить про початок позитивних зрушень на фондовому

ринку України;

– значно збільшився у консолідованому портфелі НПФ обсяг цінних паперів, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України з 21,9 млн. грн. у 2008 році до 141 млн. грн. у 2009 році (з 3,6% до 16,44%);

– продовжується тенденція зростання інвестування в банківські метали (станом на кінець 2009 року – 3,74%).

Динаміка структури інвестиційного портфеля недержавних пенсійних фондів Івано-Франківської області, що наведена у таблиці 5, свідчить про певні особливості інвестування в нашій області:

– інвестування активів в іпотечні цінні папери, об’єкти нерухомості, банківські метали не здійснюється;

– в 2009 проти 2008 року в консолідованому портфелі місцевих НПФ збільшилась частка акцій українських емітентів з 5,46% до 23,48%, а абсолютному вираженні їх розмір збільшився з 141,28 до 840,04 тис. грн.;

– частка корпоративних облігацій у консолідованому портфелі в зменшилась у порівнянні з 2008 роком з 11,68% до 2,37%, а в абсолютному вираженні зменшилась з 302,35 до 84,62 тис. грн.

Зростання пенсійних активів учасників недержавних пенсійних фондів відбувається в першу чергу за рахунок збільшення розміру пенсійних внесків, що сплачуються на користь учасників. Внески в недержавні пенсійні фонди сплачуються як фізичними особами на свою користь, так і юридичними особами-роботодавцями на користь своїх працівників.

Станом на початок 2010 року в Україні вкладниками недержавних пенсійних фондів

Таблиця 4

Структура інвестицій НПФ у 2006-2009 роках

№ п/п	Об’єкт інвестування	2006		2007		2008		2009	
		млн. грн	% до ВА	млн. грн	% до ВА	млн. грн	% до ВА	млн.грн	% до ВА
1.	Депозитні вклади	46,8	35,7	108,4	38,6	344,4	56,3	343,0	39,98
2.	Облігації	57,2	43,7	74,5	26,6	167,2	27,3	310,4	36,18
	- місцевих позик	1,4	1,1	4,1	1,5	6,7	1,1	7,0	0,81
	- ОВДП	2,1	1,6	3,6	1,3	21,9	3,6	141,0	16,44
	- вітчизняних підприємств-емітентів	53,7	41,0	66,8	23,8	138,6	22,6	162,4	18,93
3.	Акції вітчизняних підприємств	15,9	12,1	70,3	25,1	55,4	9,0	75,8	8,84
4.	Іпотечні цінні папери	0,02	0,02	0,7	0,2	0,4	0,1	0,4	0,05
5.	Об’єкти нерухомості	1,2	0,92	2,4	0,9	5,8	0,9	18,2	2,12
6.	Банк. метали	4,2	3,21	7,6	2,7	22,7	3,7	32,1	3,74
7.	Активи не заборонені законодавством	5,7	4,35	7,4	2,6	3,1	0,5	54,1	6,30
8.	Поточний рахунок	-	-	9,3	3,3	13,2	2,2	23,9	2,79
	Разом	131,02	100	280,6	100	612,2	100	857,9	100

Складено за даними Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [2]

Таблиця 5

Структура інвестицій НПФ Івано-Франківської області у 2007-2009 рр.

№ п/п	Об’єкт інвестування	Максимальний розмір інвестування пенсійних активів фонду	2007		2008		2009	
			тис. грн	% до ВА	тис. грн	% до ВА	тис. грн	% до ВА
1.	Депозитні вклади	40%	815,40	48,86	1818,93	70,27	2210,25	61,77
2.	Облігації							
	- місцевих позик	20%	178,50	10,70	140,04	5,41	70,18	1,96
	- ОВДП	50%	-	-	95	3,67	93,92	2,62
	- вітчизняних підприємств-емітентів	40%	224,55	13,46	302,35	11,68	84,62	2,37
3.	Акції вітчизняних підприємств	40%	405,96	24,33	141,28	5,46	840,04	23,48
4.	Іпотечні цінні папери	40%	-	-	-	-	-	-
5.	Об’єкти нерухомості	10%	-	-	-	-	-	-
6.	Банк. метали	10%	-	-	-	-	-	-
7.	Активи не заборонені законодавством	5%	5,4	0,32	84,13	3,25	162,20	4,53
8.	Поточний рахунок		38,93	2,33	6,76	0,26	116,88	3,27
	Разом		1668,74	100	2588,49	100	3578,09	100

Складено на основі звітів недержавних пенсійних фондів за 2007-2009 рр. [5,6]

було сплачено 754,6 млн. грн. пенсійних внесків, що на 29,5% більше, ніж на початок 2009 року. В Івано-Франківській області вкладниками на початок 2010 року було сплачено 3,32 млн. грн., що на 25,8% більше, ніж на початок 2009 року. Проте, слід зазначити, що в системі НПЗ серед вкладників спостерігається тенденція до скорочення або тимчасового припинення сплати внесків на користь своїх учасників, що спричинено нестабільною економічною ситуацією, викликану фінансово-економічною кризою 2008-2009 років.

Формування пенсійних активів недержавних пенсійних фондів здійснюється не лише за допомогою пенсійних внесків, а й за рахунок інвестиційного доходу від розміщення активів. Загальна вартість доходу отриманого від інвестування пенсійних активів станом на початок 2010 року склала 236,7 млн. грн., або 31,4% від суми залучених внесків і збільшилася протягом 2009 року на 149,8 млн. грн., або на 172,5% в порівнянні до попереднього року. Розмір інвестиційного доходу, одержаного недержавними пенсійними фондами Івано-Франківської області станом на початок 2010 року становив 1,01 млн.грн, що на 0,68 млн. грн. більше, ніж на початок 2009 року.

Кількісні показники діяльності недержавних пенсійних фондів включають також показники чисельності учасників і вкладників цих фінансових установ. На початок 2010 року

кількість учасників НПФ відповідно до укладених контрактів становила 497,1 тис. осіб, протягом 2009 року вона зросла на 14,6 тис. осіб, або на 3%.

Як і в попередні роки, станом на початок 2010 року серед вікових груп учасників НПФ більшість становили особи віком від 40 до 55 років (41,4%). Разом з тим слід відзначити зростання частки вікової групи 55 та більше років, яка становить 14,2%. Питома вага вікових груп учасників НПФ від 25 до 40 років та до 25 років протягом 2009 року складала відповідно 35,8% та 8,6%. В віковій групі до 25 років серед учасників НПФ переважали жінки, від 25 до 40 років та старше 55 років – чоловіки, а у віковій групі від 40 до 55 років чисельність чоловіків та жінок приблизно однакова.

Аналіз основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів, що зареєстровані в Івано-Франківській області (таблиця 6) свідчить про подвоєння у 2009 році пенсійних виплат (порівняно з 2008 р.) та про зростання чисельності осіб, які їх отримали або отримують.

Позитивна тенденція спостерігається в зростанні розміру отриманого інвестиційного доходу, який в недержавних пенсійних фондах, зареєстрованих в Івано-Франківській області протягом 2009 року зріс удвічі.

Таким чином, в діяльності недержавних пенсійних фондів, як свідчать дані таблиці 6, відмічається позитивна динаміка (збереження своїх

Таблиця 6

Динаміка основних показників недержавних пенсійних фондів, що зареєстровані в Івано-Франківській області

Показники	станом на 31.12.2008 р.	станом на 31.12.2009 р.	+/-	Темп приросту, %
Кількість НПФ	4	4	-	-
Кількість учасників, тис.осіб	4,17	4,22	0,05	1,20
Загальна кількість укладених контрактів, тис.шт	3,80	3,88	0,08	2,11
Загальні активи, тис.грн	2588,49	3578,09	989,60	38,23
Пенсійні внески, в т.ч.:	2634,76	3317,70	682,94	25,92
- від фізичних осіб	552,79	647,20	94,41	17,08
- від юридичних осіб	2081,97	2670,50	588,53	28,27
- від фізичних осіб-підприємців	-	-	-	-
Пенсійні виплати, тис.грн	130,60	402,00	271,40	207,81
Кількість осіб, що отримали/отримують пенсійні виплати, тис.грн	0,5	1,6	1,10	220,00
Сума інвестиційного доходу, тис.грн	336,16	1013,82	677,66	201,59
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, тис.грн	251,19	392,00	140,81	56,06

активів, зростання кількості учасників, укладених пенсійних контрактів та отриманих пенсійних внесків), однак, окремі показники мають незначний відсоток зростання, що є наслідком спаду основних економічних показників в результаті фінансово-економічної кризи 2008-2009 років, а саме: скорочення виробництва, зниження заробітної плати та рівня життя населення.

IV. Висновки. Недержавні пенсійні фонди займають чинне місце в структурі пенсійного забезпечення, мають певні особливості і функціонують в складних післякризових умовах з врахуванням ряду негативних чинників, серед яких: регіональна відмінність в доходах, низька активність населення в системі НПФ, недостатня інформованість та підірвана довіра громадян до діяльності фінансових інститутів, відсутність вітчизняного пенсійного ринку та недостатня фінансова підтримка з боку держави.

Незважаючи на такі негативні чинники, система недержавного пенсійного страхування має великі перспективи розвитку у зв'язку із здійсненням кардинальної реформи пенсійного забезпечення на страхових засадах, яка гарантуватиме людям у старості гідне життя.

УДК 657.466

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ З ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

У статті розглянуто соціальне значення податку на доходи фізичних осіб. Подано реформування податку, механізм надання податкової соціальної пільги. Запропоновано помірно-прогресивну шкалу оподаткування доходів фізичних осіб.

Ключові слова: податок на доходи фізичних осіб, граничний розмір доходу, заробітна плата, соціальна пільга.

I. Вступ. В Україні, де реформаційні процеси у багатьох сферах економіки не здійснювались роками, виникла нагальна необхідність у проведенні реформ у таких областях економіки, як комунальне господарство, енергетика, бюджетна сфера, пенсійне забезпечення тощо. У зазначених сферах і галузях соціально-економічного життя мають бути реалізовані сер-

1. Лібанова Е. Нам треба відмовитися від популізму у пенсійному забезпеченні // Пенсійний кур'єр. – 2011. –

2. Моніторинг системи недержавного пенсійного забезпечення у 2005 - 2009рр. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/viewpage.php?id=126&lang=ua>

3. Рейтинг недержавних пенсійних фондів за загальною сумою активів станом на 31.12.2009 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://napfa.ukrnet.biz/ua/suma_aktiviv/html

4. Про недержавне пенсійне забезпечення: закон України від 09.07.2003 №1057-IV [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15>

5. Річні звіти НТ «ВПФ «Прикарпаття» за 2007-2009 рр. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ufin.com.ua/zvitnist/npf/>

6. Річні звіти НТ «ВПФ «Соціальна перспектива» за 2007-2009 рр. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.acpo.com.ua/>

The state and directions of improving the functioning of non-state pension funds in Ukraine and Ivano-Frankivsk area in the after-the-crisis period have been considered in the article. The main indices of the performance have been analyzed and the directions of increasing the effectiveness of non-state pension funds' functioning in the conditions of cardinal reform of pension provision have been determined.

Остана О. М.

йозні програми. Особливо актуальним і важливим завданням з точки зору успішної реалізації в економіці України є податкова реформа.

Проблема податкової реформи не є новою, вона постійно дискутується у наукових колах, експертному середовищі, засобах масової інформації, серед пересічних громадян. Прийшов час здійснення у цій сфері серйозних новацій, які мають створити передумови для подальшого ефективного розвитку українського суспільства, модернізації економіки, утвердження нових пріоритетів соціально-економічного розвитку.

II. Постановка завдання. Податок на доходи фізичних осіб є досить важливим у податковій системі України. Одними з характерних особливостей є його значне соціально-економічне значення. Завданням дослідження є визначення соціальних наслідків справляння ПДФО з прийняття нового Податкового кодек-

су України.

III. Результати. Податки є невід'ємною частиною фінансового господарства держави. Вони є найважливішим джерелом формування доходів держави та невдоволення підприємств. Встановлення, розподіл, справляння і використання податків становлять одну із основних функцій держави. Протягом всієї історії людства держава прагне областити податками всіх громадян країни. При цьому платники податків використовують різні шляхи для того щоб уникнути податків або, принаймні, мінімізувати свої податкові платежі. Суть опору обумовлюється таким фактором як податковий тиск. Високі податки завжди викликають таку реакцію. Висока податкова ставка податку дискредитує сам податок, тобто виникає реакція щодо обходу законів, еміграції та контрабанди [3, с. 244].

Одним із ефективних фіскальних важелів для різних податкових систем є оподаткування фізичних осіб. Основною метою введення податку на доходи фізичних осіб є забезпечення надходжень та створення рівно напруженого податкового тиску на основі прямого визначення доходів платника податків.

Фундаментальні засади наукового підґрунтя теорій оподаткування доходів фізичних осіб закладено в працях найвідомішими світовими вченими економістами: К. Вікселем, Е. Ліндалем, А. Лаффером, Дж. Міллем, Дж. М. Кейнсом, Л. Штейном, Ф. Нітті, Е. Саксом, А. Вагнером, А. Соколовим та іншими. Не менш уваги цій тематиці приділяють і вітчизняні науковці: Л. М. Демиденко, І. В. Уголкін, І. Л. Чугунов, Н. Б. Фролов, Т. Р. Яроцька, В. Г. Корнус, В. П. Кодацький, Т. С. Сухорукова, О. Р. Квасовський, А. М. Соколовська, В. М. Мельник та інші. Слід відмітити, що питання в основному розглядаються більшою мірою на теоретичному рівні, ніж на практичному, але слід підкреслити, що автори наукової літератури зробили вагомий внесок в удосконалення оподаткування доходів фізичних осіб.

В Україні податок з доходів фізичних осіб (до 01.01.2004 р. – прибутковий податок з громадян) має досить стабільну законодавчу базу – із 1992 р. він регулювався Декретом Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян», а з 1 січня 2004 р. – Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» [4, с. 140].

З 1 січня 2011 року набирає чинності Розділ IV Податкового кодексу України (далі-Кодекс),

яким необхідно керуватись суб'єктам господарювання при справлянні податку на доходи фізичних осіб. Слід зазначити, що базова ставка податку залишилась без змін і складає 15%. Якщо, загальна сума отриманих платником податку у звітному податковому місяці доходів, перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, ставка податку становитиме 17% суми перевищення з урахуванням податку сплаченого за ставкою 15%. Для доходів, перелічених у пунктах 167.2 – 167.4 статті 167 Кодексу, визначені ставки у розмірі – 5%, 30% та 10% відповідно [1, с. 253-254].

Важливу соціальну роль для фізичних осіб відіграє податкова соціальна пільга. До останньої включаються фактично здійснені протягом звітного податкового року платником податку витрати, підтверджені відповідними платіжними та розрахунковими документами, зокрема квитанціями, фіскальними або товарними чеками, прибутковими касовими ордерами, копіями договорів, що ідентифікують продавця товарів (робіт, послуг) і їх покупця (отримувача). У зазначених документах обов'язково повинно бути відображено вартість таких товарів, робіт чи послуг, а також строк їх продажу, виконання чи надання.

Кожен платник податку з доходів фізичних осіб (ПДФО) має право на використання податкової соціальної пільги (ПСП) для зменшення суми, з якої нараховується ПДФО (база оподаткування) при виконанні ряду вимог. Такими вимогами є:

1. Величина доходу у вигляді заробітної плати.

2. Особливий соціальний стан.

3. Наявність присвоєних категорій та звань.

Податкова соціальна пільга (ПСП) – сума, на яку платник податку з доходів фізичних осіб має зменшити суму свого загального місячного оподаткованого доходу, отримуваного з джерел на території України від одного працедавця у вигляді заробітної плати.

Розмір податкової соціальної пільги у 2011 році:

1. 470,50 грн. – для будь-якого платника податку, який має право користування пільгою (941 грн. x 50 %);

2. 705,75 грн. – для категорії громадян, які мають право на застосування пільги у розмірі 150 відсотків ПСП (470,50 грн. x 150 %);

3. 941 грн. – для категорії громадян, які мають право на застосування пільги у розмірі 200 відсотків ПСП (470,50 грн. x 200 %).

Податкова соціальна пільга дорівнює 50 % розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку.

Податкова соціальна пільга застосовується до доходу, нарахованого на користь платника податку протягом звітного податкового місяця як заробітна плата (інші прирівняні до неї відповідно до законодавства виплати, компенсації та винагороди), якщо його розмір не перевищує суми, що дорівнює розміру місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень.

3487 гривень. Найнижчий рівень зафіксовано у Тернопільській області, де середня зарплата становить 1685 грн. на місяць.

Тобто громадяни України, які отримують дохід вищий за 1320 грн. на місяць (що на 1029 гривень менше, ніж середня зарплата по Україні) не мають права на податкову соціальну пільгу. Це є негативним соціальним наслідком прийняття такого розміру граничного доходу за новим Податковим кодексом, що позбавляє права громадян з середнім рівнем доходу навіть на найнижчий розмір пільги (50%).

Якщо ж ця особа є інвалідом, вдівцем, має багато неповнолітніх дітей, ця пільга збільшується. Але як правило, вона становить від 50 до 100% мінімальної зарплати.

Механізм справляння ПДФО не забезпечив рівномірного навантаження на доходи різних

Таблиця 1

Податкова соціальна пільга у 2004 – 2011 роках

Рік	Граничний розмір доходу, який дає право на отримання податкової соціальної пільги, грн.*	Мінімальна зарплата, грн.	Розмір пільги, %	Сума податкової соціальної пільги, грн..		
				100 % для будь-якого платника податку	150 % для осіб, визначених у пп. 169.1.3 ПК	200 % для осіб, визначених у пп. 169.1.4 ПК
2004	540,00	205	30	61,50	92,25	123,00
2005	630,00	262	50	131,00	196,50	262,00
2006	680,00	350	50	175,00	262,50	350,00
2007	740,00	400	50	200,00	300,00	400,00
2008	890,00	515	50	257,50	386,25	515,00
2009	940,00	605	50	302,50	453,75	605,00
2010	1220,00	869	50	434,50	651,75	869,00
2011	1320,00	941	50	470,50	705,75	941,00

З таблиці 1 ми бачимо на яку суму ПСП можуть розраховувати громадяни України у 2011 році, якщо розмір їхнього граничного доходу не перевищує 1320 грн. за місяць. Середня зарплата по Україні за 2010 рік становить 2350 грн. за місяць. Причому її рівень не є однаковий по регіонах України. Найвищий рівень зареєстровано у Києві, де середня зарплата становить

верств населення, в результаті чого 95 % податку надходить від громадян з доходами в розмірі до 1200 грн. на місяць.

Новий Податковий кодекс зберігає діючі і формує нові перекося у податковій системі, роблячи її ще більш несправедливою, і найбільшою мірою ця несправедливість торкається середнього класу.

Реальному зниженню рівня оподаткування громадян із відносно низькими та середніми доходами (інакше кажучи, формуванню середнього класу) сприяло б не скасування проміжної (15%) та максимальної (30%) податкових ставок, а введення прогресивної, але з поміркованою шкалою податкових ставок систему оподаткування доходів фізичних осіб: для цього ставку податку з доходів фізичних осіб, які менші від двох мінімальних заробітних плат (МПЗ), необхідно зменшити до 10 %, з доходів від 2 до 4 МПЗ – до 13 %, що відповідає рівню 2004-2006 рр., і зберегти ставку 15 %, що діє з 2007 р. для оподаткування доходів працівників у межах 4-8 МПЗ, збільшити до 20% – з доходів від 8 до 15 МПЗ і до 25% більше 15 МПЗ. В результаті пропонується максимальна ставка відрізнятиметься від мінімальної в 2,5, а від чинної ставки – в 1,67 рази [6]. Для реалізації процесу вдосконалення справляння податку на доходи фізичних осіб необхідним є застосування таких принципів оподаткування:

- підвищити рівень мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму до їх реально-го розміру, які б відповідали реальним мінімальним потребам для існування;
- забезпечення помірно-прогресивного оподаткування доходів громадян;
- прогресивна система оподаткування доходів фізичних осіб має бути розрахована таким чином, щоб враховувати реальний діапазон доходів громадян.

IV. Висновки. Пільгова політика не забезпечує соціальне регулювання і підтримку громадян із низьким і середнім рівнем доходу, а призводить до соціального розшарування і зростання напруженості у суспільстві. Систе-

ма оподаткування доходів фізичних осіб повинна, крім фіскальної (мобілізація фінансових ресурсів до бюджетів), виконувати регулюючу функцію (підвищення рівня соціальної захищеності найбільш вразливих верств населення за рахунок багатшої частини суспільства). Для цього необхідно запровадити помірно прогресивну шкалу ставок податку на доходи фізичних осіб, наблизити граничний рівень доходу до середньої заробітної плати по Україні. Проте, верхня межа ставок ПДФО не повинна ліквідувати у громадян з помірно високим рівнем доходів стимули щодо збільшення їх капіталу.

1. Податковий Кодекс України: текст відповідає офіц. станом на 1 січня 2011 р. – К.: Національний книжковий проект, 2011. – 512 с.

2. Закон України "Про податок з доходів фізичних осіб" від 22 травня 2003 р. № 889-IV // Урядовий кур'єр. – 2003. – №127. – С.

3. Пономарьова Т. Ю. Податок з доходів фізичних осіб: переваги і недоліки. / Т. Ю. Пономарьова // Науковий вісник. – 2004. – вип. 14.7. – С. 244.

4. Римарська Н. І., Наконечний А. Я. Реформування порядку оподаткування доходів фізичних осіб та їх значення в наповненні бюджету України. / Н. І. Римарська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.4. – С. 140.

5. Валігура В. Соціально-економічне підґрунтя ефективності податкових реформ. / В. Валігура // Вісник ТНЕУ – 2009. – № 1. – С. 96-104.

6. Коцюбальський П. П. Вдосконалення механізму справляння податку з доходів фізичних осіб. [Електронний курс] / П. П. Коцюбальський [та ін.] Режим доступу: <http://udau.edu.ua/library.php?pid=1097>.

It is considered the social value of tax on the profits of physical persons; it is given the reformation of tax, mechanism of grant of tax social deduction. It is offered moderato progressive scale of physical persons' profits taxation.

Пилипів М. І.

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ВІДПОВІДНО ДО ПОТРЕБ КЛІЄНТІВ

У статті розкрито наслідки світової економічної кризи у діяльності комерційних банків. Досліджено важливість облікового забезпечення процесу здійснення банківських послуг. Наведена класифікація банківських послуг, які надаються відповідно до потреб клієнтів.

Ключові слова: комерційні банки, банківські послуги, облікове забезпечення, клієнти банку, кредити, депозити.

I. Вступ. Економічний розвиток нашої країни в умовах світової фінансової кризи безпосередньо залежить від стану банківської системи. В той же час від успішного розвитку економіки в сучасних умовах залежать нові можливості комерційних банків щодо створення ними ринку банківських послуг.

Оскільки в своїй діяльності банки приділяють все більше уваги наданню клієнтам послуг,

тому важливим питанням є удосконалення їх облікового забезпечення.

Проблеми бухгалтерського обліку банківських операцій досліджували в своїх працях такі вітчизняні вчені: О. Д. Васирик, О. В. Васюренко, А. М. Герасимович, С. Ф. Голов, М. І. Горбаток, Н. В. Гордополова, В. М. Івахненко, Л. М. Кіндрацька, Г. Г. Кірейцев, І. Міщенко, Є. В. Мних, І. М. Парасій-Вергуненко, А. А. Пересада, Л. О. Примостка, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук, В. В. Сопко, В. М. Суторміна, Р. І. Тиркало, М. Г. Чумаченко, В. Г. Швець, В. А. Ющенко та інші. Водночас, питання облікового забезпечення банківських послуг, які надаються клієнтам по місцях їх виникнення вимагають подальших досліджень.

II. Постановка завдання. Мета статті є дослідження адекватних потребам клієнтів банківських послуг та їх облікового забезпечення.

III. Результати. Світова економічна криза призвела до погіршення економічної ситуації в Україні, тому внаслідок зменшення зовнішнього і внутрішнього попиту відбулося істотне зниження обсягів виробництва у всіх основних секторах економіки, крім сільського господарства. Це призвело до падіння ВВП у 2009 році на 15,1% в порівнянні з 2008 роком.

У 2009 році спостерігалось зростання співвідношення загальних активів банків (нескоригованих на резерви під активні операції) до ВВП, яке на 01.01.2010 р. становило 109,5% (на 01.01.2009 р. – 102,7%).

Водночас співвідношення активів банків до ВВП зменшилось до 96,2% (на 01.01.2009 р. – 97,7%), зобов'язань до ВВП – до 83,6% (на 01.01.2009 р. – 85,1%).

За умов зменшення попиту значно погіршився фінансовий стан підприємств та організацій України, які закінчили рік зі збитками у сумі 31,6 млрд. грн. Найбільших збитків зазнали фінансові установи України (37,6 млрд. грн.), у тому числі банки – 28,0 млрд. грн.

Протягом 2010-2009 років ресурсна база банків скоротилася внаслідок ускладнення доступу до міжнародних ринків капіталу та значного відпливу коштів з рахунків клієнтів.

Так, обсяги депозитних коштів на банківських рахунках за 2009 рік зменшилися на 6,9%, або на 24,8 млрд. грн., і становили 335,0 млрд. грн., незважаючи на підвищення банками процентних ставок за депозитами у національній валюті – до 15,3% річних, в іноземній – на 1,4 до 10,0% річних.

Основна відмінність депозитів від попередніх років полягає у зміні їх структури, яка характеризувалася поступовим зростанням частки іноземної валюти.

Також має місце зменшення кредитної активності банків України, яке зумовлено вирішенням питань щодо заборгованості за проблемними кредитами, зокрема, їх продажем та реструктуризацією. Так, залишки заборгованості за кредитами, наданими в економіку, за рік скоротилися на 1,5%, або на 10,7 млрд. грн. – до 723,3 млрд. грн. Частка заборгованості за кредитами в іноземній валюті на кінець 2009 року становила 50,8% (на кінець 2008 року – 59,1%).

Слід зазначити, що протягом двох останніх років у розвитку кредитування в Україні є значні зміни. Так, після різкого зростання їх протягом 2004-2008 років у наступні два роки відбувається поступове уповільнення темпів зростання кредитування у річному обчисленні (зі 172,0 у грудні 2008 року до 107,6% у листопаді 2009 року), і за підсумками року вперше було зафіксовано зменшення залишків за кредитами, які надані резидентам – на 1,5% – до 723,3 млрд.

У структурі загальних активів питома вага кредитів становила 74,6% (на 01.01.2009 р. – 81,4%), високоліквідних активів – 9,6% (на 01.01.2009 р. – 8,2%), вкладень у цінні папери – 3,9% (на 01.01.2009 р. – 4,2%), основних засобів та нематеріальних активів – 3,9% (на 01.01.2009 р. – 4%), інших активів – 8,0% (на 01.01.2009 р. – 2,2%).

За 2009 рік відбулося зростання обсягів негативно класифікованих кредитних операцій у 3,3 раза, а їх частка в загальному обсязі кредитної заборгованості збільшилася з 3,8 до 13,1%. станом на 01.01.2010 р.

У 2010 рік відбулось незначне збільшення кредитних вкладень банків України в порівнянні з попереднім роком. Так, обсяг кредитів, які надані банками для суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб, за рік збільшився на 1,41 % і на 01.01.2011 р. становив 757,891 млрд. грн., з них переважали кредити надані суб'єктам господарювання [1].

На фінансову стабільність банків великий вплив має формування резервів на покриття можливих втрат від активних операцій. Так, звітному році покращилась ситуація із формуванням резервів. Зокрема, обсяг сформованих резервів збільшився на 29,3 млн. грн., або на

23,9%, і на 01.01.2011 р. становив 151,731 млрд грн. [1].

Основною причиною уповільнення темпів стало зменшення ресурсної бази інших депозитних корпорацій (банків) унаслідок продовження впливу коштів з банківської системи та обмеженого доступу до зовнішнього фінансування.

Починаючи з 2010 року, спостерігається щомісячний приріст кредитних коштів виключно за рахунок зростання кредитів, наданих сектору нефінансових корпорацій у національній валюті. Проте темпи їх зростання були незначними.

При цьому більш вищими є темпи зростання обсягів депозитів на міжбанківському ринку в іноземній валюті, ніж темпи зростання у національній валюті. Це пояснювалось тим, що банки мають більшу потребу в додаткових коштах в іноземній валюті для обслуговування договорів щодо залучення коштів за кордоном.

Отже, наслідки економічної кризи проявляються у зменшенні ділової активності банків, їх ресурсної бази регулятивного капіталу, а також у зменшенні обсягів кредитування корпорацій (особливо у національній валюті) при скороченні кредитування населення (зокрема, в іноземній валюті).

Успішна діяльність банків в ринковому середовищі передбачає керівництво інтересами як засновників банку, держави, так і клієнтів. Фокус таких інтересів направлений на одержання банком прибутку. Це вимагає управління ризиками, які виникають при наданні послуг відповідно до потреб клієнтів.

Слід зазначити, що мають місце особливості ведення обліку в банках, зумовлені змістом банківських операцій шляхом поєднання кількісного та якісного їх відображення.

КЛАСИФІКАЦІЯ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

Ознаки класифікації	Найменування послуг
Відповідно до специфіки банківської діяльності	Специфічні послуги Неспецифічні послуги
Суб'єкти одержання послуг	Юридичні особи Фізичні особи
Засіб формування і розміщення ресурсів банку	Активні операції Пасивні операції
Плата за надання послуг	Платні послуги Безкоштовні послуги
Зв'язок із рухом матеріального продукту	Пов'язані послуги Чисті послуги

Облікове забезпечення процесу здійснення банківських послуг пов'язане із:

– чітким розподілом прав та обов'язків працівників банківських установ згідно із посадовою інструкцією;

– документуванням кожної господарської операції з метою формування повної, своєчасної і достовірної інформації;

– виконанням банками економічних нормативів і покладених на них функцій кредитно-розрахункової установи;

– формуванням системи контролю за наявністю і рухом майна банку, використанням матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, зберіганням грошових і матеріальних цінностей, за правильним використанням власних і залучених коштів, а також за правильністю інших операцій;

– зберігання інформації про всі операції, складання звітів, передання звітних даних у разі необхідності уряду, фінансовим, податковим та іншим контролюючим органам.

Виконання зазначених вище вимог щодо наповнення облікового процесу дає можливість формувати необхідну інформацію з метою надання нових банківських послуг.

Слід зазначити, що діапазон послуг, який надає сучасний комерційний банк є досить широким і поєднує депозитно-позикові, інвестиційно-консультаційні та інші, які наведено в табл. 1.

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» банк - це юридична особа, що має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати всю сукупність банківських операцій із залучення (у вигляді депозитів під відповідні відсотки) грошових коштів фізичних і юридичних осіб, розміщення цих коштів від свого імені, на власних умовах та на власний

Таблиця 1

ризик, а також відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [2].

Показники, які характеризують банківську систему України за період 01.01.2005–01.01.2011 рр. наведено у табл. 2.

рення мережі банківських установ, а й відмовитися від дворівневої системи і перейти до однорівневої. Подібна точка зору не знаходить підтримки з боку фахівців банківської справи, вчених, практиків. Централізовану банківську

Таблиця 2

Характеристика банківської системи України за 2005-2010 рр. [3]

Показники	Дата						
	01.01.2005	01.01.2006	01.01.2007	01.01.2008	01.01.2009	2010	
						01.01	01.12
Кількість зареєстрованих банків	181	186	193	198	198	197	195
Виключено з Державного реєстру банків	4	1	6	1	7	16	5
Кількість банків, що знаходиться у стадії ліквідації	20	20	19	19	13	14	19
Кількість банків, що мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій	160	165	170	175	184	182	175
з них: з іноземним капіталом	19	23	35	47	53	51	53
у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	7	9	13	17	17	18	20
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	9.6	19.5	27.6	35.0	36.7	35.8	39.1
АКТИВИ							
Активи банків	134348	213878	340179	599396	926086	880302	942280
Загальні активи (не скориговані на резерви під активні операції)	141497	223024	353086	619004	973332	1001626	1093273
Готівкові кошти тієї банківські метали	5622	7628	11430	18313	20668	21725	25266
Кошти в Національному банку України	8305	17382	15280	19120	18768	23337	27071
Кореспондентські рахунки, що відкриті в інших банках	9921	11589	18535	26293	40406	51323	62815
Кредити надані	96945	156268	268294	485368	792244	747348	757891
з них:							
кредити, що надані суб'єктам господарської діяльності	72875	109020	167661	276184	472584	474991	502752
кредити надані фізичним особам	14599	33156	77755	153633	268857	222538	191197
Довгострокові кредити	45531	86227	157224	291963	507715	441778	420194
з них: довгострокові кредити суб'єктам господарювання	34693	58528	90576	156355	266204	244412	258408

Аналіз структури свідчить про скорочення кількості банків в основному за рахунок підвищення вимог до реєстрації і ліцензування банківської діяльності, а також злиття, реорганізації банків.

Посилаючись на те, що протягом останніх років загальна кількість комерційних банків в Україні зменшується, деякі економісти пропонують не лише призупинити подальше розши-

систему ринкове середовище не сприйме [5, с. 73].

IV. Висновки. Отже, подальше зміцнення банківської системи України, пов'язане із наповненням облікового процесу з метою формування необхідної інформації для надання нових банківських послуг у відповідності до вимог клієнтів.

1. Річний звіт Національного банку за 2009 рік [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/publication/an_gpr/A_report_2009.pdf

2. Косова Т. Д., Циганов О. Р. Банківські операції: [навчальний посібник]; Косова Т. Д., Циганов О. Р. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 372 с.

3. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121-III // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. – Вип. 1. – С. 3–47.

4. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/bank_supervision/dynamics.htm

5. Фінансово-кредитні відносини в АПК: [наукове видання]; за ред. ред. академіка УААН П. Т. Саблука, чл.-кор. УААН М. Я. Дем'яненка. – К.: Ін-т аграрної економіки, УААН, 1996. – 284 с.

This article examines the consequences of world economic crisis in the activity of commercial banks. It explores the importance of accounting process in carrying out bank services. It also provides the classification of bank services, which are tailored according to clients needs.

Івасишин М. О.

БЮДЖЕТУВАННЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ГАЗОТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті обґрунтовано місце бюджетування в системі управління витратами газотранспортних підприємств. Досліджено важливість бюджетування як складової управлінського обліку, пов'язаної із формуванням інформації для досягнення поставленої мети. Проведено оцінку та аналіз можливих результатів діяльності структурних підрозділів (центрів відповідальності) від впровадження бюджетування.

Ключові слова: бюджетування, управлінські рішення, газотранспортні підприємства, система управління, витрати, доходи, центри відповідальності.

І. Вступ. Розвиток ринкових відносин в сучасних умовах обумовив об'єктивну необхідність впровадження бюджетування, без якого неможливо здійснювати ефективне управління діяльністю газотранспортних підприємств, і яке все в більшій мірі залежить від рівня інформаційного забезпечення його структурних підрозділів.

З позиції газотранспортного підприємства як суб'єкта, що здійснює виробництво і реалізацію транспортних послуг, бюджетування дає можливість зрозуміти, де, коли і як на підприємстві будуть здійснюватись такі господарські процеси і які саме ресурси є необхідними для досягнення поставлених цілей.

Це пояснюється тим, що в умовах ринку підприємства мають самі визначати потребу у необхідних ресурсах на відміну від радянського періоду, коли такі планові показники доводились «зверху».

Процес бюджетування, на відміну від процесу планування в минулих періодах, не є таким розтягнутим у часі, як останній, що робить його придатним для прийняття оперативних управлінських рішень.

Газотранспортні підприємства, які мають складну виробничу структуру, відчувають велику потребу в забезпеченні менеджерів різних ієрархічних рівнів управління оперативною, аналітичною інформацією. Одержання такої інформації, яка необхідна для прийняття дієвих рішень, забезпечується веденням управлінського обліку.

Бюджетування являється складовою частиною управлінського обліку, так як пов'язане із формуванням інформації для досягнення цілей діяльності підприємства, про очікувані витрати, доходи, прибуток, активи і зобов'язання і аналізом їх виконання [1, 57]. Тому впровадження бюджетування повинно сприяти ефективному функціонуванню газотранспортних підприємств.

Значний вклад в розвиток цього напрямку обліку внесли вітчизняні дослідники: Білуха М. Т., Бородкін О. С., Бутинець Ф. Ф., Валуєв Б. І., Герасимович А. М., Голов С. Ф., Гуцайлюк З. В., Єфіменко В. І., Завгородній В. П., Кірейцев Г. Г., Кужельний М. В., Лінник В. Г., Литвин Б. М., Пушкар М. С., Сопко В. В. та інші.

Іноземні дослідники внесли також великий вклад в вирішення проблем бюджетування і, пов'язаних з ними питань управлінського обліку, зокрема: К. Друрі, Р. Вандер Віл, Б. Нідлз, Р. Мюллендорф, Т. Скоун, А. Яругова і інші.

Проте питання ефективної організації бюджетування як складової на газотранспортних

підприємствах в сучасних умовах розвитку ринкових відносин розкриті недостатньо та потребують додаткового дослідження, що і обумовило вибір теми та її актуальність.

II. Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження важливості бюджетування для забезпечення більш ефективного використання ресурсів з метою прийняття рішень, оцінки та аналізу результатів діяльності структурних підрозділів (центрів відповідальності) газотранспортних підприємств, реалізації стратегічних цілей.

III. Результати. Теорія управлінського обліку передбачає застосування терміну «бюджет», який відповідає поняттю «план», що в перекладі від старонорманського бюджет «budget» означає «сумка», або «гаманець» [2, с. 202].

Звідси, бюджет являє собою створений за певними правилами фінансовий план, який пояснює майбутні операції й оцінює очікуваний напрям дій для досягнення оперативних та стратегічних цілей підприємства.

Оскільки бюджет являє собою плановий документ встановленої форми із відповідною структурою статей на визначений період часу, тому доцільно, щоб форми бюджетів співпадали із бухгалтерськими звітами з метою підвищення ефективності контролю за їх виконанням [3, с. 256].

Можна стверджувати, що бюджет являє собою не тільки кількісне відображення плану, але й інструмент координування та контролю за його виконання з метою виявлення відхилень фактичними і плановими показниками та встановлення причин їх виникнення, що дозволить їх коригувати.

Складання бюджетів передбачає реалізацію таких стратегічних цілей:

1. Розробку концепції ведення бізнесу:

– планування фінансово-господарської діяльності підприємств на визначений період;

– оптимізацію витрат і прибутку підприємств;

– координацію – узгодженість діяльності різних структурних підрозділів підприємства.

2. Комунікацію – доведення бюджетів до відома керівників різних рівнів.

3. Мотивацію керівників структурних підрозділів на місцях для досягнення цілей підприємства.

4. Контроль і оцінка ефективності роботи структурних підрозділів центрів відповідальності шляхом порівняння фактичних витрат із нормативними.

5. Виявлення потреби у грошових ресурсах і оптимізація грошових потоків [4, с. 21].

З огляду на те, що бюджетування – процес планування майбутніх операцій підприємства та оформлення його результатів у вигляді системи бюджетів [5, с. 340], передбачено включення до системи бюджетів не тільки планових, але й фактичних показників; оцінку та аналіз результатів діяльності підприємств, що використовуються для подальшого планування і контролю як поточних завдань, так і коригування стратегічних цілей.

Процес бюджетування діяльності газотранспортних підприємств наглядно наведено у вигляді схеми на рис. 1.

Таке бачення процесу відповідає його суті, як системи яка охоплює всі сторони діяльності газотранспортних підприємств шляхом розробки, реалізації та аналізу виконання бюджетів, здійснення оперативного контролю за виявленням відхилень фактичних показників від планових та коригуючи заходів для досягнення поставлених цілей.

Ми абсолютно згодні із твердженнями вчених, що ефективність інформаційного забезпе-

Рис. 1. Схема процесу бюджетування діяльності газотранспортних підприємств

чення управління підприємством підвищується, якщо на ньому діє бюджетування у взаємозв'язку з обліком по центрах відповідальності і нормативним методом обліку витрат [1, 57].

Необхідно зазначити, що бюджети структурних підрозділів, які виділені як центри відповідальності, є деталізацією бюджету більш високого рівня, яким є зведений бюджет, дають можливість бачити обсяг і склад витрат та покриття їх фінансовими ресурсами.

В основі складання бюджетів лежить аналіз минулої облікової та не облікової інформації, прогнозні дані про кон'юнктуру ринку, науково-технічні розробки.

Система бюджетування газотранспортних підприємств включає в себе:

– систему бюджетів діяльності структурних підрозділів (центрів відповідальності), яка залежить від виду діяльності, організації виробництва технологічного циклу, розміру такої одиниці та різноманітності внутрішньогосподарських зв'язків у виробничій та соціальних сферах;

– систему загального (зведеного) бюджету підприємства в цілому.

Кожна із систем передбачає формування бюджетів відповідної структури, відповідальність посадових осіб та окремих виконавців за виконання бюджетів; процеси погодження, затвердження та контролю за їх виконанням.

Тобто питання щодо бюджетування тісно пов'язане із організацією управлінського обліку по центрах відповідальності щодо делегування повноважень в частині складання бюджетів, в які повинні включатись тільки ті витрати, які підконтрольні менеджерам та закріплення відповідальності за їх виконання.

На газотранспортних підприємствах центри відповідальності визначають в формі центрів витрат, центрів доходів, центрів прибутку, центрів інвестицій та центрів бухгалтерського обліку.

Тому в процесі формування бюджетів структурних підрозділів відповідальні особи, які визначається наказом керівника підприємства, мають представити до відповідних служб апарату управління підприємством бюджети для їх погодження і затвердження у встановлених формах.

Впровадження гнучкої системи бюджетування на газотранспортних підприємствах регламентується Положенням про порядок формування та контролю виконання бюджету (надалі Положення).

Тобто, у такому нормативному документі розкрито основну мету, принципи, форми бюджетування, бюджетні зв'язки між підрозділами та встановлені єдині методологічні аспекти бюджетування підприємств.

Крім того, у Положенні визначаються строки, періодичність складання бюджетів, відповідальність посадових осіб за виконання бюджетних показників структурних підрозділів і зведеного бюджету та за прийняття управлінських рішень.

Процес бюджетування можна умовно розділити на дві частини: підготовку операційного бюджету та підготовку фінансового бюджету.

В свою чергу до складу операційного бюджету входять такі бюджети:

1. бюджет продажу;
2. бюджет виробництва;
3. бюджет закупівлі матеріально-технічних ресурсів;
4. бюджет матеріальних витрат;
5. бюджет витрат на оплату праці;
6. бюджет інших виробничих витрат;
7. бюджет адміністративних витрат;
8. бюджет витрат інших видів діяльності;
9. Бюджет прибутків та збитків.

Формування фінансового бюджету передбачає складання таких бюджетів як інвестиційний, грошових коштів та прогнозного балансу.

Складання бюджету по руху грошових коштів, який є одним із самих важких і складних кроків бюджетування. Основою для його складання є бюджет продажу. Поступлення коштів від основної діяльності розраховують із врахуванням змін дебіторської заборгованості, а їх витрати – із врахуванням змін в кредиторській заборгованості.

Окремо розраховують витрати і доходи від інших видів діяльності. Бюджет прибутків і збитків, який є аналогом форми № 2 Звіту про фінансові результати обов'язкової фінансової звітності, показує, які доходи отримає підприємство за звітний період і якими будуть понесені по цьому витрати.

Узагальнюючою, основною бюджетною формою в системі бюджетування є зведений бюджет, який складається з доходної та видаткової частини шляхом об'єднання та сумування бюджетів різних структурних підрозділів газотранспортного підприємства. Оптимальним бюджетом є такий бюджет, в якому доходна частина дорівнює видатковій.

Якщо в результаті складання бюджету виникнуть проблеми, тоді керівництвом коригу-

ються плани дій підприємства в цілому та його окремих структурних підрозділів, вносяться зміни до зведеного бюджету та проводиться аналіз впливу планових показників підприємства на його фінансовий стан.

Оптимізація моделі зведеного бюджету на рівні газотранспортних підприємств здійснюється на підставі оцінки техніко-економічних

показників ефективності їх діяльності, оптимізації грошових потоків та визначення пріоритетності інвестиційних програм їх розвитку.

Нами запропоновано алгоритм побудови оптимальної моделі зведеного бюджету для газотранспортних підприємств, який наведено на рис. 2.

Контроль за виконанням бюджетів передбачає відстеження процесу виконання бюджетів

Рис. 2. Алгоритм побудови оптимальної моделі зведеного бюджету для газотранспортних підприємств

відповідальними особами за структурними підрозділами (центрами відповідальності), проведення аналізу показників та підготовку управлінських рішень.

При виявленні відхилень між фактичними показниками і бюджетними виникає потреба у їх коригуванні, або у перегляді відповідних бюджетів, якщо результати контролю свідчать, що виконати їх неможливо для досягнення запланованих цілей.

Постійне порівняння показників бюджетів із фактичними буде сприяти зменшенню негативних тенденцій та збільшенню позитивних.

Розробка бюджетів у кожному структурному підрозділі (центрів відповідальності) й на підприємстві в цілому забезпечує здійснення контролю за відхиленнями фактичних показників від бюджетних. Такий підхід дає можливість підвищити зацікавленість керівників структурних підрозділів підприємства в зниженні витрат і передбачає матеріальну відповідальність за їх перевитрати.

За організацію і якісний рівень бюджетування діяльності на підприємствах мають нести відповідальність планово-економічні відділи разом із фінансовим. Для цього вони повинні:

1. Здійснювати підготовку бюджетів дуже швидко і якісно як по змісту, так і в тому обсязі, який необхідний менеджерам газотранспортних підприємств для прийняття оперативних рішень;

2. Стати тими структурними підрозділами, які будуть здійснювати координацію діяльності всіх інших підрозділів і перейти від вертикального управління до вертикально-горизонтального;

3. Нести відповідальність за підготовку всіх бюджетних форм, які необхідні для запрова-

дження системи бюджетування. Остання виступаючи дієвим інструментом контролю за витратами призведе до їх зменшення.

IV. Висновки. Таким чином, на сучасному етапі ринкових перетворень підвищення ефективності використання ресурсів газотранспортними підприємствами, пов'язане із впровадженням та ефективним функціонуванням бюджетування, яке здатне забезпечити менеджмент структурних підрозділів (центрів відповідальності) оперативною, аналітичною інформацією для досягнення стратегічних цілей.

1. Каверина О. Д. Организация бюджетирования на предприятии / О. Д. Каверина // Бухгалтерский учёт. – 2003. – № 11. – С. 57-60.

2. Добровський В. М. Управлінський облік : [навч. посіб.] / Добровський В. М., Гнилицька Л. В., Коршикова Р. С.; за ред. В. М. Добровського. – К. : КНЕУ, 2005. – 278 с.

3. Пилипів Н. І. Організація бюджетування на підприємствах нафтогазової промисловості / Н. І. Пилипів // Економіка і ринок : облік, аналіз, контроль. – Вип. 11 / За ред. І. Д. Фаріона. – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – С. 255-261.

4. Федосова Г. Бюджетирование как процесс планирования движения ресурсов / Г. Федосова // Финансовая консультация. – 2004. – № 5. – С. 20-31.

5. Голов С. Ф. Управлінський облік : [підручник] / Голов С. Ф. – К. : Лібра, 2003. – 704 с.

This article describes the place of budgeting in the system of administration of expenses of gas-and-transport enterprises for providing more effective use of resources. It examines the importance of budgeting as a component of managerial accounting, which is connected to the formation of information for achieving a set goal. It carries out an evaluation and analyses of possible results of activity of structural components (centers of responsibility) for carrying out budgeting.

Шурпа С. Я.

ДЖЕРЕЛА ІНВЕСТИЦІЙ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ТА ЇХ РЕГУЛЮВАННЯ НА МАКРОРІВНІ

У статті розглянуто рівні інвестування та джерела інвестицій в людський капітал. Визначено основні риси, які повинні бути притаманні механізму державного регулювання інвестицій в людський капітал та виділено аспекти визначення ефективності управління на макрорівні.

Ключові слова: інвестиції в людський капітал, інвестиційна діяльність, державне регулювання, механізм державного регулювання.

I. Вступ. Одним із найважливіших завдань сучасного суспільства є формування та розвиток людського капіталу, бо саме його накопичення сприяє підвищенню рівня національного багатства країни. Інвестиції в людський капітал являють собою будь-які дії, що сприяють формуванню у індивідів вмінь, навичок та здібностей і, внаслідок цього – підвищенню продуктивності праці та рівня життя населення. На макроекономічному рівні людський капітал зосереджує в собі вкладення з таких на-

прямів як освіта, починаючи з дошкільної і закінчуючи вищою; професійна підготовка та перепідготовка; профорієнтаційні заходи та працевлаштування; охорона здоров'я та ін.

Серед вчених, які займаються дослідженням питань теорії та методології людського капіталу в Україні є такі: Д. Богиня, О. Грішнова, В. Куценко, В. Лагутін, Е. Лібанова, Л. Михайлова, І. Петрова. Окремі аспекти в розвитку людського капіталу досліджують фахівці із близького зарубіжжя: О. Добринін, С. Дятлов, А. Корицький, В. Марцинкевич, Л. Сімкіна, Є. Циренова та ін.

Більшої уваги у своїх дослідженнях аспектів державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні заслуговують праці таких науковців як О. Амосов, С. Біла, І. Лукинов, О. Мордвінов, І. Розпутенко та ін.

Механізм державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні керується законом України «Про інвестиційну діяльність». Він функціонує з метою реалізації економічної, науково-технічної і соціальної політики і спрямований на забезпечення рівного захисту прав та інтересів громадян не залежно від сфери їх діяльності. Однак, дія цього закону практично не регулює інвестиційні процеси, які спрямовані на людський розвиток через вдосконалення людського капіталу.

II. Постановка завдання. Основна ціль інвестування, а відповідно, і напрямків діяльності суб'єктів інвестування, визначається потребами сучасного суспільства.

Рівень і якість життя населення виступає як основний критерій ефективності державного регулювання інвестицій в людський капітал.

За допомогою аналізу механізмів державного регулювання інвестиційної діяльності потрібно визначити системи відносин, за якими реалізуються закономірності функціонування та розвитку системи інвестування в людський капітал на макрорівні.

III. Результати. Види та обсяги інвестицій у людину зумовлені історичними та культурними особливостями, традиціями та віруваннями суспільства, національністю та менталітетом народу.

Інвестиції в людський капітал бувають різних видів. Передусім це, звичайно, витрати на освіту, включаючи загальну та спеціальну, формальну та неформальну освіту, підготовку за місцем роботи і т. ін. Вони є найочевиднішим, найпоширенішим і, напевно, найважливішим

видом інвестицій у людський капітал. Освіта формує працівників, які стають кваліфікованішими і продуктивнішими. Витрати на охорону здоров'я мають також велике значення. Добре здоров'я – результат витрат на профілактику захворювань, медичне обслуговування, дієтичне харчування та поліпшення життєвих умов – продовжує тривалість життя, підвищує працездатність і продуктивність праці. Нарешті, витрати на мобільність, завдяки яким працівники мігрують з місць відносно низької продуктивності праці в місця з відносно високою продуктивністю, збільшуючи тим самим результати використання свого людського капіталу. Крім названих вище, відповідно до основних активів людського капіталу, до інвестицій відносять також витрати на пошук економічно значимої інформації, виховання дітей (вкладення в майбутній людський капітал) та ін. [3].

Всі витрати, які оцінюються в грошовій або іншій формі і які спрямовані на зростання продуктивності праці та заробітків працівника, мають розглядатися як інвестиції в людський капітал, які можуть здійснювати держава (уряд), недержавні суспільні фонди й організації, міжнародні фонди й організації, освітні заклади, підприємства, сім'ї та окремі громадяни.

Інвестиції в людський капітал можна розглядати на таких рівнях:

- макрорівень – держава витрачає кошти на освіту, охорону здоров'я для підвищення рівня освіти населення;

- мезорівень – кожен регіон, формуючи бюджет, закладає кошти на освіту, професійну підготовку та виховання;

- метарівень – організація чи підприємство витрачає ресурси з метою підвищення кваліфікації і продуктивності праці працівників;

- мікрорівень – сім'я вкладає кошти та час для виховання найрізноманітніших вмінь та якостей у нащадків;

- індивідуальний – окрема особа витрачає свій час та власні матеріальні ресурси для того, щоб (мати можливість) знайти своє місце в конкурентному середовищі.

Кожен із цих рівнів нерозривно пов'язаний з іншими і жоден з них не може досягти максимального ефекту незалежно від інших.

Державному регулюванню інвестицій притаманні певні критерії, які допомагають удосконалити процес управління розвитком інвестицій в людський капітал. До них відносять

якість, кількість, різноплановість, швидкість, своєчасність та повноту інвестиційного забезпечення. Ретельне дотримання цих критеріїв може свідчити про ефективність та покращення діяльності механізму державного регулювання інвестицій в людський капітал.

Механізм державного регулювання інвестицій в людський капітал на рівні регіону потрібно розглядати як сукупність організаційно-економічних важелів впливу, за допомогою яких реалізуються взаємозв'язані функції для забезпечення ефективної діяльності відповідної системи.

Основним фактором впливу, що керує підприємствами в їх інвестиційній діяльності є глобалізація розвитку суспільства. Це призводить до переходу на новітні технології, прагнення до підвищення результатуючих показників та намагання не відставати від світових тенденцій.

Інвестування на рівні сім'ї починається з моменту планування майбутньої дитини. Середовище, в якому виховується особистість, навчання манерам та сприйняттю оточення. Батьки є найголовнішими інвесторами, що впливають на майбутній шлях свого нащадка, рівень освіти і вибір професії.

Самоінвестування потребує не тільки витрачання коштів, але й вимагає значних затрат часу. Можна сказати, що ефект від нього найпомітніший (зокрема, в часі).

Критеріями ефективності державного регулювання інвестицій в людський капітал можуть бути:

- цілеспрямованість (доцільність) функціонування державного регулювання інвестицій в людський капітал;

- складність організації державного регулювання;

- загальні – економічні, соціальні, технічні, кадрові та інші витрати на утримання і функціонування державного регулювання;

- ступінь відповідності напрямів, змісту, якості результатів управлінської діяльності органів і посадових осіб тим її параметрам, що визначені в правовому статусі закладу, установи, державної посади (в контексті формування і розвитку людського капіталу);

- законність рішень і дій державних органів та органів місцевого самоврядування;

- відповідність змісту управлінських актів запитам і потребам людей;

- характер та масштаб взаємозв'язків органів державного управління, їхньої діяльності;

- ступінь забезпеченості в рішеннях і діях управлінського органу, або посадової особи державного апарату;

- правдивість і доцільність управлінської інформації;

- моральний стан органу управління і його вплив на суспільство 4.

Стратегічною метою економіки України є гарантування стабільності розвитку на базі створення високоефективної соціально-орієнтованої економіки всіх регіонів, яка забезпечить високий рівень життя населення, мотивацію до трудової та підприємницької діяльності, рівноправне партнерство у світовому економічному співтоваристві.

З точки зору ефективності регулювання інвестицій в людський капітал на макrorівні, керуючій системі повинні бути притаманні такі риси:

- системність – організація управління, розподіл функцій, чітка підпорядкованість, взаємодія всіх елементів для отримання корисного результату;

- оперативність – раціональне використання існуючого потенціалу, співвідношення між результатами діяльності і витраченими зусиллями;

- функціональність – сукупність функцій та їх ієрархічна побудова дозволяє досягти загальної мети, розглядаючи певний об'єкт як організовану систему;

- економічність – мінімізація вартості ресурсів, з урахуванням платоспроможного попиту, для встановлення рівноважної ціни з огляду на відповідну якість.

Проблема ефективності державного регулювання інвестицій в людський капітал пов'язана насамперед з оцінюванням об'єктивних результатів управління.

Можна виділяти три аспекти визначення ефективності управління:

- 1) виявлення того, чи дійсно ми маємо справу з позитивним результатом управління, а не з проявом саморегулятивного механізму керування об'єктів;

- 2) пошук джерела результативності управління;

- 3) встановлення взаємозалежності, співвідносності між цілями, завданнями, уявленнями та моделями, закладеними в управлінських рішеннях, і реально отриманими результатами управління.

IV. Висновки. Механізм державного регулювання інвестицій в людський капітал

відображає сутнісну характеристику і покликаний реалізовувати через управлінські рішення соціальний, економічний, інтелектуальний та природо-ресурсний потенціал людей для задоволення потреб суспільства у формуванні і розвитку людського капіталу, що сприяє суспільству бути соціально орієнтованим та економічно розвинутим.

Для того щоб визнати пріоритетні напрями здійснення інвестицій в людський капітал на макrorівні насамперед потрібно визначити потреби суспільства. Вони стають внутрішнім мотивом людини, який спонукає її до діяльності з метою забезпечення власного добробуту та добробуту членів сім'ї.

Між керуючими органами правління та людиною повинен бути налагоджений тісний зв'язок, для того щоб перетворити механізм державного регулювання інвестицій в людський капітал на адаптивну систему.

Не залежно від джерел інвестування (державна, регіон, підприємство, сім'я чи людина особисто), нарощення та використання людського капіталу визначальною мірою контролюється самою людиною. Тому найважливішим елементом, яким повинна оперувати держава, є мотивація, для того щоб процес відтворення людського капіталу мав завершальний

характер і приносив максимальний економічний ефект.

1. Ажажа М. А. Державне регулювання інвестицій в людський капітал як фактор інтелектуального розвитку суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / М. А. Ажажа. – Х., 2008. – 19 с.

2. Гадзало А. Я. Розвиток теорії людського капіталу в економічній науці / А. Я. Гадзало // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – № 19.10. – С. 311–317.

3. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник / О. А. Грішнова. – 4-те вид., оновлене. – К. : Знання, 2009. – 390 с.

4. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Знання, 2001. – 254 с.

5. Управління трудовим потенціалом / [Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А., Керб Л. П.] : навч. посіб. – К. : КНЕУ, 2005. – 403 с.

6. Федоренко К. В. Інвестиції у людський капітал: економічний і соціальний ефект / К. В. Федоренко – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/2_ANR_2010/Economics/5_55262.doc.htm.

The article considers the levels and sources of investments in human resources. The main features typical of the mechanism of the state-regulated investments in human resources have been defined and the factors of assessing the management efficiency on the macro-level have been singled out.

УДК: 332.14(477.86)

Ткачук І. В.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ ПІСЛЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті аналізується вплив державної влади на соціально-економічний розвиток регіону після фінансової кризи. Проведена порівняльна характеристика та дана оцінка основних соціально-економічних показників Івано-Франківської області.

Ключові слова: фінансова криза, демографічний розвиток, регіональна політика, ринок праці, людський розвиток, субсидії населенню.

I. Вступ. Якщо проаналізувати фінансову кризу 2008-2009 років і дати оцінку нинішній ситуації в країні, то можна стверджувати, що зараз ми знаходимося в стані спокою: промисловість і сільське господарство починають підвищувати свої показники, національна ва-

люта не знецінюється, однак ніхто не може гарантувати, що це кінець фінансової кризи, оскільки ціни падають на експортні продукти. Населення України складає 46 мільйонів і безпосередньо є привабливим ринком для іноземних інвесторів. Україна повинна пишатися унікальним потенціалом зростання в АПК, досить непогано розвинені її науково-технологічна база та інфраструктура. Попри негативні прояви кризи є позитивний, а саме: Україна швидко знизила свою залежність від імпортованої продукції та намагається якнайкраще модернізувати свою економіку.

Серед вчених, які займалися дослідженням та характеристикою Івано-Франківської області, слід відмітити Бліннікову О. В., яка розглядає тенденції залучення іноземних інвес-

тицій в економіку Івано-Франківської області; Довганюк О. І., яка досліджує, соціальні проблеми удосконалення структури виробництва в агроформуваннях Івано-Франківської області, та інші, проте ситуація і наслідки, які склалися в області після фінансової кризи до кінця залишаються не розкритими.

II. Постановка завдання. Метою цієї статті є проаналізувати ситуацію, яка склалася в Івано-Франківській області після фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., визначити сильні та слабкі сторони цих наслідків. Обґрунтувати та запропонувати пропозиції щодо покращення ситуації в області.

III. Результати. Для того, щоб побачити чітку ситуацію в Івано-Франківській області охарактеризуємо її за напрямками соціального розвитку у порівнянні з попереднім роком.

Рівень освіти. В області прослідковується чітка тенденція щодо розвитку освітньої галузі. Так, освіта області представлена 316 – дошкільними, 759 – загальноосвітніми, 71 позашкільним, 22 – професійно-технічними, та 32 вищими навчальними закладами I-IV рівня акредитації, в тому числі – три національні університети та 8 структурних підрозділів (філій ВНЗ). Забезпечення різнобічного розвитку дітей дошкільного віку відповідно до їх індивідуальних особливостей, культурних потреб спільно із батьками здійснюють 316 дошкільних навчальних закладів, де виховується 23,5 тисяч дітей (місто – 17082, село – 6499). У системі дошкільної освіти працює 2720 педагогічних працівників, серед яких 1355 (52%) мають вищу освіту. Крім того, працює 290 груп при школах для дітей дошкільного віку (4572 дітей), 1547 дітей охоплено соціально-педагогічним патронатом. Всього в області суспільним дошкільним вихованням охоплено 29700 дітей, що складає 52,4% від загальної кількості дітей віком від 2 до 6 років (у 2006 році – 40,2 %). Відсоток охоплення дітей п'ятирічного віку дошкільним вихованням складає – 78,8% (в 2007-2008 навчальному році відкрито 2, відновлено роботу 6 таких закладів). Суспільним дошкільним вихованням охоплено понад 29,7 тисяч дітей віком від 2 до 6 років, що складає 52,4 % від загальної кількості (на 12,2 відсотки більше в порівнянні з 2006 р.) проти 56 % по Україні [1]. І хоч за останні два роки спостерігається певне підвищення показників освіти у Івано-Франківській і Чернівецькій областях, саме ці області Карпатського регіону

займають низькі позиції: Львівська – 16 місце, Чернівецька – 18, Івано-Франківська – 23, Закарпатська – 24 [2, с. 6].

Екологічна ситуація. Робота інспекційних підрозділів у звітному періоді здійснювалася у відповідності з планом роботи, дорученнями Держекоінспекції, прокуратури та інших правоохоронних органів, розглядом звернень та скарг громадян.

Інспекторами Держекоінспекції здійснено 1650 перевірок суб'єктів господарювання. За порушення вимог природоохоронного законодавства складено 1943 протоколів та притягнуто до адміністративної відповідальності 1930 осіб.

Сума накладених штрафів складає 154,184 тис. грн. Сума стягнутих штрафів за 2009 р. складає 139,413 тис. грн.

Однією з найбільших екологічних проблем, пов'язаних з розорюванням земель на схилах з кутом нахилу поверхні більше 5°, відсутністю системи протиерозійних заходів на сільськогосподарських угіддях тощо, є розвиток ерозійних процесів і зниження родючості ґрунтів. Загалом площа еродованих земель на території області становить 130,0 тис. га, у т. ч. 98,0 тис. га ріллі [3].

Державна екологічна інспекція в Івано-Франківській області розпочала щорічну традиційну операцію «Первоцвіт-2010» – у період з березня до червня буде посилено державний контроль у галузі збереження рідкісних та червонокнижних об'єктів рослинного світу. Загалом екологічна ситуація в Івано-Франківській області знаходиться в задовільному стані.

Охорона здоров'я населення. Впродовж 2009 р. вжито заходів на розв'язання основних проблем в галузі охорони здоров'я області, на виконання національних та регіональних програм, на збереження і зміцнення матеріально-технічної бази закладів, удосконалення форм надання медичної допомоги та лікувально-діагностичного процесу, на впровадження нових медичних технологій та на подолання існуючих негативних тенденцій і від'ємних показників. За період від початку епідемії грипу та ГРВІ до 31.12.2009 р. захворіло на ці хвороби в області 138,9 тис. осіб, з яких 10,4 тис. було госпіталізовано, 44 особи померли. Показник сумарної захворюваності на грип і ГРВІ за період від початку епідемії становить по обл. 100,8 на 1000 нас. (по Україні – 81,0), сумарної госпіталізації по обл. – 756,0 на 100 тис. нас.

(по Україні – 457,2). Показник смертності від ускладнень грипу і ГРВІ по обл. склав за цей період 3,2 на 100 тис. нас. (по Укр. – 1,5).

Досягнуто позитивної динаміки у діяльності протитуберкульозної служби та низки показників надання онкологічної допомоги населенню.

Мінімально знизилась в області захворюваність на туберкульоз – з 69,4 до 68,1 на 100 тис. нас. (при середньодержавному показнику у 2008 р. – 77,8). Водночас зареєстровано зниження захворюваності і на деструктивний туберкульоз – з 22,1 до 19,2 на 100 тис. нас. при середньодержавному в 2008 р. 29,5). Його частка знизилась з 36,9% до 31,7% від зареєстрованого легеневого туберкульозу. Зареєстроване деяке зниження захворюваності на туберкульоз серед дітей 0-18 р. Помітно знизилась і смертність від туберкульозу – з 16,4 до 13,9 на 100 тис. нас. при середньому по Україні в 2008 р. – 22,4. Водночас зросло охоплення населення профілактичними флюорографічними обстеженнями: з 509,3 до 525,4 на 1000 нас.

Дещо знизилась в області захворюваність на злоякісні новоутвори: з 259,7 до 248,6 на 100 тис. нас. Обліковано 3456 вперше виявлених випадків раку, що на 127 випадків менше, ніж у попередньому році. Питома вага виявлених в ІУ ст. онкохворих дещо зросла, і становить 18,4% проти 17,9% в 2008 р. Водночас покращилась морфологічна верифікація діагнозу, показник якої зріс з 77,3% до 79,6%. При профоглядах виявлено 22,1% онкохворих проти 19,9% у 2008 р., дещо більше у звітному році онкохворих охоплено спеціальним лікуванням – 65,2% проти 63,3%. Водночас зареєстровано незначний ріст дорічної летальності від раку – з 33,3% до 34,8%.

Помітно покращились показники своєчасності діагностики візуальних локалізацій раку. Запущеність (питома вага 3-4 ст.) раку молочної залози знизилась з 28,3% до 24,4%, шийки матки – з 19,5% до 14,8%, прямої кишки – з 25,1% до 24,9%, порожнини рота – з 67,3% до 62,2%.

За підсумками року досягнуто значного зниження рівнів первинної інвалідності дорослого населення. Вперше визнано інвалідами 4555 осіб проти 4754 чол. в 2008 році, що на 199 або 4,2% менше, ніж у 2008 р. Показник первинної інвалідності знизився з 44,1 до 42,0 на 10 тис. дор. нас. Із загальної кількості в працездатному віці визнано інвалідами 4223 чол. проти 4398 в 2008 р., що на 175 осіб або на 4,0% менше,

ніж у попередньому році. Показник інвалідизації в працездатному віці знизився з 56,1 до 53,5 на 10 тис. відп. нас. В структурі первинної інвалідності на першому місці – хвороби органів кровообігу, на другому – новоутвори, на третьому – травми та отруєння. Наступні місця посідають відповідно хвороби кістково-м'язевої системи та розлади психіки і поведінки.

Виходячи з пріоритетів розвитку охорони здоров'я, у 2009 р. номінально збільшено обсяги видатків у порівнянні з 2007 та 2008 рр.

При майже незмінній впродовж року мережі закладів охорони здоров'я області у фінансуванні галузі продовжувалась тенденція до зростання бюджетних коштів, хоча воно й не було достатнім щодо потреби. На рік було заплановано 824,9 млн. грн. з обласного та місцевих бюджетів, проти 686,5 млн. грн. у попередньому році. Використано 817,6 млн. грн. (99,1%). Видатки в розрахунку на одного жителя зросли до 594 грн. проти 510 грн. в 2008 р. Практично не змінилась структура поточних видатків галузі, де лівову частку – понад 70%, займає заробітна плата.

Порівняно з попереднім роком дещо зросли витрати на медикаменти та на продукти харчування для стаціонарних хворих. Здійснювалась активна діяльність щодо залучення позабюджетних надходжень, яких надійшло 52,2 млн. грн. проти 45,8 млн. у попередньому році або відповідно 37,8 проти 33,2 грн. в розрахунку на 1 жителя.

Але на засіданні колегії головного управління охорони здоров'я облдержадміністрації представники медичної галузі запропонували оптимізацію мережі лікувально-профілактичних закладів та ліжкового фонду, подальший розвиток первинної медико-санітарної допомоги, в т.ч. сімейної медицини та стаціонарозамінних форм медичної допомоги, удосконалення служби дитинства та рододопомоги, розвиток кардіохірургії, раннє виявлення онкологічних захворювань, подолання епідемії туберкульозу, попередження ВІЛ-інфекції та ін. Серед проблем Колегією названі також ріст травматизму, зміцнення матеріально-технічної бази закладів охорони здоров'я, раціональне використання коштів, медичної апаратури та обладнання, розвиток діагностичної бази [4].

Демографічний розвиток. Демографічна ситуація області в 2009 році мала, як і торік, позитивну динаміку: народжуваність зросла, смертність знизилась. Вперше за останні роки

область наблизилась до нульового природного приросту, який понад 10 років був від'ємним. Загалом в області порівняно з 2008 роком за попередніми даними народилося осіб на 350 або на 2,1% більше, померло – на 820 осіб або на 4,5% менше. Природний втрати зменшилися з 1402 до 232 чол., природний приріст зріс з мінус 1,01 до мінус 0,17 на 1000 чол. З позитивним природним приростом завершили рік 9 з 17 регіонів області (торік позитивне сальдо мало лише 5 регіонів.) Показник народжуваності зріс з 12,31 до 12,57 на 1000 нас., рівень смертності знизився з 13,32 до 12,74 на 1000 нас. Як і в попередніх роках найнижчими коефіцієнти природного приросту є в районах Рогатинському, Городенківському, Тлумацькому та Галицькому, де найбільш виражене постаріння населення [5].

Чисельність населення області, за оцінкою, на 1 серпня 2010р. становила 1380,8 тис. осіб, з них 596,4 тис. – у міських поселеннях та 784,4 тис. – у сільській місцевості. У січні–липні 2010 р. кількість жителів області збільшилась на 54 особи (міграційний приріст населення склав 803 особи, природне скорочення – 749 осіб).

З огляду на обмеження фінансових ресурсів та наявність багатьох проблем у сфері демографічного розвитку необхідним є виділення пріоритетів по кожному з регіонів, обов'язкове їх узгодження з джерелами та обсягами бюджетного фінансування. Виходячи з наявної диференціації демографічної ситуації, додатковими до загальнодержавних пріоритетів завданнями демографічного розвитку окремих регіонів України є: для Волинської, Івано-Франківської та Львівської областей – зниження смертності населення від хвороб органів дихання; та запобігання нелегальним трудовим поїздкам українських громадян за кордон, транзиту та перебуванню в Україні нелегальних мігрантів; для Закарпатської – зниження смертності населення від інфекційних і паразитарних хвороб, запобігання нелегальним трудовим поїздкам українських громадян за кордон, транзиту та перебуванню в Україні нелегальних мігрантів; Чернівецької області – запобігання нелегальним трудовим поїздкам українських громадян за кордон.

Результатом цих заходів має бути поетапне зменшення рівня регіональної диференціації демографічної ситуації в Україні, створення умов, за яких регіони-донори з відносно висо-

кими рівнями економічного розвитку не втрачатимуть стимулів для забезпечення покращення демографічної ситуації [6].

Розвиток ринку праці. Досить помітним є вплив трудової міграції на розвиток регіонального ринку праці. Створення нових робочих місць колишніми емігрантами, які заробили достатні для відкриття власної справи суми грошей є однією з причин, через яку виникають трудові поїздки, які сприяють розширенню можливостей зайнятості для економічно активного населення регіону.

У грудні 2009 р. порівняно з листопадом 2009 р. кількість працівників, які працювали у режимі скороченого робочого дня (тижня) збільшилась на 10,7%, а кількість працівників, які перебували у відпустках з ініціативи та з дозволу адміністрації зменшилась на 15,2%.

За даними обласного центру зайнятості, станом на 1 січня 2010р. на обліку перебувало 17,3 тис. громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, з них 17,0 тис., або 98,7% отримали офіційний статус безробітних. Впродовж грудня 2009 р. кількість зареєстрованих безробітних збільшилась на 2,2%, а порівняно з 1 січня 2009 р. скоротилась на 44,9%.

Рівень зареєстрованого безробіття, розрахований по відношенню до кількості населення працездатного віку, в цілому по області порівняно з 1 грудня 2009 р. збільшився на 0,1 в.п. і на 1 січня 2010 р. становив 2,1% проти 3,7% на початок 2009 р. [7].

За даними обласного центру зайнятості, станом на 1 серпня 2010 р. на обліку перебувало 14,8 тис. громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, з них 14,1 тис. осіб або 95,4% отримали офіційний статус безробітних. Впродовж липня п.р. кількість зареєстрованих безробітних збільшилась на 2,2%, а порівняно з 1 серпня 2009 р. зменшилась на 36,9%. За сприяння державної служби зайнятості у липні п. р. було працевлаштовано 2,6 тис. осіб, що на 16,8% більше, ніж у липні минулого року. Рівень зареєстрованого безробіття, розрахований по відношенню до населення працездатного віку, впродовж липня 2010 р. не змінився і на 1 серпня 2010 р. склав 1,7% проти 2,7% на відповідну дату 2009 р.

Фінансування людського розвитку. Досить помітний вплив на визначення місця регіону за індексом людського розвитку мають рівень освіти, умови проживання та матеріальний добробут населення, а найменш помітною, що ви-

кликає занепокоєння є дія фінансування людського розвитку. Проте, іноземні інвестори все-таки збільшують обсяги вкладень в економіку області.

Станом на 1 січня 2010р. в економіку області залучено 615,9 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій, що на 28,1% більше, ніж на початок 2009р. Нерезидентами різних країн вкладено 139,3 млн. дол. у 2009р. проти 137 млн. дол. у 2008р.

Інвесторами області виступили нерезиденти 45 країн світу. До п'ятірки основних країн-інвесторів, на які припадає майже 78% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Нідерланди, Польща, Сербія, Німеччина, Данія. Значний капітал (13%) внесено інвесторами Італії, Швеції, Віргінських Островів, Британських, Сполученого Королівства та Канади.

Іноземний капітал інвестовано у 421 підприємство області. Близько 79% загального обсягу спрямовано у розвиток промисловості, найбільше – у підприємства хімічного та нафтохімічного комплексу, в які освоєно 324,4 млн. дол. США. Частка інвестицій, що вкладені у підприємства сільського господарства, мисливства та пов'язані з ними послуги, склала 10,8%, фінансової діяльності – 5,5%, будівництва – 2,3%, торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 1,3%.

Серед міст та районів області за обсягами прямих іноземних інвестицій лідерами залишаються підприємства Калуського району, в які інвестовано 55,1% іноземного капіталу, а також міст Івано-Франківська та Калуша – відповідно 12,9% і 11,1%.

Обсяг прямих іноземних інвестицій, залучених в економіку області, на 1 січня 2010 р. склав 615,9 млн. дол. США, в розрахунку на одну особу – 446,9 дол. США.

Приріст сукупного обсягу іноземного капіталу становив 135,1 млн. дол. США, або 28,1% порівняно з обсягами інвестицій на початок 2009 р. [8].

Населення та умови його проживання.

Аналізуючи умови проживання населення слід зазначити, що їх оцінка спирається на характеристики ступеня забезпеченості житлом, його комфортності, впорядкованості та розвитку інфраструктури. За попередніми даними, чисельність населення області на 1 січня 2010 р. становила 1380,7 тис. осіб, з них 596,4 тис. – у міських поселеннях та 784,3 тис. – у сільській

місцевості. У 2009 р. кількість жителів області зменшилась на 346 осіб за рахунок природного (на 232 особи) та міграційного (на 114 осіб) скорочень населення.

Субсидії населенню. За 2009 р. до державних служб субсидій для відшкодування оплати за житлово-комунальні послуги та електроенергію звернулося 28,8 тис. сімей, що на 2,3 тис. менше, ніж за 2008р. Призначені субсидії з урахуванням попередніх звернень 27,3 тис. сім'ям на суму 6,0 млн. грн.

Оплата населенням житлово-комунальних послуг. На 1 січня 2010 р. заборгованість населення перед організаціями-надавачами житлово-комунальних послуг склала 108,4 млн. грн. і за грудень 2009 р. зросла на 12,8%. Термін заборгованості населення за всі види послуг склав 2,6 місяця [9]. Що стосується соціального середовища, то Івано-Франківська область займає 2-ге місце, оскільки тут фіксуються низькі коефіцієнти злочинності та усталені шлюби.

Загальне виробництво продукції сільськогосподарства (у порівнянних цінах 2005р.) за січень 2010 р. зросло проти відповідного періоду 2009р. на 2,3%, у т. ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 23,9%, у господарствах населення зменшилось на 4,0%.

Питома вага сільськогосподарських підприємств в загальнообласних обсягах виробництва склала 27,4% (у січні 2009 р. – 22,6%). Серед регіонів держави за темпами та обсягом виробництва продукції сільського господарства на одну особу область знаходиться на 11 та 8 місцях відповідно [10].

IV. Висновки. В цілому ситуація в Івано-Франківській області є стабільною, і беручи до уваги статистичні показники, бачимо, що і у медичній галузі, і освіті показники досить високі. Позитивним напрямком є і збільшення обсягів вкладень в економіку області іноземними інвесторами. Демографічний розвиток також має позитивну динаміку. Проте, механізм реалізації демографічної політики має бути зорієнтованим на ринкові важелі ресурсного і організаційного забезпечення, передбачати фінансування загальних і спеціальних програм за умов поєднання коштів державних, регіональних, місцевих бюджетів, суб'єктів господарювання, а також приватних, благодійних і страхових фондів. Єдиною проблемою, яка залишається актуальною вже довгий час є велика кількість безробітних, тому нині виникає

дедалі більша потреба у формуванні нового економічного ладу і застосування програмно-цілевих методів макрорегулювання, які б відповідали реальній ситуації.

Криза — це певний період, який переживає кожна країна і область зокрема. Вона по собі залишає негативні прояви, які довгий час переживає населення. Проте, як в Україні, так і в Івано-Франківській області є один позитивний прояв, а саме: ми швидко знизили свою залежність від імпортованої продукції та намагаємося якнайкраще модернізувати свою економіку.

1. Офіційний сайт Обласної Державної Адміністрації Івано-Франківської області: <http://www.if.gov.ua>

2. Романюк М. Д. Вплив глобалізаційних процесів на соціально-економічний розвиток та демографічну ситуацію регіону (на прикладі Карпатського регіону) // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. Івано-Франківськ: Плай. — 2009. — Вип. 7. — С. 3-8.

3. „Державна екологічна інспекція в Івано-Франківській області. Діяльність інспекції” <http://www.if.gov.ua>

4. Інформаційна довідка про результати діяльності медичної галузі Івано-Франківської області в 2009 році: <http://www.if.gov.ua>

5. Концепція Демографічного розвитку України на 2005 — 2015 рр. Проект. — К., 2004.

6. Концепція Демографічного розвитку України на 2005 — 2015 рр. Проект. — К., 2010.

7. Офіційний сайт Головного управління статистики в Івано-Франківській області: <http://stat.if.ukrnet.net>

8. Статистичний щорічник „Івано-Франківщина. Україна. Світ за 2009 рік” — Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2010.

9. Статистичний довідник „Україна у цифрах у 2009 році”. — К.: Консультант, 2010.

10. Економічне і соціальне становище Івано-Франківського регіону за липень — грудень 2009 року. Статистичний бюлетень // Головне управління статистики в Івано-Франківській області. — Івано-Франківськ, 2009.

In the article the influence of state power on state power on the social and economic development of Ivano-Frankivsk region after financial crises is analysed. The main social and economic indicators of Ivano-Frankivsk region in twenty-ten is characterized.

Дмитришин М. В.

АНАЛІЗ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті проведено факторний аналіз показників ефективності організаційно-фінансового механізму вищих навчальних закладів, що дозволило виявити взаємозв'язки між ними та покращити в цілому результати моніторингу ефективності функціонування вищих навчальних закладів.

Ключові слова: організаційно-фінансовий механізм, вищі навчальні заклади, моніторинг ефективності функціонування вищих навчальних закладів.

I. Вступ. Формування сукупності показників ефективності організаційно-фінансового механізму вищих навчальних закладів (ОФМ ВНЗ) потребує систематизації і класифікації даних про оцінку ефективності. Сукупність показників, якою б детальною вона не була, без урахування їх взаємозв'язків та підпорядкованості не може дати об'єктивного уявлення про ефективність діяльності ВНЗ.

Системний погляд на дану сукупність показників потребує дослідження всіх аспектів діяль-

ності відповідно до місії ВНЗ. Головні завдання системного підходу — у виявленні й описі складності системи, а також обґрунтуванні взаємозв'язків, які, будучи впровадженими у систему управління ВНЗ, зроблять її керованою в необхідних межах, зберігши при цьому такі аспекти самостійності, які сприяють підвищенню ефективності системи (конкурентні переваги).

Проблемам формування та оцінювання ефективності організаційно-фінансового механізму ВНЗ присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних учених, як Т. Боголіб, Ю. Васильєв, Д. Вредвелд, О. Грішнова, Д. Джонстон, Г. Дмитренко, І. Драгомірова, І. Каленюк, Л. Кузьменко, Ю. Лисенко, М. Ніязова, Ф. Ньюман, С. Салига, Дж. Мінцер, Дж. Стігліц, С. Струмилін, А. Чемерис, В. Чудінов, В. Ямковий та інші.

Відзначаючи вагомість і практичне значення напрацювань з проблем функціонування ОФМ ВНЗ, слід відмітити, що окремі теоретичні, методичні та практичні положення є не

повністю досконалими і потребують подальшого доопрацювання, зокрема, щодо адекватної інформативної оцінки ефективності ОФМ ВНЗ в умовах невизначеності та швидкої зміни зовнішнього середовища.

II. Постановка завдання. Метою даної статті є виявлення взаємозв'язків показників ефективності ОФМ ВНЗ на основі їх факторного аналізу. Застосування факторного аналізу при виявленні взаємозв'язків показників полягає у зменшенні розмірності системи показників ефективності ОФМ ВНЗ, а також визначенні семантики сформованих факторів.

Зменшення розмірності системи показників за допомогою факторного аналізу передбачає заміну значного числа вихідних показників за кожним критерієм та ознакою на меншу кількість штучно створених показників. Такі показники інтерпретуються як фактори, що пояснюють явні і приховані залежності між значеннями вихідних показників. Таким чином, інформація про взаємозв'язки між показниками в стислому вигляді міститься у виділених факторах. Можна припустити, що перехід до меншої кількості показників дозволить отримати кращі результати ефективності організаційно-фінансового механізму вищих навчальних закладів. Тобто виділені критерії та ознаки системи показників ефективності ОФМ ВНЗ будуть мати більшу «щільність», а їх межі будуть більш чіткими.

III. Результати. Застосування факторного аналізу в рамках дослідження ефективності ОФМ ВНЗ обумовлено його можливостями як інструмента вивчення і пояснення взаємозв'язків, що існують між вихідними показниками. Такі взаємозв'язки можуть бути чисельно оцінені за допомогою коефіцієнтів кореляції.

Ідея факторного аналізу полягає в тому, щоб пояснити всю різноманітність кореляційних зв'язків через вплив декількох узагальнених гіпотетичних факторів. Ці фактори можна образно представити як деякі «зовнішні сили», які впливають на показники ефективності і змушують їх приймати значення, між якими спостерігаються залежності, що відображаються в коефіцієнтах кореляції.

Згідно формального визначення досліджувані показники можна представити як лінійні комбінації «прихованих» факторів, які можна виразити через значення досліджуваних показників. Фактори можуть бути або незалежними, або залежними між собою, що визначається

вибором математичної моделі факторного аналізу.

Одним з різновидів факторного аналізу є метод головних компонент, який базується на припущенні, що досліджувані узагальнені фактори незалежні між собою.

Нехай n об'єктів (критеріїв та ознак системи показників ефективності ОФМ ВНЗ) описуються m змінними (показниками). Кожна змінна може бути представлена лінійною комбінацією головних компонент, які є шуканими факторами:

$$y_i = a_{i1}x_1 + a_{i2}x_2 + \dots + a_{im}x_m,$$

де y_i — i -а вихідна змінна; $x_1, x_2, \dots, x_m$ — загальні фактори, що впливають на значення вихідних змінних; $a_{i1}, a_{i2}, \dots, a_{im}$ — «факторні навантаження», які характеризують міру впливу кожного фактору.

Ціллю обчислюваної процедури методу головних компонент є визначення значень факторних навантажень. Обчислені факторні навантаження встановлюють вплив виділених факторів (компонент) на змінні.

Геометрично метод головних компонент забезпечує перехід від m -вимірного простору змінних до l -вимірного простору виділених компонент.

При реалізації методу головних компонент обчислюється матриця факторних навантажень, яка показує величину впливу кожного фактору на ту чи іншу змінну. Рядки матриці відповідають змінним, а стовпці — факторам. На основі знайденої матриці факторних навантажень обчислюється вектор дисперсій. Значення дисперсій обумовлені впливом окремих факторів. Кожен елемент вектора дисперсій відповідає фактору і показує, який вплив фактор здійснює на розсіювання точок вздовж осей еліпсоїда, яким представлено в моделі факторного аналізу скупчення точок. Перший елемент вектора представляє величину дисперсії, що відповідає першій головній осі, другий елемент показує величину дисперсії, що відповідає другій головній осі і т. д. При використанні кореляційної матриці сумарна дисперсія факторів рівна кількості змінних. Таким чином, діленням вибраного елемента вектора дисперсій на m можна отримати частку дисперсії, що відповідає даному напрямку або фактору.

На практиці зазвичай використовуються лише декілька із знайдених головних компонент (факторів). Головні компоненти виділяються наступним чином. Вектор дисперсій

представляється у вигляді графіка, по вертикальній осі якого відкладаються значення дисперсії, а фактори відображаються по горизонталі. Порядок факторів у векторі дисперсій відповідає значенням дисперсій. Найважливіший фактор має більшу дисперсію, за ним слідує менш значимі фактори з меншими дисперсіями. Аналіз графіка дозволяє візуально визначити кількість факторів, які доцільно виділити. Перша із компонент повинна враховувати максимум сумарної дисперсії змінних. Друга компонента не повинна корелювати з першою і повинна враховувати максимум залишкової дисперсії. Побудова решти компонент продовжується доти, поки вся дисперсія не буде врахована.

Кількість компонент, що виділяються, визначається часткою сумарної дисперсії, що враховується відібраними компонентами. Як правило, залишають для подальшого застосування стільки компонент, щоб сумарна дисперсія складала наперед визначену величину повноти факторизації. Повнота факторизації (ступінь адекватності) зазвичай не менша 70 %.

Оскільки в багатовимірних сукупностях змінних факторні навантаження виділених компонент на змінні часто перетинаються, то утворена факторна структура значно ускладнює семантику (ідентифікацію) факторів. Пошук простої факторної структури, коли значення факторних навантажень наближаються до 0 або 1, здійснюється за допомогою процедур орто-

гонального чи косокутного обертання, в процесі якого значення одних факторних навантажень зростають, а інших – зменшуються. Найчастіше використовують процедуру варімакс, яка максимізує варіацію квадратів факторних навантажень для кожної компоненти, збільшуючи великі та зменшуючи малі їх значення. Зміст кожної компоненти (фактора) визначається змістом змінних, які її представляють.

Отже, проведення факторного аналізу системи показників ефективності ОФМ ВНЗ на основі методу головних компонент полягає у виконанні таких кроків:

1. Формування інформаційної бази показників ефективності ОФМ ВНЗ за групами (критеріями та ознаками).
2. Обчислення кореляційних матриць показників ефективності за групами.
3. Розрахунок факторних навантажень та виокремлення головних компонент (факторів).
4. Визначення семантики виділених факторів (ідентифікація).

Розглянемо кожен з етапів факторного аналізу системи показників ефективності ОФМ ВНЗ на основі методу головних компонент більш детально.

Формування інформаційної бази даних показників ефективності ОФМ ВНЗ передбачає виконання наступних етапів (рис. 1).

У процесі моделювання виникає взаємодія «первинних» і «вторинних» економічних вимірювань. Будь-яка модель (у тому числі модель

Рис. 1. Етапи формування інформаційної бази показників ефективності ОФМ ВНЗ

факторного аналізу системи показників ефективності ОФМ ВНЗ) спирається на певну систему економічних вимірювачів (випуску, витрат тощо). Одночасно одним із важливих результатів моделювання є одержання нових (вторинних) економічних вимірювачів – економічно обґрунтованих цін на освітні послуги, оцінки ефективності використання ресурсів загального та спеціального фонду ВНЗ, вимірювачів привабливості освіти для споживачів освітніх послуг і т. д. Однак ці вимірювачі чутливі до недостатньо обґрунтованих (деформованих) первинних вимірювачів, що спонукає розробляти особливу методику коригування первинних вимірювачів, зокрема, здійснювати побудову узагальнюючих показників ефективності ОФМ ВНЗ, вимірювати ефекти зворотних зв'язків (вплив господарських і соціальних механізмів на ефективність ОФМ ВНЗ).

З метою забезпечення репрезентативності та врахування особливостей економічних спостережень і вимірів, статистична вибірка системи показників ефективності ОФМ ВНЗ сформована в трьох напрямках:

- за часом;
- за ознаками;
- за суб'єктами господарювання (ВНЗ).

Зокрема, часові зміни представлені періодом 2000-2010 рр. Причому в залежності від набору ознак та наявності статистичної інформації вибірки в окремих випадках звужено.

Суб'єкти господарювання – ВНЗ представлені державними вищими навчальними закладами (далі ДВНЗ) Міністерства фінансів України:

- Львівською державною фінансовою академією (далі ЛДФА);
- Буковинською державною фінансовою академією (далі БДФА);
- Дніпропетровською державною фінансовою академією (далі ДДФА).

Таким чином, статистична вибірка системи показників ефективності ОФМ ВНЗ є часово-просторовою множиною, дані для якої отримано на основі статистичної та облікової звітності досліджуваних ДВНЗ, а також звітної та статистичної інформації Держкомстату.

Наступним етапом проведення факторного аналізу є обчислення кореляційних матриць показників ефективності за сформованими групами показників.

Факторні навантаження, що характеризують щільність зв'язку між i -ою ознакою та j -ою ком-

понентою (фактором), за кожною групою показників визначимо за даними кореляційних матриць. Як будь-яка міра щільності зв'язку, величини факторних навантажень змінюються від 0 до ± 1 .

Матриці факторних навантажень і виокремлених головних компонент мають складну факторну структуру. З метою спрощення семантики факторів здійснено перехід від складної до простої факторної структури за допомогою процедури обертання факторів – варімакс нормалізований.

На основі методу головних компонент визначено факторні навантаження та виокремлено головні компоненти, що навантажують вихідні змінні (показники) ефективності ОФМ ВНЗ.

Завершальним етапом факторного аналізу є визначення семантики факторів (ідентифікація). Кожна з головних компонент (факторів) пояснює значення тільки групи змінних (показників), а не всіх вихідних даних інформаційної бази за кожною групою. Значення інших показників пояснюється впливом інших факторів. Змінні, на значення яких впливає один фактор, виділяються наступним чином.

Для виокремленого фактора в матриці факторних навантажень виділено стовпець, елементи якого містять факторні навантаження на показники ефективності ОФМ ВНЗ. Прийнято, що фактор навантажує (пояснює) значення тих показників, які мають найбільші за абсолютною величиною значення. Вивчення семантики цих показників дозволяє сформулювати семантику фактора, який акумулює в собі інформацію про навантажуваний ним показники.

В результаті семантики виокремлених факторів за кожною групою отримано сукупність показників ефективності ОФМ ВНЗ, наведену в (табл. 1).

IV. Висновки. Таким чином, проведено факторний аналіз для виявлення взаємозв'язків показників, що дозволило зменшити розмірність системи показників ефективності. Заміна значного числа вихідних показників за кожним критерієм та ознакою на меншу кількість факторів, що пояснюють явні та приховані залежності між значеннями вихідних показників, дозволяє покращити результати моніторингу ефективності організаційно-фінансового механізму вищих навчальних закладів.

Таблиця 1

Сукупність показників ефективності ОФМ ВНЗ, отримана за допомогою факторного аналізу

Група I «критерій економічності – внутрішня ознака»	Група II «критерій продуктивності – внутрішня ознака»	Група III «критерій результативності – внутрішня ознака»	Група IV «критерій економічності, продуктивності та результативності – зовнішня ознака»
1) коефіцієнт витрат спеціального фонду 2) коефіцієнт витрат капітальних витрат 3) коефіцієнт витрат загального фонду 4) коефіцієнт оновлення основних засобів 5) питома вага будівель і споруд 6) питома вага машин і обладнання 7) питома вага транспортних засобів 8) питома вага виробничого інструменту 9) питома вага бібліотечного фонду 10) питома вага інших необоротних активів 11) коефіцієнт профільного використання площ 12) коефіцієнт оснащеності комп'ютерних місць доступом до мережі Інтернет	1) коефіцієнт ділової активності 2) коефіцієнт відновлення активів за рахунок власних надходжень 3) оборотність дебіторської заборгованості 4) оборотність кредиторської заборгованості 5) частка оборотних коштів у активах 6) коефіцієнт рентабельності активів 7) коефіцієнт рентабельності поточних витрат 8) коефіцієнт рентабельності капітальних витрат 9) коефіцієнт автономії 10) коефіцієнт оборотності основних засобів 11) коефіцієнт структури коштів 12) коефіцієнт покриття	1) питома вага випускників з червоним дипломом у загальній кількості 2) питома вага випущених фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями - бакалавр 3) питома вага магістрів у загальній кількості бакалаврів і спеціалістів 4) питома вага випускників, які отримали направлення на роботу у загальній кількості випускників 5) кількість присуджених ступенів бакалавра / витрати на даний цикл навчання 6) питома вага доцентів, кандидатів наук у професорсько-викладацькому складі ВНЗ 7) питома вага держбюджетних науково-дослідних робіт у загальній кількості фундаментальних досліджень 8) питома вага опублікованих монографій та виданих підручників з грифом у загальній кількості наукових публікацій (робіт)	1) питома вага витрат зведеного бюджету на вищу освіту до загальних витрат зведеного бюджету 2) питома вага витрат зведеного бюджету на фінансування науки до загальних витрат зведеного бюджету 3) небюджетне фінансування науки 4) рівень освіченості населення 5) ступінь приваблює вищої освіти 6) індекс задоволеності споживачів очікувань

1. Буковинський В. С. Шляхи удосконалення планування витрат на освіту / В. С. Буковинський // Фінанси України. – 2004. – № 9. – С. 74-83.

2. Каленюк І. С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку. – К.: ТОВ «Кадрі», 2001. – 326 с.

3. Кратт О. А. Кваліфікація поняття «соціально-економічний потенціал вищих навчальних закладів» / О. А. Кратт, М. В. Артюхін // Їчені записки університету «Крок». Вип. 18. Т. 1. – К.: 2008. – С. 98-105.

4. Ниязова М. В. Проблемы оценки эффективности предпринимательской деятельности бюджетных вузов [Електронний ресурс]: / М. В. Ниязова // Университетское управление: практика и анализ. – 2003. – № 3. – С. 68-76. – Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru/univman/msg/152413.html>.

5. Салига С. Я. Развитие методов назначения социально-экономической эффективности затрат на образовательные услуги / С. Я. Салига, В. М. Гельман // Университетские научные записки. Журнал Хмельницкого ун-та управления и права. – 2007. – № 3 (23). – С. 213-223.

6. Салов В. Уніфікація інформаційної бази і методології оцінювання потенціалу та результативності вищих

УДК336.227.8:336.027

ББК65

РЕФОРМА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ: ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОДАТКОВИХ ВАЖЕЛІВ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Белінська Я. В., Хомик Н. Ю.

У статті досліджуються проблеми реформування системи регулювання і нагляд за фінансовою системою. Розкриваються сутність, особливості та наслідки застосування податкових важелів для стабілізації фінансової і, зокрема, банківської системи. Розглянуто причини активізації боротьби з банківською таємницею. Проаналізовано взаємопов'язаність проблем реформування банківської і податкової системи України.

Ключові слова: реформування фінансової системи, податок на банківські трансакції, податок Тобіна, державний борг, банківська таємниця, офшори.

Keywords: Reforming the financial system, financial levy, Tobin tax, government debt, banking secrecy, offshore.

І. Вступ. Сучасна світова економічна й валютно-фінансова криза продемонструвала обмеженість моделі розвитку сучасної світової економічної системи: під впливом кризових тенденцій розпочалися процеси руйнації структури ринків, фінансової системи, каналів переливу капіталу поміж країнами та окремими

навчальних закладів / В. Салов // Вища школа. – 2009. – № 2. – С. 51-64.

7. Система фінансового менеджмента вищого учебного заведения / Под ред. д-ра экон. наук, проф. Ю. Г. Лысенко и д-ра экон. наук, проф. В. Н. Андриенко. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 602 с.

8. Чемерис А. О. Менеджмент як основа ефективності інститутів підготовки державних службовців [Електронний ресурс] / А. О. Чемерис, Є. В. Шаповал. – Режим доступу: <http://www.academy.kiev.ua/ej3/txts/GALUZEVE/02-CHEMERIS-SCHAPOVAL.pdf>.

9. Ямковий В. Аспекти оцінювання релевантності системи ранжування вищих навчальних закладів / В. Ямковий // Вища школа. – 2009. – № 6. – С. 14-38.

In the article the factor analysis of indexes of efficiency of organizational-financial mechanism of higher educational establishments is conducted, that allowed to expose intercommunications between them and improve the results of monitoring of efficiency of functioning of higher educational establishments on the whole.

галузями. Економічні втрати від цієї кризи досягли величезних значень: тільки за 2009 р. обсяг світового ВВП скоротився на 0,6%, обсяги світової торгівлі товарами й послугами – на 10,7%. За оцінками МВФ суми списання банківських активів із початку глобальної кризи до кінця 2010 р. становитиме 2,3 трлн. дол. США [1].

Причиною розгортання кризових тенденцій були проблеми як фінансової системи, що не справилася із завданням управління ліквідністю та борговими зобов'язаннями, так і неспроможність державних органів регулювання проконтролювати накопичення системних ризиків і спрогнозувати настання кризи. Оскільки найслабшим сегментом економічної системи виявився фінансовий, то основні антикризові зусилля урядів держав були спрямовані на його підтримку. Обсяги державної підтримки фінансового сектора вражають. У 2009 р. у розвинутих країнах вони становили 9882 млрд дол. США, або 31,0% ВВП за 2009 р., у країнах, що розвиваються, – 223 млрд дол. або 1,6% ВВП [2]. Тільки банк Англії прокредитував банки Роял Бенк оф Скотленд (*Royal Bank of Scotland*) та Ейч Бі Оу Ес (*HBOS*) на суму 61,6 млрд фунтів (це майже вдвічі більше від оборонного

бюджету Великобританії). Уряд Франції наприкінці жовтня 2008 р. оприлюднив інформацію щодо надання банкам країни до кінця 2008 р. 10,5 млрд євро, зокрема провідний банк країни, Кредит Еґрісоул (*Credit Agricole*) отримав 3 млрд євро, Бі Ен Пі Парі бас (*BNP Paribas*) – 2,55 млрд євро, Сошіейт Дженерел (*Societe Generale*) – 1,7 млрд євро, Кредіт Мьютьюел (*Credit Mutuel*) – 1,2 млрд євро [3]. Уряди країн були змушені рятувати найбільші фінансові установи, щоб запобігти краху всієї фінансової системи, побудованої за пірамідальним принципом.

Не дивно, що обсяги дефіцитів державних бюджетів більшості досягли рекордних значень: за даними МВФ у 2009 р. дефіцит державного бюджету досяг 10,9% у Великобританії, 12,5 % у США, рекордного бюджетного дефіциту США, який в 2008-2009 рр. перевищив 1,4 трлн. дол. США. 10,3 % у Японії, 4,1 у Австралії, 11,4 % у Іспанії, 12,4 % у Ісландії [1]. Ще більш вражаючим було зростання загального державного боргу. На кінець 2009 р. найбільшим він був у Японії – 178% від ВВП, Греції – 125,7%, Італії – 106,6%, Португалії – 81,1%, Великобританії – 75,1 %, США – 53,1 %, у Франції – 60,8%, Німеччині – 43,8%. У менш розвинутих країнах Центральної та Східної Європи державний борг становив: в Угорщині – 72,1%, Польщі – 47,1%, Словаччині – 33,6%, Чехії – 32,5% [4].

II. Постановка завдання. Таким чином, за досягнення відносної стабілізації фінансових систем на перший план висунулося два питання. По-перше, з яких джерел держава буде гасити свої борги? По-друге, яким чином фінансові установи – реципієнти державної допомоги будуть повертати отримані кошти? Адже масове вливання ресурсів у фінансові системи, що здійснювалося за рахунок коштів платників податків, зумовило поширення вкрай негативних оцінок діяльності банківської системи та вивело на перший план необхідність радикальних змін банківського нагляду і регулювання.

Процес реформування світової фінансової архітектури вже розпочався. Його ключові аспекти детально висвітлені у низці праць зарубіжних і вітчизняних вчених. Серед останніх слід відмітити праці О. Барановського [5], Т. Богдан [6; 7], В. Герасименко, Р. Герасименко [8], В. Корнєєва [9], К. Паливоди [10], О. Петрика [11], А. Сомик [12], Н. Стукало, М. Литвин [13], Н. Шелудько, А. Шкляр [14], І. Школьник [15].

Разом з тим, на наш погляд, недостатньо уваги приділено негативним наслідкам окремих інструментів та методів реформування банківсь-

кої системи, зокрема покликаних переспрямувати фінансові потоки від банківського до державного сектора економіки. Метою даної статті взято виявлення дискусійних моментів і окреслення можливих негативних наслідків окремих податкових важелів регулювання діяльності банків.

III. Результати. За підсумками економічного самміту в Торонто (червень 2010 р.), де представники країн «Великої двадцятки» підводили підсумки боротьби з економічною кризою та визначали напрями стимулювання економічного зростання, було визначено чотири основних напрями реформування фінансової системи [16]. Перший напрям – це вдосконалення нормативно-законодавчої бази. Другий – забезпечення ефективного пруденційного нагляду. Третій – посилення нагляду за найбільшими (системними) фінансовими установами, від стійкості яких залежить стабільність фінансової системи. Четвертий – підвищення прозорості діяльності банківської системи та офшорних центрів, боротьба з відмиванням грошей і фінансуванням тероризмом.

На реалізацію наведених напрямів у вересні 2010 р. Європарламентом був схвалений Законопроект, що передбачає створення з 1 січня 2011 р. спеціального європейського органу, який буде оцінювати існуючі ризики та аналізувати стан фінансової системи, а також трьох додаткових регуляторів. Останні будуть здійснювати нагляд за банківським сектором, страховими компаніями, а також цінними паперами і біржами [17].

Крім цього, зазначений Законопроект передбачає запровадження податку на банківські трансакції, який повинен запобігти майбутній фінансовій кризі, а також пом'якшити її наслідки для платників податків. А також висловлена необхідність запровадження податку на фінансові операції («податок Тобіна»), який дозволив би приборкати ризиковані фінансові спекуляції і стимулювати ухвалення банками довгострокових інвестиційних рішень. Зупинимось детальніше на перевагах і недоліках цих двох податків як інструментів стабілізації фінансової системи.

Питання запровадження податку на банківські прибутки або операції дискутувалося вже тривалий час. В кінці червня 2010 року Барак Обама виступив із заявою про те, що вважає за необхідне введення 0,15% податку на активи найбільших банків країни. «Ми повинні оподаткувати банки, тому що саме вони були найбільшими бенефіціарами допомоги з боку платників податків в піковий період фінансової кризи, Це

дозволить нам повернути кожен десятипенсовик платників податків» [18].

Відтак податок на банківські трансакції був закладений у новому бюджеті Великобританії, а також схвалений парламентом Німеччини. Законодавці Франції почали роботу над відповідним законопроектом, який буде врахований у новому бюджеті держави. Аналогічне оподаткування вже існує у Швеції, де банки зобов'язані сплачувати 0,04 % загальної суми активів за вирахуванням капіталу і депозитів (*total liabilities shorn of capital and deposits*). Такий же розмір ставки податку буде у Великобританії, а з 2012 р. його ставка може зрости до 0,07%. В США, як вже зазначалося, ставка податку досягне 0,15 %. В Німеччині планується більш м'яка і диференційована політика: для банків з активами не більше 10 млрд євро податок становитиме 0,02%, для банків, чиї активи перевищуватимуть цю суму, – 0,04%. При цьому податок сплачуватимуть як національні банки, так і філії іноземних компаній. Підраховано, що завдяки зазначеному податку у 2011 р. до бюджету Німеччини додатково надійде 1,2 млрд євро, Великобританії – 2 млрд євро, Франції – 1 млрд євро.

Дійсно, в умовах посткризового розвитку, що характеризується підвищенням рівня цін і безробіття, падінням споживчого попиту і утрудненим доступом до фінансових ресурсів, посилення податкового тягаря на сектор домогосподарств і підприємств є соціально небезпечним і економічно недоцільним. Тим часом запровадження спеціального податку на банківські трансакції виглядає досить виправданим як з точки зору необхідності повернення коштів, витрачених на стабілізацію банківської системи, так і відновлення принципу соціальної справедливості у сфері розподілу ризиків і прибутку.

Щодо іншого інструменту – податку на міжнародні трансакції або податку Тобіна, то свого часу пропозиція Джеймса Тобіна полягала у встановленні податку у розмірі 0,1-0,25% на усі форми обмінних валютних операцій, як місцевих, так і міжнародних. При цьому податкова ставка мала бути пропорційною частоті операції, а саме – 0,5% на один цикл (тобто купівлю, а потім перепродаж). Передбачалося,

що витрати на сплату податку швидко зменшуватимуться для довгострокових операцій і стають практично мізерними для циклів більше одного року, і, натомість пропорційно зростатимуть для циклів, коротших за 3 місяці¹. Таким чином, запровадження податку зробило би невигідними більшу частину спекулятивних валютнообмінних операцій, що здійснюються в спекулятивних цілях. Крім цього, через потенційні доходи, які можуть бути отримані після його впровадження, податок Тобіна розглядався як інструмент для компенсації витрат країн ОЕСР на збільшення офіційної державної допомоги.

Антикризова спрямованість податку Тобіна підвищувала увагу до нього під час більшості фінансових криз. Наприклад, у 1995-1996 рр. (криза у Мексиці 1994 р.), у 1998-1999 рр. (криза в Азії) та у 2001-2002 рр. (луснула «бульбашка» акцій інтернет-компаній). У 2004 році уряд Франції опублікував звіт про можливість впровадження глобального податку як інструменту фінансового розвитку, де йшлося про податки на фінансові операції, на авіаперельоти, прибутки транснаціональних корпорацій та на торгівлю зброєю. Внаслідок публікації цього звіту в 2006 р. у Парижі вперше зібралася Провідна група з питань солідарного оподаткування, куди наразі входять 55 країн. Профспілки провідних країн навіть організували декілька кампаній на підтримку впровадження глобального фінансового податку, наприклад, були представлені «Пропозиції профспілок щодо реформування міжнародної фінансової системи» (МКВП, 2002 р.) [19].

Внаслідок світової кризи та необхідності припинення, а за можливості – переорієнтації частини спекулятивних потоків капіталу до державних скарбниць, питання запровадження податку Тобіна знову стало актуальним. Міжнародні конфедерації профспілок / Профспілковий консультативний комітет при ОЕСР (МКП/ПКК) та Глобальні федерації профспілок запропонували впровадити податок на міжнародні фінансові операції у своїх зверненнях до самітів країн «Великої двадцятки» у Вашингтоні (листопад 2008 р.), Лондоні (квітень 2009 р.), Пітсбурзі (вересень 2009 р.), Торонто (червень 2010 р.) [20]. Хоча доповідь Комісії Стігліца² ООН на самміті у Пітсбурзі не містила інфор-

¹ За наведеними в інформаційній записці розрахунками, інвестору з періодом циклу в 1 день (припускаючи, що в році 240 торгових днів) потрібно було б забезпечити прибуток від інвестицій у розмірі 287,7% річних до виплати податків для того, щоб після виплати податків залишитися з прибутком у 4% річних [19].

² 18.10.2008 р. Мігель д'Еското Брокман заснував цільову групу експертів для проведення огляду функціонування глобальної фінансової системи, включаючи такі великі органи як Всесвітній банк і МВФ. Головою комісії було призначено Дж. Стігліца із США. До її складу також увійшли представники Японії, Західної Європи, Африки, Латинської Америки, Південної та Східної Азії. [21].

мації про цей податок та приділяла більше уваги «глобальному депозитному страхуванню», яке буде фінансуватися фіксованими виплатами банків або коштами, що надходять від податку на «транскордонні депозити», однак лідери країн «Великої двадцятки» дали завдання МВФ до наступного самміту підготувати доповідь щодо перспектив запровадження податку Тобіну з урахуванням проблеми забезпечення чесного і суттєвого внеску фінансового сектору у відновлення банківської системи.

У декларації самміту Торонто зазначено, що у питаннях запровадження податку на банківські та міжнародні трансакції країни мають використовувати власні підходи. Але ці підходи повинні базуватися на спільних принципах, серед яких відзначено: захист платників податків, зменшення ризиків фінансової системи; захист кредитних потоків за будь-яких обставин; адаптованість до чинного податкового законодавства окремих країн; забезпечення рівних умов розвитку для країн та галузей [16]. Найвірогідніше, що уряди країн подолують політичну неспроможність³ запровадження цього податку і введуть його найближчим часом.

Чи буде справедливим перекладати основний тягар на фінансову систему? Відповіді на це питання відрізняються. Наприклад, провідний вітчизняний фахівець О. Барановський вважає, що податок на міжнародні трансакції дозволить загальмувати рух гарячих грошей та утруднить здійснення процентного і валютного арбітражу, що відповідно стримає процес надування мильних бульбашок. Однак він вказує і на обставини, що можуть різко знизити його ефективність, а саме: необґрунтована ставка податку та глобальність його запровадження [5, С. 7]. На нашу думку, запровадження такого податку буде доцільним за умови використання його, в першу чергу, в якості інструмента боротьби зі спекулятивними операціями, а не інструмента наповнення бюджетів країн. За цих умов запровадження гнучкої і помірної ставки податку (наприклад, у розмірі 0,1%) за розширення бази оподаткування дозволить збільшити надходження до бюджетів без негативних наслідків щодо пригнічення ринкової активності, зменшення ринкової та бюджетної дисципліни.

Слід звернути увагу, що в Україні уряд пішов дещо іншим шляхом, переклавши тягар оподаткування на плечі населення та підприємців, практично скасувавши спрощену систему оподаткування⁴ та запровадивши прогресивний податок на доходи населення, податок на доходи від депозитів, податок на нерухомість. Хоча такі рішення спрямовані на посилення тиску на більш заможні верстви населення та ліквідацію тіньових схем приховування прибутку, проте неефективна система оподаткування фактично перекладає тягар податків на бідних та умовно бідних.

Досить неоднозначними є заходи щодо підвищення прозорості банківського сектора. Підвищення прозорості в економічній системі безперечно є необхідним кроком, який полегшує прийняття раціональних рішень економічними агентами. Проте заходи щодо підвищення прозорості банківської діяльності іноді переходять межу, за якою зберігається банківська таємниця.

Боротьба з трьохсотлітнім інститутом банківської таємниці набрала обертів після терористичної атаки у вересні 2001 р. Вже через два місяці було прийнято антитерористичне законодавство, де особливу увагу приділено боротьбі з відмиванням грошей з метою фінансування терактів⁵. Разом з тим, вимога щодо розкриття банківської інформації слугувала не лише інструментом боротьби з тероризмом, а й важелем тиску на «податкові гавані» – офшорні зони.

Так, у 2002 р. ОЕСР підписала Угоду про обмін банківською інформацією з 35 країнами, щоб нав'язати офшорам свої правила стягнення податків. Проте ці угоди не носили обов'язкового характеру. Дані щодо вкладників розголошувалися тільки з відома країни, де розміщувався банк, і лише після тривалих переговорів. Таке традиційно відносно м'яке ставлення розвинутих країн до інституту банківської таємниці було обумовлено вигідністю співпраці з офшорами: сума втрат урядів розвинених країн від несплати громадянами податків покривалася прибутками від розміщення державних коштів в тих же фінансових установах. За даними фонду «Спадщина», з 2004 р. тільки американські держкомпанії перевели в офшорні банки більше

500 млрд. дол. США. Не менш активно використовувалися податкові послаблення у окремих регіонах США⁶. За підрахунками експертів МВФ більше половини з 600 млрд. дол. США, які щорічно відмиваються в світі, проходить через американські банки. Усього за даними Брукінгського інституту, у 2001-2009 рр. за зростання рівня оподаткування у світі в середньому на 5-8%, кількість офшорних зон збільшилася з 70 до 90 країн і територій. Відповідно швидкими темпами зростали активи офшорів – за експертними оцінками лише у швейцарських банках зберігається понад 1,9 трлн. євро – чверть усіх світових активів [23]. Лише один швейцарський банк Ю Бі Ес (UBS) допоміг американським клієнтам укрити від податків 15 млрд. дол. США. В цілому ж на офшорних рахунках всього світу знаходиться 11,5 трлн. дол. США. Українські бізнесмени також активно користуються послугами офшорів. За даними Держкомстату, в 2009 р. в десятку країн, на які доводиться більше 81 % обсягу прямих інвестицій до України, увійшли Кіпр – 8,5 млрд. дол. США, Німеччина – 6,6 млрд., Нідерланди – 4,0 млрд., Росія – 2,7 млрд., Австрія – 2,6 млрд., Велика Британія – 2,4 млрд., Франція – 1,6 млрд., США – 1,4 млрд., Віргінські острови – 1,4 млрд. і Швеція – 1,2 млрд. дол. США.

Світова криза 2007-2008 рр. та гостра потреба у ліквідності змусила розвинені країни ужорсточити ставлення до офшорів, а відтак – і до банківської таємниці. У 2009 р. в США були прийняті нові поправки до Акту щодо боротьби з тероризмом за 2001 р., що дозволило Податковій службі США (*Internal Revenue Service, IRS*) самостійно визначати країни і банки, що займаються відмиванням грошей для терористів. Наприкінці 2009 р. США звинуватили в цьому Австрію, Ліхтенштейн і Швейцарію.

Однак, щоб отримати інформацію про клієнтів швейцарських банків, необхідно подати позов до суду Швейцарії. Тільки він може санкціонувати порушення банківської таємниці. Складність цієї процедури та невизначеність її результату обумовили застосування методів політичного тиску: Податкова служба США висунула вимогу заморозити рахунки Ю Бі Ес в США; візит державного секретаря до Швейцарії відклали на невизначений час, а представники ОЕСР заявили про можливість застосування дипломатичної блокади [24]. У підсумку наприкінці 2009 р. президент Швейцарії Х.-Р. Мерц

заявив, що банківська таємниця не може і не повинна покривати аморальні вчинки і злочини; Ю Бі Ес погодився виплатити американському уряду 780 млн. дол. штрафів і передав США інформацію щодо 250 вкладників, що підозрювалися у несплаті податків [25]. У відповідь розпочалися судові позови від незадоволених вкладників. За даними Брукінгського інституту, тільки за 3 міс. 2009 р. Ю Бі Ес, втратив 24 млрд. євро [23].

Щоб не допустити масового відпливу депозитів із швейцарських банків, Швейцарія намагається захистити банківську таємницю. Хоча офіційний Берн заявив, що готовий передавати 15% податків на активи країнам, чий громадянин розмістив гроші в місцевих банках, але без автоматичного та масового обміну даними. Інформація може бути передана податковим органам інших держав, тільки якщо в запиті є ім'я конкретного клієнта, назва банку і докази податкового правопорушення. У грудні 2009 р. уряд Швейцарії відмовився від переговорів з Францією про підписання нової угоди в банківській сфері. З Німеччиною був підписаний лише попередній договір щодо надання інформації про рахунки громадян Німеччини в обмін на тимчасове звільнення від податків німецьких філій швейцарських компаній. У разі ратифікації договору Германію щорічно втрачатиме приблизно 160 млн. євро, так що вигоди від підписання угоди неочевидні.

Дійсно, масштабність загрози тероризму і корупції вимагає єдиної законодавчої бази оподаткування у всіх країнах світу, яка не залишала б місця відмиванню грошей. Банківська таємниця не повинна прикривати нелегальну діяльність у фінансовій сфері. Але на сучасному етапі мова йде про намагання урядів розвинених країн використати нелегально накопичені кошти на покриття власних потреб. Продуктивність і корисність для економічної системи такого напряму використання коштів є неочевидною.

В Україні питання підвищення прозорості банківського сектора також є вкрай актуальним. У планах реорганізації банківської системи України, розроблених міжнародними фінансовими організаціями, одним із ключових питань є система заходів щодо забезпечення більшої прозорості банківського сектора. Наприклад, у звіті Всесвітнього банку в пункті XII особливо виділена вимога перегляду підходів до регулювання як самого НБУ для зняття конфлікту

³ Йдеться про відсутність політичних передумов для реалізації та впровадження такого податку на даний момент.

⁴ Нова концепція реформи спрощеної системи оподаткування дробить нинішніх спрощенців на дві групи: мікробізнес, який продовжує залишатися на спрощеній системі та малий бізнес, який буде змушений перейти на загальну систему оподаткування, щоправда, на пільгових умовах.

⁵ Спеціальний комітет Сенату США визнав, що теракт 11.09.2001 р. фінансували банки США, Німеччини і країн Сходу. Проте від них не вимагали надання банківської інформації.

⁶ Наприклад, у Неваді, Вайомінгу і Делавері можна створювати компанії і надавати владі мінімум інформації щодо їх власників / Контракти. – № 6. – 2010 р.

інтересів, так і забезпечення відкритого доступу до інформації про фінансовий стан комерційних банків шляхом перегляду положення про банківську таємницю і приведення його у відповідність зі світовими стандартами [26].

Про рівень непрозорості банківського сектору України на даному етапі розвитку засвідчують, наприклад, істотні розбіжності в оцінках проблемних кредитів. Так, тільки за 2009 – 9 міс. 2010 р. банки нарастили власний капітал зі 119 до 132,8 млрд грн., і збільшили обсяг сформованих резервів під проблемні кредити зі 48,0 до 147,4 млрд грн. Масштаби резервування свідчать про різке збільшення частки «поганих кредитів» (прострочених на 90 днів), реструктуризованих і проблемних. Хоча відомі випадки використання надлишкового резервування як інструмента ухилення від сплати податків. Загалом, за оцінками агентства РісБ, на кінець 2009 р. в Україні «погані» кредити склали 50 % загального обсягу кредитного портфелю. Але за даними офіційної статистики проблемні кредити в Україні за вказаний період виросли з 2,27 % лише до 9,9 % (11,6% на 01.09.2010 р.).

За цих умов навесні 2010 р. Всесвітній банк висунув НБУ ультиматум: або проводиться ще одне стрес-тестування фінансових установ, або виділення коштів за програмою реформування фінансового сектора відкладається. Очевидно, що оприлюднення даних щодо реальних масштабів проблемної заборгованості означатиме необхідність підвищення нормативу адекватності капіталу та спроможне запустити ланцюжок негативних очікувань, що остаточно підірве довіру до банківської системи. Це особливо небезпечно на етапі виходу України із кризи, коли перші позитивні зрушення є нестійкими. Тому банкіри всіма доступними способами намагалися зменшити дані про проблемну заборгованість. Наприклад, Закон № 1533 від 24.11.2009 р., тимчасово надав банкам право:

- платити податок на прибуток з фактично отриманих, а не нарахованих доходів від здійснення кредитних операцій;
- включати до складу валових витрат всю суму страхового резерву (з часом – тільки 80 %);
- списувати за рахунок страхового резерву прострочену заборгованість фізичних осіб і по цінних паперах;
- не враховувати збитки потенційного позичальника при оцінці його фінансового стану (якщо клієнт має «чисту» кредитну історію);
- не формувати обов'язкові резерви під сумнівну і безнадійну заборгованість, якщо іноземна материнська структура або інший іноземний банк поручилися за нього.

В результаті зміни підходів до розрахунків банківських доходів, збитків і резервів істотно ускладнилася можливість зіставити їх показникам попередніх періодів для реальної оцінки фінансового стану банків. Таким чином, нові методики не стільки полегшували реальний стан справ, скільки дозволяли банкам виконувати економічні нормативи НБУ і не провокувати хвилі паніки.

Тим часом, восени 2010 р. в руслі загальносвітових тенденцій НБУ розпочав заходи не лише щодо підвищення капіталізації банківської системи, а й щодо ужорсточення банківського регулювання та обмеження банківської таємниці. Так, Правлінням НБУ була прийнята постанова № 273 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України», якою внесені зміни до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій та інших нормативно-правових актів НБУ. Зокрема, НБУ встановив нові вимоги до банків щодо збільшення регулятивного капіталу до значення 120 млн. грн. В останній редакції законопроекту «Про внесення змін до деяких законів України (щодо регулювання діяльності банків)» (№ 0884) була запропонована нова редакція ст. 35, відповідно до якої передбачається передача НБУ повноважень з визначення мінімального розміру нормативу адекватності регулятивного капіталу та мінімального розміру регулятивного капіталу (на сьогодні ці показники визначаються Законом), а також впровадження нового коефіцієнту співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань банку.

На думку юристів АУБ, з метою недопущення прийняття економічно не виважених та необгрунтованих змін нормативу передача НБУ повноважень щодо визначення мінімального розміру регулятивного капіталу є неприпустимою. Недоцільним в АУБ також вважають впровадження коефіцієнту співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань банку, як такого, що не зможе бути дотриманий банками у разі надходження на рахунки їх клієнтів коштів у значних розмірах.

Не менш активно АУБ виступає проти розширення прав НБУ на отримання від банків інформації, що носить характер банківської таємниці [27]. Законопроектом пропонується передбачити право НБУ вимагати від банку документи, їх копії, а також письмові пояснення з питань його діяльності. При цьому, як сказано у

законопроекті, «банк зобов'язаний надавати на вимогу Національного банку України відповідну інформацію та документи». АУБ вважає неприйнятними запропоновані зміни, якими фактично запроваджується необмежений доступ до інформації щодо діяльності банку, у тому числі первинних документів, яка відноситься до банківської таємниці, і надання такої інформації жодним чином не пов'язується із проведенням інспекційної перевірки банку [28]. Надання такого права НБУ суперечить Конституції України та порушує права та інтереси засновників, акціонерів та клієнтів банку, а відкритий доступ до банківської інформації може підвищити ризик корупційних дій чиновників НБУ шляхом несанкціонованого розголошення цієї інформації третім зацікавленим особам.

В руслі загальносвітових тенденцій боротьби з банківською таємницею виглядає і запровадження податку на доходи від депозитних рахунків⁷, що було рекомендовано МВФ під час надання Україні траншів в рамках кредиту стенод-бай. Одним з найбільш проблемних питань запровадження зазначеного податку є невизначеність порядку його адміністрування, що ставить під сумнів не тільки принцип збереження банківської таємниці, але й може значно збільшити кількість платників податків. Для стягування податку на доходи від депозитів всі банки автоматично повинні будуть направляти податковим органам інформацію про всіх своїх клієнтів і стан їх рахунків, що є порушенням ст. 61 Закону України «Про банки і банківську діяльність». Зберегти банківську таємницю могло б зняття обмеження щодо розміру депозиту, з доходів від якого стягується податок, тоді кожен банк разів на місяць подавав би звіт щодо загальної суми сплачених на депозити доходів і сплаченої з цієї суми податку.

Відтак другим спірним моментом є розмір суми, яка підлягає оподаткуванню. Адже, щоб уникнути сплати податку, достатньо буде просто розпорозити свої заощадження, наприклад, на внески у розмірі суми, яку гарантує Фонд гарантування внесків фізичних осіб (150 тис. грн.). Для недопущення таких махінацій у Проекті Податкового кодексу зазначено, що самі вклад-

ники зобов'язані повідомляти кожний банк про всі свої вклади в інших банках або щорічно подавати декларацію в податкові органи щодо розміру отриманих доходів за коштами, розміщеними у всіх фінансових установах. В іншому випадку, щоб виявити «маніпуляції» з внесками, податковий орган при проведенні перевірок банків дістане доступ до інформації, що містить банківську таємницю, і для отримання якої до тепер йому було необхідне рішення суду.

Підсумовуючи, відсутність прозорого механізму адміністрування податку на дохід з депозитів може привести до втрати інституту банківської таємниці в нашій країні і масовому відтоку коштів з банківської системи як наслідок небажання вкладників нести додаткові витрати з оподаткування отриманих доходів (подвійне оподаткування) та розкривати органам державної податкової служби інформацію про свої заощадження. В результаті втрати бюджету від адміністрування цього податку можуть значно перевищити доходи від його надходження. Так, виконання банками функцій податкових агентів збільшить їх витрати (додаткове програмне забезпечення, значне збільшення чисельності працівників), що призведе до зменшення бази оподаткування самих банків. Одночасно зросте чисельність податкових органів, а відповідно і бюджетних витрат на їх утримання.

IV. Висновки. Якщо до недавнього часу чинна система державного регулювання банківської діяльності виходила з припущення, що комерційні банки володіють достатньо ефективними методами ризик менеджменту, щоб максимально точно оцінити ризикованість операцій, та сформувати відповідні резерви, то поточна криза засвідчила недостовірність цього припущення. Прагнення до максимізації прибутків зумовило накопичення ризиків банків без адекватного їх віддзеркалення у звітності. Тому сучасні рекомендації Базельського комітету спрямовані на примусове підвищення нормативу адекватності капіталу та посилення жорсткості банківського регулювання.

Зважаючи на характер заходів щодо реформування фінансової банківської системи досягти цієї мети планується через посилення конт-

⁷ Подібне оподаткування існує в багатьох країнах світу. Наприклад, в Євросоюзі ставки на податок з доходів фізичних осіб від депозитів ще і диференційовані – для резидентів і нерезидентів. Ставка для нерезидентів до 2011 р. складала 20%, після 2011-го – буде 35%. Платиться податок зі всіх депозитів – великих і маленьких. Але в Україні зазначена норма в рамках закону про оподаткування доходів фізичних осіб, прийнята ще 22 травня 2003 р., через різні обставини кілька разів відкладалася – до 1 січня 2013 р. Це пов'язувалося з обмеженістю інвестиційних можливостей в Україні, що вимагало створення для банківських депозитів певних преференцій. За розрахунками експертів АУБ, відповідно до запропонованого законопроектом механізму при річній депозитній ставці 18% оподаткуванню будуть підлягати доходи вкладників банків за вищезгаданимикладами, які у сумі складають 122,0 тис. грн., що не носить ознак розкоші [28].

ролю держави за потоками фінансових ресурсів в економіці. Зважаючи на обсяги нагромадженого державного боргу, очевидно, що більша частина цих фінансових потоків буде спрямована на погашення державних боргів. Такий перерозподіл зумовить на національному рівні – витіснення приватних інвестицій державними, а в глобальному вимірі – перерозподіл світового ВВП на користь США та Європи. Відтак на перший план висувається завдання підвищення ефективності державних видатків та контролю за їх витрачанням, що є завданням майбутніх досліджень.

1. Статистичні дані МВФ. Офіційний Веб сайт МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodala/weoselaser.aspx?c=122,136,124,137,423,181,172,138,132,182,134,936,174,961,178,184&t=1>
2. Global Risks 2009. A Global Risk Network Report / World Economic Forum. January 2009. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.weforum.org/en/index.htm>
3. Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/>
4. Статистичні дані ОЕСР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/home/>
5. Барановський О. Регулювання і нагляд у банківській сфері quo vadis? / О. Барановський // Вісник НБУ – 2010. – № 7. – С. 3-10.
6. Богдан Т. Глобальна фінансова криза та виклики для економічної політики в посткризовий період / Т. Богдан // Фінанси України. – 2010. – № 6. – С. 3-14.
7. Богдан Т. Регулювання боргових процесів на новому етапі розвитку світової фінансової системи / Т. Богдан // Вісник НБУ. – № 8. – 2010. – С. 18-24.
8. Герасименко В., Герасименко Р. Причини виникнення та форми прояву фінансової кризи в банківській системі України / В. Герасименко, Р. Герасименко // Вісник НБУ. – № 7. – 2010. – С. 12-19.
9. Корнєєв В. Антикризові інструменти фінансової стабілізації / В. Корнєєв // Економіка України. – 2009. – № 12. – С. 22-34.
10. Паливода К. Доларизація грошового обігу як гальмо інвестиційної активності в Україні / К. Паливода // Банківська справа. – 2009. – № 5. – С. 32-39.
11. Петрик О. Фінансова криза в Україні та заходи щодо її подолання / О. Петрик // Вісник НБУ. – 2009. – № 8. – С. 4-10.
12. Сомик А. Умови середовища реалізації грошово-кредитної політики в Україні / А. Сомик // Фінанси України. – 2009. – № 6. – С. 21-45.
13. Стукало Н., Литвин М. Державне антикризове регулювання банківського сектору: досвід ЄС та України / Н. Стукало, М. Литвин // Вісник НБУ. – 2010. – № 7. – С. 20-25.
14. Шелудько Н. М., Шкляр А. І. Фінансові кризи на ринках, що розвиваються: теоретичні й емпіричні аспекти аналізу / Н. М. Шелудько, А. І. Шкляр // Фінанси України. – 2009. – № 2. – С. 3-21.
15. Школьник І. О. Реформування фінансового нагляду під впливом економічної рецесії / І. О. Школьник // Фінанси України. – № 3. – 2010. – С. 50-60.

16. Декларация саммита G20 Торонто / Торонто, 27.06.2010/ Офіційний Веб сайт «Toronto G20» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.g20.toronto.ca/>
  17. За даними РБК Україна. [Електронний ресурс]. Информационное агентство. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/glava-evrokomissii-zh-m-barrozu-obuyavil-o-novyh-reformah-07092010164900>
  18. Інформаційний веб сайт «Новинар» за червень 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://novynar.com.ua/all/business/2010/june/print>
  19. Пункт 7: Всесвітня економічна криза. Дії в сфері оподаткування. Вступ до міжнародного податку на фінансові операції. Інформаційна записка Секретаріату ПКК Профспілковий консультативний комітет при ОЕСР. 123 пленарна сесія. [Електронний ресурс]. – Офіційний веб сайт Федерації профспілок України. – Режим доступу : http://www.fpsu.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1766:2010-02-23-10-09-58&catid=21:2009-07-14-18-16-22&Itemid=43&lang=uk
  20. Заявления МКП/ПКК Рабочим группам 08 / [Електронний ресурс]. – Всерос-сийская конфедерация труда. – Режим доступу : http://www.vkt.org.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=227
  21. Офіційний Веб-сайт ООН // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [tp://www.update.un.org/russian/news/fullstorynews.asp?newsID=12237](http://www.update.un.org/russian/news/fullstorynews.asp?newsID=12237)
  22. Будущее банковской тайны [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [tp://www.nationalsystem.ru/articles/detail.php?ELEMENT_ID=8453](http://www.nationalsystem.ru/articles/detail.php?ELEMENT_ID=8453)
  23. Офіційний веб сайт Брукінського Інституту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vmw.brookings.edu/>
  24. Европарламент потребовал отменить тайну банковских вкладов к 2014 году. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.roche-duffay.ru/news/242919798.shtml>
  25. UBS раскроет информацию и вышлатит штраф американской налоговой. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.roche-duffay.ru/news/237578987.shtml>
  26. Зміцнення України після кризи. Огляд Світового банку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org.ua/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/UKRAINEEXTN/0,,menuPK:328539~pagePK:141159~piPK:141110~theSitePK:328533,00.html>
  27. Лист АУБ до профільного парламентського Комітету з питань фінансів і банківської діяльності щодо законопроекту «Про внесення змін до деяких законів України (щодо регулювання діяльності банків)» № 0884 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aub.org.ua/>
  28. Офіційний веб сайт АУБ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aub.org.ua/>
- The paper investigates the problem of reforming the system of regulation and supervision of the financial system. Essence, features and effects of tax instruments to stabilize the financial, particularly banking system are opened in the article. Considered the causes of intensify the fight against banking secrecy. Analyzed the correlation problem the reform of banking and tax system of Ukrain.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Розділ 1

Романюк Михайло Дмитрович – доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, декан економічного факультету, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Баланюк Іван Федорович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Шеленко Діана Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника.

Баланюк Галина Василівна – здобувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника.

Довбенко Михайло Володимирович – доктор економічних наук, Інститут відкритої політики (м. Київ).

Ткач Олег Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кривий Михайло Володимирович – заслужений економіст України, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Крива Юлія Романівна – студентка IV курсу економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ємець Ольга Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Івасишин Іван Іванович – студент V курсу економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Шкромиди Віталій Васильович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Барчук Валентина Петрівна – старший викладач кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Газуда Михайло Васильович – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки, менеджменту і маркетингу Ужгородського національного університету.

Левін Павло Борисович – кандидат економічних наук, докторант Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. (м. Київ).

Фігурка Марія Василівна – викладач кафедри менеджменту та моделювання в економіці Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

Копчак Юрій Степанович – заступник декана економічного факультету, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Синиця Світлана Микодільівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ковбас Ілона Миколаївна – студентка IV курсу економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гречаник Богдан Васильович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Михайлів Галина Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Баланюк Сергій Іванович – студент V курсу економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Розділ 2

Зварич Ігор Теодорович – доктор політичних наук, кандидат економічних наук, професор, народний депутат України.

Загорняк Володимир Богданович – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту Інституту управління природними ресурсами університету економіки та права «КРОК».

Івануса Андрій Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та менеджменту деревообробних підприємств національного лісотехнічного університету.

Якубів Валентина Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кондур Оксана Созонтівна – заступник декана економічного факультету, кандидат фізико-математичних наук, професор кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника.

Стецевич Галина Василівна – старший викладач кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника

Марчук Любов Василівна – кандидат економічних наук, директор Коломийського політехнічного коледжу національного університету «Львівська політехніка».

Сус Тарас Йосипович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Трілленберг Галина Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

Газуда Михайло Васильович – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки, менеджменту і маркетингу Ужгородського національного університету.

Цигилик Іван Іванович – кандидат економічних наук, професор кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Морицян Віра Федорівна – викладач кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гринів Любов Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Лужний Віталій Володимирович – студент III курсу економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Устенко Андрій Олександрович – кандидат економічних наук, професор кафедри менеджменту і адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Морицян Орест Миронович – викладач кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Малинка Оксана Ярославівна – асистент кафедри управління виробництвом Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Баран Ростислав Ярославович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фундаментальних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

Романчукевич Марія Йосипівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки національного транспортного університету.

Шкроміда Надія Ярославівна – викладач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника.

Дяченко Ігор Борисович – здобувач кафедри економіки, менеджменту і маркетингу Ужгородського національного університету.

Ступчук Світлана Миколдаївна – аспірант кафедри економіки підприємства та підприємництва Хмельницького національного університету.

Максимів Юлія Василівна – аспірант кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Хома Віра Богданівна – викладач кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Василюк Дмитро Ярославич – аспірант кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Розділ 3

Брус Андрій Васильович – начальник управління доходів та фінансів галузей виробничої сфери головного фінансового управління Івано-Франківської обласної державної адміністрації.

Бандур Семен Іванович – доктор економічних наук, професор, перший заступник голови Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України (м. Київ), Заслужений економіст України.

Філюк Галина Михайлівна – доктор економічних наук, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гречаник Василь Петрович – кандидат технічних наук, професор кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Васильченко Сергій Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, в.о. завідуючого кафедрою теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Васильченко Галина Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри управління галузевим та регіональним розвитком Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Стефінін Володимир Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мацола Михайло Михайлович – заступник декана економічного факультету, кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кропельницька Світлана Орестівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника.

Солоджук Тетяна Василівна – викладач кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника.

Романюк Тарас Михайлович – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Король Володимир Степанович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гуменюк Володимир Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної справи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Угрин Марія Василівна – старший викладач кафедри готельно-ресторанної справи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Шимановська-Діанич Людмила Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри менеджменту організацій та зовнішньоекономічної діяльності Полтавського університету економіки і торгівлі.

Новак Ірина Миколаївна – кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник відділу економіки праці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України.

Чепурко Гульбаршин Іскаківна – доктор економічних наук, старший науковий співробітник відділу соціальної експертизи Інституту соціології НАН України.

Романюк Дмитро Михайлович – аспірант кафедри управління персоналом та економіки праці Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана.

Михайлюк Антоніна Василівна – викладач кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Шекета Євгенія Юрївна – студентка V курсу економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Буяк Марина Миколаївна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Васильєв Олександр Анатолійович – молодший науковий співробітник відділу досліджень рівня життя населення Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Казюка Наталя Петрівна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Климчук Христина Василівна – студентка IV курсу економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Банах Олександра Іванівна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Цап Світлана Дмитрівна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Дробко Тамара Михайлівна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Розділ 4

Пилипів Надія Іванівна – доктор економічних наук, професор кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

П'ятничук Ірина Дмитрівна – аспірант кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кишакевич Богдан Юрійович – кандидат економічних наук, доцент Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка.

Криховецька Зоряна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Левандівський Омелян Тарасович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гнатюк Тарас Михайлович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Циганець В'ячеслав Вікторович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Василюк Вікторія Василівна – студентка IV курсу економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Бісик Іван Іванович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гречаник Наталія Юрївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Жук Ольга Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника;

Летюк Леся Василівна – студентка Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Проданова Ірина Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Креховецька Людмила Геннадіївна – асистент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Осташа Оксана Михайлівна – студентка V курсу економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Пилипів Марія Ігорівна – аспірант кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ткачук Іоланта Василівна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Івасишин Михайло Орестович – аспірант кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Шурпа Світлана Ярославівна – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Дмитришин Марта Василівна – аспірант Львівської державної фінансової академії.

Белінська Яніна Василівна – доктор економічних наук, доцент, старший науковий співробітник, завідувач кафедрою міжнародної економіки і підприємництва Національного університету державної податкової служби України.

Хомик Наталія Юрївна – аспірант Національного університету державної податкової служби України.

ЗМІСТ

Розділ 1. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Романюк М. Д. Соціальна політика України: сучасна стратегія, регіональні пріоритети	3
Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І., Баланюк Г. В. Аналіз пореформеного розвитку підприємств регіону	10
Довбенко М. В. Майстер вимірювання бізнес-циклів з ... Івано-Франківська	15
Ткач О. В. Становлення і розвиток системи сталого розвитку економіки регіонів України	21
Кривий М. В., Крива Ю. Р. Споживання продуктів харчування жителями Івано-Франківської області: стан, показники, проблеми	26
Ємець О. І., Івасишин І. І. Сфера соціального сектора Прикарпаття: показники, особливості розвитку	31
Шкромиди В. В. Оцінка регіонального ринку будівництва	35
Барчук В. П. Інноваційна діяльність у структурі промислового потенціалу прикарпатського регіону: сучасний стан та перспективи	39
Газуда С. М. Поліфункціональність розвитку сільських територій регіону за видами економічної діяльності	43
Левін П. Б. Інституціоналізм як теоретична основа функціонування соціальної інфраструктури	46
Фігурка М. Д., Копчак Ю. С. Імплементация елементів ресурсозбереження в системі централізованого постачання теплоенергії (на прикладі Івано-Франківської області)	50
Синиця С. М., Ковбас І. М. Оцінка та аналіз конкурентоспроможності регіонів країни в умовах глобалізації та економічної інтеграції	59
Гречаник Б. В. Актуальні проблеми інноваційної активності в соціально-економічних системах	64
Михайлів Г. В. Формування моделі корпоративного управління в умовах трансформаційних змін національної економіки	75
Баланюк С. І. Теоретичні основи розвитку господарств населення регіону	79
Розділ 2. ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ТА ГАЛУЗЕЙ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ	
Зварич І. Т., Загорняк В. Б., Івануса А. В. Аналіз витрат на виконання заходів з промислової безпеки праці на нафтогазовидобувних підприємствах	87

Якубів В. М. Інноваційно-інвестиційний розвиток сільськогосподарських підприємств	90
Кондур О. С., Стецевич Г. В., Марчук Л. В. Роль інформаційного забезпечення в процесах реструктуризації підприємств	93
Сус Т. Й. Концептуальні засади екологізації агропромислового виробництва в Карпатському макрорегіоні	97
Трілленберг Г. І. Стратегія розвитку освітніх послуг у контексті вимог нової парадигми економіки	102
Газуда М. В. Природоохоронний аспект ресурсокористування в екологічній мережі та природно-заповідному фонді гірського регіону	109
Цигилик І. І., Морицян В. Ф. Планування в системі контролінгу і вплив людського фактору на результати розробки виробничої програми	112
Гринів Л. В., Лужний В. В. Оцінка інвестиційного потенціалу хімічної та нафтохімічної галузей (на прикладі Івано-Франківської області)	117
Устенко А. О. Інформаційний ідентифікатор в управлінні соціально-економічними системами	121
Морицян О. М. Сутність та зміст економічних відносин і їх роль в формуванні та функціонуванні АПК України	128
Малинка О. Я. Дослідження брендів роздрібного ринку нафтопродуктів України	132
Баран Р. Я., Романчукевич М. Й. Сучасні тенденції інтернет-реклами	138
Шкромиди Н. Я. Економічний потенціал підприємства: сутність, складові	145
Писар Н. Б. Дослідження цінової політики газового сектору економіки України	149
Дяченко І. Б. Природно-заповідний фонд прикордонного регіону в структурі екологічної мережі Українських Карпат ...	154
Хома В. Б. Маргінальні верстви населення регіону: соціально-економічний стан, шляхи подолання бідності	157
Ступчук С. М. Інтеграція як економічна категорія та необхідна умова ефективної участі у процесах глобалізації	162
Максимів Ю. В. Комплексне використання сировини як один із факторів підвищення ефективності діяльності деревообробних підприємств	168
Васильюк Д. Я. Соціально-історичні аспекти формування критеріїв визначення середнього класу в суспільстві	171
Брус А. В. Стан та проблеми розвитку фермерських господарств Прикарпаття	174

Розділ 3. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА ПОЛІТИКА

Бандур С. І. Соціальний капітал як об'єкт дослідження: генеза економічної думки та методологічні підходи	179
Філюк Г. М. Вплив якості життя населення на рівень конкурентоспроможності національної економіки	183
Гречаник В. П., Васильченко Г. В., Васильченко С. М. Людські ресурси України як складова національного багатства	187
Стефінін В. В., Мацола М. М. Якість праці як чинник економічної безпеки	193
Кропельницька С. О., Солоджук Т. В. Рівень життя населення: сутність та проблеми визначення	199
Романюк Т. М. Міжнародна трудова міграція як фактор розвитку	204
Король В. С. Деморозвиток – природна основа формування людського потенціалу країни та її регіонів	210
Гуменюк В. В., Угрин М. В. Рекреаційна діяльність як муніципальний важіль оптимізації ринку праці	214
Шимановська-Діанич Л. М. Наставництво як метод розвитку персоналу організації	221
Новак І. М., Чепурко Г. І. Реалізація трудових прав працівників: гендерна рівність на ринку праці	227
Романюк Д. М. Соціально-економічна стратифікація: основні підходи та критерії визначення	237
Михайлюк А. В. Особливості розвитку трудового потенціалу Карпатського регіону: стан, перспективи та стратегія	241
Шекета Є. Ю. Проблемні аспекти трудової міграції в Україні та шляхи їх вирішення	245
Буяк М. М. Рівень життя населення регіону: регіональні аспекти, сучасні проблеми	249
Васильєв О. А. Оцінка диференціації населення України за умовами життя	257
Казюка Н. П. Теоретичні аспекти дослідження структури зайнятості населення	265
Климончук Х. В. Подолання соціально-економічної нерівності населення України як фактор стимулювання людського розвитку	272
Банах О. І. Медико-демографічна ситуація регіону в контексті соціально-економічного розвитку (на прикладі в Івано-Франківській області)	276

Цап С. Д. Диференціація сільського населення за життєвим рівнем: регіональний аспект, проблеми його підвищення	282
Дробко Т. М. Людський розвиток: суть та головні чинники зростання його рівня	288
Розділ 4. ФІНАНСИ. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК. МАРКЕТИНГ	
Пилипів Н. І., П'ятничук І. Д. Бюджетування в системі управлінського обліку на нафтопереробних підприємствах	293
Кишакевич Б. Ю. Сутність та класифікація кредитних ризиків	298
Криховецька З. М. Проблеми функціонування та напрями реформування банківської системи України після кризи 2008–2009 років	303
Левандівський О. Т. Цільові фонди в сучасних умовах господарювання	310
Гнатюк Т. М., Циганець В. В., Василюк В. В. Економічний зміст аутсорсингу	317
Бісик І. І., Гречаник Н. Ю. Маркетингова орієнтація управління промисловим підприємством	322
Жук О. І., Проданова І. І., Летюк Л. В. Проблеми в адмініструванні податку з доходів фізичних осіб та шляхи їх вирішення	327
Креховецька Л. Г. Оцінка діяльності та перспективи підвищення ефективності функціонування недержавних пенсійних фондів	330
Остапа О. М. Соціальні наслідки справляння податку з доходів фізичних осіб	335
Пилипів М. І. Облікове забезпечення банківських послуг відповідно до потреб клієнтів	338
Івасишин М. О. Бюджетування в системі управління газотранспортних підприємств	342
Шурпа С. Я. Джерела інвестицій в людський капітал та їх регулювання на макрорівні	346
Ткачук І. В. Особливості соціально-економічного розвитку регіону після фінансово-економічної кризи (на прикладі Івано-Франківської області)	349
Дмитришин М. В. Аналіз системи показників ефективності організаційно-фінансового механізму вищих навчальних закладів	354
Белінська Я. В., Хомик Н. Ю. Реформа фінансової системи: переваги і недоліки запровадження податкових важелів банківського регулювання	359
Відомості про авторів	367

62,00

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету імені Василя Стефаника

НБ ПНУС

768161

ЕКОНОМІКА

Випуск 8

Адреса редакційної колегії:
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 82
Економічний факультет Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника. Тел.: 59-61-44.

Ministry of Education, Science, Youth and Sports of Ukraine
Precarpathian national University named after Vasyl Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University named after Vasyl Stefanyk

ECONOMY

Issue VIII

Publishers' address: 76025, Ivano-Frankivsk, Shevchenko Str., 82
Economic department of Precarpathian national University named
after Vasyl Stefanyk Ukraine. Tel: 59-61-44

**Відповідальність за достовірність фактів, посилань, статистичних даних
несуть автори статей. Відповідно до Закону про авторські права,
при використанні наукових ідей та матеріалів цього вісника посилання
на авторів і видання є обов'язковим.**

Старший редактор: Євгенія КАЛАШНИКОВА
Літературний редактор: Степан ХОРОБ
Комп'ютерна обробка: Орест МОРИЦАН
Комп'ютерний оригінал-макет: Ярослава КОРОЛЬ
Коректор: Віта ТИМКІВ

Друкується українською мовою.
Реєстраційне свідоцтво KB № 435.

Здано до набору 16.02.2011. Підп. до друку 20.04.2011.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Ум. друк. арк. 45,2. Тираж 750 прим. Зам. 3147.

Видавництво «Плай» Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Степана Бандери, 1,
тел. 71-56-22

НБ ПНУС

768161

Івано-Франківськ
«Плай»